

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAȘI
CENTRUL DE STUDII „BUCOVINA”
RĂDĂUȚI

ACAD. RADU GRIGOROVICI

BUCOVINA
ÎN TRE MILENII
STUDII ȘI DOCUMENTE

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

**ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAȘI
CENTRUL DE STUDII „BUCOVINA”
RĂDĂUȚI**

Acad. RADU GRIGOROVICI

BUCOVINA ÎNTRE MILENII STUDII ȘI DOCUMENTE

Cuvânt-înainte de D. Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române
Volum îngrijit de Rodica Marchidan și Rodica Iațencu
Indice de nume: Rodica Iațencu

**EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2006**

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5,
050711, București, România
Tel.: 4021-318 81 46; 4021-318 81 06
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Internet: http://www.ear.ro

Referenți: Marian Olaru, Vasile I. Schipor

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GRIGOROVICI, RADU

Bucovina între milenii : studii și documente / acad. Radu Grigorovici ; cuv. înainte: D. Vatamaniuc... ; vol. îngrijit: Rodica Marchidan și Rodica Iațencu ; indice de nume: Rodica Iațencu. - București : Editura Academiei Române, 2006
ISBN (10) 973-27-1442-5 ; ISBN (13) 978-973-27-1442-3

- I. Vatamaniuc, Dimitrie (pref.)
- II. Marchidan, Rodica (ed. șt.)
- III. Iațencu, Rodica (index)

94(498.6)

Redactor: ADRIANA GRECU
Tehnoredactor: SOFIA MORAR
Coperta: NICOLETA NEGRUȚ

Bun de tipar: 27.11.2006. Format: 16/70 × 100.
Coli tipo: 30,75 + 2 pliante.
CZ pentru biblioteci mari: 9(498.6)«18:19»
CZ pentru biblioteci mici: 9

CUPRINS

Cuvânt-înainte	9
Vorwort	11
Cuvânt către cititor	15
An den Leser	17

Autorul se prezintă prin trei interviuri:

1. <i>Gânduri despre adevărul vieții și adevărul științei</i> – interviu realizat de prof. dr. Marin Aiftinică	19
2. <i>Dialoguri cu bucovinenii</i> – interviu realizat de dr. Alexandrina Cernov	33
3. <i>Emil Grigorovitz. 85 de ani de la moarte</i> – interviu realizat de Dumitru Teodorescu	40

I. STUDII DEMOGRAFICE ȘI SOCIALE

Introducere	51
1.1. <i>Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei.</i> I. <i>Manipularea ulterioară a datelor</i>	58
1.2. <i>Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei.</i> II. <i>Știința de carte</i>	65
1.3. <i>Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei.</i> III. <i>Bucovina, teritoriul de trecere a evreilor galițieni spre România între 1880 și 1900</i>	75
1.4. <i>Trei lumi paralele</i>	93
1.5. <i>Studiu comparativ al recensămintelor populației Bucovinei din anii 1772, 1774 și 1775 (I)</i>	118
1.6. <i>Studiu comparativ al recensămintelor populației Bucovinei din anii 1772, 1774 și 1775 (II)</i>	138
1.7. <i>Răsfoina un vechi dicționar geografic al Bucovinei</i>	175
1.8. <i>Die Verminderung der deutschen Bevölkerung Rumäniens als Folgeerscheinung des zweiten Weltkrieges (Micșorarea populației germane din România ca urmare a celui de al Doilea Război Mondial)</i>	178
1.8.1. Originaltext	178
1.8.2. Traducere din limba germană	192
1.8.3. Figuri și note bibliografice (Bilder und Bibliographische Noten)	204
1.9. <i>Zusammenfassungen der in rumänischer Sprache veröffentlichten demographischen und sozialen Untersuchungen (Rezumatel studiilor demografice și sociale publicate în limba română)</i>	207

II. STUDII, CONFERINȚE, COMUNICĂRI

II.1. <i>Die österreichische Politik gegenüber der Bukowina und ihre oft unerwarteten Folgen (Politica austriacă față de Bucovina și rezultatele ei adeseori neașteptate)</i>	217
II.1.1. Originaltext	217
II.1.2. Traducere din limba germană	226
II.1.3. Note bibliografice (Bibliographische Noten)	233
II.2. <i>Das Modell Bukowina (Modelul Bucovinei)</i>	234
II.2.1. Originaltext	234
II.2.2. Traducere din limba germană	251
II.2.3. Note bibliografice (Bibliographische Noten)	266
II.3. <i>Viitorul unei iluzii (Die Zukunft einer Illusion)</i>	267
II.3.1. Text original	267

II.3.2. Übertragung aus dem Rumänischen	275
II.3.3. Note bibliografice (Bibliographische Noten).....	285
II.4. <i>Bucovina, fereastră către Vest a Moldovei (Die Bukowina, ein nach Westen gerichtetes Fenster der Moldau)</i>	286
II.4.1. Text original	286
II.4.2. Übertragung aus dem rumänischen.....	293
II.5. <i>Bucovina în mileniul al treilea</i>	301
II.6. <i>Aniversarea a 74 de ani de la Unirea Bucovinei</i>	306
II.7. <i>Dimitrie Onciul și determinismul istoric</i>	310
II.8. <i>Școala de Fizică de la Cernăuți (1918–1944)</i>	317
II.9. <i>Die Physik an der Czernowitzer Universität (1875–1940) (Fizica la Universitatea din Cernăuți (1875–1940))</i>	325
II.9.1. Originaltext.....	325
II.9.2. Traducere din limba germană	331
II.10. <i>Fizica la Cernăuți</i>	336
II.11. <i>Vom K.u.K. I. Staatsgymnasium in Czernowitz (1808–1918) zum Liceul „Aron Pumnul” (1918–1944): kulturelle Modelle im Wandel (De la K.u.K. I. Staatsgymnasium din Cernăuți (1808–1918) la Liceul „Aron Pumnul” (1918–1944): modele culturale în schimbare</i>	341
II.11.1. Originaltext.....	341
II.11.2. Traducere din limba germană	352

III. DIVERSE

III.1. <i>Vladimir Trebici. In memoriam</i>	365
III.2. <i>Mesaj către Adunarea Societății pentru Cultura și Literatură Română în Bucovina</i>	369
III.3. <i>Cuvânt rostit la 24 noiembrie 1992 la inaugurarea, la Biblioteca Academiei Române, a expoziției „Bucovina. 1918–1992”</i>	372
III.4. <i>Sesiunea comemorativă „Vasile Pârvan” – Cuvânt de salut</i>	373
III.5. <i>Academia Română în preajma celor 125 de ani de existență</i>	375

IV. COMENTARIJ ORIGINALE LA UNELE DOCUMENTE TRADUSE ȘI EDITATE BILINGV DE AUTORUL CĂRȚII PREZENTE

Introducere	385
IV.1. <i>„Descrierea Districtului Bucovinean” de general Gabriel Splény von Mihály (1775) („Beschreibung des bukoviner Districts” von General Gabriel Splény von Mihály (1775))</i>	387
IV.1.1. Comentariu general	387
IV.1.2. Comentariu la ediția bilingvă ucraineană-germană (Kommentar zur ukrainisch-deutschen Auflage)	404
IV.1.2.1. Text original în limba română	404
IV.1.2.2. Übertragung aus dem Rumänischen.....	409
IV.1.2.3. Tabele, figuri și note bibliografice (Tabellen, Bilder und bibliographische Notizen)	415
IV.2. <i>„Tabelul localităților din Bucovina” de general Gabriel Splény von Mihály (1775)</i>	418
IV.3. <i>„Extras” din lucrarea domnului general Baron de Splény și dintr-un raport al domnului de Jenisch (1790)</i>	421
IV.4. <i>„Descrierea Bucovinei și a stării ei lăuntrice” de Vasile Balș (1780)</i>	424
IV.5. <i>„Scurte observații asupra Bucovinei” de Ioan Budai-Deleanu (1803)</i>	429
IV.6. <i>Ein wichtiger Protokoll zur Einrichtung des Buccowiner Districts, Wien, April 1786 (Un Protocol important referitor la reglementarea Districtului bucovinean. Viena aprilie 1780)</i>	436

IV.6.1. Komentar (Originaltext).....	436
IV.6.2. Comentariu (Traducere din limba germană)	441
IV.7. „ <i>Francmasoneria în Bucovina în secolul al XVIII-lea</i> “, de Erich Prokopowitsch	445
IV.8. „ <i>Recentele călătorii fizico-politice ale lui Hacquet în anii 1788 și 1789 prin Carpații Dacici și Sarmatici sau Carpații Nordici</i> “, de Balthasar Hacquet (1790) („ <i>Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen</i> “ von Balthasar Hacquet (1790))	449
IV.8.1. Comentariu (Text original)	449
IV.8.2. Komentar (Übertragung aus dem Rumänischen)	456
IV.9. „ <i>Comunicarea</i> “ lui Aurel Onciul către contele Tisza István, Viena, 1915	463
În loc de încheiere	479
An Stelle eines Abschlusses	480
Anexă	481
Indice de nume – Namenverzeichnis	483

Cartea de față cuprinde o selecție din contribuțiile scrise originale ale fizicianului român de obârșie bucovineană, referitoare la problemele variate legate de provincia sa de origine. Născut la Cernăuți în 1911, academicianul Radu Grigorovici a fost supus unui parcurs de viață neobișnuit de agitat, care acoperă, în timp, cele două războaie mondiale ale secolului XX și, în spațiu, o bună parte a Europei și a Americii de Nord. Spiritul analitic al viitorului academician s-a manifestat încă de la vârsta de 4 ani, când demască mitul lui Moș Crăciun, descoperind pe sacul său cu daruri pentru copii urma ștampilei de inventar a spitalului slovac în care locuia familia sa, refugiată din Cernăuți în urma înaintării armatei ruse. Această metodă recunoscută în cercetare și numită de anglo-saxoni serendipitate – de deducție importantă pe baza observării unor detalii aparent ne semnificative – o va aplica toată viața, cum va observa și cititorul atent al cărții.

Licențiat în fizică, lucrează, pe rând, la Catedra de fizică experimentală de la Universitatea din Cernăuți, apoi la Catedra de optică de la Universitatea din București. Susține în 1938 teza de doctorat cu tema *Potențialul disruptiv în vapori de Hg* (conducător profesor Eugen Bădărău) și, în 1958, devine doctor docent în științe. Tipărește o serie de lucrări originale în domeniul descărcărilor în gaze și a opticii fiziologice. Între anii 1946 și 1960 tipărește un curs de optică. În paralel lucrează, între 1947 și 1957, ca inginer consultant în industria de izvoare de lumină. Fiind suspectat politic, el este „sfătuit”, în 1960, să evite contactul cu studenții și este nevoit să se retragă la Institutul de Fizică al Academiei, ca cercetător. Liberalizarea politică din anii '60 îi deschide însă posibilități neașteptate. Ales în 1963 membru corespondent al Academiei și director adjunct științific al Institutului de Fizică al Academiei, abordează domeniul – atunci extrem de restrâns – al semiconducătorilor amorfi elementari (cercetări de pionierat ale elementelor Ge și Si în stare amorfă) și pune bazele școlii românești de semiconducători amorfi, care s-a bucurat de o deosebită recunoaștere internațională. Cele circa 150 de lucrări originale, publicate în reviste românești și internaționale au acoperit, succesiv, un spectru larg de domenii: torța de înaltă frecvență, optica fiziologică și instrumentală, sticlele calcogenidice și, predominant, în perioada 1964–1992, structura, modelarea, relaxarea și natura legăturii chimice în semiconducători amorfi (cu peste 700 de citări).

Cei ce au cunoscut numeroasele și variatele faze ale existenței sale, au văzut în succesele obținute de el în industrie, în învățământul superior, mai ales în cercetarea fundamentală pe plan internațional, calitățile înnăscute și cele însușite în mediul familiei unde părinții erau activiști social-democrați din Bucovina austriacă și, apoi, din România reunită. Linia strict antisovietică a politicii lor au plătit-o amândoi părinții cu moartea în 1950 și respectiv 1952: tatăl, în închisoare, fără judecată, mama, în mod deliberat, acasă. Ca urmare, Radu Grigorovici și-a ales o

* Realizarea lucrării a fost sprijinită de colectivul Centrului de studii „Bucovina”, Rădăuți.

atitudine strict „neconformistă”, dacă se poate spune așa, dar total antidoctrinară, cu care a reușit să supraviețuiască.

Concomitent cu activitatea științifică, Radu Grigorovici se orientează și spre literatură traducând romanul lui Thomas Kröger, *Satul uitat*, cu subtitlul *Patru ani în Siberia*, pe care îl tipărește la Editura „Publicom”, în 1943, și în alte două ediții, în 1944 și 1993. Scriitorul german descrie drama deportaților în Siberia, cum face și Anița Nandriș-Cudla mult mai târziu, după al Doilea Război Mondial, în însemnările sale cutremurătoare.

Ajuns să fie ales, în 1990, vicepreședinte al Academiei Române reorganizate, Radu Grigorovici reușește să înființeze, la Rădăuți, un Centru de Studii bucovinene, ca replică la înființarea, în Germania de Vest (Augsburg) și în Ucraina (Cernăuți), a unor Institute de Cercetare a Problemelor Bucovinei istorice, scoțând la iveală, practic, consecința acelei preocupări obsesive a lui Radu Grigorovici, legată de problemele fostei Moldove austriece, care contrasta cu nonconformismul său caracteristic.

Subsemnatul, am fost numit director al acestui Centru al Academiei Române. În conspirație cu fostul comiliton al academicianului Radu Grigorovici, demograful și academicianul Vladimir Trebici, precum și cu conducerea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, reînviată la Rădăuți, am elaborat o strategie de atragere a sa în cercetările Centrului. I-am întins ca nadă conținutul valoros, încă neexplorat, al bibliotecii profesorilor liceului din Rădăuți și alte documente istorice în limba germană, adunate de arhivarul Johann Polek. Cunoașterea acestei limbi și preocupările pentru Bucovina – și nu mai puțin îndepărtarea sa succesivă de cercetarea în domeniul fizicii, datorată atmosferei dezamăgitoare creată în jurul cercetării fundamentale de fizică prin prelungirea mentalității comuniste și a dominației cadrelor represive ale vechiului regim – au asigurat succesul strategiei noastre. Apariția colecției masive de traduceri de documente germane de la începutul existenței Bucovinei (1775–1803) într-o ediție bilingvă, tradusă și comentată de acad. Radu Grigorovici, precum și a unei serii de lucrări demografice înșiruite, începând cu 1994, în „Analele Bucovinei” arată primele rezultate. Altele s-au adăugat, amplificându-se și actualizarea lor progresivă din comentarii.

Metoda sa de lucru nu este străină de cercetarea din științele exacte și nimic nu ilustrează mai bine acest lucru decât lucrarea sus amintită, *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, tipărită în 1998, ediție bilingvă germană-română, comentată, a lucrărilor lui Gabriel Splény von Mihálydy din 1775, Vasile Balș din 1780 și Ioan Budai-Deleanu din 1803.

Studiile academicianului Radu Grigorovici se întemeiază pe vasta sa cultură generală, pe cunoașterea trecutului Bucovinei și examinarea, prin optica omului din științele exacte, a realităților din zilele noastre. Fenomenele sunt examinate și prezentate de la cauză la efect, fără reflexiuni sentimentale. De aici și viziunea asupra trecutului Bucovinei și a evoluției sale viitoare.

Contribuția Centrului de studii pentru problemele Bucovinei al Academiei – Filiala Iași la realizarea cărții de față a fost gândită ca un omagiu, la împlinirea vârstei de 95 de ani, adus academicianului Radu Grigorovici – întemeietor și mentor al grupării științifice de la Rădăuți – pentru creativitatea bogată și neobosită, la vârsta sa înaintată.

D. Vatamaniuc

membru de onoare al Academiei Române

VORWORT*

Das vorliegende Buch enthält eine Auswahl der Originalbeiträge des rumänischen Physikers bukowiner Abstammung Radu Grigorovici, die sich auf verschiedene Probleme seiner Geburtsprovinz beziehen. Der ungewöhnlich bewegte Lebenslauf des im Jahre 1911 in Czernowitz geborenen Mitglieds der Rumänischen Akademie, Radu Grigorovici, umfaßt eine Zeitspanne, die die zwei Weltkriege des 20. Jahrhunderts einschließt und im Raum einen guten Teil Europas und Nordamerikas in sich schließt. Die analytische Neigung des zukünftigen Akademikers entpuppte sich schon im Alter von vier Jahren, als er den Weihnachtsmann-Mythus dadurch entlarvte, daß er den Abdruck des Inventarstempels des slowakischen Kriegsspitals, in dem seine aus Czernowitz vor der voranrückenden russischen Armee geflüchteten Eltern wohnten, auf dem großen Weinachtsgeschenkesack entdeckte. Diese Eigenschaft heisst im anglo-sächsischen Raum, bei den Forschern, *serendipity* – d.h. die Fähigkeit auf Grund von scheinbar unbedeutenden Beobachtungen, eine wichtige Schlußfolgerung zu ziehen. Der Verfasser wird diese Methode während seines ganzen Lebens anwenden, wie der aufmerksame Leser dieses Buches feststellen wird.

Als Absolvent der Abteilung für Physik der Czernowitzer Universität, arbeitete er der Reihe nach am Lehrstuhl für Experimentalphysik dieser Universität und sodann am Lehrstuhl für Optik an der Bukarester Universität. Er verteidigt im Jahre 1938 seine Doktorarbeit mit dem Thema *Die Zündspannung im Quecksilberdampf* (Leiter Professor Eugen Bădărău) und im Jahre 1958 erringt er die Dozentur in Wissenschaften. Er veröffentlicht eine Reihe von Originalarbeiten im Gebiete der Gasentladungen und in der physiologischen Optik. Er veröffentlicht 1946–1960 seine die Optik betreffenden Vorlesungen. Zugleich arbeitet er 1947–1957 als Beratungsingenieur in der Lichtquellenindustrie. Politisch verdächtigt, wurde ihm 1960 „geraten“ den Kontakt mit Studenten zu vermeiden, und mußte sich als Forscher ins Physikalische Institut der Akademie zurückziehen. Die politische Liberalisierung der Jahre '60 eröffnet ihm jedoch unerwartete Möglichkeiten. 1963 wurde er zum correspondierenden Mitglied der Akademie und zum wissenschaftlichen Vizedirektor des erwähnten Instituts erwählt. Er widmet sich dem damals äußerst beschränkten Gebiet der elementaren, amorphen Halbleiter, verfaßt wegweisende Untersuchungen über die Elemente Ge und Si in amorphen Zustand und gründet derart die rumänische Schule für amorphe Halbleiter, die sich einer besonderen internationalen Anerkennung erfreute. Etwa 150 in rumänischen und internationalen Zeitschriften veröffentlichte Originalarbeiten erfassen der Reihe nach ein weites Spektrum von Gebieten: die

* Die Veröffentlichung des vorliegenden Buches wurde von den Mitarbeitern des Forschungszentrums „Bucovina“ aus Rădăuți unterstützt.

Hochfrequenzfackel, die physiologische Optik, die Chalcogen-Gläser und, hauptsächlich, 1964–1992, die Struktur, Modellierung, Entspannung und Natur der chemischen Bindung in amorphen Halbleitern (etwa 700 Zitate).

Jene die die zahlreichen und vielfältigen Phasen seiner Existenz gekannt haben, sehen in seinen Erfolgen in der Industrie, im Hochschulwesen und besonders in der Grundlagenforschung auf internationalem Gebiet, sowohl die eingeborenen als auch die im Rahmen der Familie errungenen Eigenschaften. Seine Eltern waren aktive Sozialdemokraten sowohl in der österreichischen Bukowina als auch im vereinigten Rumänien. Ihre streng antisowjetische Politik büßten beide mit ihrem Tode in den Jahren 1950 bzw. 1952: der Vater im Gefängnis, ohne Prozeß, die Mutter gewollt, zuhause. Infolgedessen wählte Radu Grigorovici für sich selbst eine, sozusagen, streng nonkonformistische aber antidogmatische Einstellung, und es gelang ihm derart zu überleben.

Zugleich mit seiner wissenschaftlichen Aktivität, widmete sich Radu Grigorovici auch der Literatur, indem er den Roman von Thomas Kröger *Das vergessene Dorf* mit dem Untertitel *Vier Jahre in Sibirien* übersetzte, den er zuerst 1943 im „Publicom“ Verlag, dann in zwei Auflagen 1944 und 1993 veröffentlichte. Der deutsche Schriftsteller beschreibt das Drama der nach Sibirien Deportierten, so wie es auch die Bukowinerin Anița Nandriș-Cudla viel später, nach dem zweiten Weltkrieg, in ihren erschütternden Aufzeichnungen getan hat.

Als 1990 gewählter Vizepräsident der reorganisierten Rumänischen Akademie, gelang es Radu Grigorovici in Radautz die Grundlagen eines Bukowiner Forschungszentrums zu legen, als Antwort auf die Gründung in Westdeutschland (Augsburg) und in der Ukraine (Czernowitz) von Forschungsinstituten für Probleme der historischen Bukowina. Dies brachte praktisch zum Licht die obsessive Beschäftigung von Radu Grigorovici mit den Problemen der gewesenen österreichischen Moldau, die mit seinem charakteristischen Nonkonformismus kontrastierte.

Der Unterzeichnete wurde zum Direktor dieses Forschungszentrums der Rumänischen Akademie ernannt. In Verschwörung mit dem gewesenen Comilitonen des Akademikers Radu Grigorovici, der Demograph und Akademiker Vladimir Trebici, sowie mit der Leitung der „Gesellschaft für die Rumänische Kultur und Literatur in der Bukowina“, die in Radautz wiederbelebt worden war, entwickelten wir eine Strategie um ihn zu verlocken, an den Untersuchungen des Forschungszentrums teilzunehmen. Als Köder benutzten wir den wertvollen und noch nicht ausgebeuteten Inhalt der Lehrerbibliothek des Radautzer Lyzeums, sowie andere historische, deutschsprachige, vom Archivar Johann Polek gesammelte Dokumente. Die Kenntnis dieser Sprache und sein Interesse für die Bukowina – sowie nicht weniger seine zunehmende Entfremdung von der physikalischen Forschung als Folge der enttäuschenden Atmosphäre auf dem Gebiet der Grundlagenforschung, durch die Fortsetzung der kommunistischen Mentalität und der Vorherrschaft repressiver Kader des alten Regims – sicherten den Erfolg unserer Strategie. Die Veröffentlichung in den „Analele Bucovinei“ einer massiven Sammlung deutscher, die Gründungsperiode der Bukowina betreffender Dokumente, in einer zweisprachigen Ausgabe, übersetzt und kommentiert von

Akad. Radu Grigorovici, sowie eine 1994 beginnende Reihe von demographischen Beiträgen zeitigen die ersten Ergebnisse. Weitere kamen hinzu, wobei sich die Kommentare vermehrten und aktualisierten.

Die Art in der er seine Untersuchungen durchführt ist jener der auf dem Gebiete der exakten Wissenschaften gebräuchlichen verwandt, und nichts illustriert dies besser als die 1998 veröffentlichte deutsch-rumänische, kommentierte Ausgabe der obenerwähnten Arbeit *Bukowina in den ersten geographischen, historischen, ökonomischen und demographischen Beschreibungen*, die die Dokumente von Gabriel Splény vom Jahre 1775, von Vasile Balş vom Jahre 1780 und von Ioan Budai-Deleanu vom Jahre 1803 enthält.

Die Arbeiten des Akademikers Radu Grigorovici beruhen auf seine weite allgemeine Bildung, auf die Kenntnis der Vergangenheit der Bukowina und auf die Untersuchung der gegenwärtigen Wirklichkeit vom Standpunkt eines Wissenschaftlers. Die Erscheinungen sind in der Richtung Ursache-Effekt untersucht und geschildert, ohne gefühlvolle Betrachtungen. Daher auch seine Einstellung gegenüber der Vergangenheit und der kommenden Entwicklung der Bukowina.

Der Beitrag des Forschungszentrums „Bukowina“ der Rumänischen Akademie – Filiale Iași zur Verwirklichung des vorliegenden Buches wurde als eine Ehrung für die reiche und unermüdliche schöpferische Leistung, in seinem fortgeschrittenen Alter von 95 Jahre gedacht.

D. Vatamaniuc
Ehrenmitglied der Rumänischen Akademie

DRAGĂ CITITORULE,

Odată ce ții cartea în mână, înseamnă că știi câte ceva despre Bucovina. Nu vreau să insist aici asupra istoriei ei. Textul întregii cărți este edificator în acest sens. Ca autor al cărții aș caracteriza-o ca un roman de dragoste pentru Bucovina, țara mea de obârșie. Împrejurările în care au reînceput obsesiile mele pentru acest colț de țară care se cheamă Bucovina se regăsesc în introducerea la capitolul I. Ele au eliminat multe alte preocupări, inclusiv cele profesionale.

Mai sunt totuși necesare câteva completări. Cititorul va fi poate impresionat de caracterul parțial bilingv, româno-german, al cărții. Există și aici o explicație. Așa-zisa reînglobare integrală a Bucovinei în România, în 1919, se referă de fapt numai la teritoriu. În rest, Bucovina, în esența ei devenise în timp aproape complet diferită față de ceea ce preluase Imperiul Austriac, în 1775, de la Principatul Moldovei (*Politica austriacă și rezultatele ei adeseori neașteptate*, capitolul II.1 și *Comentariul la „Descrierea Districtului bucovinean” de G. Splény, capitolul IV.1*). Populația, aproximativ înzecită, a devenit multietnică, fiind compusă din cel puțin opt neamuri diferite, care au asimilat parțial o civilizație occidentală, dominată de un spirit german, conservat până astăzi (*Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. II. Știința de carte*, capitolul I.2, *Fizica la Universitatea din Cernăuți*, capitolul II.9 și *De la K.u.K. I. Staatsgymnasium din Cernăuți (1808–1918) la Liceul „Aron Pumnul” (1918–1944): modele culturale în schimbare*, capitolul II.11), dar a păstrat în același timp, în ciuda vicisitudinilor, dominația Bisericii Ortodoxe.

Evoluția istorică a provocat în diferite perioade emigrarea și imigrarea benevolă a locuitorilor Bucovinei, reprezentanți ai diferitor etnii, mai mult sau mai puțin numeroase. În perioada celui de al Doilea Război Mondial au emigrat spre patria lor de origine mai ales germanii (*Micșorarea populației germane din România ca urmare a celui de al Doilea Război Mondial*, capitolul I.8) și polonezii. Pentru evrei însă, Bucovina a fost un teritoriu de tranziție succesivă (*Bucovina, teritoriu de trecere a evreilor galițieni spre România, între 1880 și 1900*, capitolul I.3). Națiunile determinante, care au rămas în acest teritoriu și astăzi, au fost românii și ucrainenii.

În acest cadru, s-a înființat în Germania un Institut de Cercetare „Bukowina” la Augsburg, ale cărui publicații aveau la început un caracter mai mult nostalgic. După declararea independenței Ucrainei, a fost organizat Centrul Bucovinean de Cercetări Științifice de pe lângă Universitatea „I. Fedkovič” din Cernăuți. În Germania mai există și un „Südost-Institut” (Institut pentru Sud-Est) cu sediul la München.

România s-a manifestat în acest sens numai după revoluția din 1989, din motive lesne de înțeles. În 1992 însă, Academia Română înființează ca replică Centrul de Studii „Bucovina”. Acesta a fost înființat la Rădăuți, în Ședința Solemnă a Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, din 6 septembrie

1992 și oficializat prin Hotărârea de Guvern nr. 743 din 24 decembrie 1993, sub denumirea Centrul pentru Studiarea Problemelor Bucovinei al Academiei Române – Filiala Iași. Din 1994, acest Centru publică revista „Analele Bucovinei”, din al cărei colegiu de redacție fac și eu parte și în ale cărei pagini mi-am publicat majoritatea contribuțiilor personale. A publica majoritatea textelor din revistă într-o limbă de circulație internațională, accesibilă și emigranților germani, a fost pentru mine un imperativ.

Bucovina istorică și-a câștigat un renume prin lipsa de conflicte violente interne, în pofida caracterului multiethnic al populației ei. Ca urmare, în cadrul intențiilor de realizare a unei Uniuni Europene, Bucovina a fost luată în considerare drept model de organizare a conviețuirii interetnice. Deși flatantă, această idee mi se pare de fapt o iluzie (*Modelul Bucovinei*, capitolul II.2 și *Viitorul unei iluzii* capitolul II.3).

Am constatat acum, la începutul mileniului trei, că interesul pentru Bucovina a rămas tot atât de viu ca și mai înainte, dovadă fiind studiile ce nu conțin să apară iar și iar.

Cuprinsul cărții mele constă în cea mai mare parte din studii de istorie și demografie a Bucovinei din perioada austriacă, publicate anterior, precum și din comentarii la traduceri din limba germană a unor lucrări fundamentale referitoare, cu o singură excepție, la perioada de preluare a teritoriului Moldovei de Sus de către Casa de Habsburg. La ele se adaugă numeroase alte contribuții originale.

Cititorului înclinat spre umor, ca însuși autorul, îi recomand citirea poemului spiritual și cald *Pisica* al doamnei Waldtraut Hummel, în limba germană sau/și în versiunea mea în limba română (Anexa). Este descrierea unei conviețuirii pașnice a două componente „etnice” profund diferite: gospodina (stăpânul) și pisica (subalternul, supusul). Coeziunea unui astfel de sistem este asigurată de o comportare numită toleranță. Transpusă la oameni, aceasta presupune că persoane cu etnii, credințe, păreri sau interese opuse se înțeleg unii cu alții fără să se dușmănească, ba chiar iubindu-se, la fel ca gospodina cu pisica ei, și invers. În special politicienii ar trebui să citească această poezie, învățând puțină înțelepciune și amuzându-se totodată.

Autorul

LIEBER LESER,

Daß Sie im Besitz dieses Buches sind beweist, daß Sie einiges über die Bukowina wissen. Ich will deshalb nicht auf ihre Geschichte eingehen. In dieser Hinsicht trägt der Text des ganzen Buches somanches bei. Als einen Liebesroman für die Bukowina, mein Geburtsland, würde ich es bezeichnen. Die Bedingungen unter welchen meine erneute Beschäftigung mit diesem Bukowina genannten Landeswinkel angefangen hat, sind in der Einleitung zum I. Kapitel zu finden. Viele meiner anderen Beschäftigungen, die beruflichen inbegriffen, wurden dabei verlassen.

Einige Ergänzungen sind trotzdem notwendig. Der Leser wird vielleicht vom teilweise zweisprachigen deutsch-rumänischen Charakter des Buches überrascht sein. Auch dies kann hier erklärt werden. Der sogenannte totale Wiedereinschluß der Bukowina in Rumänien im Jahre 1919 betrifft eigentlich nur das Territorium. Was den Rest betrifft, war die Bukowina mit der Zeit gänzlich anders geworden im Vergleich zu dem was das österreichische Kaiserreich im Jahre 1775 vom Fürstentum Moldova übernommen hatte (*Die österreichische Politik gegenüber der Bukowina und ihre oft unerwarteten Folgen*, Kapitel II.1 und *Kommentar zur „Beschreibung des bukowiner Districts“ von G. Splény*, Kapitel IV.1). Die etwa zehnfache Bevölkerung war multiethnisch geworden und bestand aus mindestens acht Volksgruppen; diese hatten wenigstens teilweise eine westliche vom deutschen Sinn geprägte Zivilisation assimiliert, die bis heute erhalten blieb (*Kritische Untersuchung der 1880 österreichischen Volkszählung in Bukowina*. II. *Das Schulwesen*, Kapitel I.2, *Die Physik an der Czernowitzer Universität*, Kapitel II.9 und *Vom K.u.K. I. Staatsgymnasium in Czernowitz (1808–1918) zum „Aron Pumnul“ Lyzeum (1918–1944): Kulturelle Modelle im Wandel*, Kapitel II.11), doch zugleich, trotz aller Unbilden, haben dieselben die Beherrschung der Orthodoxen Kirche beibehalten.

Die historische Entwicklung hat innerhalb mehrerer Zeitspannen die freiwillige Aus- und Einwanderung der bukowiner Bevölkerung verschiedener mehr oder weniger zahlreichen Nationalitäten hervorgerufen. Während des zweiten Weltkrieges wanderten besonders die Deutschen (*Die Verminderung der Deutschen Bevölkerung Rumäniens als Folgeerscheinung des zweiten Weltkrieges*, Kapitel I.8) und die Polen in ihre Heimatländer aus. Für die Juden war die Bukowina jedoch ein ständiges Durchzugsland (*Bukowina, Durchzugsland der galizischen Juden nach Rumänien zwischen 1880 und 1900*. Kapitel I.3). Die bis heute in diesem Territorium gebliebenen entscheidenden Nationen sind die Rumänen und die Ukrainer.

In dieser Hinsicht wurde in Deutschland das Forschungsinstitut „Bukowina“ in Augsburg gegründet, dessen Veröffentlichungen anfangs eher einen nostalgischen Charakter hatten. Nach der Unabhängigkeitserklärung der Ukraine wurde in Czernowitz ein Bukowiner Zentrum für wissenschaftliche

Untersuchungen im Rahmen der „I. Fedkowicz“ Universität gegründet. In Deutschland gibt es noch ein „Südost-Institut“ mit dem Sitz in München.

Rumänien erschien, aus leicht ersichtlichen Gründen, in diesem Sinne erst nach 1989. Infolgedessen gründete die Rumänische Akademie ein Forschungszentrum „Bukowina“ in Rădăuți, wo am 16. September 1992 eine diesbezügliche Festsitzung der „Gesellschaft für Rumänische Kultur und Literatur in der Bukowina“ stattfand. Später wurde dieses Zentrum, durch die Regierungsentscheidung nr.743 vom 24. Dezember 1993, und unter dem Namen „Forschungszentrum für bukowiner Probleme“ der Rumänischen Akademie – Filiale Iași, offiziellisiert. Seit dem Jahr 1994 veröffentlicht dieses Zentrum die Zeitschrift „Analele Bucovinei“. Ich bin auch Mitglied dessen Redaktionskomitees und habe in dieser Zeitschrift die Mehrheit meiner persönlichen die Bukowina betreffenden Beiträge veröffentlicht. Daß diese Texte in einer auch für die deutschen Auswanderer zugänglichen Sprache erscheinen sollten schien mir eine Verpflichtung.

Die historische Bukowina gewann einen gewissen Ruhm durch die Abwesenheit von gewaltsamen inneren Konflikten trotz des multiethnischen Charakters ihrer Bevölkerung. Infolgedessen wurde im Rahmen einer Verwirklichung einer Europäischen Union die Bukowina als Modell der Organisierung eines friedlichen Zusammenlebens in Betracht gezogen. Ob schon schmeichelhaft, scheint mir diese Idee tatsächlich eine Illusion (*Das Modell Bukowina*, Kapitel II. 2 und *Die Zukunft einer Illusion*, Kapitel II.3).

So wie ich festgestellt habe scheint jetzt, am Anfang des 3. Jahrtausends, das Interesse für die Bukowina ebenso lebhaft wie früher geblieben zu sein, wie die zahlreichen unablässig erscheinenden Beiträge fortwährend beweisen.

Der Inhalt meines Buches besteht größtenteils aus vorher veröffentlichten geschichtlichen und demographischen Untersuchungen der österreichischen Bukowina, aus Kommentaren zu den von mir aus dem Deutschen übersetzten und meistens für den Anfang der Bukowina wichtigen Dokumente, sowie aus verschiedenen anderen originalen Beiträgen.

Dem – wie auch dem Verfasser – zum Humor geneigten Leser empfehle ich die Lektur des geistreichen und warmen Gedichtes *Die Katze* von Frau Waldtraut Hummel, in deutscher oder/und rumänischer Fassung (siehe Anhang). Es ist die Beschreibung eines friedlichen Zusammenlebens zweier grundsätzlich verschiedener „ethnischen“ Komponenten: die Hausfrau (Herrin) und die Katze (die Untergebene, der Untertan). Der Zusammenhalt eines solchen Systems ist durch ein Toleranz genanntes Verhalten gesichert. Auf den Menschen übertragen, bedeutet dies, daß Personen mit entgegengesetzten Interessen, Meinungen, Ethnien oder Glauben sich gegenseitig verständigen ohne sich zu hassen oder gar einander lieben, sowie die Hausfrau mit ihrer Katze und umgekehrt. Vielleicht müßten besonders die Politiker dieses Gedicht lesen und dabei ein wenig Weisheit lernen und sich zugleich belustigen.

Der Verfasser

AUTORUL SE PREZINTĂ PRIN TREI INTERVIURI:

1. GÂNDURI DESPRE ADEVĂRUL VIEȚII ȘI ADEVĂRUL ȘTIINȚEI*

Interviu realizat de prof. dr. Marin Aiftincă**

Marin Aiftincă: Mi se pare realmente interesantă o coincidență strecurată în biografia dumneavoastră, domnule academician, de la care v-aș propune să începem convorbirea noastră: toamna trecută, am fost aproape șocat de vestea că atingeți opt decenii de viață.

Înfățișarea dumneavoastră îmi dădea dreptul, atunci ca și acum, să cred că ați mai avea mult de străbătut până la acest moment. Ei bine, toamna trecută, ați vizitat Cernăuții, orașul în care ați apărut pe lume, orașul copilăriei și al tinereții dumneavoastră. Cred că a fost un prilej de a reface, în memorie, drumul vieții parcurse până acum.

Acad. Radu Grigorovici: Nu este în firea mea să mă uit adeseori în urmă cu regret și nostalgie. Totuși, de locul copilăriei și al tinereții te leagă prea multe amintiri, bune sau mai puțin bune, pentru ca gândul să nu te ducă la ele și la evocarea locurilor unde s-au petrecut acele întâmplări, care ți s-au întipărit în minte. Confruntarea dintre amintire și realitate a fost destul de dureroasă.

M. A.: După câtă vreme reveneți la Cernăuți?

R. G.: După aproape 52 de ani. Fusesem concentrat la Regimentul 4 Pionieri, din Cernăuți, ca ofițer de rezervă, cu puțină vreme înainte de prăbușirea Poloniei sub lovitura concertată a lui Hitler și Stalin, și am văzut cu ochii mei tragedia refugiuului civililor, al aviației și al armatei poloneze, în septembrie 1939.

M. A.: Cum ați regăsit orașul acum?

R. G.: Aproape neschimbat, însă acum neglijat și unilateral înstrăinat. Am revăzut clădirile în care m-am născut și am copilărit, casa în care am locuit, școlile în care am învățat, Catedra de fizică unde am lucrat și care s-a dezvoltat extraordinar de mult, rămânând totuși aproape complet izolată de lumea occidentală și de noi. Nici un nume românesc – în afară de cel al lui Eminescu – nu mai apare în denumirile străzilor sau ale instituțiilor orașului. Le poți găsi, pe unele, doar în cimitir. Ar fi fost o experiență foarte tristă, dacă n-ar fi existat și organizațiile minoritarilor români, care luptă pentru drepturile lor, ca minoritate.

LICEUL

M. A.: Știu că, la Cernăuți, ați urmat Liceul „Aron Pumnul”, școala în care a învățat Eminescu. Era acesta un motiv de mândrie pentru dumneavoastră?

* Interviu realizat la aniversarea a 80 de ani de la nașterea acad. Radu Grigorovici, publicat în „Glasul Bucovinei”. Revistă trimestrială de istorie și cultură, Cernăuți–București, anul VIII, nr. 4 (32), 2001, p. 24–38.

** Secretar științific al Secției de filosofie, teologie, psihologie și pedagogie a Academiei Române; membru al Consiliului la Fundația Europeană „Titulescu”.

R. G.: Ca local, Liceul „Aron Pumnul” nu era cel în care învățase Eminescu și profesase Aron Pumnul. A fi, ca român, elev al acestui liceu era ceva firesc. Cernăuții moșteniseră, de la administrația austriacă, acel „Ausgleich”, acea înțelegere între numeroasele sale popoare realizată de comun acord în 1910, după care fiecare din cele cinci naționalități principale (românii, ucrainenii, germanii, evreii și polonezii) aveau în oraș câte un liceu național, unde unele obiecte de studiu erau predate în limba națională. În 1921, când am intrat la Liceul „Aron Pumnul”, tradiția se păstrase, doar că liceul românesc se mutase în localul situat în centrul orașului, în care se găsisse, înainte de 1918, liceul german. Înființată în 1862, Societatea pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina, reînființată, de altfel, la Rădăuți, în 1990, ținuse trează, între altele, conștiința noastră națională pe vremea dominației austriece și, cu atât mai mult, după Unire. De aceea, nu puteam fi decât mândri de toți bărbații iluștri izvorâți din neamul românesc, care se născuseră sau studiaseră în Bucovina. La loc de frunte era, firește, Eminescu.

FAMILIA

M. A.: Apropo de Eminescu, recent am avut bucuria să răsfoiesc o carte rarisimă, de care nu prea am văzut pomenindu-se în istoriile literaturii de la noi. Este vorba despre un elegant volum de poezii Mihai Eminescu, apărut la Berlin, în 1901, după ediția Maiorescu. Cartea este tradusă de Em. Grigorovitzza. Nu numai calitatea excelentă a traducerii m-a impresionat; mi-a reținut atenția îndeosebi mențiunea traducătorului, de pe prima pagină, care spune: „Memoriei neuitatului meu prieten, răposatul poet Mihail Eminescu”. Există vreo legătură de rudenie între dumneavoastră și acel Emanuil Grigorovitzza?

R. G.: Em. Grigorovitzza era fratele cel mai mare al tatălui meu. După studii strălucite în Elveția și Germania, s-a mutat la București unde a devenit, printre altele, profesor temut de limba germană, la Liceul „Spiru Haret” și de limba rusă la Școala de război. A publicat nenumărate studii, traduceri, dicționare; a descris, în nuvele și povestiri, viața bucovinenilor și, printre toate acestea, a publicat și un volumaș conținând traduceri în limba germană a unor poezii ale lui Eminescu, pe care, desigur, îl cunoscuse la București. Deosebirea de nume față de tatăl meu se datorește faptului că terminația „vici” a numelui original, obișnuită în Bucovina, sugera la București o origine sârbă, care nu-i convenea. De aceea, și-l schimbase într-un nume asemănător existent în Bucovina. De altfel, numele original al familiei din care se trăgea bunicul meu, originar din Horodnicul de Sus, era Zubu, poreclă dată unui felcer moldovean, dezertor din armata rusă. Eu personal nu l-am cunoscut pe Emanuil Grigorovitzza. Între el și tatăl meu era o diferență de vârstă de 14 ani.

M. A.: Cu diverse ocazii, mulți m-au întrebat, mai ales istoricii, dacă sunteți fiul lui George Grigorovici. Pentru că astăzi puțini mai știu cine a fost părintele dumneavoastră, dați-mi voie să menționez aici câteva date: George Grigorovici, născut la Storojineț, a studiat medicina la Viena; între 1907–1918 a fost deputat social-democrat în Parlamentul austriac, unde a susținut cauza românilor din Bucovina. În octombrie 1918, a rostit un discurs memorabil în acest Parlament, în

care, spre deosebire de deputații naționaliști, a declarat deschis că, în cazul în care se va încerca încorporarea Bucovinei în Ucraina sau Polonia, va face un apel la armata României. A fost membru al Consiliului Național din Bucovina, care a hotărât, în noiembrie 1918, revenirea acestei provincii la patria-mamă. După Unire, a fost președinte al Partidului Social-Democrat și senator ales în Parlamentul României, în câteva legislaturi. A fost un privilegiu pentru dumneavoastră faptul de a fi avut un asemenea părinte?

R. G.: Dacă vrei să întrebuiști termenul de „privilegiu” într-un sens mai abstract, răspunsul este *da*. Am învățat să nu fiu laș, să-mi spun părerile pe față, să cred în superioritatea democrației, în dreptate socială și într-o etică ce se apropie mult de cea creștină. Dacă este vorba de privilegii practice, răspunsul este limpede, *nu!* Am fost mereu și continuu să fiu etichetat în fel și chip, întotdeauna defavorabil din punctul de vedere al puterii sau al celor care speră să ia puterea, iar faptul că mama mea a fost evreică și a luptat alături de tatăl meu pe plan politic se adaugă celorlalte păcate ale mele. Fiind ortodox, legionarii mi-au acordat un răgaz de adaptare și armata m-a trimis pe frontul antisovietic, ca ofițer de rezervă. Pentru rabinul-șef sunt totuși evreu. Am fost, pe rând, bolșevic-socialist, jidan, naționalist român, social-democrat reformist de origine mic-burgheză, iarăși comunist și iarăși jidan și om căruia nu trebuie să i se facă publicitate. M-am obișnuit cu toate acestea și puțin îmi pasă. Am câștigat *acest* privilegiu enorm și îmi văd de drum fără să sufăr. Îmi dau tăria toți cei care continuă să aibă încredere în mine și toți cei pe care-i pot ajuta să se realizeze ca oameni și ca specialiști, în ciuda tuturor dificultăților.

RELAȚIA CU POLITICA

M. A.: Nu credeți că activitatea tatălui dumneavoastră, consacrată unității naționale și democrației, i-a supărat cel mai mult pe sovietici? Altfel nu se explică de ce Internaționala comunistă, într-un apel din 27 martie 1920, semnat de Jacques Sadoul, comisar al Kominternului, afirma amenințător: „[...] nașterea unor state noi, ca Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, nu schimbă cu nimic problema internaționalizării revoluției”. Apelul îl califica pe generalul Averescu, eroul de la Mărășești, ca „lacheu ipocrit și primitiv, susținut, din nefericire, de social-democratul bucovinean George Grigorovici, inamic declarat al bolșevismului rus și ungar, și de social-patriotul Ion Fluieraș, ce ar putea să poarte fără să roșească epitetul de trădător al revoluției ungare”.

R. G.: Sigur că i-a supărat. Ca de obicei, atitudinea sa a fost clară. Cine vrea să se documenteze, n-are decât să citească contribuția referitoare la Constituția sovietică, din volumul despre constituțiile europene, editat în 1922 de profesorul Dimitrie Gusti, în care demască fariseismul acestui text, comparând prevederile constituționale cu realitățile regimului sovietic. De altfel, întreb (de multe ori cu discreție) dacă am vreo legătură cu socialistul George Grigorovici, replicam întotdeauna cu plăcere, spre uimirea interlocutorului, că, într-adevăr, sunt fiul acestui „trădător al clasei muncitoare”, cum a fost etichetat de comuniști.

M. A.: Iertați-mă că intervin cu o întrebare, cu privire tot la părintele dumneavoastră. George Grigorovici a fost membru marcant al Partidului Social

Democrat Român, constituit în februarie 1921; în 1936, la Congresul al XVI-lea, a fost ales președinte al C.C. al P.S.D.R. Ce s-a întâmplat, totuși, de și-a sfârșit zilele în închisoare?

R. G.: De ce vă mirați? Aceasta a fost soarta tuturor aceluia care s-au opus bolșevismului. Nu uitați că politicienii burghezi erau doar dușmani; social-democrații erau considerați trădători și, după regulile războiului, aceștia trebuiau lichidați. Ce-i drept, nu prin tortură. Aceasta e o recucerire a secolului nostru.

M. A.: Ați crescut și v-ați format într-o familie de orientare social-democrată. V-au influențat, în vreun fel, ideile politice ale părinților dumneavoastră?

R. G.: În parte, v-am răspuns mai înainte. Ar trebui să mai adaug că, la vârsta la care am deschis ochii asupra politicii, începuse, pentru părinții mei., epoca deziluziilor din ce în ce mai amare. Marea trădare a lui Lenin, pretinsa aplicare a dictaturii proletariatului într-o țară înapoiată din punct de vedere social și tehnic ca Rusia însemna renunțarea la ideea fundamentală a democrației. La această idee părinții mei nu puteau renunța. Îi amăra și atitudinea net bolșevică sau, mai rău, ambiguă a multora dintre prietenii și tovarășii de luptă, în fond comuniști, care se camuflau de frică în Partidul Social Democrat. Personal, am tras două concluzii. Prima: să nu fac politică, rămânând totuși, un observator atent al scenei politice. A doua: să păstrez o atitudine critică față de orice edificiu teoretic, fie el oricât de frumos, mai ales dacă are caracter monist și dogmatic, și să mă încred numai în experiență, drept judecător al binelui și adevărului. Așa am ajuns la meseria mea de astăzi și la o filosofie a vieții care, pe lângă substratul meu genetic și de noroc, mi-a ajutat să supraviețuiesc într-o formulă relativ bună, până la vârsta mea de acum.

PERSONALITĂȚI ȘI OAMENI DEOSEBIȚI ÎN VIAȚA MEA

M. A.: Familia dumneavoastră a avut legături cu diverse personalități ale vremii. Ce oameni mai deosebiți ați cunoscut și în ce împrejurări?

R. G.: N-aș putea spune că am avut multe legături cu personalități importante, cunoscute marelui public. Dimpotrivă, aș spune că le-am evitat. Ele arată adeseori mai bine pe soclu, decât văzute de aproape. De aceea, lista mea va fi cam peștrită și, desigur, surprinzătoare.

Ne-am refugiat, în 1914, din Bucovina la Ploiești, unde am locuit câteva luni la *Dobrogeanu-Gherea*, căruia i-am sărutat mâna, din proprie inițiativă – aveam trei ani – gest condamnat într-o familie socialistă. M-a binecuvântat, în fața hotelului Băilor Govora, *Prea Fericitul Miron Cristea*, patriarhul României, foșnind impresionant din veșmintele de mătase. L-am întâlnit, împreună cu tata, în zorii zilei, în restaurantul gării din Storojineț, pe *Iancu Flondor*, nașul tatălui meu și cunoscut patriot bucovinean. M-a examinat cu ochi severi, așa că am băut, fără să crâcnesc, cafeaua cu lapte din fața mea, cu tot caimacul de care aveam oroare. Cu mulți ani mai târziu, în timpul instalării dictaturii lui Carol al II-lea, l-am însoțit, de la ușă, în camera tatei, pe *Lucrețiu Pătrășcanu*, după care s-au sfârșit îndelung. Cam aceasta este lista, scurtă, și, pentru viața mea, ne semnificativă a întâlnirilor mele cu personalități publice cunoscute.

Dintre cei ce mi-au îndrumat pașii vieții încă din anii liceului, oameni deosebiți mi se par doar câțiva. Încă de când eram în clasele mici, ne întâlneam pe drum, spre școală, cu profesorul de latină și greacă veche, *Paul Sireteanu*. Masiv, îngrijit îmbrăcat, răspundea extrem de ceremonios, scoțându-și pălăria cu boruri rari, la salutul nostru și el puțin exagerat. Lucrul ne amuza, dar atenția și seriozitatea reacției sale ne flatau. Era holtei și se zvonea că își cheltuiește tot venitul pentru a plăti datoriile unui frate ușuratic. În ultimele clase, l-am avut profesor de greacă. Citeam și traduceam din *Odissea*. Așezat la catedră, se legăna greoi pe scaun atunci când un elev scanda corect și fluent versurile lui Homer și pe fața lui, altfel severă, se răspândea un zâmbet fericit. Am învățat de la el fericirea satisfacției estetice.

Luam lecții de pian, trecând fără nici un succes, de la o profesoară la alta. Până la urmă am ajuns la o doamnă distinsă, ce locuia într-un apartament elegant din Piața Teatrului. Făcea parte din burghezia evreiască scăpătată, din cauza inflației de după Primul Război Mondial; dădea lecții de canto și pian. Cântase ca amatoare la Viena, ca solistă în oratorii, sub bagheta lui Schalk. M-a învățat să-l înțeleg pe Bach, cântând din *Patimile după Matei* și am parcurs cu ea nenumărate liederuri de Schubert, Schumann, Brahms și Hugo Wolf, eu acompaniind-o la pian. Am revăzut-o, după mulți ani, în gară, la București, șezând pe un geamantan. Își pierduse unicul fiu, în maquis-ul francez; emigra în Israel. Era o doamnă distinsă și acum. Iar eu continuu și astăzi să cânt la pian, de plăcerea mea. O chema *Amalia Eigermann* și era un om deosebit.

Poate că ar trebui să amintesc, printre oamenii deosebiți și pe fratele bunicului meu, pe *Zaharia Zub*, primar al Horodnicului de Sus, timp de un sfert de veac. A venit la Cernăuți toamna, devreme. Urcase pe jos, în cizme, suman și căciulă, timp de vreo oră, de la gară, până sus, pe fosta toloacă a Mănăstiriștii, unde locuiam, pentru ca tata să-l ajute să-i găzduiască băiatul, ieșit, cred, dintr-o a doua căsnicie, într-un cămin studentesc, la Iași. Am fotografia lui, bărbat mândru și probabil aprig. Pe un nepot al său l-am găsit anul trecut la Horodnic, la vârsta de 84 de ani. Își redobândise o mică parte din fosta avere, lucrase pământul cu soția sa și acum stătea în pat de epuizare. Singurele sale regrete erau că nu se putea răzbuna pe fostul primar, care-i luase averea, îi distrusese gospodăria și-l trimisese la Canal, și că nici unul dintre copiii săi nu vroia să se reîntoarcă la țară.

Dintre cei ce m-au îndreptat pe cărările actuale ale vieții, încă din anii adolescenței, i-aș numi pe profesorul *Orest Drăgan*, care m-a îndreptat spre chimie, făcându-ne să înțelegem cum se leagă atomii în molecule, atribuind atomilor un număr de membre, așa-zise „valențe”, prin formule ca: „oxigenul este o mamă care, în cazul apei, ține un copil (hidrogenul) la piept cu un braț și pe al doilea de mână” sau „sulfurul este un cărăbuș, el are 2, 4 sau 6 picioare”. Și ne fascina cu experiențe în care se schimbau culorile lichidelor, explodau amestecuri de gaze, se oglindeau eprubetele, ieșeau gaze întepătoare și altele asemenea.

Ne fascina și singurul profesor „regățean” de filosofie, psihologie, educație civică, *Petre Toma*. De o virilitate evidentă, folosind un limbaj modern, dând exemple din viața reală, a adus un suflu nou în atmosfera pedantă a școlii. Când, la

psihologie, ne-a vorbit deschis despre relațiile dintre bărbat și femeie, nu ne venea a crede că așa ceva este posibil să ni se spună. Îl adoram. S-a căsătorit cu cea mai frumoasă fată din Cernăuți, o poloneză. L-am revăzut după război, la București. Își căuta băiatul, care fugise de acasă. Am înțeles de la el puterea cuvântului bine rostit și a apropierii dintre școală și viață.

Firește, dacă, furat de amintiri, aș continua în același ritm, aș ajunge să vă plictisesc cu o galerie kilometrică de oameni deosebiți la scara vieții mele în frunte se vor găsi profesorii mei de fizică, de la Universitatea din Cernăuți, *Eugen Bădărău* și *Herbert Mayer*. De la primul am învățat meseria și cu el am lucrat timp de vreo 40 de ani. Al doilea, deschizător de drum în lume pentru fizica straturilor subțiri, m-a fascinat cu precizia formulărilor și modernitatea metodelor didactice, încât, după terminarea studiului chimiei, m-am dedicat, în final, fizicii.

Dintre colegii, astăzi dispăruți, deosebiți mi s-au părut *Șerban Țițeica*, oracolul nostru, al pietonilor fizicii experimentale, care, spre deosebire de Pythia, dădea răspunsuri lipsite de ambiguitate, și *George Manu*, autor al unei teze de doctorat de mare valoare, susținută la Marie Curie, om de cultură excepțională în toate domeniile cunoașterii, caricaturist neîntrecut, legionar de bună și înșelată credință, mort în închisoare, în chinuri, și respectat de toți tovarășii săi de suferință.

Mă opresc aici, limitându-mă la persoane care nu mai sunt în viață: dar parcă-i mai bine așa. Nu vreau să las deoparte o ființă modestă, care a lăsat printre cei ce au cunoscut Laboratorul de Optică al Facultății de Fizică din București o amintire neștersă, plină de respect. Era *coana Maria*, pe numele ei întreg *Maria Cristea*, originară din Făgăraș, neștitoare de carte. Era de o cinste totală. Ținea în laborator o curățenie exemplară și îi și îndruma pe studenți la lucrările practice. De exemplu, le explica cum se excită la vibrații longitudinale o bară metalică, folosind o cârpă presărată cu sacăz. Această femeie, încultă dar mândră, nu accepta să-ți facă un serviciu personal în schimbul unui bacșiș, ci numai din simpatie. Iar atunci când a descoperit, din întâmplare, ascunzișul plin de „cocoșei” al persoanei care propusese darea afară din facultate din motive politice, a unui șef de lucrări, precum și a soțului ei, *portarul „nea Mitică”*, fost plutonier, și-a folosit arma pentru a obține nu numai reintegrarea lui nea Mitică, ci și pe aceea a șefului de lucrări. „Cocoșei” au fost restituiți.

Galeria colegilor străini deosebiți este mult prea bogată, pentru a o înfățișa aici. Aproape toți cei pe care i-aș aminti sunt în viață și mi-au devenit prieteni, așa încât, admirația profesională se îmbină, aici, cu afectivitatea sufletească. Poate că de unii va mai fi vorba. Doar un nume vreau să-l amintesc aici. *Sergiu Rădăuțan*, astăzi vicepreședinte al Academiei moldovenești din Chișinău, a cărui luptă îndelungată și de multe ori dură, pentru reînvierea culturii românești în Basarabia, am putut-o urmări și admira timp de peste trei decenii.

Dintre colegii de liceu, unul mi-a rămas lipit de suflet pentru toată viața, deși n-am fost colegi decât în clasele II, III și IV. Ne simțeam bine împreună, iar când ne revedeam, după ani și ani, nu ne simțeam niciodată stingheriți sau în lipsă de subiecte de conversație. *Spiru Hoidas* a devenit profesor de română și latină, la Brașov, și știa să-și rotunjească veniturile prin lecții particulare foarte apreciate, traducând, în același timp, din poezii latini, cu preferință deosebită pentru Catul. Nu știu să spun ce era deosebit la el, dar pentru mine era.

Evident, deosebiți erau doi colegi de liceu, din clasele superioare: *Mircea Streinul* – fiu de preot, scriitor în devenire (a făcut parte din Grupul Iconarilor), cu înclinații mistice și simpatii legionare; *Silviu Griseanu* era evreu, fiul corespondentului „Dimineții” și „Adevărului” la Cernăuți, comunist convins. Cei doi erau nedespărțiți, în permanentă discuție prietenească și departe de a fi frumoși. Mircea Streinul a murit de tânăr, după ce își făcuse un nume în literatură. Silviu Griseanu, revenit la București, după 1945, circula modest cu tramvaiul, deși fusese ilegalist. Ne întâlneam din când în când. Ultima dată l-am văzut în 1964. Fusese scos din partid, fiindcă criticase reforma monetară a lui Vasile Luca, și ajunsese modest corector la Editura Tehnică. Ca fost ilegalist, era presat să reintre în partid, dar era fericit că găsisese o formulă salvatoare, pentru a refuza: „nu mă pot adapta condițiilor de luptă în legalitate”, motiva el, nu fără umor. Firește, cei doi formaseră un cuplu deosebit.

Nu pot încheia galeria mea, fără a evoca oameni deosebiți întâlniți în afara mediului meu de viață obișnuită. Un astfel de mediu l-a constituit războiul. Picat cu hârzobul din cer (de fapt cu un avion Junkers-52, de transport) în Crimeea izolată, comandantul batalionului de pionieri de munte, colonelul cu o stea (era un colonel cu vechimea și calificările de a deveni general) *Matei Mihăilescu*, om curajos, cinic și bețiv, m-a întâmpinat cu cuvintele: „De ce nu te-ai învățit, domnule sublocotenent în rezervă?” Am devenit comandantul unui pluton în satul Kokkosi (Ochi albastru), pe versantul nordic al munților Iaila, și cazat în conacul prințului Iusupoff, care a luat parte la asasinarea lui Rasputin. Încheietorul acestui pluton, sergentul *Moscu Bălan*, a avut grijă de mine. Mic de stat, cu ochi albaştri iscoditori, pielea albă și părul negru, trecuse prin atacuri la cazemate, minări și deminări. Era calm, autoritar și corect și nu știa ce-i teama. M-a educat în multe privințe, printre altele. Îmi cerea adeseori părerea despre oameni și întâmplări, pentru a-mi risipi apoi iluziile și naivitățile, subliniind contrastul dintre aparențe și realitate.

Comandantul companiei, locotenentul *Emil Stăiculescu*, afemeiat și cartofor (câștiga întotdeauna la pocher, dar cu miza maximă de 10 lei), obraznic cu superiorii, cumsecade cu subalternii, obținuse o învoire de o lună în țară, tocmai când rușii începuseră ofensiva pentru ocuparea Crimeii. Ne-a asigurat că va reveni de îndată ce va începe evacuarea. Nu l-a crezut nimeni. A apărut, într-adevăr, când a început evacuarea Sevastopolului. Așa ceva nu se uită.

Am lăsat la urmă pe alți doi oameni deosebiți, dintr-un mediu cu totul aparte. Amândoi mi-au atras atenția prin privirea ochilor. Una era profesoara de pian a fiicei mele, o călugăriță catolică, izgonită din mănăstire. În rasa ei roasă până la urzeală, *Mère Timothée* mergea din casă în casă, pe orice vreme, la fel de senină și zâmbitoare, parcă neafectată de căldură sau ger, iar ochii ei priveau nevinovați, ca ai unui copilăș. Nu știu ce a devenit mai târziu, dar după ce o întâlneam în acele zile grele, îmi era rușine să mă mai plâng de ceva.

Pe părintele *Adrian Făgețeanu* l-am remarcat după o slujbă la mănăstirea Căldărușani. Înconjurat de credincioși, le vorbea privindu-i pe rând cu blândețe severă. Altădată, pe peronul unei gări, câțiva dintre numeroșii trecători necunoscuți își schimbaseră traiectoria, atrași de figura bătrânului ca de un magnet: îi sărutau mâna și plecau împăcați, după ce primeau binecuvântarea. El fusese ridicat de pe

câmpul de luptă, rănit grav și inconștient, de un avion de recunoaștere german, care se rătăcise și aterizase lângă el. S-a întremat până la urmă și, deși fusese ateu, sau poate tocmai de aceea, considera viața sa ca pe un dar al lui Dumnezeu. S-a călugărit, a studiat teologia și slujește zilnic la biserică. Pentru el fiecare cuvânt, fiecare gest al serviciului divin are un înțeles adânc, pe care ți-l explică cu plăcere. Sunt mulțumit că în ordinea oarecum arbitrară a celor enumerați mai sus, părintele Adrian, credincios convins, deși frământat uneori de îndoieli, ocupă locul cheii de boltă.

CARIERA PROFESIONALĂ

M. A.: Am impresia că, furați de apele istoriei, ne-am abătut puțin de la ținta noastră. Să revenim. Așadar, sunteți licențiat în științe chimice (1931) și în științe fizice (1933) la Universitatea din Cernăuți. V-ați luat și doctoratul, la București (1938), cu teza Potențialul disruptiv în vapori de mercur. Nu înțeleg cum ați trecut, în numai doi ani, de la chimie la fizică. Și apoi, știu că părinții vă îndrumau către studiul medicinei. Cum s-a produs orientarea spre fizică?

R. G.: Părinții nu m-au îndreptat către un studiu anume. S-au mirat doar că m-am orientat spre științele exacte. La chimie, am ajuns cum v-am povestit mai înainte, prin profesorul Drăgan. La Universitate însă deziluzia a fost mare. Toceam prepararea și proprietățile a mii de compuși, fără nici o explicație, fără o privire de ansamblu. La fizică, vedeam la fiecare curs multe experiențe, seminariile erau frecvente și ne obligau la cooperare. Profesorii Bădărău și Mayer ne îndrumau către literatura originală și ne făceau cunoscute ultimele descoperiri. Aveam și un curs de fizică teoretică al profesorului Bedreag, în timp ce la București un astfel de curs nu exista. Cum multe cursuri din primii doi ani erau comune cu chimia, mi-a fost ușor să completez, în alți doi ani, examenele pentru secția de fizică. De altfel, la fizică, în anul respectiv, erau numai cinci studenți.

M. A.: Ce s-a întâmplat de s-a întrerupt brusc cariera dumneavoastră universitară?

R. G.: În 1960, am fost puși să alegem între învățământ și cercetare. Am fost sfătuit, discret și binevoitor, să aleg cercetarea, căci în învățământ, oricum, nu voi putea rămâne. Am urmat sfatul. Hotărârea am luat-o cu atât mai ușor, cu cât, numai cu un an înainte, ni se trasese sarcina – cum se spunea atât de frumos – nu numai să ne scriem cursurile, dar nici să nu ne abatem, în lecțiile noastre orale, cu nici un cuvânt de la aceste texte. Fusesem, de altfel, numit conferențiar de trei ori, revocat de două ori, și n-am depășit acest grad cu care aveam dreptul să-mi spun și să mi se spună profesor. De altfel, și titlul de doctor, obținut în 1938, nu mi-a fost recunoscut, ce-i drept ca doctor docent, decât în 1958. Am oprit publicarea celei de a treia părți a cursului de optică, recuperând manuscrisele cursurilor mele de electronică și opto-electronică și trecând, la examenul din vară, pe toți studenții care se prezentaseră și au îndrugat măcar câte ceva. Am solicitat audiență la prorector, pentru a-mi cere transferul la Institutul de Fizică al Academiei. Prorectorul a regretat plecarea mea și m-a întrebat dacă am restanțieri la examen. L-am asigurat că le-am trimis vorbă puținilor restanțieri să nu mai tacă la tablă și să

spună orice, că îi vor trece. Protectorul s-a luminat la față, a spus „foarte bine, foarte bine” și ne-am despărțit cu o tovărășească strângere de mână.

M. A.: Între 1947 și 1957, ați lucrat direct în producție, ca inginer la fabricile de becuri „Lumen” și „Electrofar”. Cum era posibil să predai la catedră și să lucrezi și în producție?

R. G.: Cât privește lucrul în producție, în paralel cu învățământul superior, el era perfect legal și foarte obișnuit în domeniul tehnicii. Or, în cursul războiului, caracterul aplicativ al fizicii se accentuase atât în lumea capitalistă, cât și în cea comunistă. Unde mai pui că îmi valorificam, astfel, cunoștințele mele de optică și tehnica vidului, priceperea la sudura sticlei, câștigând, la un moment dat, înainte de naționalizare, de nouă ori mai mult ca șef de producție, decât ca șef de lucrări la Universitate.

După naționalizare, am fost, pe rând, inginer-șef, șeful serviciului tehnic, inginer consultant, retrăgându-mă treptat și făcând loc foștilor mei studenți. Aceasta i-a dat posibilitatea domnului inginer Emilian Rodean – singurul cercetător trimis de IFB în străinătate pentru perfecționare, care a revenit fără nici o lucrare publicată, a ajuns instructor al C.C. pentru IFB, secretar al organizației de partid IFB, apoi vicepreședinte al Comitetului de Stat pentru energia nucleară, ambasador al R.S.R. în Canada, ulterior cercetător principal gradul I, președintele Consiliului Științific al Institutului de opto-electronică (IFA, Măgurele), responsabil pentru fizică la proiectele Eureka, la Ministerul Învățământului și Științei – ca apoi să informeze în scris Comitetul Central al partidului că locul de director adjunct științific al IFB este ocupat de un inginerăș din industrie. Acesta eram eu.

O ȘANSĂ DE AFIRMARE ÎN LUME

M. A.: Creația dumneavoastră științifică cuprinde un spectru tematic larg, de la descărcări electrice în gaze, la fizica straturilor subțiri metalice, de la optică fiziologică și aplicată, la semiconductori amorfi. Se pare că ultima temă v-a adus notorietatea științifică internațională. Un laureat al Premiului Nobel, fizicianul Nevill Mott (Cavendish Laboratory, Cambridge), mărturisește că interesul remarcabil față de problema semiconductoarelor amorfi începe odată cu reuniunile științifice de la Praga (1965) și București (1967), la care ați fost organizator. Preocupat de aceeași problemă, Mott v-a vizitat la București, în 1968, vizită care, după propria-i afirmație, l-a inspirat în organizarea unui simpozion internațional la Cambridge. Acolo, spune același fizician, ați prezentat una dintre importanțele contribuții științifice, și anume: modelarea structurii semiconductoarelor amorfi și aplicarea poliedrelor Voronoi. Spuneți, vă rog, în ce constă noutatea deosebită a cercetării semiconductoarelor amorfi în fizică și care sunt consecințele practice ale acestei cercetări?

R. G.: Aceste cercetări au pornit din convingerea că numai prin abordarea unei tematici încă puțin atacate, ne putem afirma în lume. M-a inspirat un scurt articol al lui A. F. Joffe, în care acesta se întreba de ce, la topire, metalele își modifică prea puțin proprietățile electrice, deși ele și-au pierdut structura cristalină, iar toate teoriile explică aceste proprietăți pe baza existenței unei ordini cristaline.

Mai ciudată i se părea comportarea semiconductorilor, dintre care unii, ca seleniul, își păstrau, la topire, însușirile caracteristice, în timp ce alții, ca germaniul și siliciul, căpătau proprietăți metalice. Încă mai ciudată era comportarea unor sticle, lipsite și ele de structură cristalină, în care electronii, în mișcarea lor printre atomi, se ciocneau cu ei, după ce parcurgeau distanțe mult mai mici decât distanța medie dintre doi atomi.

Cum aveam în grupul nostru experiență în depunerea straturilor subțiri, am abordat cercetarea straturilor cristaline și amorfе (adică necristaline) de siliciu și germaniu, în ideea că am putea contribui la înțelegerea rolului pe care îl are dezordinea structurală asupra proprietăților acestor elemente. La mijlocul anilor '60, acestea din urmă erau cunoscute în mare detaliu, din cauză că germaniul și siliciul cristalin erau materiale de bază ale dispozitivelor electronice moderne ca, de exemplu, tranzistorul, pentru a cărui inventare trei fizicieni americani luaseră Premiul Nobel și care revoluționaseră toată tehnica transmiterii informației. Astfel, ne-am făcut un nume în lumea științifică internațională, colaborând îndeosebi cu un grup de colegi cehi, sub conducerea lui Jan Tauc. Subiectul era atât de exotic, încât adeseori aveam dificultăți în acceptarea lucrărilor noastre pentru publicare. Nu se întrezăreau, pe atunci, nici aplicații posibile ale acestor materiale. Astăzi, calculatoarele de buzunar, alimentate cu celule solare, și fax-urile, cu care se transmit documentele în facsimil, se bazează pe fotodiode și tranzistori de câmp, pe bază de siliciu amorf sau monocristalin și se speră că materialele amorfе din această clasă vor juca un rol important în energetică și în tehnica materialelor de tip diamant artificial. Faptul că țara noastră n-a putut trage nici un folos economic de pe urma inițierii studiului acestor materiale nu poate surprinde pe cel ce cunoaște progresiva noastră izolare de lumea întreprinzătoare a economiei de piață, începând cu debutul anilor '70, și bănuiala care plana, între alții, și asupra mea, de a fi acționari ai unor firme americane.

M. A.: Parcă îmi amintesc că prin 1988 erați preocupat de cercetarea structurii nucleului atomic, apelând la serviciile calculatoarelor. S-ar putea descifra în aceasta o convergență cu orientarea investigațiilor din fizică spre nivelul microscopic al sistemelor fizice? Aceste cercetări confirmă, cumva, mutarea interesului științei fizicii de la substanță, la relații, la comunicare și timp?

R. G.: N-am fost niciodată implicat în cercetări asupra nucleului atomic. Nu mi-a plăcut să lucrez sub pază militarizată și în secret. Oricum, mijloacele necesare în astfel de cercetări depășeau posibilitățile de finanțare ale țării, impunând cooperări cu străinătatea, care, pentru mine, erau practic închise. De altfel, trebuie să mărturisesc că mă simt mai bine la scara umană a fizicii corpului solid. Asamblarea în sisteme dense dă naștere unor efecte tot atât de noi și de neașteptate în lumea atomilor, ca și în aceea a oamenilor. Cercetarea fundamentală, pătrunderea în necunoscut, nu se limitează la lumea infinitului mic sau a infinitului mare. Necunoscutul ni se prezintă și în lumea interacțiunilor puternice, neliniare, și a sistemelor complexe, chiar dacă au dimensiuni comensurabile cu cele umane. În lumea atomilor, exemplul cel mai apropiat este cel al fizicii fazelor condensate – solidele și lichidele; în lumea ființelor umane, este sociologia, de unde și unele analogii tulburătoare.

ȘTIINȚA A DAT MAI MULTĂ PUTERE OMULUI SAU L-A FĂCUT MAI CONȘTIENT DE NIMICNICIA LUI?

M. A.: Încercând să reducă diversitatea naturii la o imagine mai simplă, pentru a fi descrisă corect, atomiștii Democrit, Epicur, Lucrețiu încercau, printre altele, să-l elibereze pe om de frica față de atotputernicia unei ordini care ar întrece-o pe aceea a omului și a naturii. După mai bine de două mii de ani, știința modernă a izbutit să micșoreze sau să amplifice această frică a omului? Credeți că știința a asigurat mai multă putere omului, spre a-și proteja demnitatea existenței, sau l-a făcut mai conștient de nimicnicia lui în raport cu forțele infinite ale Universului?

*R. G.: Trebuie să lămurim, în primul rând, ce înțelegem prin „modern”. Cred că descoperirea unei „ordini” în natură și posibilitatea de a pune cunoașterea acestei „ordini” în slujba sa i-au dat omului o încredere exagerată în forțele lui, încă din vremuri străvechi. În *Cartea Facerii* (I, 28–29), Dumnezeu le zice primilor oameni: „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și îl supuneți pre dânsul și domniți peste peștii mării și peste păsările cerului și peste toate animalele câte se mișcă pe pământ. Iată, v-am dat vouă toată iarba purtând sămânță, care crește peste tot pământul, și tot pomul roditor purtând sămânță: acestea vă vor fi vouă de mâncare”. Și când omul modern s-a înmulțit, a umplut pământul și l-a supus; când legile exacte se dovedesc a fi haotice în efectele lor, perturbări minime putând induce schimbări imprevizibile în sistemele mari, această încredere este pe punctul de a se preschimba în teamă.*

Sentimentul de nimicnicie față de imensitatea Universului, pe care-l resimțea doar o minoritate a omenirii, s-a dovedit a fi îndreptățit în mod indirect. Cunoașterea dobândită de om nu justifică înfumurarea sa, care-l făcuse să-și aroge calități divine. Căci, într-adevăr, în încheierea primului capitol din *Cartea Facerii*, la care revin, se spune: „Și Dumnezeu se uită la toate câte le făcuse și iată, erau foarte bune”. Dar acestea se întâmplau înainte ca Adam și Eva să mănânce din pomul ale cărui roade, cum le explică șarpele, le vor deschide ochii și „vor fi ca Dumnezeu, cunoscând binele și răul” (3, 5).

M. A.: Se spune că prin apariția în prim-planul cercetărilor a termodinamicii, cu aparatul ei conceptual specific – ireversibilitate, entropie – fizica a descoperit temporalitatea și, odată cu ea, o altă posibilitate de a descrie sistemele fizice, care modifică imaginea noastră asupra naturii. Mai mult, fizica propune o nouă concepție asupra raporturilor dintre om și natură, în termeni de interdependență și comunicare. Deși dumneavoastră aveți niște rezerve față de filozofie, fie ele justificate sau nu, vă întreb, totuși, sunt aceste rezultate ale cercetării despre care vorbeam o dovadă că fizica dobândește un loc privilegiat în deschiderea științei către filozofie? Are ea un potențial sporit pentru impunerea unor neajustări ale concepțiilor ontologice?

R. G.: Este o întrebare mult prea dificilă pentru un necunoscător în ale filozofiei. Dar ea îmi amintește de fabula lui Esop, despre disputa dintre leu și om, cu privire la întrebarea care dintre ei este mai puternic. Ca să-l convingă pe leu că el, omul, este mai puternic, acesta îl duce pe leu în țara oamenilor, unde omul își

demonstrează superioritatea cu ajutorul unei statui, reprezentându-l pe Hercule sugrumând un leu. Acesta, însă, nu acceptă argumentul și îl duce pe om în țara leilor, unde îi arată o statuie reprezentând un leu care sfâșie pe om. De aceea, impresia mea este că, cel puțin de când mă știu, descoperirile mari ale fizicii ca: relativitatea, teoriile cosmologice, mecanica cuantică (în special principiul incertitudinii) și, mai recent, teoria haosului determinist au impus mai degrabă reajustări ale concepțiilor filozofice decât invers. De altfel, lumea antică nu diferențiază știința de filozofie, iar mulți oameni de știință au trecut în tagma filozofilor la o vârstă mai înaintată, când încercau să sintetizeze sau să sistematizeze cunoștințele dobândite în timpul vieții, îmbinându-le cu îndoieli și întrebări rămase fără răspuns, în iureșul cercetărilor de specialitate.

O NĂZUINȚĂ DE A CUPRINDE LUMEA ÎN NECUPRINSUL EI

M. A.: Un cunoscut fizician, Heinz K. Henisch (Universitatea din Pennsylvania), evocând personalitatea dumneavoastră, spune că sunteți „un om de știință de renume mondial, un umanist și un muzician”. Într-adevăr, în discuțiile noastre anterioare, am fost impresionat de întinsele cunoștințe pe care le stăpâniți în domeniile literaturii și artelor. Mai știu că pianul vă este un prieten apropiat. Mi se pare puțin obișnuită această apropiere pe care ați realizat-o între un domeniu al științelor naturii, rigid prin rigoarea lui, și artele frumoase: a cuvântului, a culorii formelor și sunetelor. Să fie oare aceasta dovada unei vocații reprimată?

R. G.: Faptul că, dintre toate artele, fizicienii preferă adeseori muzica, nu este de mirare. Încă Pitagora legase armonia muzicală de raporturi simple între numere întregi. În Evul Mediu, muzica devenise una din cele patru discipline ale studiului artelor libere, așa-numitul quadrivium, alături de aritmetică, geometrie și astronomie, în timp ce disciplinele inferioare, triviale, erau gramatica, dialectica și retorica. Evoluția instrumentelor muzicale datorează mult acusticii. Abordarea temperată a instrumentelor cu claviatură, la care a contribuit esențial marele Bach, se bazează pe o scară logaritmică de frecvență, iar printre cărțile vândute de văduva lui Mozart se găseau tratatele de matematici după care învățase compozitorul în copilărie și la care ținea foarte mult. Și invers: se știe că ultima lucrare științifică publicată de Max Planck se referea la orgă, iar Albert Einstein era un violonist consumat. Când se credea singur, Eugen Bădărău cânta la vioară vechi române, iar ca adevărat teoretician, Șerban Țițeica urmasa, la Conservatorul din București, toate cursurile teoretice de muzică, lăsându-se convins până la urmă să învețe totuși să cânte la pian. Acasă ținea săptămânal seri de muzică de cameră. Pot divulga acum că, ani de-a rândul, el era cel ce atribuia de fapt premiul anual de muzică al Academiei, fiind adeseori pus în încurcătură de notațiile muzicale ultramoderne, pe care nu le cunoștea. Fie-mi, deci, permis și mie să clămpănesc puțin la pian, ca un experimentator ce sunt, fără să prea știu teorie, cam ca și în fizică.

M. A.: Eu cred că tentațiile multor specialiști din sfera științelor naturii, de a cultiva literatura, artele, filozofia, nu sunt decât expresii ale aptitudinii omului de a îmbrățișa totalitatea lumii. Pentru că specialitățile științifice lucrează adeseori

limitativ asupra noastră, pe când literatura, artele și filozofia acționează întotdeauna într-o direcție expansivă și îl ajută pe om să-și reprezinte întregul și să se manifeste în integralitatea lui.

R. G.: În această privință, remarcam într-un eseu, apărut cam trunchiat, în *Cartea interferențelor* (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985), următoarele: „Văd în năzuința noastră spre o a doua cultură o reacție de compensare a psihicului nostru, o măsură de igienă emotivă, fie-mi scuzat termenul prozaic. Ne preocupăm aproape exclusiv de materia neînsuflețită. Profesiunea ne oferă arareori emoții. Simțim, în mod acut, lipsa lor și, deoarece pilulele de substituit emoția violentă, ca să parafralez pe Aldous Huxley, nu s-au inventat încă, ne adresăm celei de-a doua culturi”. Cred că acesta poate fi un răspuns posibil la întrebarea dumneavoastră.

ACADEMIA VALOREAZĂ ATÂT CÂT VALOREAZĂ MEMBRII EI

M. A.: Domnule academician, nu pot face abstracție de faptul că ați împlinit opt decenii de viață tocmai în anul în care Academia Română celebra 125 de ani de existență. Acum, când diverse persoane, în cunoștință, dar mai ales în necunoștință de cauză își dau cu părerea despre ceea ce este și cum trebuie să fie o Academie, este foarte important să știm cum vedeți dumneavoastră legătura dintre democrație și Academie. Care este rolul Academiei în viața științifică și spirituală a țării?

R. G.: Ca toate instituțiile, Academia Română valorează atât cât valorează oamenii care o constituie. După mărturiile celor ce au cunoscut-o între cele două războaie mondiale, membrii Academiei Române puteau face atunci figură onorabilă în oricare Academie europeană. Mi-aș dori, în primul rând, ca atunci când rândurile ei se vor fi completat, peste vreun an și jumătate, când se va termina mandatul conducerii actuale, să fi fost puse bazele unei instituții de același nivel științific și moral. Și acesta să fie rezultatul a ceea ce s-ar putea numi „democrație” în cadrul Academiei. Căci esența acestui sistem politic este selecționarea celor mai buni. Și dacă unele alegeri se dovedesc greșite, îndepărtarea celor nedemni și neutralizarea influențelor nefaste devine o acțiune necesară. În sistemele academice, prima acțiune cade în seama justiției sau a lui Dumnezeu; a doua este la îndemâna celor demni.

Specific pentru Academia noastră este faptul că, deși parțial organizată după modelul sovietic, ea nu a devenit o Academie de științe, ci a rămas Academia Română – for reprezentativ al întregii spiritualități românești. Cine a ascultat câteva din discursurile de recepție ale noilor academicieni, promovați sau aleși după 1990, și răspunsurile date acestora, și-a putut da seama, cu emoție, că oamenii din fața lor nu erau doar niște eminenți și respectabili specialiști într-o știință sau alta. Din modul în care-și organizează expunerea și în care împletesc prezentarea realizărilor proprii cu amintiri personale semnificative, cu concepții filozofice și etice, cu adnotații de umor subtil sau de emoție reținută, din aspectul estetic al graficelor ilustrative și din forma literar perfectă a textelor se desprinde acea pecete

a culturii de larg orizont, care-i caracterizează pe cei mai buni dintre colegii noștri și instituția din care fac parte.

Și încă un ultim cuvânt. Oricare ar fi injuriile jucătorilor de bridge sau ale altor amatori neavizați în ale științei, îmi place modelul așa-zis sovietic al unei academii active, cu mulți membri în plină putere de creație, cu institute proprii de cercetare fundamentală, în care ei și urmașii lor să-și poată desfășura în libertate, fără nefasta planificare, cercetările din simplă curiozitate științifică și să-și discute ideile și rezultatele cu pasiune și îndrăzneală. De fapt, aceasta a fost tradiția academică a Antichității și a Renașterii, aceasta a fost tradiția Academiei Române, în celebrele ei ședințe, doar că grupurile de cercetare nu se numeau institute. Iar în ceea ce privește Academia Sovietică de Științe, continuatoarea celebrei Academii Ruse de la St. Petersburg, să nu uităm că, pe lângă realizările ei științifice remarcabile, obținute în ciuda restricțiilor impuse de regimul comunist, ea se poate lăuda prin faptul că a oferit adăpost și apărare până la limita posibilului unor oameni de atitudine protestatară ca Pavlov, Vavilov, Kapitză, Saharov. De altfel, academiile de pură consacrare mi se par mai degrabă caraghioase cu pălăriile, robele și uniformele lor brodate, iar academiile active, cu mult mai numeroase în Europa decât vor să ne facă să credem cei pe care-i roade invidia.

P.S.

Publicarea precedentului interviu în 2001, la un deceniu după înregistrare, impune o explicație a acestui fapt din partea mea.

În 1990 fusesem ales vicepreședinte al Academiei Române reinnoite. Nu este aici și acum locul și timpul să relatez în amănunt ce a urmat. Dar am putut constata că viața politică și socială evolua către o luptă acerbă, lipsită de orice etică, pentru păstrarea, respectiv acapararea de privilegii și avere și că această concepție și mentalitate pătrundea atât în viața academică, cât și în aceea a comunității fizicienilor, din care făceam parte. Împreună cu câțiva colegi am încercat să ne opunem acestor tendințe, dar am reușit numai arareori. Am hotărât să mă desprind de mediul meu, făcând, cât se putea, puține valuri. Vorba colegului meu Griseanu: Nu mă puteam adapta condițiilor de luptă în democrație. Am întrerupt cercetările în curs, publicarea rezultatelor, participarea la conferințe internaționale. Interviul de față a căzut victimă acestei acțiuni.

M-am atașat unor oameni curați, care se luptă cu abnegație pentru păstrarea continuității etnice și culturale a românilor din fosta Bucovină istorică. Am cedat rugămintii de a autoriza publicarea interviului de mai sus, după 10 ani de la realizarea sa, în revista „Glasul Bucovinei”, fiind convins că, în decursul deceniului trecut, destul de agitat, nu mi-am modificat în esență opiniile și opțiunile, iar o reactualizare ar fi necesară, o completare substanțială, care ar fi trebuit să acorde cuvântul și criticilor mei. (R. G.)

2. DIALOGURI CU BUCOVINENII*

Interviu realizat de dr. Alexandrina Cernov**

Alexandrina Cernov: Stimate Domnule Academician, numele dumneavoastră se înscrie printre personalitățile care s-au format la școala cernăuțeană de fizică. Vă știm ca pe unul dintre cei mai demni cernăuțeni. Ce înseamnă pentru dumneavoastră orașul Cernăuți, când și în ce împrejurări ați plecat din Bucovina?

Acad. Radu Grigorovici: Am părăsit Bucovina și Cernăuții în 1934, când omul care mi-a îndrumat începuturile și o bună parte din maturitatea vieții mele profesionale, profesorul de fizică experimentală Eugen Bădărău a fost chemat la Facultatea de Științe din București, iar eu mi-am absolvit anul de serviciu militar la Școala de ofițeri de geniu de la Cotroceni. Profesorul Bădărău m-a luat cu sine, ca să mă exprim așa, și am conviețuit cu el la aceeași catedră universitară și în același Institut de Cercetare al Academiei timp de patru decenii, uneori în acord, alteori nu, dar întotdeauna cu efect reciproc. N-am regretat atmosfera ambiguă și cam provincială a Cernăuților, poate cu excepția raiului copilăriei, care a fost marea livadă a Spitalului de Obstetrică și Ginecologie din strada Ștefan cel Mare, fosta clădire a unei școli de horticultură, desființată din lipsa de interes a țăranilor noștri. Fărămițarea națională, în clase sociale, partide politice, confesiuni și tendințe conceptuale, conflictele de interese, atenuate ce-i drept de tradițiile de toleranță reciprocă, văzute prin prisma convingerilor politice social-democrate ale părinților mei și prin aceea a impurității mele etnice, mi-au creat, în ciuda creșterii mele

* Interviu publicat în „Glasul Bucovinei”. Revistă trimestrială de istorie și cultură, Cernăuți-București, anul III, nr. 2(10), 1996, p. 3-9.

** Critic și istoric literar. Membru de onoare al Academiei Române, din anul 1992. Urmează Liceul nr. 32 din București; Facultatea de Filologie de la Universitatea din Cernăuți, specialitatea limba și literatura rusă (1966). Din 1971 predă la Catedra de Filologie Română a Universității din Cernăuți. Își susține doctoratul la Chișinău, în 1989, cu lucrarea *Probleme de lingvo-stilistică și poetică comparată româno-rusă (în baza traducerilor în limba rusă a prozei lui Ion Druță)*. Alexandrina Cernov este membru fondator al Societății pentru Cultura Românească „Mihai Eminescu” din regiunea Cernăuți (vicepreședinte în 1989, președinte în perioada 1990-1994), membru fondator al Asociației științifico-pedagogice republicane „Aron Pumnul” și al Alianței Creștin Democrată a Românilor din Ucraina. Sprijină politica de apărare a culturii naționale românești din nordul Bucovinei. Activitatea științifică și publicistică s-a concretizat în elaborarea de studii de literatură comparată, studii și articole despre istoria și cultura Bucovinei, studii lingvo-stilistice în baza traducerilor din poezia lui Mihai Eminescu în limba ucraineană. Este autor de manuale școlare de limba și literatura română pentru școlile românești din Ucraina. În 1975 a publicat, în colaborare, *Gramatica comparativă a limbilor română și rusă*. Este, din 1993, redactor-șef al publicației „Glasul Bucovinei”, revistă trimestrială de istorie și cultură, Cernăuți-București. În anul 1991 a fost distinsă cu Premiul Fundației Culturale Române din București. Cf. Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Iași, Suceava, Editura Princeps Edit, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, 2004, p. 216. Distinsă, la 20 ianuarie 2004, la propunerea președintelui Institutului Cultural Român, acad. Augustin Buzura, cu Ordinul Național Serviciul Credincios în grad de Ofițer, în semn de apreciere pentru contribuția la promovarea culturii și științei românești în afara țării.

românești și deschise către credința creștină, un disconfort sufletesc marcant. De aceea, probabil, m-am și adaptat ușor ambianței mai destinsă și în altfel tolerante a capitalei. Adusesem totuși cu mine o zestre valoroasă: o bună pregătire profesională, hotărârea de a-mi păstra dreptul la opinia personală, neîncadrată partinic și chiar ideologic, dragostea pentru practicarea muzicii, pe care o datorez profesoarei mele de pian, Amalia Eigermann, și însușirea limbii și culturii germane, alături de cea clasică.

A. C.: Revenind peste mulți ani în Cernăuți, ați avut senzația că vă întoarceți în locuri bine cunoscute, sau ați găsit un oraș străin, despuiat de reminiscențele amintirilor din tinerețe? Ce sentimente v-au încercat în momentul revederii orașului?

R. G.: Când am revăzut orașul, în 1991, mi s-a părut un decor uzat de vreme și pe alocuri cârpit, în care se joacă o piesă pentru care nu a fost creat. O populație care vorbește o limbă necunoscută mie și pe care o auzi arareori pe stradă, fiindcă marea majoritate a trecătorilor sunt singulari, nu se cunosc unii cu alții și nu interacționează. Acele încăperi minuscule și sărăcăcioase în care se desfășurau rămășițele de activitate românească, divizate și ele în bisericuțe autocefale, reciproc învrăjbite, m-au întristat nespus. În 1995, m-au impresionat neplăcut încercările sistematice de a împiedica participarea invitaților români, purtători de cuvânt, la serbarea a 120 de ani de existență a Universității din Cernăuți și de a-i izola de colegii lor de breaslă și de conducerea acestei instituții prin bararea drumurilor de acces și a intrării în incinta Universității de către grupuri de indivizi neoficiali. De altfel aceste acțiuni au eșuat. M-ar fi făcut să zâmbesc încercările de a prezenta Cernăuții drept un oraș vechi ucrainean, dacă în această acțiune n-ar fi fost afectate și mormintele. Am văzut și orașul nou, care are tot atât caracter ucrainean, cât caracter românesc au cartierele de blocuri din București. Până la urmă am ajuns să mă mir că aici m-am născut, în acea grădină am copilărit și m-am îndrăgostit, că în acele școli am învățat carte și că în acea casă din cartierul de „vile” m-am maturizat alături de părinții mei.

A. C.: Tatăl dumneavoastră a fost deputat al Cernăuților în Parlamentul Vienei, a fost o personalitate politică însemnată în Bucovina de altădată. Înțeleg că despre deputatul George Grigorovici, ca de fapt și despre alte personalități, a căror viață coincide cu evenimentele importante din istoria zbuciumată a românilor bucovineni, trebuia să se scrie. Vă rog să ne spuneți acum câteva cuvinte despre activitatea tatălui dumneavoastră.

R. G.: Tatăl meu era o figură politică frapantă, care trezea ușor admirație și antipatie. Era un bun orator în câteva limbi, un bun elector – mandatele sigure ale social-democraților din România erau în Ardeal, cele ale lui Fluieraș și Jumanca, în Banat cel al lui Eftimie Gherman și în Bucovina cel al lui George Grigorovici – iar ca tip intelectual și temperamental, un intuitiv și un pătimaș. Ca social-democrat convins – părăsise medicina pentru a se dedica politicii – vedea drept ținte tactice ale mișcărilor politice muncitorești din acea epocă realizarea evoluționară a democrației și prosperității, precum și formarea de state naționale suverane, după care să se porceadă abia spre țintele strategice ale societății socialiste și a

cooperării pașnice internaționale. Din aceste convingeri ferme se trăgea opoziția sa hotărâtă față de bolșevici, pe care a plătit-o cu viața împreună cu mama mea. Ani de zile criptocomuniștii, camuflați în partidul social-democrat, i-au mâncat sufletul și l-au făcut să părăsească viața politică activă, sabotând orice încercare de a orienta politica partidului în sensul dorit de el.

A. C.: *Putem spera și la un material pentru revista noastră, „Din Arhiva familiei Grigorovici”?*

R. G.: Dacă se putea vorbi despre o astfel de arhivă, ea se găsește la Securitate, care a confiscat tot ce a găsit în casă cu ocazia arestării tatălui meu în 1949. Omul cel mai bine documentat și care a îndrăznit să publice, în 1983, în „Anuarul Muzeului Județean” din Suceava un articol despre mișcarea socialistă din Bucovina dinainte de 1918, scoțând, poate chiar excesiv, în evidență rolul lui George Grigorovici în această mișcare și concepția politică ce-l ghida, este istoricul Petru Rușșindilar din Suceava. Ca material documentar aș recomanda, în legătură cu Bucovina, o selecție din luările sale de cuvânt – discursuri și interpelări – în Parlamentul vienez, îndeosebi cel din ultima ședință din 22 octombrie 1918, și din Consiliul Național Român din Cernăuți, în octombrie–noiembrie 1918, precum și în Senatul și Camera Deputaților din București după 1918. Interesantă este și analiza sa asupra Constituției sovietice, publicată într-un volum colectiv despre constituțiile europene, editat, în 1921, de profesorul Dimitrie Gusti

A. C.: *În „Glasul Bucovinei”, nr. 1(5)/1995, ați scris despre personalitățile care s-au format la Școala de Fizică de la Cernăuți și ați încheiat articolul cu un gând la care revenim des, ori de câte ori ne amintim de școala istorică a Bucovinei, de personalitățile ei științifice, literare, muzicale, artistice și anume: „[...] memoria istorică este mult mai expusă distorsiunii interesate, decât memoria științifică”. Vă propun să revenim la această temă.*

R. G.: Lucrul nu e de mirare. Încadrarea istoriei în rândul științelor este problematică. Științele exacte își verifică teoriile prin experiențe *repetabile*, care chiar dacă nu le pot confirma cu siguranță totală, le pot infirma neîndoielnic. Pe oricâtă documentare neîndoielnică din trecut s-ar baza un istoric, el nu poate repeta aceste evenimente cu exactitate; și chiar dacă ar cunoaște sau descoperi legile exacte care le determină succesiunea și ar clădi pe ele o teorie, prezicerea corectă a viitorului nu-i va reuși niciodată, din cauză că, în sisteme atât de complicate cum sunt societatea umană și natura în întregul lor, fluctuații oricât de mici pot genera consecințe imprevizibile importante. De exemplu, dacă un acar german beat ar fi făcut să deraieze trenul ce-l ducea pe Lenin în Rusia și acesta ar fi murit, cine știe care ar fi fost cursul revoluției din octombrie? Cum argumentul istoric mai are o oarecare pondere în reglementarea relațiilor dintre state și etnii, manipularea prin falsificare, selecționare și prezentare tendențioasă a documentației este prea tentantă, pentru a nu fi folosită în practică, uneori cu un rafinament remarcabil, alte ori cu o primitivitate neproductivă.

A. C.: *Am participat anul acesta la Conferința științifică internațională „Bucovina 1775–1862. Aspecte politice, sociale, culturale, economice și demografice”, organizată de cele trei institute de cercetări științifice ale*

Bucovinei: Institutul „Bukowina” (Augsburg, Germania), Centrul bucovinean de cercetări științifice de pe lângă Universitatea din Cernăuți (Ucraina) și Centrul pentru Studiarea Problemelor Bucovinei al Academiei Române (Rădăuți, România). Perioada istorică pusă în discuție este foarte interesantă și importantă pentru Bucovina. Au fost expuse diferite puncte de vedere, uneori controversate. A fost semnificativ faptul că, adeseori, documentele, selectate cu grijă, confirmau sau ilustrau câte o concluzie tendențioasă. Evenimentele sau datele care nu conveneau erau iscusit manipulate sau omise. Întrebarea mea nu se referă la vreun caz concret, ci la probitatea acelor istorici care trec sub tăcere un eveniment fiindcă nu le convine. Ce poziție ar trebui să avem față de acest fenomen? Putem spune, în acest caz, că acea cercetare istorică este științifică?

R. G.: În fond am și răspuns mai sus în mod implicit la această întrebare. Istoria este o știință observațională, iar rezultatele cercetărilor au și alte criterii de apreciere decât adevărul, care este criteriul specific cercetării științifice exacte. Acest fapt viciază prezentarea publică a rezultatelor de către părțile implicate prin interese opuse în concluziile ce se pot trage din aceste rezultate. Prezentatorii vor fi deci înclinați fie să le falsifice faptele, fie să le deformeze, fie să elimine o parte din ele, fie să le interpreteze în favoarea interesului urmărit, după gradul de ceea ce numiți probitate. Nu trebuie uitat că tocmai cei mai probi istorici sunt supuși din partea conaționalilor lor sau a propriilor lor convingeri la presiuni puternice de a nu da în vileag adevăruri nefavorabile cauzei pe care se simt datori s-o apere. Nu pot uita că atunci când naționaliștii cehi, vrând să dovedească prioritatea limbii cehe față de cea germană în regatul Boemiei, s-au folosit de documente falsificate și, singur dintre toți deputații cehi din parlamentul austriac de la Viena, profesorul Thomas Masaryk și un coleg al său au dezaprobat acest procedeu. Considerat trădător al cauzei națiunii cehe, acest pașnic profesor universitar de psihologie a sărit, în toamna anului 1914, într-o gară de la granița austro-italiană, pe treapta ultimului vagon al trenului în mers sub ochii grănicerilor uluiți, a cucerit opinia publică din Statele Unite în favoarea cauzei cehilor și slovacilor, a organizat în Siberia legiunile antibolșevice cehe și și-a ispășit astfel vina de a fi fost prob, înființând Cehoslovacia și fiind ales primul ei președinte.

A. C.: *În cadrul acestei conferințe, domnul profesor Oleg Panciuk, directorul Institutului din Cernăuți, și-a expus părerea că ar trebui să se scrie o singură istorie a Bucovinei, acceptată de toți și care să-i satisfacă pe toți cercetătorii, îndeosebi pe cei români și ucraineni; cred că i-a avut în vedere și pe politicieni. E posibil așa ceva? Există și o altă soluție?*

R. G.: Oricât de ciudat ar părea, împărtășesc propunerea profesorului Panciuk, cu toate că este irealizabilă în realitatea de astăzi. De fapt, conferința de care vorbeați a fost un fel de exercițiu preliminar educativ, în care încercările de a folosi metode perfide și afirmații nedocumentate au fost demontate calm și eficient. Fără atâtațatori, care-și fac o profesie rentabilă din acțiunile lor, cercetătorii de bună credință își pot înfrunta opiniile contradictorii și pot trage concluzii comune, dacă discuțiile se duc numai între profesioniști independenți. Că astfel de acțiuni pot juca un rol important în aplanarea unor înfruntări internaționale în aparență

ireconciliabile, o dovedesc Conferințele Pugwash, la care participau specialiști independenți, nu delegați guvernamentali și care au furnizat oamenilor de stat informații corecte despre mijloacele tehnice de a controla testele nucleare subterane întreprinse de Marile Puteri nucleare, fără a încălca suveranitatea lor și a dezvălui secrete care se cunoșteau oricum. Pe această bază oamenii de stat și militarii, conștienți de consecințele fatale pentru omenire ale unui război atomic, au putut încheia tratate care au asigurat pacea, au limitat și au redus chiar cursa înarmărilor nucleare, au mobilizat opinia publică mondială în favoarea menținerii păcii și a ocrotirii biosferei pământului. De aceea cred că ceea ce putem face prin astfel de întâlniri este mai puțin o operă științifică obiectivă, cât o netezire a terenului pentru oamenii de stat, care să asigure urmașilor noștri o conviețuire lipsită de conflicte ce nu rezolvă nimic, dar aduc nespuse suferințe inutile. Aceasta este o treabă la care nu ne pricepem și putem doar să sperăm că oamenii de stat vor avea înțelepciunea s-o ducă la îndeplinire.

A. C.: Vă preocupă, în ultimul timp, problemele demografiei Bucovinei. Acestea s-au discutat foarte aprins și la conferința amintită. Recensămintele făcute în diferite perioade în Bucovina nu ne dau o imagine clară a componenței naționale, mai bine zis, a evoluției ei. Și totuși, cum să ne explicăm, spre exemplu, creșterea bruscă, la un moment dat, a populației ucrainene sau a celei evreiești?

R. G.: După părerea mea și după puținele și nesigurele date statistice existente, o variație bruscă a populației ucrainene s-a produs doar imediat după ocuparea teritoriului de către trupele austriece. Era vorba de o populație rurală, fără proprietate de pământ, originară din Galiția, care profita de relativa pace și ordine instalate de guvernarea militară într-o regiune subpopulată, cu mari proprietăți lipsite de forță de muncă. Procesul începuse mai demult. Odată cu trecerea Bucovinei sub administrația galițiană, umplerea spațiului disponibil a făcut ca creșterea populației ucrainene, care începuse între 1774 și 1786 în ritmul de 8% pe an, posibil numai prin imigrație, să scadă continuu până la 0,25% pe an, între 1900 și 1910. Astfel, fără a ține seama de manipularea datelor oficiale, de care mă ocup în continuare, raportul români/ucraineni, care scăzuse în 1900 la 0,77%, crescuse în 10 ani la 0,90%. Valoarea infimă de 0,25% creștere anuală se poate datora efectului combinat al emigrării excesului de populație ucraineană și creșterii conștiinței naționale la o parte din populația românească ce-și pierduse uzul public al limbii materne. Cât privește imigrația evreiască, în special din Galiția și Rusia, ea urmează de aproape urbanizarea Bucovinei, marea lor majoritate stabilindu-se în orașe și târguri, unde devin uneori dominanți, formând, de pildă, în 1880, la Vijnîța 91,1% din populație, la Sadagura 80,4%, la Cernăuți 31,7%. Și în cazul lor procesul de imigrare din afara și în afara Bucovinei, ca și cel de redistribuire pe teritoriul Bucovinei este unul de difuziune din regiuni de concentrație relativă mare și atracție economică, culturală și politică mai redusă spre regiuni de concentrație relativă mai redusă și atractivitate sporită. Ritmul de creștere procentuală a populației evreiești s-a menținut practic constant la 0,52% pe deceniu până pe la 1840. După liberalizarea constituției Austriei, în 1849, a pornit un puternic val de imigrare evreiască, care atinge, în jurul anului 1870, un ritm de 2,9% pe deceniu,

dar scade tot atât de rapid pe cât crescuse, după Congresul de la Berlin din 1878, revărsându-se în România, transformând Bucovina într-o regiune de tranzitare. Am analizat acest proces interesant și documentat amănunțit cu tabele, hărți și grafice, într-un studiu publicat recent în „Analele Bucovinei”, nr. 2, 1995.

A. C.: Și pentru a încheia tema istorică, vreau să vă pun o întrebare referitoare la termenul de „homo bucovinensis”, care este atât de discutat, mai ales în ultima vreme. Pentru mine personal el se asociază cu „homo sovieticus” – „național prin formă, socialist prin conținut” – care se poate lesne reformula (dacă ne vom referi la alte perioade istorice ale Bucovinei) ca fiind „național prin formă și german (român, rus, ucrainean) prin conținut”. Ce ascunde această formulare – „homo bucovinensis”?

*R. G.: În fond, „homo bucovinensis” este precursorul cetățeanului idealizat al Statelor Unite ale Americii. De orice rasă, de orice naționalitate și limbă maternă, de orice credință religioasă ar fi, el se presupune că și-a uitat tradițiile, vorbește acceptabil limba americano-engleză, fără a fi anglo-saxon, jură credință drapelului, constituției și idealurilor Statelor Unite și este gata să moară pentru apărarea lor. Se consideră pe sine însuși și țara al cărei cetățean este un model pentru toată lumea prezentă și viitoare. Termenul de „homo bucovinensis”, inventat în 1954, la 36 de ani după dispariția Bucovinei austriece, de Hans Prelitsch, este reluat, în 1993, de David Schary la Tel Aviv și de Emanuel Turczynski la Dortmund. Înlocuiți în definiția de mai sus a cetățeanului american ideal cuvintele americano-englez cu german și USA cu Austria cisleithană (eventual, pentru viitor, cu Uniunea Europeană) și veți regăsi pe „homo bucovinensis”. Că el nu mai există este evident. Că nu a existat aieva o dovedește faptul că, din cultura bucovineană integrală, partea de limbă germană, ai cărei purtători au fost în special germanii și evreii asimilați, a dispărut practic total după emigrarea acestora, ceea ce dovedește că ea nu se contopise cu culturile celorlalte etnii bucovinene, ci doar interferase cu ele. Nu degeaba reportajul publicat de conducătorii Institutului „Bukowina” din Augsburg, după o vizită a unui grup din diaspora germană în nordul și sudul Bucovinei, în 1991, a fost intitulat de editori *Căutarea urmelor în viitor. O regiune uitată a Europei, Bucovina*. De altfel, personal sunt foarte sceptic și cu privire la existența reală și durabilă a cetățeanului american ideal descris mai sus, rezultat din contopirea imigranților în creuzetul nord-american. Făcând analogia de mai sus, mai trebuie să ținem seama și de raportul dintre populațiile și întinderile celor două regiuni comparate, care este de ordinul 250, respectiv 1000! De asemenea, trebuie să mai ținem seama de faptul că în America, la instalarea puterii străine, europenii au aplicat prima metodă de înstăpânire recomandată de Machiavelli, adică exterminarea populației autohtone prin uciderea și suprimarea culturii și a resurselor lor de viață, în timp ce austrieicii au aplicat a doua metodă, mai blândă, recomandată de Machiavelli, colonizarea diseminată a elementelor proprii și favorizarea celor mai slabi din țara cucerită.*

A. C.: Ne este cunoscută dragostea dumneavoastră pentru muzică cultă, or, din unele articole, pe care le-ați semnat în „Analele Bucovinei”, am aflat că ați făcut vioară și pian în anii de școală. Am dori să ne destăinușiți: muzica a constituit pentru dumneavoastră un refugiu în preocupările de fizician sau mai curând o

nobilă ocupație, tributară școlii vechi în general? Ce a prevalat întotdeauna în orele libere pe care le-ați avut: o piesă de Schubert, Chopin, ori o lectură din Heine sau din Hölderlin?

R. G.: Este adevărat că muzica de bună calitate și bine executată și cea mult mai puțin bine executată de mine însumi la pian a jucat un rol important în echilibrarea psihică a vieții mele. Și în liceu aveam un trio în care colegul meu Adrian Brăteanu ținea partea vioarei, Mircea Hoinic, mai târziu compozitor și dirijor de cor la Timișoara, era violoncelistul formației, iar eu eram pianistul. Ne-am aventurat până la primele triouri de Beethoven! Muzica mi-a oferit nu numai relaxare, dar fiind dotat de la natură cu o mare ușurință de a descifra la prima vedere partiturile pentru pian, am avut posibilitatea să evadez atât din cotidian, cât și din atmosfera emoțional aridă a fizicii. Mi-am și format o cultură muzicală destul de largă pentru un amator, ajutat de o bună memorie pasivă datorită căreia recunosc bucăți auzite arareori și ghicesc, după stil, pe compozitorii unei piese necunoscute. Îmi plăcea foarte mult să acompaniez cântăreții de lieduri; copil fiind îmi plăcea să cânt și am regretat adeseori că la pubertate mi s-a spart vocea, cum se spune. Altfel, preferințele mele sunt eclecticice și variabile după dispoziție și se întind de la Bach, peste clasici și romantici, până la Satie și Joplin. În orice caz, cu câteva excepții notabile ca Villon, Eminescu și Rilke, am preferat clar muzica, dar apreciez și romanele fluviu, în particular pe Thomas Mann, în nemțește firește, îndeosebi *Muntele vrăjit*.

A. C.: *Câțiva ani în urmă, într-o călătorie spre Câmpulungul Moldovenesc, ne-am oprit la Mănăstirea Moldovița. Ne copleșiseră aromele de ierburi proaspăt cosite și aerul tare de munte. Privind spre brazii înalți, ce dominau împrejurimile, ați spus: „Noi, bucovinenii, vom muri ca brazii, în picioare”. Mi-am întipărit în minte aceste cuvinte și revin la ele, ori de câte ori mă gândesc la bucovinenii noștri...*

R. G.: Am spus multe și felurite în viața mea. Fapt este că, după ce ultimii ani ai vechiului regim și primii ani ai celui actual și poate și înaintarea în vârstă mi-au luat treptat din posibilitățile și plăcerea de a efectua cercetări de fizică experimentală în condiții cât de cât normale și degetele și vederea nu mă mai ajută să cânt la pian cel puțin ca pe vremuri, am găsit în examinarea critică a trecutului Bucovinei și în întâlnirile frecvente cu frumusețile și oamenii ei o satisfacție, în care se sintetizează cele două laturi, cea rațională și cea emotivă ale omului ce sunt, care mă subjugă complet. Gândul că această contribuție tardivă și modestă la cunoașterea adevărului despre trecutul Bucovinei ar putea ajuta câtuși de puțin la supraviețuirea virtuților acestei regiuni născute din valurile istoriei, mă face să sper că nu iroiesc anii supranumerari care mi-au fost dăruți.

3. EMIL GRIGOROVITZA. 85 DE ANI DE LA MOARTE*

Interviu realizat de Dumitru Teodorescu**

Eminentă a fizicii românești, senior al generației aproape pierdute care a trăit patru vârste ale Bucovinei – cea „imperială”, cea interbelică, cea comunistă și cea post-revoluționară (și-i amintim aici măcar pe acad. Vladimir Trebici și pe diplomatul Radu Economu, trecuți deja în lumea umbrelor) –, un model de senectute lucidă și afabilă, un spirit zămislit atât din îndrăzneala sprintenă a nației, cât și din rigoarea nemțească, fostul (până de curând) vicepreședinte al Academiei Române, acad. Radu Grigorovici se apropie vertiginos de 90 de ani (și va împlini la 21 noiembrie, acest an). Dar nu rotunjirea apropiată a vârstei și nici (în cazul acestor rânduri) remarcabila sa ființare în spiritualitatea românească ne-au îndemnat să i ne adresăm. Distinsul om de știință bucovinean este nepotul germanistului și prozatorului Em. Grigorovitză, căruia, subsemnatul i-a consacrat o monografie. În decembrie 2000 se împlinesc 85 de ani de la sinuciderea acestuia (în data de 6 a ultimei luni din anul 1915). Am dorit să comemorăm această dată cu un interviu luat venerabilului nostru contemporan. Aveam să primim, însă, abia la începutul acestui an răspunsul domnului acad. Radu Grigorovici. Dânsul se scuza astfel: „Caut să nu scriu nimic nedocumentat, nici bazat numai pe memorie, iar cu această ocazie am avut de rezolvat problema unor amintiri destul de lacunare și de a impune celor relatate anumite limite. Pe de altă parte, au apărut goluri importante, care impuneau recitirea documentelor pe care le cunoșteam în linii mari, descoperind cu această ocazie elemente aparent minore, dar relevante, ca într-un film polițist, precum și citirea unor izvoare noi [...]”. În acest răstimp, distinsul nostru interlocutor a depășit și un moment greu pentru sănătatea sa.

Interviul este important nu numai pentru că aruncă încă o privire asupra personalității aceluși impetuos și contestat bucovinean care a fost Em. Grigorovitză, ci și pentru că evocă o lume a acestor locuri despre care este bine să știm/să ne amintim. Și încă ceva: la 15 februarie se împlinesc 144 de ani de la nașterea lui Em. Grigorovitză. (D. Teodorescu)

UN „PIC” DE GENEALOGIE

D. T.: Domnule academician, vă rog să „faceți” puțină genealogie: cum s-a ajuns de la Irmolai Zub, străbunicul dumneavoastră de la Horodnic, la Em. Grigorovitză și la Radu Grigorovici?

* Interviu apărut în ziarul „Crai nou”, Suceava, anul XII, nr. 2828, 31 ianuarie 2001, p. 1 și 5; nr. 2829, 1 februarie 2001, p. 5; nr. 2830, 2 februarie 2001, p. 5; nr. 2832, 6 februarie 2001, p. 5; nr. 2833, 7 februarie 2001, p. 5; nr. 2834, 8 februarie 2001, p. 5.

** Ziarist și publicist. Urmează Liceul „Ștefan cel Mare” și Institutul Pedagogic de 3 ani din Succava. Facultatea de Filologie (1972), Universitatea din București (1983). A fost profesor la Școala generală Hântăști (1972), metodist la Casa de Cultură Rădăuți (1972–1976), instructor cu probleme de învățământ la C.J.U.T.C. Suceava (1976–1980), redactor la ziarul „Zori noi” devenit, apoi, „Crai nou” (1980–1998), redactor-șef la același cotidian, din 1998 și director, din 2002. Semnează reportaje, proză literară, articole în diferite publicații. În 1995 a publicat lucrarea monografică *Em. Grigorovitză. Viața. Opera*. Cf. Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. II, Suceava, Iași, Editura Princeps Edit, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, 2004, p. 494.

R. G.: Permiteți-mi să împing mai întâi această genealogie înapoi în timp, de la Irmolai Zub. Dintr-o scurtă notă a lui Em. Grigorovitza, transcrisă de tatăl meu pe un colț de hârtie, rezultă că primul Zub din Horodnic era Grigorie, născut în 1748. Tradiția orală a familiei afirmă că era un moldovean, felcer în armata rusă de ocupație a Moldovei, care a dezertat în 1774, când rușii au făcut loc austriecilor. Grigorie se așează la Horodnic și se căsătorește cu rădăuțeanca Xenia Rusu. Din îndemnarea de a scoate dinți și măsele i s-a tras porecla de Zub, care a fost înregistrată drept nume de familie.

În 1806 sau 1807, când Grigorie împlinește vreo 58 de ani, i se naște un fiu, botezat Irmolai (sau Iermolai). Dintr-o scrisoare din 1879, a nepotului Emil Zub către tatăl său, rezultă existența unui unchi, Glicherie, și a tatălui acestuia, Serafim Zub – deci frate cu Irmolai – de la care Emil aude în viu grai (citez din scrisoare) „fragmente din povestea vieții strămoșilor noștri”. Cât privește pe soția lui Irmolai, dumneavoastră îi ziceți Salomia Onica, la care Grigorovitza adaugă numele de Jâjâianu, precizând că, după mamă, era Teleagă. Din cei 10 copii născuți, rămân 2 băieți și 4 fete. Primul născut la 22 ianuarie 1830, pe nume Vasile, ne interesează direct în genealogia lui Em. Grigorovitza și a mea; dar nu-l putem ignora pe al doilea fiu, Zaharia Zub, născut abia în 1845.

Impunător prin statură și comportare, adăugând substanțial la averea și prestigiul de acum considerabil al familiei (vezi crucea și fântâna Zub la bifurcația drumurilor de la Rădăuți spre Marginea și Horodnic), Zaharia Zub devine o figură emblematică a Horodnicului de Sus, sat al cărui vornic, respectiv primar, a fost timp de aproximativ un sfert de veac. Despre eventualii descendenți ai săi, prin soția sa Floarea Săvinescu, nu știu nimic.

L-am cunoscut pe Zaharia Zub la Cernăuți, pe la 1930. Urcase de la gara mare de lângă Prut, până sus, la casa noastră din spatele grădinii publice, pe jos, în cizme, suman și pălărie. Avea vreo 85 de ani și era o zi caldă de sfârșit de vară. Bătrânul era obosit, dar falnic. Venise la tata să-l roage să-l ajute pe fiul său – probabil dintr-o a doua căsnicie târzie – să obțină un loc la căminul studenților mediciști din Iași.

Despre bunicul meu, Vasile (Basilus în actele civile) Grigorovici, se spunea că ar fi avut o tinerețe cam zbuciumată, dar absolvă cu bine Școala Normală din Cernăuți, unde pare să fi avut loc și schimbarea (nu putem spune slavizarea) numelui, din Zub în Grigorovici. Numele de Irmolaievici fiind probabil prea neobișnuit, a fost folosit prenumele bunicului, Grigorie. În urma absolvirii, în 1874, cu calificative excepționale, a unor cursuri de perfecționare, ajunge director la școala primară din Storojineț, unde rămâne până la pensionare. Se căsătorește în 1852 cu Alexandra Timcu din Cernăuți – Antonovici după mamă. Cuplului i se nasc 13 copii, dintre care supraviețuiesc 3 băieți și 3 fete. Numele Timcu apare în toate certificatele de stare civilă ale tatălui meu, iar un unchi Timcu este amintit în sus-menționata scrisoare a lui Emil Zub din 1879.

Creșterea, educarea și înzestrarea cuviincioasă a descendenților nu era treabă ușoară. Vasile își completează veniturile, parcurgând în vacanțe satele în calitate de controlor de măsuri și greutate. În ciuda înfățișării sale blajine, este un director eficient. Realizează cele mai înalte cote de frecvență și de absolvire din Bucovina și cel mai mare raport între numărul de fete și cel de băieți, și se dovedește că numărul de elevi de limbă maternă română din oraș întrece apreciabil numărul

celor de limbă ruteană, în timp ce statisticile preliminare susțineau exact contrariul. Este decorat cu crucea de aur „Serviciu Credincios” și răsplătit la pensionare cu cea mai mare pensie acordată vreunui învățător din Bucovina. Îi găzduiește, după revenirea lor din străinătate, pe fiul său George și soția sa Tatiana, care își redactează teza de doctorat în economie politică, susținută apoi la Berna. Sub influența lor și spre amuzamentul intrigat al soției sale, bătrânul Vasile Grigorovici începe să simpatizeze cu socialismul și participă, în 1906, la manifestația de 1 mai din oraș, cum se poate vedea pe o fotografie de ansamblu. Moartea îl doboară în toamna lui 1914, după un atac de cord declanșat de spânzurarea, de către cazaci, a primarului orașului, ginerele său Malcinschi, ca represalii pentru omorârea, de către un necunoscut, a unui soldat rus.

PROFESOR EXIGENT, TÂLMACI DIPLOMATIC, OM DE AFACERI

Cei trei fii ajunși la maturitate ai lui Vasile Grigorovici au fost, în ordinea nașterii, Emanoil/Emil (născut la 15 februarie 1857), Constantin/Costache (născut la 7 august 1867) și Georgie/George (născut la 4 mai 1871). Au mai supraviețuit, s-au căsătorit și au avut copii surorile Olga, Eleonora și Ștefania.

Pe Em. Grigorovitză nu l-am cunoscut, dar despre el știam multe. Știam că, asemenea mamei mele, trecuse chiar două doctorate în străinătate; în bibliotecă se găseau dicționare și scrieri beletristice, pe care le citisem cu plăcere, printre ele traducerile în limba germană ale unor poezii de Eminescu. După mutarea familiei mele de la Cernăuți la București, am aflat de faima sa de profesor exigent de germană și rusă la liceu, la Școala Superioară de Război și la Curtea Regală, precum și de tâlmaci diplomatic și de om de afaceri cu sfârșit tragic. Au urmat contacte relativ frecvente cu nucleul familiei, rămas în casa din bulevardul Ana Ipătescu, în vilele de la Techirghiol și, uneori, în casa noastră.

Acest nucleu a luat naștere din relațiile matrimoniale ale unchiului Emil, cum îi ziceam. Prima lui soție era sora scriitorului Mihai Lungianu. Fiica lor, Aglaia, s-a măritat cu un fiu al preotului Tit Turtureanu din Horodnicul de Sus, a cărui soră, Agnes, a devenit a doua soție a unchiului Emil. Format din cele trei familii multiplu înrudite, grupul era puternic cimentat. El a supraviețuit morții tragice a creatorului său, în 1915, dispariției, imediat după al Doilea Război Mondial, în accidentul de tren de la Ciulnița, a fiului său Eudoxie/Doca și s-a destrămat, întrucât ne privea, abia după moartea văduvei sale Agnes, devenită centrul autoritar al nucleului și aproape centenară, la începutul anilor '50.

Trebuie să închei aici expunerea, și așa prea lungă, a genealogiei lui Em. Grigorovitză, menționând că prin modificarea terminației numelui său, din „vici” în „vitza”, voia să evite ca să i se atribuie la București o origine sârbă. Alte date genealogice, necunoscute mie, le-am aflat din cartea dumneavoastră, și se găsesc eventual în manuscrisul lui Mircea Grigoroviță, citat în acea carte la pagina 19.

Cât privește genealogia mea, ea a început romantic. Cel mai mic dintre fiii lui Vasile Grigorovici, George Grigorovici (așa va semna mereu), se naște la 4 mai 1871 la Storojineț, absolvă liceul la Rădăuți în 1892 și se înscrie, în 1893, la Facultatea de Medicină din Viena. În 1898 medicinistul, care-și pregătește ultimele examene și se

crede elegant în haina sa cu guler de catifea, este remarcat, la cantină, de studenta în filosofie Tatiana Pisterman, născută la 31 martie 1877, ca fiică a starostelui negustorilor din Camenița Podoliei, Wolf Pisterman, și a soției sale Roza, poreclită „înțeleaptă”. Tatianeii medicinistul i se pare a fi un „neamț interesant”. George o fotografiază cu un aparat Kodak cu film, de o simplitate extremă, șezând pe o bancă într-un parc, purtând pelerină și o mică pălărie de pai cu borul drept. În timpul vacanței, ei corespundează; el scrie nemțește, ea rusește. El consultă un dicționar și notează traducerile în scrisoare. Când se află la ea acasă de această legătură inadmisibilă cu un creștin, Tatiana este obligată să-și transfere studiul la Berna. Tinerii se întâlnesc pe ascuns în Elveția; apoi se căsătoresc, în 1903, la Viena. Tatiana este dezmoștenită și reneagă religia mozaică. Soții se stabilesc în Bucovina, unde sunt găzduiți la Storojineț de părinții lui George, între 1905 și 1906.

Aici, Tatiana își redactează teza de doctorat în economie politică despre deosebirea dintre teoria valorii la Marx și la Lassalle, pe care o susține cu cel mai înalt calificativ – *magna cum laude* – la Universitatea din Berna, la 1 martie 1906. Ea refuză postul de asistent universitar oferit de profesorul Oncken și revine în Bucovina. Între timp George termină, cu mai puțină strălucire, Facultatea de Medicină din Viena, dar renunță la absolvirea celui de-al doilea „rigurosus”, pentru a nu fi tentat să practice medicina și se lansează în politică pe linie social-democrată. Soția îl ajută, scriind broșuri de popularizare a teoriilor marxiste, traduse apoi în multe alte limbi, până și în chineză. În primele alegeri din Austria, bazate pe vot universal, egal și secret, din 1907, George este ales ca singurul deputat social-democrat român în Parlamentul de la Viena. În consecință, soții se mută la Cernăuți, într-o cameră mobilată, unde se dedică împreună organizării mișcării muncitorești social-democrate. În alegerile din 1911, George Grigorovici este ales din nou deputat, dar un eveniment neprogramat le încurcă planurile: li se naște, la 20 noiembrie 1911, un fiu, numit Radu.

Ceea ce urmează este altă poveste, nu genealogică.

ASCUȚIȘUL LIMBII, DAR ȘI MINCIUNA, CALOMNIA ȘI ALTERNAREA ALIANȚELOR

D. T.: Academicianul Radu Grigorovici este deci nepotul scriitorului, de la a cărui sinucidere, în 6 decembrie 1915, s-au scurs 85 de ani. Deși n-ar trebui să fie printre primele, întrebarea aceasta se impune: de ce s-a sinucis acest bucovinean cu o structură psihică deloc labilă?

R. G.: În familie nu am auzit decât de varianta dificultăților financiare. Se spunea că, după ce se concentrase asupra acumulării unei averi imobiliare importante prin exploatarea îndemnatică a cunoștințelor sale profesionale, Em. Grigorovitza se lansase în speculații financiare bazate pe terenuri presupuse petrolifere. Ele se dovediseră neproductive și, astfel, Em. Grigorovitza se trezise cu o datorie de onoare – noțiune astăzi dispărută – pe care nu o putea achita fără a fluidiza cel puțin o parte din valoarea proprietăților sale imobiliare. Dar acestea erau puse pe numele soției sale, care nu era de acord cu lichidarea lor. Nu am aflat decât din cartea dumneavoastră că Em. Grigorovitza fusese acuzat de spionaj,

jignire care trebuie să-l fi costat enorm și va fi contribuit la luarea acelei hotărâri fatale. Nu mi s-a dezvăluit niciodată sursa acestei acuzații.

D. T.: Sunteți un cunoscător privilegiat al spiritului acestui nord de țară. La cei aproape 90 de ani ai dumneavoastră, ați străbătut patru vârste ale Bucovinei – „imperială”, cea dintre cele două războaie mondiale, cea comunistă și cea postdecembristă. Grigorovitz a fost acuzat, de o parte din bucovinenii săi, de „colaboraționism” cu imperiul. Care este părerea dumneavoastră?

R. G.: Nu cunosc aceste acuzații. Dar știu că a studiat inițial pe banii familiei, a fost plătit la Berlin ca translator, de legația română, că n-a avut nici o bursă, că a trăit în România și că n-a manifestat alte ambiții, decât recunoașterea academică, socială sau materială a prodigioasei sale activități profesionale. Drumul vieții i s-a încrucișat ca profesor, translator literar și diplomatic de limbă germană și rusă, și ca istoric, cu casele domnitoare Hohenzollern și Romanov, nu cu Habsburgii, pe care i-a evitat. Pe fiul său Eudoxie l-a trimis la un liceu de elită din Germania – unde a studiat și prințul moștenitor al României, Ferdinand – și de unde Eudoxie, apoi avocat în probleme comerciale ale legației germane în România, s-a întors cu un mare dispreț pentru germani și cu o profundă admirație pentru englezi. Nu se poate să fi crezut că numai Casa de Habsburg putea proteja pe români de pericolul slav, căci în nici una din scrierile sale literare, care se referă toate la Bucovina, nu se găsește vreo aluzie în acest sens, ba dimpotrivă, prezența autorităților austriece este întotdeauna considerată drept o stăpânire străină. Dar, oricum, el s-ar fi găsit în tovărășia onorabilă a regelui Carol I, a lui P. P. Carp, Marghiloman și Titu Maiorescu.

D. T.: Să ne întoarcem la bucovineni. Deși esențialmente „pașnici”, ei nu au fost deloc astfel cu Grigorovitz. Un adversar de temut i-a fost Iancu Nistor. De unde, de ce atâta adversitate față de scriitor?

R. G.: Bine ați procedat punând cuvântul pașnici între ghilimele. La nivelul oamenilor mulțumiți cu pătura socială din care fac parte, ei sunt într-adevăr toleranți. Cei ce-și văd primejduită însă averea sau se simt jigniți sunt chiar violenți. Iar cei ambițioși, în ascensiune socială, sunt războinici duri, gata să folosească, în lupta împotriva concurentului real sau imaginar sau a celui ce amenință să le stea în cale, în locul ascuțișului sabiei, ascuțișul limbii – cu singura excepție a duelului dintre Aurel Onciul și un membru al familiei Hurmuzachi –, dar și minciuna, calomnia și alternarea alianțelor.

Adevăratul motiv al atacului violent și unic al lui Ion Nistor împotriva *Dicționarului geografic al Bucovinei*, din 1908, al lui Em. Grigorovitz și a persoanei acestuia l-am înțeles abia după ce câteva fraze din remarcabila carte a Doinei Alexa dedicată lui Nistor mi-au deschis ochii asupra strânsei legături dintre cronologia evenimentelor din preajma numirii acestuia la Catedra de istorie est-europeană la Universitatea din Cernăuți.

Profesor de liceu și editor al revistei „Junimea literară” (1904–1907, la Suceava; 1907–1912, la Cernăuți), Ion Nistor devine, prin intensa sa activitate științifică și publicistică cu caracter naționalist și antiaustriac, exponentul unei importante grupări de intelectuali români din Bucovina și un tânăr istoric apreciat de istoricii „critici” din Regatul României. Șansele sale de a obține titlul de doctor și abilitarea de docent la Universitatea din Cernăuți erau minime, din cauza opoziției puternice a profesorilor austrofilii și germani din facultate. Un concediu de studii

pentru anul școlar 1908/1909 îl petrece la Viena, unde obține, sub conducerea profesorului ceh Constantin Jirecek, titlul de doctor în istorie, în martie 1909. Între timp apăruse, în 1908, la București, nebăgat în seamă de bucovineni, *Dicționarul geografic al Bucovinei* al lui Grigorovitză; pe de altă parte se desfășurau la Cernăuți aprige negocieri, care aveau să ducă, la Universitatea de acolo, la înființarea unei *Catedre de istorie sud-est europeană cu deosebită privire la români*, cu aproape exact un an mai târziu (aprilie 1910). După lege, Nistor nu se putea prezenta la examenul de abilitare ca doctor docent mai devreme de un an după ce obținuse titlul de doctor, și obține într-adevăr abilitarea, la Viena, abia în primăvara anului 1911. Astfel, i s-a acordat *venia legendi*, adică dreptul de a ține cursuri universitare și, implicit, de a ocupa o catedră universitară. Este numit într-adevăr, în august 1912, prin decret imperial, profesor agregat la catedra amintită.

ÎN SPIRITUL LOCULUI: A FI DE ACORD SĂ NU FII DE ACORD

Un nou concediu de studii îi permite lui Nistor să plece la București, unde se pregătește temeinic pentru abilitare la Viena și strânge relațiile personale cu istoricii români, care se angajează să-l sprijine. Rămânea primejdia ca profesorii de la Cernăuți să găsească un contracandidat român care să poată obține *venia legendi* înaintea lui Nistor. Până în septembrie domnea o liniște suspectă pe acest al doilea front; atunci apare la Iași, sub semnătura bucovineanului Vladimir Mironescu, o recenzie foarte critică a *Dicționarului...* În cartea dumneavoastră precizați că Mironescu îi reproșează autorului că ține seama în lucrare și de conlocuitorii neromâni ai Bucovinei și că ar fi trebuit să scrie un *Dicționar geografic al populației române din Bucovina*.

Acest articol este reproduș în „Junimea literară”, condusă de G. Tofan în absența lui Nistor. De la București, acesta îi cere lui Tofan materialele ultimului recensământ austriac (1900) și expediază, la 25 noiembrie, recenzia sa, care apare în numărul din februarie/martie 1911. (Mă folosesc mereu de datele din cartea dumneavoastră, dar sunt obligat s-o fac, pentru a-mi argumenta teza). Lăsând de o parte obiecțiile neesențiale și nejustificate de ordin toponimic, rămâne în articolul lui Nistor acuzația mai gravă cum că Grigorovitză folosește, la întocmirea *Dicționarului...*, datele statistice din 1890, pretinzând că provin din cele din 1900; într-o scrisoare către Tofan, el îl califică pe Grigorovitză chiar drept șarlatan. Obiecția este în parte îndreptățită, căci autorul *Dicționarului...* nu precizează, în textul preliminar, anul recensământului din care provin datele cuprinse în lucrare, dar atribuie o parte dintre ele unui pretins recensământ din 1896, acest an fiind, de fapt, anul apariției aceluia *Registru special al localităților din Bucovina* din care își extrage datele. Importante și lămuritoare sunt concluziile finale trase de Nistor, și anume că lucrarea nu are nici o valoare științifică, deoarece nu mai este la curent cu starea „cercetărilor istorice la zi”. De altfel, ziarul „Patria”, organul Partidului Național Român, se solidarizează cu articolul lui Nistor și-l supralicitează, căci Nistor nu cerea decât refacerea lucrării, pentru a arăta – nu corecta (!?) – toate inexactitățile, pe când „Patria” cere ca această rușine – adică *Dicționarul...* – să dispară.

Brusca înverșunare a lui Ion Nistor împotriva lui Em. Grigorovitzza cere o explicație. Domeniile lor de preocupare nu se încrucișaseră până la 1910, iar ei făceau parte din două generații despărțite de 20 de ani. Pe plan politic, antipatia față de Austria a lui Grigorovitzza se manifesta ferm, dar mai puțin spectacular și numai în opera sa literară, în timp ce aceea a lui Nistor era deschisă și plină de avânt tineresc. Primul avea titluri academice valoroase și vechi, manifestase veleități de profesor universitar și nu reușise, refuzase o conferință la Iași, domeniul era altul, dar era vorba de germanistică, și acum publică o lucrare de geografie cu ample contribuții din domeniul istoriei, când e vorba de o catedră. Și de ce ar fi introdus atâtea date istorice într-un dicționar geografic apărut în 1908, adică atunci când s-a întezit lupta pentru această catedră?

Toate aceste elemente l-au făcut pe Nistor să vadă în Em. Grigorovitzza pe primejdiosul și încă secretul contracandidat la catedra de la Cernăuți. Ciudat este că atacul său nu găsește nici un ecou, nici un răspuns din partea lui Grigorovitzza, de care declarase anterior că se teme. Nu cumva cei doi bărbați s-au întâlnit la București, ceea ce era foarte probabil, și au lămurit lucrurile? Altfel, cum s-ar explica faptul că, în chiar zilele când profesorul craiovean Ilie Gherghel se înscrie la Cernăuți la examenul de docență și Nistor îl alarmează, prin scrisoarea din 4 noiembrie 1910 pe Iorga, cerându-i sprijinul, apare în „Junimea literară” o schiță a lui Grigorovitzza, evident ca un simbol al aplanării acestei adversități unilaterale. Cum s-a desfășurat apoi lupta pentru catedră, ce metode s-au folosit în decursul ei și care le-a fost rezultatul se știe.

Iată cum cred că s-a născut, s-a manifestat și s-a disipat, după părerea mea, „adversitatea” lui Ion Nistor față de Em. Grigorovitzza.

D. T.: Cum s-au înțeles cei doi frați, măcar din perspectiva faptului că Grigorovitzza avea vederi conservatoare, iar George Grigorovici era social-democrat?

R. G.: Încă mai grea ar trebui să fi fost înțelegerea cu al treilea frate, Constantin, directorul școlii primare din Vatra Dornei, care era naționalist și chiar antisemit! În contactele dintre ei nu evitau diferențele de opinii, dar nu le transformau în controverse sau certuri. Ei se conformau aceluși spirit al toleranței, cu care se laudă și pentru care au fost lăudați românii în general și bucovinenii în particular și pe care britanicii l-au definit, ca de obicei, lapidar, în trei cuvinte: „agree to disagree” (a fi de acord să nu fii de acord). Multe din lucrările de interes general ale lui Emil se găsesc și astăzi în biblioteca mea, iar Costache Grigorovici îl felicita pe George pentru alegerea sa în Parlamentul austriac printr-o telegramă pe care o mai am. Între soția lui Costache, tante Maria, și mama mea exista o relație caldă, bazată pe stima reciprocă: a celei dintâi pentru știința și înțelepciunea cumnatei ei; și a celei de-a doua pentru faptul că tante Maria și-a exercitat profesiunea de învățătoare, crescându-și până la maturitate pe cei 9 copii ai săi. Cu aceștia, care erau tot atât de diferiți în opinii și profesii ca și generația precedentă, am fost în relații bune, uneori chiar strânse, până ce le-am supraviețuit tuturor.

OPERA LITERARĂ A LUI GRIGOROVITZA AR MERITA SĂ FIE REEDITATĂ

D. T.: Scriitorul este un membru marcant al familiei dumneavoastră. Ce crede fizicianul Radu Grigorovici și, în același timp, bucovineanul, românul Radu Grigorovici că a rămas după Em. Grigorovitzza?

R. G.: Ca și în cazul tuturor lucrărilor de specialitate, lucrările de germanistică ale lui Grigorovitză nu le poate judeca un fizician ca mine. Aprecierea lor de către Comisia de concurs pentru Catedra de germanistică a Universității bucureștene pare să fi fost nedreaptă. Multitudinea de manuale școlare și dicționare a umplut desigur un mare gol la timpul acela. Un loc deosebit ocupă, firește, *Dicționarul geografic al Bucovinei*. Apărut la București în anul 1908, în format A4, cu 250 de pagini, cu aproximativ 2500 de intrări, era al doilea volum din seria *Dicționarelor geografice ale țărilor locuite de români în afară de regat* și se pare că a rămas ultimul. Redactat de unul singur într-un răstimp de peste un deceniu, pe baza unei ample literaturi geografice, topografice și istorice, a datelor statistice ale recensământului austriac din 1890 și a patru hărți ale Statului Major austriac la scări între 1/75000 și 1/750000, cu toate criticile care i s-au adus, *Dicționarul geografic al Bucovinei* a devenit un instrument de lucru și de informare indispensabil oricărui om interesat de istoria și realitățile sfârșitului de secol XIX ale Bucovinei. Nimeni nu s-a învrednicit să-l actualizeze, cum propunea Nistor, și noroc că nu a dispărut, cum doreau să se întâmple editorii „Patriei”.

Actuală, dar practic inaccesibilă, opera literară a lui Grigorovitză ar merita să fie reeditată, cel puțin selectiv, cu ceea ce are mai bun: schițele și povestirile. În ele învie, ca în picturile olandeze, viața autentică a satelor și orașelelor bucovinene. Ca și opera lui Creangă, cu care a și fost comparată uneori, tineri și bătrâni le vor aprecia și acum calitatea povestirii, umorul și recrearea unui mediu dispărut, oarecum exotic, și mânuirea superbă a limbii populare românești care mai supraviețuiește pe alocuri. Grigorovitză ar merita această reconsiderare, în ciuda calificării disprețuitoare din partea lui G. Călinescu, căci a fost nu numai prieten cu Eminescu, dar a fost și printre primii care au recunoscut în el pe creatorul limbii literare și, în particular, al limbii poetice românești. A fost și primul traducător și editor al unui număr de poezii ale lui Eminescu în limba germană, pentru a-l face cunoscut și în străinătate. Să fi fost acesta un acces de cosmopolitism? (Această întrebare retorică și glumeată este evident inspirată de întrebarea care urmează!)

D. T.: *Turnând în creuzet toate reproșurile aduse bucovineanului Em. Grigorovitză, substanța rezultată ar putea purta numele de cosmopolitism. Este într-adevăr vorba de cosmopolitism? În ce măsură concepția lui Grigorovitză despre viețuirea în Bucovina (ca model?) este modernă, actuală?*

R. G.: Având în vedere că atribuiri termenului de cosmopolit un caracter negativ, am vrut să găsec în enciclopedii, dicționare sau texte cu caracter politic sensul exact al termenului de cosmopolit. Toate sursele sunt de acord că înțelesul pe care i-l dădea antichitatea greco-romană era acela de cetățean al lumii. De fapt, termenul de lume restrângea grandioasa noțiune de cosmos la ansamblul limitat al cetățitorilor antice. Eminescu îl folosește depreciativ, dar fără explicație pentru întreaga operă a lui Schiller. Nu știu dacă a fost folosit de Mironescu sau de Nistor în atacurile lor împotriva lui Grigorovitză. De asemenea, nu cunosc alte documente bucovinene, în care i s-ar fi adresat această „acuză”.

Pe un plan definitoriu mai general, aflu din cartea Doinei Alexa despre Nistor că acesta a folosit, în 1913, într-o prelegere, sintagma stranie „bucovinism cosmopolit național”, pe care o lămurește prin reproșul adresat românilor din

Bucovina că sunt „ba democrați, ba apărători, ba conservatori, ba clericali”, în loc să fie simplu, buni români. Or, tocmai asta a fost Grigorovitză: neîncadrat în nici un partid, fără patimă, fără excese, ci cu adânc și ferm patriotism, adică iubire de neam.

Termenul de cosmopolit a fost mult folosit și de comuniști. Aceștia trebuiau să fie simultan patrioți sovietici și luptători pentru revoluția mondială. Contradicția se rezolva, însoțind termenul singular cu un atribut adecvat. *Micul Dicționar Enciclopedic*, din 1986, lămură deosebirea fundamentală dintre un cosmopolit burghez, pe de o parte, și un cosmopolit patriot socialist, partizan al solidarității internaționale, pe de altă parte. Em. Grigorovitză a fost scutit de rezolvarea acestei probleme.

Într-o versiune franceză modernă (Hachette, 1988), cosmopolit este cel ce refuză să se lase închis în cadrul îngust al apartenenței la o națiune. În acest sens, Grigorovitză nu era nicidecum cosmopolit, căci el a aparținut exclusiv națiunii române. În *Dicționarul enciclopedic* al lui A. Candrea și Gh. Adamescu, din 1931, i se oferă cosmopolitului o definiție alternativă: el cutreieră toate țările, fără a avea undeva o locuință stabilă, și adoptă, cu ușurință, obiceiurile diferitelor țări. Grigorovitză cutreieră, ce-i drept, multe țări europene, ale căror limbi și obiceiuri le cunoștea, dar nu le adoptă, și are domiciliul stabil în capitala României, vizitând doar frecvent locul său de naștere, care se găsea sub o stăpânire străină pe care o detesta. El nu se încadrează deci în această definiție a cosmopolitului. Aceasta cu atât mai puțin cu cât *Meyers Lexikon*, din 1927, îl definește pe cosmopolit prin faptul că pune străduința către binele poporului său propriu pe un plan inferior celei pentru binele omenirii și cade adeseori în admirația străinătății. Cum Grigorovitză nu a manifestat niciodată, cel puțin pe cât știu eu, aceste mentalități, pot să spun cu mâna pe inimă că nu a fost cosmopolit din nici un punct de vedere. În paranteză fie spus că astăzi această din urmă atitudine a devenit o doctrină foarte răspândită, se numește globalism și întâmpină o opoziție înverșunată, manifestată de o minoritate turbulentă.

Cu privire la prezentarea viețuirii în Bucovina austriacă multietnică drept model pentru organizarea lumii europene moderne, mi-am exprimat în două rânduri, în scris, părerea negativă. Nu cred că se poate detecta în opera lui Grigorovitză vreo urmă de admirație pentru permanentizarea unei astfel de structuri. Astăzi Bucovina nu mai există oficial. Nu mai există pe fostul ei teritoriu practic decât două etnii. Europa tinde spre o uniune de state, care sunt cu atât mai stabile, cu cât sunt mai puțin multietnice. Grigorovitză, care cunoștea bine structura politică internă a României unietnice contemporane cu el, dar incomplete, precum și pe aceea a Austriei bicefale, plurietnice și minate de disensiuni interetnice, n-a participat direct la viața politică internă sau internațională, dar, ca un observator atent și patriot român, și-a exprimat clar speranța în Marea Unire, cum ați arătat chiar dumneavoastră. Iar imaginea viețuirii în Bucovina austriacă pe care ne-o oferă opera sa literară este poate puțin idealizată nostalgic, dar foarte departe de a fi una ce ar merita să fie prelungită ca atare și, cu atât mai puțin, imitată în viitor.

I. STUDII DEMOGRAFICE ȘI SOCIALE

INTRODUCERE

Mă simt dator să explic aici cum am ajuns, ca fizician, să mă ocup de problemele demografice și sociale ale Bucovinei.

Faptul că accesul la orice post de conducere și chiar înscrierea la doctorat deveniseră un privilegiu de partid – iar eu nu eram membru P.C.R. – și numai parțial vârsta, m-au determinat să mă pensionezez de timpuriu, la 63 de ani, în 1974. Am continuat însă să lucrez ca cercetător onorific nesalarat la Institutul de Fizică de la Măgurele, întrerupând progresiv activitatea didactică, de cercetare, de conducere de doctoranzi și cea de dirijare a unor colective de cercetare, de publicare în reviste românești și străine și de participare la manifestări științifice internaționale.

Ales după 1989 vicepreședinte al Academiei Române, dar ca fizician, dezamăgit de atmosfera creată în jurul cercetării fundamentale de fizică, a venit peste mine ispita, care totdeauna apare când ești dezorientat și nu știi încotro s-o apuci. A venit la mine Dimitrie Vatamaniuc, cu niște cărți din biblioteca profesorilor de la liceul din Rădăuți. Acolo existau două biblioteci, una pentru elevi, alta pentru ca profesorii să aibă posibilitatea să se documenteze dincolo de ceea ce prevedea programa. Am găsit acolo o comoară: colecții de reviste și de acte oficiale referitoare la Bucovina, care nu existau în alte biblioteci din țară, deci deosebit de prețioase. Erau statistici, recensăminte austriece din Bucovina, începând cu anul 1863, în care provincia a devenit un nou ducat al Imperiului Austriac. Domnul Vatamaniuc mi-a spus: „Uitați-vă, aici sunt cifre, iar de scris, scrie nemțește. Noi nu înțelegem nimic din lucrurile astea, dar toți politicienii naționaliști din Bucovina afirmă totdeauna că de fapt aceste statistici nu sunt valabile, deși sunt făcute cu mare exactitate, că există falsificări grave... Odată, dumneata știi nemțește, al doilea ești fizician și poți analiza cifrele acelea și să spui unde sunt «șmecheriile»”. Mai mult, chiar și fostul meu comiliton (elevi care au urmat aceeași școală) și apoi membru al Academiei Române ca și mine, cunoscutul demograf Vladimir Trebici, insista să preiau tema, promițând să mă inițieze în problemele demografiei istorice.

Ispita a prins. Mi-a plăcut ideea. Ca bucovinean am devenit interesat de aceste date; ca fizician, care și-a însușit dictonul lui Descartes, *Dubito ergo sum* nu numai din punct de vedere filosofic, ci și ca unul dintre principiile de bază ale *metodei* cercetării științifice, mi-am permis să pun la îndoială corectitudinea Comisiei Centrale Statistice Austriece (C.C.S.A.) privind modul de prezentare în publicații a rezultatelor statistice. Iată ceva care să mă preocupe, mi-am zis, în loc să mă duc la Măgurele și să-mi fac sânge rău. Și, evident, am găsit multe «șmecherii», fiindcă noi, fizicienii, gândim altfel; stăm la gura sobei și încercăm să gândim cartezian, până la capăt, nu ne oprim la impresie și spunem: asta este!

Astfel a început în 1992 preocuparea mea privind problemele demografice și sociale ale Bucovinei. Am descifrat, am ordonat și am numerotat materialele după subiecte, apelând și la alte documente.

Am publicat astfel **un prim grup de studii** demografice și sociale, folosind date statistice numerice ale recensămintelor austriece efectuate asupra populației Bucovinei între anii 1880–1900, și anume:

(i) O *analiză critică* a acuzațiilor privind modul deformant de colectare pe teren a datelor, mai ales cu privire la criteriul *limbii de conversație* folosit pentru a defini apartenența etnică a populației. Prin acest criteriu se amplifică în mod intenționat pe de o parte proporția elementului german în populație, idișul evreilor fiind asimilat cu limba germană. Pe de altă parte, se distorsiona compoziția etnică din localitate în favoarea majorității etnice dintr-o localitate și în defavoarea minorităților ei. Într-adevăr, era firesc ca minoritatea mai redusă numeric să folosească în conversația cu recenzentul – personaj oficial – limba majoritară. În plus, limba rusă era eliminată de pe lista limbilor admise la recenzie.

Ca rezultat, tehnica de manipulare a datelor statistice, așa-zisa „șmecherie”, a fost scoasă la iveală. A reieșit modul tendențios în care erau republicate după 5 ani datele statistice ale recensământului din 1880: schimbând – aproape imperceptibil pentru un necunoscător al limbii germane, dar semnificativ pentru statistică – nu cifrele, ci capetele de tabel, de exemplu din *deutsch* sau *rutenisch* (germană respectiv ruteană) ca limbă de conversație în *Deutsche* sau *Ruthene* (germani respectiv ruteni). Mai mult, s-a modificat chiar cifra pentru populația autohtonă prin schimbarea ocultă și ambiguă a criteriului de atribuire a unui recenzat la categoria de autohton ori străin. Cu toată această tendință voit defavorabilă elementului român autohton, s-a dovedit că raportul dintre numărul de vorbitori de limbă română și a celor de limbă ruteană în cadrul populației autohtone a Bucovinei a putut fi modificat relativ puțin, cu circa 10%.

(ii) Un studiu privind *știința de carte în Bucovina*, în care am analizat acțiunea factorilor care au influențat analfabetismul în epocă și posibilitatea combaterii acestuia.

Analiza dependenței lineare a procentului de știutori de carte din județele Bucovinei de diferiți factori de influență posibili a arătat în primul rând rolul, previzibil de altfel, a numărului global de personal didactic, nediferențiat, la mia de locuitori.

Am constatat însă că factorul determinant în epocă îl constituia numărul de școli primare raportat la populație, urmat de gradul de urbanizare a județului, exprimat prin procentul său de populație urbană. O diferențiere suplimentară era dată de existența unei școli medii în capitala de județ sau a mai multor școli de nivel înalt, ca în Cernăuți, capitala Bucovinei. În sfârșit, am putut pune clar în evidență și influența pozitivă a unui factor etnic, a procentului de populație germană din județ.

Aceasta arată cât era de importantă deschiderea către ascensiunea socială, către o mai bună stare materială și către civilizație prin urbanizare, oferită de accesul la învățământul mediu și superior. Într-adevăr, într-o lucrare citată, Viorel Roman face următoarea observație pertinentă: „*Domnia culturii și a averii din*

Austro-Ungaria se deosebește fundamental de *domnia militarismului și a birocrației* din Prusia. În Prusia te puteai afirma și fără cultură sau avere, în Austro-Ungaria nu”. Dreptele noastre de corelație dintre procentul știutorilor de carte și numărul de școli primare raportat la populație, pot servi ca ilustrare pentru citatul de mai sus.

În acest sens trebuie admirată insistența depusă de intelectualii români ai epocii de a promova înființarea unor instituții de învățământ de nivel superior, fie el chiar într-o limbă străină, dar care oferea accesul nu numai la o cultură europeană înaintată, ci și la bunăstare și la poziții sociale înalte pentru conaționali lor.

(iii) O *analiză a cauzei creșterii relative a populației evreiești* față de populația totală din Bucovina, în perioada 1880–1900. Cercetarea a pornit de la lipsa de logică a concluziilor lui A. Zachar – de altfel fost coleg de liceu al tatălui meu la Rădăuți – care analizase recensămintele din 1880, 1890 și 1900 și care atribuia între altele această creștere unei imigrări masive a evreilor din Regatul României. Și asta tocmai când, prin hotărârea Congresului de la Berlin, li se acordase recent evreilor dreptul de a se încetățeni în România, iar în Moldova, procentul populației evreiești era de circa 5%, adică mai mic decât în orice județ al Bucovinei.

Acest studiu a fost mai dificil, pentru că a presupus o analiză cantitativă a dinamicii imigrării evreilor făcută nu numai la nivel global, ci și local, deci pentru fiecare localitate în parte. Am constatat, în contrast cu creșterea relativă globală a populației evreiești, existența unor zone geografice de scădere relativă a sa. În intervalul 1880–1890 apare pe harta Bucovinei – pentru ca să se șteargă ulterior (1910) – o rețea de „coridoare” destul de înguste, distribuite clar de-a lungul granițelor și a arterelor de comunicație existente, în care populația evreiască relativă scade. Faptul este ilustrat în lucrare printr-o serie de hărți sugestive. Analiza fenomenului în legătură cu evenimentele istorice și tendințele economice și interesele din epocă a condus la concluzia că în perioada 1880–1890 Bucovina a reprezentat un teritoriu de trecere a evreilor galițieni spre România.

(iv) Un *studiu social, bazat pe recensământul din 1900 al populației și animalelor* Bucovinei, făcut deci către sfârșitul dominației austriece, pe care l-am realizat luând ca bază de discuție trei tipuri de componente teritoriale ale Bucovinei: orașele/târgurile, satele și domeniile, în care am urmărit repartitia relativă a naționalităților (etniilor) importante în cele trei lumi paralele, cum le-am numit, tipurile de economie dominante în sate față de domenii și eficiența lor relativă, cât și caracterul terenului exploatat la sate, respectiv pe domenii ș. a.

Selectarea, pe aceste componente teritoriale, a datelor din recensământ, separarea, prezentarea lor într-o formă intuitivă și compararea lor a fost o muncă dificilă.

Din punct de vedere geopolitic se constată, pe de o parte, o corelație strânsă între densitatea populației și tipul terenului – lucru previzibil de altfel. Pe de altă parte, Bucovina de atunci apare preponderent rurală.

Din punct de vedere etnic și economic s-au conturat următoarele rezultate.

1. S-a constatat o preferință gradată a membrilor etniilor băștinașe sau imigrate pentru una dintre cele trei „lumi” menționate, în funcție de originea, cultura sau poziția față de putere.

2. Deși orașele se găseau încă la nivel de târguri sau sate mai mari, acestea se înstrăinaseră puternic din punct de vedere etnic de populația rurală mult mai numeroasă. Etniile preponderent rurale sunt cea română și cea ruteană. Etnia predominant urbană erau evreii.

3. Târgurile și satele, locuite în esență de membri ai etniilor autohtone, dar și imigrate, se străduiesc cu destul succes într-o economie de subzistență și contribuie hotărâtor, mai ales prin creșterea vitelor și industria locală, la bunăstarea proprie și la starea pozitivă a economiei întregii țări.

4. Domeniile erau încă mai înstrăinate etnic decât orașele. În proprietatea lor se afla cam o treime din terenul țării, iar bogățiile forestiere și ale subsolului dispăruseră aproape total din mâna țăranilor. Domeniile erau orientate în majoritate spre câștig financiar. Totuși, sau tocmai de aceea, contribuția lor la bunăstarea țării era mult mai mică decât a populației rurale, atât în mod absolut, cât mai ales dacă era raportată la pământul avut în proprietate.

Rezultatele acestui recensământ din anul 1900 al populației și animalelor dezvăluie aspecte interesante multilaterale, care analizate cu mai multă competență decât a mea de către istorici, demografi, sociologi, economiști și alți specialiști, ar putea să ducă la concluzii valoroase nu numai retrospective, ci și pentru guvernării actuali. Ele sunt valabile pentru situația în care se găsește astăzi, după un secol, nu numai fosta Țară a Bucovinei, ci și țara noastră în ansamblul ei.

Un **al doilea grup de studii** comparative se bazează pe trei recensăminte, din anii hotărâtori pentru crearea și înglobarea de către Imperiul Habsburgic a Bucovinei.

Recensământul din 1772 efectuat din ordinul comandantului trupelor rusești, feldmareșalul conte P. A. Rumianțev, transmis administratorului militar al Moldovei, generalul A. V. Rîmski-Korsakov, a fost organizat de către Divanul Moldovei și a fost deci redactat în limba română. S-a păstrat nu originalul, ci numai o parte din traducerea în limba rusă referitoare la 20 din cele 22 de ținuturi ale Moldovei.

Recensământul din 1774 este o repetare a primului, care se pare că nu l-a satisfăcut pe cel ce-l comandase și pune accentul pe numărul birnicilor. Din acesta s-a păstrat textul în limba română cu grafie cirilică (deci varianta moldovenească) privind 19 din cele 22 de ținuturi ale Moldovei, dar nu identice cu cele păstrate din recensământul din 1772. El are în schimb date mai bogate: prenumele, unde era posibil – și numele de familie, porecla, meseria sau etnia fiecărui recenziat.

Al treilea recensământ, efectuat de o echipă de ofițeri austrieci instruiți de însuși generalul Gabriel von Splény, comandantul armatei de ocupație, este realizat conștiincios, lipsit de erori numerice sau de tipar, dar furnizează mai puține informații demografice mai subtile față de recensămintele moldovenești, care abundă în schimb în erori numerice și geografice, precum și în confuzii pe plan definitoriu și organizatoric.

Pentru a face posibilă compararea datelor celor trei recensăminte, precum și o interpretare unitară a rezultatelor, a fost necesară prelucrarea preliminară a informațiilor statistice și întocmirea unor noi tabele de date.

Mai mult, în perioada celor trei recensăminte, perioadă de constituire a Bucovinei și de tranziție a teritoriului de sub autoritatea Moldovei sub cea a Austriei, au loc modificări ale împărțirii administrative. Harta lui Dimitrie Cantemir, din *Descrierea Moldovei* (1737) conturează ce-i drept ținuturile, dar nu și ocoalele țării. Harta ridicată de renumitul topograf al armatei austriece, maiorul von Mieg în 1774, nu indică din păcate nici o limită administrativă, nici veche, nici nouă. De aceea, am întocmit o serie de hărți, anexate prezentului studiu, în care am încercat stabilirea, chiar mai puțin precisă, a împărțirii administrative a teritoriului moldovenesc, limitele ținuturilor și ocoalelor moldovenești în 1774. Am trasat aproximativ, pe baza grupării localităților pe ținuturi și ocoale indicate de recensămintele moldovenești din 1772 și 1774, limitele dintre vechile ținuturi și ocoale, putând face astfel o comparație a lor cu ultima împărțire administrativă realizată în cadrul regimului habsburgic, în districte politice (ținuturi) și judiciare (occoale).

În perioada studiată mai au loc câteva modificări succesive ale granițelor Bucovinei cu Moldova până la fixarea finală a granițelor noii provincii a Imperiului Habsburgic, prin tratatul de la Balamutca, încheiat la 2 iulie 1776. Am trasat de aceea și trei hărți parțiale ale regiunilor de graniță estice și sudice ale Bucovinei, folosind pentru granița temporară descrierea amănunțită făcută de generalul Splény.

Astfel am putut urmări evoluția în timp a populației satelor, temporar și definitiv ocupate de Austria, a clericilor, precum și imigrările și emigrările din Bucovina.

Primele rezultate obținute pentru Ținutul Cernăuțului au arătat cât de importantă este adâncirea studiului până la nivel local, uneori chiar individual, pentru cunoașterea cauzelor fenomenelor demografice înregistrate, cât și a realității ascunse în spatele datelor globale. Or, datele de care dispuneam ne dădeau, cel puțin în mare parte, posibilitatea de a surprinde efectele structurilor etnice, geografice, economice cu caracter microregional, și chiar particularitățile punctuale, adeseori interesante din punct de vedere istoric sau social.

Comparativ am analizat amănunțit și Ținutul Hotin, de importanță strategică, ținutul mare Suceava și două regiuni mai mici, semiautonome, Câmpulungul Rusesc și Câmpulungul Moldovenesc, în privința migrațiilor datorate ocupației austriece, a reformei fiscale și a începutului tranziției de la o economie pastorală la una agrară.

Considerând Bucovina în ansamblul ei am ajuns la concluzia că cele două ultime recensăminte, deși comandate și efectuate de două mari puteri ce aveau același scop, însă interese opuse, dar care doreau să cunoască starea de fapt, reflectă realitatea în perfectă concordanță și adevăr.

Ultimele două studii se referă la populația de etnie germană a Bucovinei.

Primul, de dimensiuni mai reduse, se referă la modul în care s-a distribuit populația de origine germană așezată în Bucovina și a pornit de la observația că pe o serie de hărți etnografice ale României și Bucovinei, culoarea corespunzătoare germanilor era aproape absentă la nord de Prut și pe valea Ceremușului. Am folosit hărți și vechiul *Dictionar Geografic al Bucovinei* al profesorului Emanoil Grigorovitz (fratele tatălui meu), editat în 1908 de Societatea Geografică Română fondată în 1875. Acest dicționar era al doilea din seria *Dicționarele Geografice ale Țărilor locuite de Români în afară de Regat*. Criticat în epocă pentru folosirea denumirilor oficiale, traduse sau germanizate, pentru localități și nu ale celor românești, el a rămas până astăzi singurul dicționar geografic al Bucovinei. Aici am găsit toate hărțile și informațiile complete privind localitățile Bucovinei: așezare, origine, suprafață, populație cu indicarea provenienței și componenței etnice, ocupație, pământ arabil, fânețuri, pășuni, grădini, animale, albine, școli, biserici, moșii și proprietarii acestora.

Am ajuns la concluzia că nemții s-au colonizat precumpănitor acolo unde erau așezați românii și am exprimat chiar cantitativ această corelație în studiul social ulterior, din 1996, menționat mai sus la punctul patru. Am înțeles implicit de ce a renunțat cu ușurință Hitler, în favoarea lui Stalin, la nordul Bucovinei până aproape de valea Sucevei și la regiunea Herța – nici măcar prevăzute în infamul acord Ribbentrop-Molotov. Erau zonele în care nu erau germani.

Al doilea studiu se referă dimpotrivă la scăderea populației germane din România, ca urmare a celui de al Doilea Război Mondial. Am fost solicitat de partea germană – prin domnul Luzian Geier, de origine bănățean, pe care îl știam de mai multă vreme și pe care îl apreciam pentru buna sa cunoaștere a limbii germane și excelențele traduceri simultane din și în germană – să prezint o conferință în Germania, la Simpozionul Institutului Bukowina – Augsburg din 1995, și am ales această temă. Studiul începe cu o istorie și caracterizare a grupurilor de germani, imigrați în epoci diferite în România, trasează pe baza unor date statistice o curbă a modificării în timp a numărului de germani ce locuiesc în România și analizează etapele și cauzele scăderii populației germanilor din România.

În 1984 apărea la München o *Documentație privind izgonirea germanilor din Europa Central-Răsăriteană (Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa)* cu un titlu ce părea să inducă părerea că măcar o parte a nemților din România a fost într-adevăr izgonită din țară de românii înșiși. De aceea, analiza foarte riguroasă și documentată a situației populației germane din România și a evoluției sale, făcută în cadrul situației generale a României, începând cu 1 septembrie 1939 și până în 1992, este punctată de poziția pe care au luat-o în diferite momente oficialitățile române și populația față de diversele evenimente, cum ar fi strămutarea, deportarea, recrutarea, repatrierea.

Bazată pe recensămintele din 1930, 1948, 1956, 1966, 1977 și 1992, analiza se referă la populația germană din România și separat la cea din Banat, Transilvania, Bucovina, Basarabia și Dobrogea. Această analiză aduce în discuție documentele vremii, mai puțin cunoscute sau apărute mai târziu, și se încheie cu o observație interesantă privind soarta coloniilor germane din România „critică dar încă nu definitiv hotărâtă. Iar revenirea ei la o comunitate vie, activă a națiunii germane (așchie viabilă a națiunii germane, cum o numise Hitler), cu obiceiuri, cultură, mod de viață și chiar dialect propriu, ar fi un semn bun prevestitor pentru viitoarea integrare a României în Europa”.

O analiză a datelor statistice prin modelare matematică a curbei de variație în timp a numărului de etnici germani din România construiește un model pesimist și unul optimist al evoluției lor viitoare.

I.1. STUDIU CRITIC AL RECENSĂMÂNTULUI AUSTRIAC DIN 1880 CU PRIVIRE LA POPULAȚIA BUCOVINEI¹

I. MANIPULAREA ULTERIOARĂ A DATELOR

A. INTRODUCERE

Datele statistice numerice ale recensămintelor efectuate asupra populației Bucovinei în timpul încorporării ei în Imperiul Austriac nu au fost preluate necritic de demografii și istoricii noștri.

Au fost aduse numeroase acuzații privind modul deformat de colectare pe teren a datelor și, mai ales, cu privire la criteriul *limbii de conversație* pentru a defini apartenența etnică a populației¹. Prin acest criteriu se amplifică, în mod interesat, pe de o parte proporția în populație a elementului german, idișul evreilor fiind asimilat cu limba germană. Pe de altă parte, se distorsiona, în favoarea majorității etnice dintr-o localitate și în defavoarea minorităților ei, compoziția etnică din localitate. Într-adevăr, era firesc ca majoritatea, mai redusă la număr, să folosească în conversație, adică în relațiile cu majoritatea, limba acesteia din urmă. În plus, limba rusă era eliminată de pe lista limbilor admise la recenzie.

Pe câte știu, nimeni nu a pus, totuși, la îndoială corectitudinea modului de prezentare, în publicații, a rezultatelor statistice obținute în aceste condiții defectuoase din partea Comisiei centrale statistice austriece (CCSA) de la Viena.

Ca bucovinean, am devenit interesat de aceste date; ca fizician, care și-a însușit dictonul lui Descartes, *Dubito ergo sum* nu numai din punct de vedere filozofic, ci și ca unul din principiile de bază ale *metodei* cercetării științifice, mi-am permis să pun la îndoială această corectitudine. Încerc să nu mă erijez, cu această ocazie, în judecător moral. Trebuie să admit că putem fi incorecți din cei puțin trei cauze: a) fiindcă *oameni suntem și errare humanum est*; b) din nepricepere profesională și c) cu bună știință, arareori din perversitate, cel mai adeseori din interes.

B. IZVOARELE DE DATE

Din biblioteca Centrului de Studii „Bucovina” al Academiei Române am obținut un volum subțirel editat de Comisia centrală de statistică austriacă (CCSA) la Viena, în 1882. Volumul poartă titlul *Rezultatele recensământului efectuat asupra populației și animalelor din gospodăriile Bucovinei la data de 31 decembrie 1880 (Ergebnisse der nach dem Stande vom 31. Dezember 1880 in Bukowina ausgeführten Zählung der Bevölkerung und der häuslichen Nutztiere. Herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission, Wien. 1882).*

¹ Comunicare susținută la sesiunea anuală de referate și comunicări a Centrului de Studii „Bucovina” cu tema *Bucovina. Concept geopolitic, istorie și semnificații*, Rădăuți, 9–10 octombrie 1993. Publicată în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, p. 351–357.

Volumul aduce o completare esențială la datele cuprinse în *Repertoriul special al localităților din Bucovina (Special-Orts Repertorium der Bukowina)*, editat de aceeași CCSA la Viena, în 1885. Acest *Repertoriu* nu menționează nicăieri că datele pe care le cuprinde corespund recensământului din 1880. Datele statistice pe care le prezintă sunt: numărul de case; populația prezentă structurată pe sexe și confesii (catolică, greco-orientală, israelită și altele); populația autohtonă, structurată pe limbi de conversație (*Umgangssprache*) și anume: germană, ruteană, română și altele. Toate aceste date sunt redată separat pentru toate localitățile și moșiile, respectiv domeniile private, apoi sintetizat pe orașe cu statut special (Cernăuți), districte judiciare și județe și, în sfârșit, pe toată țara (Landul) Bucovina.

Trebuie remarcat că, într-adevăr, suma vorbitorilor de diferite limbi este sistematic mai mică decât suma locuitorilor recenzați în unitățile geografice amintite mai sus, din cauza eliminării populației străine prezente la recensământ. Cum s-a procedat de fapt, se va vedea mai jos.

În general, datele demografice folosite de cercetătorii noștri și de cei de alte naționalități se bazează pe datele din acest *Repertoriu*.

Dimpotrivă, *Rezultatele...* prezintă clar datele statistice pentru *toată* populația prezentă recenzată – autohtonă și străină. Datele sunt structurate mai sintetic din punct de vedere geografic, adică pe orașe cu statut propriu, pe județe (Bezirks-Hauptmannschaften) și pe districte judiciare (Gerichts-Bezirke), dar mult mai amănunțit din alte puncte de vedere. Pentru fiecare din aceste unități administrative se precizează, mai întâi, numărul de comune, de moșii și domenii private și de localități; numărul de case locuite și nelocuite; numărul de locuințe familiale (Wohnparteien). Urmează numărul total de locuitori, grupați după sex și divizați în prezenți permanent, respectiv temporar, precum și după domiciliul lor legal (Heimatsberechtigung sau Zuständigkeit – un fel de cetățenie locală). Aceste domiciliu legale se pot găsi în: comuna unde cetățeanul a fost recenzat; în altă comună a aceluiaș județ; în alt județ al Țării Bucovina; în alt regat sau țară (Land), reprezentat în Parlamentul de la Viena (Reichsrath); în una din țările (landurile) coroanei ungare; în Bosnia și Herțegovina sau în restul străinătății (aus dem übrigen Auslande). Alte două tabele repartizează pe străinii de Bucovina, deci pe neautohtoni, pe sexe și pe landurile Austriei, pe cele ale coroanei ungare, multe țări europene, precum și pe Turcia și Egipt, Grecia, Statele Americii de Nord și de Sud și alte țări.

În Tabela I redăm comparativ unele date statistice (absolute și procentuale) din *Rezultate...* și din *Repertoriu...* pentru orașul Cernăuți și pentru întreaga Bucovină, într-o formă mai convenabilă analizei noastre.

Deci, în timp ce în *Rezultate...* publicate în 1882, CCSA consideră drept străini pe toți cei ce nu au domiciliul legal pe teritoriul Bucovinei (vezi coloanele 3-7, a căror sumă este egală cu numărul din coloana 2), aceeași comisie consideră, în *Repertoriu...*, publicat cu trei ani mai târziu, drept străini de Bucovina numai pe cei prezenți la recensământ, cu domiciliul legal în țările coroanei ungare și restul țărilor străine. În consecință, cum arată Tabela II, în *Repertoriu...* populația autohtonă a Bucovinei apare mai numeroasă cu 26 901 locuitori decât în *Rezultate*.

Tabela I

Date statistice comparate, după Rezultate... și Repertoriu...

După Rezultate...	Populație prezentă (autohtoni și străini)	Populație străină recenzată	Străini din landurile Austriei				Străini din landurile Ungariei și din alte țări
			Galiția	Boemia și Moravia	Silezia	Altele	
	1	2	3	4	5	6	7
Cernăuți	45 600 100%	12 612 27,7%	9 773 21,4%	1 332 2,9%	261 0,6%	256 0,6%	1 000 2,2%
Bucovina	571 671 100%	30 119 5,3%	24 315 4,3%	1 696 0,3%	326 0,1%	564 0,1%	3 218 0,6%
După Repertoriu...							
Cernăuți	45 600 100%	1 000 2,2%	-	-	-	-	-
Bucovina	571 671 100%	3 218 0,6%	-	-	-	-	-

Dacă, în același timp, admitem că cetățenii străini proveniți din România și din Ardeal erau toți vorbitori de limbă română, numărul *autohtonilor* vorbitori de limbă română la Cernăuți, respectiv în toată Bucovina, scade, conform datelor din *Rezultate...*, cu 596, respectiv cu 2 276 de la 6 431, respectiv 190 005. Aceste valori, adică 5 835, respectiv 187 729, se regăsesc în Tabela II.

Tabela II

Populația autohtonă recenzată vorbitoare de limbă română

		Populația autohtonă recenzată	Vorbitori de limbă română în populația autohtonă recenzată	Vorbitori de limbă română în <i>toată</i> populația recenzată
		1	2	3
După Rezultate... și Repertoriu...	Cernăuți	32 988 100%	5 835 17,7%	-
	Bucovina	541 552 100%	187 729 34,7%	-
După Repertoriu...	Cernăuți	44 600 100%	6 431 14,4%	6 431 14,1%
	Bucovina	568 453 100%	190 005 33,4%	190 005 33,2%

La întrebările: *cui nocet și cui prodest* nu este greu de răspuns.

C. POPULAȚIA AUTOHTONĂ REALĂ A BUCOVINEI

Statisticienii austrieci au mai încercat să stabilească în *Rezultate...* mărirea reală a populației autohtone a Bucovinei, ținând seama și de autohtonii absenți, necuprinși în recensământul din 31 decembrie 1880.

În vederea atingerii acestei ținte, ei dispun, într-adevăr, de unele date certe, datorită faptului că recensământul s-a desfășurat pe întreg teritoriul Austriei, poate și pe acela de sub stăpânirea coroanei ungare, pentru a folosi modul lor de exprimare. Astfel, ei constată că 7 983 de autohtoni din Bucovina se găseau în alte landuri ale Austriei la data recensământului.

Mai puțin sigure sunt datele privitoare la autohtonii bucovineni aflați în alte țări. Acestea se bazează, pe de o parte, pe declarațiile celor rămași acasă (notați cu a în Tabela III) sau pe informații documentare obținute din țările gazdă (notați cu b în aceeași tabelă). Din motive ce vor deveni clare ceva mai târziu, Tabela III cuprinde, pe lângă numerele totale de bucovineni autohtoni aflați în țara respectivă, raportul f/b dintre numărul femeilor și cel al bărbaților din acest grup.

Tabela III

Bucovinenii autohtoni aflați în afara Țării Bucovina

Bucovinenii autohtoni aflați în															
f/b	Landuri ale Austriei					Țări străine									
	Galiția	Moravia	Austria de jos	Alte landuri	Total	România		Rusia		Ardeal		Alte țări		Total	
						a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
	5495	1105	1024	359	7983	3286	416	756	591	168	683	326	426	4520	2116
f/b	0,32	0,05	0,61	0,31	-	0,52	0,49	0,24	0,60	0,32	0,79	-	-	-	-

Pentru comparație, redăm în Tabela IV repartitia pe aceleași țări semnificative a străinilor prezenți în Bucovina la 31 decembrie 1880, incluzând raportul f/b.

Tabela IV

Populație străină prezentă în Bucovina la 31 decembrie 1880

Populație străină domiciliată în										
f/b	Landuri ale Austriei					Țări străine				
	Galiția	Moravia	Austria de jos	Alte landuri	Total	România	Rusia	Ardeal	Alte țări	Total
	24315	1012	269	1305	26901	1323	417	953	525	3218
f/b	0,97	0,27	0,67	-	0,90	0,75	0,83	0,49	-	-

Din examinarea Tabelor III și IV se pot trage o serie de concluzii:

- există o tendință evidentă de imigrare a galițienilor în Bucovina, în curs de desfășurare în 1880;

– raportul f/b apropiat de unitate la imigranți este caracteristic atât pentru puternicele legături de familie ale evreilor, cât și ale țărânimii rutene, în căutarea unei implantări în țară străină;

– valorile cele mai reduse ale raportului f/b se înregistrează la populația provenită din Moravia. Este vorba despre negustorii ambulanți, cei mai activi în zonă și în epocă, de naționalitate slovacă. Caracteristică este și scăderea de circa cinci ori a raportului f/b, atunci când slovacii cu domiciliul legal în Bucovina își reiau activitatea de negustorie ambulantă, deplasându-se în țara de baștină.

– se constată o scădere accentuată, la o treime, a acestui raport și la galițienii cu domiciliul legal în Bucovina, care călătoresc în Galiția. Acest fapt se poate atribui proporției relativ ridicate a evreilor, de 22% din populația de proveniență galițiană, combinat cu faptul că, din motive sociale și religioase, negustorul evreu era arareori însoțit de soția sa în deplasări. De aceea cred că nu greșim mult dacă admitem că cei 5 495 de bucovineni autohtoni aflați în Galiția în timpul recensământului, se compuneau din fracțiuni aproximativ egale de evrei și ruteni, în timp ce în populația neautohtonă de origine galițiană, aflată la 31 decembrie 1880 în Bucovina, proporția dintre evrei și ruteni era aceeași ca în populația autohtonă, adică de 22% și 78%;

– în cazul Ardealului există o tendință slabă, dar clară de emigrare în Bucovina, la care participă, în mare măsură, bărbați singuri. Datele privind pe bucovinenii autohtoni plecați în Ardeal sunt prea contradictorii pentru a fi comentate;

– cazul Rusiei nu este nici important numeric, nici foarte contradictoriu, în afara raportului f/b. Compoziția etnică a celor în cauză trebuie să fi fost relativ complexă, putând fi vorba atât de românii plecați la lucru, cât și de lipoveni și ruteni;

– mai interesant este cazul deplasărilor înspre România, în particular contradicția dintre numărul mare de bucovineni autohtoni, desigur români, declarați acasă, și cel de aproape opt ori mai mic, a căror prezență în România este documentată la fața locului. Pe de altă parte, raportul f/b este practic același, aproximativ 0,5%. Lucrul se explică ușor. Românii din sudul Bucovinei obișnuiau să plece pentru mai mult timp în România pentru a lucra în industrie și pe moșii, unde erau salariați. Patronii obișnuiau să le rețină actele personale și să nu-i anunțe la autorități, pentru a nu fi obligați să încheie contracte oficiale de angajare. Astfel, puteau să exercite presiuni asupra imigranților la întoarcerea acasă, condiționând restituirea actelor personale de acceptarea drept plată a unei sume mult mai redusă față de aceea datorată conform înțelegerii verbale inițiale.

Ca urmare a datelor din Tabela III și a considerațiilor precedente se pot calcula două valori limită pentru populația autohtonă a Bucovinei, așa cum s-a făcut corect în *Rezultate*... Procedeu este, în mod evident, următorul:

– se scade din numărul total al recenzaților, de 571 671, numărul străinilor, deci a celor cu domiciliul legal în afara Bucovinei, adică 30 119, și se adaugă numărul bucovinenilor autohtoni aflați în străinătate, deci în afara Bucovinei și deci nerecenzați;

– limita superioară a numărului de bucovineni autohtoni aflați în străinătate rezultă din însumarea numerelor din cele două coloane *Total* și *Total a* din Tabela III, adică: $7\ 983 + 4\ 520 = 12\ 503$;

– limita inferioară rezultă din însumarea coloanelor *Total* și *Total b* din Tabela III, adică: $7\ 983 + 2\ 116 = 10\ 099$.

Deci populația autohtonă a Bucovinei se cifrează undeva între:

$$571\ 671 - 30\ 119 + 12\ 503 = 554\ 055 \text{ și}$$

$$571\ 671 - 30\ 119 + 10\ 009 = 551\ 651$$

locuitori, mai probabil aproape de limita superioară.

D. ÎNCHEIERE

Conform datelor și considerațiilor de la punctele B și C, vom admite că numărul bucovinenilor autohtoni, vorbitori de limbă română se va obține, scăzând din numărul celor recenzați în *Repertoriul...* (190 005) numărul cetățenilor României și Ardealului aflați în Bucovina la data recensământului (2 276) și adăugând numărul bucovinenilor autohtoni absenți, aflați în România și în Ardeal, în aproximația limitei superioare a populației autohtone totale ($3\ 286 + 169 = 3\ 455$).

În cazul vorbitorilor de limbă ruteană procedeul este, în esență, același, dar ceva mai complicat din cauza amestecului în populația originară din Galiția a două etnii dominante: rutenii (78% în populația așezată sau în curs de așezare în Bucovina și 50% în populația flotantă) și evreii (22%, respectiv 50%, în aceleași două cazuri). Numerele analoage cazului vorbitorilor de limbă română sunt, pentru vorbitorii de limbă ucraineană, următoarele: recenzați în *Repertoriu...* 239 690; $24\ 316 \times 0,78 = 18\ 966$ și $5\ 495 \times 0,5 = 2\ 478$.

Tabela V cuprinde rezultatele calculului procentajului în populația autohtonă a Bucovinei de vorbitori de limbă română, respectiv ruteană, în funcție de modul de consultare mai critică sau mai superficială a *Repertoriul ...*, editat de CCSA în 1885, respectiv ținând seama și de datele oferite de *Rezultate...* editate de aceeași CCSA în 1882.

Trebuie să constat că eforturile de manipulare a datelor de teren, obținute de recensământul austriac al populației Bucovinei din 31 decembrie 1880, printr-o preiucrare voce defavorabilă elementului românesc autohton, prin includerea imigranților galițieni, încă neîncetățeniți în Bucovina, în numărul bucovinenilor autohtoni, paralel cu excluderea din acest număr al cetățenilor României și, mai grav, a ardelenilor, cetățeni ai regatului Ungariei, parte a monarhiei austro-ungare, au modificat, totuși, relativ puțin raportul dintre numărul vorbitorilor de limbă română și cel al vorbitorilor de limbă ruteană, în cadrul populației autohtone a Bucovinei.

Din Tabela V rezultă că, între valoarea minimă a acestui raport, realizată prin manipulare, egală cu $33,0/42,2 = 0,782$ și valoarea corect calculată din datele nemanipulate, adică $34,5/40,3 = 0,856$ există o diferență de abia 9,5%. Păcat de atât efort pentru un rezultat atât de modest!

Tabela V

Procentajul vorbitorilor de limbă română, respectiv ruceană, în populația autohtonă a Bucovinei

Procentajul vorbitorilor în populația autohtonă	Vorbitori de limbă română	Vorbitori de limbă ruceană	Observații
Raportată la populația totală recenzată prezentă, incluzând pe toți cetățenii străini	$190\ 005 / 571\ 671 = 33,2\%$	$239\ 690 / 571\ 671 = 41,9\%$	Interpretarea obisnuită, superficială a Repertoriului...
Raportată la populația totală recenzată prezentă, incluzând pe galișieni și alți cetățeni austrieci, dar excluzând alți cetățeni străini, deci și România și Ardealul	$190\ 005 - 2\ 276 = 187\ 729$ $571\ 671 - 1\ 218 = 568\ 453$ $187\ 729 / 568\ 453 = 33,0\%$	$239\ 690$ $571\ 671 - 1\ 218 = 568\ 453$ $239\ 690 / 568\ 453 = 42,2\%$	Decus din datele Repertoriului...
Raportată la populația autohtonă a Bucovinei, prezentă și absentă, în conformitate cu Rezultatele... incluzând pe autohtonii absenți și excluzând pe neautohtonii prezenți	$190\ 005 - 2\ 276 + 3\ 455 = 191\ 184$ $191\ 184 / 554\ 055 = 34,5\%$	$239\ 690 - 0,78 \times 24\ 316 + 0,5 \times 5\ 495 = 223\ 471$ $223\ 471 / 554\ 055 = 40,3\%$	Rezultatul corect al recensământului, ținând seama atât de Repertoriul... cât și de Rezultate..

Note bibliografice

¹ Ilie E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din România*, București, 1916, p. 34 și urm.

I.2. STUDIU CRITIC AL RECENSĂMÂNTULUI AUSTRIAC DIN 1880 CU PRIVIRE LA POPULAȚIA BUCOVINEI*

II. ȘTIINȚA DE CARTE

A. INTRODUCERE

Am relatat în partea I a acestui studiu¹ existența a două variante de prezentare a datelor statistice obținute pe teren în cursul recensământului austriac al populației Bucovinei la 31 decembrie 1880. Amândouă sunt editate de aceeași Comisie centrală austriacă de statistică de la Viena. Prima, editată în 1882, este mai sintetică din punct de vedere geografic, dar mai cuprinzătoare și mai amănunțită din alte puncte de vedere și poartă titlul *Rezultatele recensământului efectuat asupra populației și animalelor din gospodăriile Bucovinei la data de 31 decembrie 1880*². A doua, editată în 1885, este foarte amănunțită din punct de vedere geografic, detaliind prezentarea, până la nivelul comunelor, satelor și chiar a moșiilor sau domeniilor private (Gutsgebiete) și poartă de aceea titlul *Repertoriul special al localităților Bucovinei*³.

Prima lucrare oferă, printre multe alte date, la paginile 10 și 11, informații despre structura populației după religie, grad de instrucție și de invaliditate, populația totală de 571 671 de suflete cuprinzând, cum am arătat în partea I a studiului, și pe toți străinii prezenți, 30 119 la număr, printre care 24 315 de galițieni.

B. ANALFABETISMUL ȘI COMBATEREA SA

Aici ne va ocupa, în particular, problema combaterii analfabetismului. În această privință *Rezultatele...* prezintă „gradul de instrucție” sub trei rubrici: cei ce știu citi și scrie; cei ce știu numai să citească; neștiutorii de carte.

Dacă vrem să găsim o corelație cauzală între aceste date și alte date oferite de *Rezultate...*, găsim doar o singură tabelă, la pagina 14. Ea se referă la repartiția pe județe a personalului didactic (Lehrpersonal). Nu se face nici o diferențiere între un profesor universitar, un profesor de gimnaziu sau de școală normală sau un institutor. O vom reproduce aici (Tabela I) și o vom folosi totuși mai jos.

Mult mai util se dovedește aici *Repertoriul...*, în ciuda deficiențelor sale. El semnalează, pentru fiecare localitate sau domeniu privat, prezența unui număr de școli, precum și gradul sau caracterul lor.

Tabela II redă numărul de școli primare repartizate pe județe, inclusiv cele din capitalele lor, chiar și în cazul Cernăuților. Tabela cuprinde, în coloane

* Studiu publicat în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, p. 359–367.

successive, numele județului, populația sa, numărul de școli primare din județ (absolut și raportat la mia de locuitori), numărul de știutori de carte și procentajul de români, ruteni, evrei și germani (evaluați după limba de conversație și confesiune).

Tabela I

Personalul didactic din Bucovina

Județul	Personal didactic			
	masculin	feminin	total	la mia de locuitori (‰)
Cernăuți (oraș)	248	103	351	
Cernăuți (județ)	113	5	118 (oraș + județ)	3,7
Câmpulung	69	4	73	1,9
Coțman	108	5	113	1,4
Rădăuți	126	9	135	1,7
Siret	22	4	26	0,5
Storojineț	68	4	72	1,2
Suceava	106	13	119	1,6
Vijnița	97	4	101	1,8

Tabela II

Repartiția pe județe a școlilor primare

Județ	Populație județ	Școli primare		Știutori de carte (%)	Compoziția etnică (%) după limba de conversație și confesiune			
		număr	la mia de locuitori (‰)		români	ruteni	evrei	germani
Cernăuți	126 597	34	0,26	17,0	17,8	47,5	19,0	7,2
Câmpulung	38 702	27	0,70	17,1	56,7	15,7	7,0	18,6
Coțman	81 087	30	0,37	4,4	0,6	90,0	7,7	-
Rădăuți	81 410	30	0,37	12,0	64,2	8,6	6,4	14,9
Siret	49 804	9	0,18	8,4	29,7	37,8	9,2	7,4
Storojineț	61 344	17	0,28	4,0	47,9	37,4	11,8	0,7
Suceava	76 210	16	0,21	8,9	63,5	10,6	9,0	11,3
Vijnița	56 517	18	0,32	4,7	0,5	78,0	18,4	0,7
Bucovina	571 671	181	0,32	10,3	33,2	41,9	11,8	7,2

Pentru a distinge care factori sociali sau organizatorici au contat mai mult în sporirea științei de carte, am luat în considerare, în afara raportului dintre numărul școlilor primare pe mia de locuitori, prezentat în Tabela II și datele privitoare la numărul personalului didactic pe mia de locuitori – vezi Tabela I – precum și procentajul populației urbane în populația totală a județelor și școlile de diferite grade existente în capitalele de județe – vezi Tabela III.

Gradul de urbanizare și școlile din capitalele județelor

Capitalele județelor	Gradul de urbanizare = raportul populația capitalei/populația județului (%)	Școli în capitale
Cernăuți	$45\ 600/126\ 597 = 36,0\%$	Universitate, liceu, școală reală, școală normală de băieți și de fete, școală profesională de stat, 12 școli primare
Câmpulung	$5\ 534/38\ 702 = 14,3\%$	2 școli primare
Coțman	$3\ 959/81\ 087 = 4,9\%$	2 școli primare
Rădăuți	$11\ 162/81\ 410 = 13,7\%$	Liceu, 2 școli primare
Siret	$7\ 240/49\ 804 = 14,5\%$	Școală reală, 2 școli primare
Storojineț	$4\ 852/61\ 344 = 7,9\%$	2 școli primare
Suceava	$10\ 104/76\ 210 = 13,3\%$	Liceu, 2 școli primare
Vijnița	$4\ 165/56\ 517 = 7,4\%$	2 școli primare
Bucovina	$92\ 616/571\ 671 = 16,2\%$	Universitate, 3 licee, 2 școli reale, 2 școli normale, 1 școală profesională de stat, 26 școli primare

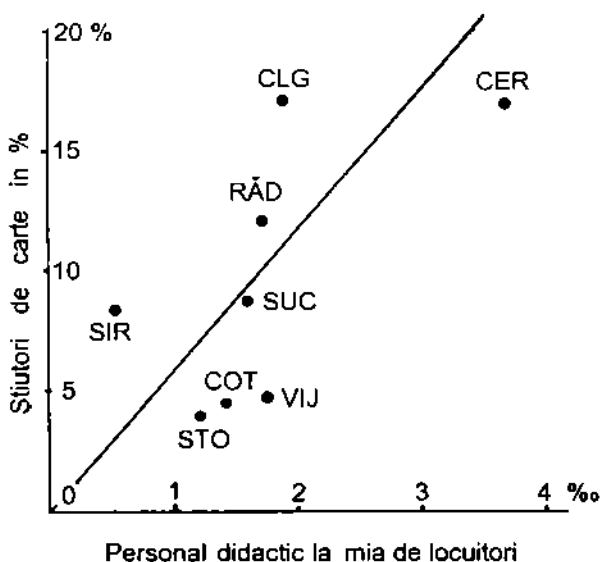
C. FACTORII DETERMINANȚI AI ȘTIINȚEI DE CARTE

Dacă reprezentăm acum procentajul știutorilor de carte în funcție de cele trei mărimi caracteristice efortului educațional al guvernului Bucovinei, pe care le-am putut extrage din documentația citată, obținem o serie de trei grafice.

Personalul didactic

Figura 1

Procentajul știutorilor de carte funcție de numărul de personal didactic la mia de locuitori

În Figura 1, procentajul știutorilor de carte este reprezentat în funcție de numărul de personal didactic nediversificat la mia de locuitori în cele 8 județe ale Bucovinei (vezi Tabela I). Se observă că punctele reprezentative indică o creștere generală a procentajului de știutori de carte odată cu creșterea numărului de personal didactic la mia de locuitori; dar împrăștierea punctelor în jurul unei drepte medii care trece prin origine – fără personal didactic nu am avea știutori de carte! – este mare. Dreapta este trasată astfel ca suma pătratelor distanțelor punctelor de la dreaptă să fie minimă. Abaterea medie pătratică (sau standard) a punctelor de la această dreaptă, zisă de regresie, este egală cu 11,1 unități.

Urbanizarea

Dacă reprezentăm pe axa absciselor, în locul personalului didactic raportat la mia de locuitori, procentajul locuitorilor urbani din fiecare județ (vezi Tabela II), punctele reprezentative se strâng mai aproape de dreapta de regresie, vezi Figura 2, unde abaterea standard de la dreaptă a scăzut la 7,8 unități.

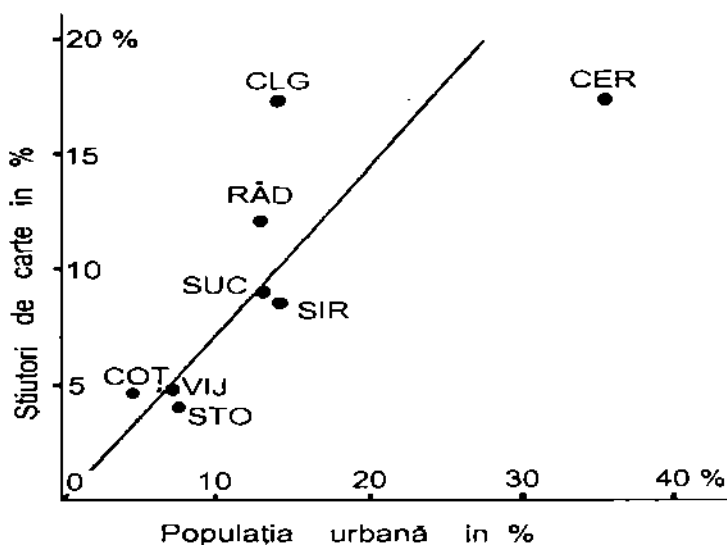
Putem remarca până aici următoarele:

Știința de carte crește, fără îndoială, odată cu creșterea numărului personalului didactic de orice nivel, dar intervin și alți factori importanți, ceea ce provoacă împrăștierea puternică a punctelor reprezentative în jurul unei curbe monotone, cum este dreapta de regresie.

Figura 2 ne-a pus pe o cale mai bună: punctele reprezentative s-au așezat mai strâns în jurul dreptei de regresie, dar au o tendință netă de a se separa în trei grupe distincte: Grupul de trei județe – Coțman, Storojineț și Vijnița – în care știutorii de

Figura 2

Procentajul știutorilor de carte funcție de procentajul locuitorilor urbani din fiecare județ

carte sunt mai puțin numeroși (4–5%) este constituit din județele cu cel mai redus grad de urbanizare. Alte trei județe, cu un grad de urbanizare aproape identic – în jur de 14% – au între 9 și 12 procente de știutori de carte. Nu pare, prin urmare, de mirare că județul Cernăuți, care cuprinde capitala țării Bucovina și are deci un grad ridicat de urbanizare de 36%, prezintă și cea mai mare proporție de știutori de carte. Intrigă, totuși, faptul că județul Câmpulung, care are un grad de urbanizare de aproximativ 14% – ca și județele Rădăuți, Siret și Suceava – are un procentaj de știutori de carte practic egal cu cel al județului Cernăuți.

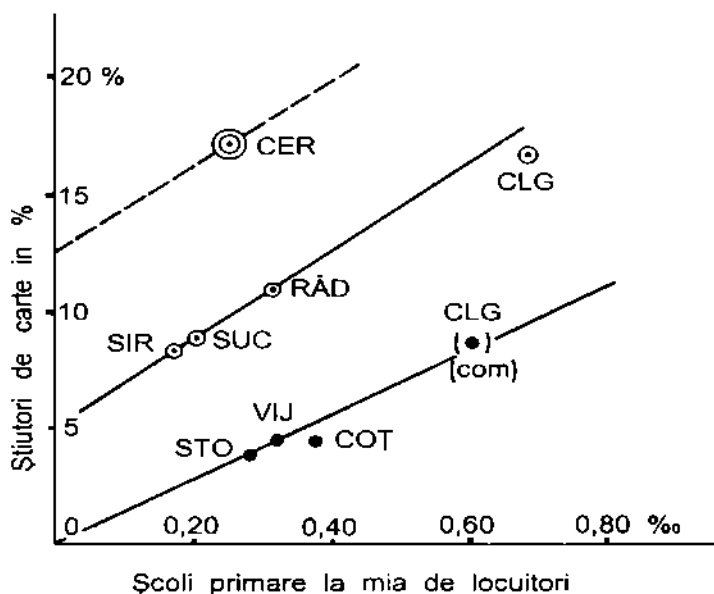
Pe de altă parte, din Tabela III rezultă că, iarăși cu excepția notabilă a Câmpulungului, gradul de urbanizare al județelor variază paralel cu nivelul învățământului în capitala lor, ceea ce pare normal. Ne-am aștepta totuși ca știința de carte să depindă esențial de numărul de școli primare raportat la mia de locuitori, căci în aceste școli și nu în licee, școli reale și normale, și cu atât mai puțin la universitate, se învață a scrie și a citi.

Școlile primare

De aceea, într-o a treia tentativă, am reprezentat procentajul de știutori de carte în cele opt județe, în funcție de numărul la mia de locuitori al școlilor primare din județ – vezi Figura 3. Am notat în această figură cu puncte simple județele în ale căror capitale nu existau decât școli primare. Trei dintre aceste județe, Coțman, Storojineț și Vijnița, sunt acelea în care constatăm procentajele cele mai coborâte de știutori de carte, dar al patrulea, Câmpulung, face din nou excepție.

Figura 3

Procentajul știutorilor de carte funcție de numărul de școli primare la mia de locuitori din județ

Am notat apoi, cu un punct o dată încercuit, județele în ale căror capitale se găseau, în 1880, școli de nivel mediu. Am văzut anterior că aceste trei județe, Rădăuți, Siret și Suceava, aveau aproape același grad de urbanizare. În sfârșit, am notat cu un punct dublu încercuit județul Cernăuți, a cărui capitală avea universitate, școli medii, normale și profesionale.

Astfel reprezentate, județele se grupează în trei categorii:

Trei din cele patru județe ale căror capitale n-au decât școli primare se situează strâns pe o dreaptă care trece prin origine căci, să nu uităm, fără școli primare nu am avea deloc știutori de carte.

Pe altă dreaptă aproape, dar nu chiar paralelă și intersectând axa absciselor la valoarea de 5% știutori de carte, se găsesc județele ale căror capitale adăposteau o școală de nivel mediu, iar foarte aproape de ea se găsește și Câmpulungul, care dispunea de un număr excepțional de mare de școli primare la mia de locuitori (0,70%).

O analiză a datelor din *Repertoriu...* arată că, pe de o parte, 72% din comunele județului Câmpulung aveau școli primare. Pe de altă parte, 4 331 din cei 38 702 de locuitori ai săi se găseau pe șase „Gutsgebiete”, termen pe care l-am tradus, de obicei, prin „moșii”. De fapt, în acest caz este vorba de niște *domenii* industriale concesionate firmei de minerit Manz, locuite predominant (85%) de mineri germani aduși din Zips. Aceștia erau practic integral alfabetizați prin biserica evanghelică încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea⁴. Această alfabetizare era nu numai consecința germanizării ritualului bisericesc evanghelic ci, desigur, și o precondiție pentru exercitarea eficientă a meseriei de miner. Ei bine, pe fiecare din aceste domenii exista, în 1880, câte o școală primară. În tot restul Bucovinei nu se găseau școli primare pe nici un domeniu privat industrial sau agricol.

Într-adevăr, dacă eliminăm din numărul locuitorilor județului Câmpulung pe cei 4 331 de locuitori ai acestor domenii, numărul de școli primare la mia de locuitori se reduce la $21/34\ 371 = 0,61\%$. Presupunând acum că 85% din cei 4 331, adică 3 681 de locuitori ai acestor domenii erau știutori de carte, și-i scădem din totalul de 6 628 de știutori de carte din județ, obținem un număr de 2 947 de știutori de carte pentru cei 34 731 de locuitori ai *comunelor* din acest județ, ceea ce reprezintă un procentaj de 8,55. Punctul reprezentativ – pus între paranteze în Figura 3 – se așază surprinzător de bine pe dreapta corespunzătoare județelor care au capitale lipsite de școli medii.

Școlile medii și superioare

Din analiza de mai sus rezultă că numărul școlilor primare raportat la populație este factorul primar care a contribuit la știința de carte a populației Bucovinei sub regimul austriac. Această concluzie este, firește, banală.

Al doilea factor adjuvant, dar foarte important, este deschiderea către ascensiunea socială, către o mai bună stare materială și către civilizație prin

urbanizare, oferită de accesul la învățământul mediu și superior. Într-adevăr, într-o lucrare recentă⁵, Viorel Roman face următoarea observație pertinentă: „*Domnia culturii și a averii din Austro-Ungaria se deosebește fundamental de domnia militarismului și a birocrăției din Prusia. În Prusia te puteai afirma și fără cultură sau avere, în Austro-Ungaria nu*”. Deplasarea pe verticală a dreptei celei mai de jos către dreapta care atinge axa ordonatelor la valoarea 5%, și pe care se află punctele reprezentative ale județelor Rădăuți, Siret și Suceava, poate servi ca ilustrare a citatului de mai sus.

Cu bogăția sa în școli de nivel ridicat și doar 12 școli primare, orașul Cernăuți acționa, firește, ca un magnet asupra celor dornici și de cultură și de ascensiune materială și socială. Raportat la populație, numărul școlilor primare din oraș și în restul județului era același: 0,26%. Deci, procentajul ridicat de știutori de carte din oraș, de 36,4%, se datora într-adevăr existenței în oraș a multor școli de nivel înalt.

Factori etnici

În Figura 3 se observă că distanța dintre cele două drepte trasate cu linii continue nu este constantă. Ea crește, începând cu 5 unități, pe axa ordonatelor, la circa 6 unități în dreptul Siretului și Sucevei, la 7 unități în dreptul Rădăuțiului, până la 8,5 în dreptul Câmpulungului. În aceeași ordine crește și proporția populației germane în populația județelor respective, cum rezultă din datele Tabelei II. Aceasta este probabil cauza divergenței celor două drepte, având în vedere accentul pus, mai ales în școlile medii și superioare, pe limba germană.

Influența prezenței mai mari sau mai mici în județe a celorlalte etnii se face mai slab simțită.

Corelarea gradului de știință de carte cu proporția etniei române pare evidentă la o primă privire. Dar ea este mascată de faptul că imigranții germani nu s-au așezat deloc printre ruteni (vezi Tabela II), ci numai printre români, ceea ce face imposibilă separarea influenței celor două etnii. Fenomenul însuși a fost semnalat mai întâi de Josef Talsky⁶ și discutat de mine altă ocazie, dar nu o voi face aici.

Rutenii – folosesc sistematic termenul din publicațiile statistice austriece – constituie atât etnia majoritară în județele Cernăuți și Siret, cu 17,0, respectiv 8,4% știutori de carte, dar și în județele Coțmani și Vijnița cu 4,4, respectiv 4,7% știutori de carte. Ei n-au determinat deci gradul de știință de carte a populației Bucovinei.

În mod asemănător se prezintă cazul evreilor. Ei se găseau în proporție de 19,0%, respectiv 18,4%, în județele Cernăuți și Vijnița, unde știutorii de carte se cifrau la 17,0%, respectiv 4,7%. Ei au putut profita totuși din plin de existența unui învățământ, profilat în mod progresiv cu nivelul, pe limba germană, folosindu-se de asemănarea dintre idiș și germană.

De altfel, este de bănuț că nici la ruteni, nici la români, nici la evrei recensământul nu a ținut seama de cunoașterea scrierii chirilice, respectiv a celei ebraice.

Efecte postșcolare

Înainte de a încheia, aș vrea să semnez aici un fenomen cultural care mi se pare că cere o explicație și care cred că nu a mai fost investigat.

Cum am arătat anterior, în *Rezultate...*, știutorii de carte sunt divizați în cei ce știu să scrie și să citească și în cei care știu doar să citească. După cum rezultă din Tabela IV de mai jos, a doua categorie nu reprezintă decât 11% din cei ce nu sunt considerați în *Rezultate...* drept neștiutori de carte. Criteriul mi se pare mai degrabă optimist.

În prima categorie predomină bărbații în toate județele, raportul între bărbați și femei, notat de acum înainte cu b/f, variind între 1,50 în orașul Cernăuți și 4,37 în județul Coțmani, cu o medie de 1,79 pentru toată Bucovina.

În a doua categorie, a celor ce pot numai citi, raportul scade în medie pentru toată Bucovina la 1,25. Această scădere are loc, cu o singură excepție, în toate județele Bucovinei, atingând valori subunitare – adică o predominantă feminină – în orașul Cernăuți și în județele Câmpulung, Siret și Suceava. Pare ciudat că aceste patru valori minime se găsesc toate într-un interval foarte îngust, și anume între 0,67 și 0,70. Anomalia apare numai în județul Cernăuți (cu excluziunea orașului), în particular în districtul judiciar de la nord de Prut, unde se constată o creștere extrem de puternică a raportului b/f, care atinge valoarea extremă de 8,1! Cred că aici s-a strecurat o eroare la culegerea datelor căci, pe de o parte el nu se poate atribui prezenței relativ puternice a evreilor, ei fiind relativ mai numeroși în județul Vijnîța și, mai ales, în orașul Cernăuți (31,7%), unde b/f atinge valoarea de 0,67. Pe de altă parte, acest district al Bucovinei ne-a dat-o pe Anița Nandriș-Cudla.

Personal nu am găsit vreo explicație cât de cât satisfăcătoare a acestui fenomen, oarecum bizar.

Cu ocazia prezentării acestui studiu la Cursurile de Vară ale Universității Populare, Rădăuți, 1993, organizate de Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, am primit două sugestii interesante. Juristul Radu Economu a atras atenția asupra drepturilor importante de care se bucura femeia în dreptul obișnuielnic românesc în comparație cu jurisdicția occidentală a epocii, ceea ce o pune în situații în care apărarea drepturilor sale impunea cunoașterea de carte, cel puțin la nivelul cititului.

A doua sugestie, mai apropiată de realitățile vieții de familie, venită din partea istoricului literar Dimitrie Vatamaniuc, se bazează pe grija pe care mamele din familiile românești o manifestau pentru școlarizarea copiilor lor, adeseori în contrast cu tații. Ele participau activ la ajutoarea copiilor care-și făceau lecțiile acasă, învățând alături de ei ceea ce nu învățaseră ele înseși la școală. Nu mă pot abține de la a cita aici un fragment din *Amintiri din copilărie*, ale lui Creangă⁷: „Și când învățam eu la școală, mama învăța cu mine acasă și citea acum la ceaslov, la psaltire și Alexandria mai bine decât mine și se bucura grozav când vedea că mă trag la carte. Din partea tatei, care adesea îmi zicea în bătaie de joc: «Logofete,

brânză-n cuiu,/Lapte acru-n călămări,/Chiu și vai prin buzunări», puteam să rămân cum era mai bine – Nic-a lui Ștefan a Petrei – om de treabă și gospodar în Humulești”.

Tabela IV

Însușirea postșcolară a cititului

Județul	Locuitori	Bărbați (b)	Femei (f)	Știutori de carte					
				Scris și citit			Numai citit		
				b	f	b/f	b	f	b/f
Cernăuți (oraș)	45 600	22 787	22 813	9 523	6 363	1,50	278	418	0,67
Cernăuți (total)	126 597	63 237	63 360	12 022	7 547	1,59	1 390	598	2,32
Câmpulung	38 702	19 388	19 314	2 346	1 782	1,88	620	890	0,69
Coțman	81 087	40 721	40 366	2 588	592	4,37	282	101	2,79
Rădăuți	81 410	40 884	40 526	5 377	3 158	1,70	640	566	1,13
Siret	49 804	24 810	24 994	2 358	1 490	1,58	133	189	0,70
Storojineț	61 344	31 100	30 244	1 353	688	1,97	222	176	1,26
Suceava	76 210	38 163	38 047	5 007	2 751	1,82	178	259	0,69
Vijnița	56 517	28 039	28 478	1 511	776	2,08	174	119	1,46
Bucovina	571 671	286 342	285 329	33 662	18 784	1,79	3 629	2 898	1,25

Oricum, examinarea amănunțită a datelor statistice pe planul alfabetizării populației Bucovinei sub stăpânirea austriacă oferă ocazia de a obține, printr-o interpretare atentă, cantitativă, o înțelegere mai bună a factorilor politici și sociali care au ușurat sau au frânat progresul. În particular, trebuie admirată insistența depusă de intelectualii români ai epocii de a promova înființarea unor instituții de învățământ de nivel ridicat, fie el chiar într-o limbă străină, dar care oferea accesul nu numai la o cultură europeană înaintată, ci și la bunăstare și la poziții sociale înalte pentru conaționalii lor.

Note bibliografice

¹ Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. I. Manipularea ulterioară a datelor*, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, p. 351–357.

² *Ergebnisse der nach dem Stande vom 31. Dezember 1880 in Bukowina ausgeführten Zählung der Bevölkerung und der häuslichen Nutzthiere. Herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission (Rezultatele recensământului efectuat asupra populației și animalelor din gospodăriile Bucovinei la data de 31 decembrie 1880. Editată de Comisia centrală austriacă de statistică)*, Wien, 1882.

³ *Special-Orts Repertorium der Bukowina, K. K. Statistische Central-Commission (Repertoriul special al localităților din Bucovina)*, Wien, 1885.

⁴ Paula Tiefenthaler, *Wie aus Bergknappen Flösser und Zimmerleute wurden (Cum s-au transformat minerii în plutași și dulgheri)*, în „Der Südostdeutsche”, 15 ianuarie 1967.

⁵ Viorel Roman, *Rumänien im Spannungsfeld der Großmächte, 1878–1944 (România în câmpul de tensiuni dintre marile puteri, 1878–1944)*, Offenbach, 1989, p. 52.

⁶ Josef Talsky, *Die landschaftliche Verteilung der Deutschen im Buchenland (Repartiția geografică a germanilor în Bucovina)*, în vol. *Bukowina, Heimat von gestern*, ediția a III-a, editori E. Massier, J. Talsky, B. C. Grigorowicz, Karlsruhe, 1987, p. 97–100.

⁷ Ion Creangă, *Opere* (editor G. Călinescu), București, Editura pentru Literatură și Artă, 1953, p. 22.

I.3. STUDIU CRITIC AL RECENSĂMÂNTULUI AUSTRIAC DIN 1880
CU PRIVIRE LA POPULAȚIA BUCOVINEI¹
III. BUCOVINA, TERITORIU DE TRECERE A EVREILOR GALIȚIENI
SPRE ROMÂNIA ÎNTRE 1880 ȘI 1900

A. INTRODUCERE

Prezentul studiu s-a născut, în primul rând, de pe urma rezultatului analizei metodelor ambigue folosite în recensămintele austriece¹ efectuate pe baza așa-numitei legi Taaffe, din 24 martie 1869². În particular, repartiția pe confesiuni religioase se referea la totalitatea populației recensate, indiferent de cetățenia statală (Staatsangehörigkeit) sau locală (Heimatsberechtigung sau Zuständigkeit) a recenzaților, în timp ce repartiția pe naționalități – sau, cum am zice astăzi, pe etnii – se referea la populația zisă autohtonă – de fapt la cetățenii regatelor și țărilor (Länder), reprezentate în Consiliul Imperial (Reichsrat) de la Viena și se baza pe așa-numita limbă de conversație (Umgangssprache) definită vag, dar limitativ, prin cuvintele: „limba de care se folosește (recenzatul) în relațiile obișnuite, dar care va fi indicată, în orice caz, numai sub denumirea uneia din limbile de mai jos, și anume germana, boema-morava-slovaca, polona, ruteana, slovena, sârbo-croata, italiana-ladina, româna și maghiara”³. Astfel, de exemplu, țiganul dintr-un sat românesc, care vorbea, alături de limba sa, nementionabilă, românește, era declarat român; lipoveanul, care vorbea, desigur, în satele pur lipovenesti numai rusește, era înregistrat, tacit, drept rutean, probabil pe baza înruderii dintre limba rusă și cea ucraineană; iar evreii, care vorbeau idiș, indiferent dacă erau cetățeni austrieci sau nu, erau înregistrați ca germani, în timp ce cei care locuiau într-un sat predominant rutean și foloseau, în relațiile lor cu sătenii, limba ruteană, se puteau considera, dacă voiau sau dacă li se sugera aceasta, vorbitori uzuali de limbă ruteană, fiind deci înregistrați ca ruteni de confesiune izraelită, dar apăreau în publicații pur și simplu ca ruteni; un român care trăia într-un sat dominat de ruteni sau invers, un rutean care trăia într-un sat dominat de români, risca să răspundă recenzentului că vorbește uzual limba majorității, fiind astfel înregistrat ca făcând parte din națiunea majoritară din localitate.

Din confuzia astfel creată nu se poate desprinde adevărul decât atunci când o națiune aparținea integral unei singure confesiuni explicitate în publicațiile oficiale, iar de acea confesiune nu aparținea nici o altă națiune. În Bucovina această condiție nu era îndeplinită în 1880 decât de către evrei, care erau practic toți izraeliți. În 1900 situația era în parte schimbată, dar despre aceasta poate vă voi relata cu altă ocazie.

¹ Comunicare susținută la sesiunea *Viața culturală din Bucovina. 1918-1940*, Rădăuți, 7 octombrie 1995. Publicată în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 2, 1995, p. 339-357.

Deci datele statistice pentru confesiunea izraelită erau corecte și din punct de vedere etnic; singura complicație era introdusă de faptul că numărul de izraeliți îi cuprindea și pe evreii cetățeni străini, în timp ce cel al românilor, de pildă, se referea doar la românii cetățeni austrieci. Dar se va vedea mai jos că această diferență ne va veni în ajutor, pentru a trage unele concluzii importante.

Împrejurarea care a declanșat prezenta cercetare a fost lectura unui pasaj dintr-o carte a lui Anton Zachar, editată în 1907 la Cernăuți³, în care autorul compară rezultatele recensămintelor din 1880, 1890 și 1900. El prezintă nu numai tabele extensive de date, dar și relativ scurte comentarii, între altele cu privire la migrații ale populației. Spre surprinderea mea, am putut citi, la pagina LXXII, următorul text: „Credincioșii romano-catolici, greco-catolici și evanghelici, precum și izraeliții arată, în perioada de 20 de ani, între 1880–1900, precum și în cele două decenii ale acestei perioade, o creștere procentuală superioară celei medii pentru populația țării, în timp ce credincioșii greco-orientali manifestă o creștere inferioară creșterii medii a populației întregii țări”.

„Pe primul loc se situează izraeliții. Ei au crescut, în perioada 1880–1900, cu 42,62%, în timp ce creșterea medie a populației țării se cifra la numai 27,73%. În decada 1880–1890, creșterea izraeliților era de 22,69% față de media pe țară, de 13,10%; în decada 1890–1900, creșterea izraeliților se cifra la 16,24% față de media pe țară de 12,93%, deci se redusese față de decada precedentă cu 6,45%. Puternica creștere a populației izraelite trebuie atribuită parțial înmulțirii naturale în condițiile unei fertilități sporite, dar într-o proporție deloc neglijabilă unei imigrări puternice din Regatul României, din Rusia și, de asemenea, din Galiția învecinată”.

Acest text contrazice tot ce știam despre istoria imigrării evreiești în Bucovina. El contrazice și logica: de ce să fi plecat între 1880 și 1900 evreii din România în Bucovina tocmai când, prin hotărârea Congresului de la Berlin, li se acordase recent dreptul de a se încetățeni în România, iar în Moldova procentajul populației evreiești era de circa 5%, adică mai redus decât în orice județ al Bucovinei?

B. SCOPUL CERCETĂRII

În ceea ce urmează am urmărit să răspund la următoarele întrebări:

a) dacă migrațiile evreilor în interiorul Bucovinei se pot explica printr-un proces de difuziune îndreptat preferențial spre regiunile de proporție mai redusă a populației evreiești?

b) dacă acest mecanism al migrației interne a populației evreiești din Bucovina se confirmă, putem găsi în datele statistice amănunțite ale recensămintelor din 1880 și 1900 date care să decidă sensul migrației ei peste granițele exterioare ale Bucovinei cu Galiția, Rusia (Basarabia) și România și pe ce căi s-a desfășurat în interiorul Bucovinei?

c) care au fost cauzele externe care au declanșat puternicele migrații din și spre Bucovina în intervalul de timp 1880–1900?

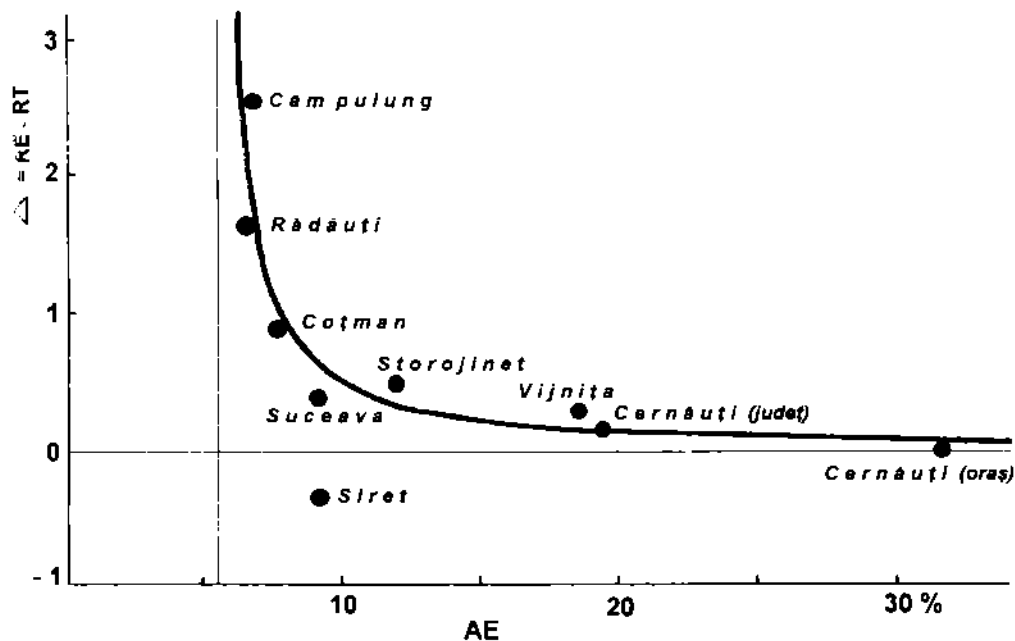
Considerațiile expuse în capitolul I ne-au dat speranța că precizia datelor statistice ale recensămintelor din 1880 și 1900 ne va permite obținerea unor răspunsuri clare.

C. METODICA ȘI REZULTATELE CERCETĂRII

a) Cu prima dintre aceste întrebări în gând, am extras din cartea lui Anton Zachar, pe de o parte, procentajul populației evreiești, adică al izraeliților, AE, în cele 8 județe (Bezirkshauptmannschaften) și în capitala Bucovinei în anul 1880. Pe de altă parte, am calculat pentru fiecare județ diferența dintre rata anuală de creștere între 1880 și 1900 a populației întregi a fiecărui județ, RT, și rata anuală de creștere în același județ a populației evreiești, RE.

Figura 1

Dependența diferenței Δ dintre rata anuală de creștere, între anii 1880 și 1900, a populației evreiești - RE - și cea medie a întregii populații - RT - în județele Bucovinei, de procentajul populației evreiești în acel județ - AE - în anul 1880

Reprezentarea grafică a diferențelor $\Delta R = RE - RT$ în funcție de AE pentru cele 8 județe și orașul Cernăuți se găsește în Figura 1. Se observă că, în general, cu cât mai mică era în 1880 proporția populației evreiești într-un anumit județ, cu atât mai puternică a fost, între 1880 și 1900, diferența dintre rata anuală de creștere a populației evreiești și rata anuală de creștere medie a populației. Mai mult, cele 9 puncte se așează destul de bine pe o hiperbolă descrisă de relația: $\Delta R \times (AE - 5,5) = 2,2$, cu singura abatere marcată a punctului corespunzător județului Siret, în care

nu numai ΔR este negativ, adică creșterea anuală a populației evreiești este mai mică decât creșterea medie a populației, dar în unele localități populația evreiască scade în valoarea absolută în loc să crească. Chiar și în orașul Siret ea scade ușor în această perioadă (3 122 în 1880, față de 3 093 în 1900). Datele numerice pe care se bazează Figura 1 sunt prezentate în Tabela I.

Tabela I

Diferența dintre rata anuală de creștere a populației evreiești și cea a întregii populații a județelor Bucovinei și a capitalei ei, între 1880 și 1900

Denumirea județului	Procentajul populației evreiești, AE (%)	Rata de creștere (%)		$\Delta = RE - RT$ (%)
		a populației evreiești, RE	a populației totale, RT	
Orașul Cernăuți	31,68	2,01	1,98	0,03
Cernăuți (inclusiv orașul)	19,11	1,56	1,39	0,17
Vijnița	18,43	1,48	1,19	0,29
Storojineț	11,79	1,81	1,30	0,51
Siret	9,22	0,61	0,99	-0,38
Suceava	8,97	1,39	1,00	0,39
Coțmani	7,67	1,67	0,77	0,90
Câmpulung	6,96	4,38	1,82	2,56
Rădăuți	6,41	3,00	1,38	1,62

Prin urmare, ipoteza procesului de difuzie pare să explice satisfăcător migrarea populației evreiești în interiorul Bucovinei, cu excepția notabilă a județului Siret, care va trebui să-și găsească o explicație în același cadru.

b) Analizând cauzele posibile ale comportării excepționale a județului Siret, am constatat că nu ținusem seama de faptul că acest județ prezintă unele caracteristici geografice care îl diferențiază clar de celelalte județe ale Bucovinei în ceea ce privește învecinarea cu exteriorul ei.

În timp ce imigrația evreilor galițieni este prea bine documentată pentru a putea fi pusă la îndoială și a început să aibă loc peste frontiera nord-vestică dintre Galiția și Bucovina, imediat după ocuparea acesteia, fiind guvernată evident de difuziune, migrația acestei populații înspre sau dinspre provincia Moldova a Regatului România, peste cea mai lungă frontieră interstatală a Bucovinei, pare să necesite un plus de documentare.

Vreau să accentuez că, în cazul altor două abateri de la ordinea normală în care ar trebui să se așeze valorile ΔR , și anume la județele Storojineț și Câmpulung, explicația este banală și de ordin local: amândouă județele suferiseră, în unele regiuni restrânse, recente dezvoltări industriale și de exploatare minieră sau forestieră, asupra cărora nu este cazul să insistăm aici.

În schimb, efectul bizar de inversare de semn al valorii ΔR în cazul județului Siret, se lega în mod logic de mărginirea sa cu frontiera Bucovinei cu România și de forma sa geometrică particulară.

Județul Siret, cu populația sa evreiască formând 9,2% din totalul populației, ocupa o fâșie relativ îngustă, aproximativ dreptunghiulară, cu lățimea medie de 16 km și lungimea de circa 32 km, care se învecina spre vest cu județul Rădăuți, județ cu cea mai redusă proporție de evrei din Bucovina (vezi Tabela I) și spre est cu Moldova (circa 5% evrei). De fapt, datorită unui ieșind lung și subțire înspre România al teritoriului județului în dreptul capitalei sale, orașul Siret, și al satului Rogojești, granița cu Moldova are o lungime de vreo 50 km.

Dacă presupunem că anumite evenimente politice ar fi favorizat difuzia fără obstacole majore a populației evreiești nu numai spre județul Rădăuți, ci și spre Moldova, prin traversarea a două granițe practic deschise, cu numeroase linii de comunicații, raportul dintre lungimea totală a acestor granițe, de circa 85 km la o arie de numai vreo 100 000 de hectare, județul Siret era predestinat să înregistreze o reducere majoră a acestei populații minoritare, datorită unui proces de difuzie deosebit de intens.

Despre ipoteticul eveniment politic invocat mai sus vom discuta când voi căuta să răspund la a treia întrebare pusă în capitolul B.

Pentru a demonstra că lucrurile s-au petrecut într-adevăr așa cum am presupus mai sus, am rafinat datele noastre, trecând de la unități teritoriale de dimensiunea județelor, la comune, analizându-le una câte una în același fel în care analizasem, la punctul C. a), județele.

Am împărțit apoi comunele pe trei categorii:

- comunele în care rata de creștere anuală a evreilor între anii 1880 și 1900 o depășea pe cea medie pentru toată populația comunei. Pozițiile acestor localități pe harta Bucovinei au fost notate prin cercuri goale; capitalele de județe și districte juridice (Gerichtsbezirke) cu cercuri prevăzute cu un punct central;

- comunele în care cele două rate difereau una de alta cu mai puțin de $\pm 0,05$ au fost notate cu cercuri împărțite într-o jumătate albă și una neagră;

- comunele în care rata de creștere a populației evreiești era inferioară celei a totalului populației au fost notate cu cercuri negre.

În Planșa I se observă că, plasate pe o hartă a Bucovinei, diferitele cercuri nu sunt distribuite nici uniform, nici la întâmplare. Această distribuție geografică constituie rezultatul surprinzător al acestor calcule în prezentarea lor grafică, descrisă în cele ce urmează.

Ceea ce frapează mai întâi privirea este gruparea în fâșii cvasi-continue a majorității cercurilor negre. Pentru a accentua această caracteristică a repartiției lor geografice, limitele ariilor ocupate de ele au fost trasate prin linii continue ce trec aproximativ la mijloc între cercurile albe și cele negre, respectiv aproape de cele înnegrite pe jumătate. Aceste linii închid între ele arii de cele mai multe ori interconectate, în interiorul cărora se găsesc exclusiv localități în care populația evreiască a scăzut absolut sau în comparație cu populația totală în intervalul de timp considerat. Aceste arii, lăsate albe în Planșa I sunt repartizate în mod caracteristic pe teritoriul Bucovinei, atât în interiorul ei cât și de-a lungul granițelor ei cu diferite teritorii învecinate.

Vom urmări această repartizare începând cu cursul superior al râului Ceremuș, care forma granița vestică cu Galiția, adică de la Iablonița, continuând de-a lungul granițelor Bucovinei în sensul acelor ceasornicului. Cercurile negre conturează o fâșie albă așezată paralel cu văile Ceremușului și Siretului, dar la oarecare distanță de ele și de liniile ferate Nepolocăuți-Vijnița și Storojineț-Berhomet pe Siret (Planșa 2) din lungul lor. Terenul de la vestul acestui culoar alb și până la granița cu Galiția este colorat în cenușiu și cuprinde localități în care populația evreiască a crescut mai repede decât media populației și care sunt de aceea reprezentate prin cercuri albe. Totuși, găsim în lungul Ceremușului 5 localități marcate prin cercuri negre, în care populația evreiască se împuținează și care fac de aceea parte din culoarul alb ce contactează prin ele granița cu Galiția. Evident, prin aceste contacte, imigrează din Galiția acei evrei care nu au de gând să rămână pe loc.

Nu este greu de ghicit încotro vor migra, odată ajunși în interiorul Bucovinei. Din cele două puncte de intrare de la Dolhopole și Petrasce, valul de imigranți s-a revărsat în lungul salbei de sate huțanești Uscie Putila, Dihtineț, Chiselîța, Torachi, Storoneț Putila și Serghie, în care populația evreiască însuma, în 1880, între 8 și 9%, crescând în 1900 cu circa 40% în mai toate satele și cu 100% în capitala districtului, Uscie Putila.

Dimpotrivă, celelalte două puncte de contact, orașele Vijnița, cu 91,11% evrei și Vășcăuți pe Ceremuș, cu 18,26% evrei, față de un procentaj de 12,64% evrei în restul județului, erau suprapopulate cu evrei. În punga formată la sud-est de Vășcăuți de un grup de localități, a cărei margine inferioară urmează cotitura făcută de linia ferată de la sud, se mai găsește târgul Stăneștii de Jos, capitala districtului Stănești, cu 25,30% evrei. După legile difuziei, aceștia trebuiau să se îndrepte către interior, spre regiuni cu populație evreiască mai redusă și, dacă se putea, să se afle în plină dezvoltare productivă, economică sau comercială. În cazul nostru concret, nu putea fi vorba decât de valea superioară a Siretului, unde ajunsese până la Berhomet calea ferată. Într-adevăr, dacă folosim drept martori cele patru localități de la extremitatea linei ferate Hliboca-Storojineț-Berhomet, și anume Berhomet, Lucavăț, Jadova și Comărești, procentajul mediu al populației evreiești a crescut, în cele două decenii considerate de noi, de la 10,6% la 15,6%. Altă parte va fi fost tentată de apropierea nodului de cale ferată Nepolocăuți și de centrul industrial Lujeni, a căror populație evreiască a crescut în două decenii de la 28,7 la 35,7%, respectiv de la 6,80 la 10,6%. Aceste direcții de migrare sunt indicate orientativ prin săgețile din interiorul coridoarelor albe aici și, în general, de acum înainte.

În nordul extrem al Bucovinei, un culoar alb aproape total închis urmărește îndeaproape, de la oarecare distanță, de o parte granița cu Galiția a Bucovinei, de altă parte căile ferate Cernăuți-Coțmani-Zaleszczyki și ramura ei vest-est spre Ocna. Acest culoar inelar contactează granița galițiană între localitățile Zviniacin și Crișceatic, în dreptul intrândului în care se găsește orașul galițian Zaleszczyki, precum și la Samușin și Onut. Teritoriul din interiorul acestui inel conține trei puncte de atracție pentru imigrare în partea sa de vest: capitala de județ Coțmani -

7,80% evrei în 1880 și 11,12% în 1900; capitala de district Zastavna – 10,18% evrei în 1880 și 13,79% în 1900; nodul de cale ferată Veresceanca – 7,74% evrei în 1880 și 10,20% în 1900. Prin urmare, punctele de intrare în inel de la Crișceatic și Onut își deversau conținutul din inel prin migrare internă înspre teritoriul central, atrăgător prin localități de importanță administrativă și comercială și prin funcția de noduri de comunicație. Astfel de situații vom întâlni în repetate rânduri în cursul analizei noastre.

Până atunci, va trebui să rezolvăm problema rolului pentru migrare a frontierei interstatale cu provincia rusească în acea epocă a Basarabiei. De-a lungul acestei granițe de circa 110 km nu exista decât un singur contact cu inelul alb din nordul Bucovinei, și anume la Pârâul Negru, la extremitatea sa nordică (vezi Planșa 1). Pe tot restul lungimii sale, ea se învecinează, spre apus, cu o fâșie largă de teritoriu de creștere a populației evreiești care are la extremitatea sa sudică satul Noua Suliță. Acest teritoriu forma integral partea răsăriteană a districtului Sadagura din județul Cernăuți.

Cu privire la direcția în care a avut loc migrația evreilor peste granița ruso-austriacă nu există dubii. Iată ce scrie Eminescu în „Timpul”, la 15 mai 1881, sub titlul *Mișcarea antisemitică în Rusia*: „Mișcarea antisemitică în Rusia crește din ce în ce mai mult. Evreii sunt obiectul unor violențe excesive, cari se repetă în fiecare zi și se propagă din localitate în localitate, fără ca forța publică a Imperiului să poată înfrâna curentul. În așa împrejurări este dar natural ca populația evreiască d’acolo să caute un tărâm de refugiu cât mai apropiat și cât mai sigur. Ca atare li se prezintă foarte la îndemână teritoriul regatului nostru” [cu atât mai mult teritoriul Bucovinei! – n.n.].

„[...] Această cestiune a făcut obiectul unei interpelări în Cameră din partea d-lui N. Ionescu [...]. D. ministru de interne spune că, înainte de a i se anunța interpelarea d-lui Ionescu, primise știri oficiale că la mai multe puncte de trecătoare peste Prut, în județul Iași, se prezentase un mare număr de evrei, în cea mai mare parte oameni fără căpătâi, cari căutau refugiu, siliți la aceasta de molestările și amenințările a căror obiect sunt pe teritoriul rusesc. Guvernul a dat ordin imediat administrației să ia măsuri [...]”⁵.

Să vedem cum se reflectă aceste evenimente în datele noastre statistice, comparând granița cu Galiția și interiorul districtului Coțmani cu granița cu Basarabia și interiorul districtului Sadagura (vezi Tabela II).

Tabela II

Variații de populație în districtele Coțmani și Sadagura între anii 1880 și 1900

Districtul	Coțmani	Sadagura
Populația totală	1880: 35 908; 1900: 41 688	1880: 44 090; 1900: 53 710
Creșterea populației totale	16,10%	21,82%
Populație evreiască	1880: 2 243; 1900: 3 332	1880: 7 865; 1900: 8 643
Creșterea populației evreiești	48,55%	9,89%
Numărul străinilor	1880: 53; 1900: 31	1880: 282; 1900: 686
Variația lui pe district	- 41,51%	+143,26%
Idem pe fâșia de contact cu granița	- 30,05%	+167,77%

Se observă că în districtul Coțmani populația totală crește în intervalul 1880–1900 cu 16,10%, iar cea evreiască cu 48,55%; ca urmare, procentajul evreilor crește de la 6,25% la 7,99%. În schimb, în districtul Sadagura, populația totală crește cu 21, 82%, iar cea evreiască cu 9,89%; ca urmare, procentajul evreilor scade de la 17,83% la 16,09% (remarc faptul că cifrele de mai sus exclud domeniile⁶, ceea ce explică micile diferențe față de cele din alte publicații). O concluzie pripită ar fi că o eventuală imigrație de evrei din Basarabia a fost neglijabilă.

Tabela II cuprinde însă și altă categorie de locuitori recenzați: străinii. Aceștia sunt persoane care nu posedă cetățenia austriacă, care sunt cuprinse numai în repartitia populației pe confesiuni, nu și în cea pe naționalități, adică – mai concret – pe limbi de conversație, care se referă numai la populația „autohtonă” (einheimisch). Or evreii galițieni erau „autohtoni”, cei din Basarabia erau „străini”. În districtul Coțmani numărul străinilor era redus și a scăzut în timp de la 53 la 31; în districtul Sadagura el era de vreo 10 ori mai ridicat și a crescut de la 282 la 686. Dacă pe baza datelor statistice, mai sumare, din 1880, nu se poate stabili cu siguranță nici confesiunea, nici limba de conversație a acestor străini, pentru anul 1900 aceste date permit stabilirea precisă a faptului că toți erau izraeliți, fără să se poată afla ce limbă de conversație foloseau. (Despre metoda folosită în acest scop, sper să pot raporta în curând). Că este vorba de o relativ importantă imigrație evreiască din Basarabia rezultă încă mai clar, dacă statistica străinilor se face separat pentru fâșiile de teritoriu învecinate cu granița, până la culoarele albe de împuținare relativă a populației evreiești, și se compară cu cifrele pentru întregul district. Pentru amândouă districtele este vorba de câte 12 sate. În districtul Coțmani numărul străinilor scade în două decenii cu – 30,05% în fâșia de graniță, față de – 41,51% în tot districtul; în districtul Sadagura el crește cu +167,77% în fâșia de graniță, față de 143,26% în întreg districtul.

Deci, ca și în Moldova, ca urmare a persecuțiilor violente ale evreilor în Imperiul țarist, a avut loc, începând cu anul 1880, o importantă imigrație evreiască din Basarabia în Bucovina. Ea nu apare în datele globale ale recensămintelor austriece contemporane, deoarece este compensată de o emigrare mai puternică către Moldova a evreilor bucovineni, poate chiar stimulând-o. Această din urmă sugestie își are originea în amintirile mele de tinerețe. Când, după realizarea României Mari, evreii basarabeni au putut imigra nestingheriți în Bucovina, metodele lor brutale, chiar mafioate, de a se impune pe piața comercială bucovineană i-au îngrozit pe negustorii evrei autohtoni, obișnuiți cu metodele mai pașnice și mai apropiate de legalitate. De altfel, se vede în Planșa 1 că aproape tot vestul districtului Sadagura este inclus în inelul alb din jurul Cernăuților, despre care vom vorbi în continuare.

Formația cea mai spectaculară din toată rețeaua de culoare albă este inelul din jurul capitalei Cernăuți și teritoriul închis de creștere din jurul ei. Orașul însuși este un excelent exemplu de compensare a două efecte contrare: tendința de migrare către capitala provinciei, cu negoțul și cultura ei, și repulsia provocată de proporția

ridicată a populației evreiești: 31,69% în 1880; aceasta rămâne practic neschimbată (31,92%) în 1900, deși populația totală a orașului crescuse cu 48,29%.

Migrarea evreilor din inel s-a petrecut, pe de o parte, înspre satele din interiorul său; pe de altă parte, din porțiunea sa de vest, spre nordul industrializat și spre sudul parcurs de linia ferată Storojineț–Berhomet și, în sfârșit, de asemenea, în interiorul Bucovinei, în triunghiul Molodîia–Voloca–Stăneștii de Sus, regiune foarte pitorească, unde se oprise împăratul Francisc I (Franz I.) pentru a admira peisajul, și cu o populație evreiască foarte redusă. Ieșirea cea mai importantă și mai eficace a avut desigur loc prin ramura desprinsă din inel spre sud-est, la Ostrița, care atingea granița Moldovei pe o lungime de circa 20 km, de la Mamornița până la Lehuceni Tăutului, sate în care populația evreiască a scăzut între 1880 și 1900 de la 5,6, respectiv 6,5%, la 1,1, respectiv 3,0%.

Înainte de a continua coborârea noastră spre sud, să aruncăm o scurtă privire asupra insulei albe care cuprinde localitățile Davideni, Banila Moldovenească și Huta Nouă. Asupra ei se exercita, spre nord, din nou, atracția văii superioare a Siretului și a capitalei de județ Storojineț, iar înspre sud-est a târgului Ciudei, a cărui populație evreiască crește, în cele două decenii, de la 250 la 520 de locuitori, adică cu 108%, în timp ce populația totală crescuse cu numai 43%.

Să continuăm acum drumul nostru în lungul liniei ferate importante Cernăuți–Pașcani, care urmărea de la oarecare distanță granița cu România în interiorul Bucovinei, pentru a ieși în România la Ițcani și a continua să urmărească granița îndeaproape pe dinafara Bucovinei. Trei noduri, Hliboca (Adâncata), Hadikfalva (Dornești) și Hatna (Dărmănești), făceau legătura cu linii secundare pe valea superioară a Siretului, spre valea superioară a Sucevei și, cu un ocol pe la Cacica, spre valea superioară a Moldovei (Planșa 2).

Din inelul alb al Cernăuților pornește la Cuciurul Mare, spre sud-est, un culoar care atinge granița la Stăneștii de Jos, pentru a se lărgi într-un relativ mare teritoriu de emigrare, mărginit la est de o graniță lungă și întortochiată cu România, graniță pe care se găsea, în fundul unui intrând dinspre România, capitala județului omonim, Siret. Contactul cu granița se termina la satul Gropana. Este o poziție ideală pentru o emigrare masivă către Moldova. Perpendicular pe mijlocul acestei porțiuni de graniță se găsește, la mai puțin de 20 km distanță, orașul Dorohoi și, chiar lipit de graniță, târgul Mihăileni. Din oraș comercial vechi și capitală de județ, deci punct de atracție pentru evrei, populația evreiască a Siretului se împuținează în cei 20 de ani, atât absolut (de la 3 122 la 3 093) cât și relativ la populația totală (de la 43,12% la 40,62%), datorită atât atracției proporției încă relativ reduse a evreilor în România, cât și repulsiei provocate de procentajul ridicat al evreilor în oraș.

Dar ceea ce constituie particularitatea județului Siret, care ne-a făcut să întreprindem acest studiu, se datorește excrescenței voluminoase către apus, adică înspre interiorul Bucovinei, a teritoriului de emigrare. Marginea ei de sus, care ajunge în vest până la Fântâna Albă, culoarul alb ce coboară de la Cuciurul Mare și ramura ce se desprinde din el spre sud-vest până la Suceveni închid aproape

complet un teritoriu de imigrare triunghiular, în care se găsește nodul de cale ferată Hliboca. Marginea sa de jos, care ajunge în vest până la Frătăuții Noi, închidea, împreună cu limita de sus a următorului sistem complex de culoare albe și cu mica insulă din jurul satelor Vicovu de Jos și Voitinel, un nou teritoriu de imigrare în care se găsea capitala de județ Rădăuți, al doilea oraș ca mărime din Bucovina, și nodul de cale ferată Hadikfalva. Pentru a ilustra din nou atractivitatea pentru evrei a unui oraș ca Rădăuți și a unui district ca cel al cărui capitală era, voi aminti că, în acest district, procentajul evreilor era, în 1880, de 7,82%, față de 8,90% în județul Siret, iar în orașul Rădăuți 30,93% evrei, față de 43,12% evrei în orașul Siret; populația Rădăuților crește în 20 de ani cu 29,04%, cea a evreilor din Rădăuți cu 41,77%, iar procentajul evreilor în Rădăuți de la 30,93% la 33,98%.

Pentru insula albă Vicovu de Jos-Voitinel, punctul de atracție pare să fi fost dezvoltarea industrială impetuoasă a Putnei. Populația totală mai mult decât s-a dublat în 20 de ani, de la 1 207 la 2 561 locuitori, iar numărul evreilor a crescut de aproape 20 de ori, de la 24 la 462!

După scurta întrerupere de la Botușanca, culoarul alb lipit de granița cu România continua mai întâi neîntrerupt de la Calafindești până la Ițcani Gară. Din aceste capete se desprind spre vest două brațe curbate, care se încrucișează între Iaslovăț și Teodorești, închizând un teritoriu de creștere, în care se găsește nodul de cale ferată Hatna. După încrucișare, brațul nordic și cel sudic limitează din nou un teritoriu incomplet închis, în al cărui perimetru se află capitala de district Solca. Și în acest caz constatăm aspectul obișnuit. Fiind o localitate în care evreii reprezentau, în 1880, doar 2,66% din populație, afluxul de imigranți a fost extrem de puternic: în 1900 populația evreiască crescuse de la 51 la 181 locuitori, adică cu 451%, în timp ce populația totală crescuse doar cu 50,29%.

Brațul sudic al culoarului urma fidel traseul căii ferate Hatna-Cacica-Gura Humorului (Planșa 2). El se găsea întâi la nord și apoi la vest de linie, o traversa la vest de Gura Humorului și se termina mai la sud, la Voroneț. Pe de altă parte, culoarul lipit de graniță continua în lungul graniței, lăsând Suceava la vest, continuându-și mersul pe graniță la vest de calea ferată de pe teritoriul României; înconjura apoi colțul extrem sud-estic al Bucovinei până la Chilișeni, îndreptându-se, nerezultând lipit de graniță, spre vest, până la ieșindul de la Bunești, cu o prelungire spre interior de Zaharești. O mică insulă în ieșindul de la Băiășești și Cornul Luncii închidea, ce-i drept incomplet, un teritoriu de creștere foarte întins, la marginile sale extreme de la apus și răsărit găsiindu-se două capitale de județ, Gura Humorului și Suceava, ca puncte de atracție pentru migrație internă. Cel puțin tot atât de atractivă apare însă și emigrarea prin porțiunea de frontieră Ițcani-Chilișeni, care are în fața sa Botoșanii, și porțiunea Chilișeni-Bunești-Cornul Luncii. Într-adevăr, prin Bunești trecea drumul Suceava-Fălticeni, acest oraș fiind foarte aproape de graniță; iar prin Cornul Luncii trece în România râul Moldova și drumul Gura Humorului-Baia, ultima cale de comunicație practicabilă pentru vehicule, care traversa restul frontierei de sud a Bucovinei cu România.

Încă două comentarii scurte despre insulele albe de la Ciumârna și Poiana Stampii. În primul caz este vorba de o calamitate naturală – o inundație –

care a provocat migrarea internă a evreilor. La Poiana Stampii, singura variație semnificativă privind populația în general este o scădere sistematică, dar lentă, a populației evreiești, care a continuat de altfel până la 1910 și sugerează o emigrare spre Ardeal. Singurul oraș din Bucovina rămas departe de orice culoar de împuținare a populației evreiești a fost Câmpulungul (14,4% evrei în 1880).

c) Mai rămâne să răspundem la întrebarea care a fost cauza emigrării, după 1880, a evreilor din Bucovina spre România, care se suprapunea imigrării din Galiția, sub influența presiunii demografice cauzată de diferența de densitate, precum și imigrării din Basarabia, cauzată de presiunea terorii exercitate prin progromuri antisemite în Rusia țaristă.

Pare evident că emigrarea către România a fost declanșată de hotărârile Congresului de la Berlin, care obligau România să ușureze în mod drastic încetățenirea evreilor de oriunde ar fi venit în țară. Reproducem integral, după traducerea oficială a Ministerului Român al Afacerilor Externe, articolele 43 și 44 din Tratatul de la Berlin (1878):

„Art. 43. Înaltele Părți contractante recunosc independența României, legând-o de condițiile expuse în următoarele două articole”.

„Art. 44. În România, deosebirea credințelor religioase și a confesiunilor nu va putea fi opusă nimănui ca un motiv de excludere sau de incapacitate în ceea ce privește bucurarea de drepturi civile și politice, admiterea în sarcini publice, funcțiuni și onoruri, sau exercitarea diferitelor profesii și industrii în orice localitate. Libertatea și practica exterioară a oricărui cult vor fi asigurate tuturor supușilor pământeni ai Statului Român, precum și streinilor și nu se va pune nici un fel de piedică atât organizației ierarhice a diferitelor comunități religioase, cât și raporturilor acestora cu capii lor spirituali. Naționali tuturor Puterilor, comercianți sau alții, vor fi tratați în România fără deosebire de religie, pe piciorul unei desăvârșite egalități”.

Acest text putea și a fost considerat aproape drept o invitație pentru evrei de a imigra sub protecția marilor puteri în România independentă.

Fapt este că, prin negocieri dificile între guvernul român și un grup de exponenți înstăriți ai comunității evreiești din România, s-a ajuns, la 26 octombrie 1879, la o nouă formulare a art. 7 din Constituția României, care nu satisfăcea decât parțial prevederile art. 44 din Tratat. În esență, se acordau drepturi civile și politice egale tuturor cetățenilor români de orice religie, chiar necreștină, dar procedura încetățenirii era individuală și condiționată de renunțarea la orice altă naționalitate și de aprobarea guvernului, în timp ce art. 44 prevedea o încetățenire în bloc. Abia la 20 februarie 1880 guvernele Franței, Angliei și Germaniei recunoșteau independența României, protestând totuși împotriva neîndeplinirii tuturor condițiilor impuse de Tratat, în particular contra caracterului individual al procedurii de încetățenire.

Cum remarca în finalul unui scurt eseu C. Rădulescu: „Acest protest a rămas platonice și Constituția, astfel modificată, a rămas în vigoare până în 1923”⁷.

Rolul acestor evenimente în stimularea evreilor de a tranzita Bucovina în drumul lor spre Moldova este evident. Dar, pentru a înțelege generarea bizarelor

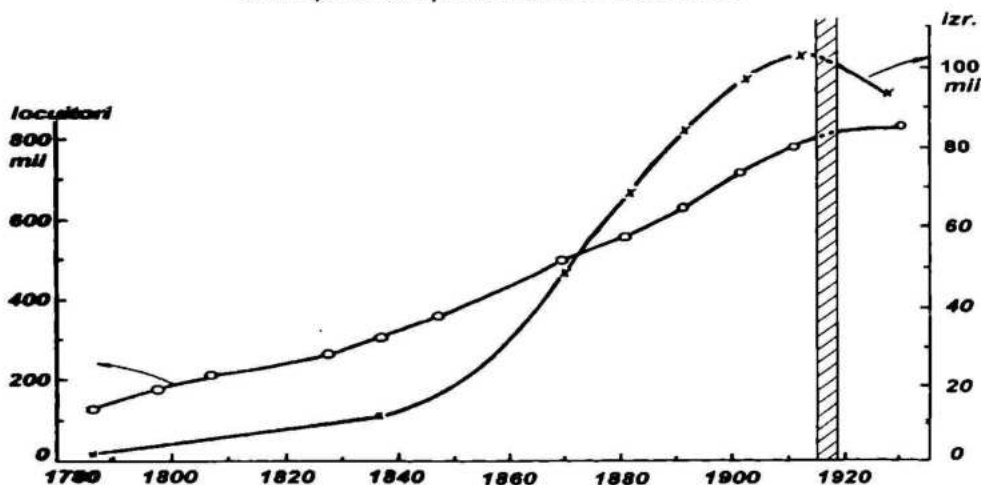
structuri geografice ce caracterizează dinamica acestei tranzitări, va trebui să ne întoarcem în timp, până la contopirea administrativă a Bucovinei cu Galiția.

D. ORIGINEA STRUCTURILOR GEOGRAFICE DE DINAMICĂ DEMOGRAFICĂ

Nu știu să se fi analizat mai amănunțit și cantitativ dinamica imigrării evreiești în Bucovina pe tot timpul ocupației austriece. Datele pentru intervalul 1786–1869 sunt puține și nesigure. Cele pentru 1786 provin din recensământul generalului Enzenberg; cele pentru 1836 sunt preluate din lucrarea lui Mihai Iacobescu⁸, unde nu se precizează sursa. Începând cu 1869 ele sunt, cum am arătat, consistente și provin din recensămintele deceniale austriece până la 1910 și se completează cu cele ale recensământului românesc din 1930⁹. Oricât de nesigură ar fi trasarea curbelor din Figura 2 între 1786 și 1836 și racordarea lor cu datele precise dintre anii 1869 și 1930, se delimitează clar două epoci distincte pentru populația evreiască, spre deosebire de creșterea monotonă în timp pentru populația totală (vezi Figura 2).

Figura 2

Populația totală (O) și cea evreiască (X) a Bucovinei între anii 1786 și 1930.
Aria hașurată corespunde Primului Război Mondial

Între 1786 și 1836, amândouă populațiile, cea totală și cea evreiască, par să crească în mod asemănător, datele numerice însă diferă după modul în care sunt prezentate. Populația totală crește, în cursul celor 5 decenii, de la 135 494 la 318 412, adică de 2,35 de ori; cea evreiască, de la 1 550 la 11 581, adică de 7,47 de ori. Totuși, procentajul populației evreiești era, în 1786, de 1,14% și, în 1836, de numai 3,64%, și crescuse, deci, cu 2,50%, respectiv de 3,19 ori. Cu acest exemplu vreau doar să atrag atenția cititorului asupra capcanelor datelor statistice!

Dacă între 1786 și 1836 creșterea procentuală a populației evreiești se menținea aproximativ constantă, la 0,52% pe deceniu, în jurul anului 1840 începe o amplificare bruscă și spectaculoasă a acestei creșteri (vezi Figura 3), care atinge un maxim ascuțit de 2,9% pe deceniu în jurul anului 1869, urmat de o scădere tot atât de bruscă; atinge valoarea zero în jurul anului 1900, pentru a lua apoi valori negative.

Care va fi fost cauza creșterii bruște a ritmului de creștere a populației evreiești, deci a imigrației din Galiția, între anii 1848 și 1869, putem doar bănuși.

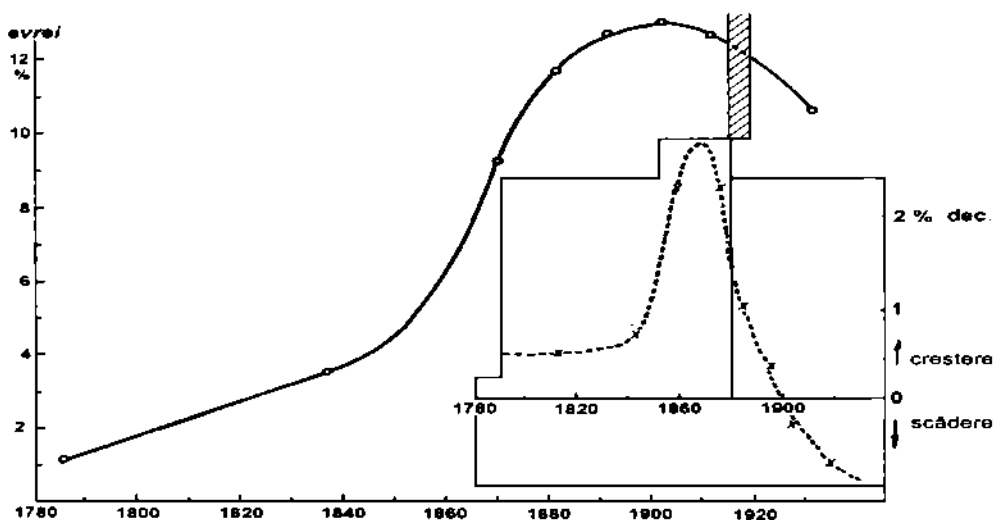
Prima ipoteză pe care o putem lansa aici este că la baza ei stau evenimentele legate de revoluția de la 1848 și caracterul lor iluminist, naționalist și tolerant din punct de vedere religios. Este greu de deslușit, din frazeologia nenumăratelor proiecte, memorii, petiții, manifeste, dorințe etc., o atitudine unitară în problema imigrației și a drepturilor evreilor.

Figura 3

Procentajul populației evreiești față de cea totală (O) în Bucovina între anii 1786 și 1930.

Aria hașurată corespunde Primului Război Mondial.

Insert: creșterea pe deceniu a procentajului populației evreiești între aceiași ani

Astfel, în *Petiția Țării* și, mai ales, în completarea ei prin *Petiția locuitorilor din comunele Gura Humorului, Ilișești și Brașca* (30 iulie 1848), semnatarii fiind 36 de români și germani – printre ei și primarul „german” Mendel Zachmann al Ilișeștilor – se cerea, printre multe altele, despărțirea Bucovinei de Galiția, precum și oprirea și interzicerea prin lege a imigrării și așezării evreilor din Galiția¹⁰.

În același timp, la Cernăuți, în iunie 1848, un grup reprezentativ de români bucovineni din toate clasele sociale a formulat o *Petiție a Țării* adresată împăratului și cuprinzând o listă de 12 dorințe, dintre care a șasea suna astfel: „Egalitatea tuturor confesiunilor religioase, atât pe tărâm religios cât și politic și

desființarea tuturor îngrădirilor și greutateilor provenite din cauza acestor deosebiri de religii”. Dorința a șaptea cerea adoptarea unei serii de măsuri „pentru ușurarea comerțului și a circulației cu Moldova”, reluată, de altfel și în finalul *Petițiunii* prin cuvintele: „Ne simțim îndemnați să îndreptăm atenția Maiestății Voastre asupra multiplelor legături sociale și comerciale care există între Bucovina și țările vecine și înrudite cu noi, Moldova și Valahia, și care au o influență puternică asupra industriei și comerțului întregii monarhii austriece”¹¹. Aceste atitudini nu puteau fi decât pe plăcul potențialilor imigranți evrei.

Din seria de propuneri înaintate autorităților centrale din Viena, și făcute publice în presă în 1849, se remarcă *Proiectul de Constituție pentru Bucovina*, întocmit de „un comitet numeros, format din bărbați de încredere”. În el se prevedea că în Dieta Bucovinei, cu 48 de membri, putea fi ales ca deputat orice cetățean „care se bucură de toate drepturile civile și politice și e supus austriac de cel puțin 5 ani, sau născut în ducatul Bucovina, sau așezat acolo de 5 ani, în vârstă de cel puțin 30 de ani, nepătat, adică nu s-au aflat cu ceva crimă sau altă faptă deonestătoare”¹². Când, în 1861, s-a constituit până la urmă Dieta Bucovinei, dintre cei 2 deputați care compuneau Colegiul II și reprezentau Camera de Industrie și Comerț, unul trebuia să fie evreu¹³.

Rudolf Wagner¹⁴ consideră că alegerea pentru prima oară a unui medic evreu ca membru în Consiliul orașenesc al Cernăuțului, în 1863, era un semn că „discriminarea față de populația evreiască se terminase”.

Dar, în apelul electoral al românilor dinaintea alegerilor în Dietă se recomanda: „Oameni străini de altă limbă și lege să nu alegeți, arete-se ei cât de blânzi sau cu bunețe [...]”.

Aceste atitudini contradictorii sau în cel mai bun caz ambigue, nu dau ipotezei noastre o pondere prea mare.

A doua ipoteză, care nu o exclude pe cea dintâi, plasează impulsul sporit de imigrare în însăși comunitatea religioasă a iudaismului. Într-o scurtă contribuție la istoria Bucovinei și a grupărilor ei etnice¹⁵, W. Schneider rezumă istoria hașidismului în această provincie austriacă.

Hașidimii, sectă „drept-credincioasă” a iudaismului, înființată de Israel Baal-Șun (1698–1760), se dezvoltase în Podolia în epoca în care se desfășura defrișarea pădurilor la granița dintre Galiția și Bucovina. În contrast cu atitudinea scolastică raționalistă a rabinilor clasici, ascetici, rabinii hasidici cultivau mistica bucuriei și extazei față de creația lui Dumnezeu și se adresau prin pilde și minuni populației inculte, simple, găsind o largă rezonanță și aderență. În Bucovina hasidismul a pătruns datorită imigrării a doi rabini.

Primul a fost Israel Friedmann din Râjin (Rusia) care, urmărit de autoritățile rusești, se așează și se încetățenește în 1842 la Sadagura. Aici își construiește un palat înconjurat de o grădină splendidă. Din el se trag rabinii făcători de minuni de la Sadagura. Palatul este distrus de cazaci în Primul Război Mondial. Târgul Sadagura devine capitală de district și simbol al iudaismului hasidic; în el populația evreiască își atinge apogeul în 1880, cu 80,4% din cea totală, pentru a scădea, până la 1910, la 76,8%.

Al doilea, sosit în 1850, de astă dată la Vijnița, din târgul galițian Kossow, de dincolo de Ceremuș, este rabinul hasidic Mendel Hager. Mai puțin luxos și distant ca rabinul din Sadagura, el înființează la Vijnița un seminar teologic (Ieșiva) pentru aprofundarea Sfintei Scripturi (Thora). Mai aproape de popor, el contribuie la propagarea hasidismului nu numai în Bucovina ci și în Maramureș, Ardeal și Moldova. Templul și școala din Vijnița au fost distruse în cursul celui de al Doilea Război Mondial. Populația evreiască a Vijniței ajunsese, în 1880, la proporția de 91,11%, scăzând, până în 1910, la 82,76%.

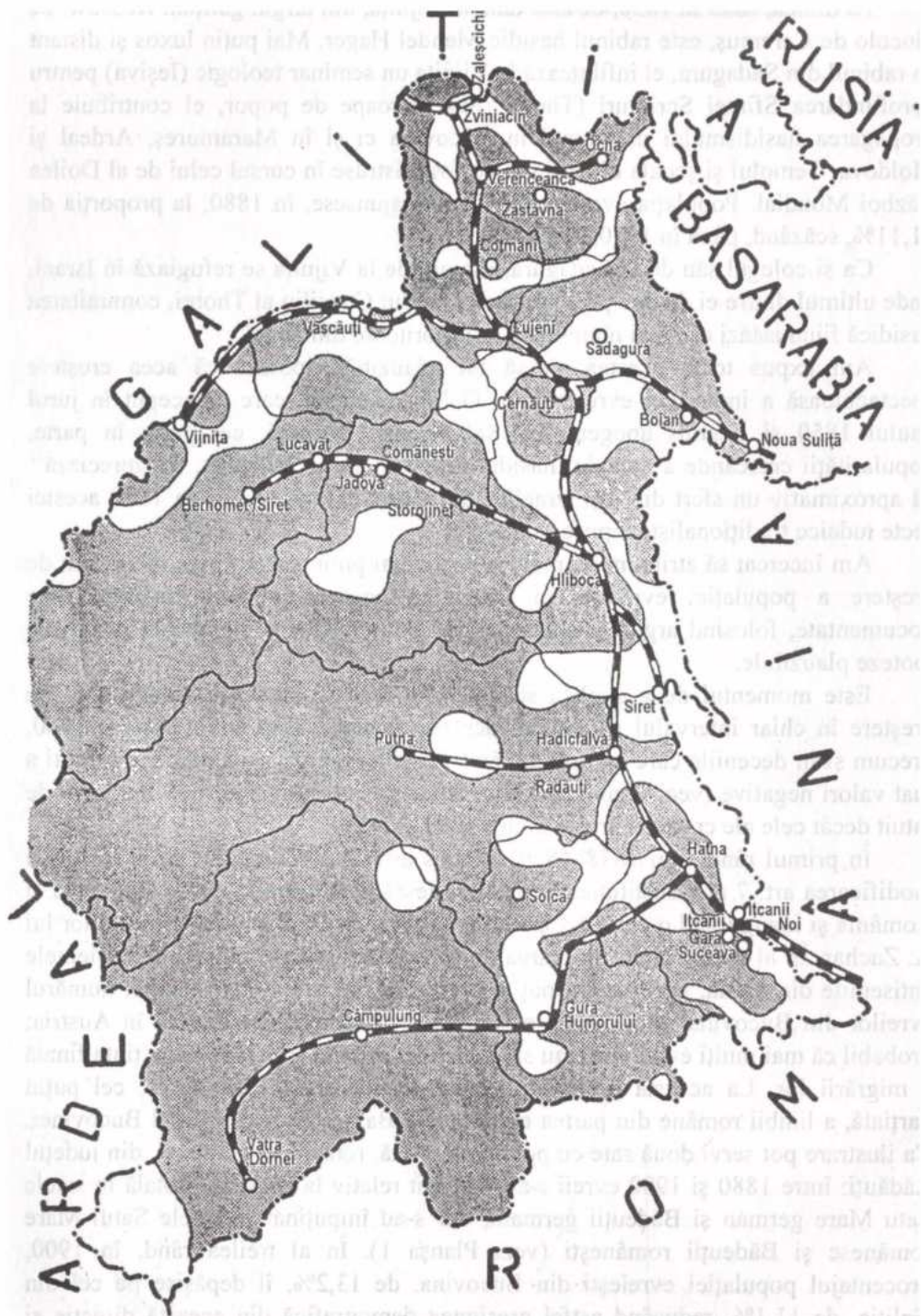
Ca și colegul său de la Sadagura, rabinul de la Vijnița se refugiază în Israel, unde ultimul dintre ei devine președinte al Marelui Consiliu al Thorei, comunitatea hasidică fiind astăzi cea mai numeroasă și înfloritoare din Israel.

Am expus toate acestea ca să fac plauzibilă ipoteza că acea creștere spectaculoasă a imigrației evreiești din Galiția și Rusia, care a început în jurul anului 1850 și a atins apogeul în 1880, a fost datorată, cel puțin în parte, popularității crescânde a crezului hasidic în Bucovina și Moldova. Se apreciază¹⁵ că aproximativ un sfert din toți izraeliții din Bucovina aparțineau în 1880 acestei secte iudaice tradiționaliste, opuse asimilării.

Am încercat să atribuim cu mai mult sau mai puțin succes puternicul ritm de creștere a populației evreiești în Bucovina unor evenimente istorice bine documentate, folosind argumente nu cu totul convingătoare, rămase la rangul de ipoteze plauzibile.

Este momentul de a explica scăderea tot atât de bruscă a acestui ritm de creștere în chiar intervalul studiat în lucrarea de față, adică între 1880 și 1900, precum și în deceniile care au urmat, când variația relativă a populației evreiești a luat valori negative (vezi Figura 3). Cauzele acestei evoluții sunt mult mai ușor de intuit decât cele ale creșterii bruște dintre 1850 și 1880.

În primul rând, anii 1878–1879 au adus art. 44 al Tratatului de la Berlin și modificarea art. 7 al Constituției României, deschizând granița dintre Bucovina și România și inaugurând o emigrare puternică spre est și sud, contrar afirmațiilor lui A. Zachar. În al doilea rând, imigrarea dinspre Basarabia, declanșată de violențele antisemite din Rusia, a influențat puțin, după cum am arătat mai înainte, numărul evreilor din Bucovina, căci pentru ei se punea problema încetățenirii în Austria; probabil că mai mulți evrei preferau să ia imediat drumul spre România, ținta finală a migrării lor. La această preferință contribuia desigur și stăpânirea, cel puțin parțială, a limbii române din partea evreilor din Basarabia și din sudul Bucovinei. Ca ilustrare pot servi două sate cu populație mixtă, română și germană, din județul Rădăuți: între 1880 și 1900 evreii s-au înmulțit relativ la populația totală în satele Satu Mare german și Bădeuții germani, dar s-au împușinat în satele Satul Mare românesc și Bădeuții românești (vezi Planșa 1). În al treilea rând, în 1900, procentajul populației evreiești din Bucovina, de 13,2%, îl depășise pe cel din Galiția, de 11,1%, reducând astfel presiunea demografică din această direcție și atribuind Bucovinei din ce în ce mai mult doar rolul de teritoriu de trecere.

Planșa 2 – Orașe și târguri capitale districtuale, căi ferate și noduri de cale ferată în Bucovina între 1880 și 1900.

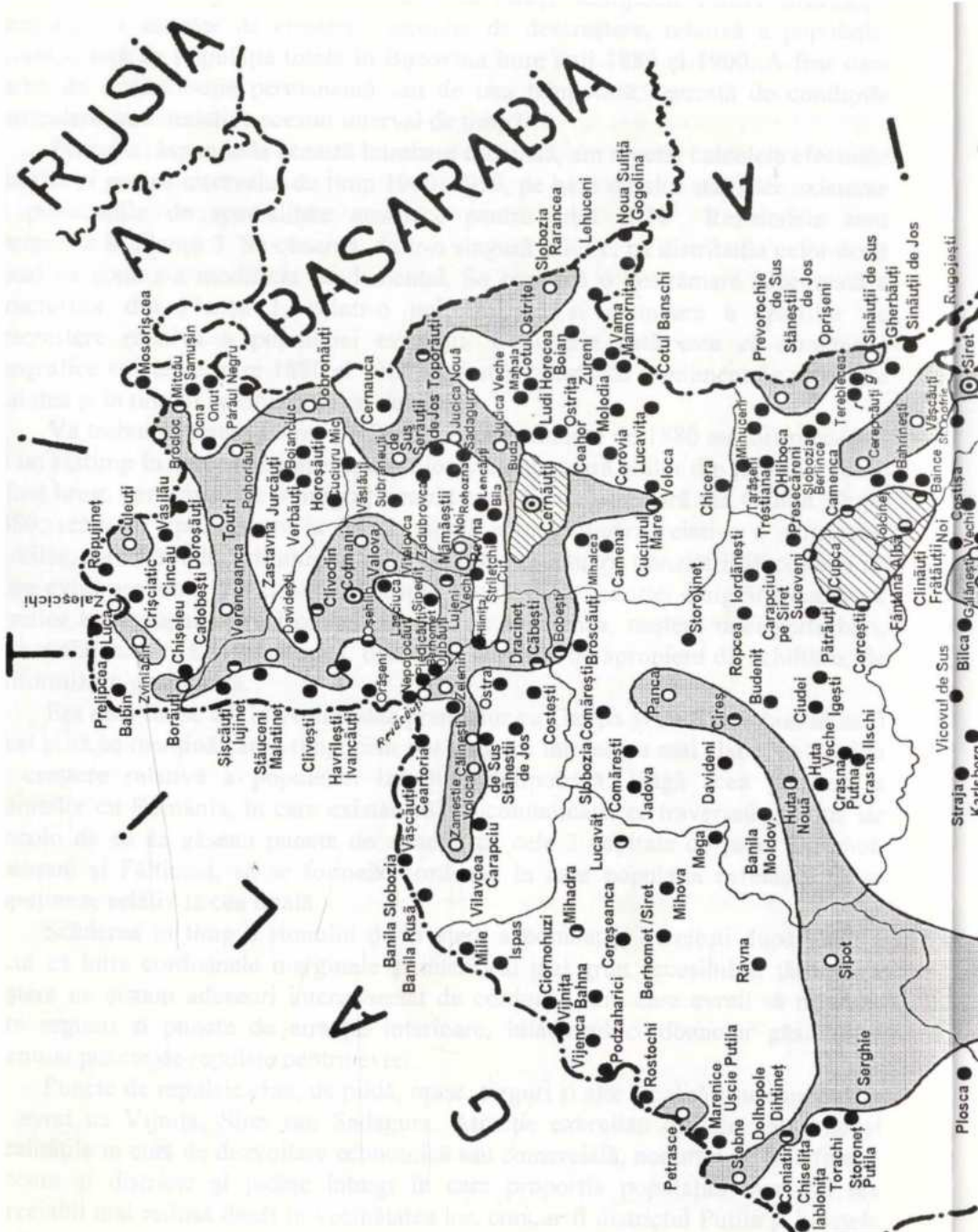
RUSIA

BASARABIA

T. I.

A G

V

E. CONCLUZII

Cele expuse până acum nu explică totuși nemijlocit bizara distribuție geografică a zonelor de creștere, respectiv de descreștere, relativă a populației evreiești față de populația totală în Bucovina între anii 1880 și 1900. A fost oare vorba de o distribuție permanentă sau de una temporară, cauzată de condițiile particulare caracteristice acestui interval de timp?

Pentru a răspunde la această întrebare esențială, am repetat calculele efectuate anterior și pentru intervalul de timp 1900–1910, pe baza datelor statistice existente în publicațiile de specialitate austriece pentru anul 1910². Rezultatele sunt prezentate în Planșa 3. Se observă, dintr-o singură privire, că distribuția celor două tipuri de zone s-a modificat fundamental. Se constată o destrămare accentuată a structurilor din Planșa 1, printr-o uniformizare și extindere a spațiilor de descreștere relativă a populației evreiești. Concluzia netă este că structurile geografice existente între 1880 și 1900 au fost generate de evenimentele petrecute înaintea și în timpul acestui interval de timp.

Va trebui să ținem seama de faptul că anii dinainte de 1880 au fost precedați de un răstimp în care starea aproape staționară, anterioară anilor din jurul lui 1850, a fost brusc perturbată de o imigrație rapid crescătoare originară din Galiția. După 1880, scăderea aproximativ la fel de rapidă a multiplicării relative a numărului evreilor, datorită reducerii imigrării din Galiția, accentuării tranzitării Bucovinei de către evrei proveniți din Basarabia înspre Moldova și apariției emigrării masive a evreilor bucovineni către România, a dat, de asemenea, naștere unei perturbări, care a acționat însă în sens opus, deci unei tendințe de apropiere de echilibru, de uniformizare geografică.

Era deci firesc ca, în vecinătatea granițelor cu Galiția și cu Basarabia, să se fi creat și să se mențină câtva timp, prin noi imigrări întrucâtva mai slabe, un cordon de creștere relativă a populației izraelite; dimpotrivă, lângă acea porțiune a granițelor cu România, în care existau căi de comunicație ce traversau granița, iar dincolo de ea se găseau puncte de atracție ca cele 3 capitale de județ Dorohoi, Botoșani și Fălticeni, să se formeze cordoane în care populația evreiască să se împuțineze relativ la cea totală.

Scăderea în timp a ritmului de creștere a populației evreiești după 1880 a făcut ca între cordoanele marginale și interiorul mai greu accesibil al țării să ia naștere un sistem adeseori interconectat de cordoane, din care evreii să migreze spre regiuni și puncte de atracție interioare, înlăuntrul cordoanelor gășindu-se eventual puncte de repulsie pentru evrei.

Puncte de repulsie erau, de pildă, orașe, târguri și alte localități suprapopulate cu evrei ca Vijnița, Siret sau Sadagura. Atracție exercitau orașele, târgurile și localitățile în curs de dezvoltare economică sau comercială, nodurile de cale ferată, precum și districte și județe întregi în care proporția populației evreiești era apreciabil mai redusă decât în vecinătatea lor, cum ar fi districtul Putila și județele Rădăuți și Câmpulung. În unele cazuri, ca orașele Cernăuți și Suceava, repulsia și atracția se compensau aproape exact.

Examinarea amănunțită a Planșei 1 confirmă întru totul deducțiile de mai sus, în timp ce Planșa 3 ilustrează dispariția aproape integrală, cu un deceniu mai târziu, a structurilor dinamice în aparență bizare, dar de fapt generate în mod automat de evenimente, prin intermediul forțelor implicate în migrările de populație. Această dispariție, petrecută între 1900 și 1910, se datorează atenuării proceselor perturbatoare de imigrare și emigrare și caracterului egalizator al migrărilor interioare care atenuază perturbările, cel puțin cât timp nu intervine un nou factor perturbator exterior suficient de puternic.

Acest ultim rol l-a jucat al Doilea Război Mondial. El a pus capăt integrității și caracterului multinațional al Bucovinei declanșând, între altele, emigrarea mării majorități a evreilor nu numai de pe teritoriul ei, ci și de pe cel al României, spre care au migrat, traversând Bucovina, în anii pe care i-am investigat în prezenta cercetare.

Note bibliografice

¹ Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. I. Manipularea ulterioară a datelor*, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, p. 351.

² *Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1910 im Herzogtum Bukowina (Rezultatele recensământului populației și animalelor ducatului Bucovinei, din 31 decembrie 1910)*, Introducere, Cernăuți, 1913, p. XIII.

³ *Idem*, *Instrucțiuni cu privire la completarea formularului*, p. XXIV.

⁴ Anton Zachar, *Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1900 im Herzogtum Bukowina (Rezultatele recensământului populației și animalelor ducatului Bucovinei, din 31 decembrie 1900)*, Cernăuți, Editura Pardini, 1907, p. LXXII.

⁵ M. Eminescu, *Mișcarea antisemitică în Rusia*, în „Timpul”, 15 mai 1881. Vezi și *Opere*, vol. XII, *Publicistica*, București, Editura Academiei R. S. R., 1985, p. 172–173.

⁶ Radu Grigorovici, *Trei lumi paralele*, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, 1996, p. 83.

⁷ C. Rădulescu, *Un épisode oublié de l'indépendance Roumaine – Gambetta, Tacké Giani et la question juive au Congrès de Berlin en 1878 (Un episod uitat al Independenței României – Gambetta, Tacké Giani și problema evreiască la Congresul de la Berlin din 1878)*, volumul omagial Paul Negulescu, București, 1935.

⁸ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 167.

⁹ Vl. Trebici, *Bucovina. Populația și procesele demografice (1775–1993)*, „Buletinul Centrului de Studii Transilvane”, Supliment, iunie 1994; pentru anii 1869 și 1930; vezi Anton Zachar, *op. cit.*, pentru anii 1880, 1890 și 1900 și *Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1910 im Herzogtum Bukowina*, pentru anul 1910.

¹⁰ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 395.

¹¹ Cornelia Bodea, *1848 la români*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 609–610.

¹² Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 428.

¹³ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 111.

¹⁴ Rudolf Wagner, *Czernowitz, eine Stadt im Wandel der Zeit (Cernăuțiul, un oraș sub vremuri în schimbare)*, în *De la stema Moldovei la vulturul bicefal*, Stuttgart–München, 1988, p. 15.

¹⁵ Werner Schneider, *Die chassidische Bewegung in der Bukowina*, în *Vom Moldauwappen zum Doppeladler (Mișcarea hasidică din Bucovina, în De la stema Moldovei la vulturul bicefal)*, II, editor A. Armbruster, Augsburg, Hofmann Verlag, 1993, p. 85.

I.4. TREI LUMI PARALELE*

A. INTRODUCERE

Prezentul studiu a fost inspirat de faptul că în publicațiile statistice austriece privitoare la Bucovina se opera o separare integrală a orașului Cernăuți, capitala Țării, de restul teritoriului, ca o unitate administrativă distinctă față de județul în care se găsea și că, desigur din motive politice, se opera și o separare parțială între orașe, târguri și sate, pe de o parte, și așa numitele „Gutsgebiete” cu caracter productiv agricol (moșii) sau industrial, pe de altă parte. Denumirea nu este definită; doar termenul de „Großgrundbesitz” (latifundiu) este acordat acelor unități teritoriale productive care plăteau, în anul 1900, un impozit care depășea suma de 200 de coroane anual. Noi vom traduce în cele ce urmează „Gutsgebiet” prin „domeniu”.

Separarea între orașe și sate pe de o parte, și domenii pe de altă parte, se menține de altfel numai până la recensământul populației din anul 1900 inclusiv, dar dispare odată cu introducerea votului universal și egal din publicațiile oficiale referitoare la recensământul din 1910. De aceea toate datele de care ne vom folosi în acest studiu vor fi luate din publicațiile oficiale privind recensământul din anul 1900, care sunt de altfel mai amănunțite decât cele referitoare la anii precedenți.

Cum se va vedea, orașele și târgurile, satele și domeniile se vor dovedi a fi trei categorii de unități teritoriale între care există diferențe caracteristice, dintre care ne vor interesa aici îndeosebi aspectele etnice și economice, în măsura în care ele pot fi extrase din publicațiile oficiale austriece. Vom vedea că această extragere se va dovedi a fi uneori dificilă, dar rezultatele, chiar dacă prezintă un grad de detaliere mai redus, vor rămâne totuși semnificative.

Mai precizez că, exceptând un singur caz izolat, am acceptat drept criteriu etnic limba de conversație, în acord cu legea Taaffe din 1869. Diferențele dintre orașe, sate și domenii depășesc cu mult erorile introduse de criteriile acestei legi, problemă pe care sperăm s-o reluăm cu mijloace analitice matematice într-un viitor apropiat și aceasta cu atât mai mult cu cât este vorba de un studiu comparativ.

B. IZVOARELE DE DATE

Datele folosite în acest studiu sunt extrase din *Gemeindelexikon der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder – bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900*, herausgegeben von der K. K. Statistischen Zentralkommission, XIII: *Bukowina*, Wien, 1907. (*Lexiconul comunelor din regatele și țările reprezentate în Consiliul Imperial – prelucrat pe*

* Comunicare susținută la sesiunea *Valori ale civilizației românești în perioada interbelică*, Rădăuți, 12–13 octombrie 1996. Publicată în „*Analele Bucovinei*”, anul III, nr. 1, 1996, p. 83–109.

baza recensământului populației din 31 decembrie 1900, editat de Comisia Centrală de Statistică, vol. XIII: *Bucovina*, Viena, 1907). Cartea se găsește în biblioteca Centrului de Studii „Bucovina” din Rădăuți¹.

Cartea cuprinde o listă a tuturor comunelor (adesea subdivizate pe localități și cătune), repartizate pe cele 10 județe (Bezirkshauptmannschaften), respectiv pe cele 17 districte judiciare (Gerichtsbezirke) ale Bucovinei de atunci, orașul Cernăuți formând, cum s-a mai spus, o unitate teritorială aparte – oraș cu statut propriu – împreună cu sectoarele sale: centrul și cinci mahalale. Separat sunt întocmite liste ale domeniilor, indicându-se apartenența lor la cadastrarele diferitelor comune.

Datele corespunzătoare tuturor acestor unități teritoriale sunt următoarele:

1) Aria (în ha), numărul caselor, populația prezentă la recensământ distribuită pe sexe, pe confesiuni (catolică, greco-orientală, izraelită și altele) și populația autohtonă – neprezentată explicit – termen sub care se înțelege de fapt numărul cetățenilor Austriei, cu excluderea supușilor Coroanei ungare și a cetățenilor țărilor străine, repartizată pe cei ce folosesc diferite limbi de conversație și anume: germana, ruteana, româna și altele; șeptelul de cai, vite, oi și porci.

În note se detaliază:

- subunități (cartiere, cătune) ale comunelor;
- instituțiile existente (unități administrative, militare, financiare, judiciare, forestiere, religioase, școlare, gări, poștă, telegraf etc.);
- confesiunile mai importante cuprinse global în cele 4 coloane amintite, dar neexplicate, precum: greco-catolicii, armeano-catolicii, armeano-ortodocșii, lipovenii, evanghelicii de rit augsburghez și de rit helvetic;
- dintre vorbitorii de limbi nespecificate (altele) se precizează numai cei de limbă poloneză și maghiară, care reprezintă, după citatul *Lexicon*, 72,2, respectiv 25,6%, deci la un loc, 97,8% dintre vorbitorii de alte limbi.

2) Alt grup de date se referă, fără separare între comune și domenii, ci numai la comune împreună cu domeniile aferente, cuprinse în aceeași „comună cadastrală”:

- aria totală și cea impozabilă;
- ariile parțiale de teren impozabil repartizate pe categoriile: ogoare, fânețe, grădini, vii, pășuni și păduri;
- numărul de mari moșii, impuse cu mai mult de 200 de coroane anual, și de fabrici – cele de cherestea par să nu fie luate în considerație.

C. SCOPUL STUDIULUI

În orice organism viu, ca și în societatea umană luată ca un întreg, se deslușesc, la nivelele inferioare succesive, organe subordonate, a căror acțiune sinergetică asigură buna funcționare a organismului, respectiv a societății.

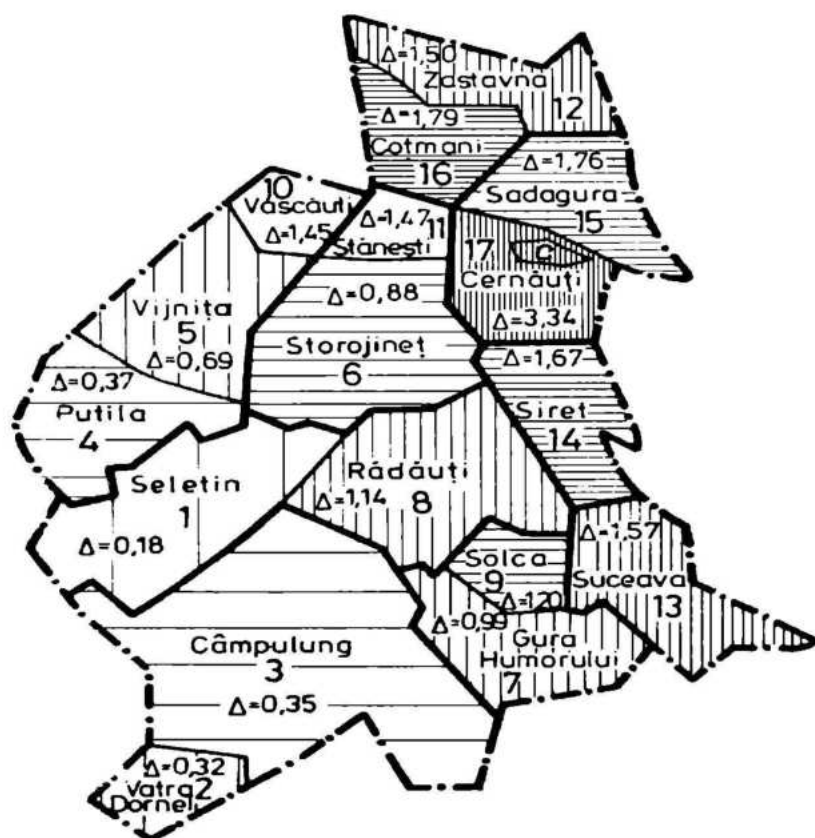
În societatea bucovineană din anul 1900 existau, la nivelele imediat inferioare ansamblului întregii Țări, două tipuri de subsansamble teritoriale, reciproc subordonate: județele (Bezirkshauptmannschaften) și districtele (Gerichtsbezirke).

Existau 9 județe, la care se adăuga capitala Țării, Cernăuți, ca oraș cu statut special, iar la nivel imediat inferior, 17 districte, pe care le-am numerotat într-o ordine corelată cu densitatea populației districtelor, cum rezultă din Figura 1. Această hartă schematică conturează 3 regiuni în care densitatea populației este cuprinsă, la vest între 0,1 și 0,5 loc./km², la mijloc între 0,5 și 1,5 loc./km² și la est între 1,5 și 3,5 loc./km².

Figura 1

Harta schematică a împărțirii administrative în districte a Bucovinei (1900).

Δ = densitatea populației în locuitori/ha. Densitatea hașurilor este proporțională cu Δ

Analiza efectuată în prezentul studiu urmărește să stabilească deosebirile caracteristice existente între:

- repartitia relativă a naționalităților (etniilor) importante în orașe, sate și domenii, precum și influența ei asupra compoziției etnice globale a populației Bucovinei;
- tipurile de economie dominante în sate, respectiv în domenii, eficiența lor relativă așa cum se reflectă în mărimea și natura șeptelului;
- caracterul terenului exploatat la sate, respectiv pe domenii.

În urmărirea acestui program de lucru am întâmpinat unele dificultăți.

În primul rând, descripțiile legii Taaffe cu privire la modul de efectuare a recensământului pe tot cuprinsul Austriei cisleithane se bazează pe criterii contestabile.

– limba de conversație nu definește nicidecum naționalitatea; minoritățile locale adoptă adeseori, de nevoie sau prin teroare, limba de conversație a majorității, fără a-și pierde conștiința națională și folosirea limbii materne în cadrul familiei și a propriei comunități;

– în timp ce repartitia confesională se stabilește în populația totală recenziată, indiferent dacă sunt cetățeni ai Țării Bucovina (heimatsberechtigigt) sau sunt cetățeni ai altor regate sau țări ale Austriei cisleithane, cetățeni ai Coroanei ungare sau ai altor țări străine, repartitia după limba de conversație se evaluează pe un eșantion mai redus denumit – greșit – autohton (einheimisch). Definiția autohtoniei variază fundamental din 1880² până la 1910, când se renunță în sfârșit la acest termen și se vorbește clar și cinstit de cetățenii Austriei cisleithane. Această problemă de terminologie și consecințele ei vor fi analizate cu altă ocazie;

– folosirea a trei limbi de conversație, destul de răspândite pe teritoriul Bucovinei, este pur și simplu negată și înregistrarea lor ca limbă de conversație este ritos interzisă recenzenților: „Pentru fiecare persoană se va indica limba de care se folosește în relațiile obișnuite, în orice caz însă numai una din limbile numite mai jos, și anume limbile germană, boemă-moravă-slovacă, poloneză, ruteană, slovenă, sârbo-croată, italiană-ladină, română, maghiară”³. Este vorba, în ordine crescândă a folosirii lor, de limba rusă, de limba țigănească și de idiș. De aceea cauți în zadar prezența rușilor, a țiganilor și a evreilor printre locuitorii Bucovinei în recensămintele Bucovinei. Țiganii, în majoritate foști robi ai mănăstirilor și de pe moșii, au amplificat probabil în principal populația românească, dar o evaluare documentată pare imposibilă. În schimb, în cazul lipovenilor care vorbesc și astăzi, în localitățile în care trăiesc compact, o limbă rusă învechită, se poate dovedi că toți locuitorii de confesiune lipovenească sunt considerați de recenzenți drept vorbitori de limbă ruteană, iar izraeliții de limbă idiș sunt considerați vorbitori de limbă germană, deci implicit germani. Dacă este să-l credem pe Anton Zachar⁴, atunci doar 1 108 de izraeliți, cetățeni austriecci, din 93 015, au declarat că folosesc altă limbă de conversație decât germana, și anume 491 limba ruteană, 263 cea română, 171 cea poloneză, 165 cea maghiară și 18 altă limbă. Acest total reprezintă deci abia 1,2%; putem neglija aici această imperfecțiune a recensământului, mai ales având în vedere că studiul are în principal un caracter comparativ.

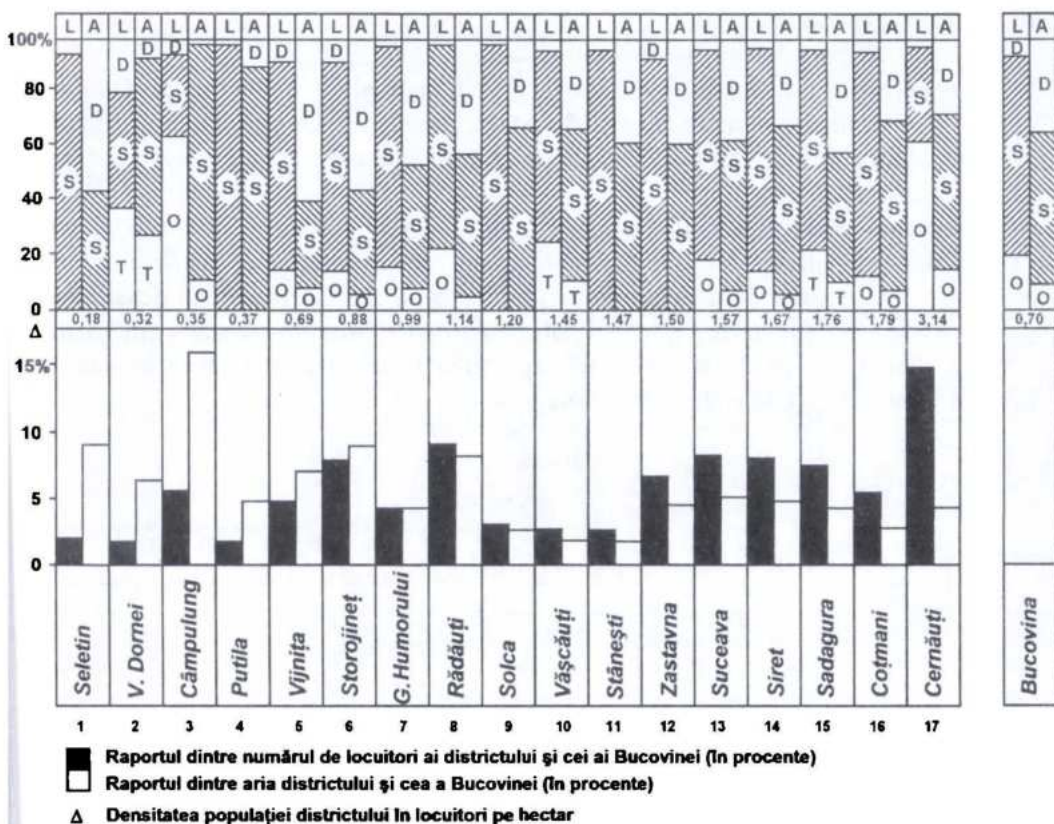
D. ASPECTE GEOPOLITICE

Figura 2 încearcă să reprezinte grafic aspectele geo-politice esențiale. Importanța fiecărui district poate fi evaluată fie după populația sa, L, fie după aria sa, A. În partea de jos a figurii, aceste două elemente sunt reprezentate printr-o histogramă, în care înălțimea fiecărui dreptunghi arată câte procente din populație.

respectiv din aria totală a Bucovinei, le conține acel district. Ordinea în care sunt dispuse pe orizontală cele 17 districte ale Bucovinei – unde orașul Cernăuți este inclus în districtul cu același nume – este determinată de ordinea crescândă a densităților populației în aceste districte, deci de valorile $\Delta = L/A$ exprimate în locuitori/hectar, independent de natura terenului. Aceste valori sunt înșirate pe orizontală la mijlocul figurii. La marginea ei de jos se găsesc, numerotate la fel ca în harta din Figura 1, numele respectivelor districte. Ordinea aceasta a districtelor o vom păstra de acum înainte în toate figurile și tabelele noastre. Vom prefera în general reprezentările grafice, mai intuitive, deși mai puțin exacte, tabelelor numerice. Datele exacte și valorile absolute din care s-au calculat valorile relative din figurile și tabelele noastre se găsesc în caz de nevoie în lucrările citate, ușor accesibile.

Figura 2

Contribuția procentuală a districtelor Bucovinei ca populație și arie. Densitatea Δ a populației în locuitori/ha. Repartiția locuitorilor (L) și a ariilor (A) pe orașe (O), târguri (T), sate (S) și domenii (D) pentru fiecare district. Districtele sunt numerotate și ordonate după densitatea populației

De altfel corelarea după Δ a numerotării districtelor este folosită și în harta din Figura 1 care permite, cum am mai spus, împărțirea Bucovinei în 3 regiuni

eșalonate de la vest spre est. Fiecare district este marcat prin hașuri a căror densitate este proporțională cu densitatea populației și are înscrise atât valoarea lui Δ cât și numele districtului folosit în 1900.

Vom mai avea ocazia să comentăm originea acestei structuri în cele ce urmează. În principal ea reflectă structura terenului, dar ea este determinată și de interese politice, naționale și economice, de care nu este locul să ne ocupăm aici.

Pentru a ne apropia de scopul mai sus enunțat al studiului, partea superioară a Figurii 2 reprezintă grafic distribuția procentuală a celor trei tipuri de unități teritoriale: a) orașe și târguri; b) sate și c) domenii din cuprinsul fiecărui district precizat în partea ei inferioară. Această distribuție se poate face pe baza a două criterii diferite: numărul locuitorilor sau aria acestor unități. Reprezentarea grafică este realizată împărțind fie totalul locuitorilor (coloanele verticale notate cu L), fie totalul ariei (coloanele notate cu A) fiecărui district în fracțiuni procentuale corespunzătoare populațiilor, respectiv ariilor orașelor și târgurilor, satelor și domeniilor aceluși district. Aceste fracțiuni sunt diferit hașurate și notate cu literele O și T pentru orașe și târguri, cu S pentru sate și cu D pentru domenii. O reprezentare similară, valabilă în medie pentru toată Bucovina, se găsește, separată, în dreapta Figurii 2.

Această figură merită comentarii mai ample.

În primul rând se observă caracterul dominant rural al Bucovinei. Gradul mediu de urbanizare este de abia 20% (după populație, firește); doar districtul Cernăuți, care cuprinde capitala Țării, depășește sensibil această valoare. Acest fapt este bine cunoscut.

Trebuie remarcat că nu se poate stabili nici o corelație între ordonarea districtelor după densitatea populației și gradul de urbanizare a districtelor. În schimb, se poate caracteriza urbanitatea orașelor și târgurilor, raportând densitatea populației lor la densitatea populației sătești a districtului corespunzător. În cazul capitalei, Cernăuți, pare mai rațională raportarea la densitatea medie sătească a întregii Bucovine, egală cu 0,70 săteni/ha.

Tabela 1

Urbanitatea orașelor și târgurilor Bucovinei

Nr. crt.	Orașul	Urbanitatea	Nr. crt.	Târgul	Urbanitatea
1.	Cernăuți	7,7	1.	Sadagura	16,9
2.	Rădăuți	5,0	2.	Vatra Dornei	2,0
3.	Siret	4,3	3.	Vășcăuți	2,0
4.	Suceava	3,2	4.	Coțmani	1,3
5.	Câmpulung	2,9	5.	Boian	1,1
6.	Storjineț	2,8			
7.	Vijnița	2,2			
8.	Gura Humorului	1,8			

Interesant este cazul celor două târguri din districtul Sadagura. În timp ce media pentru târgurile Sadagura și Boian de 1,5 pare oarecum normală, valoarea

pentru Boian corespunde cu ridicarea târzie a localității (1904) la rangul de târg, dar cea pentru Sadagura este cu totul surprinzătoare; ea egalează pe aceea a orașului Cernăuți, dacă densitatea populației acestuia din urmă se raportează la densitatea populației din satele districtului Cernăuți. Nu trebuie uitat însă că în epoca ocupării Bucovinei de către trupele rusești, Sadagura era o localitate în care se bătea monedă rusească și se turnau tunuri de calibru mic din metalul tunurilor turcești capturate, deci se practica metalurgia de către germanii protestanți aduși din țările baltice de generalul rus Gartenberg, de la al cărui nume slavizat se trage de altfel denumirea de Sadagura. După retragerea trupelor rusești, meșterii germani propun generalului austriac Splény crearea unui oraș imperial industrial și comercial, dar fiind refuzați de Consiliul aulic militar de la Viena, părăsesc Sadagura și în locul lor se instalează în masă evrei galițieni, care înființează pe acel teren strâmt un târg ce devine un centru important religios și comercial, care nu se mai poate extinde în dauna satelor înconjurătoare. De altfel o evoluție oarecum similară a avut, în Ardeal, Târgul Secuiesc⁵.

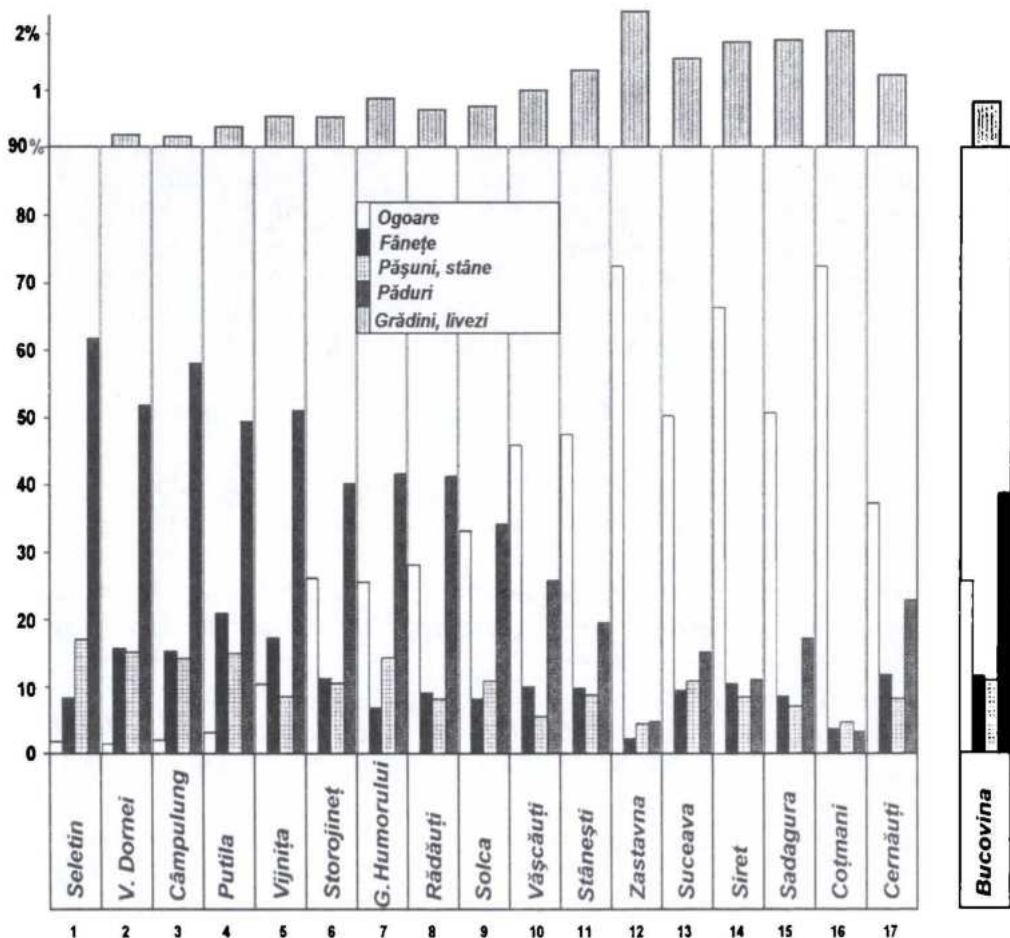
În al doilea rând observăm că domeniile cuprind abia 3,8% din totalul locuitorilor Bucovinei, dar ocupă 33% din teritoriul ei. Acest lucru apare foarte clar din Figura 2, dacă comparăm înălțimile dreptunghiurilor notate cu D, din coloanele de sub literele L cu cele de sub literele A. Există doar două excepții notabile aproape de extremitatea stângă a Figurii 2, și anume la districtele Vatra Dornei și Câmpulung. Explicația este simplă și evidentă: în timp ce la majoritatea domeniilor este vorba de terenuri agricole, de interes zootehnic sau forestier, la districtele menționate este vorba în special de industrie și de minerit, care angajează un personal specializat numeros care ocupă puțin teren. Vom vedea că acest caracter al unora dintre domenii influențează și aspectele etnice. De altfel, cu altă ocazie, am mai înregistrat o influență culturală puternică a acestor împrejurări particulare⁶.

În al treilea rând se poate observa o corelație strânsă între densitatea Δ a populației, criteriu după care sunt ordonate districtele Bucovinei, atât în Figura 2 cât și în Figura 3, și natura terenului districtului respectiv. Așezate de la stânga la dreapta după acest criteriu, se constată, în Figura 3, o creștere similară a ariilor ocupate de ogoare și grădini și o descreștere a ariilor ocupate de păduri. Excepția districtului Cernăuți se datorește gradului său ridicat de urbanizare, iar cea a districtului Zastavna structurii sale orografice. Mai merită reînscris faptul că districtul care se aseamănă cel mai mult cu ansamblul Bucovinei din acest punct de vedere (vezi extremitatea din dreapta a Figurii 3) este districtul Storojineț.

În sfârșit, trebuie să menționăm o dificultate majoră în interpretarea datelor statistice cu privire la natura terenurilor de care dispuneau pe de o parte domeniile, pe de altă parte satele. În timp ce această separare se face pentru șeptel, cum am arătat mai sus, ea nu se face pentru terenurile de naturi diferite, care sunt cuprinse în mod nediferențiat în cadastrarele comunelor la care sunt arondate domeniile. Vom arăta mai jos, la cap. G, cum am procedat pentru a obține totuși informațiile dorite, bazându-ne pe datele statistice oficiale, deși, firește, rezultatele vor fi mai puțin exacte.

Figura 3

Distribuția procentuală a terenurilor de diferite naturi pentru fiecare district și pentru toată Bucovina

E. ASPECTE ETNICE*

O singură privire asupra Figurilor 4a, 4b, 4c arată profunde deosebiri care există între compoziția etnică a orașelor, târgurilor, satelor și domeniilor, dar și asemănarea marcată care se constată între compoziția etnică medie a districtelor și cea a satelor, ceea ce nu este decât o altă expresie a caracterului predominant rural al populației Bucovinei și a densității în general foarte reduse a populației domeniilor.

* Vom întrebuința acest termen în locul celui de „naționale”, folosit în epoca la care se referă studiul de față. Deoarece în timpul în urmă termenul de „naționalitate” se confundă adeseori cu „cetățenia”, credem că prin adoptarea termenului modern de „etnie” putem evita confuzii nedorite.

De asemenea, Tabela 2 arată că marea deosebire dintre compoziția etnică a celor trei categorii de unități teritoriale, în particular cea a domeniilor în comparație cu cea a orașelor și satelor, are o influență minoră asupra compoziției etnice a ansamblului Bucovinei, firește cu anumite rezerve, mai sus exprimate, cu privire la stabilirea naționalității pe baza criteriului limbii de conversație, care nu poate influența totuși sensibil concluziile pe care le vom trage din datele Tabelei 2.

Tabela 2

Compoziția etnică a populației Bucovinei (1900) în procente

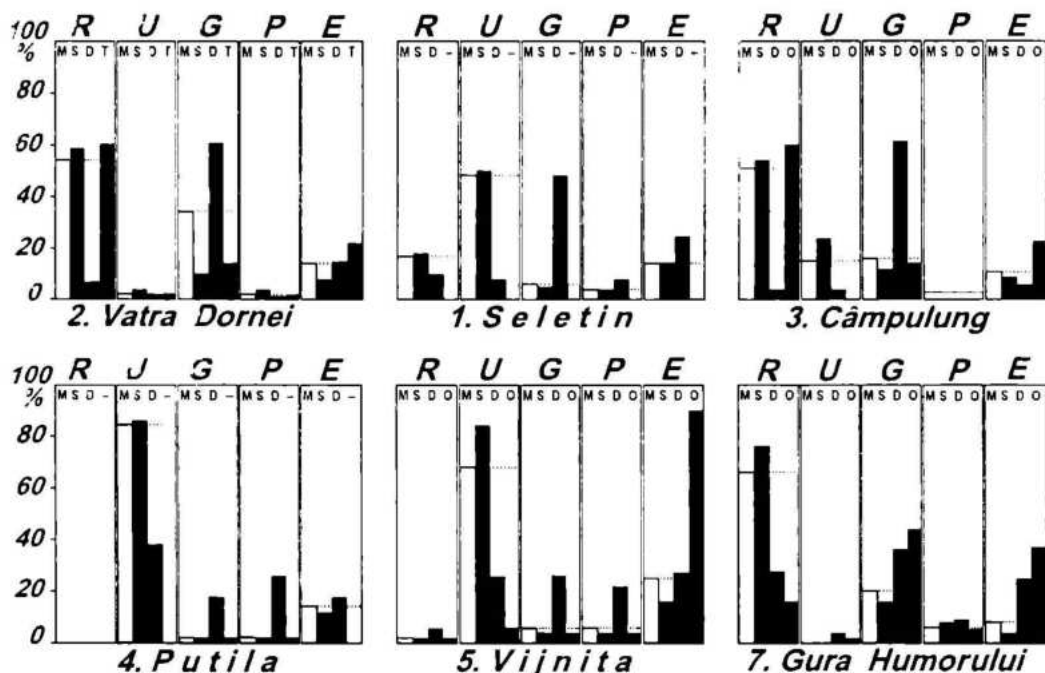
	Români	Ruteni	Germani	Polonezi et al.	Evrei	Total
M: Integral	31,65	41,16	8,95	5,14	13,08	100,00%
S: Sate	35,42	48,33	5,57	3,80	6,89	75,95%
D: Domenii	9,09	24,83	30,87	10,02	25,24	3,80%
O: Orașe și târguri	21,78	17,34	17,53	9,27	34,08	20,25%
Orașe, târguri și sate	32,55	41,81	8,09	4,95	12,61	100,00%

Figura 4

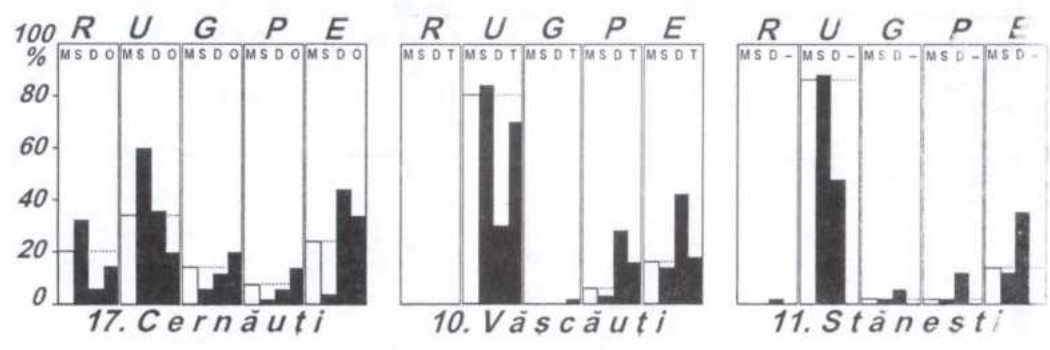
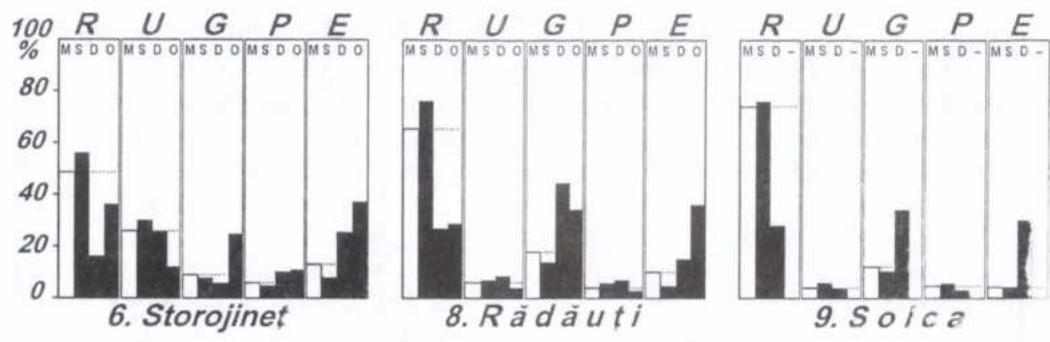
Compoziția etnică a populației districtelor.

M -- media, S -- în sate, D -- pe domenii, O și T -- în orașe și târguri;

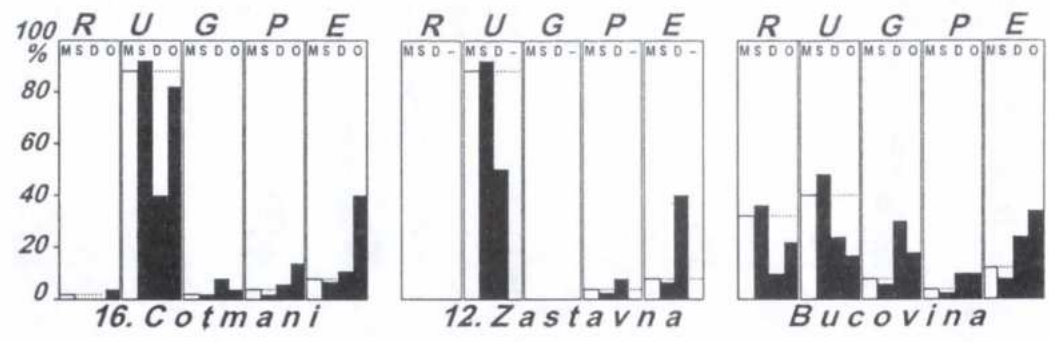
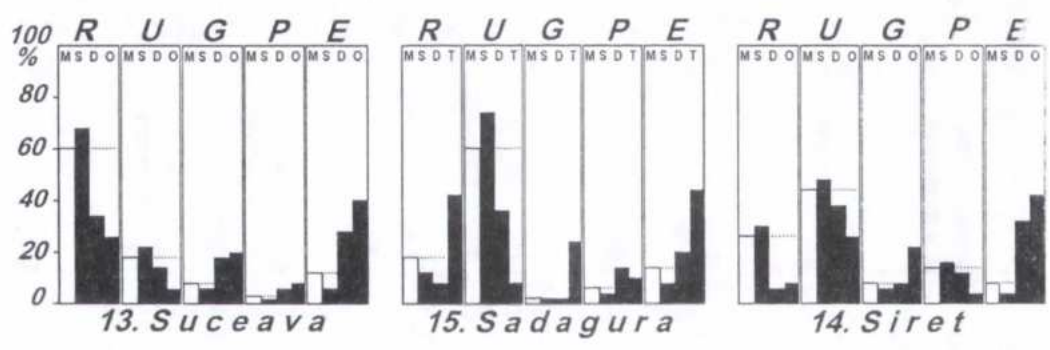
R -- români, U -- ucrâineni, G -- germani, P -- polonezi, maghiari și alții, E -- evrei

a)

b)

c)

Primele patru rânduri ale Tabelei 2 sunt reprezentate în ultimul grafic al Figurii 4c (Bucovina). Cele cinci coloane compartimentate, notate cu R, U, G, P și E, corespund celor cinci etnii sau grupuri de etnii din Tabela 2: românii; ucrainenii; germanii; polonezii, maghiarii și alții; evreii. Cele patru coloane verticale din fiecare compartiment corespund rândurilor orizontale din Tabela 2 notate cu M (pentru „medie”); S (pentru „sate”); D (pentru „domenii”); O sau T (pentru „orașe” și/sau „târguri”, după caz). Liniile orizontale punctate care traversează fiecare compartiment corespund, cum se vede de altfel, valorilor medii din primul rând al Tabelei 2; celelalte trei coloane corespund datelor din rândurile notate cu S, D și O. Se poate recunoaște astfel clar, după înălțimea mai mare sau mai mică a fiecărei coloane față de linia punctată a valorii medii, dacă în unitățile teritoriale corespunzătoare (S, D, O sau T) locuitorii din etnia respectivă (R, U, G, P sau E) depășesc sau sunt în număr mai redus decât numărul mediu pe toată Bucovina.

Se vede, dintr-odată, că românii și rutenii predomină în sate, dar sunt relativ puțini în orașe și pe domenii, dar că, totuși, românii preferă orașele și târgurile domeniilor, în timp ce rutenii preferă domeniile.

Dimpotrivă, germanii, polonezii și evreii se răresc în sate, acumulându-se în orașe și domenii. Fenomenul este mai puțin pronunțat la polonezi decât la germani și evrei; dintre cei din urmă, germanii preferă domeniile, iar evreii orașele.

Pentru a putea analiza mai în detaliu aceste rezultate, am reprezentat, în același fel, datele corespunzătoare fiecărui district în parte în celelalte 17 grafice din Figurile 4a, 4b și 4c, păstrând ordinea districtelor folosită în Figurile 2 și 3. Fără îndoială, în cazul districtelor în care nu existau orașe sau târguri, ultima coloană subțire lipsește.

În Tabelele 3a, 3b și 3c sunt notate prin X acele districte în ale căror sate, domenii și orașe, respectiv târguri, membrii celor mai importante etnii depășesc numeric media pe districtul în cauză. Numerele din capetele coloanelor corespund numerotării districtelor din Figurile 1, 2, 3 și 4.

Tabela 3a

Districtele în ale căror sate membrii etniilor importante depășesc media pe district

Nr. de ordine al districtului	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Români (R)	x	x	x	-	x	x	x	x	x	x	-	x	x	x	x	x	x
Ruteni (U)	x	x	x	x	x	x	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Germani (G)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Poloni et al. (P)	-	x	x	-	-	-	x	x	x	-	-	-	-	x	-	-	-
Evrei (E)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabela 3b

Districtele în ale căror domenii membrii etniilor importante depășesc media pe district

Nr. de ordine al districtului	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Români (R)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ruteni (U)	-	-	-	-	-	-	x	x	-	-	-	-	-	-	-	-	x
Germani (G)	x	x	x	x	x	-	x	x	x	-	x	-	x	-	-	x	-
Poloni et al. (P)	x	-	-	x	x	x	x	x	-	x	x	x	x	-	x	x	-
Evrei (E)	x	x	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

Tabela 3c

Districtele în ale căror orașe și târguri membrii etniilor importante depășesc media pe district

Nr. de ordine al districtului	Orașe									Târguri		
	3	5	6	7	8	13	14	16	17	2	10	15
Români (R)	x	-	-	-	-	-	-	-	-	x	-	x
Ruteni (U)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Germani (G)	x	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Poloni et al. (P)	-	x	x	-	-	x	-	x	x	-	x	x
Evrei (E)	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

Din Tabelele 3a, 3b, 3c rezultă că românii și rutenii depășesc în satele aproape tuturor districtelor media pe district. Germanii și evreii nu îndeplinesc această condiție în nici un district, iar polonezii împreună cu maghiarii ocupă un loc intermediar.

Națiunea care este predominant urbanizată sunt evreii. În cele 9 orașe și cele 4 târguri din Bucovina ei reprezintă, în medie, 34,2% din populație. Valorile individuale fluctuează între 10,6% în Coțmani, 31,9% la Cernăuți și 89,6% la Vijnița, în timp ce în târguri, cu excepția Sadagurei (79,1%), proporția este mai redusă (între 16,6% și 20,4%), cu o medie totală de 30,5%. Pe domeniile din districtele lipsite de orașe sau târguri evreii reprezintă 35,6% din locuitori, în timp ce pe domeniile în care se găsesc orașe sau târguri acest procentaj scade la 23,2%. În mod evident, evreii preferă libertatea de acțiune dependentă de un stăpân. În sate, procentajul evreilor scade dramatic la 6,9%, deși acolo influența lor negativă s-a făcut cel mai tare simțită. Media pe toată Bucovina era în anul 1900 de 13,1%.

La germani, la o proporție medie pe toată Bucovina de 9%, procentajul lor în orașe și târguri se ridică doar la 17,4% (19,8% în orașe și numai 3,1% în târguri), în timp ce pe domeniile din districtele în care existau orașe și târguri proporția lor crește până la 35,1%, scăzând în districtele fără orașe și târguri la 9,2%, realizându-se pe toate domeniile o medie de 30,9%. La sate găsim numai 5,6% germani.

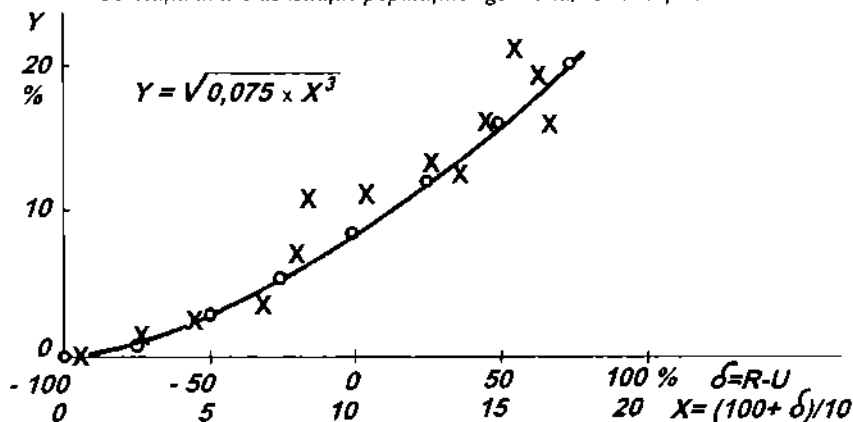
Comparația dintre datele numerice de mai sus dezvăluie clar preferințele evreilor pentru aspectele comerciale și culturale ale modului de viață urban, care nu puteau fi satisfăcute decât printr-un comerț de oarecare anvergură și prin școli fie de tip tradițional (școlile ebraice ale comunităților religioase) sau modern (licee, universitate), în timp ce germanii preferau să-și folosească cunoștințele avansate, tehnologice, miniere sau agro- și zootehnice în fabrici și domenii cu caracter industrial (vezi îndeosebi districtele Vatra Dornei și Câmpulung, Seletin) sau agricole și animaliere de mai mare întindere decât gospodăriile individuale țărănești.

În sfârșit, mai reiese din datele de mai sus că există o corelație clară între procentajul populației germane și diferența dintre procentajele populației românești, R, și a celei rutene, U, în același district al Bucovinei. Dacă se calculează mai întâi diferența $\delta = R - U$, care este pozitivă când predomină românii și negativă când predomină rutenii, și se deduce din δ mărimea întotdeauna pozitivă $X = (100 + \delta)/10$, relația $Y = \sqrt{0,075 \times X^3}$ descrie destul de bine datele extrase din statistica pe anul 1900, cum arată Figura 5. În această figură, curba

plină care trece prin cerculețele calculate cu ajutorul relației de mai sus se înscrie destul de bine printre valorile reale indicate de *Gemeindelexikon...*¹ după ce li s-a aplicat o operație de netezire a valorilor brute care atenuează fluctuațiile întâmplătoare inerente oricăror date statistice mediate dintr-un număr prea limitat de valori individuale. În cazul districtelor Bucovinei este vorba în medie de 20 de localități per district, numărul lor real variind între 3 și 41 per district.

Figura 5

Corelația dintre densitățile populațiilor germană, română și ruteană

Această corelație a fost remarcată mai întâi calitativ de J. Talsky⁷ și apoi, independent, de autor⁸. Aici i se dă pentru prima oară o formă cantitativă, ceea ce nu înseamnă că s-au lămurit cauzele ei.

F. ASPECTE ZOOTEHNICE ȘI ECONOMICE

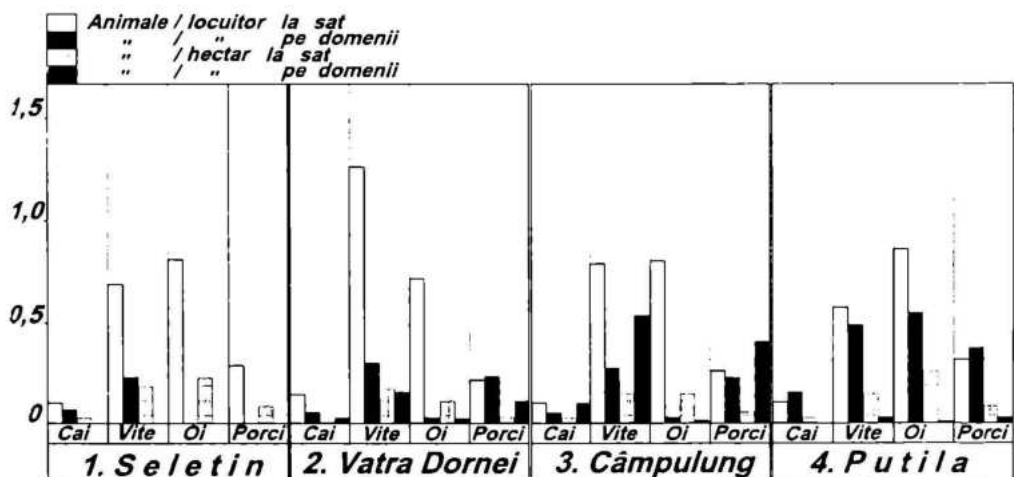
Datele oferite de recensământul austriac din anul 1900 cuprind și un recensământ al animalelor domestice, care merge de la cai, vite cornute, oi și porci¹, până la nivelul catârilor, mulelor și măgarilor, al caprelor, al stupilor de albine și al păsărilor de curte⁴. Ne vom mărgini aici la prezentarea datelor publicate în *Gemeindelexikon...*¹ și la comentarea lor, comparând șeptelul satelor cu cel al domeniilor, mai ales al celor cu profil agrotehnic.

În Figurile 6 a, b, c, d, e am reprezentat histografic, după un sistem folosit mai sus în Figura 3 și în aceeași ordine a districtelor, atât dependența numărului celor patru tipuri de animale domestice mai importante (cai, vite, oi și porci) din satele districtelor la numărul de locuitori ai acestor sate comparativ cu numărul acestor animale de pe domeniile aceluiași district raportat la numărul locuitorilor acestor domenii, cât și raportând numărul animalelor menționate la ariile satelor și domeniilor respective. Aceste date sunt menite în primul rând să caracterizeze eficiența în creșterea animalelor domestice a gospodăriei țărănești individuale în comparație cu eficiența domeniilor în aceeași privință.

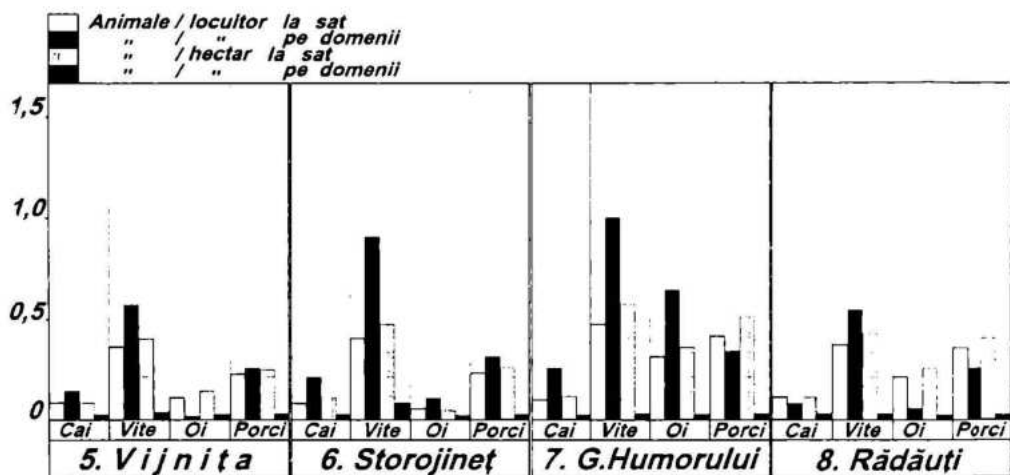
a) Să începem cu *caii* în analiza acestor date. Atât în media pe toată Bucovina, cât și în majoritatea districtelor ei, numărul cailor din sate raportat la numărul locuitorilor este mai mic decât același raport pentru domeniile. Excepție fac districtele Seletin, Vatra Dornei și Câmpulung, care au cele mai puțin dense populații umane, precum și districtul Rădăuți, cu renumitele sale crescătorii de cai de rasă. Dimpotrivă, pe domeniile, raportul cai/arie este în general mai mare decât același raport la sate, consecință firească a densității în general foarte reduse a populației pe domeniile; excepție fac și de astă dată districtele Vatra Dornei și Câmpulung, cu domeniile lor compacte având în mare parte caracter industrial-minier.

Figura 6

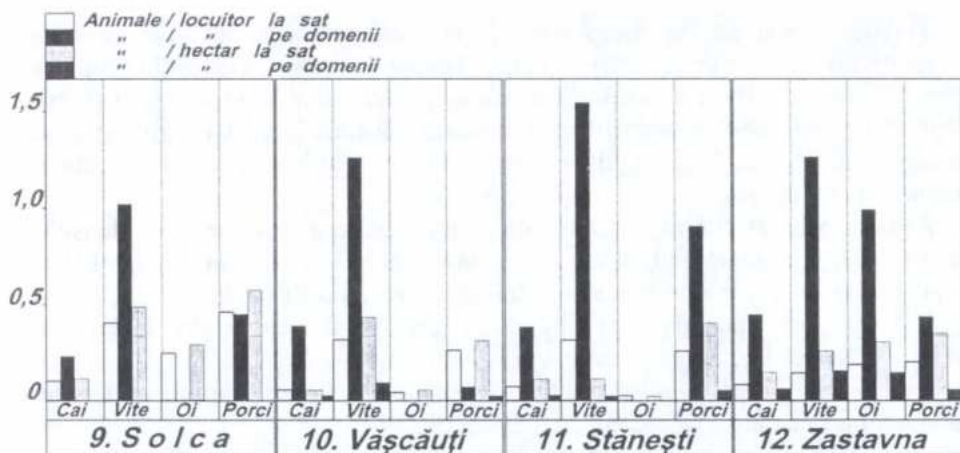
Repartiția la sate și pe domeniile a cailor, vitelor, oilor și porcilor, raportați la numărul locuitorilor și la arie (în ha) în districtele Bucovinei

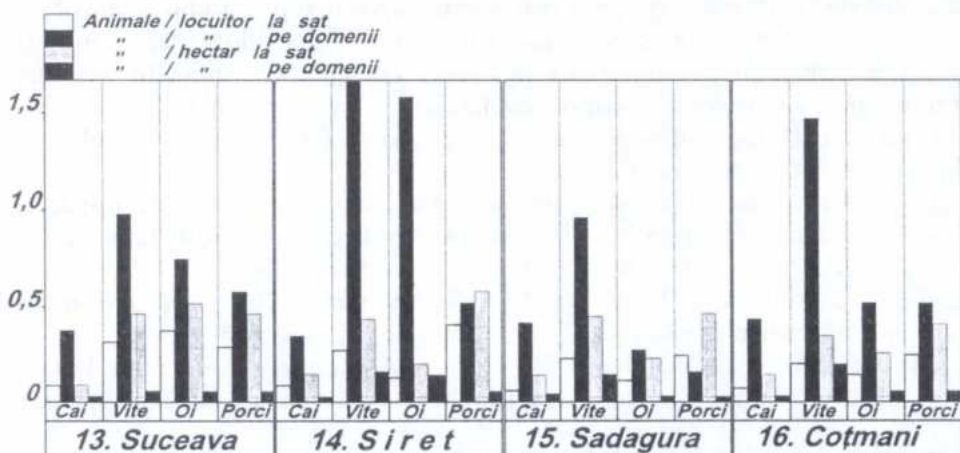
a)

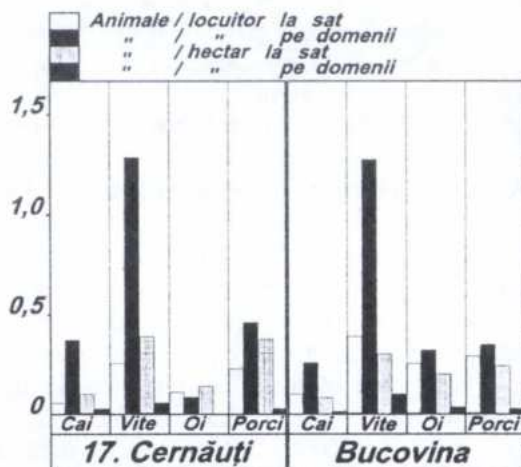
b)

c)

d)

e)

Trebuie remarcat de asemenea că la sate, numărul de cai revenind unei familii convenționale de 5 persoane, ajunge în districtele puțin populate (0,18–0,4 locuitori/ha), deci cu căi de comunicație mai lungi între localități și teren agricol mai puțin fertil, la abia o pereche de cai la între 3 și 4 familii, și scade progresiv în districtele dens populate (între 0,7 și 3,3 locuitori /ha) la o pereche de cai la între 4 și 6 familii.

Pe domenii, valorile raportului cai/locuitor cresc rapid cu creșterea densității populației și fertilității solului: de la o pereche de cai la 7 familii, în districtul Vatra Dornei, la aproape o pereche la fiecare familie în districtul Zastavna.

Totuși, aceste date dau o impresie cu totul greșită cu privire la eficiența zootehnicii la sate și pe domenii dintr-o serie de motive:

– pe moșii *locuiau* puțini oameni, dar *lucrau* țăranii din satele învecinate, însă de cai se foloseau mai ales cei dintâi;

– investiția într-o căruță cu doi cai și întreținerea ei permanentă față de exploatarea ei sezonieră sau intermitentă întreceau posibilitățile finanțării din bugetul individual al țăranului, spre deosebire de bugetul proprietarului de moșie;

– întinderea mare și caracterul solului domeniilor (vezi cap. G) permitea proprietarului o gospodărire mai puțin eficientă a proprietății, venituri importante putându-se realiza printr-o comercializare mai rațională a produselor, aceste venituri concentrându-se mai ales în mâna familiei proprietarului și ajungând în mai mică măsură la locuitorii moșiei.

De aceea, raportarea animalelor trebuie făcută la *aria* ocupată de sate, respectiv de domenii – animalele locuitorilor și ariile orașelor și târgurilor au fost eliminate din datele noastre. Acum, dimpotrivă, cu excepția districtelor Vatra Dornei și Câmpulung, cu domeniile lor compacte industrial-miniere, în celelalte districte raportul cai/ha în sate este mai mare decât pe domenii de 2 până la 80 de ori.

Mediat pe toate satele și domeniile din Bucovina, raportul cai/locuitor la sate este 0,099, iar pe domenii 0,257. Raportul cai/ha la sate este puțin mai scăzut, adică 0,084, dar pe domenii el scade la 0,021 cai/ha, deci la un sfert.

În concluzie, raportată la arie, eficiența zootehnică – în speță cabalină – a gospodăriei individuale țărănești o întrecea pe cea domeniială cu un factor 4. Această concluzie ar trebui să dea de gândit avocaților actuali ai celor două soluții contradictorii pentru mărirea eficienței zooculturii actuale. Cred că astăzi procurarea și exploatarea unui mic tractor reprezintă un efort financiar comparabil pentru bugetul individual al unui bun gospodar cu efortul trebuitor în 1900 pentru procurarea și exploatarea unei perechi de cai. În sfârșit, mai trebuie reținut că, în medie pe toată Bucovina, în 1900, un atelaj de 2 cai revenea la aproximativ 5 familii convenționale.

b) Trecând la categoria *vitelor*, majoritatea remarcilor și concluziilor privitoare la cai rămân în întregime valabile.

Din nou raportul animal/locuitor este mai mic la sate decât pe domenii, cu excepția celor 4 districte cu populație de densitate redusă: Seletin, Vatra Dornei, Câmpulung și Putila. Din nou raportarea la arie duce la inversarea situației: satele se dovedesc superioare domeniilor, cu excepția districtului Câmpulung, unde cele 4 domenii: Eisenau, Freudenthal, Louisenthal și Pojorâta, populate integral de germani din Zips, își fac simțită priceperea și hârnicia locuitorilor în ale zootehniei, după ce părăsiseră în mare parte activitatea lor industrială pentru care fuseseră aduși.

În medie, pe toată Bucovina, raportul vite/locuitor în sate se cifra la 0,358 față de același raport care ajungea, pe domenii la 1,241. Raportarea la arie, mai justă din punctul de vedere al eficienței, duce la valorile corespunzătoare de 0,302 respectiv 0,100. În cele 4 districte slab populate menționate mai sus, chiar în cazul raportării numărului vitelor la populație, țăranii satelor îi depășesc spectaculos pe locuitorii domeniilor în creșterea vitelor. Valorile rapoartelor vite/locuitor la sate față de domenii sunt: 0,690 față de 0,223 în districtul Seletin; 1,248 față de 0,304 în Vatra Dornei; 0,777 față de 0,248 în Câmpulung și 0,568 față de 0,485 în Putila.

Mai trebuie scoasă în evidență importanța economică și socială a datelor din Figurile 6 a, b, c, d, e. În medie, îi reveneau fiecărui locuitor al Bucovinei 0,33 vite, deci unei familii convenționale de 5 locuitori mai mult de 1,5 vaci. Recordul îl bătea districtul Câmpulung, unde fiecărei familii convenționale îi reveneau, în anul 1900, 3,72 vite. O comparație cu România actuală ar fi probabil dezastruoasă.

c) În cazul *oilor* apar deosebiri mari între diferitele districte a căror explicație îmi scapă, dar care ar putea să fie legată de vechi tradiții.

În medie, fiecărui locuitor al Bucovinei – inclusiv orășenii – îi revin 0,20 oi, deci unei familii o oia. Dar valorile districtuale variază dramatic. Ele conturează totuși în mod evident trei regiuni (vezi Figura 1):

– districtele de munte Seletin, Vatra Dornei, Câmpulung și Putila (1, 2, 3 și 4 după densitatea populației), unde unei familii convenționale îi revin între 2,75 și 4,30 oi;

– districtele Vijnița, Storjineț, Vășcăuți, Stănești, Sadagura și Cernăuți – fără oraș – (5, 6, 10, 11, 15 și 17), unde unei familii îi revin între 0,05 și 0,65 oi;

– districtele Gura Humorului, Solca, Rădăuți, Siret și Suceava (7, 9, 8, 14, 13), grupate pe hartă în colțul de sud-est al Bucovinei, și districtele Zastavna și Coțmani (12, 16), care ocupă extremitatea nordică a Bucovinei, unde unei familii îi revin între 0,8 și 1,5 oi.

Dacă densitatea mare a oilor în primul grup de districte se poate atribui desigur caracterului muntos, bogat în pășuni mai slabe, precum și tradițiilor pastorale ale teritoriului pe care-l ocupă, poziționarea geografică a celorlalte grupuri de districte s-ar putea să fie dictată de interese comerciale.

d) În cazul *porcilor*, animal cu ciclul de reproducere scurt, esențial pentru alimentarea cu proteine a familiei țărănești și a cărei creștere nu impune disponibilitatea unor terenuri întinse, se constată următoarele:

– în gospodăriile țărănești nu există o variație sistematică a numărului porcilor raportat la numărul locuitorilor în funcție de densitatea populației. Se distinge, cel mult, un grup de districte plasate spre colțul sud-estic al Bucovinei, și anume: Gura Humorului, Rădăuți, Solca, Suceava și Siret, unde unei familii îi revin între 1,5 și 2,3 porci; în restul districtelor valorile se distribuie de asemenea într-un interval foarte îngust, adică între 1,0 și 1,4 porci pe familie;

– același raport fluctuează pe domenii în limite apreciabil mai largi: între 0,75 și 2,8 porci pe familie, valorile districtuale urmărind în general o variație similară, dar mai accentuată, cu aceea a gospodăriilor sătești și marcând o creștere sistematică odată cu creșterea generală a densității populației. Din cauza existenței pe teritoriul său a moșiilor de la Bobești și Hlinața, legate prin drumuri bine întreținute cu șoseaua principală Storjineț–Snyatin și bine alimentate cu apă,

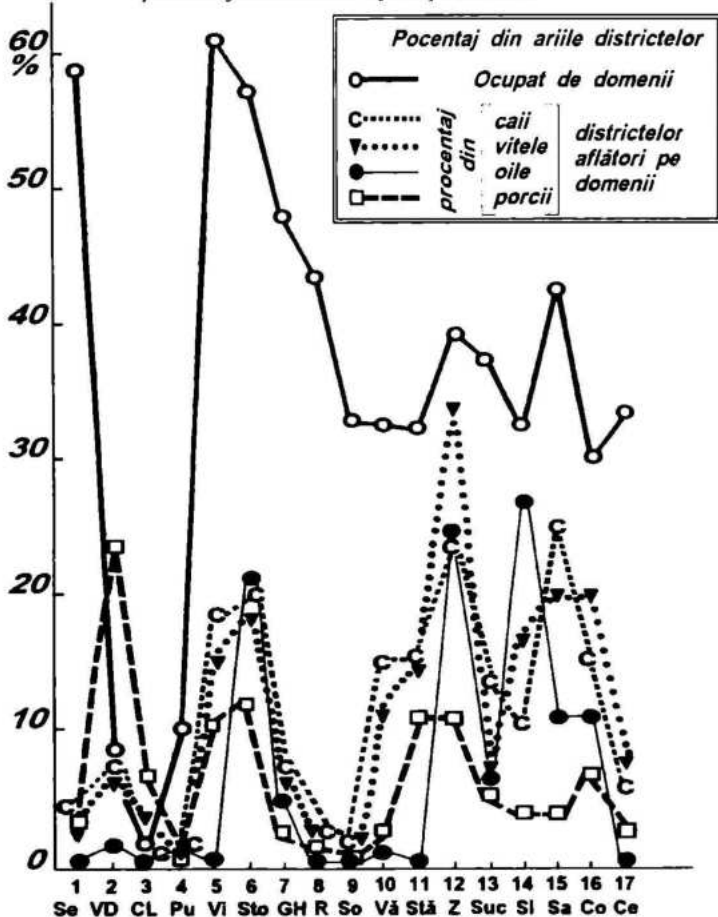
districtul Stănești prezintă, probabil din motive comerciale, un raport neobișnuit de mare de porci/familie, de 4,5, care denotă un exces evident față de consumul gospodăresc uzual. De altfel, una din cele două moșii de la Hlînița fusese în 1776, și mai era în 1900, proprietatea familiei Flondor, în timp ce moșia Bobești fusese în 1776 proprietatea marelui ban Gheorghe Beldiman⁹.

În ansamblu, în domeniul zootehniei, eficiența satelor o depășește pe cea a domeniilor pentru toate animalele domestice luate în considerare. Astfel, în timp ce aria domeniilor reprezintă 33,8% din aria Bucovinei, pe domenii se găsesc numai 12% din cai, 7,3% din vite, 6,4% din oi și 5,2% din porci.

Chiar și detaliată pe districte, această regulă este satisfăcută, cu excepția districtelor Vatra Dornei și Câmpulung unde, din cauza vredniciei coloniștilor germani de pe domeniile lor compacte, eficiența la creșterea cailor, porcilor și parțial și a vitelor o depășea pe cea a gospodăriilor țărănești. Ansamblul situației este ilustrat în Figura 7.

Figura 7

Corelația dintre ariile ocupate în diferitele districte de către domenii și procentajul animalelor aflate pe domenii

Se constată deci că, acum un secol, procurarea și întreținerea unei perechi de cai de către o familie de țărani era o problemă dificilă, dar că totuși eficiența în zootehnie a acestor gospodării o întrecea în mod spectaculos pe aceea a domeniilor mari, administrate astfel ca să aducă venit numai beneficiarilor puțin numeroși, proprietari sau, mai ales, arendași. Orice asemănare cu epoca noastră nu este întâmplătoare.

G. NATURA TERENURILOR

Datele oferite în *Gemeindelexikon...*¹ mai cuprind și o repartizare a terenurilor impozabile în 6 categorii: ogoare, fânețe, grădini, vii, pășuni și păduri. Cum viile acopereau în toată Bucovina abia 43 de hectare, iar grădinile depășesc numai într-un singur district 2,2% din totalul terenului, le vom neglija pe amândouă în ceea ce urmează. Având în vedere caracterul semi-rural al orașelor și târgurilor noastre, cu excepția Cernăuților, și că unele dintre ele aveau arondate domenii, le-am inclus în analiza noastră alături de sate.

Încercarea de a separa repartiția celor patru categorii de terenuri pe sate și domenii întâmpină o dificultate principială: cadastrul austriac era structurat pe comune, toate domeniile fiind arondate unei comune învecinate, cum am mai spus, astfel că o separare exactă este imposibilă. O analiză semicantitativă a fost totuși posibilă, procedându-se în modul descris mai jos.

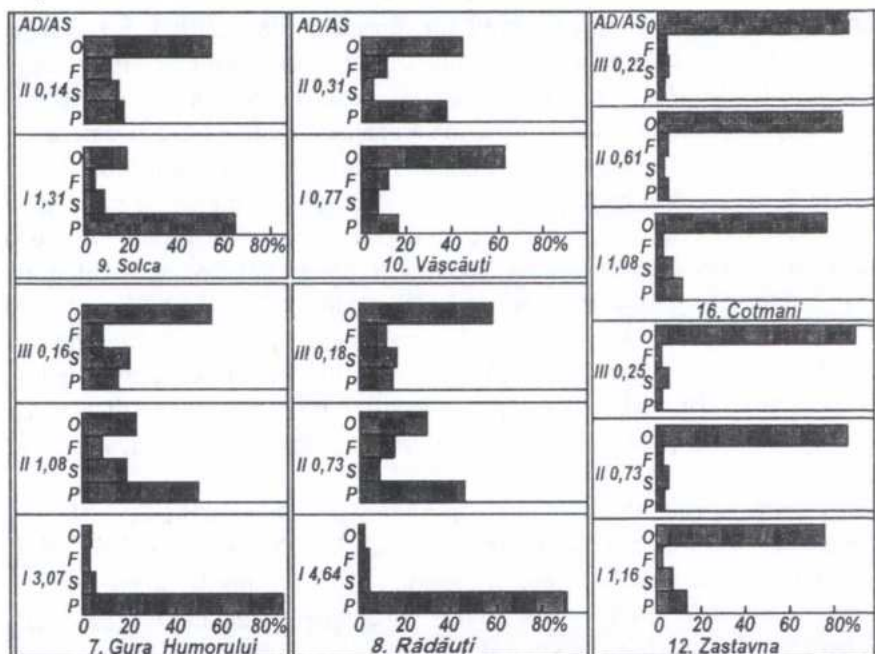
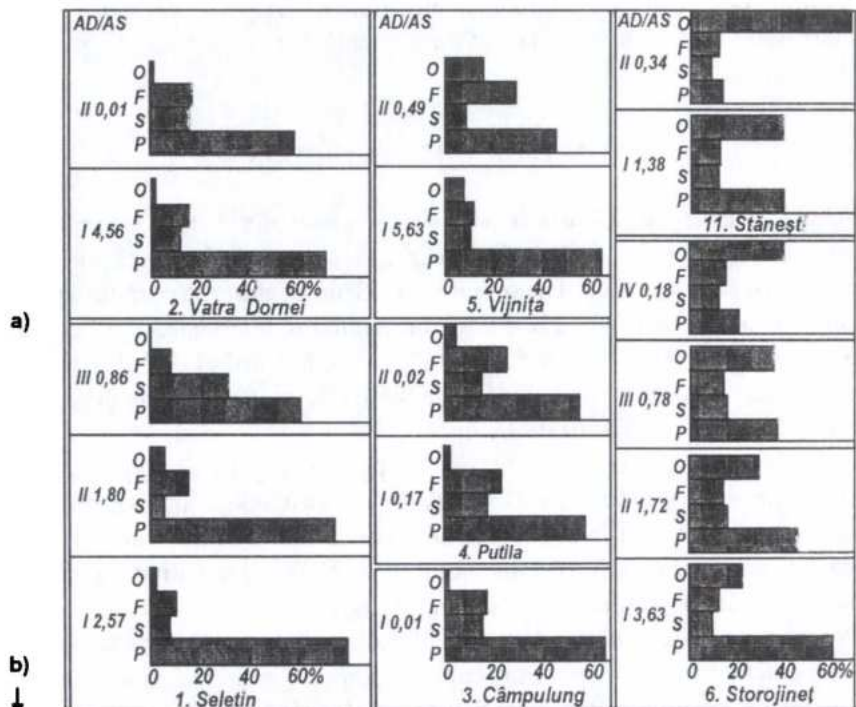
Pentru comunele cadastrale ale fiecărui district – numărul lor variază între 3 și 42 – s-a calculat raportul dintre aria tuturor domeniilor arondate acelei comune și aria ocupată de gospodăriile țărănești individuale. Valorile acestui raport variază între zero, acolo unde comuna cadastrală nu cuprindea nici un domeniu, și depășea arareori valoarea 2, dar ajungea într-un singur caz (comuna Șipot/Siret din districtul Vijnița) la 16,6, urcând în 4 cazuri la ∞ , acolo unde o moșie nu era arondată nici unei comune. Aceste din urmă 4 cazuri n-au fost luate în calcul.

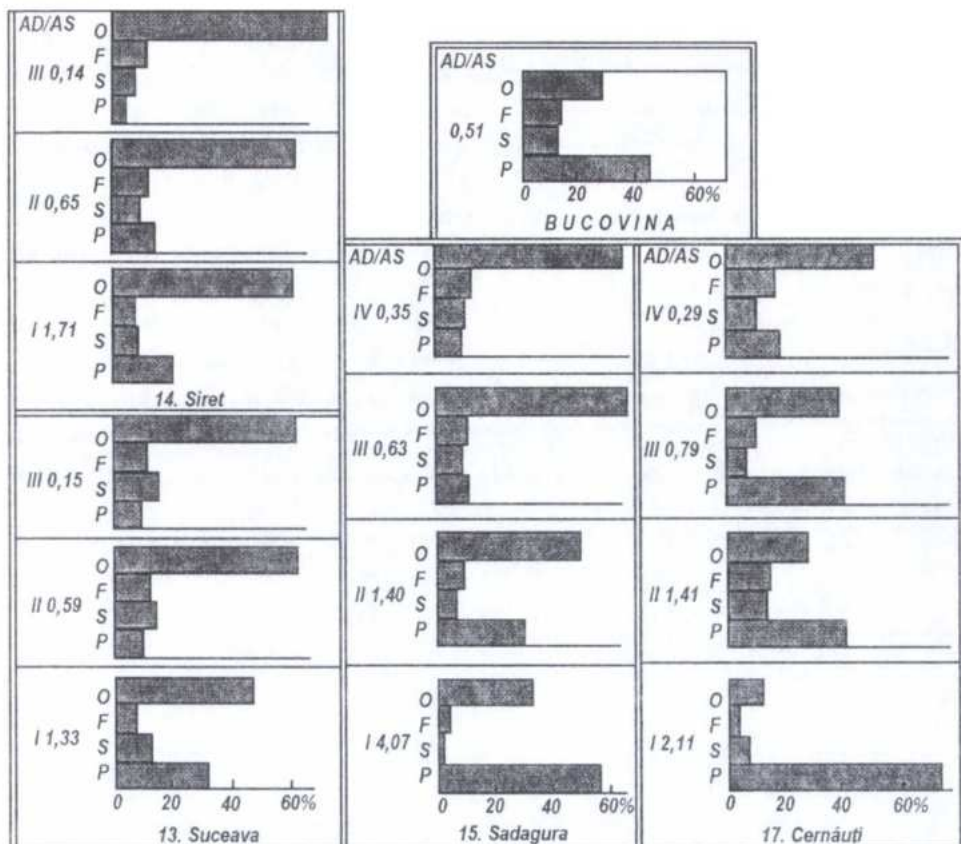
Așezate în ordinea crescândă a acestor rapoarte, comunele au fost separate, după caz, în două, trei sau patru grupuri cu rapoarte și arii cât mai apropiate posibil. Pentru fiecare din aceste grupuri se calculează raportul mediu dintre aria domeniilor și a satelor propriu-zise, precum și procentajul celor 4 categorii de terenuri mai importante: ogoare, fânețe, pășuni și păduri. Datele globale pe întregul district se găsesc reprezentate grafic în Figura 8 a, b, c, unde felul terenului este notat cu O, F, S și respectiv P. Graficele de tip histogramă corespund celor 17 districte și întregii Bucovine. Rapoartele medii dintre aria domeniilor și cea a satelor sunt precizate, pentru fiecare dintre grupele indicate, prin cifre romane, în coloanele AD/AS.

Din Figura 8c rezultă că ogoarele și pădurile ocupau în medie în Bucovina 28,6%, respectiv 44,7% din aria impozabilă a țării, adică aproape 3/4 din teritoriu. Se mai observă, ceea ce este firesc și rezultă și din Figura 3, că procentajul de ogoare crește și cel de păduri scade odată cu creșterea densității populației și a scăderii caracterului muntos al districtului.

Figura 8

Procentajul mediu al ogoarelor (O), fânețelor (F), pășunilor (S) și pădurilor (P) în domeniile și satele diferitelor districte, în funcție de raportul dintre ariile domeniilor (AD) și ariile satelor (AS) pe grupuri de comune cadastrale

c)

Dar ceea ce ne interesează aici este schimbarea naturii terenului în funcție de repartizarea sa pe sate și orașe semi-rurale pe de o parte, și domenii pe de altă parte. Cu singura excepție a districtului Vâșcăuți, procentajul pădurilor crește în toate districtele pe măsură ce crește raportul AD/AS, adică de la grupele cu cifre romane mai mari către grupa I: în același sens scade, cam în aceeași măsură, proporția ogoarelor. În același sens variază, ce-i drept, mult mai puțin regulat și cu fluctuații destul de însemnate, proporția fânețelor, iar neregulat și nesistematic fluctuează aceea a pășunilor.

Este deci clar că proprietarii terenurilor mult mai întinse decât necesar pentru subzistența propriei familii preferau în general pădurile, a căror exploatare era mai profitabilă și mai potrivită transformării în bani, fără muncă și expertiză personală. Exploatarea și replantarea necesară pentru păstrarea acestui patrimoniu valoros care este pădurea se putea face cu personal de specialitate salarizat.

Trebuie remarcat totuși în favoarea acestei repartiții preferențiale a pădurilor la marea proprietate, fie că este vorba de domenii particulare, mănăstirești sau de alt fel, că intrarea lor masivă în mica proprietate rurală, individuală sau obștească,

ar fi însemnat distrugerea rapidă a pădurilor, fenomen la care asistăm și în prezent. Nu pot uita o călătorie pe Bistrița cu pluta în tinerețea mea când, în apropierea Broștenilor, malul drept, proprietate a prințului Nicolae, era împodobit și consolidat de păduri bine îngrijite, în timp ce malul stâng, proprietate a comunei Broșteni, era lipsit de orice vegetație arboreală și erodat în așa măsură încât, după spusele localnicilor, șoseaua care șerpuia de-a lungul râului era blocată în fiecare primăvară de grohotișul adus de ploii de pe povârnișurile dealurilor dezgolite de stratul de pământ fertil.

Corelația dintre datele demografice și repartizarea pădurilor între sate și domenii poate fi descrisă cantitativ, cum se va arăta în cele ce urmează.

Vom presupune că, pentru un district dat, totalul ariei împădurite, A , a domeniilor și satelor din fiecare grup de sate cadastrale notat eu o cifră romană dată și un raport mediu al ariilor parțiale AD și AS înscris în coloana AD/AS era dat de relația

$$A = AD \times PD + AS \times PS \quad (1)$$

căreia i se poate da ușor forma

$$A/AS = PD \times AD/AS + PS \quad (2)$$

unde PD și PS sunt factori de proporționalitate subunitari, care diferă de la district la district, dar sunt aceiași pentru toate grupurile de sate cadastrale din același district.

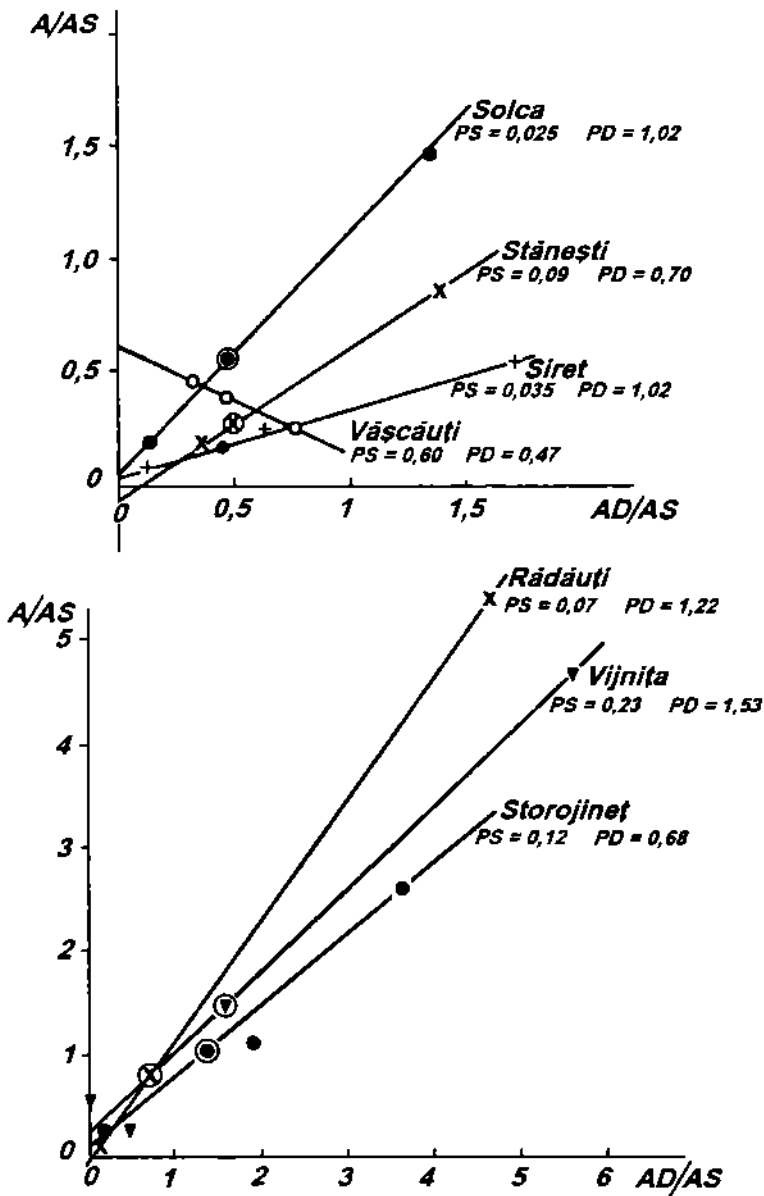
Deci A/AS fiind o funcție lineară de AD/AS , într-o reprezentare grafică în coordonate carteziene a funcției $A/AS(AD/AS)$ pe baza datelor statistice din Figura 8, punctele cu ordonata A/AS și abscisa AD/AS ar trebui să se așeze pe câte o dreaptă diferită pentru fiecare district în parte, valoarea factorului PD fiind egală cu panta dreptei, iar valoarea factorului PS fiind egală cu ordonata punctului de intersecție a dreptei cu axa ordonatelor. Dreptele sunt definite prin 2, 3 sau 4 puncte corespunzătoare perechilor de valori A/AS și AD/AS pentru cele 2, 3 sau 4 grupuri de sate și domenii din districtul în cauză, la care se adaugă un punct suplimentar corespunzător mediei rapoartelor A/AS și AD/AS pentru întregul district, punct înconjurat în grafice cu un cerc.

Într-adevăr, majoritatea punctelor deduse din datele statistice din Figura 8 verifică foarte bine relația lineară (2). Câteva exemple sunt prezentate în Figura 9. Uneori, puncte bazate pe un grup constituit dintr-un singur sat cadastral având arondat un domeniu relativ mare, se așează mai puțin bine pe dreaptă. La trasarea celei mai bune drepte s-a acordat acestor puncte o pondere mai redusă, căci pentru ele probabilitatea unei abateri statistice ridicate este mare.

Figura 9

Relația lineară între rapoartele dintre aria împădurită (A) și cea totală ocupată de diferitele grupuri de sate (AS) dintr-un district dat și rapoartele (AD/AS) dintre ariile totale ocupate în aceleași grupuri de sate cadastrale din același district.

Câteva exemple

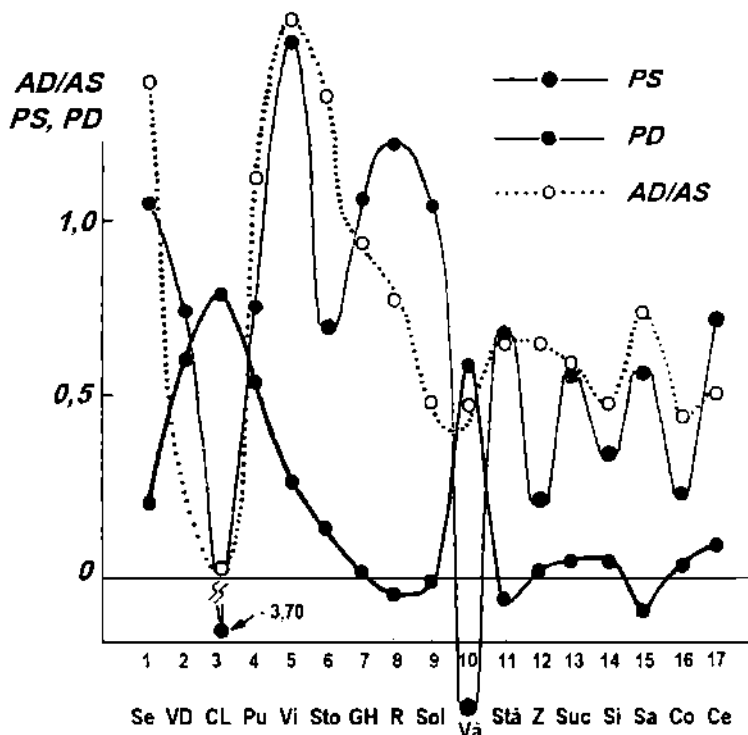

Valorile obținute pentru AD/AS mediu și pentru factorii de proporționalitate PD și PS sunt reprezentate în Figura 10, în funcție de numerele de ordine ale districtelor stabilite în Figura 2. Având în vedere proporția relativ redusă a

terenurilor ocupate de fânețe și pășuni, și cu atât mai mult de grădini și de vii, maximele curbei PD-urilor corespund minimelor curbei PS-urilor și invers. Atrag atenția unele valori puternic negative ale lui PD; cele mai mult apropiate de zero ale lui PS se datoresc pur și simplu erorilor generate de fluctuațiile statistice și impreciziei trasării dreptelor.

Figura 10

Valorile coeficienților PS, PD și AD/AS pentru diferitele districte, ordonate după densitatea populației (vezi textul)

Minimele puternic negative ale lui PD apar la districtele Câmpulung (-3,70) și Vășcăuți (-0,47). Semnul negativ al factorului PD înseamnă de fapt că la o creștere relativă a ariei parțiale a domeniului, proporția de teren împădurit de pe domeniu scade. Pentru districtul Câmpulung această comportare era de așteptat, întrucât cele patru domenii existente erau locuite de foști sau prezenți mineri, toate împreună neformând decât 0,8% din aria totală a districtului. Orice întindere a lor nu s-ar fi făcut peste un teren împădurit.

Factorul PD negativ din districtul Vășcăuți este mai puțin pronunțat și are probabil altă cauză. S-ar putea ca numeroasele dării ale unor boieri și răzeși către schiturile din regiune să nu fi intrat până la urmă integral în domeniile Fondului Religionar, majoritatea pădurilor din „Codrul Bucovinei” rămânând în perimetrul satelor⁹.

În sfârșit, mai trebuie comentată apariția importantului maxim al funcției PD din dreptul districtului 5 (Vijnița), căruia nu-i corespunde un minim decelabil al funcției

PS. În acest district fracțiunea domeniilor din toată aria districtului era de 60,8%, cea mai mare din toată Bucovina, iar 60,3% din aria domeniilor era proprietatea baronului Georg Wassilko-Serecki, descendent dintr-o familie românească de răzeși, devenit ucrainean, care fondase pe terenurile sale, în secolul al XIX-lea, câteva colonii germane. Împreună cu Fondul Religionar, aceste domenii cuprindeau majoritatea pădurilor districtului, fără să afecteze apreciabil fondul forestier al satelor, districtul dispunând de una din cele mai mari proporții medii de teren împădurit din Bucovina (58,5%) și de o populație relativ rară (numărul de ordine 5).

H. ÎNCHEIERE

Studiul de față are doar pretenția de a oferi o bază de discuție cantitativă pentru evaluarea modului în care cele trei tipuri de componente teritoriale ale Bucovinei, orașele și târgurile, satele și domeniile, au contribuit diferențiat, dar sinergetic, cu rezultate pozitive sau negative, la buna sau reaua funcționare a societății bucovinene către sfârșitul stăpânirii austriece. Datele oferite de Comisia centrală de statistică din Viena cu privire la rezultatele recensământului populației și animalelor Bucovinei în anul 1900 dezvăluie aspecte interesante multilaterale care, analizate cu mai multă competență decât cea a autorului de către istorici, demografi, sociologi, economiști și alți specialiști, ar putea să ducă la concluzii valoroase nu numai retrospective, ci și pentru situația în care se găsește astăzi, după aproape un secol, nu numai fosta Țară a Bucovinei, ci și țara noastră în ansamblul ei.

Note bibliografice

¹ *Gemeindeflexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder; bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900* (Lexiconul comunelor din regatele și țările reprezentate în Consiliul imperial, prelucrat pe baza recensământului populației de la 31 decembrie 1900), vol. XIII: *Bukowina*, Editat de Comisia centrală de statistică, Viena, 1907.

² Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. I. Manipularea ulterioară a datelor*, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, p. 351.

³ *Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina* (Rezultatele recensământului populației și animalelor la 31 decembrie 1910 în ducatul Bucovina), prelucrat și publicat, după datele Comisiei centrale de statistică de la Viena, de Oficiul statistic al ducatului Bucovina, Cernăuți, 1913, p. XXIV.

⁴ Anton Zachar, *Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1900 im Vergleiche mit denen der Volks- und Viehzählungen vom 31. Dezember 1880 und 1890 im Herzogtume Bukowina* (Rezultatele recensământului populației și animalelor din 31 decembrie 1900 în comparație cu acelea ale recensămintelor din 31 decembrie 1880 și 1890 din ducatul Bucovina), Cernăuți, 1907, Tabela XIV, p. 76–77.

⁵ P. Niedermayer, comunicare personală.

⁶ Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. II. Știința de carte*, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, p. 359.

⁷ J. Talsky, *Die landschaftliche Verteilung der Deutschen im Buchenland* (Repartiția teritorială a germanilor în Bucovina), în *Bukowina – Heimat von gestern* (Bucovina - patria de ieri), Karlsruhe, ediția a III-a, 1987, p. 97–112.

⁸ Radu Grigorovici, *Răsfoind un vechi dicționar geografic al Bucovinei*, comunicare susținută în cadrul manifestărilor „Luna Bucovinei” ale Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, iunie 1993 (nepublicat).

⁹ Em. Grigorovitz, *Dicționar geografic al Bucovinei*, Societatea Geografică Română, București, 1908.

I.5. STUDIU COMPARATIV AL RECENSĂMINTELOR POPULAȚIEI BUCOVINEI DIN ANII 1772, 1774 ȘI 1775 (I)*

A. INTRODUCERE

Este desigur o întâmplare că între 1772 și 1775, ani decisivi pentru crearea și însușirea de către Austria sau, mai bine spus, de către Imperiul Habsburgic, a Bucovinei, au avut loc, succesiv, nu mai puțin de trei recensăminte ale populației de pe teritoriul acesteia.

Cel dintâi a fost organizat de divanul Moldovei, din ordinul feldmareșalului conte (Graf) P. A. Rumianțev, comandantul trupelor rusești, transmis administratorului militar al Moldovei, generalul A. V. Rimski-Korsakov la 18 februarie 1772. Fiind redactat în limba română, informația verbală a trebuit să fie tradusă în rusește, pentru a putea fi folosită de comandantul rusesc. Sunt menționate uneori numele traducătorilor – în cazul ocoalelor Bucovinei ei se cheamă polcovnicul Dmitrie Pepon și căpitanul Iurie – precum și acelea ale unor boieri moldoveni care au semnat pentru autentificare, ca vornicul Mihalache Stârcea, starostele paharnic Imbo, starostele Ilie Herescul, al doilea vistiernic Ștefan Hurmuzachi.

Sunt enumerate localitățile cu denumirile lor românești, sunt nominalizați stăpânii acestor localități, și anume mănăstirile sau episcopiiile, boierii, uneori și nobilii mărunți ca mazilii și șleahțiții; moșiile răzășești sunt caracterizate drept „stăpânite de feluriți proprietari”. Se indică numărul caselor locuite și al celor pustii (în marea majoritate a cazurilor – dar nu întotdeauna – este vorba, în primul caz, de numărul capilor de familie prezenți), numărul moldovenilor și țiganilor supuși unui boier, al clerului (popi, diaconi și dascăli), al moldovenilor liberi și al țiganilor domnești, al grecilor, armenilor, sârbilor și jidovilor (ultimii doi împreună, dar privind, în cazul Bucovinei, doar pe cei din urmă). În rubrica „Mazili și ruțași cu numele lor” sunt înregistrați și șliahtiții, ruțașii și așa-numitele neamuri (postelnici, polcovnicei, vel căpitani). Majoritatea covârșitoare a populației o constituiau „moldovenii liberi”, singurii care plăteau biruri obștești, impuse de domnie și repartizate pe familii în fiecare localitate de către obștile înseși. Cei cuprinși în rubrica mazililor și ruțașilor nu făceau parte din acest sistem obștesc, zis și al „cislelor”, ci își negociau impunerea cu fiscul și-și achitau impozitele individual și la termene fixe. Șliahtiții erau posesori ai unui titlu nobiliar polonez acordat cu dărnicie de armata rusă de ocupație celor ce i-au servit interesele; titlul nu a fost recunoscut mai târziu ca titlu de noblețe de către autoritățile moldovenești, dar asimilat cu cel de mazil de cele austriece „din neștiință”, cum spunea generalul von Enzenberg, al doilea guvernator militar al Bucovinei, după generalul Splény. Cât privește pe ruțași, aceștia erau, după Radu Rosetti, „în cea mai mare parte oameni străini sau bejenari readuși în țară, așezați cu *ruptă* sau *ruptoare* făcută cu Visteria: atâta pe cap pe fiecare an”².

* Studiu publicat în „Analele Bucovinei”, anul V, nr. 2, 1998, p. 293–312.

Și dintre „moldovenii liberi”, unii erau scutiți parțial sau integral de biruri și alte îndatoriri obștești. Era vorba de slujbași judiciari și militari (arnăuți, bărani, împlători, călărași, panțări și comandanții acestora) ai starostiilor și isprăvnicilor, precum și de slugile, argații, breslașii autorităților administrative – uneori și ai poștei –, ai marilor și micilor nobili, ai mănăstirilor, episcopiei Rădăuților, mitropoliei de Iași, dar mai ales, adeseori în număr excesiv de mare, de categoria scutelnicilor autorizați cu salvardarea divanului, dar și a „luminăției sale feldmaresalului (sau grafului)”.

Ultima categorie de membri ai obștei scutită parțial sau integral de contribuție, avea caracter de protecție socială: erau femeile văduve în ținutul Cernăuțiului, iar în ținutul Sucevei erau femeile sărace și nevolnicii.

Aceste excepții erau enumerate și motivate în amănunt – în cazul scutelnicilor chiar cu data, numărul și autoritatea emitentă a salvardării.

Ceea ce a supraviețuit din documentele acestui recensământ, încheiat la sfârșitul anului 1772 și începutul anului 1773, este numai o fracțiune a variantelor rusești referitoare la 20 din cele 22 de ținuturi ale Moldovei și nimic din documentul moldovenesc original.

Aici ne vor interesa datele privitoare la: 1) Ținutul Câmpulungul cernăuțean, cu ocoalele Câmpulungului Rusesc (5 localități) și ai Putilei (4 localități); 2) Ținutul Cernăuțiului cu ocoalele Târgului (27 de localități) al Prutului (33 de localități), al Nistrului (31 de localități) și Ceremușului (23 de localități); 3) Ținutul Hotinului, ocolul de sus (9 localități); 4) Ținutul Sucevei, 21 de localități din ocolul Berhometelor; 5) Ținutul Botoșaniului, 4 sate din ocolul Siretului și ocolul de jos. Vom dispune deci de un număr de 158 localități, preponderent din nordul Bucovinei, față de totalul de 290 recenzate în 1775, de care ne vom ocupa mai jos.

Din cauza dispariției, apariției, contopirii sau scindării unor comune și a modificării atenanțelor lor, identitatea și numărul localităților din cele trei recensăminte au necesitat unele adaptări și eliminări câteodată îndoielnice, dar care nu influențează cătuși de puțin concluziile trase din aceste date.

Din aceste 158 de localități, un număr important a fost ocupat numai vremelnic de trupele austriece, și anume: 13 din ocolul Târgului din ținutul Cernăuțiului; toate cele 9 din ocolul de sus al ținutului Hotinului; 5 din ocolul Berhometelor și 4 din ocolul de mijloc al ținutului Sucevei și 32 din ocoalele Siretului și din ocolul de jos al ținutului Sucevei și cel al Botoșaniului. Aceste 63 de localități au fost retrocedate Moldovei după încheierea anevoioaselor și îndelungatelor tratative austro-turce pentru stabilirea graniței definitive moldo-austriece, asupra căreia s-a convenit prin Tratatul de la Balamutca abia la 2 iulie 1776. Această retrocedare a afectat o fracțiune semnificativă din numărul total al localităților din estul și sud-estul Bucovinei, o regiune a cărei ocupație de către armata austriacă reprezenta o primejdie evidentă pentru cetatea turcească destul de izolată a Hotinului.

În analiza noastră vom ține seama de toate cele 158 de localități, pentru a da datelor demografice mediate o pondere statistică mai mare, ele făcând parte în totalitate, la urma urmei, la data recenzării lor, din același stat al Moldovei, aflat

sub suzeranitate turcească, domnie fanariotă și ocupație militară rusească, spre sfârșitul ostilităților ruso-turce desfășurate în acest colț nord-vestic al țării.

Al doilea recensământ este de fapt o repetare a celui dintâi, care se pare că nu l-a satisfăcut pe cel ce-l comandase. De altfel, rubricile sale dezvăluie foarte clar ce-l interesa în primul rând pe feldmareșal: numărul birnicilor. Acesta rezultă, pentru fiecare localitate, din „toată suma caselor”, din care se scad numărul caselor pustii precum și „rufeturile”. Acest din urmă termen este explicat în dicționare prin „breslași” sau „meseriași”, dar el cuprinde, în acest recensământ, o gamă largă de categorii sociale cărora li se acordă, fie în grupuri restrânse, fie individual, cu aprobarea unor autorități, de altfel foarte diverse, această calitate. Există și abateri de la regula de mai sus, dar ele sunt foarte rare și nesemnificative, chiar pe plan local.

Găsim printre rufeturi: boierii, mazilii și șleahțiții, în calitatea lor de „nobili”; clerul mirean și slugile lor; militarii și slujbașii starostiilor și isprăvniciiilor, precum și slugile nobilimii, ale starostilor și ispravnicilor (vizitii, bărbieri, croitori, dârvari, apari și alții); vornicii și vatamanii satelor; unii breslași mai deosebiți și calfele lor. Mai întâlnim printre rufeturi pe ruțași, pe țiganii boierești și mănăstirești și, în general, pe cei ce plăteau birurile în afara sistemului de impunere obștească, precum: marchitanii, țiganii nomazi, jidovii, armenii și alții. Excepție făceau, ca și la recensământul din 1772, văduvele, femeile sărace, nevolnicii, bejenarii și, temporar, „liuzii” din slobozii. În listele nominale ale beneficiarilor acestui ajutor social întâlnim, pe lângă simplul lor prenume, mențiuni ca: „preuteasă”, „maziliță săracă”, „panțări care și-au depășit anii de slujbă” sau „jidaucă”.

Categoria cea mai numeroasă de nebirnici erau scutelnicii. Calitatea de scutelnic era acordată în principiu de divan, printr-o „salvgardare” cu număr și dată, iar scutelnicii individuali sau colectivi – putea fi un sat întreg – se găseau pe o listă oficială (vedomostie), scutelnicii lucrând în folosul unui notabil (boier, mazil, ruțaș, breslaș), care obținuse această favoare la Iași, privând astfel statul – adică pe domn – de o contribuție deviată spre acea notabilitate. După Radu Rosetti¹, în 1833 numărul scutelnicilor din Moldova se ridicase la 25 917, alți 1 917 așteptând să fie acceptați, iar paguba pentru vistierie se ridica la 700 000 lei. Instituția scutelniciei și amplexarea ei reflectă clar lupta dintre divanul boieresc și domnul fanariot, victima fiind moldoveanul birnic.

Din acest al doilea recensământ, încheiat în intervalul documentat dintre 26 mai și 5 iulie 1774, deci la un an și jumătate după cel dintâi, au supraviețuit datele numerice și textele redactate în limba română, cu grafie cirilică (variantea moldovenească) privind 19 din cele 22 de ținuturi ale Moldovei, dar nu identice cu cele conservate din recensământul precedent. Din acesta lipsesc cu totul ținuturile Câmpulungului Sucevei (Moldovenesc), al Bacăului și al Putnei; în recensământul din 1774 nu s-au păstrat ținuturile Câmpulungului Cernăuțului (Rusesc), al Codrilor și al Tecuciului.

În schimb, datele oferite cu privire la Bucovina sunt, în parte, mult mai bogate pentru anul 1774. Aici figurează ținutul Câmpulungului Cernăuțului, cu 9 localități, ocoalele Târgului, al Prutului de Jos, al Nistrului și al Ceremușului, ale ținutului Cernăuțului, cu aceleași localități ca în 1772, adică, respectiv, 27, 33, 31

și 23 la număr; ținutul Suceava, cu ocolul Berliometelor, de astă dată complet, cu 37 de localități; al Vicovelor, cu 35 de localități; al Mijlocului, cu 22 de localități; ținutul Hotinului, ocolul de sus, cu 9 localități; ținuturile Sucevei și al Botoșanilor, cu ocoalele Siretului ale amândorura (46 de localități) și, în sfârșit, din nou, ținutul Sucevei cu ocolul Câmpulungului Moldovenesc (13 localități). Din totalul de 284 de localități acoperite de acest recensământ, numai 212 au rămas efectiv în Bucovina. Cea mai importantă deosebire dintre cele două recensăminte succesive este faptul că, între datele furnizate de cel de-al doilea pentru tot ținutul Cernăuțului (cu excepția Câmpulungului Rusesc), al ținutului Hotinului, al ocolului Câmpulungului Moldovenesc – Suceava și al ocolului Siretului, al ținutului Botoșaniului erau cuprinse prenumele și, când se putea, numele de familie, porecla, meseria sau etnia fiecărui recenziat. Este regretabil că din tot restul ținutului Suceava există numai „Extracte” ce conțin aproape numai date numerice.

Cele două recensăminte amintite până acum au fost publicate *in extenso* în cadrul seriei intitulată *Moldova în epoca feudalismului*, de către Institutul de Istorie al Academiei de Științe al R.S.S. Moldovenești în editura „Știința” (Chișinău), în anul 1975. Datele sunt cuprinse în volumul VII al seriei, având două părți de câte 600 și 527 de pagini, sub titlul *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774*. Volumele sunt alcătuite de P. G. Dimitriev, care scrie și cuvântul introductiv și comentariile, iar redacția este asigurată de P. V. Sovietov. Ediția este bilingvă, română-rusă, se promite și un glosar-indice moldavo-rus, care însă lipsește.

Al treilea recensământ se datorește unei echipe de ofițeri austrieci din armata de ocupație, de sub comanda generalului Gabriel von Splény, după ce fuseseră instruiți pe teren de el însuși, în acest scop. Rezultatele obținute sunt, după propria caracterizare a generalului, sumare. Localitățile sunt grupate pe ținuturile și ocoalele Moldovei. Ele sunt numerotate într-o ordine care se aseamănă și ea în mare măsură cu aceea din recensămintele moldovenești. Denumirile satelor sunt deformatate până la desfigurare totală, putându-se decela de multe ori chiar naționalitatea ofițerului recenziat. Dacă satul Buda devine Poda, este vorba de un german care diferențiază cu greu sunetele B și P; dacă satul Șcheia devine Skée, este probabil vorba de un francez; dacă Hârtopul devine Herdopol, se putea ca recenziatul să fi fost grec; dacă Suha și Mălinii devin Zuchomalia, trebuie să fi fost italian; iar dacă Corocăieștii devin Kőrökajest, era cu siguranță ungar. Pentru identificarea localităților cuprinse în listele acestui recensământ, ne-au folosit identificările realizate după diferite izvoare de Rodica Marchidan și publicate în partea a doua din cartea *Bucovina în primele descrieri*, aflată sub tipar în editura Academiei Române.

Localitățile cuprinse în aceste tabele cuprind toate cele aflate în toamna lui 1775 sub ocupație militară austriacă; cele restituite până la urmă Moldovei (respectiv Imperiului Otoman) au fost prevăzute de către editorul inițial al manuscrisului generalului Splény, custodele bibliotecii Universității cernăuțene, Johann Polek (1893), cu un asterisc, ca și în sus-numita ediție bilingvă.

Dintre categoriile sociale sunt înregistrate separat, pentru fiecare sat, și „atenanțele” sale: „notabilitățile” (boieri, mazili, șlehtiți – încorporând în ultima

categorie toată nobilimea mărunță, cum explică însuși generalul); apoi popii (de fapt numai preoții – nu și diaconii și dascălii) și țărani; în sfârșit, slujbași judiciari (îmblători, bărani, arnăuți și călărași). Categoriile înregistrate numai global sunt: negustorii, armenii, evreii și țiganii nomazi. De fapt, numerele din tabelele de date nu reprezintă nici la Splény indivizi, ci capi de familie.

Rezultatele numerice, tabelate pe ocoale, erau de fapt o anexă a *Descrierii Bucovinei* a generalului Splény. Ele au fost publicate, din motive tehnice, de același Johann Polek, separat de lucrarea de bază, în „Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums”, 1894, p. 27–44, însoțite de o scurtă introducere și un registru alfabetic al localităților rămase definitiv în interiorul Bucovinei. Ele vor constitui partea a II-a a cărții *Bucovina în primele descrieri*, însoțite de comentarii și de un indice bilingv german-român și român-german.

În plus, tabele numerice pe ocoale sunt completate cu un extras ce cuprinde datele însumate pe 12 ocoale și pe toată Bucovina, precum și datele globale, privitoare la negustori, armeni, evrei și țigani nomazi, nepermițând, prin urmare, deslușirea repartiției acestor locuitori pe localități sau cel puțin pe ocoale, ceea ce nici n-ar fi avut sens în cazul țiganilor nomazi.

O tabelă finală separată enumeră cele 36 de mănăstiri, schituri și sihăstria din teritoriu, împreună cu numărul călugărilor și călugărițelor ce se găseau în ele. Astfel de date nu se găsesc în recensămintele moldovenești, deci nu găsesc date comparabile.

Trebuie menționat că acest ultim recensământ este realizat conștiincios, lipsit de erori numerice sau de tipar, dar, din cauza absenței unor texte explicative și a mai multor rubrici cu caracter social și etnic la nivelul localităților, furnizează mai puține informații demografice mai subtile decât recensămintele moldovenești, care abundă în schimb în erori numerice și geografice, precum și în confuzii pe plan definitoriu și organizatoric.

B. SCOPUL ȘI TEHNICA STUDIULUI

Existența a trei recensăminte, a căror întocmire se petrece între decembrie 1772, iunie 1774 și august 1775, încălecând deci trecerea confuză, dar pașnică, a teritoriului viitoare Bucovine și a unor teritorii învecinate de sub ocupația militară rusă sub ocupația – în parte doar temporară – a armatei imperiale habsburgice, în timp ce administrația moldovenească mai funcționa, era o situație rar întâlnită de a întreprinde un studiu demografic comparativ. Tentația era mare, deși autorul nu se poate lăuda că ar fi prevăzut în ce vor consta rezultatele studiului. Lucru tentant i s-a părut circumstanța că datele mergeau – cel puțin în mare parte – până la nivelul local, uneori chiar individual, ceea ce dă frâu mai liber intuiției și procedelor matematice de prelucrare a datelor.

Baza numerică principală pentru analiza la nivel de țară, ținut, ocol și categorii de localități (orașe, târguri, sate) este formată de un grup de tabele întocmite de autor în acest scop.

Tabela 1

Ținutul Cernăuți – Ocolul Târgului

Felul localităților	Numărul	Anul	Case			Cler		Țărani			Notabili				Jidovi	Armenii	Țigani	Sluj. Sculeinici	
			Total	Pustii	Locuite	Nr.	%	Liberi birnici	Supuși	%	Boteri	Mazili	Rupășii	Slujbași Militari					Văduve
a Târgul Cernăuți și Roșița	2	72	421	1	420	15	3,6	112	-	26,6	-	3	7	154	32	65	24	2	6
		74	537	-	537	13	2,4	133	-	42,1	-	4	9	153	30	93	7	4	87
		75	324	-	324	12	5,4	161	-	71,9	2	9	-	140	-	-	-	-	-
b Sate rămase în Bucovina	12	72	877	12	865	18	2,1	641	-	74,1	-	8	1	5	66	5	-	3	107
		74	799	-	799	23	2,9	487	-	61,0	-	6	5	96	28	18	-	-	133
		75	803	-	803	16	2,0	768	-	95,6	-	9	-	10	-	-	-	-	-
c Sate ocupate temporar	13	72	636	97	539	25	4,6	419	-	77,7	-	19	1	51	23	12	-	7	-
		74	693	112	581	25	3,6	277	-	36,5	-	17	7	154	64	19	-	-	13
		75	423	-	423	15	2,9	383	-	73,2	1	24	-	-	-	-	-	-	-
d Total Ocol	27	72	1934	110	1824	58	3,2	1172	-	64,3	-	30	9	210	121	82	24	12	113
		74	2029	112	1917	61	3,0	897	-	44,2	-	27	21	403	122	130	7	4	233
		75	1550	-	1550	43	2,8	1312	-	84,6	3	42	-	150	-	-	-	-	-

Tabela 2

Ținutul Cernăuți – Ocolul Prutului

Felul localităților	Numărul	Anul	Case			Cler		Țărani			Notabili								
			Total	Pusti	Locuite	Nr.	%	Liberi bimici	Supuși	%	Boieri	Mazili	Ruptași	Slujbași Militari	Văduve	Jidovi	Armeni...	Tigani	Slugi Scuteinici
Sate rămase în Bucovina	23	72	1801	47	1754	70	4,0	1261	3	72,1	-	43	8	244	32	31	-	6	74
		74	2275	258	2017	79	3,5	1506	-	66,2	1	42	22	57	183	48	-	16	49
		75	2546	-	2548	52	2,0	2428	-	95,4	1	47	-	18	-	-	-	-	-

Tabela 3

Ținutul Cernăuți – Ocolul Nistrului

Felul localităților	Numărul	Anul	Case			Cler		Țărani			Notabili								
			Total	Pusti	Locuite	Nr.	%	Liberi bimici	Supuși	%	Boieri	Mazili	Ruptași	Slujbași Militari	Văduve	Jidovi	Armeni...	Tigani	Slugi Scuteinici
Sate rămase în Bucovina	31	72	1793	-	1793	80	4,5	1528	-	85,2	-	33	6	40	44	42	-	4	11
		74	1779	153	1626	90	5,1	1231	-	69,2	-	27	12	55	73	53	-	5	78
		75	1890	-	1890	55	2,9	1767	-	93,5	-	49	-	19	-	-	-	-	-

Tabela 4

Ținutul Cernăuți – Ocolul Cereamușului

Felul localităților	Numărul	Anul	Case			Cler			Țărani			Notabili				Văduve	Jidovi	Armeni...	Țigani	Slugi Suteinici	
			Total	Pusti	Locuite	Nr.	%	Liberi	Supuși	%	Boieri	Mazili	Ruprași	Slujbași Militari							
Țărgul Vijniței	a	72	120	2	118	4	3,3	40	-	33,3	-	-	-	-	10	-	64	-	-	-	
		74	153	-	153	7	4,6	166	-	43,1	-	-	-	-	-	-	71	9	-	-	-
		75	65	-	65	3	4,6	62	-	95,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sate rămase în Bucovina	b	72	1270	39	1231	49	3,9	620	239	67,6	-	-	75	22	105	16	46	-	-	23	
		74	1196	-	1196	53	4,4	606	-	50,7	-	-	66	36	126	76	45	-	-	16	154
		75	1466	-	1466	33	2,3	1298	-	88,5	2	-	104	-	29	-	-	-	-	-	-
Total Ocol	c	72	1390	41	1349	53	3,9	660	239	51,8	-	-	75	22	115	16	110	-	-	23	
		74	1349	-	1349	60	4,4	672	-	49,8	-	-	66	36	126	85	116	-	-	16	154
		75	1531	-	1531	36	2,4	1360	-	88,8	2	-	104	-	29	-	-	-	-	-	-

Tabela 5

Ținutul Cernăuțului

Felul localităților	Numărul	Anul	Case			Cler		Țărani			Notabili				Jidovi	Armeni...	Țigani	Slugi Sutelenici
			Total	Pustii	Locuite	Nr.	%	Liberi	Supuși	%	Boieri	Mazili	Rupțași	Slujbași Militari				
Total ținut	1	72	6918	189	6720	261	3,8	4621	239	72,8	1	81	45	611	213	24	44	236
			7432	523	6909	290	3,9	4375	-	58,9	11	62	91	641	463	7	41	514
			7517	-	7517	186	2,5	6867	-	93,6	62	42	-	216	-	-	-	-

Întocmirea lor n-a fost deloc simplă.

1. În primul rând, identitatea unei localități date era adeseori dubioasă, ea fiind menționată într-un recensământ, dar absentă în altul; în general era vorba de localități de dimensiuni foarte reduse. Cauza unor astfel de inadvertențe putea fi o contopire, o sciziune, înființarea sau dizolvarea unei slobozii, o schimbare de denumire, o omisiune, o eroare de apartenență la un ocol anume etc.

2. În particular, în recensământul din 1775, unele localități mai importante au una până la 8 „atenanțe”, sate învecinate mai mici, ale căror date au fost contopite cu cele ale localității dominante. În recensămintele moldovenești ele apar adeseori ca unități separate. Mai mult, în ținutul Câmpulungului Rusesc (zis și al Cernăuțiului), greu accesibil, situat pe văile Ceremușului Alb și a afluentului său Putila, recensământul moldovenesc din 1772 înregistrează două ocoale. Unul al Câmpulungului, cu 5 sate, printre care „Vatra” (centrul politic al ocolului), cu 170 de familii, nu am putut-o identifica pe nici o hartă a regiunii, nici măcar pe cea mai veche hartă a Bucovinei, întocmită de topografii austrieci în 1775, iar localitatea următoare ca importanță, Câmpulungul, cu 85 de familii, îl regăsim chiar și pe harta aceasta sub numele ucrainean echivalent de Dolhopole, numele de Câmpulung găsindu-se numai în documente. Cele 4 sate identificabile pe hărți se găsesc toate pe Ceremuș. Din ocolul Putilei fac parte 4 sate, care pot fi identificate pe hărți cu oarecare siguranță, două dintre ele găsindu-se și ele pe Ceremuș. Deci cele două ocoale s-ar suprapune parțial. În recensământul austriac din 1775 apar doar 3 localități, cu câte 8, 8 și 5 „atenanțe” respectiv, distribuite cu totul fantezist în teren. Acum Dolhopole a dispărut, Câmpulungul Rusesc a reînviat, iar printre „atenanțele” sale se găsește pe de o parte Gura Putilei situată pe Ceremuș și, pe celălalt versant al Carpaților Păduroși, pe valea Siretului superior, satul Nisipitul, astăzi pe teritoriul României, capul liniei ferate Dărmănești–Rădăuți–Putna. Pentru a putea compara rezultatele celor două recensăminte a trebuit să fie făcute unele ajustări mai degrabă arbitrare; iar absența celor mai multe sate huțanești de pe valea Putilei de pe harta austriacă din 1775 arată că atât topografii, cât și probabil recenzenții austrieci, n-au prea călcat pe acolo. Dimpotrivă, moldovenii dau o serie de detalii despre stăpânii pământului din regiune, care au putut fi documentate⁴.

Astfel de nepotriviri, dar mult mai puțin grave, s-au mai constatat pe alocuri, dar ele fiind foarte puține la număr, au putut fi înlăturate cu o relativă ușurință și au implicat întotdeauna un număr foarte mic de familii. De altfel, rezolvările date unor astfel de cazuri nu pot influența apreciazabil concluziile trase din analiza datelor din tabelele prezentate.

3. Cu privire la recensământul din 1772 am mai menționat că, în materialul care s-a păstrat, avem de-a face cu o traducere în limba rusă a originalului românesc.

Încercarea de transcriere corectă a denumirilor localităților și a numelor proprii – în special ale boierilor, mazișilor și ruțașilor – se ciocnește de inexistența, în grafia cirilică rusă, a unui echivalent a sunetului *ă*, care este redat în varianta moldovenească cu litera *Ә* (citește *ă*), în timp ce translatorii recensământului îl folosesc pe *а*, de exemplu Tautul pentru Tăutul. Uneori terminații ușor rusificabile duc la deformări în acest sens, de exemplu Cernovka

pentru Cernauca; Toporauți pentru Toporăuți, dar și Godanest' pentru Godinești, dar și Ternauca pentru Târnauca; de asemenea, permanent, Vasili pentru Vasile sau Il'a pentru Ilie, dar și Sandul, Ioan, Toader, Ștefan. Este păstrat practic peste tot articolul definit masculin la localități (Boianul, Vatra Câmpulungului) și la nume proprii (Lupul Braha, Vasili Braescu).

Traducerea textelor explicative n-a prezentat dificultăți majore, în ciuda unor cuvinte ieșite din uz. De altfel, în astfel de cazuri, găsim adeseori în textul rusesc cuvinte românești nemodificate. Astfel, când este vorba de 8 slujbași judiciari și de 39 de grăniceri-vameși călare, denumiți în Moldova umblători și călărași, îi găsim denumiți în textul rusesc „8 umblatorov i 39 kalarășei”, și pe cei dintâi numai câteodată „rassălstiki”, adică curieri.

Atunci când vom fi în situația de a cita numele unei localități date, vom folosi în general denumirea ce i s-a dat în recensământul moldovenesc din 1774 sau, la nevoie, cea din recensământul din 1772, redată în forma românească echivalentă de obicei foarte apropiată.

Cu aceasta cred că am epuizat acele observații tehnice care vor fi necesare cititorului pentru înțelegerea tabelelor de date anexate prezentului studiu, precum și pentru folosirea ca bază de date pentru comentariile și interpretările care urmează.

C. ȚINUTUL CERNĂUȚIULUI

Discutarea datelor demografice se face de obicei pe unități teritoriale și administrative relativ mari: districte, regiuni, provincii, țări. În acest fel se evită fluctuații statistice excesive, se estompează efectele structurilor etnice, geografice, politice cu caracter microregional și se elimină practic particularitățile punctuale, adeseori interesante din punct de vedere istoric sau social.

În cele ce urmează vom folosi ca unitate geografică și administrativă, ocolul. Îl vom subîmpărți, când va fi cazul, în subgrupe de localități, care au în comun o anumită caracteristică structurală (de exemplu orașe și târguri), durata ocupației militare austriece (temporară sau definitivă), intervenția armatei ruse (prin acordarea de scutiri de bir).

Datele demografice furnizate de cele trei sau – la nevoie – a doar două recensăminte sunt desfășurate pe orizontală, pe categorii sociale și economice, iar pe verticală, după trecerea timpului.

Se trece apoi la însumarea și medierea datelor pe ocoale, pe ținuturi și pe toată țara Bucovinei.

Cea mai complexă bază de date se referă la Ținutul Cernăuțiului cu 4 din ocoalele sale (vezi tabelele 1–5):

– Ocolul Târgului (Cernăuți), care cuprinde orașul ce avea să devină capitala Țării și suburbia sa, Roșița (Tabela 1a); 12 sate situate în preajma orașului, la sud de Prut, care vor rămâne în interiorul Bucovinei (Tabela 1b); 13 sate ocupate de trupele austriece după februarie 1775, retrocedate Moldovei abia după Tratatul de la Balamutca, din 2 iulie 1776, deci aflate încă sub ocupație austriacă în august 1775, când s-a executat recensământul ordonat de Splény (Tabela 1c). Datele însumate, respectiv mediate, pentru întregul ocol se găsesc la Tabela 1d.

– Ocolul Prutului de Jos cuprinde 23 de sate (Tabela 2), aflate în teritoriul mărginit la apus prin pârâul Turcului de Galiția, la răsărit prin pârâul Răchitna, de ocolul de sus al ținutului moldovenesc al Hotinului, iar spre miazăzi de Prut. Localitățile din acest ocol, care vor deveni sub regimul austriac capitală de județ, respectiv capitale de district judiciar, sunt satele Coțmani, respectiv Sadagura și Boianul. Toată aria ocolului va face parte din Bucovina după fixarea definitivă a graniței ei.

– Ocolul Nistrului, care cuprinde 31 de sate (Tabela 3), ocupă toată partea de nord a Bucovinei. El se învecinează la apus, ca și ocolul Prutului, cu Galiția, dar fără graniță naturală; la răsărit este separat de ocolul de sus al ținutului Hotinului prin pârâul Onut. Acesta se varsă în râul Nistru, care limitează ocolul ce-i poartă numele, spre miazănoapte, de Galiția răsăriteană. Spre sud se învecinează cu ocolul Prutului de Jos. Satul Zastavna va deveni până la urmă capitală de județ.

– Ocolul Ceremușului se găsește în marele arc al Bucovinei, care pătrunde în Galiția datorită traiectului curbat al cursului inferior al Ceremușului, începând de la Răstoace și până la vărsarea sa în Prut, la Piedicăuți. Acest ocol cuprinde una din marile bucovine, păduri ce au dat țării numele de Bucovina și munților cel de Carpații Păduroșii. Două localități din acest ocol, Vijnița și Vășcăuți pe Ceremuș, aveau să devină capitale de județ. El cuprindea 23 de sate (vezi Tabelele 4a, 4b și 4c).

Formal, mai făcea parte din ținutul Cernăuți, ținutul sau ocolul Câmpulungului Rusc; dar el va forma, ca și ocolul Câmpulungului Moldovenesc, obiectul altei discuții, datorită statutului său autonom și a izolării sale.

Să analizăm mai întâi evoluția în timp a populației satelor rămase în final în cuprinsul Bucovinei, în cele 4 ocoale ale ținutului. Dacă admitem că numărul de case locuite, obținute prin scăderea caselor pustii din totalul caselor, reprezintă numărul familiilor din sat, constatăm o uniformitate surprinzătoare în tot ținutul, în bun acord cu rezultatele medii, calculate pentru întregul ținut, incluzând capitala și satele ocupate numai vremelnic de armata austriacă, deși, cum vom vedea, comportarea populației acestora din urmă este foarte diferită (vezi Tabela 5).

Într-adevăr, raporturile dintre populațiile totale recensate în anii 1774 și 1772, respectiv în anii 1775 și 1774, variază atât de puțin de la ocol la ocol, încât mediile lor pe toate ocoalele sunt afectate de o abatere standard de numai 8%, aceste raporturi având valorile $0,99 \pm 8\%$ și $1,14 \pm 8\%$. Deci, în medie, populația satelor în această parte a ținutului Cernăuți, care a intrat definitiv în compoziția Bucovinei, a scăzut cu doar 1% în cele 18 luni dintre decembrie 1772 și iunie 1774, dar a crescut cu 14% în intervalul de 14 luni dintre iunie 1774 și august 1775, mult peste sporul natural. Oricât s-ar fi normalizat condițiile de viață în al doilea răstimp, datorită încetării războiului, acest lucru nu se poate explica decât printr-un aflus de populație din exterior.

Dacă calculăm însă raporturile populațiilor determinate în cele trei recensăminte în satele vremelnic ocupate de trupele austriece cuprinse în ocolul Târgului, constatăm o deosebire marcantă față de cele rămase definitiv în Bucovina. În timp ce raportul dintre anii 1774 și 1772 este egal cu 1,07, care se încadrează în limitele de eroare ale valorilor acestui raport pentru toate satele din

categoria celor din urmă, anul 1775 marchează o scădere spectaculoasă, astfel că raportul dintre anii 1775 și 1774 scade de la 0,99 la 0,73.

Faptul că în recensământul din 1775 evreii nu apar în tabelele pe localități și ocoale, ci numai global, nu poate modifica sensibil acest raport, proporția lor la sate menținându-se în acea epocă – ca și mai târziu – sub 4% și era în orice caz în creștere. În schimb, atrage atenția faptul că, în cazul particular discutat aici, în decembrie 1772, respectiv în iunie 1774, se înregistrează 15,3, respectiv 16,2% case „pustii”, adică nelocuite, în timp ce în recensământul din august 1775, acestea nu sunt înregistrate deloc. De altfel, și în satele ținutului Cernăuți rămase în componența Bucovinei austriece, proporția caselor „pustii” în 1772 variază între 1,4% și 3,1%, în timp ce, în 1774, crește la 8,6% și 11,3% în ocoalele Prutului și Nistrului, dar este nulă în cele ale Târgului și Ceremușului.

În acest context, trebuie remarcate și variațiile suferite, între decembrie 1772 și iunie 1774, de numărul văduvelor, care nu erau impozitate decât foarte puțin sau deloc în Moldova acelei vremi. În medie, pe întreg ținutul Cernăuțiului, numărul familiilor de locuitori a crescut de la 6 717 la 6 925, adică cu abia 3%, în timp ce cel al văduvelor crescuse de la 213 la 463, adică cu 117%, deci de peste două ori. Atrage de asemenea atenția faptul că în Târgul Cernăuțiului, devenit sediu al comandamentului armatei de ocupație, și în satele înconjurătoare din acest ocol, populația a crescut în intervalul dintre primele două recensăminte de la 1 298 la 1 338 de familii, adică cu 3,1%, în timp ce cel al văduvelor a scăzut de la 98 la 58, deci la 60%. În schimb, în satele numai temporar ocupate, între februarie 1775 și 2 iulie 1776, lipsa unei stări de relativă ordine impusă de armata austriacă a dus la o scădere relativă a numărului de bărbați și la o creștere compensatorie din punct de vedere statistic, a femeilor singure; într-adevăr, în aceste sate, populația a crescut ușor de la 539 la 581 de familii, adică cu 7,8%, în timp ce numărul văduvelor a crescut de la 23 la 64, deci cu 41 de persoane, adică de 2,8 ori.

Cele de mai sus arată că utilizarea exclusivă a rezultatelor globale, cu neglijarea celor progresiv mai amănunțite a datelor statistice, duce la pierderi importante de informație de valoare istorică și socială.

Alte informații furnizate de tabelele 1–5 se referă la clerul mirean. Datele numerice reprezintă suma popilor, sub care recenzenții înțeleg, de cele mai multe ori, tot clerul mirean, independent de pregătire, adică prooții, diaconii și dascălii. Ei reprezintă, în decembrie 1772, 3,8% din numărul total al caselor din ținut, iar în iunie 1774, 3,9%; deci numărul lor relativ crește nesemnificativ în aceste 18 luni. În aparență, în anul 1775 se înregistrează o scădere importantă a raportului dintre cler și populația virtuală la 2,5 la suta de familii, adică cu 36%, sugerând vreo persecutare a ortodoxiei de către ocupant. De fapt, în recensământul din 1774, în componența rufeturilor, clerul este divizat chiar nominal (doar prin prenume) în aproape toate localitățile, în popi, diaconi și dascăli. Din cei 290 de membri ai clerului, numai 166, adică 57% din cler, adică 2,2 la suta de familii virtuale, sunt popi sau diaconi, și este foarte probabil ca, din ordinul generalului Splény, numai cei din aceste două categorii să fi fost înregistrați sub denumirea de „popi”. În acest caz, scăderea numărului relativ de clerici se transformă într-o creștere ușoară de 14%, ceea ce corespunde cu recomandarea clar exprimată de Splény în *Descrierea*

Bucovinei, II, cap. 4 și III, cap. 6, §1, de a ridica nivelul material, cultural și moral al preoțimii ortodoxe, spre deosebire de călugări.

Altă problemă este aceea a imigrării și emigrării în și din Bucovina. Aici, la analiza ținutului Cernăuți, ne vom mărgini la câteva aspecte particulare, revenind la problema globală după ce vom analiza și datele referitoare îndeosebi la ținuturile Suceava și Botoșani, precum și la ocoalele Câmpulungului Rusesc și Câmpulungului Moldovenesc.

Se remarcă, în primul rând, că populația totală a rămas, numeric, practic neschimbată în răstimpul de 18 luni, dintre decembrie 1772 și iunie 1774, după cum am arătat mai sus. Aceste date creează impresia înșelătoare de stabilitate și acalmie; de fapt, putem constata ușor că, în cursul acestor 18 luni numărul caselor pustii a crescut cu 325, în timp de acela al caselor locuite a crescut doar cu 189; totodată, numărul văduvelor a crescut cu 252, iar cel al gospodăriilor familiale evreiești cu 82, adică cu 31%. Cu alte cuvinte, s-au destrămat 252 de familii vechi și au apărut 272 de gospodării familiale noi, dintre care 82 evreiești. Iată realitatea adevărată din spatele celei cifrice globale, virtuale.

Cauza dispariției semnificative a capilor de familie ar putea fi ciuma, pe care o invocă generalul Splény în *Descrierea Bucovinei*, II, cap. 5, §5 drept cauză a împuținării populației, deși selectivitatea după sex a mortalității de pe urma acestei boli nu știu să fie documentată. Mai degrabă, cauza într-adevăr selectivă după sex ar putea fi înrolarea relativ frecventă a bărbaților ca voluntari în armata rusă, fenomen bine cunoscut și invocat atât de Splény, în alt context (vezi *Descrierea Bucovinei*, I, cap. 4), cât și de von Jenisch în observațiile sale la această scriere.

Dacă admitem că datele de mai sus sunt cel puțin parțial corelate, să analizăm mai amănunțit situația din cele patru ocoale și cele două târguri ale ținutului Cernăuți.

Pentru a ușura discuția care urmează am întocmit, pe baza datelor din tabelele 1–5, următoarea Tabelă 6, în care aceste date sunt regrupate într-o prezentare mai potrivită scopului urmărit.

În primul rând, constatăm că creșterea între 1772 și 1774 de 189 de familii, adică de 2,8% pe întregul ținut, se realizează astfel: în târgurile Cernăuți și Vijnța se constată *creșteri* de 117, respectiv de 35 de familii, iar în satele vremelnice ocupate din ocolul Târgului și cel al Prutului creșterile sunt de 42, respectiv de 263 de familii, deci, în total, de 457 de familii. Există însă alte trei ocoale (ale Târgului, Nistrului și Ceremușului) ale căror sate definitiv ocupate prezintă *scăderi* de 66, 167 și 35 de familii, adică în total de 268 de familii. Diferența $457 - 268 = 189$ dă naștere creșterii enunțate mai sus.

În al doilea rând, este clar că pustiirea a 325 de case și adausul de 82 de familii evreiești infiltrate dinspre nord-vest și nord-est în decursul celor 18 luni ar trebui să dea naștere la o *scădere* de populație de 243 de familii; de fapt, în acest răstimp a avut loc o *creștere* de 189 de familii. Se naște astfel un deficit de 432 de familii, adică de 6,4% din populația din decembrie 1772, care nu putea fi completat decât prin imigrație și nicidecum prin spor natural.

Tabela 6

Tinutul Cernăuți – situația din cele patru ocoale și cele două târguri ale sale

A. Târguri din ce în ce mai departe de Galiția	Case locuite		Variația populației	Case pustii		Variația lor	Văduve		Variația lor	Case evreiești		Populație evreiască		Variația ei
	'72	'74		'72	'74		'72	'74		'72	'74	în %	Numeric	
1. Vîjnița	118	153	+35	-	2	-2	-	9	+9	64	71	46,4		+7
2. Cernăuți	420	537	+117	-	1	-1	32	30	-2	65	93	15,4		+28
B. Sate din Ocoalele:														
1. Ceremuș	1231	1196	-	-35	39	-39	16	76	+60	46	45	3,8		-1
2. Nistru	1793	1626	-	-167	-	153	44	73	+29	42	53	3,3		+11
3. Prut	1754	2017	+263	-	47	+211	32	183	+153	31	48	2,4		+17
4. Târgul	865	799	-	-66	12	-12	66	28	-38	5	18	2,2		+13
5. Târgul – partea temporar ocupată	539	581	+42	-	97	+15	23	64	+41	12	19	1,2		+7
SUMĂ ȘI DIFERENȚE	6720	6909	+457	-268	198	+325	213	463	+252	265	347	5,0		+82
			=	+ 189										

Era deci firesc ca țăranii din Galiția învecinată să fie tentați să se așeze atunci și în viitorul apropiat în ținutul Cernăuțiului Moldovei, unde îi așteptau 523 de case pustii, pământul aferent lor și 463 de vădane; era firesc ca acești imigranți, pentru care nu avem o documentație precisă, să fie ucraineni (sau – cum preferau să le spună oficialitatea austriacă – ruteni, așa cum în prezent oficialitatea ucraineană actuală a regiunii Cernăuți preferă să numească o parte din populația de limbă și naționalitate română: moldoveni).

Nu există în spatele instalării acestei imigrații nici o conspirație, ci pur și simplu legea de difuzie din fizică. Această lege prevede că, într-un ansamblu de densitate neuniformă de numeroase particule mobile, acestea se vor mișca de la sine, din regiunile de densitate mai mare spre cele cu densitate mai mică. Am putut demonstra aplicabilitatea acestei legi în cazul migrării evreilor spre și prin Bucovina, între anii 1880 și 1900⁵. Difuzia continuă într-un spațiu închis, până ce densitatea particulelor devine peste tot aceeași. Dacă în acel spațiu există centre de atracție, particulele se aglomerează în ele până la densități mai mari decât în restul spațiului. Mișcarea încetează când, în unitatea de timp, sosesc în fiecare centru, datorită atracției, tot atâtea particule câte pleacă din centru datorită difuziei. Se spune că centrul s-a saturat.

În cazul particular al numeroșilor evrei galițieni, nordul Moldovei a exercitat o atracție puternică, nu din cauza caselor pustii, a pământului lipsit de stăpân și a vădanelor. Centrele de atracție erau târgurile și orașele în curs de formare, ce puteau adăposti densități mari de meseriași și de negustori, care se găseau în număr redus în târgurile existente și nu se puteau opune prin bresle organizate și printr-un comerț eficient imigrației. Într-adevăr, în 1775, recensământul evaluează numărul de negustori din Bucovina la 45, adică un negustor la 380 de familii, iar rudimente de bresle se găsesc numai la Suceava.

După premisele de mai sus este de așteptat ca, proporția medie a evreilor față de populația ținutului fiind de numai 5%, să găsim în cele două târguri, procentaje superioare acestei valori și aceasta cu atât mai mult, cu cât târgul se află mai aproape de granița cu Galiția, iar în restul țării, la sate, proporția lor să fie situată, firește, sub valoarea medie și să scadă sistematic cu cât ne depărtăm de această graniță. Într-adevăr, datele Tabelei 6 confirmă această predicție.

În timp ce în târguri multiplicarea familiilor evreiești arăta încă de pe atunci un început de saturație (vezi Vijnița, în care creșterea populației evreiești între 1772 și 1774 se cifrează la abia 7 familii), variația populației băstinașe rurale este dominată de efectele urbanizării progresive: această populație se împuținează în ocolul Ceremușului exact cu cât crește populația Vijniței; în schimb, în sate proporția familiilor evreiești crește în 18 luni de la 1,2 familii per sat la 2,7 familii per sat, adică de 2,25 ori.

Un important aspect al interpretării comparate a celor trei recensăminte din anii 1772–1775 este acela al scopului urmărit de cei ce l-au comandat și l-au efectuat.

În privința recensământului din 1772, știm că a fost comandat de feldmareșalul P. A. Rumianțev, comandantul armatei ruse, într-o fază încă nedecisă a războiului ruso-turc din anii 1768–1774. Asupra țelurilor urmărite de el prin această acțiune, cercetătorul P. G. Dimitriev, de la Institutul de Istorie al Academiei

de Științe a R.S.S. Moldovenești din Chișinău, în introducerea sa la partea I a *Recensămintelor populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774*, Chișinău, 1975, p. 9, ne oferă următoare explicație pe care o reproducem aici în întregime și textual: „[...] recensămintele au fost efectuate din porunca marelui mareșalului, care dorea, mai întâi de toate, să știe pe ce resurse materiale și umane se poate baza comandantul rus în lupta împotriva Imperiului Otoman. În al doilea rând, mareșalul Rumianțev voia să întărească spatele frontului rus prin înlăturarea celor mai strigătoare abuzuri ale dregătorilor localnici care, apropiind o parte din prestațiile *predestinate* [s. n.] armatei ruse, reduceau resursele ei materiale și, afară de aceasta, provocau nemulțumiri în rândul țăranilor”.

Nu voi comenta aici ceea ce se poate citi printre rândurile acestui text. Același autor, care se pricepe să îmbine atât de abil țelurile militare ale mareșalului cu simțul său pentru problemele sociale ale țăranimii, nu reușește să explice ordinul aceluiși comandant de a repeta în vara anului 1774 precedentul recensământ, atunci când soarta războiului era practic decisă. El invocă vag „unele neajunsuri găsite de comandamentul rus”. De altfel, se pare că rezultatele acestui recensământ n-au mai fost traduse în limba rusă.

În cazul recensământului efectuat de ofițerii austrieci în vara anului 1775, la inițiativa și sub controlul comandantului lor, generalul Gabriel von Splény, nici scopul lui nu era pur informativ. Rezultatele lui formau o anexă la a sa *Descriere a Bucovinei*, înaintată, prin Consiliul Aulic de Război, Curții Imperiale de la Viena. Datele urmau să contribuie la susținerea tezei generalului, că Bucovina este o provincie potențial bogată, dar inefficient exploatată. El însuși era convins că vina o poartă subpopularea și neglijarea agriculturii și comerțului, din cauza administrației inculte, abuzive și contradictorii din Moldova.

În calitatea sa de guvernator militar al noii provincii, Splény propunea să procure, printr-un sistem simplificat și just de impunere a țăranimii, breslașilor și negustorilor, venituri cât mai mari suveranului său, înlăturând corupția organelor administrative salarizate necorespunzător, care raportau la lași date demografice false, și desființând privilegiile create multor categorii sociale din afara nobilimii autentice (boieri și mazili), dar și abolind sistemul numeroaselor scutiri de biruri de care abuzau din plin, cu și fără aprobare de la lași, mănăstirile, boierii, mica nobilime și chiar breslașii mai răsăriți și rușiași. Am enumerat aici numai acele măsuri ale căror efecte reies din tabele noastre.

Nu știm dacă Splény avea cunoștință de recensămintele moldovenești anterioare. Lucrul este cu puțință, având în vedere că superiorul său, feldmareșalul baron von Barco, care era, din 1772, ofițerul austriac de legătură cu mareșalul Rumianțev la Iași, a trecut în decembrie 1774 prin Cernăuți și l-a vizitat pe acesta la Mohilev, la mijlocul lui ianuarie 1775.

Din tabelele noastre centralizatoare pe ocoale și ținuturi rezultă că, pentru recensământul din 1775 nu mai găsim date decât pentru denumirile localităților. numărul total al familiilor, notabilități (cu excepția rușiașilor), cler (popi), țărani (birnici obștești) și slujbași (judiciari și militari). Negustorii, armenii, evreii și țiganii nomazi apar numai în datele globale pe toată Bucovina. Se simte spiritul simplificator și practic al guvernatorului militar.

Ne vom concentra acum atenția asupra țăranilor, sursa principală de venituri ale statului respectiv, ale suveranului, în concepția lui Splény. Vom considera că datele numerice din rubrica „țărani liberi” a recensământului din 1772, cele din rubrica „țărani birnici” a recensământului din 1774 și din rubrica „țărani” din recensământul din 1775 pot fi comparate între ele cel puțin din punctul de vedere adoptat acum.

Constatăm că, între 1774 și 1775, populația totală a ținutului Cernăuți a crescut de la 6 909 la 7 517, adică cu 608 familii, deci cu 8,8%. Din totalul de familii din 1774, 4 375, adică 63,3%, erau familii de țăărani birnici, în timp ce din cele 7 517 familii din 1775, 6 867, adică 91,4%, erau țăăranești, deci impozabile. Un examen al tabelelor 1–4 arată că, în fiecare din ele, chiar și atunci când populația din anul 1775 scăzuse față de cea din 1774, cea a țăăranelor birnici crescuse în 1775; ca exemplu am cita cele 13 sate din ocolul Târgului, vremelnice ocupate de austrieci, în care numărul familiilor scăzuse puternic între 1774 și 1775, și anume de la 581 la 423, dar numărul familiilor țăăranești crescuse de la 277 la 383 (vezi Tabela 1c).

Acest câștig de aproximativ 2 500 de familii contribuabile noi pentru întregul ținut al Cernăuțiului s-a realizat, pe de o parte, prin creșterea populației cu 608 de familii, firește nu toți țăărani, pe de altă parte, prin reducerea cu 425 a slujbașilor și militarilor, prin anularea scutirii de contribuția obștească a 514 scutelnici și slugi, a 40 de țigani așezați, a 104 dascăli și 463 de văduve, care însumaseră 2 154 de familii de la sate, scutite într-un fel sau altul de contribuțiile obștești de orice fel. Din punct de vedere social, cazul văduvelor este într-adevăr dureros. Ne mai lipsesc deci circa 350 de familii, pentru a acoperi totalul celor 2 500 de familii, necesare pentru a explica sporul de birnici realizat de administrația austriacă. Aceste considerații ne-au dat ideea de a profita de asemănările dintre criteriile de recenzare din 1774 și 1775, pentru a obține o evaluare a mișcărilor de populație ce au avut loc în răstimpul dintre iunie 1774 și august 1775 în ținutul Cernăuți, dar și în alte ținuturi, ocoale și chiar localități din Bucovina, interval de timp în care s-a petrecut intrarea trupelor austriece în nord-vestul Moldovei (septembrie 1774) și, apoi, depășirea vremelnice a granițelor definitive ale Bucovinei austriece (februarie 1775).

Să descriem întâi procedeul folosit:

Vom face următoarele ipoteze și simplificări:

1. Vom neglija creșterea naturală, oricum mică în cursul unui singur an, dar și micșorată de evenimentele militare, față de mișcările populației, care se vor dovedi într-adevăr importante; de altfel nu se înregistrau decât capi de familie și, în nici un caz, nou născuți.

2. Vom ține seama de faptul că în 1774, dar nu și în 1775, se înregistrau la nivel local casele pustii și familiile armenești, evreiești, grecești și turcești, care erau scăzute din „numărul total al caselor”.

3. Vom ține seama de scăderile sau creșterile numărului de clerici, notabili, slujbași și militari publici și de dispariția din recensământul din 1775 a categoriilor: văduve, țigani așezați, scutelnici și slugi.

4. Vom neglija țiganii nomazi înregistrați numai sporadic, și în nici un caz drept casnici în 1774, și numai global în 1775.

5. Vom însuma toate aceste „rufeturi”, presupunând că cei dispăruți din rubricile de nebirnici ale recensământului din 1774 sunt înregistrați în 1775 ca țărani birnici în acord cu concepțiile expuse de generalul Splény în *Descrierea Bucovinei*, și le vom adăuga la numărul de țărani birnici din 1774.

6. Dacă această sumă, adunată la „rufeturile” recunoscute de Splény – adică popi, boieri, mazili, slujbași și militari publici – dă un rezultat mai mare decât numărul de capi de familie, înregistrat în 1775, înseamnă că surplusul a plecat din unitatea teritorială luată în considerare (ținut, ocol, târg sau sat); dacă este mai mic, a avut loc o imigrație în acea unitate.

Tabela de mai jos redă rezultatele pentru târgurile și ocoalele ținutului Cernăuți.

Tabela 7

Mișcările populației de tip rural din ținutul Cernăuți în perioada 1774–1775

Unitatea teritorială	Mișcarea populației de tip rural (1774–1775)	
	imigranți	emigranți
Târgul Cernăuți	–	–109
Târgul Vijnița	–	–17
Ocolul Târgului:		
Sate rămase în Bucovina	–	–18
Sate ocupate temporar	–	–134
Ocolul Prutului	591	–
Ocolul Nistrului	319	–
Ocolul Ceremușului	335	–
SUME	1254	– 278
DIFERENȚA	= 967	

Se observă că:

1. Numărul efectiv de 967 de imigranți, obținut prin procedeul nostru, egalează aproape exact numărul de $608 + 350 = 958$ de familii, necesar pentru a justifica populația de tip rural a ținutului Cernăuți, înregistrată în 1775.

2. Fiind vorba de târguri în curs de urbanizare încă dinaintea anilor 1772–1775, țăraniii părăsesc târgurile și evreii se înmulțesc până la a le domina. Astfel, în Vijnița, evreii reprezentau, în 1774, 46,4% din populație; chiar dacă admitem că numărul evreilor n-ar fi crescut deloc până la 1775, proporția lor ar reprezenta 52,2%. Nu este de mirare că, în 1900, evreii reprezintă 91,1% din populația orașului Vijnița, dar doar 35,0, respectiv 15,9% în localitățile învecinate Vijenca și Vilaueca (2,6% în 1772, 6,6% în 1774). La Cernăuți, procesul a fost similar: în 1772, 22,3% evrei, în 1774, 23,7% și în 1775, 38,6%; în 1900, în orașul propriu-zis, 41,4%, în suburbii 9,9%.

Înainte de a încheia comentariile cu privire la ținutul Cernăuți, mai sunt necesare câteva cuvinte despre localitatea Sadagura, situată la 7 km nord-est de Cernăuți. În timpul războiului ruso-turc, generalul rus Gartenberg, zis și Sadagorski, baron baltic, înființează o monetărie cu metalurgi germani, protestanți, din regiunea sa de baștină. Terenul fiind anterior nefolosit, se naște aici o localitate, pe care Splény intenționa s-o transforme după război în oraș industrial și comercial; dar realizarea nu i s-a aprobat⁶.

Sadagura nu apare deloc în lista de localități a recensământului moldovenesc din 1772. În cel din 1774 ea apare abia la sfârșitul listelor tuturor localităților ținutului Cernăuți, sub forma următoarei note, pe care o reproducem textual: „Osăbit de satul Sandogora (așa e în original – corect Sadagura) a lui baron, care sânt aproape la 1 000 de oameni și nu ne-au lăsat să o scrim, după cum am înștiințat divanul, și nici un răspunsu n-am luat în ce chip să urmezi”. În aceleași an, satul învecinat Rohozna, pe al cărui teritoriu luase naștere Sadagura, număra printre locuitorii săi 9 familii evreiești, o proporție de 19%, neobișnuit de mare în acea epocă, când în această regiune găseai, în medie, o singură familie evreiască în fiecare sat.

În 1775, Sadagura are 180 de familii, plus un număr necunoscut de evrei. În 1880, evreii formau 80,4% din populație în Sadagura și 36,9% în satul învecinat Rohozna, aproape tot atât de mare; dar Sadagura ajunsese capitală de district judiciar. Apare acum și fenomenul de saturație și migrarea evreilor spre România⁵; deși proporția populației evreiești scade în anii 1900 și 1910 la 76,2%, respectiv 74,3%, însăși populația târgului scade din 1880 la 1910 de la 4 836 la 4 592 de locuitori, și asta în ciuda faptului că orașul devenise un centru religios de mare faimă.

Poate că mai merită să menționăm că, din cele 111 sate ale ținutului Cernăuți, 50 erau boierești, 24 ale Episcopiei de la Rădăuți și ale mănăstirilor și 37 de sate erau răzărești. Din păcate, acest tip de informație nu ne va sta la dispoziție în cazul ținutului Suceava, ceea ce zădărnicește o analiză a influenței tipului de proprietar al pământului asupra datelor demografice.

Cele desprinse mai sus din comparația datelor recensămintelor succesive din timpul ocupării Bucovinei de către armatele habsburgice completează imaginea pe care căutăm să ne-o facem despre începuturile trecerii bruște a unui teritoriu românesc aflat sub stăpânirea coruptă turco-greco-boierească și cu o economie dominantă de tip pastoral, cu grave fisuri interioare și obiceiuri orientale, sub o altă stăpânire, străină ca neam și mentalitate, dar mai înaintată, datorită faptului că a trecut mai de timpuriu de la economia pastorală la una agrară și spre o societate cu caracter imperialist occidental, influențată de iluminism și spirit de ordine. Orice asemănare cu prezentul nu este deci întâmplătoare.

Note bibliografice

¹ G. Splény, *Descrierea districtului bucovinean, 1775. Partea I*, în „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 2, 1997, p. 495.

² Radu Rosetti, *Pământul. Sătenii și stăpânii în Moldova*, I, București, 1907, p. 388.

³ *Ibidem*, p. 389.

⁴ Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, Societatea Geografică din România, București, 1908, p. 86.

⁵ Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880, cu privire la populația Bucovinei*. III. *Bucovina, teritoriul de trecere a evreilor galițieni spre România între 1880 și 1900*, în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 2, 1995, p. 339–356.

⁶ Pentru detalii vezi F. A. Wickenhauser, *Die deutschen Siedlungen in der Bukowina*, I, p. 57 și urm.

I.6. STUDIU COMPARATIV AL RECENSĂMINTELOR POPULAȚIEI BUCOVINEI DIN ANII 1772, 1774 ȘI 1775 (II)^{*}

În prima parte a studiului de față¹, am expus în primul capitol – *Introducere* – istoria, caracteristicile și datele principale oferite de cele trei recensăminte efectuate, pe de o parte, în anii 1772 și 1774 de către autoritățile moldovenești în timpul ocupației și la cererea armatei rusești și, pe de altă parte, de ofițerii armatei de ocupație austriece a Bucovinei. Acestea erau recensămintele ce urmau să fie comparate.

Capitolul al doilea era dedicat expunerii scopului prezentului studiu, precum și a modului de organizare a datelor în vederea folosirii lor în analizele ce urmăresc atingerea acestui scop.

Al treilea capitol execută aceste analize în limitele celor patru ocoale (al Târgului, al Prutului de Jos, al Nistrului și al Ceremușului) ale ținutului Cernăuți al Moldovei. Acesta a constituit apoi partea de nord a Bucovinei. Pentru acest ținut datele demografice sunt lipsite de goluri și de incertitudini importante.

În ceea ce va urma, numerotarea capitolului, a tabelului și a planșelor se va face în continuarea primei părți a studiului.

D. HĂRȚILE ADMINISTRATIVE ȘI GRANIȚELE BUCOVINEI (1772–1776)

În încercarea de a continua același mod de analiză comparativă pentru celelalte ținuturi și ocoale ale Moldovei afectate de conturarea granițelor Bucovinei austriece, ne-am ciocnit de o serie de dificultăți, dintre care cea care s-a dovedit cel mai greu de înlăturat a fost stabilirea, chiar relativ puțin precisă, a împărțirii administrative a teritoriului moldovenesc, definitiv sau vremelnic ocupat de trupele austriece înainte și în timpul fixării finale a granițelor noii provincii a Imperiului Habsburgic prin tratatul de la Balamutca, încheiat la 2 iulie 1776.

Granițele finale ale Bucovinei și împărțirea ei administrativă în cursul anilor regimului austriac sunt bine cunoscute și documentate cartografic. Noi ne vom folosi aici de copia autorizată a hărții în culori întocmite puțin înaintea izbucnirii Primului Război Mondial de cunoscuta editură cartografică vieneză G. Freytag & Berndt und Artaria. Reprodusă la scara 1:400 000, ea este atașată volumului *Bukowina, Heimat von Gestern*, publicat în primă ediție la Karlsruhe, în toamna anului 1956. Pe această bază am întocmit o hartă schematică a granițelor și împărțirii administrative a Bucovinei dinainte de 1918, apărută anterior în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, 1996, p. 85, și reprodusă, ușor modificată, aici (Harta 1).

Mai dificilă a fost stabilirea, chiar aproximativă, a limitelor ținuturilor și ocoalelor moldovenești în anul 1774. Harta lui Dimitrie Cantemir din *Descrierea*

^{*} Studiu publicat în „Analele Bucovinei”, anul VI, nr. 1, 1999, p. 47–82.

Moldovei (1737), altfel foarte amănunțită, conturează ce-i drept ținuturile, dar nu și ocoalele țării, cum reiese și din fragmentul reprodus în *Atlasul istorico-geografic al României*². În acest fragment se regăsesc, între altele, părți importante din ținuturile (districtele) Cernăuțiului, Sucevei, Hotinului, Dorohoiului și Hârlăului, care ne vor interesa în cele ce urmează. Sunt, de asemenea, înscrise numeroase localități cu denumirile lor românești, folosind, firește, scrierea latină și o ortografie polonizantă (de ex. s = sz, i final = y), adeseori inconsecventă. Am constatat cu regret că hărțile Bucovinei ridicate în 1774, de reputatul topograf al armatei austriece, maiorul von Mieg, nu indică nici o limită administrativă, nici veche, nici nouă.

Am fost prin urmare obligați să ne folosim, la întocmirea hărților noastre anexate prezentului studiu, de gruparea localităților pe ținuturi și ocoale indicate de recensămintele moldovenești din 1772 și 1774. Cum identificarea acestora cu cele ce figurează în recensământul austriac din 1775 s-a făcut anterior³, combinarea celor trei surse de informație ne-a permis trasarea aproximativă a limitelor dintre vechile ținuturi și ocoale, atât în interiorul Bucovinei austriece în granițele ei finale (Harta 2), cât și în regiunile învecinate din Moldova, granițele cu Galiția, Maramureșul și Transilvania fiind fixate anterior intervalului de timp considerat aici. Acest procedeu duce, firește, la imprecizii inerente transformării unor date punctuale în informații cu caracter continuu.

Harta 2 conturează limitele ținuturilor și ocoalelor moldovenești pe teritoriul ajuns să definească definitiv provincia austriacă Bucovina între 1776 și 1918. Ea permite compararea lor cu ultima împărțire administrativă realizată în cadrul regimului habsburgic în districte politice (ținuturi) și judiciare (occoale).

Se remarcă îndeosebi, că împărțirea administrativă moldovenească reflectă mai ales structura hidro- și orografică a teritoriului, care determină și liniile de comunicație din țară, atât între localitățile rurale, cât mai ales între acestea și puținele centre urbane, administrativ-judiciare existente în cele două ținuturi, Cernăuți și Suceava, având câte 5, respectiv 6 ocoale fiecare.

Împărțirea mult mai fragmentată a Bucovinei austriece a ajuns în 1918 la 11 ținuturi politice (politische Bezirke) și 17 ocoale judiciare (Gerichtsbezirke). Accentuarea acestui caracter în cursul celor 143 de ani de ocupație, reflectă în mod bătător la ochi numeroasele și esențialele transformări suferite de populație, atât ca densitate, cât și pe plan etnic, social și structural în acest răstimp. Îndesirea și modernizarea rețelei de comunicații (drumuri, șosele, poștă, căi ferate), separarea puterii judecătorești de cea administrativă, trecerea de la o economie predominant pastorală la una agricolă, împeștrirea etnică a țării și urbanizarea progresivă au impus alte criterii de optimizare a structurii administrative pentru guvernare, apărare militară și economie, decât natura intactă.

Altă complicație majoră întâlnită în compararea celor trei recensăminte o constituie faptul că, în intervalul de timp considerat de noi, au existat trei granițe moldo-bucovinene diferite.

Cea dintâi a existat între vara anului 1774 și februarie 1775. Despre ea știm că a fost convenită neoficial între austrieci și turci și a format documentul pe baza căruia s-au desfășurat dificilele tratative austro-turce de fixare a graniței definitive moldo-austriece. Ea nu ne este cunoscută în prezent în forma ei originală. Există

câteva aluzii sumare la traseul ei în texte privind dificultățile ivite la aceste tratative⁴, dar cu totul insuficiente pentru a-l putea reconstitui cât de cât.

A doua graniță era a unei Bucovine vremelnice, pe care o vom numi „lărgită”. A dăinuit din februarie 1775, când a fost instalată printr-o înaintare a trupelor generalului Splény, autorizată de comandamentul superior de la Lemberg, dar nu și de Înalta Poartă. În acest caz, granița este relativ exact conturată, având în vedere că, în descrierea ei amănunțită⁵, generalul Splény folosește, în afară de denumiri de localități, repere geografice ușor identificabile pe hărți ca vârfuri de munte, râuri, pâraie, mlaștini etc. Această graniță a existat *de facto*, între februarie 1775 și iulie 1776, când a început retragerea trupelor austriece pe granița convenită până la urmă.

A treia graniță este cea finală, pe care o găsim cu o precizie mai mult decât suficientă pe harta mai sus amintită a lui G. Freytag.

Cele trei hărți parțiale (Harta 3, Harta 4 și Harta 5) ale regiunilor de graniță estice și sudice ale Bucovinei au fost întocmite la aceeași scară de 1:400 000 după harta lui G. Freytag. Granița finală urmează traseul ușor netezit indicat de această hartă; pentru granița temporară ne-am folosit de descrierea amănunțită făcută de generalul Splény. În ariile vremelnice ocupate de trupele sale am înscris majoritatea numelor localităților însemnate cu un asterisc de editorul J. Polek în listele de localități recensate în 1775 de generalul Splény⁶, ca semn că ele au fost restituite Imperiului Otoman, și care figurează și în recensămintele moldovenești. Aceste surse și hărțile corespunzătoare indică până unde intenționa să se întindă, prin corupție și forță militară, stăpânirea Imperiului Habsburgic în dauna Moldovei, respectiv a Imperiului Otoman și chiar a Rusiei, dar în folosul personal al sultanului, al familiei și al camarilei sale, precum și a comandantului armatei ruse. Singurul protestatar, principele fanariot al Moldovei, Grigore Ghica, a avut un destin tragic. Ridicat în slavă cu naivitate ca patriot național de români și hulit până azi ca materialist josnic, care nu poate suporta cu seninătate o pierdere, de către austrieci, a fost măcelărit de trimișii sultanului pentru că a apărat Imperiul Otoman împotriva voinței suzeranului său.

Trebuie recunoscut că, atât granița finală răsăriteană, cât și cea sudică a Bucovinei cu Moldova – foarte probabil și cea inițială – era zdrențuită și prevăzută cu intrânduri dispuse strategic în favoarea turcilor. După cum vom vedea mai jos în amănunt, unul dintre scopurile urmărite prin înaintarea peste granița convenită cu turcii a armatei lui Splény a fost de a scurta granița, pentru a elimina sau a atenua cel puțin aceste intrânduri, ușurând astfel apărarea Bucovinei împotriva unui atac, în special dinspre răsărit. În particular, Siretul ar fi devenit o graniță naturală continuă și un obstacol, din păcate nu prea greu de învins, iar râul Suceava ar fi devenit, pentru sudul Bucovinei, o a doua linie de apărare continuă.

În același timp, îndepărtarea spre răsărit și spre miazăzi a graniței dintre Bucovina și Moldova ar fi reprezentat un câștig însemnat de teritoriu fertil și de populație: 2 240 de familii de țărani, față de un total de circa 15 000 în 1775, și fără a ține seama de membrii altor categorii sociale.

Să analizăm acum mai în amănunt hărțile mai sus amintite, care ilustrează intuitiv unele conflicte de interese strategice și economice ce existau între statele implicate în trasarea noii granițe.

Dacă începem cu partea din ocolul de sus al ținutului Hotin, ocupat de austrieci (Harta 3), înțelegem ușor de ce aceștia erau atât de insistenți să alipească

porțiunea ocupată de ei ocolului Nistrului al ținutului Cernăuți înglobat în Bucovina și de ce turcii au fost absolut inflexibili și au obținut evacuarea totală a acestei porțiuni din ocolul de sus al Hotinului. Primii suprimau în acest fel, cel puțin în parte, un intrând periculos al teritoriului Moldovei de sub suzeranitate turcească, îndreptat împotriva punctului de confluență a Pârâului Negru cu Nistrul, unde se întâlnea granița răsăriteană a Bucovinei cu cea sudică a extremității estice a Galiției, și puneau accesul la vârful acestui intrând la adăpostul unui masiv de dealuri. Noua graniță crea în plus, la nord-vest de cetatea turcească Hotin, un intrând austriac adânc, în apropierea vârfului căruia se găsea, pe Nistru, la o distanță de circa 10 km, această cetate. Cetatea și raiaua ei erau cam izolate, aflându-se la o distanță de circa 35 km la nord de cea mai apropiată bază turcească, Soroca, și fiind amenințată serios de Rusia prin puternica fortăreață a Cameniței Podoliei, aflată la abia 20 km distanță dincolo de Nistru.

Al doilea intrând al graniței cu Moldova era îndreptat cu vârful spre Cernăuți (vezi partea inferioară a Hărții 3). El era mărginit la nord de o porțiune a Prutului dintre Mamornița și Noua Seliță și la vest de afluentul acestuia, Mamornița. Mai spre sud, o porțiune de graniță nenaturală continuă apoi de-a lungul pârâului Molnița, până la vărsarea sa în Siret, la Talpa, parcurgând o linie aproape dreaptă orientată est-sud-est. Limita răsăriteană a acestui intrând, ocupat de armata austriacă în februarie 1775, unea satul Pilipăuți de lângă Prut, trecând la răsărit de Târnauca, cu satele Culiceni și Tureatca și intra în Molnița, la vărsarea în aceasta a pârâului Tureatca. Intrândul cuprindea nu mai puțin de 14 sate și ar fi format o bună apărare a Cernăuțiului în cazul unui atac turcesc dinspre Moldova.

Al treilea intrând îngust, dar lung de vreo 13 km, ținea din aceeași direcție de-a dreptul târgul Siret (vezi partea superioară a Hărții 4). Dar trupele austriece nu s-au mulțumit să ocupe doar intrândul ci au înaintat până la râul Siret, de la vărsarea în el a Molniței până aproape de vărsarea Samușelului mare, depășindu-l chiar pe ici pe colo, de exemplu la Mândrești și Corni. Între Talpa (sat aflat pe malul opus al râului) și Fântânelele se formase un culoar de vreo 8 km lățime, care făcuse parte din ocolul Siretului de Sus al ținutului Sucevei și, în parte, chiar din ținutul Botoșani. Culoarul se lărgiște apoi până la o lățime de 12 km între Ițcanii noi și Mănăstioara, formând un ultim intrând larg al Moldovei îndreptat împotriva orașului Suceava, rămas la doar 2-3 km de graniță și cuprinzând, între alte localități, Burdujenii. Teritoriul acestui intrând făcuse parte din ocolul Mijlocului, prin care trece cursul râului Suceava. Acesta se apropie treptat de râul Siret, în care Suceava se varsă în dreptul Litenilor. Între Ițcani și Chilișeni, Suceava marchează ultima porțiune din granița răsăriteană finală a Bucovinei cu Moldova, care devine din nou naturală.

Ultima „rectificare” a graniței de sud a Bucovinei începe cu o cotitură bruscă spre vest a noii frontiere în apropierea vărsării Samușelului Mare în Siret, puțin mai la nord de Dolhasca (Harta 4). Ea urmează apoi cursul acestei ape și al afluentului ei, pârâul Lămășeni, lăsând la sud Fălțiceni; coboară, apoi, prin teren deschis și nămolos, astfel ca să cuprindă în terenul ocupat, fosta localitate minieră Baia. Imediat ce noua frontieră atinge apa Moldovei, ea urcă de-a lungul cursului ei până la „căderea” în ea a Suhei Mari, pe valea căreia urcă până la izvorul ei de lângă vârful muntelui Muncelul (1508 m înălțime) (vezi Harta 5). Frontiera coboară apoi spre

nord pe malul drept al pârâului Negrileasa până „în preajma Stulpicanilor”; aici trece pe malul opus, urmând cursul afluentului Slătioara până pe vârful Rarăului (1653 m) și coboară apoi pe pârâul Asma la vechea graniță, de care nu se mai desparte până la întâlnirea cu granița moldo-transilvană de pe Neagra secuiască.

Acest parcurs închide intrândul Moldovei în granița probabil inițială și în orice caz în cea finală a Bucovinei din dreptul Fălticeniilor, precum și pe cel din dreptul satului Găinești, lărgindu-l în schimb pe cel cu extremitatea pe vârful Rarăului, jertfind chiar o parte notabilă din terenurile din jurul Ostrei de la sud de Stulpicani și din rezervația ecologică Slătioara de astăzi, aflate totuși până la urmă în interiorul Bucovinei. Explicația acestei bizarerii se datorește poate faptului că Splény considera terenul atât de impracticabil încât o încercare de atac prin el nu putea constitui o amenințare serioasă pentru integritatea Bucovinei.

Critica severă exprimată de generalul Splény în *Descrierea districtului bucovinean*⁷ cu privire la dificultatea de a apăra frontiera moldo-austriacă, negociată inițial la Istanbul cu turcii de baronul Thugut, mai priceput la corupere decât în probleme militare, include și alte considerente mai generale decât detaliile parcursului graniței. Printre aceste considerente, pericolul cel mai grav invocat este apropierea amenințătoare a graniței inițiale de șoseaua imperială proiectată pentru a face, prin Bucovina, legătura între Galiția și Transilvania, fie peste pasul Tihuța, fie peste trecătoarea Rodnei. Or acest inconvenient nu putea fi înlăturat, după părerea sa, decât printr-o împingere spre est și sud a graniței cu Moldova, la care Austria a trebuit să renunțe din motive care depășesc obiectul studiului de față.

Acum putem purcede mai bine înarmați la continuarea analizei comparative a celor trei recensăminte din anii 1772, 1774 și 1775, care încadrează achiziția „Moldovei austriece” de către Imperiul Habsburgic de la Imperiul Otoman prin amputarea „Moldovei turcești”.

E. ȚINUTUL HOTINULUI

Să analizăm acum mai întâi ocolul de sus al ținutului Hotinului, care apare în recensămintele moldovenești din 1772 și 1774 ca având în compoziția sa și raiaua sa turcească, adică orașul Hotin de lângă cetate și împrejurimile sale.

Din acest ocol, doar 9 sate au fost ocupate temporar de armata austriacă și toate au fost restituite, după tratative aprige, Moldovei, respectiv Imperiului Otoman. Vom vedea ceva mai departe de ce, cu toate insistențele conducătorului delegației austriece la tratative, mareșalul Barco, delegatul turc, Mehmet Tunir Agai, n-a cedat nici o palmă de pământ din teritoriul cotoplit de austrieci. El a profitat de faptul că o hartă a propunerilor inițiale ale Austriei ajunsese în mâinile sale nu prin trădare, ci din cauza unei lipse de coordonare birocratică.

În legătură cu analiza noastră demografică, să accentuăm că în acest caz, dispunem, ca și pentru ținutul Cernăuți, de date furnizate de toate trei recensămintele. De altfel, din cele 5 ocoale ale ținutului Cernăuți, ocoalele Prutului de Jos și cel al Nistrului, precum și o foarte mică porțiune din ocolul Târgului se învecinau cu ocolul de sus al Hotinului, granița fiind în bună parte naturală (pârâiele Răchitna și Onut) (vezi Harta 3).

Tabela 8^b

Finutul Hotin – Ocolul de Sus

Felul localităților	Numărul	Anul	Case			Cler		Țărani liberi			Notabili			ștybăși, militari	văduve	jidoivi	armeni...	(igani)	slugți, scuteinici
			total	pustii	locuite	nr.	%	birnici	%	boleri	mazili	rupiași							
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
Sate ocupate	9	74	464	—	464	11	2,4	421	90,7	—	2	1	3	—	9	—	2	8	
temporar	75	75	491	—	491	11	2,2	480	97,8	—	—	—	—	—	11	—	—	30	

Tabela 9

Finutul Suceava – Ocolul Berhometeilor

Felul localităților	Numărul	Anul	Case			Cler		Țărani liberi			Notabili			ștybăși, militari	văduve	jidoivi	armeni...	(igani)	slugți, scuteinici
			total	pustii	locuite	nr.	%	birnici	%	boleri	mazili	rupiași							
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
a) Sate rămase în Bucovina	21	74	657	—	657	30	4,6	409	62,3	—	13	26	24	80	—	—	9	66	
b) Sate rămase în Bucovina	12	75	732	—	732	27	3,7	651	88,9	—	30	—	24	—	—	—	—	—	
c) Sate ocupate temporar	4	75	150	—	150	5	3,3	140	93,3	—	5	—	—	17	—	—	3	—	

Tabela 10

Ținutul Suceava – Ocolul Vicovetor

I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
a) Sate rămase în Bucovina	30	74	1162	–	1162	47	4,0	663	57,1	–	8	5	–	70	*	–	148	214
		75	1238	–	1238	51	4,1	1177	95,1	1	9	–	–	–	–	–	–	–
b) Sate scutite de „agraf”	5	74	640	–	640	25	3,9	–	–	–	–	–	–	34	–	–	34	547
		75	473	–	473	19	4,0	454	96,0	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Tabela 11

Ținutul Suceava – Ocolul Mijlociu

I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
a) Orașul Suceava	1	74	365	–	365	7	1,9	–	–	–	5	–	4	14	105	55*	39	64**
		75	76	–	76	12	16,0	50	65,8	–	14	–	–	–	–	–	–	–
b) Sate rămase în Bucovina	18	74	928	–	928	46	5,0	244	26,3	–	–	–	48	91	–	1*	74	423
		75	797	–	797	40	5,0	723	90,7	3	–	–	32	–	–	–	–	–
c) Sate ocupate temporar	3	74	379	–	379	18	4,7	100	26,4	–	–	–	1	54	–	–	53	153
		75	250	–	250	9	3,5	240	96,0	–	–	–	1	54	–	–	53	153

Tabela 12

Ținutul Suceava și Botoșani – Ocoalele Siretului de Sus și al Siretului

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
a) Sate rămase în Bucovina	14	74 75	499 414	10	489 414	15 14	3,0 3,4	92 385	18,8 93,0	-	5 2	-	147 13	40	2	-	19	169
c) Sate ocupate temporar	31	74 75	1619 1007	60	1559 1007	70 62	4,3 6,2	505 936	32,4 92,0	-	15 7	2	39	162	7	*	152	597

Tabela 13

Ținutul Suceava și 4 sate din ținutul Botoșani

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Total ținut	136	74 75	6833 5509	70	6763 5509	280 256	4,1 4,6	2455 5103	35,5 92,9	-	57 75	37	263 69	613	112	55*	532	2275

Note: * Străini sau alte etnii.

** Târgoveți ce fac cheltuieli pentru oraș.

Datele din Tabela 8 arată că, probabil, în lipsa unor instrucțiuni precise, recensământul din 1774, spre deosebire de cel din 1772, nu oferă date cu privire la notabilitățile, slujbașii, țiganii, văduvele și nevolnicii din teritoriu, menționând numai scutelnicii care, cum vom vedea, îl interesau în mod deosebit pe „graful” Rumianțev. Evreii și marchitanii sunt cuprinși în liste separate, cu indicarea locului în care s-au așezat.

Mai aflăm din recensământul din anul 1772 că 3 din cele 9 sate nu au „stăpân al pământului”. Se poate să fi fost vorba de sate răzășești, deși în cadrul datelor pentru ținutul Cernăuți acestea erau caracterizate prin sintagma „feluriți proprietari”; formularea „fără stăpân” ar putea fi și urmarea haosului creat de starea de război mai accentuată din regiune, din cauza apropierii cetății și raialei Hotinului și a cetății rusești a Cameniței Podoliei învecinate.

Calculul de tipul celui care ne-a dus, pentru ținutul Cernăuți, la deslușirea mișcărilor de populație în intervalul 1774–1775, ne indică pentru ocolul de sus al ținutului Hotinului, o *imigrare* globală relativ modestă, de 27 de familii față de o populație totală, în 1774, de 464 de familii (+5,8%).

Dar, o privire pe Harta 3 arată că 8 dintre cele 9 sate se găsesc relativ aproape de malul drept al Nistrului; 5 dintre acestea sunt mai depărtate, celelalte 3 mai apropiate de Hotin. Al noulea sat, Colincăuții, este situat cu circa 30 km mai la sud, pe valea Răchitnei. Datele punctuale arată că în cele 5 sate de lângă Nistru, dar depărtate de Hotin, au *imigrat* 115 familii, adăugând populației de 283 de familii a acestor sate din anul 1774 un plus de 40,6%; însă din cele 3 sate de lângă Nistru, dar apropiate de Hotin, au *emigrat* în aceleași 14 luni, 11 familii, reducând populația inițială de 87 de familii cu 12,6%. O mișcare mult mai amplă se petrece la Colincăuți: din cele 94 de familii ale satului *emigrează* 77, incluzând pe cei 3 copii și pe unul din cei 2 evrei ai satului, cei plecați reprezentând 81,9% din populația inițială din 1774. Din aceste date punctuale rezultă numărul global modest și în felul său corect de $115 - 11 - 77 = +27$ de imigranți, care dă totuși o imagine puternic deformată a realității.

Analizând datele globale, am putea trage concluzia că intrarea în ocol a trupelor austriece a pus în mișcare doar 27 de familii din afara regiunii ocupate, care s-au așezat liniștit în cuprinsul ei, sporindu-i populația de 464 de familii cu alte 27, adică cu abia 5,8%. De fapt, acest eveniment a pus în mișcare, în sensuri opuse, 203 de familii, echivalentul a 43,8% din populația regiunii. Putem presupune că imigranții proveneau de peste Nistru, din estul Galiției încă poloneze, și că unii dintre ocultorii din vecinătatea raialei turcești preferau s-o părăsească. Aceste mișcări sunt confirmate de datele aceluiași recensământ pentru ținutul Soroca, care înregistrează în ocolul Nistrului de sus, 36 de bejenari din ținutul Hotin și în restul ținutului, 463 de bejenari proveniți aproape exclusiv din „Țara Leșească”. Astfel se demonstrează iarăși cât de important este să se acorde atenția cuvenită detaliilor punctuale.

F. ȚINUTUL SUCEVEI

Dacă încercăm acum să trecem în același mod la analiza celui alt mare ținut al Moldovei din care s-a alcătuit Bucovina, și anume ținutul Sucevei, întâmpinăm o

dificultate majoră: din recensământul din 1772 n-a rămas decât un mic fragment referitor la 21 de sate din ocolul Berhometelor, față de restul de 16 localități din același ocol și față de 137 din tot ținutul. Că nu putem considera media variațiilor demografice cu timpul din primele 21 de localități drept reprezentative nici măcar pentru întregul ocol din care fac parte, darămite pentru întregul ținut, o dovedește faptul că, între anii 1774 și 1775, populația crește în primele 21 de sate cu 11%, dar scade în restul de 12 sate, rămase și ele în cuprinsul Bucovinei, cu 9,3%, întreaga parte din ocol rămasă în Bucovina prezentând global o creștere de abia 3,5% (vezi Tabela 7a și b).

Așa stând lucrurile, vom restrânge compararea celor întâmplate în ținutul Cernăuți, din nordul Bucovinei, cu ceea ce s-a petrecut, în același timp, în ținutul Sucevei la recensămintele din anii 1774 și 1775, distanțate în timp doar cu 14 luni. Ne vom folosi, în acest scop, de tabelele de date 9–12 pentru cele 4 ocoale propriu-zise ale ținutului Suceava, completate cu 4 sate din ținutul Botoșani. Datele globale pentru întreg ansamblul le prezentăm în Tabela 13, analogă Tabelii 5 referitoare la întreg ținutul Cernăuți (I). Drept unități teritoriale punctuale vom folosi iarăși târgurile, ocoalele ținutului și grupuri de sate din ținuturile Sucevei și Botoșanilor ocupate temporar de armata austriacă.

Mișcările de populație din aceste teritorii între anii 1774 și 1775 le prezentăm, în analogie cu Tabela 7 privitoare la ținutul Cernăuți, în Tabela 14. Din Tabela 14 se desprind regularități, care sunt un fel de extrapolări ale celor semnalate într-un context similar în Tabela 7.

Tabela 14

Ținutul Suceava – Mișcarea efectivă a populației de tip rural (1774–1775)

Unitatea teritorială	Imigranți		Emigranți	
	Număr	%	Număr	%
Orașul Suceava	–	–	–59	16,2
Ocolul Berhometelor 33 sate rămase în Bucovina 4 sate ocupate temporar	+37	3,5	–	–
Ocolul Vicovelor 30 sate rămase în Bucovina 5 sate scutite de „graf”	–	–	–167	26,1
Ocolul Mijlociu 18 sate rămase în Bucovina 3 sate ocupate temporar	–	–	–131 –129	14,1 34,0
Ocolul Siretului de Sus 14 sate rămase în Bucovina 31 sate ocupate temporar	–	–	–75 –552	15,3 35,4
SUMA 25,0%	+113	5,1	–1137	
DIFERENȚA 15,1%	= –1024			

1. Târgurile sunt părăsite de elementele rurale, băștinașe. În cazul orașului Suceava putem preciza că, din cei 135 de locuitori băștinași ai orașului, în anul

1774 au emigrat 59, adică 43,7%. Acumularea negustorilor și meseriașilor, care satisfăceau necesitățile specifice ale populației urbane, nu este discernabilă decât în parte în comparația noastră între recensămintele din 1774 și 1775, întrucât, în acesta din urmă, elementele fie alogene, fie mobile care le constituiau (evrei, armeni, marchitani, țigani nomazi) erau recenzați numai global, pe toată Bucovina.

2. În ținutul Sucevei *imigrația* predomină sau este notabilă numai în ocolul Berhometelor și într-o parte a Ocolului Vicovelor, care se învecinează cu ocoalele moldovenești ale Ceremușului și Câmpulungului Rusesc, care erau la rândul lor în hotar cu Galiția (vezi Harta 2). În schimb, în ocoalele Mijlocului și al Siretului de Sus (și vom cuprinde în acesta, din dorința de a nu complica inutil lucrurile, și cele 4 sate din ținutul Botoșani, ocupate și ele temporar de trupele austriece – vezi Harta 4) predomină puternic *emigrația* în practic *toate* localitățile. Emigrația a cuprins circa 15% din populația rurală a acelor sate din ocoalele Mijlocului și Siretului de Sus, care au rămas până la urmă în Bucovina, dar atinge procentaje de 34–35% în satele temporar ocupate. Deci a doua fază a ocupației austriece a înspăimântat populația românească mult mai puternic decât prima.

Caracterul practic invariabil al tendinței de părăsire a teritoriului ocupat, evidențiată de majoritatea zdrobitoare a populației acestor două ocoale, dovedește că era vorba de o emigrație *globală* și nu de mișcări interne care dau, inevitabil, naștere unor *imigrări compensatorii* în alte localități, mai ales în ocoale mari.

Putem exemplifica un astfel de eveniment, declanșat și el de mișcările trupelor austriece în sudul Bucovinei, dar în partea muntoasă a ocolului Siretului de sus, rămasă până la urmă în interiorul provinciei.

La vreo 5 km distanță de drumul ce făcea legătura dintre Gura Humorului și Baia, de-a lungul malului stâng al râului Moldova, se găsește, în câmp deschis, aproape de granița definitivă dintre Bucovina și Moldova, satul Corlata. La vreo 2–3 km, pe drum neted și deschis, se află satul Drăgoiești, unde 47 din cei 52 de capi de familie erau înarmați în calitatea lor de „paștiri isprăvniciești”. Pe malul opus al Moldovei, situat pe afluentul ei Valea Seacă, se găsește ascuns în munte satul de crescători de vite cu același nume.

Cele trei sate învecinate menționate atrag atenția prin faptul că satul Drăgoiești are cea mai joasă cotă de emigrare dintre cele 14 sate din ocolul Siretului de Sus rămase în interiorul Bucovinei (vezi Harta 4), și anume 3 familii emigrate din cele 52 ale satului în 1774. Bine apărată prin puteri proprii, din ea n-au plecat decât doi din cei trei popi, a dispărut o femeie săracă, iar cealaltă, împreună cu cei 47 de paștiri, au fost recenzați în 1775 ca 48 de familii de țărani. Trecerea prin regiune a trupelor austriece nu a perturbat sensibil compoziția satului.

Celelalte două sate vecine atrag atenția analistului prin faptul că, deși cuprind cam același număr de case (39 în Corlata, față de 41 în Valea Seacă), la Corlata s-au petrecut 15 plecări, iar la Valea Seacă tot atâtea intrări. Aceasta reprezintă în schimb o populație ce se ridică la –38,5%, respectiv la +36,5% din populațiile inițiale (din toată regiunea, numai satul Ilișești manifestă o emigrare relativă ceva mai puternică, de 40,8%.) Toate acestea sugerează că o fracțiune importantă din familiile satului Corlata, lipsite de apărare, s-au refugiat la munte, la Valea Seacă. Astfel, câteva date demografice punctuale dezvăluie reacții tipic românești,

generate de ivirea unor trupe străine, considerate drept o amenințare. Mai trebuie accentuat că atât emigrația, cât și imigrația în celelalte 11 sate din aceeași categorie este relativ restrânsă: 28 de emigrări și 13 imigrări, manifestând aceeași tendință spre migrarea internă.

Este interesant de urmărit ce se petrece în cele 31 de sate ale aceluiași ocol al Siretului – fie el al Sucevei, fie al Botoșanilor – ocupate numai vremelnic de trupele austriece între februarie 1775 și iulie 1776. În acest caz, pare promițător să se analizeze separat cele 15 sate din dreptul frontierei estice a Bucovinei și cele 16 sate din dreptul frontierei ei sudice.

Din prima categorie care cuprindea 833 de familii, au *emigrat* până în toamna anului 1775, și au *imigrat* 35 de familii. Putem atribui deci brațului nordic al ocolului Siretului de Sus și celor 4 sate adiacente din ținutul Botoșanilor (vezi Harta 4) o emigrare efectivă spre Moldova a unui număr de 436 de familii. Aceasta este o proporție impresionantă, de 52%, pentru o populație rurală de șes. Într-adevăr, populația practic integral rurală și de șes a regiunii luate în considerare a scăzut și ea de la 833 la 381 de familii, adică cu 54%. În schimb, populația definită de Splény drept „țărani” a crescut de la 211 birnici la 338 de familii țărănești, deci cu 60%, sporul provenind din rezervorul important de nebirnici constituit din 360 de scutelnici și 125 de țigani casnici.

Nu ne putem reține de la a remarca, pe baza acestor numere, scăderea de populație de 338 de familii care să provină din ieșirea din teritoriu a majorității celor 360 de scutelnici, în timp ce sporul de 338 – 211 = 127 de familii țărănești corespunde exact numărului de 125 de familii casnice țigănești. Dacă lucrurile stau într-adevăr așa cum sugerăm aici, se poate deduce că încadrarea ca scutelnic, adică de slugă, plugar sau meseriaș neplătit al boierului sau al mănăstirii nu era deloc de invidiat. Vom mai avea ocazia să constatăm acest aspect, remarcat de altfel și de Splény în *Descrierea districtului bucovinean*.

Din cele 16 sate ale ocolului Siretului de Sus din fața frontierei de sud a Bucovinei, cu un total de locuitori de 726 de familii trăind în 9 localități, au *plecat* 166 de familii din 559; dar, în alte localități, au *imigrat* 59 de familii, care s-au adăugat celor 169 de familii prezente, ceea ce însemna un plus de 34,9%. Aceste date dovedesc că în această regiune mult mai accidentată, asemănătoare cu cea ocupată în final de Austria, rolul migrărilor interne domină emigrarea spre exteriorul ocolului. Asemănarea merge până la amănunte.

Astfel, ca și în satul Drăgoiești rămas în Bucovina, în satul Lămășeni, locuit de 49 de familii, prezența a 35 de paștiri isprăvniciești asigură condiții de viață stabile în ciuda ocupației străine, așa că în 1775, sub regimul austriac, absența totală a țăranilor birnici se transformă în prezența unui grup de 42 de familii țărănești contribuabile, constituit din cei 35 de foști paștiri, care își pierduseră slujbele, și cei 7 scutelnici ai fraților Constantin și Ștefan Arapu și al lui Grigore, ceasornicarul; dispar doar 5 familii, din care fac parte, cu siguranță, 2 popi din cei 4. De asemenea găsim două sate, Preuțeștii și Dolheștii, ultimul în punctul cel mai avansat al terenului ocupat vremelnic de austrieci în apropiere de Siret, celălalt cu câțiva km înspre deal pe Sămușelul Mare. La Preuțești se instalează un boier cu cele 11 familii de țigani și un cleric – probabil un dascăl nerecunoscut de austrieci

ca având această calitate – care constituie un grup de familii țărănești contribuabile, până atunci absent. În schimb, cei 34 de scutelnici ai săi din 1774 se regăsesc alipiți de cele 20 de familii de țărani birnici din Dolheștii învecinați din 1774, formând, sub regimul austriac, împreună cu alți doi intruși neidentificabili, un grup sporit de 56 de țărani birnici.

Din toate acestea se poate trage concluzia că tipul de reacție a populației băștinașe moldovenești față de ocupația străină a depins, în principal, de structura terenului. La șes s-a instalat o *emigrație* masivă spre teritoriile necotropite de austrieci ale Moldovei și în curs de evacuare de către trupele de ocupație rusești. În regiunile deluroase și împădurite, predomina *bejenia* spre localitățile ascunse și depărtate de liniile de comunicație frecventate.

3. Aceste mișcări masive și rapide de populație oglindesc, pe de o parte, coeziunea puternică a neamului românesc – deși unii politologi îi contestă neamului nostru o conștiință națională înainte de 1918; pe de altă parte, ele nu ar fi fost posibile fără marea mobilitate a populației băștinașe, condiționată de economia ei predominant pastorală, impusă la rândul ei de marea proprietate asupra pământului potrivit pentru agricultură, creată prin erodarea micii proprietăți țărănești⁹.

Trebuie să facem diferența clară între mișcărilor care au dus la schimburi de populație între Moldova de nord-vest și vecinii ei, Galiția și Polonia, care s-au dovedit ireversibile sau au continuat până târziu în secolul al XIX-lea, și cele care au afectat fie schimbul de populație între Moldova și Bucovina, fie distribuția populației înăuntrul Bucovinei. Despre cele dintâi am relatat în prima parte a studiului¹, dedicată ținutului Cernăuți, în particular celor patru ocoale nordice din componența sa, precum și în studiul prezent, în capitolul E, dedicat ținutului Hotin.

Atunci când am abordat ținutul Sucevei, am avut de-a face mai adeseori cu amândouă categoriile de mișcări, cum am exemplificat mai sus în cazul ocolului Siretului de Sus, care îmbrăca pe dinafară, în mod continuu, părțile de est și de sud ale frontierei Bucovinei. Am putut arăta că, în ansamblu, în acest caz au dominat mișcărilor externe de emigrare spre Moldova.

Dacă vrem să analizăm o regiune mai mare, în care să predomine clar mișcărilor de redistribuire internă, ne vom adresa firește unui ocol sucevean lipsit de contact direct cu exteriorul Bucovinei. Acesta este, cum arată Harta 2, ocolul Vicovelor, care nici n-a suferit o ocupație vremelnică. Populația sa era – și este în bună parte și astăzi – predominant rurală și monoetnică, românească. Ocolul cuprindea un nucleu religios și cultural (Episcopia Rădăuților, mănăstirile Putna, Moldovița, Sucevița, Solca și Humorul), martor strălucit, până în ziua de astăzi, al epocii de glorie a Moldovei. În preajma mănăstirilor se găsea și minoritatea etnică stabilă cea mai numeroasă, țiganii casnici, ale căror 182 de familii reprezentau aproximativ 10% din populația ocolului.

Firește, pentru a putea aprecia cât mai bine mișcărilor interne din ocolul Vicovelor, trebuie să folosim drept unități teritoriale toate satele sale, deci cele 35 de sate ale căror date demografice sunt sintetizate în Tabela 10 (a) și (b). Dintre acestea, un număr de 23, adică aproximativ două treimi, manifestă 236 de *imigrări* (vezi Tabela 15(a)), în medie circa 10 familii per sat, deci un plus de 28% față de

cele 894 de familii din aceste sate în 1774. Valorile punctuale variază în 13 sate între creșteri de 0 până la 9 familii, iar în rest între 11 și 39 de familii. Astfel de creșteri în 14 luni sunt mult prea mari pentru a fi naturale. Se pune atunci întrebarea: de unde veneau acești oameni? Vom încerca să dăm ceva mai jos un răspuns la această întrebare.

Satele în care predomina *emigrarea* au fost în număr de 12, deci formează ultima treime din totalul lor. Ele sunt nominalizate în Tabela 15(b). Din ele au *emigrat* 327 de familii, deci 34,4% din populația de 942 familii a acestor sate. Prin urmare, deși emigrarea efectivă este de $327 - 236 = -91$ de familii, adică de numai 5,0% din populația din anul 1774 a întregului ocol – 1 802 de familii în conformitate cu Tabela 15(c) – numărul de familii puse în mișcare de evenimente este, de fapt, de $327 + 236 = 563$ de familii, deci de 59,8% din totalitatea lor.

Tabela 15

Ținutul Suceava – Migrația populației de tip rural în ocolul Vieșelor (1774–1775)

Nr. de ordine	Identificarea satelor	Toată suma caselor		Țărani birnici		Țigani	Scuteimici cu salvgardia		Plecați din sat	Observații
		1774	1775	1774	1775	1774	divanului	grafului		
a) 1–23	23 sate cu imigranți	861	1097	568	1043	8	214	–	236	
b)										
24	Iacobuști	21	20	20	20	–	–	–	1	
25	Grâncești	31	28	25	26	–	–	–	?	
26	Soloneț	21	17	–	17	–	–	–	4	
27	Humor	50	41	30	41	20	–	–	9	
28	Costâna	49	35	–	30	10	30	–	14	
29	Țiganii Mănăstirii Solca	23	–	–	–	23	–	–	23	sat dispărut
30	Liudi și țiganii Mân. Putna	107	–	20	–	87	–	–	107	sat dispărut
31	Pârtești	79	68	–	66	–	43	32	11	
32	Frătăuți	147	135	–	130	–	107	29	12	
33	Solca	93	72	–	68	–	48	37	21	
34	Volovăi	141	106	–	105	4	77	42	34	
35	Rădăuți	180	92	–	85	30	24	108	88	
c)	Total b)	942	614	95	588	174	346	248	327	
	Toate satele	1802	1711	663	1631	182	670	248	-91	

Să analizăm mai atent Tabela 15.

Cu singura excepție a 20 de „liuzi” ai mănăstirii Putna (satul 30), în nici un sat în care există scutelnici nu se găsesc țărani birnici: dar în acest caz excepțional,

din cei 107 locuitori, cei 20 de birnici sunt moldoveni, iar restul de 87 sunt țigani. Alt sat (29), locuit doar de 23 de țigani ai Mănăstirii Solca, a dispărut în recensământul din 1775, ca și cel de mai sus al Mănăstirii Putna.

În alte 5 sate (numerele 31–35), scutelnicii slujeau nu numai notabilităților locale sau mănăstirilor pe baza unei aprobări a divanului, ci și comandantului trupelor de ocupație rusești, „preaînălțatul graf P. A. Rumianțev”, care le acordă el însuși „salvgvardia”. Ne vom pune curând întrebarea, în ce fel îi slujeau scutelnicii aceștia binefăcătorului lor. În fine, mai atrage atenția proporția ridicată a țăganilor casnici în acest grup de 12 sate. În cele 23 de sate în care s-au așezat mulți imigranți, locuiau doar 8 familii țigănești, deci abia 0,9% din populație; în cele 12 sate din care oamenii plecau, găsim 172 de familii țigănești (18,3%), din care dispar circa 140.

Să vedem ce putem desluși din acest amestec destul de derutant de date punctuale. Ne întrebăm în primul rând, de unde proveneau cei 236 de imigranți decelați în analiza noastră (vezi Tabela 15(a)). Vin oare din interiorul sau din exteriorul ocolului Vicovelor? Desprindem din datele punctuale – aflate la baza Tabelei 10(a) – că între 1774 și 1775, clerul și notabilitățile rămân practic neschimbate. Categoriile recenzate explicit în recensământul moldovenesc și nerecenzate punctual în cel austriac, sunt femeile sărace, țăgani și scutelnicii (inclusiv slugile). Acestea însumează, în cele 23 de sate, 235 de familii, adică aproape exact atât cu cât trebuie să scadă oricum numărul de recenzați între 1774 și 1775. Prin urmare, cei 236 de imigranți sunt intrați realmente *din afara* ocolului Vicovelor.

Revenim la întrebarea: de unde proveneau acești imigranți? Cei mai mulți s-au așezat între Rădăuți și granița de răsărit a Bucovinei cu Moldova, între valea Sucevei și a Siretului. Câteva dintre aceste sate ca: Milișăuți, Mărăței, Șerbăuți, Dărmănești și Călineștii lui Ienache și Cuparencu, în care numărul familiilor imigrate se cifrează între 8 și 28, sunt locuite până astăzi de un număr de ruteni. Calea cea mai probabilă de acces ar putea să fie din Galiția sau din Câmpulungul Rusesc, peste Seletin, de-a lungul Sucevei. Că râurile ce izvorăsc din Carpații Păduroși, curgând spre sud-est, erau căi de imigrație ruteană spontană sau organizată o dovedesc două citate din recensământul din 1774: *Panca – 7 ruși străini ce s-au dus din țara Leșască acum la luna lui mai și Rușii ot Coșciuia – 7 ruși putileni ot Câmpulung Rusesc*. Satele sunt în ocolul Berhometelor.

În ceea ce-i privește pe evreii galițieni, aceștia par să fi ars etapele, oprindu-se pe aceeași vale abia la un punct de atracție puternică, târgul Sucevei. Pe de altă parte, cea mai puternică imigrație a suferit-o satul rămas curat românesc până în 1880, Botușana (39 de familii), dar aceasta se găsește mult mai la sud de râul Suceava, aproape de granița cu ocolul Mijlocului. Problema rămâne așadar în faza supozițiilor.

Bate mai departe la ochi faptul că, în cele două sate fără țigani (nr. 24 și 25), emigrația este cea mai slabă (7,8%); în satele 27 și 28, fie cu țigani, fie cu scutelnici, ea se ridică la 18,3%: în satul 28 atinge 28,6%; iar în cele aproape exclusiv țigănești (29 și 30) cu 84,6 respectiv 100% populație țigănească, satele „emigrează” total, prin dispariție. Să reținem încă faptul că în cele două sate (26 și 28)

în care găsim, în 1774, un număr de 47 de scutelnici, îi regăsim pe toți, ca țărani, în datele recensământului din 1775. De altfel, putem constata același lucru și în cele 23 de sate în care au avut loc imigrări. O evaluare aproximativă arată de asemenea, că cei vreo 30 de moldoveni și 130 de țigani „emigrați” din primele 7 sate de pe lista din Tabela 15(b) se găsesc printre locuitorii din 1775 ai celor 5 sate mari care încheie această listă și despre care vom discuta în continuare.

Într-adevăr, aceste sate mari – în medie locuite de 128 de familii fiecare – prezintă o situație deosebită: în 1774 nu aveau nici un birnic. Fiind proprietăți, fie a unei episcopii – Rădăuți –, fie a unei mănăstiri ca Humorul – Părteștii, Putna, Frătăuții, Solca – Solca și Sucevița – Volovățul, aveau oricum la un loc 299 de scutelnici pe „vedomostia” (lista) divanului. Dintr-o motivație pe care n-am putut s-o deslușim, mareșalul „graf” P. A. Rumianțev acordă restului țăranilor, până la ultimul din sat, o „salvgvardie”, care-i scutește de bir și de orice altă obligație obștească. Cei 248 de scutelnici ai grafului formau o fracțiune importantă (45,3%) din totalitatea celor 547 de scutelnici. Numărul calculat al emigranților se cifrează la 166 de familii (25,9% din cei 640 de locuitori din 1774 ai satelor, procentajele individuale variind între 8% pentru Frătăuți și 49% pentru Rădăuți). Datele globale de mai sus nu ne permit să decidem din care tip de scutelnici, cei ai divanului sau cei ai grafului, s-au recrutat emigranții. În orice caz, analiza globală dovedește că slaba emigrație rezultantă de 91 de familii din ocolul Vicovelor este realizată și condiționată de marele număr de scutelnici din aceste 5 sate. Și în timp ce așa-zisa emigrare masivă a numeroșilor țigani se dovedește a fi de fapt o migrare internă, emigrarea scutelnicilor din cele 5 sate decisive este una externă ocolului. Din fericire, datele punctuale pentru emigrarea din Rădăuți a scutelnicilor episcopiei și ai grafului ne obligă să concludem că cei 88 de emigranți s-au recrutat, cel puțin în proporție de circa 60%, dintre scutelnicii grafului, cei 24 de scutelnici ai episcopiei nefiind suficient de numeroși. Datele punctuale existente pentru celelalte 4 localități ne permit numai să sugerăm că aceeași atitudine vor fi avut-o și scutelnicii lor. Mai există, în favoarea acestei interpretări, faptul că în întreg ocolul Vicovelor, toți scutelnicii au rămas în sate până la recensământul din 1775. Am mai constatat că poziția de scutelnic nu era prea atrăgătoare în general și că-i îndemna pe mulți spre emigrare. Dar în cazul scutelnicilor grafului, acesta părea să aibă un anumit interes – a creat prin „salvgvardie”, în ținutul Suceava, nu mai puțin de 395 de scutelnici ai săi în 12 sate, provocând în unele numeroase emigrări, în afara satului Bosanci al mitropoliei, unde proporția scutelnicilor săi, de abia 17 din 128, era probabil prea neînsemnată. Care va fi fost interesul său și care era cauza plecării scutelnicilor din sat? Nu era oare vorba de o camuflare a înrolării lor de „bună voie” în armata rusească? Ne permitem să punem aici această întrebare, cunoscând sensul cuvântului „voluntar” atât sub țari, cât și sub comuniști.

Să comentăm acum și alte aspecte ce rezultă din examinarea datelor demografice ale tranziției 1774–1775 caracteristice ținutului Sucevei.

Am accentuat mai sus manifestarea evidentă a coeziunii neamului românesc pe deasupra hotarelor statale. Aș vrea să remarc aici și accentuarea solidarității sociale, care se manifestă în acest ținut în comparație cu ținutul Cernăuți.

Exceptarea de la bir a văduvelor, practică în ținutul Cernăuți, era limitată atât la sexul feminin, cât și la poziția socială de văduvă. În ținutul Suceava scutită de bir era orice femeie săracă; deci se ținea seama numai de starea ei materială, oricare ar fi fost cauza degradării acesteia, și de lipsa unui bărbat, cap de familie. Dar de același avantaj se bucurau și bărbații „nevolnici” – ce frumos sună față de „handicapați” – adeseori și bejenarii, soldații cu slujba terminată, iar în târgul Sucevei „cei 64 de târgoveți care poartă toate beilicurile (case de oaspeți) și cheltuielile ofițerilor care șed iarna în cvartiruri și țin poșta cu caii lor”. De unde rezultă că solidaritatea națională, materială și caritatea se sprijineau reciproc.

Ar mai fi fost interesant să mai putem afla din datele de recensământ, care era repartiția în ținut a proprietății pământului la diferite stări sociale, adică boierimea mare și mărunță, răzeșii și mănăstirile, pentru a putea analiza eventuale deosebiri în oglindirea formei de proprietate în datele și mișcările demografice. Am putut obține astfel de informații de bază pentru ținutul Cernăuți, nu însă și pentru cel al Sucevei, căci din recensământul 1772 n-a supraviețuit decât un mic fragment, iar cel din 1774 ne este cunoscut numai sub forma „Extrat”, care nu furnizează informația necesară; cel din 1775 este și el mult mai sumar.

Putem să constatăm însă că, în recensământul austriac din 1880, domeniile private (Gutsgebiete) din cele două foste ținuturi moldovenești Cernăuți și Suceava, câte rămăseseră în cuprinsul Bucovinei, conțineau practic același număr relativ de familii (case) de 3,5 respectiv 3,6% față de numărul familiilor din orașe și sate. În schimb, constatăm că, între 1772 și 1774, în ținutul Cernăuți, procentajul slugilor și al scutelnicilor nebirnici a crescut de la 4,9% la 11,75% față de țărani birnici. În ținutul Suceava nu putem urmări dinamica creșterii slugilor și scutelnicilor din cauza lipsei datelor recensământului din 1772; dar în 1774, numărul acestei categorii de birnici potențiali, sustrași de la îndatoririle obștești, deci și de la birul către domnie, se cifra în iulie 1774, la 2 237 în acest ținut. Acest fapt reprezenta echivalentul unei evaziuni fiscale de 48%, știind că numărul țaranilor birnici din ținut se ridica doar la 2 420. Simpla suprimare a acestei evaziuni, prin transferul în categoria birnicilor a slugilor și scutelnicilor, care-i îmbogățeau prin munca lor pe boieri, mazili și alți privilegiați în dauna bugetului de stat – cum am spune astăzi –, ar fi dus ea singură la creșterea numărului țaranilor birnici la 4 657 de familii, adică la 84,5% din totalul celor 5 509 de recenzați în 1775. Adăugând cele 527 de familii țigănești din ținut celor 4 657 de țărani contribuabili realizați prin desființarea scutelniciei, ajungem la 5 184 de țărani, toți birnici, adică la 94,2% din populația totală a ținutului, fără să fi făcut apel la nici o fracțiune a celor 613 de femei sărace și nevolnice.

Constatăm, astfel, în primul rând că:

– sustragerea masivă de la contribuția fiscală, esențială pentru țară în folosul clasei necontribuabile privilegiate a notabililor s-a accentuat o dată cu accentuarea crizei de autoritate în Moldova;

– ea a luat forme cu atât mai grave, cu cât regiunea recenzată era mai apropiată de sediul puterii, adică de capitala țării, Iași, deci în Bucovina de la miazănoapte spre miazăzi;

– această metodă de spoliere a statului moldovenesc începuse să-l intereseze și pe comandantul trupelor de ocupație ruse;

– această spoliere luase proporții incredibile la unele familii boierești puternice.

Astfel, pe cele două moșii de la Rus-Plăvălar, ce aparțineau, la 1774, stolnicesei Ilinca Balș (mama lui Vasile Balș, viitorul „deputat al Bucovinei” și autor al *Descrierii Bucovinei și a stării sale lăuntrice*, din 1780), respectiv Agâi Iordache Balș, se găseau, conform recensământului, în total 151 de case. Dintre familiile ce locuiau în aceste case, nu mai puțin de 20 de slugi, 60 de scutelnici și 25 de țigani, adică 105 familii, nu plăteau bir statului; doar 23 de familii erau contribuabile. Pentru comparație, în același an, în cele 31 de sate din ocolul Nistrului al ținutului Cernăuți, s-au recenizat 78 de scutelnici, față de 1 231 de birnici.

Știind că familia Balș stăpânea în Moldova, la 1803, nu mai puțin de 60 de moșii¹⁰, nu este de mirare că Splény, care voia să procure vistieriei de la Viena venituri cât mai mari, tuna și fulgera în *Descrierea Bucovinei* împotriva instituției scutelniceii, în timp ce Balș se lupta, în multiplele sale memorii către împărăție, pentru respectarea strictă a privilegiilor adevăraților, marilor boieri, negându-le mazililor calitatea de nobili nebirnici, pe care aceștia o obținuseră de la autoritățile austriece.

Cel ce se va încumeta să încerce să evalueze, din punct de vedere economic, tranziția Bucovinei de la suzeranitatea turcească la suveranitatea habsburgică, va trebui să țină seama de faptul că, sub regimul fanariot, venitul statului ieșea aproape în întregime din țară, trecând în buzunarele ierarhiei superioare a Imperiului Otoman și ale familiilor fanariote de la Stambul. Puținul ce rămânea în țară nu se investea, ci era folosit pentru întreținerea fastuoasei curți domnești în stil bizantin și a câtorva lucrări publice foarte puțin numeroase. Partea de venit deviată spre boieri nu era sub formă de bani, ci de produse rurale. Acestea rămăneau ce-i drept în țară, dar valorificarea lor pentru investiții productive era practic nulă. Sub regimul austriac, după 1775, toate veniturile din Bucovina provenite din contribuția țărănească reveneau vistieriei sub formă lichidă și deci, deși o mare parte de bani mergea în afara provinciei, la Viena, partea rămasă pe loc putea fi investită la fața locului. Și trebuie recunoscut că aceste investiții s-au realizat, contribuind la modernizarea și occidentalizarea Bucovinei. În schimb, marii boieri moldoveni au părăsit aproape cu totul Bucovina, lăsând până la urmă toate posesiunile lor pe mâini străine.

În sfârșit, să comentăm o gravă consecință a mișcărilor de populație induse de evenimentele anilor 1774–1775, și anume cele care au trimis peste granițele Bucovinei, spre Moldova, o fracțiune semnificativă a populației rurale, care constituia pe atunci aproape singura stare socială productivă. Generalul Splény, el însuși originar din lumea rurală, știa că pământul, oricât de fertil, văduvit de populație productivă, nu are aproape nici o valoare și era de aceea oricum îngrijorat de densitatea redusă a țărănimii bucovinene. Se convinsese prin recensământul său

de realitatea acestei situații, căci luase măsuri energice și eficiente împotriva evitării recenziilor și căutase, cu aparent succes momentan, să convingă populația autohtonă că această operație nu este preludivul unei recrutări pentru serviciul militar, de care poporul avea oroare. Tendința de emigrare masivă din noua provincie îl îngrijora suplimentar, căci menținerea ei putea agrava în viitor depopularea, în timp ce el însuși urmărea cu tot dinadinsul „împopularea”.

Într-un memoriu adresat în decembrie 1774, la cerere, autorităților militare superioare, el constata, în legătură cu „împopularea” provinciei, că partea Moldovei atunci ocupată de trupele sale, a fost mai demult și este și recent teritoriu de imigrație din Polonia, Ungaria și Transilvania. Dacă terenul pentru așezarea tuturor doritorilor de colonizare ar deveni neîndestulător, atunci, pe măsura sosirii unor „moldoveni adevărați”, imigranții proveniți din țările imperial-regești ar putea fi trimiși înapoi. Acest scop, foarte favorabil preafinaltei vistierii – zice el – s-ar putea realiza ușor, oferind reducerea contribuțiilor, a unor libertăți ideale și prin protejarea bisericii grecești, adică ortodoxe¹¹.

De altfel, în 1780, și Vasile Balș se declara de acord cu colonizarea Bucovinei, dar cu condiția ca noii veniți să fie și ei ortodocși, condiție îndeplinită numai de români ortodocși, fie ei din Moldova sau din Transilvania, ungurii fiind catolici sau calvini, polonezii catolici și rutenii greco-catolici.

Recensământul organizat de Splény în toamna 1775, deci la circa 8 luni după redactarea *Proiectului* amintit mai sus, dovedește că nici emigrarea românilor din ținutul Sucevei nu a fost reversibilă într-un interval de timp atât de scurt, nici cei din alte părți mai depărtate nu s-au îmbulzit să se așeze în Bucovina aflată sub regim militar austriac.

Acest fapt l-a făcut pe Splény să declare, în partea a III-a, cap. 1 al *Descrierii Bucovinei*, redactat cam în același timp cu încheierea recensământului, că „după o îndelungată reflecție” – adică după circa 8 luni – i-a venit ideea să atragă din țările de nord, unde pământul era nisipos și sărac, și unde oamenii sunt harnici; pentru colonizare, să li se ofere avantaje suplimentare ca: toleranță religioasă pentru protestanți, acoperirea cheltuielilor de deplasare, perioade de grație relativ lungi pentru contribuții bănești și prestări de servicii și chiar case gata construite, precum și protecția contra turcilor a puternicii dinastii a Casei de Habsburg.

Ajungem astfel la concluzia că aparenta ireversibilitate a emigrației populației autohtone, în special din ținutul Sucevei, provocată de înaintarea din februarie 1775 a trupelor austriece, a contribuit esențial la nașterea ideii colonizării Bucovinei cu elemente germane, precum și la tolerarea și chiar și sprijinirea imigrării spontane a elementelor slave și evreiești din Polonia și din teritoriile foste sau, pe atunci încă poloneze. Totuși, în cazul evreilor, însuși Splény și, în mult mai mare măsură urmașul său, generalul von Enzenberg, au procedat chiar la expulzări masive de imigranți, îndeosebi din mediul urban.

Astfel, în mod paradoxal, emigrația masivă din ținutul Sucevei a contribuit indirect la crearea Bucovinei multietnice și multiconfesionale.

G. ȚINUTUL CÂMPULUNG-CERNĂUȚI

Acest ținut apare în traducerea în limba rusă a recensământului moldovenesc din 1772, sub denumirea hibridă Кымпулунг-Чернауцкый цинут, fiind împărțit în două ocoale denumite, primul стан Кымпулунгулуй al doilea уезд путилий.

Prezente în ocolul Câmpulungului – denumit în alte surse cu adausul *rusesc* – sunt 5 localități. Trei dintre ele poartă și pe harta lui G. Freytag aceleași toponime cu rezonanță slavă: Iablonița, Stebnici și Rastoacili + Zaharancea, situate toate pe Ceremuș; Câmpulungul de pe același râu, se identifică cu localitatea denumită atât pe harta lui Mieg, cât și pe cea mult mai târzie a lui Freytag, satul Dolhopole, toponim care nu este decât traducerea slavonă a Câmpulungului. Stranie este absența, de pe amândouă hărțile, a localității Vatra Câmpulungului, denumire păstrată în această formă și în traducere rusească. Că era vorba de centrul politico-administrativ al ocolului este neîndoielnic: avea cu mult mai mulți locuitori decât orice altă localitate din ocol, cu mult mai mulți vatamani și 10 paștiri, mai mult decât toate celelalte sate împreună. Toponimul Vatra Câmpulungului îl vom mai întâlni în recensământul din 1774; dar atunci el va identifica târgul Câmpulungul Moldovenesc, despre care vom vorbi mai jos.

Va fi fost o eroare a translatorului sau a pisarului – că sunt destul de multe în varianta rusească a recensământului din 1772 – sau comuna Câmpulungului Rusesc va fi fost atât de întinsă, încât a fost împărțită în două localități, una fiind centrul administrativ și economic al ocolului și cealaltă pur și simplu un sat. Această din urmă soluție mi-a fost sugerată de existența unui document emis la 1623 de Ștefan Tomșa, care întărește pârcașului de Hotin, Mihail Tăutu, printre alte sate de pe Ceremuș, „giumătate de sat din Câmpulung”¹². Cine știe? În orice caz, toate localitățile menționate se găsesc pe Ceremușul Alb, care formează granița vestică dintre Bucovina și Galiția.

Celălalt ocol, al Putilei, cuprinde și el o Vatră a Putilei, astfel denumită și în traducerea rusească, netrecută pe nici o hartă. Dintre celelalte 3 sate enumerate de recensământ, două, și anume Gura Putilei și Maranici, se găsesc în apropierea vărsării apei Putilei în Ceremușul Alb, iar al treilea lângă izvoarele Putilei, pe cumpăna apelor ce separă marele sistem hidrografic al Ceremușului, de valea superioară a Sucevei: pe harta lui Mieg nu apar decât satele Gura Putilei, sub denumirea lui Putilóv, și Marinici. Pe harta lui Freytag găsim înșirate pe valea Putilei nu mai puțin de 10 sate, inclusiv Plosca, locuite, după Em. Grigorovitză¹³, predominant de huțani. Ocolul Putilei cuprindea, prin urmare, toată valea Putilei și a afluenților săi și o mică porțiune din valea Ceremușului, care întrerupea continuitatea ocolului Câmpulungului rusesc (vezi Harta 2).

Cel mai probabil candidat la titlul de Vatră a Putilei mi se pare marele sat Storoneț-Putila, situat la mijlocul cursului apei Putilei, la confluența lui cu marele pârâu al Storonețului. De fapt este vorba de două sate reunite, fiecare cu numeroase cătune împrăștiate până departe, având un număr de locuitori de 392 de familii, mai

Tabela 16

Ținutul Cămpulung – Cernăuți – Ocolul Cămpulungului Rusesc

Felul localităților	Numărul	Anul	Case			Cler		Țărani liberi		Notabili			slujbași, militari	văduve	jidovi	armeni...	țigani	slugi, scutelnici
			total	pustii	locuite	numărul	%	bimici	%	boieri	mazili	ruptași						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Sate	5	72	422	36	386	18	4,3	376	97,4	-	-	-	25	-	-	-	1	-
	75	433	-	433	12	2,8	421	97,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabela 17

Ținutul Cămpulung – Cernăuți – Ocolul Putilei

Felul localităților	Numărul	Anul	Case			Cler		Țărani liberi		Notabili			slujbași, militari	văduve	jidovi	armeni...	țigani	slugi, scutelnici
			total	pustii	locuite	numărul	%	bimici	%	boieri	mazili	ruptași						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Sate	4	72	514	30	484	21	4,1	470	97,1	-	-	-	23	-	-	-	-	-
	75	529	-	529	5	0,9	524	99,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabela 18

Ținutul Cămpulung – Cernăuți

Felul localităților	Numărul	Anul	Case			Cler		Țărani liberi		Notabili			slujbași, militari	văduve	jidovi	armeni...	țigani	slugi, scutelnici
			total	pustii	locuite	numărul	%	bimici	%	boieri	mazili	ruptași						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Sate	9	72	936	66	870	39	4,2	846	97,2	-	-	-	48	-	-	-	1	-
	75	962	-	962	17	1,8	945	98,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabela 19

Ținutul Câmpulung – Suceava – Ocolul Câmpulungului Moldovenesc

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
a) Vatra Câmpulungului		1	74	396	-	396	10	2,5	359	90,7	-	-	-	6	12	-	-	-	9
			75	397	-	397	6	1,6	360	98,1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
b) Sate		12	74	1046	-	1046	24	2,3	855	81,7	-	-	-	10	45	-	-	54	58
			75	959	-	959	20	2,1	939	97,9	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabela 20

Ținutul (Ocolul) Câmpulungului (Moldovenesc)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Total Ținutul		13	74	1422	-	1422	34	2,4	1214	84,2	-	-	-	16	57	-	-	54	67
			75	1326	-	1326	26	2,0	1299	98,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabela 21

Bucovina – Sporul săraților birnici între 1774 și 1775, pe ținuturi

Ținutul	birnici 1774	scutebici 1774	birnici 1775	Populația prezentă		birnici în populație în %		sporul birnicilor în % 1775/1774
				1774	1775*	1774	1775	
Cernăuți	4375	514	6867	6909	7517	63,3	91,4	57,0
Ilotin	404	30	480	447	491	90,4	97,8	18,8
Suceava	2420	2237	5118	6763	5509	35,8	92,9	111,5
Câmpulung-Cernăuți	846**	-	945	870	962	97,2	98,2	11,7
Câmpulung- Suceava	1214	67	1299	1442	1326	84,2	98,0	7,0
Bucovina lărgită	9259	2848	14709	16431	15805	56,4	93,1	58,9

Note: * Fără negustori

** Date din 1772

mult decât de 3 ori cât celelalte 3 sate împreună. După Em. Grigorovitz¹⁴, satul devenise, imediat după ocuparea Bucovinei, sediul unei judecătorii de ocol, al unei percepții și al altor oficii mai mici. În 1900 avea un oficiu telegrafo-poștal, o școală populară cu două clase, două biserici, mai multe bănci de credit și o casă de economie. Aceste date mi se par destul de convingătoare, pentru a putea lansa ipoteza de mai sus.

Datele demografice pentru cele două ocoale, separat, și ale întregului ținut al Câmpulungului-Cernăuți pentru anul 1772 se găsesc în Tabelele 16, 17 și 18.

Am mai menționat că, pentru acest ținut, nu dispunem de date provenite din recensământul moldovenesc din 1774. Vom trece deci direct la cel austriac din 1775.

Aici apar imediat o serie de dificultăți deosebite în calea comparării datelor recensămintelor din 1772 și 1775, pe lângă simpla existență a unei lacune în timp și a deosebirilor de criterii și recenzare.

În primul rând, ținutul este împărțit, la 1775, doar în trei localități mari, nu în două ocoale. Aici Splény urmează, probabil fără să știe, modelul folosit de Vasile Lupu, când acesta „stabilește dijma locuitorilor din Câmpulungul Rusesc, Putila și Răstoace pentru o serie de munți”. Denumirile satelor urmează exact aceeași schemă, cu schimonosirea obișnuită a numelor: Buttillóv, Kimpolongo Russesti și Rostoki¹⁵.

Pentru a îngreua și mai mult posibilitatea de a compara datele celor două recensăminte, fiecăruia dintre cele 3 sate li se atribuie un număr neobișnuit de mare de „atenanse”¹⁶. Față de anul 1772, se constată, la cele 8 atenanse ale Putilei, mutarea centrului administrativ de pe partea mijlocie a cursului apei Putilei spre Gura Putilei, unde se afla, pe harta lui Mieg, satul Putilóv. Acesta va deveni mai târziu, sub numele de Uscie Putilla, capitala districtului judiciar (Gerichtsbezirk) cu același nume până la 1918. Printre atenansele sale se găsesc, spre amonte pe Ceremuș, satele evident românești Jablonitza-Voloska și Steby-Wolosky, deși între ele se găsește pe hartă – lucru straniu – Câmpulungul Rusesc, al doilea dintre cele 3 sate mari. Satul Buttillóv are de altfel și atenanse la răsărit de cumpăna apelor dintre izvorul Putilei și cel al Sucevei: ca Șipotul și Seletinul.

În schimb, Câmpulungul rusesc are atenanse în aval pe Ceremuș, printre care se găsește – culmea ironiei – satul Uszy Buttilowa, primul dintre cele 3 sate mari, precum și satul Nisipitul, de pe apa Brodinei, un afluent al Sucevei, astăzi cap de linie al căilor ferate române pe linia Dornești-Rădăuți-Nisipitul.

În sfârșit, al treilea sat mare, Răstoacele, se găsește încă mai mult în aval pe Ceremuș, iar cele 5 atenanse ale sale sunt împrăștiate care încotro. Una dintre ele este satul Falcău, situat la confluența Brodinei cu Suceava, la o distanță în linie dreaptă de Răstoace, de 40 de km peste Carpații împăduriți.

Am intrat în toate aceste amănunte pentru a demonstra că, îndeosebi cunoștințele geografice și împărțirea administrativă pusă la baza recensământului austriac din 1775 privitoare la ținutul Câmpulungului-Cernăuți erau cu totul fanteziste. În aceste condiții, orice comparație punctuală între cele două recensăminte era iluzorie. Se putea încerca totuși o comparare globală, bazată pe cât posibil pe criterii geografice.

Pe de o parte, am contopit datele privitoare la cele două megasate, Câmpulungul Rusesc și Răstoacele din recensământul austriac, și le-am comparat cu ocolul Câmpulungului Rusesc al recensământului moldovenesc din 1772. Pe de altă parte am comparat megasatul austriac Buttillov cu ocolul moldovenesc al Putilei. Astfel au luat naștere datele din mai sus menționatele Tabele 16, 17 și 18.

Cu atât mai surprinzătoare apare plauzibilitatea datelor astfel obținute. În mai puțin de trei ani, numărul caselor locuite a crescut de la 386 la 433 în ocolul Câmpulungului Rusesc; rezultă un plus de 47 de familii imigrante. Pentru ocolul Putilei, creșterea de populație calculată în același mod este de 45 de familii, adică, pentru tot ținutul, de 92 de familii sau 10,6%.

Analiza acestor date globale și incerte – singura care s-a putut efectua – duce firește la concluzii ambigue.

Cert este că pustiirea relativ frecventă a caselor înainte de 1772 nu putea fi cauzată de intrarea trupelor austriece, care nu interveniseră încă în regiune. Așa-zisa *pustiire* a caselor nu a fost o distrugere violentă, ci bejenia tradițională a oierilor localnici în camuflajul pădurilor, impenetrabile pentru autoritățile moldovenești și, cu atât mai mult pentru topografi austrieci, cum dovedesc hărțile contemporane ale maiorului von Mieg, care menționează aproape exclusiv localitățile situate pe valea mai ușor accesibilă a Ceremușului Alb, precum și de încurcăturile create de recenzenții militari din 1775 cu privire la poziția geografică a „atenanselor”.

În aceste condiții, „imigrarea” celor 92 de familii s-ar putea să nu fi fost decât revenirea bejenarilor din adâncul pădurilor greu accesibile. Iar concluzia mea, desigur discutabilă, este că acest ținut semiautonom al Moldovei a fost scutit, datorită inaccesibilității sale terestre și poziției sale ambigue în relația sa cu țara suverană, de frământări și mișcări majore de populație spre exteriorul ținutului în intervalul dintre cele două recensăminte din 1772 și 1775.

H. ȚINUTUL CÂMPULUNGULUI-SUCEAVA

Este timpul să supunem analizei noastre ultima unitate administrativă a Moldovei anilor 1772–1775, de interes pentru istoria Bucovinei: ținutul Câmpulungului–Suceava, cum îl intitulează recensământul moldovenesc din 1774 sau Moldauisch Kimpolunger Antheil, cum îl denumește recensământul austriac din 1775.

I se spune de obicei „ocolul Câmpulungului”. Este muntos, iar populația sa este relativ rară și renumită pentru spiritul ei de frondă față de o autoritate abuzivă. Doi cercetători bucovineni, T. V. Stefanelli și Teodor Balan, s-au aplecat cu perseverență și simpatie asupra istoriei acestui ocol, strângând și comentând numeroase documente, evocând și interpretând evenimente desfășurate în această regiune înainte și după instaurarea regimului austriac.

Am arătat în introducere, că nu dispunem de datele statistice ale recensământului moldovenesc din 1772 pentru acest ținut. Va trebui deci să ne mărginim mai jos și în Tabelele 19 și 20, la anii 1774 și 1775.

Vatra Câmpulungului (Moldovenesc), având un pronunțat grad de urbanizare, a fost încadrată imediat după ocuparea Bucovinei drept târg. De aceea am cuprins-o în Tabela 19 separat de sate. Curând, denumirea de Vatră a fost înlocuită cu aceea de Câmpulungul Moldovenesc, a fost declarat oraș și a devenit capitală de district politic (politischer Bezirk). Numele și l-a păstrat până astăzi, dar în calitate de capitală de județ.

Privit global, ocolul Câmpulungului Moldovenesc nu pare să fi fost puternic afectat de evenimentele anilor 1774–1775. De pildă, nu se semnalează case pustiite. În 1774, cei 16 paștiri erau, cu excepția unui sas, români și localnici. Bate la ochi absența notabililor și nu se semnalează prezența nici unui străin, nici măcar în capitala Vatra; abia în 1775 apare un singur boier și, în consecință, populația oricum redusă, de 1 442 de familii în 1774, nu include decât 67 de slugi și scutelnici. În majoritate (55) ai mănăstirilor, iar dintre „liuzii” lor, cei 18 ai Voronețului și 35 ai Moldoviței erau țigani.

Față de aceste cifre, mișcările de populație sunt în general minore: 156 de emigranți și 40 de imigranți: rămân deci 116 emigranți efectivi, adică 8,0% din populație. Câștigul de țărani birnici realizat prin noile criterii de recenzare ale lui Splény este și el modest: numărul lor crește de la 1 214 la 1 229, adică cu 5,9%, în timp ce populația crește cu 8,0%.

Dacă analizăm rezultatele punctuale, pe localități și pe stările sociale ale localnicilor, emigrația cea mai puternică o suferă, în numere absolute, capitala ocolului, Vatra. La cele 29 de familii emigrate (7,9%) au contribuit aproape integral toate rufeturile (preoți, femei sărace, scutelnici și paștiri în număr de 31); aceștia au plecat din localitate pe alte tărâmurii, fără să sporească sensibil numărul țaranilor contribuabili: de la 359 la 360. La Vatra Dornei lucrurile s-au petrecut asemănător, dar firește la scară mai redusă. Din cele 67 de familii ale satului Liuzii Moldoviței, compuse din 35 de case țigănești, 32 de scutelnici și nici un birnic în 1774, emigraseră cu adevărat în 1775 cei 32 de scutelnici, iar satul rămăsese numai cu cei 35 de țigani în chip de țărani birnici.

Oarecum asemănător din punct de vedere al absorbirii țiganilor casnici în țărănimea locală este și cazul satelor Bucșoia și Frumosul. În amândouă apare un plus de 9, respectiv 10 familii imigrate, care pare să fi fost suplinit de cele 19 familii de țigani plecate de la Voroneț. Astfel se realizează toată creșterea de populație țărănească a Bucșoiei, mic sat românesc din apropiere. În cazul satului Frumosul, lipsit și el de orice țaran birnic în 1774, nu prea depărtat nici el de Voroneț și apropiat de Vama, ceilalți 10 țigani din Voroneț, împreună cu cei 23 de scutelnici din satul însuși constituie, în 1775, noul contingent de 33 de țărani birnici ai satului.

Cu totul diferit este cazul satelor huțănesti Rușii Moldovitei și Argel, de pe valea superioară a Moldovitei. Populația lor scade, în circa un an, de la 113 la 97 de familii, deci cu 21,1%, iar numărul birnicilor de la 115 la 95, deci cu 17,4%. În sate mai existau 7 femei sărace și un paștir. Cunoscând ce s-a petrecut în ocolul Putilei al ținutului Câmpulung–Cernăuți, este de presupus că o parte apreciabilă dintre huțani s-a dus în bejenie, ca măsură de protecție pentru averea lor, vitele, și încă nu reveniseră în momentul recensământului din 1775. La o scară mai redusă, lucrurile s-au petrecut la fel și în alte sate de pe valea Moldovei, unde populații aproape identice între ele au scăzut cu 10–16 familii și numărul birnicilor a scăzut și el, deși mai puțin.

În alte trei sate, atât populațiile totale, cât și numărul țăranilor birnici au crescut. În două sate izolate de pe valea Suhei, variațiile sunt ne semnificative; dar în marele sat Vama populația a crescut cu 11,5%, iar numărul țăranilor chiar cu 30,7%. Explicația este simplă: din *Dăscrierea Bucovinei* a lui Splény¹⁶ aflăm că, în dreptul acestei localități, armata austriacă a ridicat lucrări primitive, dar ample, de fortificații defensive la granița cu Moldova, deși încălcau astfel prevederile înțelegerii cu Înalta Poartă și că ele au atras atenția șefului delegației turcești la tratativele de fixare definitivă a graniței.

Am relatat aceste amănunte, în toată diversitatea lor, pentru a dovedi că, în acest ocol semiautonom al Moldovei, operațiile militare austriece au declanșat în general mișcări interne de populație. De altfel, noua administrație a ținut seama încă multă vreme de tradițiile de autoadministrare și de reacțiile sale radicale la abuzurile ocupantului^{17,18}. Ei se considerau invincibili în apărarea drepturilor și libertăților lor și căutau scăparea în fugă. În această atitudine erau ajutați, ca și alte populații ale unor mici state din Europa, atât de terenul muntos și împădurit, cât și de tradiția trecutului lor bazat pe autonomie parțială. Descriind și comentând răzvrătirea țăranilor câmpulungeni împotriva unui recensământ, care li se părea – pe drept sau pe nedrept – că pregătește recrutarea în armata austriacă, Teodor Balan încheie studiul său cu următoarele cuvinte: „Autoritățile austriece, cunoscând situația excepțională în care se află țăranii din Câmpulung, vor fi resignat (renunțat) a pedepsi pe conducătorii revoltei. Suntem îndemnați a crede că statul austriac și-a dat silință ca, de acum înainte, să fie mai indulgent cu țăranii din ocolul Câmpulungului, cari nu fuseseră niciodată iobagi, nici nu serviseră nimănuia în calitate de soldați, ci din moși-strămoși fuseseră liberi”. Cum au fost tratați, în împrejurări oarecum similare, huțanii de către sovietici, știm.

I. BUCOVINA

Nu putem încheia prezentul studiu fără a arunca o ultimă privire globală asupra Bucovinei, după ce am acordat atâta atenție aspectelor punctuale. Am arătat în repetate rânduri, că nu putem efectua o comparație completă decât pentru ținutul

Cernăuți și pentru cele 9 sate din ținutul Hotinului, în timp ce pentru ținutul Sucevei ne lipsesc aproape total datele recensământului din 1772, iar cele din 1774 sunt reduse la cele mult mai sumare oferite de „Extrate”. Pentru ținutul Câmpulung–Suceava dispunem de datele complete ale recensământului din 1774, iar pentru ținutul Câmpulung–Cernăuți dispunem doar de datele recensământului din 1772, cu care vom substitui la nevoie pe cele lipsă din 1774. Complete dar cam sumare sunt datele recensământului austriac din 1775.

Să vedem mai întâi în ce măsură a reușit generalul Splény să sporească, prin noua sa structurare a stărilor sociale din punct de vedere fiscal, numărul țăranilor, în același timp principalii producători de bunuri și contribuabili. Tabela 21 prezintă numărul și procentajul față de populație, precum și creșterea, între 1774 și 1775, a numărului țăranilor birnici în ținuturile înglobate în Bucovina extinsă și în totalitatea ei.

Creșterea absolută și procentuală a numărului contribuabililor rurali este impresionantă: în medie de 56,4%, dar de mai mult de două ori în ținutul Suceava. Analiza precedentă, dusă până la nivelul satelor, ne-a arătat că ea s-a realizat prin restrângerea drastică a privilegiilor elitelor sociale: ale nobilimii mari și mici, dar și a negustorilor și breslașilor, încadrați în alt sistem de impunere⁶. În felul acesta, contribuția bănească era concentrată la vistieria statului, respectiv a suveranului. Am mai accentuat că, după 1775, acești bani se scurgeau prin Viena, de unde o parte apreciabilă se întorcea în Bucovina sub forma unor investiții utile, dar aceasta nu s-a mai întâmplat nici pe departe în aceeași măsură după înglobarea Bucovinei ca circumscripție („cerc”) în Galiția.

Am mai arătat că procentajul față de populație al țăranilor birnici din ținutul Suceava era deosebit de coborât; Tabela 21 indică o valoare de 35,5%. În contrast puternic, în ținuturile mai depărtate de capitală, ca cel al Hotinului, unde unele sate rămăseseră fără proprietar, în Câmpulungul Moldovenesc, semiautonom față de Moldova, unde nu trăia nici un boier și nici un mazil și doar mănăstirile dispuneau de scutelnici, precum și în Câmpulungul Rusesc, izolat de lume, procentajul acesta lua, respectiv, valorile de 90,7, 84,2 și 97,2%. Ținutul Cernăuți, cu ale sale 58,9%, se situa undeva pe la mijloc. După criteriul fiscal al lui Splény, procentajul mediu se ridicase, în 1775, la 93,1%, încadrându-se, în toate ținuturile, între limitele înguste de 91% și 98%. Din aceeași tabelă mai reiese clar rolul predominant pe care l-au jucat slugile și scutelnicii nebirnici în diminuarea veniturilor statului în anii ce au precedat ocuparea Bucovinei de către Imperiul Habsburgic și au coincis cu ocupația rusească.

Al doilea țel pe care-l urmărea Splény era „impopularea” Bucovinei, pe care o considera subpopulată și ineficient exploatată, mai ales ținând seama de fertilitatea excepțională a solului și neconsiderând drept agricultură cultivarea porumbului. Oricum, ne place sau nu, popularea Bucovinei, atât cea spontană, cât și cea organizată prin colonizare a fost și ea încununată de succes din punct de vedere pur cantitativ. În 1930, când Bucovina nu era încă ciopârțită și se organizase, în România, un recensământ serios și obiectiv, densitatea populației ajunsese în Bucovina la 81,7 loc./km², cea mai mare valoare din toate provinciile

istorice ale țării. Ele variau între 34,7% loc./km² în Dobrogea și 76,7 loc./km² în Muntenia, media pe țară situându-se la 61,2 loc./km², mult superioară celei din Europa (fără U.R.S.S.) de 44,3 loc./km².

Dar care erau valorile între anii 1772–1775? Era într-adevăr Bucovina o *terra deserta*, „eine Oede”, cum aprecia Iosif al II-lea? Oare recensămintele moldovenești de care dispunem erau și ele afectate de subevaluări datorită corupției, care afectau valorile reale ale populației în mod sistematic cu o treime în minus, cum aprecia Splény? El însuși luase măsuri energice, și pe cât se părea eficiente, pentru a împiedica astfel de falsuri. Și ce se petrecuse oare în acele 14 luni care se scurseseră între încheierile celor două recensăminte dintre 1774 și 1775?

Datele numerice trecute în tabelele noastre permit să calculăm cu destulă precizie populația Bucovinei extinse temporar până la granițe determinate de înaintarea trupelor austriece, începută și încheiată în februarie 1775. Acest teritoriu figura, firește în întregime, și în recensământul din 1774 al întregii țări a Moldovei. Deci comparația proiectată între aceste două recensăminte, pentru acești doi ani și pentru teritoriul Bucovinei temporar extins, se poate întreprinde.

Pentru a aplica aceleași criterii de recenzare amânduror operațiilor, nu am luat în considerare, în cazul recensământului din 1774, „toată suma caselor”, ci numai suma caselor locuite, scăzând casele pustii. Aceste date reprezintă în general numărul tuturor familiilor prezente în fiecare localitate, cu excepția străinilor. Cum numărul familiilor indicat în dreptul fiecărei localități și a atenanțelor sale nu include, în cazul recensământului din 1775, și pe cel al negustorilor, armenilor, evreilor și al țișanilor nomazi, care sunt recenzați numai global, pe toată provincia, va trebui să adăugăm toate datele globale la suma tuturor datelor punctuale, pentru a putea compara populația totală recenzată în 1775 cu cea recenzată în 1774. Excepție vor face țișanii nomazi, care nu au fost recenzați decât extrem de rar în 1774 și n-au fost cuprinși în „toată suma caselor”, cum era logic.

Rezumatul acestor calcule, redate în Tabela 22, este pur și simplu uluitor și cere o explicație, nu pentru precizia sa, care este întâmplătoare, ci pentru a înțelege cum a luat naștere din jocul migrațiilor.

Prin urmare:

– în anul 1774 populația Bucovinei extinse, cuprinsă în cele 285 de localități ale sale, se cifra la 16 448 de familii casnice, deci, convențional, la 82 400 de locuitori. Lipsește târgul Sadagura, care n-a putut fi recenzat din cauza interdicției generalului Rumianțev, cum s-a arătat mai sus.

– în anul 1775 Bucovina extinsă avea, după recensământ, 290 de localități. Discrepanța este cauzată de jocul contopirilor, scindărilor și trecerilor în categoria de atenanță a diferite localități și nu are în fond nici o semnificație. Am putut calcula aici numai populația Bucovinei extinse temporar, fiindcă nu știm cum să repartizăm numărul global de negustori, armeni și evrei între cele 229 de localități rămase definitiv în Bucovina după iulie 1776 și cele 56 de localități retrocedate

Moldovei, deși știm că numărul de familii retrocedate ce făceau parte din categoriile sociale recensate în 1775 se ridică la 2 116. Numărul familiilor recensate punctual în 1775 este egal cu 15 805. Adăugând cele 629 de familii recensate numai global, obținem rezultatul final de 16 434 de familii, într-un acord prea bun, pentru a nu fi datorat hazardului, având în vedere toate aproximațiile făcute, impreciziile inerente oricărui recensământ și trecerii unui interval de timp de 14 luni.

Tabela 22

*Populația Bucovinei lărgite din anul 1775,
calculată din imigrările și emigrările suferite de populația din anul 1774*

Ținutul	Localități	Case locuite 1774	Imigranți	Emigranți	Diferență	Case locuite 1775
Cernăuți	124	7779	+1429	-727	+702	8479
Hotin	9	464	+115	-88	+27	491
Suceava	152	8205	+646	-2018	-1372	6835
Bucovina lărgită	285	16448	+2190	-2833	-643	15805

+526 evrei
+58 armeni
+45 negustori
16434 case locuite

Total 16434 case locuite

Semnalez în primul rând faptul că datele privind pe negustori, armeni și jidovi ale amânduror recensămintelor sunt în oricare dezacord cu principiile de recensare valabile pentru recensământul moldovenesc din 1774. În acest recensământ apare, pe ici pe acolo, câte un „marchitan” (în germană Marketender), care erau negustori ambulanti, deci necasnici, ce însoțeau armatele în mișcare și le aprovizionau. Ei nu apăreau ca birnici obștești. Armenii apar printre rufeturi la Cernăuți, și anume „7 străini care șed cu casele lor la Snetin, iar cu dughenile’s aicea în târg”; iar în Suceava apar, pe lângă 45 de străini nespecificați, 56 de armeni pur și simplu și 25 de armeni străini. Deci, în total, 77 de armeni, dintre care doar 55 cu case în oraș. Splény recenzează 58 de familii armenesti, ceea ce pare apropiat de adevăr.

În cazul evreilor dezacordul este mai important. În ținutul Cernăuți recensămintele din 1772 și 1774 separă clar evreii așezați în orașe de cei așezați la sate. Cum am arătat în prima parte a prezentului studiu, ei s-au concentrat la oraș, dar s-au dispersat și la sate, ajungând, din 1772 la 1774, de la aproximativ o familie per sat la peste două familii per sat (vezi Tabelele 1–5), unde rămăneau deci, numeric, o minoritate neglijabilă. În schimb, formau în orașe o fracțiune importantă, chiar dominantă a populației, eliminând treptat elementele bășinașe legate de economia rurală, fie ei țărani sau meseriași ce satisfăceau nevoile

gospodăriilor țărănești. Una peste alta, populația evreiască recenzată în ținutul Cernăuți a sporit în cele 18 luni, dintre decembrie 1772 și iunie 1774, de la 265 la 347 de familii, deci cu circa 30%. Recalculat pentru un interval de timp de 12 luni, acest procentaj corespunde unui spor anual al populației evreiești de 20%.

În celălalt mare ținut, cel al Sucevei, recenzarea punctuală a evreilor devine sporadică: doar 9 în ocolul Siretului de Sus, și în târgul Suceava – 105 „jidovi din târg i afară de târg”. Nu știm dacă acest „în afară” se referă numai la ocolul Mijlocului, din care făcea parte capitala Suceava, sau la tot ținutul. În ocoalele Berhometelor și Vicovelor nu se semnalează, în 1774, nici un jidov, deși în 1772 se recenzaseră, în 6 din cele 21 de sate, în fragmentul de document existent privitor la ocolul Berhometelor, în total 9 jidovi, care dispar complet în recensământul din 1774. O situație similară părea să existe și în cazul celor 9 sate din ținutul Hotin. Cei 9 evrei recenzați în aceste sate, în 1772, par să fi dispărut cu toții în 1774. De fapt, la sfârșitul listelor nominale ale recenzațiilor întregului ținut apare, mai întâi, lista celor 94 de locuitori ai târgului Hotin, care – zice titlul – „nu dă nici la o orânduială”, urmată de o mică listă a „rufeturilor” – un bonă, un diacon și un răsopă – și, în fine, o listă lungă, cu 59 de „jidovi ai târgului Hotin”. Recenzia ținutului se încheie cu un capitol intitulat „Jidovii din ținut, ce sunt șezători prin satele ținutului”. Lista, structurată pe ocoale, cuprinde prenumele fiecăruia din 163 de evrei și numele satului în care s-au așezat. Astfel, se constată precis că într-un sat un evreu a luat locul unui grec, că în două sate s-a așezat un evreu în plus și că unul din cei doi evrei din Colincăuți, satul care a emigrat în 1774 în proporție de 82%, au plecat nu numai cei doi preoți, dar și unul dintre evrei.

„Dispariția”, în 1774, a celor 9 evrei recenzați în ocolul Berhometelor în 1772, nu-și găsește explicația decât în incoerențele existente între modurile de recenzare a evreilor în diferitele ținuturi și ocoale ale Moldovei. Astfel, în 1774, în ocolul Berhometelor nu mai apar decât evrei și turci botezați; în ocolul Vicovelor numai turci botezați; în ocolul Mijlocului toți evreii din ocol sunt recenzați global; în ocolul Siretului de Sus sunt recenzați punctual, dar printre „rufeturi”, iar în Câmpulungul–Sucevei găsim, la capătul listei birnicilor din Vatra Câmpulungului, 10 evrei, printre care un velnicer, inclusiv pe starostele lor.

Dacă îi însumăm pe toți evreii cuprinși în datele recensământului din anul 1774, adică 347 din ținutul Cernăuți, 11 din ocolul de sus al ținutului Hotin, 124 din ținutul Suceava și 10 din ocolul Câmpulungului Moldovenesc, obținem un număr de 492 de familii. Scăzând acest număr din cele 526 de familii evreiești recenzate global de Splény în 1775, obținem, pentru toată Bucovina o creștere procentuală a populației evreiești de 6,9%. Creșterea anuală calculată separat pentru nordul Bucovinei extinse (Cernăuți și Hotin), ne dă o valoare de 20% pentru intervalul de timp 1772–1774. Acest ritm de creștere anuală corespunde unei crotopiri. Față de el, sporul anual mediu de 6,9% pare modest, dar această diminuare se datorește includerii în calcul a sudului Bucovinei. El este totuși foarte departe de a putea fi considerat natural.

Mai trebuie remarcat în acest context că, în conformitate cu datele de mai sus, în 1775 proporția evreilor în populația Bucovinei extinse era de $526/16\ 500 = 3,2\%$, deci mult mai mare decât în 1786 când, datorită măsurilor de expulzare luate de generalul Enzenberg, ea scăzuse la $1,14\%$ și atinge din nou valoarea din 1775 abia în jurul anului 1830¹⁹⁻²¹.

Un ultim comentariu privitor la acest aspect dinamic al recensămintelor analizate comparativ în studiul de față. Simpla coincidență numerică între datele furnizate de două recensăminte aproape simultane, întreprinse de autorități cât se poate de diferite, ce urmăreau interese nu numai diverse, dar adeseori contradictorii și totuși doritoare să cunoască situația demografică reală, confirmă că aceste date reprezintă aceeași realitate, abia după o analiză punctuală și critică. Putem regreta numai că, până în prezent, nu au ieșit la iveală documente cu privire la datele raportate curții sau divanului de la Iași, în același interval de timp, de către ispravnicii ținuturilor înglobate în Bucovina, drept bază de impunerea birului. Abia o comparație între astfel de date și cele evident corecte ale recensămintelor din 1772, 1774 și 1775 ar putea confirma sau infirma acuzația lui Splény din *Descrierea Bucovinei*, partea I-a, cap. 6, § *Tributul*, cum că mărimea populației era sistematic subevaluată cu o treime față de realitate, cu aprobarea interesată obținută de săteni prin coruperea ispravnicilor nesalarizați. Am mai fi datori să justificăm, prin migrările spre sau dinspre exterior, aparenta invarianță și lipsa de perturbare a populației Bucovinei. Lucrul ar fi fost posibil, dacă am fi fost în stare să separăm neîndoielnic migrările externe de cele interne; dar informațiile pe care ni le pun la dispoziție cele trei recensăminte sunt insuficiente pentru stabilirea unui algoritm atât de performant. Doar în cazul unor sisteme de dimensiuni reduse, cum era ocolul Câmpulungului Moldovenesc, ne-am hazardat să sugerăm unele soluții cel mult plauzibile, pe care ne-am permis să le împingem până la a afirma drept probabilă presupunerea că toate mișcările de populație înregistrate în acest ocol, între 1774 și 1775, ar fi fost fie emigrări, fie mișcări interne, fără nici o imigrare din afara sa. În sisteme de dimensiuni mai mari, cum ar fi vreun ocol al ținutului Sucevei, nici cel puțin o astfel de soluție ipotetică nu se poate propune.

Ne vom mulțumi de aceea să sintetizăm în Tabela 23, pentru toată Bucovina, datele asupra migrărilor de populație obținute în cursul analizei punctuale a datelor demografice ale recensămintelor din anii 1774 și 1775. Desfășurarea este destul de amănunțită, pentru a permite cititorului interesat găsirea, în textul studiului, în tabelele anterioare și în hârți, a unor aspecte particulare ale analizelor.

*

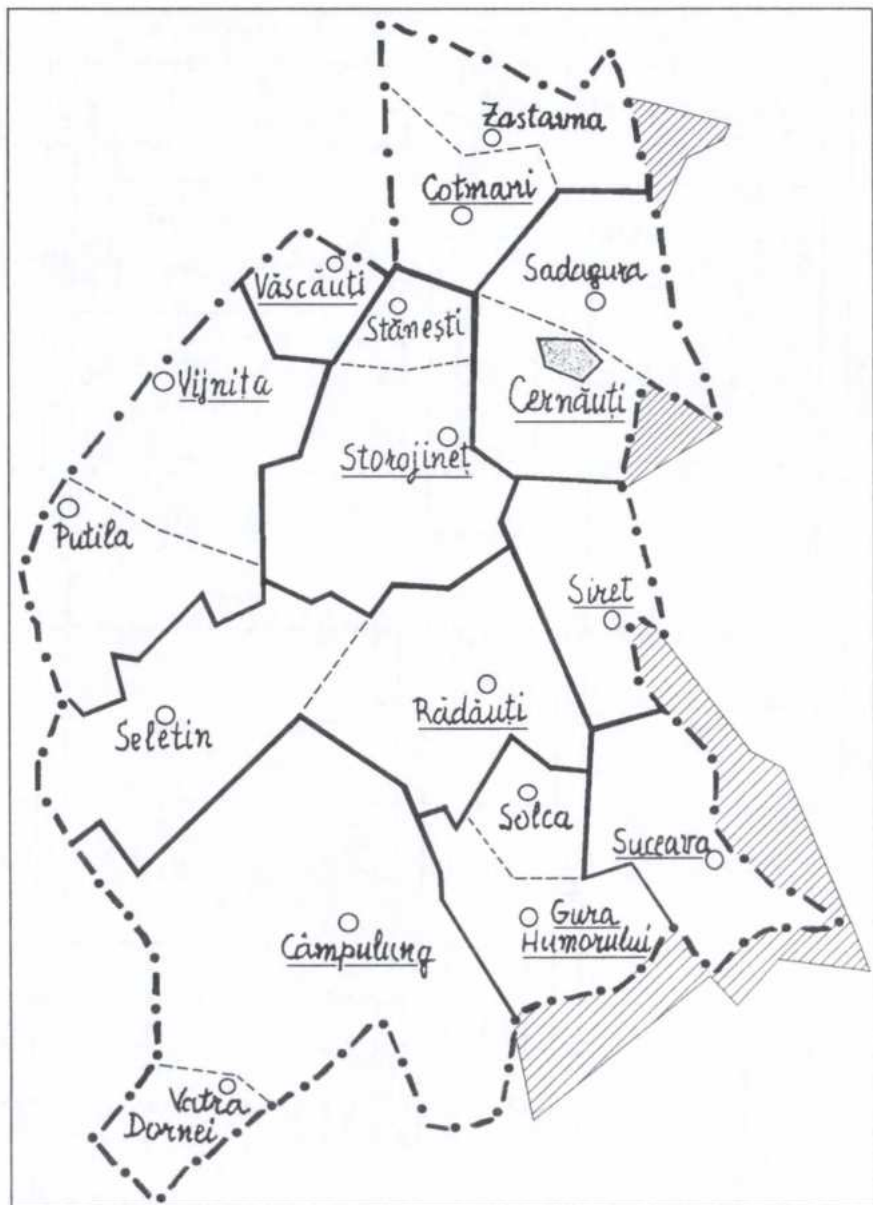
În încheiere, mă simt dator să mulțumesc domnului dr. Dimitrie Vatamaniuc pentru punerea la dispoziție a unui bogat material documentar, doamnei Rodica Marchidan pentru corelarea denumirilor localităților din recensămintele moldovenești și cel austriac și academicianului Vladimir Trebici pentru inițierea mea în principiile și metodică demografiei istorice.

Tabela 23

Bucovina lărgită – migrații între iunie 1774 și septembrie 1775

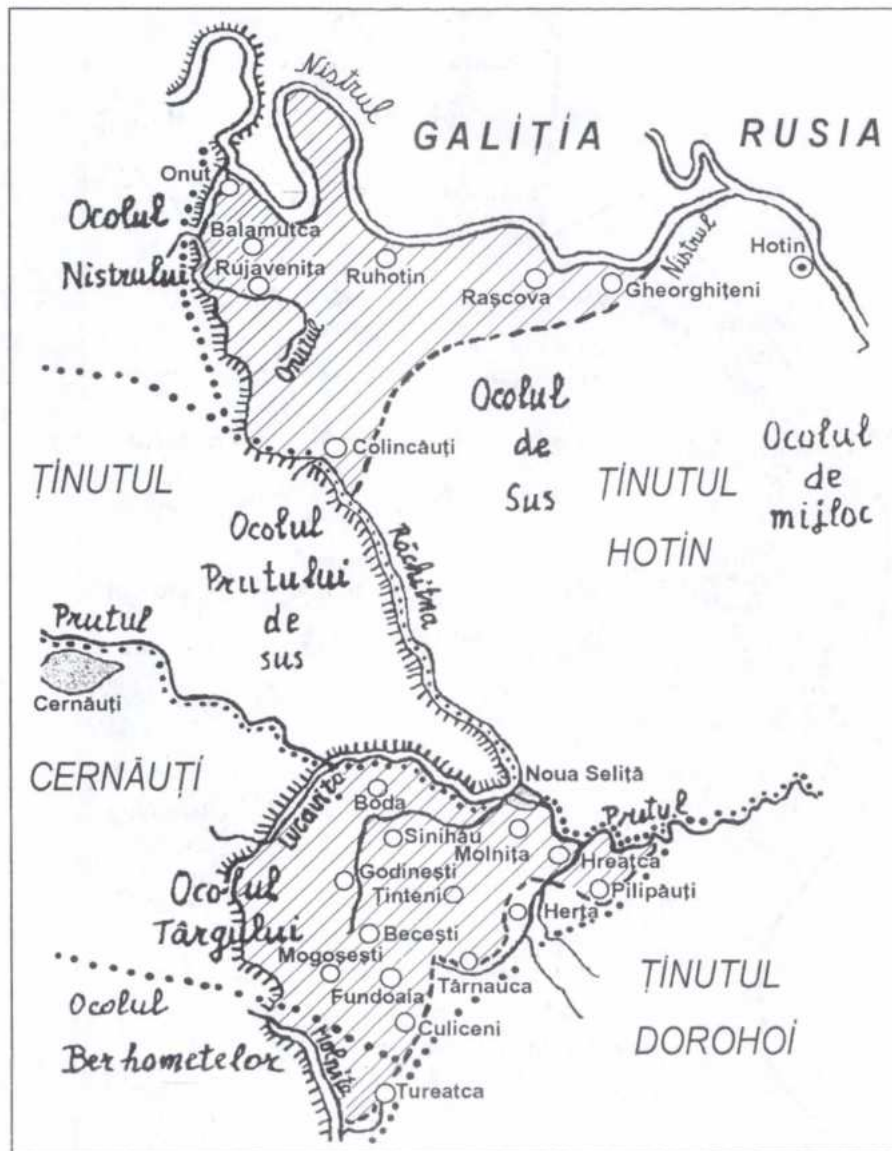
Ținuturi, ocoale, orașe, sate	Localități		Mișcări		Diferență	Populație	
	Imigrări	Emigrări	Imigrări	Emigrări		1774	1775*
I. Ținutul Cernăuți							
1. Târgul Cernăuți și Roșișa	2	–	–	–	-211	537	324
2. Ocolul Târgului, sate rămase în Bucovina	12	+58	+58	-54	+4	799	803
3. Ocolul Târgului, sate ocupate temporar	13	+26	+26	-184	-158	581	423
4. Ocolul Prutului	33	+597	+597	-68	+529	2017	2546
5. Ocolul Nistrului	31	+326	+326	-62	+264	1626	1890
6. Târgul Vijința	1	–	–	-88	-88	153	65
7. Ocolul Ceremușului	22	+330	+330	-60	+270	1196	1466
8. Ocolul Câmpulungului Rușesc	5	+47	+47	–	+47	386**	433
9. Ocolul Putilei	4	+45	+45	–	+45	484**	529
Suma ținutului Cernăuți	124	+1429	+1429	-727	+1702	7779	8479
III. Ținutul Hotin, ocupat temporar							
1. Ocolul de Sus, sate pe Nistru, de parte de Hotin	5	+115	+115	–	+115	283	398
2. Ocolul de Sus, sate pe Nistru, aproape de Hotin	3	–	–	-11	-11	87	76
3. Ocolul de Sus. Sat pe Răchitna	1	–	–	-77	-77	94	17
Suma ținutului Hotin	9	+115	+115	-88	+27	464	491
III. Ținutul Suceava + 4 sate din ținutul Botoșani							
1. Ocolul Berhometelor, sate rămase în Bucovina	33	+160	+160	-123	+37	1067	1104
2. Ocolul Berhometelor, sate ocupate în Bucovina	4	+24	+24	-48	-24	174	150
3. Ocolul Vicovetelor, sate fără scutelnici ai „grafului”	30	+238	+238	-162	+76	1162	6238
4. Ocolul Vicovetelor, sate cu scutelnici ai „grafului”	5	–	–	-167	-167	640	473
5. Orașul Suceava	1	–	–	-289	-289	365	76
6. Ocolul Mijlocului, sate rămase în Bucovina	18	+58	+58	-189	-131	928	797
7. Ocolul Siretului, sate ocupate temporar	3	–	–	-129	-129	379	250
8. Ocolul Siretului de Sus, sate rămase în Bucovina	14	+26	+26	-101	-75	489	414
9. Ocolul Siretului de Sus + 4 sate din ținutul Botoșani ocupate temporar	31	+100	+100	-652	-552	1559	1007
10. Vatra Câmpulungului Moldovenesc	1	–	–	-29	-29	396	3679
11. Ocolul Câmpulungului Moldovenesc	12	+40	+40	-127	-87	1046	959
Suma ținutului Suceava	152	+646	+646	-2016	-1372	8205	6835

Note: * Fără negustori ** Date din 1772

Harta 1 – Harta schematică a Bucovinei. Împărțirea administrativă în districte judiciare, 1918; după harta G. Freytag & Artaria, Viena.

- Legenda: Regiune ocupata temporar de armata austriacă (vezi hărțile 3, 4 și 5).
 - - - - - Granița țării Bucovina.
 ————— Granițele districtelor politice; capitalele subliniate.
 - - - - - Granițele districtelor judiciare și capitalele lor.

Harta 3 – Regiunea nord-estică a graniței Bucovinei, 1774–1776.

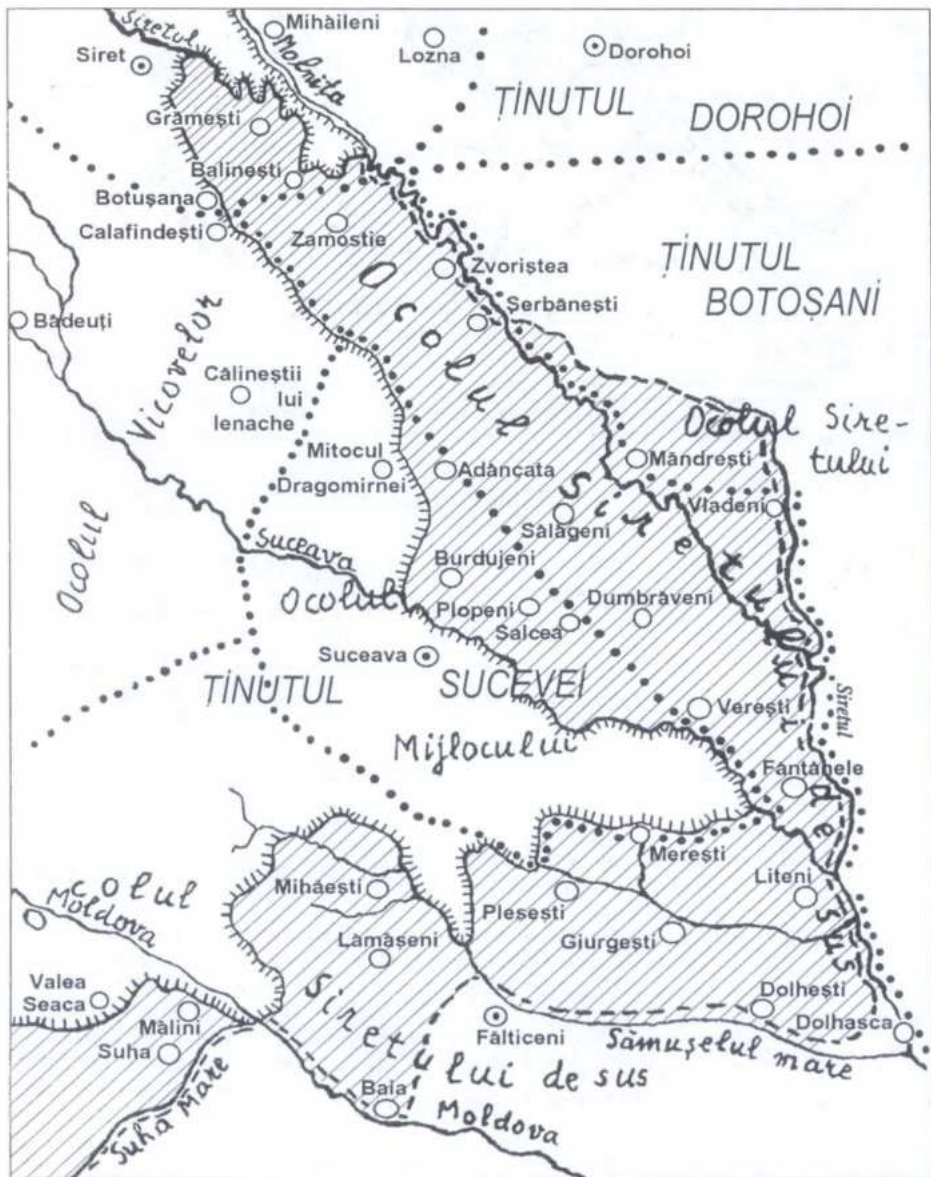
Legenda:

————— Frontiera finală a Bucovinei, 1776–1918.

----- Frontiera temporară a Bucovinei, 1775–1776.

/////// Regiune ocupată temporar de armata austriacă (februarie 1775 – iulie 1776).

..... Limitele ocoalelor moldovenești.

Harta 4 – Regiunea sud-estică a frontierei Bucovinei, 1775 – 1776.

Legenda:

||||| Frontiera finală a Bucovinei, 1776–1918.

----- Frontiera temporară a Bucovinei, 1775–1776.

//////////////////// Regiune ocupată temporar de armata austriacă (februarie 1775 – iulie 1776).

..... Limitele ocoalelor moldovenești.

Harta 5 - Regiunea sud-vestica a frontierei Bucovinei, 1775 - 1776.

Legenda:

- Frontiera finala a Bucovinei, 1776 - 1918.
- Frontiera temporara a Bucovinei, 1775 - 1776.
- Regiune ocupata temporar de armata austriaca (februarie 1775 - iulie 1776).
- Limitele ocaalelor moldovenesti.

Note bibliografice

¹ Radu Grigorovici, *Studiu comparativ al recensământului populației Bucovinei din anii 1772, 1774 și 1775 (I)*, „Analele Bucovinei”, anul V, nr. 2, 1998, p. 293–312.

² *Atlasul istorico-geografic al României*, București, Editura Academiei Române, 1996, harta 17, p. 80.

³ *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice* (în continuare se va cita: BPD), ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998.

⁴ BPD, partea I-a, anexa.

⁵ BPD, partea I-a, p. 34–38; vezi și „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 2, 1997, p. 463–466.

⁶ BPD, partea a II-a.

⁷ BPD, partea I-a, p. 38–42.

⁸ Tabelele 1–7 se regăsesc în „Analele Bucovinei”, anul V, nr. 2, 1998, p. 299–300, 306, 310.

⁹ Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, I. De la origini până la 1834*, București, 1907.

¹⁰ După *Condica liuzilor* a lui Alexandru Moruzi, citat din Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 313.

¹¹ G. Splény, *Proiect nedeterminant de organizare militară a teritoriului moldovean enclavat în monarhia împărătesc-regească (Ohnmaßgeblicher Entwurf zu einer militärischen Einrichtung des k.k. enclavirten moldauischen Antheils)*, publicat de R. Wagner în *Vom Moldauwappen zum Doppeladler (De la stema Moldovei la vulturul bicefal)*, Augsburg, Hofmann Verlag, 1991, p. 380

¹² N. Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I, îngrijirea ediției, studiul introductiv, bibliografia, notele și indicele: Ion Popescu Sireteanu, *Introducere*: D. Vatamaniuc, București, Editura Anima, 1996, p. 210.

¹³ Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, Societatea geogr. română, 1908.

¹⁴ *Ibidem*, p. 206.

¹⁵ N. Grămadă, *op. cit.*, p. 211; BPD, partea a II-a.

¹⁶ BPD, partea I-a.

¹⁷ T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1915.

¹⁸ Teodor Balan, *Răscoala țăranilor din ocolul Câmpulungului Moldovenesc din anul 1805*, Cernăuți, 1922.

¹⁹ Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. III. Bucovina, teritoriu de trecere a evreilor galițieni spre România, între 1880 și 1900*, „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 2, 1995, p. 351, fig. 3.

²⁰ Ștefan Purici, *Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775–1848*, *ibidem*, p. 371, Tabela 2.

²¹ Eugen Glück, *Evreii din Bucovina în perioada 1774–1786 (I)*, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, 1996, p. 111–129; III, nr. 2, 1996, p. 363–466.

1.7. RĂSFOIND UN VECHI DICȚIONAR GEOGRAFIC AL BUCOVINEI*

Doamnelor și Domnilor,

Trebuie să-mi cer mai întâi iertare că încerc să vorbesc aici despre lucruri atât de depărtate de meseria mea de fizician, precum este istoria Bucovinei. O fac ca bucovinean, ceea ce în vremea de acum este o scuză mai mult decât valabilă. Dar, firește, felul în care mă preocupă acest subiect reflectă modul în care am fost obligat, prin profesie, să analizez faptele experimentale, realitatea, căutând să-mi explic ce se ascunde în dosul lor, mai ales dacă nimeni altul nu le observase sau nu le explicase satisfăcător.

Privind recent o serie de hărți etnografice ale României și Bucovinei, m-a frapat un fapt pe care, aparent, nu-l sesizase la noi nici un specialist în materie. Pe toate aceste hărți – fie fragmente în pete de diferite culori ce corespund diferitelor națiuni, fie ornate cu cercelete de dimensiuni mai mari sau mai mici, după numărul de locuitori ai localității pe care o marcau, împărțite în segmente colorate proporționale cu locuitorii de o anumită naționalitate – culoarea corespunzătoare germanilor era aproape absentă la nord de Prut și pe valea Ceremușului.

Mi-am dat seama de acest fapt privind o mărire a hărții geografice a lui Ion Nistor la Institutul „Bukowina” de la Augsburg. La întrebarea mea, profesorul Armbruster m-a contrazis, spunând că există cel puțin două sate germane, Alexanderdorf și Katharinendorf lângă Berhomet (județul Vijnița).

Recent, acasă am început să răsfoiesc *Dicționarul geografic al Bucovinei*, publicat la București, în 1908, de unchiul meu Emanoil Grigorovitză și m-am convins că lucrurile stau într-adevăr așa. Dicționarul, bazat pe date statistice ale lui E. Fischer din preajma anului 1899, conține un număr de 335 de comune și sate și 191 de moșii la care se menționează mai mult sau mai puțin componența etnică a populației. Firește, în regimul comunist acest dicționar făcea parte din fondul secret al bibliotecii. Am eliminat târgurile și orașele, unde prezența germanilor era adeseori datorată existenței unor autorități sau altor instituții oficiale și nu reflectau corect politica de imigrare a imperiului austriac sau pe aceea legată de unele interese private.

Datele corespunzătoare celor 9 districte de atunci ale Bucovinei, parcurse de la nord-vest la sud-est sunt următoarele: în districtele Coțman (la nord de Prut) și Vijnița (bazinul Ceremușului) în 2%, respectiv 4% din comune și sate, existau germani; pe moșii procentajele devin de 5 ori mai mari, căci „neamțul de la mașină” devenise o necesitate din ce în ce mai puternic resimțită odată cu tehnologizarea agriculturii, cu industrializarea și cu rafinarea zootehnicii.

* Comunicare prezentată la sesiunea de comunicări a Societății pentru Cultura și Literatură Română în Bucovina, 18–20 iunie 1993. Text inedit.

În districtele Cernăuți, Storojineț și Siret (deci pe Valea Prutului și a Siretului) procentajul comunelor și satelor cu prezență germană ajungea de la 9% până la 14% (pe moșii de 2–4 ori pe atât). Procentajul creștea spectaculos, până la 40%, în districtul Rădăuți (valea superioară a Sucevei), depășindu-l de două ori pe cel de pe moșiile dedicate în special creșterii cailor pentru armata imperială, pentru a atinge 50%, respectiv 64%, în districtele Gura Humorului și Câmpulungului de pe văile Moldovei, Dornelor și Bistriței, districte aproape lipsite de moșii. În schimb, în districtul Sucevei, care cuprindea sau mărginea cursul mijlociu al râului cu același nume și se înfîcea, ca un vârf de lance în trupul Moldovei, proporția din cele 46 comune și sate cu prezență germană scădea în mod neașteptat la circa 4%, ca și în districtul Vijița, în timp ce, din cele 23 moșii, aproape 40% foloseau specialiști germani pe teritoriul lor.

V-am plictisit cu aceste date ca să vă arăt că imigrarea germană în Bucovina a fost un proces complex, dirijat cu o abilitate remarcabilă de Imperiul Austriac și ale cărui rezultate s-au dovedit fatale pentru integritatea ei tocmai în răstimpul pe care-l evocăm aici. Elucidarea acestui proces ar merita de aceea un studiu mai amănunțit din partea unor adevărați specialiști în materie.

În cartea *Bukowina, Heimat von Gestern (Bucovina, patria de ieri)* publicată în 1956 și apoi în a treia ediție în 1987, la Karlsruhe, de Erwin Massier, dr. Josef Talsky și Basil C. Grigorowicz, dr. Talsky caută să explice, cam schematic, repartiția imigranților germani în zonele fertile ale Bucovinei, atingând și problema absenței lor din zonele nord-vestice: „În regiunea dintre Nistru și Prut, ca și în regiunea Ceremușului, această zonă fertilă a țării, nu există nici o colonie șvăbească. Puternica imigrare ruteană din Galiția făcea ca acest spațiu să fie nepotrivit pentru o colonizare germană. În șesul dintre Prut și Siret populația indigenă stabilă era mai puțin densă. În plus, aceste domenii se găseau într-o regiune favorabilă pentru dezvoltarea mijloacelor de comunicație”.

Dr. Talsky mai remarcă faptul că cele două colonii germane de lângă Vijița, Alexanderdorf și Katharinendorf, sunt așezări târzii, făcute – cum rezultă din *Dicționarul* lui Grigorovitză – de baronul Alexandru Vasilco, coloniile purtând nume derivate din prenumele baronului și al soției sale. El mai remarcă faptul că, „în timp ce în cele mai multe orașe ale Bucovinei trăiau numeroși germani (la Cernăuți, în 1930 – 18 000, la Rădăuți – 6 000, la Suceava – 4 000, la Siret – 1 600, la Gura Humorului – 2 700, la Câmpulung – 1 700, la Storojineț – 600), la Vijița și Coțman germanii formau o minoritate disparentă, în comparație cu evreii”.

Cele spuse de dr. Talsky nu epuizează, evident, nicidecum problema. Se poate remarca, de pildă, că în districtele Coțman și Storojineț, numărul moșiilor era aproape egal cu cel al comunelor, formând o barieră, probabil mai puternică, împotriva colonizării germanilor, deci și a fluxului de ruteni din Galiția. De asemenea, industria lemnului, cea a sticlei, minereurilor, zootehnia și, îndeosebi, creșterea cailor, au atras mulți coloniști germani către districtele Rădăuți, Gura Humorului și Câmpulung, colonizarea fiind ușurată de disponibilizarea terenurilor necesare de către Fondul religionar, administrat de stat și proprietar a aproape jumătate din întinderea Bucovinei.

Întregul ansamblu de fapte, expuse mai sus pe scurt, mi-a explicat ceea ce mă intrigase încă din 1940: ușurința cu care Hitler admisesese ca Stalin să preia, odată cu Basarabia, partea de nord a Bucovinei, până aproape de Valea Sucevei, împreună cu ținutul Herței, deși aceste regiuni nu făceau parte din teritoriile ce urmau să fie atribuite Uniunii Sovietice în baza infamului tratat Ribbentrop–Molotov. Această bunăvoință suspectă nu putea fi datorată simpatiei lui Hitler pentru Stalin, pe care l-a atacat prin surprindere cu numai un an mai târziu. Ea își găsește însă o explicație firească prin absența aproape totală a elementului german în aceste două regiuni.

I.8. DIE VERMINDERUNG DER DEUTSCHEN BEVÖLKERUNG RUMÄNIENS ALS FOLGEERSCHEINUNG DES ZWEITEN WELTKRIEGES

(MICȘORAREA POPULAȚIEI GERMANE DIN ROMÂNIA CA URMARE A CELUI DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL)

I.8.1. ORIGINALTEXT*

Meine Damen und Herrn,

Bevor ich auf mein eigentliches Thema zu sprechen komme, muß ich zunächst meine eigene Berufung darüber zu referieren, ins richtige Licht stellen.

Ich bin kein Historiker, kein Demograph, kein Soziologe, sondern Festkörperphysiker. Auch bin ich Rumäne und nicht Deutscher. Geboren wurde ich jedoch in der Bukowina, die für die meisten hier Anwesenden sicherlich ein Begriff ist, bin somit nicht nur im rumänischen, sondern auch im deutschen Kulturkreis aufgewachsen. Daher fühle ich mich einigermaßen berechtigt, das von mir vorgeschlagene Thema möglichst objektiv und für beide Seiten verständnisvoll zu behandeln.

Auch erstreckt sich meine Lebenserfahrung von meiner frühen Jugend – als ich noch als Kind während des ersten Weltkrieges als Flüchtling aus der Bukowina mehr als drei Jahre im damaligen Mähren verbrachte – bis zum jetzt fortgeschrittenen Alter als einigermaßen aktiver Zeuge der Rückkehr Rumäniens in die europäische Welt, aus der es gewaltmäÙig herausgerissen wurde.

Auch erstreckt sich besonders meine politische Erfahrung bis zurück zum Ende des 19. Jahrhunderts, denn schon als Student der Medizin, dann als sozialdemokratischer österreichischer Reichsabgeordneter von 1908 bis 1918 und sodann als rumänischer Parlamentarier nahm mein Vater, von meiner Mutter sekundiert, am politischen und öffentlichen Leben dieser Länder aktiv teil, um schließlich etwa in meinem Alter im kommunistischen Gefängnis zu sterben.

Ich gebe mir Rechenschaft, daß in der Darstellung des für die Deutschen Rumäniens so tragischen Geschehens sowohl mein Beruf als Physiker, als auch meine Erfahrung aus der Sicht eines die politische Szene scharf beobachtenden, aber politisch nicht engagierten Wissenschaftlers, fühlbar sein werden. Ich werde dies, indem ich persönliche Erfahrungen einflechten werde, auch nicht versuchen zu verhehlen.

Schließlich kann ich auch nicht vergessen, daß ich als Rumäne zu ihnen spreche.

Erlauben sie mir von Anfang an wie in einer physikalischen Forschungsarbeit vorzugehen.

* 7. Studententagung des Bukowina-Instituts Augsburg. Wirklichkeit und Idee Mitteleuropa 1945–1995. Krieg, Vertreibungen, Integration, Rückkehr nach Europa. Augsburg, 15.–19. Mai 1995. Text inedit.

Ich gehe davon aus, daß im Jahre 1930, laut Ergebnissen der damals von Dr. Sabin Manuilă fachmännisch durchgeführten und von deutscher Seite nicht beanstandeten großen Volkszählung, die deutsche Bevölkerung Rumäniens sich auf etwa 750 000 belief¹. Bemerkt sei, daß ich die meisten Zahlen abrunden werde, denn es geht hier mehr um das Geschehen, als um exakte Zahlenwerte. Im allgemeinen werden wir die Angaben der offiziellen rumänischen Volkszählungen der Jahre 1930, 1948, 1956, 1966, 1977 und 1992 als Fixpunkte verwenden. Diese Zahlen sind in einer grafischen Darstellung der Zeitabhängigkeit der deutschen Bevölkerung durch x-Zeichen eingetragen (Bild 1).

Es bleibt mir nun die Aufgabe, den zeitlichen Verlauf der Änderung der Anzahl der in Rumänien wohnenden Deutschen grafisch durch eine kontinuierliche Kurve so wahrheitsgetreu wie möglich darzustellen. Dabei werde ich die Änderung der von Rumänien eingenommenen Fläche nicht in Betracht ziehen, da die vor dem zweiten Weltkrieg auch von Deutschen bewohnten und nachher verlorengegangenen Gebiete Bessarabien und der nun zur Ukraine gehörende nördliche Teil der Bukowina kaum noch von Deutschen bewohnt sind, während der zeitweise im Wiener Diktat Ungarn zugesprochene Norden Siebenbürgens nun wieder in Gänze zu Rumänien gehört.

Die geografische Verteilung der Deutschen auf dem Boden Rumäniens hatte 1930 fragmentarischen Charakter (siehe Bild 2) und war historisch bedingt.

Die sogenannten Sachsen, von den ungarischen Königen gerufen, ließen sich von Anfang-Mitte des 12. Jahrhunderts an bis zum Anfang des 13. Jahrhunderts hauptsächlich im Norden der südlichen Karpaten und in kleinerem Maße westlich von den östlichen Karpaten nieder. Sie sollten in Gemeinschaft mit den dort lebenden Rumänen und Szeklern die natürlich befestigte südöstliche Grenze vor den Einfällen der von Osten kommenden Völker und später vor jenen der Türken verteidigen.

Dafür wurden der Mehrzahl der Sachsen zahlreiche Privilegien gewährt, die noch lange Zeit nachher mehr oder weniger eingehalten wurden. Jedenfalls bildeten sie eine „universitas saxonica“, d. h. eine politisch-organisatorische, nationale Gemeinschaft, die in mehrere „Stühle“ und Distrikte aufgeteilt, sich weitgehend unabhängig verwaltete.

Als freie oder unfreie Bauern hatten sie oft gemeinsame Interessen mit den rechtlosen rumänischen Bauern. Als unternehmungslustige und fähige Handwerker und Händler gründeten sie zahlreiche Städte und hatten enge Beziehungen zu den benachbarten rumänischen Fürstentümern. So bildeten sie in Siebenbürgen eine Art von „Staat im Staate“, unabhängig davon, ob dieses ein Teil des ungarischen Königreiches, ein getrenntes, den Türken unterstelltes Fürstentum, oder eine Provinz Österreichs war.

Eine zweite zahlreiche Gruppe Deutscher wanderte in mehreren Etappen in das 1718 von Österreich von den Türken eroberte Banat, einschließlich seiner Hauptstadt und Festung Temeswar ein.

Gleich nach dem Abschluß des Friedens von Passarowitz (1718) erschien eine Gruppe von Handwerkern und Bergarbeitern aus verschiedenen Teilen

Österreichs, hauptsächlich aus der Steiermark. Etwa 60 000 Deutsche, meistens Bauern aus südwestdeutschen Landen, aber auch Franzosen, Italiener und Spanier wanderten zwischen 1722 und 1787 ein und gründeten zahlreiche Dörfer. Eine kleine schwäbische Gruppe wurde schon 1712 von Graf Karoly in Sathmar (Satu Mare, d. h. auf rumänisch „das große Dorf“) angesiedelt; bis zum ersten Weltkrieg waren sie praktisch fast total magyarisiert worden.

Die den Banater Schwaben zugesagten Bedingungen waren bei weitem nicht so vorteilhaft, wie jene deren sich die Sachsen erfreut hatten. Trotz zahlreicher Rückschläge und durch soziale und politische Wirren und Änderungen hervorgerufenen Schwierigkeiten erreichten die Banater Schwaben im Jahre 1930 sowohl den Stand einer bedeutender Minderheit von beinahe ein Viertel der Bevölkerung des rumänischen Banats, als auch einen hohen wirtschaftlichen und kulturellen Lebensstandard. Bis zum zweiten Weltkrieg und teilweise bis heute blieben doch die beiden großen deutschen Volksgruppen der Sachsen und der Schwaben weitgehend getrennt, vor allem aus konfessionellen Gründen.

Nach einer Einverleibung der von den Türken durch Bestechung im Jahre 1775 erworbenen nördlichen Moldau durch die Österreicher, erfolgte auch hier nach den besten machiavellischen Prinzipien eine Kolonisierung deutscher Arbeiter, Bergleute, Handwerker, Viehzüchter, Bauern, Beamter und Lehrer. Sie kamen aus den verschiedensten Gebieten Deutschlands und Österreichs und siedelten sich vorwiegend im Süden des späteren Kronlandes Bukowina an, sowie in den Städten, zu deren Entwicklung sie ausschlaggebend beitrugen. In Jahre 1930, also zwischen den Weltkriegen, betrug ihre Anzahl über 75 000, somit etwa 9% der Bevölkerung des Buchenlandes.

Schließlich, als im Jahre 1812, nach den napoleonischen Kriegen, dem siegreichen Rußland der östliche Teil der Moldau von den Großmächten zugesprochen wurde, siedelten sich im flachen Süden der nun Bessarabien bennannten Provinz Franzosen, Italiener, aber meistens Deutsche an, die sich alle mit Ackerbau beschäftigten, doch keine Städte gründeten oder bewohnten. Einige Splittergruppen, unzufrieden mit dem Zarenregime, flüchteten in die nach dem türkisch-russischen Krieg (1876–1877) an Rumänien gefallene Provinz Dobrudscha, wo sie bessere Lebensbedingungen vorfanden. Ihre Anzahl erreichte 1930 knapp über 12 000.

Zu dieser wohl notwendigen historischen Einführung wäre zusammenfassend folgendes zu bemerken:

- die Deutschen lebten bei Ausbruch des zweiten Weltkrieges in Rumänien in nichtkompakten, hauptsächlich mit Rumänen durchmischten Gruppen von einigen Tausend bis 250 Tausend Mitgliedern; die von ihnen bewohnten Gebiete waren ziemlich genau begrenzt;

- sie stammten aus den verschiedensten Gebieten Zentraleuropas und alle Gruppen wanderten während relativ kurzer, gut definierter Zeitspannen, organisiert ein. Diese Zeitspannen erstrecken sich von Anfang-Mitte des 12. Jahrhunderts bis zum Anfang des 13. Jahrhunderts für die sogenannten Siebenbürger Sachsen; vom Anfang bis nahe zum Ende des 18. Jahrhunderts für

die Banater und westsiebenbürger Schwaben und vom Ende des 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts für die Bukowiner- und Bessarabiendeutschen;

– sie waren etwa zur Hälfte Städtler, mit Ausnahme der Bessarabien- und Dobrudschadeutschen, und waren auch außerhalb der in der schematischen Karte Großrumäniens (Bild 2) eingezeichneten Gebieten in merklicher Zahl in Städten wie z. B. Bukarest gegenwärtig;

– die meisten Deutschen Rumäniens gelangten in dieses Land durch die nach dem ersten Weltkriege erfolgte Ausdehnung Rumäniens. In allen neuen Provinzen Großrumäniens haben sich die Vertreter der deutschen Bevölkerung im Jahre 1918 mit dem Anschluß an dieses Land unter der Bedingung der Anerkennung gewisser nationaler Rechte einverstanden erklärt. Im Altreich waren die Deutschen äußerst spärlich vertreten. (siehe Bild 2).

Aus allen diesen Gründen, die noch durch die räumliche Trennung der zahlreichen deutschsprachigen Gruppen potenziert waren, entstand für einen äußeren Betrachter ein Bild, das irgendwie dem kleinstaatigen Deutschland vor 1870 ähnlich war. Ich habe den Eindruck, daß auch die zur Vorkriegsgeneration gehörigen Mitglieder der verschiedenen deutschsprachigen Gruppen Rumäniens sich nicht vollends als zu derselben Nation gehörig fühlten; der Partikularismus war noch ziemlich stark entwickelt.

Nun können wir das eigentliche Thema dieses Referats erörtern. Ich muß mich bei vielen von ihnen entschuldigen, daß ich sie vielleicht mit gut bekannten Tatsachen gelangweilt habe. Da ich aber im RTL Fernsehen beim „Jeopardy“ Wettbewerb sah, daß keiner der drei Alleswisser erriet, welches moderne europäische Land durch die Vereinigung der Fürstentümer Moldau und Walachei entstand, zog ich es vor, nicht auf eine historische Einleitung zu verzichten.

Die Problemstellung ist äußerst einfach, die Antwort viel komplizierter. Wie kam es, daß die auf Grund der offiziellen Volkszählung vom Jahre 1930 berechnete deutsche Bevölkerung Rumäniens, die sich am Anfang des Jahres 1939 auf 782 000 belief, innerhalb von 55 Jahren auf etwa 60 000 zusammenschumpfte?

Daß diesbezüglichen Daten unter dem Titel *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa* im Jahre 1984 in München erschienen², könnte den Eindruck erwecken, daß wenigstens ein Teil der Deutschen Rumäniens tatsächlich aus diesem Lande von den Rumänen vertrieben worden waren.

Nun kann man den Rumänen mit Recht gewisse negative, nationale Eigenschaften vielleicht zuschreiben. Aber gerade die Geschehnisse, die den zweiten Weltkrieg einleiteten und sich während des Krieges abspielten, haben bewiesen, daß in Rumänien, unabhängig vom politischen Regime, die allgemeine Stimmung des Volkes und selbst jene an offiziellen Stellen, unmenschliche, oft von außen angeordnete Maßnahmen wenigstens gemildert hat, wenn sie sie nicht immer gänzlich verhindern konnte. Kein Deutscher wurde, wie ich zeigen werde, von den rumänischen Behörden oder der rumänischen Bevölkerung aus dem Lande vertrieben. Zur Veranschaulichung soll das Bild 1 dienen, in dem die Änderungen der deutschen Bevölkerung Rumäniens als Funktion der Zeit grafisch dargestellt ist. Die Ab- und Zunahmen werden mit bekannten Geschehnissen in Verbindung

gebracht und größtmäßig durch statistische Daten oder Abschätzungen begründet. Als Endwert soll sich dann die gegenwärtige Größe der deutschen Bevölkerung Rumäniens ergeben.

Wie man weiß, brach am 1. September 1939 der zweite Weltkrieg aus. Wenige Tage vorher, am 23. August 1939, wurde der Stalin-Hitler- oder Molotow-Ribbentrop-Pakt zwischen der Sowjetunion und Deutschland abgeschlossen, in dem sich Deutschland als an Bessarabien nicht interessiert erklärte. Schon am 6. Oktober 1939 kündigte Hitler im Reichstag seinen Beschluß an, die deutsche Bevölkerung der Sowjetunion – ob gänzlich oder nur aus den Grenzgebieten, weiß ich nicht – nach Deutschland umzusiedeln.

Als aber am 27. Juni 1940, nach dem brutalen Ultimatum an Rumänien, die Sowjetunion innerhalb einiger Tage nicht nur Bessarabien, sondern auch den Norden der Bukowina, der nie zu ihr gehört hatte, und das zu Alt-Rumänien gehörige Hertz-Gebiet besetzte, entschloß sich Hitler seinen vor beinahe einem Jahre gefassten Beschluss durchzuführen. Jedenfalls handelte es sich diesmal nur um die östlichen Grenzgebiete Rumäniens und schloß nach dem Vorschlag des Vizebürgermeisters von Cernowitz, Dr. Franz Kopecki, und meines verehrten Lehrers und langjährigen Vorgesetzten und Gesprächspartners, Universitätsprofessor Dr. Herbert Mayer, auch die Deutschen aus dem bei Rumänien gebliebenen Süden der Bukowina ein. Dazu gehörte aus mir unbekanntem, aber eigentlich aufschlußreichen Gründen die wenig zahlreiche deutsche Bevölkerung der Dobrudscha.

Der offizielle Zweck dieser Umsiedlungen war, nach Hitlers Worten im Reichstag³, „daß sich am Abschluß der Entwicklung [...] in dem zum Teil mit nicht haltbaren Splintern deutschen Volkstums gefüllten ganzen Osten und Südosten Europas [...] bessere Trennlinien ergeben, (um) auf diese Weise wenigstens einen Teil der europäischen Konfliktstoffe zu beseitigen“.

Wie fadenscheinig diese Argumentation war, geht schon daraus hervor, daß gerade im Südosten Europas, eben wegen der geographischen Zersplitterung der deutschen Volksgruppen, ihre Gegenwart nie zur Auslösung von Konflikten beigetragen hat. Von der Friedensliebe Hitlers wollen wir lieber nicht sprechen.

Schwieriger zu beantworten ist die Frage, warum nicht nur in den von der Sowjetunion besetzten, sondern auch in den bei Rumänien gebliebenen Gebieten die Anzahl der die Umsiedlung ablehnenden Deutschen etwa dieselbe war. Johann Leugner stellte sich 1987⁴ diese Frage ohne sie endgültig beantworten zu können: war es das Gemeinschaftsgefühl der zwei nun durch äußeres Geschehen getrennten Hälften eines zusammengehörigen Körpers, die Angst vor den nun so nahen „Russen“, oder war es bei den in Rumänien gebliebenen Buchenlanddeutschen die Enttäuschung über den im Jahre 1918 erfolgten Übergang von der Position einer bevorzugten Minderheit im Rahmen eines wichtigen zentraleuropäischen, multinationalen Staates zu jener einer benachteiligten und unbedeutenden Minderheit im osteuropäischen Groß-Rumänien?

Ich neige eher zur ersten Erklärung: die Bewohner der südlichen Bukowina fühlten sich ebenso gefährdet von den kommenden Kriegereignissen, wie die des

Nordens von den schon vorausgegangenen; es war für sie nur eine Frage der Zeit. Trotz ihrer Liebe zur Heimat fühlten sie sich im eigentlich deutschen und dynamischen Deutschen Reich Hitlers geborgener als im erwiesenermaßen schwachen Groß-Rumänien. Auch die Initiative von Dr. Kopecki und Prof. Mayer scheinen mir in diese Richtung zu weisen.

Wie dem auch sei, schloß Deutschland sowohl in Moskau am 5. September 1940, als auch in Bukarest am 29. Oktober 1940 je ein Abkommen bezüglich der Umsiedlung ab. Was die von Deutschlands Partnern gestellten Ausreisebedingungen betrifft, genügt es vielleicht hier nur zu erwähnen, daß die Umsiedler aus der Sowjetunion 50 kg Gepäck mitnehmen durften, jene aus Rumänien aber 500 kg.

Die Umsiedlung begann am 15. September 1940 und war am Ende desselben Jahres so gut wie abgeschlossen. Nachzügler folgten bis ins nächste Jahr. Die ganze Aktion verlief schnell und reibungslos; die Ansiedlung war schwieriger und fand, wie die hier versammelten allzu gut wissen, für viele ein schmerzliches Ende.

Im ganzen wurden beinahe 96 000 Deutsche aus der Bukowina umgesiedelt, d. h. etwa 21 000 mehr als sowohl die rumänische als auch jene von den bukowiner Deutschen selbst durchgeführten Volkszählungen ergaben⁵. Bei diesem Überschuß handelt es sich sowohl um Mitglieder von Mischehen, als auch um zahlreiche rumänische, ukrainische und russische Familien, die, von der Geschwindigkeit der Besetzung des Nordens der Bukowina durch die sowjetische Armee überrascht, nicht imstande gewesen waren zeitig genug nach Süden zu flüchten oder die sich aus politischen Gründen mit Recht vor dem neuen kommunistischen Regime in Sicherheit bringen wollten. Die meisten Leute der zweiten Kategorie verdanken den deutschen Mitgliedern der deutsch-sowjetischen Umsiedlungskommission, allen voran Prof. Herbert Mayer ihr Leben. Ich kann dies mit mehreren Beispielen aus meinem Familien- und Freundeskreis belegen. Prof. Mayer spielte für Tausende rumänische und ukrainische Familien der nördlichen Bukowina eine ähnliche Rolle, wie jene die Graf Waldorf für die vielen ungarischen Juden später spielte, nur daß er sie nicht mit seinem Leben bezahlen mußte.

Die Zahl der aus Bessarabien und der Dobrudscha umgesiedelten Deutschen kann auf Grund der auf das Jahr 1939 umgerechneten Volkszählung von 1930 auf etwa 107 000 geschätzt werden, jene für die ganze Bukowina, nach Abzug der nach Rumänien zurückgekehrten Flüchtlinge und der in der südlichen Bukowina gebliebenen Deutschen auf etwa 70 000 geschätzt werden, somit im Ganzen auf etwa 177 000 Personen. Derart hatte die deutsche Bevölkerung Rumäniens um etwa 23% auf einen Schlag abgenommen.

Bezeichnend war, daß dieser massive Verlust der deutschen Bevölkerung Rumäniens meines Wissens nach keine merkliche Reaktion seitens der anderen oben angeführten Gruppen auslöste. Das Gemeinschaftsgefühl dieser Gruppen schien noch ausgesprochen schwach zu sein. Die einzige Ausnahme bildeten die Deutschen der an Ungarn grenzenden Gebiete Rumäniens, wie aus dem letzten Satz einer am 15. Mai 1941 in der „Arader Zeitung“ erschienenen Nachricht hervorgeht⁶. Der Text beginnt mit den Worten: „Um jedes Mißverständnis zu

vermeiden, wird bekannt gegeben [...]“ und endet mit dem Satz: „Eine Umsiedlung von Volksdeutschen aus dem Banat und Siebenbürgen ist damit nicht vorgesehen und kommt auch nicht in Frage“. Daß die Arader berechtigt waren, sich vor den künftigen Geschehnissen zu ängstigen, hat sich später bestätigt.

Was die Einstellung bukowiner Rumänen betrifft, genügt es einige Sätze aus der Beschreibung des Abtransportes aus der Hauptstadt des gleichnamigen Bezirkes Gura Humorului durch den Bewohner der rumänisch-deutschen Gemeinde Vatra Moldowitzei/Freudenthal wiederzugeben⁷: „Am 6. 12. 1940 kam der Abschied für den zweiten Transport. Beim ersten waren noch die Deutschen des 2. Transportes an der Haltestelle, um sich vom ersten zu verabschieden. Bei uns, dem 2. Transport, waren es eher mehr Leute, die da waren. Es war kaum jemand von den Rumänen, die nicht da waren, und als der Zug einfuhr, waren herzerreißende Szenen zu sehen. Es gab ein Umarmen, es gab Tränen auf beiden Seiten“.

Ich möchte die Lage nicht weiter idealisieren, aber von einer Vertreibung der Deutschen aus der Bukowina, Bessarabien und der Dobrudscha kann wirklich nicht die Rede sein.

Die durch die Umsiedlung verursachte Abnahme der deutschen Bevölkerung Rumäniens ist in Bild 1 schwierig darzustellen, da sie sich zeitlich mit einem anderen territorialen und Bevölkerungsverlust Rumäniens überlagerte. Am 26. August 1940 mußte Rumänien den Norden Siebenbürgens an Ungarn abtreten. Das „Wiener Diktat“, wie wir es nennen, betraf ein trichterförmiges Gebiet von etwa 44 000 qkm (siehe das schraffierte Gebiet in Bild 2) samt Siebenbürgens Hauptstadt Cluj (Klausenburg). Von den 2,6 Millionen Einwohnern stellten die Rumänen die Mehrheit, etwa 30 000 waren Bistritzer Sachsen und etwa 66 000 Schwaben sowie Marmoroscher Zipser.

Von dieser deutschen Bevölkerung war bei der Wiedereinverleibung dieses Gebietes in Rumänien äußerst wenig übriggeblieben. Schon unter ungarischer Herrschaft wurden viele Tausende Deutsche, hauptsächlich aus dem Norden Siebenbürgens, aber auch aus dem Westen des Banats von den Mitgliedern des in Ungarn bestehenden Volksbundes zwangsweise nach Österreich und Deutschland verschleppt. Nach dem Zusammenbruch der rumänischen Front, verschleppte die sich zurückziehende Wehrmacht weitere Nordsiebenbürger Deutsche, andere flohen mit ihnen, darunter Großteil der in der südlichen Bukowina verbliebenen Deutschen⁸. Wir werden deshalb kaum irren, wenn wir annehmen, daß zahlenmäßig der im August 1940 erlittene Verlust an deutscher Bevölkerung durch die Zurückgabe des Norden Siebenbürgens nicht rückgängig gemacht wurde und daß sich dieser entgeltige Verlust auf rund 95 000 Personen belief. Da er nicht so brüsk verlief, wie bei der gleichzeitigen Umsiedlung, ließen wir den Abfall in Bild 1 eher allmählich verlaufen.

Im nun um mehr als ein Drittel weniger ausgedehnten Rumänien war unseren Schätzungen gemäß die deutsche Bevölkerung bis auf etwa 505 000 gesunken, als ein neues Abkommen am 1. April 1943 zwischen der deutschen und der rumänischen Regierung abgeschlossen wurde: die wehrpflichtigen rumänischen Staatsbürger deutscher Abstammung, die das Alter von 17 Jahren überschritten

haben, sollten von nun an, mit gewissen Ausnahmen, als „Freiwillige“ in der deutschen Wehrmacht, in den SS-Truppen, in den Einheiten der Organisation Todt usw. Dienst leisten. Die meisten Jungen gaben aus reinem Enthusiasmus oder unter dem starken Druck der von Deutschland aus durch Himmlers SS-Organisation kontrollierten Deutschen Volksgruppe ihre Zustimmung. Relativ wenige junge Deutsche zogen es vor, in der rumänischen Armee zu dienen, was ich persönlich bestätigen kann.

Aus deutscher Quelle⁹ geht hervor, daß sich in den oben genannten Einheiten – hauptsächlich in der SS – etwa 75 000 aus Rumänien stammende Deutsche befanden, etwa 15 000 Gefallene und Gefangene sich dazu gesellen und andere von dieser Statistik nicht erfaßt sind, so kann man mit Sicherheit die Anzahl der in Rumänien rekrutierten wehrpflichtigen Deutschen auf wenigstens 90 000 schätzen.

Eine andere Abschätzung beruht auf den von S. Manuilă und M. Georgescu angeführten statistischen Daten¹⁰. Nach der Tabelle XII des angeführten Werkes, stellen die Männer zwischen 17 und 39 Jahren 18% der ganzen Bevölkerung dar. Bezogen auf die etwa 505 000 Deutschen Rumäniens, ergibt dies 91 000 wehrpflichtige Deutsche, in beinahe zu guter Übereinstimmung mit der vorigen Abschätzung.

Damit erreichen wir den Zeitpunkt, als Rumänien kapituliert hatte und nicht nur gänzlich von sowjetischen Truppen besetzt war, sondern die sowjetische Armee die Beschlüsse der am 12. September 1944 eingesetzten alliierten Waffenstillstandskommission allein faßte und durchführte, ohne sie ihren englischen und amerikanischen Kollegen auch nur zur Kenntnis zu bringen.

Schon am 31. Oktober 1944 verlangt der Stellvertreter der Alliierten Waffenstillstandskommission in Rumänien, General Winogradow, vom rumänischen Ministerpräsidenten, General Sănătescu, nicht nur die Aufstellung einer Liste internierter und nichtinternierter deutscher und ungarischer Staatsbürger, die bis zum 23. August 1944 in Rumänien gewohnt haben, sondern auch einer ähnlichen Liste rumänischer Staatsbürger deutscher oder ungarischer Abstammung¹¹.

Am 31. Dezember 1944 und am 3. Januar 1945 erhielten die Gendarmerieeinheiten Rumäniens seitens des rumänischen Innenministeriums, in dem zu jener Zeit der namhafte Kommunist und spätere Innenminister Teohari Georgescu wirkte, den Auftrag in Anbetracht der „Mobilmachung für die Arbeit“ der Personen deutscher Abstammung Listen dieser Personen anzulegen. Erst am 6. Januar 1945 kam des Teufels Pferdefuß zum Vorschein: In einem Schreiben des stellvertretenden Vorsitzenden der Alliierten Waffenstillstandskommission an den rumänischen Ministerpräsidenten und in einem vom Direktor der rumänischen Sicherheitspolizei unterzeichneten Zusatzprotokoll, das mit einem Delegierten dieser Kommission abgeschlossen wurde, wird die ganze Aktion einem Beschluß des Oberkommandos der Besatzungsarmee zugeschrieben.

Dabei werden der Zweck, die Altersgrenzen, das Geschlecht, die Ausstattung der zu deportierenden Personen, ihre Rechte, den Kontakt mit ihren Familien aufrecht zu erhalten, sowie die Ausnahmen festgelegt. Die Anlegung der Listen

fällt den rumänischen Behörden zu; die Ausnahmen beziehen sich hauptsächlich auf Arbeitsunfähige, die Altersgrenzen sind 17 bis 45 für Männer und 18 bis 30 für Frauen. Ausgenommen sind Frauen und Kinder aus Mischehen zwischen einem rumänischen Vater und einer deutschen Mutter, sowie Frauen, die ein weniger als ein Jahr altes Kind säugen. Ausgenommen sind auch von der Waffenstillstandskommission bestätigte wirtschaftlich wichtige Deutsche. (Honni soit qui mal y pense!) Schließlich und vielleicht am bezeichnendsten sind zwei Ausnahmeverbote:

- die in staatseigenen oder privaten Betrieben und Unternehmen arbeitenden Spezialisten werden ausgehoben;
- Mitglieder der Minderheiten, die linksorientierten Parteien angehören, werden ausgehoben.

Die Aushebungen begannen in der Nacht von 10. zum 11. Januar 1945 und wurden bis Mitte Februar weitergeführt. Sie wurden Anfangs von gemischten rumänisch-sowjetischen Patrouillen durchgeführt; später taten es die Sowjets auf eigene Faust. Jeder Ausgehobene mußte sich auf eigene Kosten mit warmer Kleidung, Besteck, Toilettenartikel und EBwaren für 15 Tage ausrüsten. Wie lange die Deportierung dauern wird, wurde nie bekannt gemacht.

Wie die Aushebungen tatsächlich verliefen, wie die Ausnahmen nicht eingehalten wurden, wie viele kranke und die Altersgrenzen überschreitende Personen, wie viele Rumänen, Juden, Tschechen usw. mit deutsch klingenden Namen ausgehoben und abtransportiert wurden, kann und will ich hier nicht beschreiben.

Betonen will ich nur, daß in meinen Augen die allseitigen Unmenschlichkeiten, die im zweiten Weltkrieg begangen wurden, sich nicht aufheben, wie die positiven und negativen Abweichungen bei der Berechnung eines Mittelwertes, sondern sich addieren, wie bei der Berechnung von Meßfehlern.

Von Interesse für mein Thema ist auch, wie sich die rumänische Regierung und das rumänische Volk diesbezüglich zum Unterschied von den Alliierten benahmen.

In einem Schreiben vom 13. Januar 1945 des rumänischen Ministerpräsidenten, General Nicolae Rădescu, an den stellvertretenden Vorsitzenden der Alliierten Waffenstillstandskommission, General Wladimir Petrowitsch Winogradow, betont ersterer zuerst die viele Jahrhunderte lange Gegenwart der Sachsen und Schwaben auf rumänischem Boden und ihren wesentlichen Beitrag zur Kriegswirtschaft des jetzt mit der Sowjetunion verbündeten Rumänien. Sodann schlägt er vor, daß, falls ihre Mobilmachung für andersartige Arbeit vom sowjetischen Oberkommando als unabwendbar betrachtet wird, diese Arbeit sowjetischen Vorschriften gemäß auf rumänischem Boden erfolgen soll, wobei man kostspielige und für die Erfüllung der Waffenstillstandsleistungen wesentliche Transporte vermeiden könnte.

Erst in zweiter Reihe verteidigt er die Interessen der Rumänen, die einerseits unter den Gegenmaßnahmen der deutschen Regierung leiden könnten und schon darunter gelitten haben, daß viele durch Versehen im Rahmen dieser Mobilmachung in die Sowjetunion zur Arbeit deportiert wurden.

Selbstverständlich wurden General Rădescus Vorschläge nicht einmal einer Antwort wert befunden.

Das rumänische Rote Kreuz und der namhafte liberale Politiker Dinu Brătianu wendeten sich in derselben Frage an den Ministerpräsidenten und die Briefe Rădescus und Brătianus wurden vom amerikanischen Gesandten Burton Berry an den Staatssekretär in Washington gesandt.

Auf diplomatischer Ebene war die Reaktion der zwei westlichen Großmächte äußerst lau. Sie gaben zu, daß sie mit dieser Maßnahme nicht einverstanden sind, aber schwerlich in Moskau dagegen protestieren können. Sollte man sie diesbezüglich fragen, dann – ich zitiere ein Telegramm des englischen Außenministeriums an Washington¹² – „werden wir erklären müssen, daß die Maßnahmen getroffen wurden ohne daß wir befragt wurden“.

In einer persönlichen Note Winston Churchills an seinen Außenminister schreibt er: „Es scheint, daß wir uns sehr aktiv der Deportierung von Österreichern, Sachsen oder anderer Deutschen oder quasi-Deutschen aus Rumänien nach Rußland zur Arbeit widersetzen. In Anbetracht dessen, was Rußland alles gelitten hat, und der vorsätzlichen gegen dieses von Rumänien unternommenen Angriffe und der riesigen Armeen die Rußland gegenwärtig an der Front einsetzt, und der entsetzlichen Bedingungen, die bei den Völkern in vielen Gegenden Europas herrschen, sehe ich nicht ein, warum die Russen irren, wenn sie verlangen, daß 100 oder 150 Tausend dieser Leute bei ihnen unter Grund arbeiten sollen. Wir müssen uns auch daran erinnern, daß wir versprochen haben, das Los Rumäniens in großem Maße in Rußlands Hand zu lassen. Ich kann es im Lichte dieses Geschehens nicht als falsch betrachten, wenn die Russen es wünschen, Rumänen jedwelcher Abstammung zu nehmen, um in russischen Bergwerken zu arbeiten. Am 19. 2. 1945. W. C.“¹³.

Obwohl die Rumänen diese Aussage Churchills erst seit kurzer Zeit zur Kenntniss nahmen, enthält ein geheimer Bericht aus Sibiu (Hermannstadt) folgende Information: „Die Bewohner, die es gewagt hatten auf die Straße zu gehen, kommentieren das Geschehnis mit Entsetzen. Selbst jene, die den Deutschen nie gewogen waren, verdammen ihre Aushebung und Deportierung in die Sowjetunion. Ins Mitgefühl der Rumänen für die deutsche Minderheit mischte sich Angst, daß der für die rumänischen Staatsbürger deutscher Abstammung geschaffene Präzedenzfall auch ihnen die Aussicht auf eine mögliche zukünftige Deportation eröffnet. «Es kommt auch an uns die Reihe!» sagen zahlreiche Rumänen“.

Man kann deshalb den Rumänen weder ein echtes Mitgefühl, noch ein gutes politisches Vorgefühl absprechen.

Kommen wir nun zu unseren Zahlen zurück.

In einem an den Ministerpräsidenten adressierten Referat des Vorsitzenden der rumänischen Kommission für die Durchführung des Waffenstillstandes, Dr. Mihai Demetrescu, vom 1. November 1947 wird als Anzahl der in Rumänien ausgehobenen und zur Arbeit in der Sowjetunion verschickten rumänischen Staatsbürger deutscher Abstammung 70 148 angegeben. Bei dieser Gelegenheit wurden auch Rumänen verschickt, doch ist ihre Zahl nicht genau bekannt. Bis

September 1947 wurden infolge von Krankheit und Arbeitsunfähigkeit 9 039 rumänische Staatsbürger deutscher Abstammung, 470 rumänische Staatsbürger anderer Abstammung und 48 deutsche Staatsbürger nach Rumänien zurückgeschickt.

Eine andere Abschätzung, durchgeführt nach denselben Prinzipien wie im Fall der zur Erfüllung der Wehrpflicht nach Deutschland einberufenen Deutschen aus Rumänien, führt zu der Zahl von 69 000, wobei die jungen Frauen und Mädchen das Hauptkontingent stellen, da die meisten wehrpflichtigen Männer abwesend waren. Aus denselben Daten geht hervor, daß im Laufe des Jahres 1947, also erst lange nach dem Ende der Kampfhandlungen, die ersten Anzeichen einer Rückkehr von deportierten Personen auftreten.

Hier stoßen wir zum ersten Mal wieder auf eine offizielle Volkszählung, und zwar jene vom Jahre 1948, also nach der Wiedereinverleibung des Nordens von Siebenbürgen, aber nach dem Verlust von Bessarabien, des Nordens der Bukowina, des Hertza-Gebietes und des Südens der Dobrudscha (die letzten vier verlorenen Gebiete sind auf Bild 2 kariert eingetragen). In all diesen Gebieten waren die Deutschen fast gänzlich verschwunden. In ganz Rumänien waren es nun etwa 345 000, d. h. die deutsche Bevölkerung verzeichnet einen schwachen Anstieg, der durch das langsame Zurückfluten von Verschleppten, Deportierten und Flüchtlingen zu erklären ist.

Tatsächlich erreicht das Niveau der Deutschen in Rumänien sechs Jahre später 385 000 und bleibt auf beinahe derselben Höhe von 382 000 laut der Volkszählung von 1966. Diese Zahl liegt um etwa 30 000 tiefer als die von uns abgeschätzte für den 1. Januar 1945. Dieser Verlust erklärt sich teilweise durch die Zahl der in den sowjetischen Bergwerken verstorbenen, die nach Schätzung ihrer Leidensgenossen 15 bis 20% betragen, d. h. 10 000 bis 15 000 Menschenleben. Andererseits war die Sterblichkeit der Rückkehrer merklich erhöht. Das Fehlen eines natürlichen Bevölkerungszuwachses, wie er z. B. auf Bild 1 zwischen den Jahren 1930 und 1939 sichtbar ist, kann sowohl der nicht umkehrbaren Entwurzelung der jungen, zeugungsfähigen Generation der deutschen Männer und Frauen Rumäniens, als auch den prekären Lebens- und Wohnungsbedingungen, der zeitweiligen Entrechtung und Enteignung der Deutschen durch das der Sowjetunion und Stalin persönlich treu ergebene kommunistische Regime.

Zwar wurden nach dem Tode Stalins die Deutschen Rumäniens im März 1954 wieder in ihre Rechte als normale Staatsbürger eingesetzt, doch dauerte die praktische Durchführung der gesetzlichen Vorschriften geraume Zeit. Erleichtert wurde diese Aktion dadurch, daß viele Rumänen sich grundsätzlich davon abgehalten hatten, von den enteigneten Wirtschafts- und Hausgütern Besitz zu ergreifen.

Daß auch auf hoher Ebene die Einstellung der verschiedenen Behörden gegenüber der deutschen Bevölkerung von ihrer Hörigkeit gegenüber der sowjetischen Führung abhing, geht aus folgendem Beispiel¹⁴:

Als 30 Rückkehrer aus der Sowjetunion statt nach Rumänien, nach Deutschland repatriiert wurden und auf der Heimreise in Prag strandeten, verbot am 2. April 1947 der voll den Sowjets ergebene Innenminister Teohari Georgescu

ihnen die Einreise, obwohl am 4. Februar desselben Jahres der Ministerpräsident, Dr. Petru Groza, sich an die Alliierte Kontrollkommission mit der Bitte gewandt hatte, alle aus der Sowjetunion entlassenen Rückkehrer rumänischer Staatsbürgerschaft nicht über Deutschland, sondern direkt nach Rumänien zu dirigieren. Am selben Tage hatte er dem Generalsekretär des Innenministeriums angeordnet, 30 bis 40 in der Temeswarer Zitadelle internierte deutsche Rückkehrer aus der Sowjetunion sofort in Freiheit zu setzen. Er ordnete ebenfalls an, alle diese Rückkehrer, mit Ausnahme jener, die die Gesetze des Landes übertreten haben, nicht mehr zu internieren, sondern direkt zu ihrem Wohnort zu dirigieren.

Zur kaum merklichen Abnahme der deutschen Bevölkerung Rumäniens zwischen den Jahren 1956 und 1966 trug wahrscheinlich auch ein 1955 erlassenes Dekret der rumänischen Regierung bei, das die Wiedervereinigung der durch das Kriegsgeschehen getrennten Familien gestattete, von dem zahlreiche deutsche Familien Gebrauch machten, um wenigstens fragmentarisch in die Bundesrepublik auszuwandern.

Das Jahr 1966 markiert den Anfang einer erneuten Abnahmetendenz der deutschen Bevölkerung Rumäniens. Der Grund liegt in der „Liberalisierung“ der Politik der Kommunistischen Partei Rumäniens unter Nicolae Ceauşescu. Anfang des Jahres 1967 wurden die diplomatischen Beziehungen zur Bundesrepublik Deutschland aufgenommen, wonach die Auswanderung unter dem Vorwand der „Wiedervereinigung“ der Familien schnell zunahm. Dies erregte schließlich Besorgnis an den leitenden Stellen.

In einer Rede vor einer deutschen Zuhörerschaft erklärte Ceauşescu im Februar 1971: „Es ist eine Ehre für unsere Partei, daß sie nie und unter keinen Umständen daran dachte, die deutsche Bevölkerung aus Rumänien umzusiedeln“. Im Juli 1972 mißbilligte er während einer Parteikonferenz die totale Enteignung von Grund und Boden, sowie andere der deutschen Bevölkerung auferlegten ökonomischen Maßnahmen, die sowohl den Deutschen, als auch der wirtschaftlichen Lage des ganzen Landes zum Schaden gereicht hatten.

Im April 1977, als die deutsche Bevölkerung Rumäniens seit 1966 um weitere 23 000 Personen abgenommen hatte, erklärte der Ausschuß des Rates der deutschen Werktätigen vor einer erweiterten Versammlung: „Jeder gutgläubige Mensch muß in Anbetracht der Anstachelung zur Auswanderung dieser Bevölkerung zugeben, daß die oben erwähnten Kreise unter dem Vorwand humanitärer Prinzipien, die in der all-europäischen Konferenz in Helsinki angenommen wurden, den Zweck verfolgen einen wahren Völkermord zu begehen, d. h. eine selbständige Volksgemeinschaft auszurotten“¹⁵.

Inzwischen hatte sich die wirtschaftliche Lage Rumäniens merklich verschlechtert und dieser Prozeß schien unaufhaltbar zu sein. Der Drang Rumänien zu verlassen schien ebenso unaufhaltbar zu sein. Er konnte somit auch ökonomisch ausgenutzt werden, da andererseits der Partner, die Bundesrepublik, daran interessiert war, Arbeitskräfte anzuheuern und es selbstverständlich vorzog, Deutsche aus Rumänien einzubürgern statt Türken und Yugoslawen anzuwerben.

So kam es zu einer regelrechten Ausfuhr von Deutschen aus Rumänien, aus der beide Partner Vorteile zogen und das „Handelsgut“ ebenfalls mit seinem Los

zufrieden war. Das einzige Hindernis hätten Zahlungsschwierigkeiten seitens der Bundesrepublik sein können. Dies war jedoch zu jener Zeit nicht der Fall. Für Rumänien hingegen bedeuteten die aus diesem Handel sich ergebenden Einnahmen einen willkommenen Beitrag in Devisen.

Die Physiker wissen seit mehr als dreihundert Jahren, daß unter der Wirkung einer konstanten Kraft und beim Fehlen eines merklichen Widerstandes die Bewegung eines Körpers eine gleichmäßig beschleunigte ist, was Bild 1 zwischen den Volkszählungen von 1966 und 1977 tatsächlich zeigt.

Die sich stellenden Fragen sind nun:

- wie kann man den ablaufenden Prozeß modellmäßig beschreiben?
- welches wird das Endprodukt des Prozesses sein?

Nehmen wir zuerst an, daß sich irgendwann in den 70er Jahren dieser Prozeß einstellte und noch einige Zeit weiter abspielte. Nehmen wir weiter an, daß die Abnahme der Bevölkerung einem dem freien Fall eines schweren Körpers im Gravitationsfeld analogen Gesetz gehorcht, d. h. in einer Darstellung, in der die Größe der Bevölkerung als Funktion der Zeit dargestellt wird, einer Parabel entspricht. Werden die Ergebnisse der letzten drei Volkszählungen als Fixpunkte einer einfachen Rechnung gelegt, so erhält man die durchgezogene Kurve in Bild 1. Ihre Konvexität zeigt nach oben, d. h. die Beschleunigung wächst mit der Zeit. Sie durchläuft korrekt alle drei experimentellen Punkte, erreicht im Jahr 1994 die Zahl 68 000 und den Nullpunkt zwischen 1996 und 1997, wenn die deutsche Bevölkerung Rumäniens einfach verschwinden sollte. Dies ist das pessimistische Modell.

Wenn wir andererseits annehmen, daß sich dem schon zwischen 1956 und 1966 zu beobachtenden Prozeß des langsamen „Aussterbens“ durch die selektive Auswanderung junger Leute sich plötzlich ein zweiter, viel schnellerer Prozeß zugesellt und wenn wir weiter postulieren, daß jährlich derselbe Bruchteil der fortwährend abnehmenden Bevölkerung auswanderte, dann folgt aus einer einfachen Differentialgleichung, daß der Prozeß plötzlich im Jahre 1976 eingesetzt haben muß, daß die Abnahme exponentiell verläuft, d. h. daß die sie beschreibende Kurve nach unten konvex ist (die gestrichelte Kurve in Bild 1) und im Prinzip erst nach unendlich langer Zeit die Bevölkerung auf Null abfällt. Dies ist ein optimistisches Modell, denn wir wissen, daß einerseits infolge der selektiven Abwanderung der jungen Leute der Bruchteil der Abwanderungslustigen fortwährend abnehmen muß und daß andererseits die natürliche Zunahmerate der Bevölkerung negative Werte annehmen kann. Eine genaue Analyse der tatsächlichen demografischen Daten für die betrachtete Zeitspanne auf Grund ausführlicher und verfeinerter Modelle könnte nicht nur Auskunft über die kommende Entwicklung der deutschen Bevölkerung Rumäniens geben, sondern auch den Weg zeigen, wie man den Prozeß in die gewünschte Richtung leiten könnte.

Zu guter Letzt möchte ich noch die Frage aufwerfen, ob es sich bei den Deutschen Rumäniens wirklich – nach Hitlers Worten – um einen nicht haltbaren Splitter deutschen Volkturns handle. Diese Frage stellen sich offen oder implizit seit langem so manche Banater und Siebenbürger Deutschen – ich erinnere nur an Adolf Meschendörfers Roman *Stadt im Osten*.

Die Methode durch die Errichtung von Kolonien in fremden Ländern größere Gebiete ökonomisch oder politisch zu dominieren oder militärisch eroberte Gebiete durch zivilisatorische Überlegenheit und ihre Benutzung als Informationszentren unterwürfig zu machen, ist recht alt. Dies taten schon die Phönizier, die Griechen und die Römer. Ende des 15. Jahrhunderts hat Niccolò Machiavelli die Methode theoretisiert und sie dem Fürsten, der ein gänzlich fremdartiges Gebiet erobert hat und es weiter beherrschen will, wärmstens empfohlen, allen moralischen Vorschriften zum Trotz.

Die meisten Kolonien sind untergegangen und bestenfalls erinnern imposante Ruinen an ihre gewesene, blühende Existenz. Andere haben sich zu neuen Völkern entwickelt, wie die römischen Kolonien Iberiens, Galliens und Daziens, wobei Spanier, Franzosen und Rumänen die Elemente des vulgären Lateins innerhalb ihrer neuen romanischen Sprachen den einheimischen Bevölkerungen aufgedrungen haben.

Das Los der deutschen Kolonien in Rumänien ist zwar kritisch, aber noch nicht endgültig entschieden.

Einer Sache bin ich jedoch sicher: sollte die deutsche Minderheit Rumäniens sich wieder zu einem lebensfähigen Splitter deutschen Volkstums, mit eigenen Bräuchen, eigener Kultur und Lebensart, vielleicht mit eigener Mundart entwickeln, so wird die große Mehrheit der Rumänen sie willkommen heißen und die Rückkunft eines Teils ihrer Auswanderer als ein Vorzeichen der kommenden Integration Rumäniens in Europa deuten.

I.8.2. TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ*

Doamnelor și domnilor,

Înainte de a începe să vorbesc despre tema propriu-zisă, trebuie mai întâi să clarific în ce măsură sunt îndreptățit să o fac.

Nu sunt istoric, nici demograf, nici sociolog, ci mă ocup, ca fizician, de fizica corpului solid. În plus, sunt român și nu german; m-am născut totuși în Bucovina, care reprezintă desigur o noțiune pentru majoritatea celor prezenți aici, și prin asta am crescut nu numai în mediul cultural românesc, ci și german. Ca atare mă simt întrucâtva îndreptățit să tratez tema propusă de mine cât mai obiectiv posibil și cu înțelegere pentru ambele părți.

Și experiența mea de viață se întinde din fragedă tinerețe – când copil fiind, am petrecut, în timpul Primului Război Mondial, ca refugiat din Bucovina, mai mult de trei ani în Moravia de atunci – până la vârsta înaintată de astăzi, ca martor întrucâtva activ a reîntoarcerii României în lumea europeană din care a fost smulsă cu forța.

Mai mult, experiența mea politică se întinde departe în urmă, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, pentru că tatăl meu – încă student la medicină fiind, apoi deputat social-democrat ales în camera austriacă a deputaților de la Viena din 1908 până în 1918 și mai departe ca parlamentar român – a luat parte activă, secondat de mama mea, la viața politică și publică a acestor țări, pentru a muri până la urmă, la o vârstă apropiată de a mea, în închisorile comuniste.

Îmi dau seama că, atât profesia mea de fizician, cât și experiența mea de observator atent al scenei politice de pe poziția omului de știință neangajat politic, se vor face simțite în prezentarea evenimentelor atât de tragice pentru germanii din România și nici nu voi încerca să camuflez acest lucru prin intercalarea unor experiențe personale.

În sfârșit, nici nu pot uita că vorbesc ca român.

Permiteți-mi să procedez de la început ca într-o lucrare de cercetare de fizică.

Pornesc de la faptul că, în anul 1930, conform rezultatelor recensământului făcut la vremea aceea în mod profesionist de dr. Sabin Manuilă și necontestat de partea germană, populația germană din România se ridica la aproximativ 750 000¹ (menționez că voi rotunji majoritatea cifrelor, pentru că ne preocupă aici mai mult faptele decât cifrele exacte). În general, vom folosi ca puncte fixe datele recensămintelor oficiale românești din anii 1930, 1948, 1956, 1966, 1977 și 1992. Aceste date sunt introduse cu semnul X pe reprezentarea grafică a dependenței populației germane funcție de timp (Figura 1).

Îmi rămâne acum sarcina să reprezint grafic, printr-o curbă continuă și cât mai fidel cu putință, evoluția în timp a modificării numărului de germani care locuiau în România.

* Versiunea germană originală a fost prezentată la al 7-lea Simpozion de Studiu al Institutului Bukowina din Augsburg, *Realitate și idee – Europa centrală: 1945–1995. Război, izgonire, integrare, reîntoarcere către Europa*, Augsburg, 15–19 mai 1995.

Nu voi lua aici în considerare modificarea suprafeței ocupate de România, deoarece regiunile Basarabia și nordul Bucovinei, locuite înainte de al Doilea Război Mondial și de germani – regiuni ulterior pierdute, a doua făcând actualmente parte din Ucraina – practic nu mai sunt locuite de germani, în timp ce partea de nord a Transilvaniei, atribuită temporar Ungariei prin Dictatul de la Viena, aparține acum în întregime României.

Distribuirea geografică a germanilor pe teritoriul României din anul 1930 avea un caracter fragmentar (vezi Figura 2) și era determinată istoric.

Așa numiții sași, chemați de regii unguri, s-au colonizat, de la începutul – mijlocul secolului al XII-lea și până la începutul secolului al XIII-lea mai ales în nordul Carpaților Meridionali și, în măsură mai mică, în vestul Carpaților Răsăriteni. Ei urmau să apere, împreună cu românii și secuii ce locuiau acolo, granița de sud-est fortificată natural, împotriva năvălirii popoarelor ce veneau din est și mai târziu de invazia turcilor.

De aceea li s-au acordat sașilor numeroase privilegii, care au fost respectate mai mult sau mai puțin, încă mult timp după aceea. În ori ce caz, ei formau o „universitas saxonica”, adică o comunitate națională politico-organizatorică care, împărțită în mai multe „scaune” și districte, se administra în mare măsură independent.

Ca țărani liberi sau neliberi, aveau adesea interese comune cu țăranii români lipsiți de drepturi. Ca meseriași și negustori întreprinzători și capabili, au fondat numeroase orașe și aveau relații strânse cu Principatele Române învecinate. Astfel, formau în Transilvania un fel de stat în stat, indiferent dacă acesta era o parte a Regatului ungar, un principat separat supus turcilor sau o provincie a Austriei.

Un al doilea grup numeros de germani a imigrat, în mai multe etape, în Banatul cucerit în 1718 de Austria de la turci, inclusiv în capitala și citadela sa, Timișoara.

Imediat după încheierea păcii de la Passarowitz (1718) a apărut un grup de meseriași și mineri din diferite părți ale Austriei, mai ales din Stiria. Aproximativ 60 000 de germani, mai ales țărani din landurile germane de sud-vest, dar și francezi, italieni și spanioli au venit între 1722 și 1787 și au întemeiat numeroase sate. Un mic grup de șvabi a fost colonizat încă din 1712 de contele Karoly la Sathmar (Satu Mare, adică în românește „satul cel mare”); până la Primul Război Mondial au fost practic total maghiarizați.

Condițiile garantate șvabilor bănățeni nu erau nici pe departe atât de avantajoase ca acele de care se bucuraseră sașii. În ciuda a numeroase reculuri și a unor greutăți provocate de tulburări și modificări sociale și politice, șvabii bănățeni au atins, în 1930, atât nivelul unei minorități semnificative de aproape un sfert din populația Banatului românesc, precum și un înalt standard de viață, economic și cultural; totuși, cele două mari grupe de populație germană a sașilor și a șvabilor au rămas în mare măsură separate atât până la al Doilea Război Mondial cât și, parțial, încă până astăzi în special din motive profesionale.

După înglobarea Moldovei de nord achiziționată de austrieci de la turci în anul 1775 prin mituire, a urmat aici, conform celor mai bune principii

machiavelice, colonizarea sistematică de muncitori, mineri, meseriași, crescători de vite, țărani, funcționari și profesori germani. Ei veneau din cele mai diferite regiuni ale Germaniei și Austriei și se colonizau preponderent în sudul landului ereditar (Kronland) Bucovina de mai târziu, precum și în orașe, la a căror dezvoltare au contribuit în mod determinant. În anul 1930, deci între cele două războaie mondiale, numărul lor depășea 75 000, reprezentând aproximativ 9% din populația Țării fagilor.

În sfârșit, în anul 1812, după războaiele napoleoniene, când Marile Puteri i-au atribuit Rusiei învingătoare partea estică a Moldovei, în șesul sudic al provinciei denumită acum Basarabia s-au colonizat numeroși francezi, italieni, dar mai ales germani, care se ocupau toți cu agricultura, dar n-au fondat orașe și nici n-au locuit în ele. Dintre aceștia, unele fragmente nemulțumite de regimul țarist s-au refugiat în provincia Dobrogea, care revenise României după războiul ruso-turc (1876–1877), unde au găsit condiții mai bune de trai. Numărul lor a atins în anul 1930 puțin peste 12 000.

După această introducere istorică necesară, ar mai trebui adăugate, rezumând, următoarele:

- la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, germanii locuiau în România în grupuri necompacte, de câteva mii până la 250 000 de membri, amestecați în special cu români; regiunile locuite de ei erau destul de exact delimitate;

- ei proveneau din cele mai diferite regiuni ale Europei Centrale și toate grupurile au imigrat organizat, în intervale de timp relativ scurte și bine definite. Aceste intervale se întind de la începutul – mijlocul secolului al XII-lea până la începutul secolului al XIII-lea pentru așa numiții sași transilvăneni; de la începutul până aproape de sfârșitul secolului al XVIII-lea pentru șvabii bănățeni și din Transilvania de vest și de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la mijlocul celui de-al XIX-lea pentru germanii bucovineni și basarabeni;

- cam jumătate dintre ei erau orășeni, cu excepția germanilor basarabeni și dobrogeni și erau prezenți în număr însemnat și în afara regiunilor însemnate pe harta schematică a României Mari (Figura 2), în orașe, ca de exemplu București;

- majoritatea germanilor din România au ajuns în această țară prin extinderea de după Primul Război Mondial a României. În toate provinciile noi ale României Mari, reprezentanții populației germane s-au declarat, în 1918, de acord cu alipirea la această țară, cu condiția recunoașterii anumitor drepturi naționale. În Vechiul Regat, germanii erau foarte slab reprezentați (Figura 2).

Din toate aceste cauze, amplificate de fragmentarea numeroaselor grupe vorbitoare de limbă germană, se crea pentru un observator exterior, o imagine cumva asemănătoare cu Germania multistatală de dinainte de 1870. Am impresia că nici membrii ce aparțineau generației antebelice a diferitelor grupuri de vorbitori de limbă germană din România nu simțeau că aparțin complet aceleiași națiuni; particularismul era încă destul de puternic dezvoltat.

Acum putem discuta tema propriu-zisă a acestui referat. Trebuie să cer scuze multora dintre dumneavoastră, de a vă fi plictisit cu lucruri bine cunoscute. Întrucât am văzut însă la concursul „Jeopardy” al televiziunii RTL, că nici unul dintre cei

trei atoteștiutori nu a ghicit ce țară modernă europeană s-a format prin unirea principatelor Moldova și Valahia, am preferat să nu renunț la introducerea istorică.

Punerea problemei este deosebit de simplă, răspunsul mult mai complicat. Cum de populația germană din România – evaluată pentru începutul anului 1939, pe baza recensământului oficial din anul 1930, la 782 000 de locuitori – s-a restrâns în 55 de ani la aproximativ 60 000?

Faptul că datele corespunzătoare au apărut în 1984 la München², sub titlul *Documentație privind izgonirea germanilor din Europa Central-Răsăriteană (Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa)*, ar putea crea impresia că cel puțin o parte dintre germanii din România au fost într-adevăr izgoșiți din această țară de românii înșiși.

Românilor li se pot atribui, poate pe drept cuvânt, anumite însușiri naționale negative. Dar tocmai acele evenimente care au inițiat al Doilea Război Mondial și au avut loc în timpul războiului, au dovedit că în România, independent de regimul politic, atitudinea generală a populației, și chiar cea a pozițiilor oficiale, au îmblânzit cel puțin măsurile inumane, ordonate adesea din exterior, dacă nu le-au putut întotdeauna împiedica în totalitate. Așa cum voi arăta, nici un german nu a fost izgonit din țară de autoritățile române sau de populația românească. Figura 1, în care este reprezentată grafic modificarea populației germane din România în funcție de timp, va servi pentru ilustrare. Creșterile și scăderile vor fi puse în legătură cu evenimente cunoscute și vor fi justificate cantitativ prin date statistice sau evaluări. Ca valoare finală, ar trebui să rezulte apoi mărimea de azi a populației germane din România.

După cum se știe, la 1 septembrie 1939 a izbucnit al Doilea Război Mondial. Cu puține zile înainte, la 23 august 1939, a fost încheiat Pactul Stalin–Hitler sau Molotov–Ribbentrop, dintre Uniunea Sovietică și Germania, în care Germania s-a declarat neinteresată de Basarabia. Încă din 6 octombrie 1939, Hitler își anunțase în Reichstag hotărârea de a strămuta în Germania populația germană din Uniunea Sovietică – dacă în totalitate sau numai din regiunile de graniță, nu știu.

Însă, la 27 iunie 1940, când Uniunea Sovietică, după ultimatumul brutal dat României, a ocupat în câteva zile nu numai Basarabia, ci și nordul Bucovinei, care nu-i aparținuse nicicând, precum și ținutul Herța care aparținuse dintotdeauna României, Hitler s-a decis să pună în aplicare hotărârea sa luată cu aproape un an înainte. În ori ce caz, de data aceasta era vorba numai de regiunile estice de graniță ale României și includea – conform propunerii viceprimarului Cernăuților, dr. Franz Kopecki și a stimatului meu profesor dr. Herbert Mayer, timp de mulți ani superiorul și partenerul meu de discuții – și pe germanii din sudul Bucovinei rămase ca parte a României. Mai includea, din cauze bine motivate dar necunoscute mie, și populația germană puțin numeroasă a Dobrogei.

Scopul oficial al acestei strămutări era, conform cuvintelor lui Hitler din Reichstag³ „ca, la încheierea evoluției [...] în întreg estul și sud-estul Europei, plin de fragmente neviabile ale etniei germane, să rezulte linii de demarcație mai bune, (pentru) a înlătura pe această cale cel puțin o parte dintre problemele de conflict europene”.

Cât era de cusută cu atâ albă această argumentație se vede chiar și numai din faptul că tocmai în sud-estul Europei, prezența grupurilor de populație germană n-a contribuit la declanșarea unor conflicte, tocmai din cauza fragmentării lor geografice. Cât despre dragostea de pace a lui Hitler, mai bine să nu vorbim.

Mai greu este de răspuns la întrebarea: de ce numărul de germani care au refuzat strămutarea a fost cam același, atât în zonele ocupate de Uniunea Sovietică, cât și în cele rămase în România? Johann Leugner și-a pus în 1987⁴ această întrebare fără a putea răspunde la ea definitiv: era oare sentimentul de apartenență comună a celor două jumătăți ale aceluiași corp, separate acum de evenimente exterioare, frica de „rușii aflați acum atât de aproape”, sau era vorba, la germanii bucovineni rămași în România, de dezamăgirea datorată tranziției din anul 1918, de la poziția de minoritate favorizată în cadrul unui stat central-european multinațional puternic, la o minoritate dezavantajată și neînsemnată în România Mare est-europeană.

Eu înclin mai degrabă către prima explicație: locuitorii sudului Bucovinei se simțeau tot atât de amenințați de evenimentele militare viitoare, ca și cei din nord de cele deja întâmplare și amintite mai sus; pentru ei era numai o problemă de timp. Cu toată dragostea lor de patrie, se simțeau mai ocrotiți în Reichul unitar german și dinamic al lui Hitler decât în România ce se dovedise slabă. Inițiativele luate de dr. Kopecki și prof. Herbert Mayer îmi pare că indică același lucru.

Oricum ar fi, Germania a încheiat atât la Moscova, în 5 septembrie 1940, ca și la București, în 29 octombrie 1940, câte un acord privind strămutarea. În ce privește condițiile de emigrare puse de partenerii Germaniei, este poate suficient să amintim aici că strămuțații din Uniunea Sovietică aveau dreptul să ia cu ei 50 kg de bagaj, în schimb cei din România 500 de kilograme.

Strămutarea a început la 15 septembrie 1940 și era ca și încheiată la sfârșitul anului. Codași au mai urmat până în anul următor. Întreaga acțiune s-a desfășurat repede și fără fricțiuni; așezarea a fost mai dificilă și a avut pentru mulți, după cum o știu prea bine cei adunați aici, un sfârșit dureros.

În total au fost strămuțați din Bucovina aproape 96 000 de germani, deci cu aproximativ 21 000 mai mulți decât a rezultat atât din recensămintele românești, cât și din cele efectuate de germanii bucovineni⁵. În acest surplus este vorba atât de membri ai căsătoriilor mixte, cât și de numeroase familii românești, ucrainene și rusești care, surprinse de rapiditatea ocupării nordului Bucovinei de către Armata Sovietică, nu fuseseră în stare să se refugieze la timp către sud sau care doreau, pe bună dreptate, să se pună la adăpost de noul regim comunist. Majoritatea oamenilor din a doua categorie datorează viața lor membrilor germani ai Comisiei germano-sovietice de strămutare, înainte de toate profesorului Herbert Mayer. Pot dovedi aceasta cu mai multe exemple din cercul meu familial și de prieteni. Profesorul Mayer a jucat, pentru mii de familii românești și ucrainene din nordul Bucovinei, un rol similar cu cel jucat, mai târziu, de contele Waldorf pentru mulți evrei unguri, atâta numai că nu l-a plătit cu viața.

Numărul germanilor strămuțați din Basarabia și Dobrogea poate fi apreciat, pe baza evaluării pentru anul 1939 a recensământului din 1930, la circa 107 000;

cel pentru întreaga Bucovină – după scăderea refugiaților reînțorși în România și a germanilor rămași în sudul Bucovinei – la aproximativ 70 000, deci în total circa 177 000 de persoane. În acest mod, populația germană din România scăzuse dintr-un foc cu circa 23%.

Semnificativ a fost că, după câte știu, această pierdere masivă din populația germană din România nu a declanșat nici o reacție vizibilă din partea celorlalte grupuri de germani amintite în introducere. Sentimentul de comunitate a acestor grupuri părea să fie până acum încă evident slab. Singura excepție au constituit-o germanii din regiunile de graniță ale României cu Ungaria, după cum rezultă din ultima frază a unei știri apărută, pe 15 mai 1941, în „Arader Zeitung”⁶. Textul începe cu cuvintele: „Pentru a evita orice confuzie, se aduce la cunoștință [...]” și se termină cu fraza: „O strămutare a etnicilor germani din Banat și Transilvania nu este prevăzută prin aceasta și nici nu vine în vedere”. Faptul că arădenii erau îndreptățiți să se teamă de evenimentele ce aveau să vină a fost confirmat mai târziu.

În privința poziției populației românești, este suficient să redăm câteva fraze din descrierea evacuării din capitala districtului cu același nume, Gura Humorului, făcută de locuitorii comunității româno-germane Vatra Moldoviței/Freudenthal⁷: „Pe 6.12.1940 a sosit despărțirea pentru al doilea transport. La primul, mai erau la gară germanii din cel de-al doilea transport, pentru a-și lua rămas bun de la cei dintâi. La noi, la transportul al doilea, au fost prezenți mai degrabă mai mulți oameni. Abia dacă lipsea vreunul dintre români și când a tras trenul, puteau fi văzute scene sfâșietoare. Erau îmbrățișări, lacrimi de ambele părți”.

N-aș vrea să idealizez mai departe situația, dar de o izgonire a germanilor din Bucovina, Basarabia și Dobrogea într-adevăr nu poate fi vorba.

Scăderea populației germane din România datorată strămutării este greu de reprezentat pe Figura 1, deoarece s-a suprapus, în timp, unei alte pierderi teritoriale și de populație a României. Pe 26 august 1940, România a trebuit să cedeze Ungariei nordul Transilvaniei. „Dictatul de la Viena”, cum îl numim noi, se referea la o regiune în formă de pâlnie, de circa 44 000 km² (vezi regiunea hașurată din Figura 2), împreună cu capitala Transilvaniei, orașul Cluj (Klausenburg). Din cei 2,6 milioane de locuitori, românii reprezentau majoritatea, circa 30 000 erau sași bistrițeni și circa 66 000 șvabi, precum și țipțeri maramureșeni (Zipser).

După reînglobarea acestei regiuni în România, din această populație germană rămăsese extrem de puțin. Încă sub stăpânire ungară, multe mii de germani, în principal din nordul Transilvaniei dar și din vestul Banatului, au fost antrenați cu sila spre Austria și Germania de către membrii Uniunii etnice germane (Volksbund) existentă în Ungaria. După căderea frontului românesc, Wehrmacht-ul în retragere a târât după el alți germani din nordul Transilvaniei, alții s-au refugiat cu ei, printre aceștia majoritatea germanilor rămași în sudul Bucovinei⁸. De aceea abia dacă greșim când presupunem că, în esență, numeric, pierderea de populație germană suferită în august 1940 n-a fost refăcută prin retrocedarea către România a nordului Transilvaniei și că această pierdere definitivă se situează la circa 95 000 de persoane. Deoarece această pierdere nu a avut loc brusc, ca la simultana strămutare, am atribuit curbei din Figura 1 un parcurs mai degrabă lin.

În această Românie, cam cu o treime mai puțin întinsă, populația germană scăzuse, după aprecierile noastre, până la aproximativ 505 000, când o nouă înțelegere a fost încheiată, la 1 aprilie 1943, între guvernele român și german: cetățenii români încorporabili de origine germană, care au depășit vârsta de 17 ani, urmează să servească, de acum înainte, cu anumite excepții, „ca voluntari” în Wehrmacht, în trupele SS, în unitățile Todt etc. Majoritatea tinerilor și-au dat asentimentul din pur entuziasm sau sub presiunea puternică exercitată de Grupul etnic german controlat din Germania prin organizația SS a lui Himmler, în timp ce numai relativ puțini tineri germani au preferat să servească în armata română, fapt pe care îl pot confirma personal.

Din sursă germană⁹ reiese că în unitățile numite mai sus – în special în SS -- se aflau circa 75 000 de germani proveniți din România. Dacă se adaugă la aceștia cam 15 000 de căzuți și prizonieri precum și alții, necuprinși în această statistică, rezultă că numărul germanilor încorporabili recrutați în România poate fi apreciat la 90 000.

O altă evaluare se bazează pe datele statistice înscrise în lucrarea lui Sabin Manuilă și Mitu Georgescu¹⁰. Conform Tabelei XII a lucrării citate, bărbații între 17 și 39 de ani reprezintă 18% din întreaga populație. Raportat la cei 505 000 germani din România, rezultă 91 000 de germani încorporabili, într-o concordanță aproape prea bună cu evaluarea precedentă.

Ajungem astfel la momentul în care România capitulase și era nu numai complet ocupată de trupele sovietice, ci armata sovietică lua și executa ea singură hotărârile Comisiei aliate de armistițiu, înființată la 12 septembrie 1944, fără a le aduce măcar la cunoștința colegilor lor englezi și americani.

Reprezentantul Comisiei aliate de armistițiu în România, generalul Vinogradov, cere deja la 31 octombrie 1944 primului ministru român, generalul Sănătescu, nu numai întocmirea unei liste de cetățeni germani și unguri internați și neinternați care au locuit până la 23 August 1944 în România, ci și o listă asemănătoare cu cetățeni români de origine germană sau ungară¹¹.

La 31 decembrie 1944 și la 3 ianuarie 1945, unitățile de jandarmi ale României primiseră de la ministerul român de interne – în care funcționa la acea vreme importantul comunist și, mai târziu, ministru de interne Teohari Georgescu – ordinul ca, în vederea „mobilizării pentru muncă” a persoanelor de origine germană, să întocmească o listă a acestora. Abia pe 6 ianuarie 1945 și-au dat arama pe față: într-o adresă a reprezentantului președintelui Comisiei aliate pentru armistițiu în România către primul ministru român, și într-un protocol adițional semnat de directorul Siguranței din România încheiat cu un delegat al acestei comisii, întreaga acțiune este atribuită unei hotărâri a conducerii supreme a armatei de ocupație.

Prin aceasta se stabileau: scopul, limitele de vârstă, sexul, dotarea persoanelor ce urmau a fi deportate, drepturile lor de a menține contactul cu familiile lor, precum și exceptările. Întocmirea listelor revine autorităților românești, exceptările se referă în esență la cei incapabili de muncă, limitele de vârstă sunt de la 17 la 45 de ani pentru bărbați și de la 18 la 30 pentru femei. Sunt exceptate femeile cu copii din căsătorii mixte între un tată român și o mamă germană, precum și femeile care

alăptează un copil mai mic de un an. Excepții sunt și germanii de importanță economică (wirtschaftlich wichtige Deutsche) confirmați de Comisia aliată pentru armistițiu (Honni soit qui mal y pense!). În sfârșit, două interdicții de la exceptare, care sunt poate cele mai reprezentative:

– specialiștii care lucrează în fabrici și întreprinderi de stat sau private vor fi ridicați;

– membrii minorităților, care fac parte din partide cu orientare de stânga, vor fi ridicați.

Ridicările au început în noaptea de 10 spre 11 ianuarie 1945 și au continuat până la mijlocul lui februarie.

La început au fost executate de patrulă mixte româno-sovietice; ulterior sovieticii au făcut-o pe cont propriu. Toate persoanele ridicate trebuiau să se doteze, pe cheltuielă proprie, cu îmbrăcăminte caldă, tacâmuri, articole de toaletă și alimente pentru 15 zile. Cât timp avea să dureze deportarea nu s-a indicat niciodată.

Nu pot și nici nu vreau să descriu aici cum decurgeau de fapt ridicările, cum nu erau respectate excepțiile, câte persoane bolnave sau care depășeau limita de vârstă, câți români, evrei, cehi etc. purtând nume cu rezonanță germană au fost ridicați și duși.

Vreau numai să subliniez că, în ce mă privește, acțiunile inumane din timpul celui de-al Doilea Război Mondial făcute de diferitele părți nu se anulează, așa ca abaterile pozitive și negative la calcularea unei valori medii, ci se adună, ca la calculul erorilor.

De interes pentru tema mea este și modul cum s-au comportat guvernul român și poporul român față de toate acestea, spre deosebire de aliați.

Într-o adresă din 13 ianuarie 1945 a primului ministru român, generalul Nicolae Rădescu, către reprezentantul președintelui Comisiei aliate de armistițiu, generalul Vladimir Petrovici Vinogradov, primul accentuează prezența de sute de ani a sașilor și șvabilor pe pământ românesc și contribuția esențială a acestora la economia de război a României, aliată acum cu Uniunea Sovietică. Propune apoi ca, în cazul în care mobilizarea lor pentru altfel de muncă va fi considerată ca inevitabilă de Comandamentul suprem sovietic, această muncă să fie efectuată, conform prescripțiilor sovietice, pe pământ românesc, în felul acesta putându-se evita multe transporturi costisitoare, prevăzute pentru îndeplinirea îndatoririlor de armistițiu.

Abia în al doilea rând apără interesele românilor, care ar fi putut suferi în urma contramăsurilor luate de guvernul german, și chiar suferiseră când, din nebagare de seamă, fuseseră deportați la muncă în Uniunea Sovietică în cadrul acestei Mobilizări.

Bineînțeles, propunerile generalului Rădescu n-au fost socotite nici măcar demne de un răspuns.

* Deviza ordinului englez al Jartierei: „Rușine celui care aici bănuiește ceva rău” (traducere liberă). Sub Hitler, acest termen fusese folosit în Germania pentru exceptarea de la măsuri coercitive a creșterilor (wirtschaftlich wichtiger Jude – WWJ).

Crucea Roșie română și importantul politician liberal Dinu Brătianu s-au adresat în aceeași problemă primului ministru și scrisorile lui Rădescu și Brătianu au fost trimise de către ambasadorul american Burton Berry secretarului de stat de la Washington.

Pe plan diplomatic, reacția celor două mari puteri vestice a fost extrem de slabă. Ei au recunoscut, ce-i drept, că nu sunt de acord cu aceste măsuri, dar că ar putea cu greu protesta împotriva lor la Moscova. În caz că ar fi întrebați în legătură cu aceasta, atunci – citez o telegramă a ministrului de externe englez către Washington¹² – „va trebui să declarăm că măsurile au fost luate fără ca noi să fim consultați”.

Într-o notă personală, Winston Churchill scrie ministrului său de externe: „Se pare că ne opunem foarte activ deportării de austrieci, sași sau altor germani sau cvasigermani din România către Rusia, pentru muncă. Ținând seama de tot ce a suferit Rusia și de atacurile premeditate întreprinse împotriva ei de România, și de uriașele armate pe care le detașează în prezent pe front Rusia, și de condițiile îngrozitoare care domnesc la popoarele din multe regiuni ale Europei, nu văd de ce greșesc rușii când cer ca 100 sau 150 de mii din acești oameni să lucreze la ei sub pământ. Trebuie să ne și amintim că am promis să lăsăm soarta României în mare măsură în mâna Rusiei. În lumina acestor fapte, nu pot considera o greșeală dacă rușii doresc să ia români, indiferent de originea lor, pentru a lucra în minele rusești. La 19. 1. 1945. W. C.”¹³.

Deși românii au luat cunoștință de această declarație a lui Churchill abia de puțină vreme, un raport secret din Sibiu (Hermannstadt) conține următoarea informație: „Locuitorii care îndrăzniseră să iasă pe stradă, comentează evenimentul cu groază. Chiar cei care nu simpatizaseră niciodată pe germani, condamnau ridicarea și deportarea lor în Uniunea Sovietică. În compătimirea românilor pentru minoritatea germană era amestecată frica să nu fie creat, prin cetățenii români de origine germană, un precedent care să le deschidă și lor perspectiva unei posibile deportări viitoare. «Vine și rândul nostru!», spun nenumărați români”.

De aceea, nu li se poate nega românilor nici sentimentul de compătimire adevărată, nici un bun presentiment politic.

Să ne reîntoarcem acum la cifrele noastre.

Într-un referat din 1 noiembrie 1947 adresat primului ministru român de către președintele Comisiei pentru realizarea armistițiului, dr. Mihai Demetrescu, este indicată cifra de 70 148 pentru numărul de cetățeni români de origine germană ridicați în România și expediați în Uniunea Sovietică la lucru. Cu această ocazie au fost expediați și români, dar numărul lor nu se cunoaște exact. Până în septembrie 1947 au fost expediați înapoi, ca urmare a bolilor și incapacității de muncă, 9 039 cetățeni români de origine germană, 470 cetățeni români de altă origine și 48 cetățeni germani.

O altă evaluare, făcută după aceleași principii ca în cazul germanilor din România mobilizați în Germania pentru efectuarea stagiului militar, conduce la cifra de 69 000, din care femeile tinere și fetele constituiau contingentul principal,

deoarece majoritatea bărbaților încorporabili erau absenți. Din aceleași date rezultă de asemenea că primele semne de reîntoarcere a unor persoane deportate apar în cursul anului 1947, deci abia mult după terminarea ostilităților.

Aici ne întâlnim pentru prima dată cu un nou recensământ oficial, și anume cel din 1948, deci după reînglobarea nordului Transilvaniei, dar și după pierderea Basarabiei, a nordului Bucovinei, a ținutului Herța și a sudului Dobrogei (ultimele patru regiuni pierdute sunt marcate pe Figura 2 prin caroiaj). În toate aceste regiuni, germanii dispăruseră aproape complet. În toată România erau acum circa 345 000, ceea ce înseamnă că populația germană indică o ușoară creștere, ușor de explicat prin refluxul lent de „antrenați”, deportați și refugiați.

De fapt, nivelul germanilor din România atinge, 6 ani mai târziu, valoarea de 385 000 și rămâne aproape la aceeași mărime de 382 000, conform recensământului din 1966. Această cifră se situează cu circa 30 000 mai jos decât cea evaluată de noi pentru 1 ianuarie 1945. Această pierdere se explică parțial prin decedații din minele sovietice care, după aprecierea tovarășilor lor de suferință, reprezentau 15% până la 20%, ceea ce înseamnă 10 000 până la 15 000 de vieți omenești. Pe de altă parte, mortalitatea la cei întorși era sensibil crescută. Lipsa unei creșteri naturale a populației, așa cum există și se vede în Figura 1 între anii 1930 și 1939, poate fi atribuită atât deșezării ireversibile a generației tinere, fertile a bărbaților și femeilor germane din România, cât și condițiilor precare de viață și de locuit, lipsirii temporare de drepturi și deportării germanilor de către regimul comunist supus Uniunii Sovietice și personal lui Stalin.

În martie 1954, după moartea lui Stalin, germanii din România au fost de fapt repuși în toate drepturile lor ca cetățeni normali, dar punerea practică în aplicare a prescripțiilor legale a durat desigur un timp apreciabil. Această acțiune a fost ușurată prin faptul că mulți români s-au abținut principial să pună mâna pe bunurile gospodărești și casele expropriate.

Faptul că la nivel înalt, poziția diferitelor autorități față de populația germană depindea de supunerea lor față de conducerea sovietică, rezultă din următorul exemplu¹⁴.

Atunci când 30 de oameni întorși din Uniunea Sovietică au fost repatriați în Germania în loc de România, iar în drumul lor spre casă eșuaseră la Praga, ministrul de interne Teohari Georgescu, supus total sovieticilor, le-a interzis, pe 2 aprilie 1947, intrarea în țară, deși la 4 februarie același an, primul ministru român, dr. Petru Groza, se adresase Comisiei aliate de control cu rugămintea ca toți reveniții de cetățenie română eliberați din Uniunea Sovietică să fie dirijați direct către România, nu prin Germania. El ordonase, în aceeași zi, secretarului general al Ministerului de interne ca să pună imediat în libertate pe cei 30 până la 40 de germani reveniți din Uniunea Sovietică și internați în citadela Timișoarei. El a dispus, de asemenea, să nu mai fie internați toți acești reveniți, cu excepția celor care au încălcat legile țării, ci să fie dirijați direct spre locul lor de domiciliu.

La scăderea abia observabilă dintre anii 1956 și 1966 a populației germane din România a contribuit probabil și un decret dat în 1955 de guvernul român, care permitea reunificarea familiilor separate de evenimentele războiului și de care au

făcut uz numeroase familii germane pentru a emigra, cel puțin fragmentar, în Republica Federală.

Anul 1966 marchează începutul unei noi tendințe de scădere a populației germane din România. Motivul trebuie căutat în „liberalizarea” politicii partidului comunist din România sub Ceaușescu. La începutul anului 1967 au fost reluate relațiile diplomatice cu Republica Federală a Germaniei, după care emigrarea sub pretextul reunificării a crescut rapid. Aceasta a produs până la urmă o oarecare îngrijorare a forurilor conducătoare.

Într-o cuvântare ținută în fața unui auditoriu german, Ceaușescu a declarat, în februarie 1971: „Este o cinste pentru Partidul nostru că nu s-a gândit niciodată și sub nici un motiv să strămute populația germană din România”. În iulie 1972, în timpul unei Conferințe a Partidului, a dezaprobat totala deposedare de pământ, precum și alte măsuri economice aplicate populației germane, care au ajuns să fie în detrimentul atât al germanilor cât și a situației economice a întregii țări.

În aprilie 1977, când populația germană din România scăzuse față de 1966 cu încă 23 000 de persoane, comitetul executiv declara în fața unei adunări lărgite: „Fiecare om de bună credință trebuie să recunoască în provocarea spre emigrare a acestei populații că cercurile mai sus amintite urmăresc, sub pretextul unor principii umanitare – acceptate la conferința paneuropeană de la Helsinki – să comită un adevărat genocid, ceea ce înseamnă să distrugă o comunitate etnică separată¹⁵.

Între timp se înrăutățise vizibil situația economică a României și acest proces părea de nestăvilit. Tendința de a părăsi România părea și ea de nestăvilit și prin aceasta putea fi exploatată economic întrucât, pe de altă parte, partenerul, Republica Federală era interesată să angajeze forță de muncă și prefera desigur să încetățenească germani din România în loc să angajeze turci și iugoslavi.

Astfel s-a ajuns la un adevărat export de germani din România, de pe urma căruia ambii parteneri aveau avantaje, iar „marfa” era de asemenea mulțumită cu soarta sa. Singura piedică ar fi putut fi dificultățile de plată din partea Republicii Federale. Nu era însă cazul, în special la acea vreme. În schimb pentru România, încasările rezultate din acest comerț reprezentau o contribuție în valută bine venită.

Fizicienii știu de mai bine de trei sute de ani că sub acțiunea unei forțe constante și în cazul lipsei unei rezistențe sesizabile, mișcarea unui corp este uniform accelerată, ceea ce indică de fapt și Figura 1 între recensămintele din 1966 și 1977.

Întrebările care se pun acum sunt următoarele:

- cum poate fi descris, printr-un model, procesul care are loc?
- care va fi rezultatul final al procesului?

Să presupunem mai întâi că acest proces s-a instalat cândva în anii '70 și că s-a desfășurat până azi și va mai continua încă un timp. Să presupunem în continuare că descreșterea populației ascultă de o lege analogă căderii libere a unui corp greu în câmp gravitațional, adică ea corespunde, într-o reprezentare a mărimii populației funcție de timp, cu o parabolă. Dacă luăm rezultatele ultimelor trei recensăminte ca puncte fixe pentru un calcul simplu, se obține atunci curba continuă din Figura 1.

Convexitatea ei este îndreptată în sus, cea ce înseamnă că accelerația crește în timp. Ea trece corect prin toate cele trei puncte, atinge în anul 1994 cifra de 68 000 și punctul zero între 1996 și 1997, când populația germană din România ar trebui pur și simplu să dispară. Acesta este modelul pesimist.

Dacă, pe de altă parte, presupunem că între anii 1956 și 1966, peste procesul deja observat de dispariție treptată prin emigrarea selectivă a tinerilor, se suprapune deodată un al doilea proces mult mai rapid, și dacă, în plus, postulăm că anual a emigrat aceeași fracțiune din populația ce descrește continuu, atunci rezultă, dintr-o ecuație diferențială simplă, că procesul trebuie să se fi instalat brusc în anul 1976, că scăderea decurge exponențial, adică curba care o descrie este convexă în jos (curba punctată din Figura 1) și că, în principiu, populația scade la zero abia după un timp infinit de lung. Acesta este un model optimist, pentru că știm în plus că, pe de o parte, fracția celor dornici de emigrare scade continuu ca urmare a emigrării selective a celor tineri și că, pe de altă parte, creșterea naturală a populației poate lua valori negative. O analiză exactă a datelor demografice reale, pentru intervalul de timp avut în vedere, pe baza unor modele mai detaliate și rafinate, ar putea da nu numai informații privind evoluția viitoare a populației germane din România, ci să arate și modul în care procesul ar putea fi dirijat în direcția dorită.

Aici, la sfârșit, aș mai dori să formulez întrebarea, dacă la germanii din România este într-adevăr vorba – conform cuvintelor lui Hitler – de un fragment neviabil al națiunii germane. Această întrebare și-au pus-o demult, deschis sau implicit, numeroși germani bănățeni și transilvăneni – amintesc numai de romanul *Un oraș din Răsărit*, de Adolf Meschendörfer.

Metoda de a domina economic sau politic regiuni mai mari prin înființarea de colonii în țări străine sau de a supune regiuni cucerite prin arme, prin superioritate civilizatoare și folosirea acesteia ca centre de informație, este destul de veche. Aceasta au aplicat-o încă fenicienii, grecii și romanii. La sfârșitul secolului al XV-lea, Niccolò Machiavelli a teoretizat metoda și – în ciuda tuturor preceptelor morale – a recomandat-o foarte călduros principelui care a cucerit o regiune cu totul diferită și care dorește s-o stăpânească în continuare.

Majoritatea coloniilor au dispărut și, în cel mai bun caz, ruine impunătoare amintesc de fosta lor existență înfloritoare. Din altele s-au dezvoltat popoare noi, cum ar fi coloniile romane ale Iberiei, Galiei și Daciei, cu care ocazie, în cadrul noilor limbi romanice ale spaniolilor, francezilor și românilor, s-au impus populațiilor autohtone elementele latinei vulgare.

Soarta coloniilor germane din România este ce-i drept critică dar încă nu definitiv hotărâtă.

De un lucru sunt însă sigur: dacă ar fi ca minoritatea germană din România să devină din nou un fragment viabil al națiunii germane, cu obiceiuri proprii, cu cultură și mod de viață proprii, poate chiar cu un dialect propriu, atunci marea majoritate a românilor îi vor considera bineveniți, iar revenirea unei părți din cei plecați va fi interpretată ca un semn prevestitor al integrării României în Europa.

I.8.3. FIGURI ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE (BILDER UND BIBLIOGRAPHISCHE NOTEN)

Bild 1 (Figura 1)

*Zeitabhängigkeit der deutschen Bevölkerung (Dependența de timp a populației germane).
VZ – offizielle rumänische Volkszählungen (Recensăminte oficiale românești)*

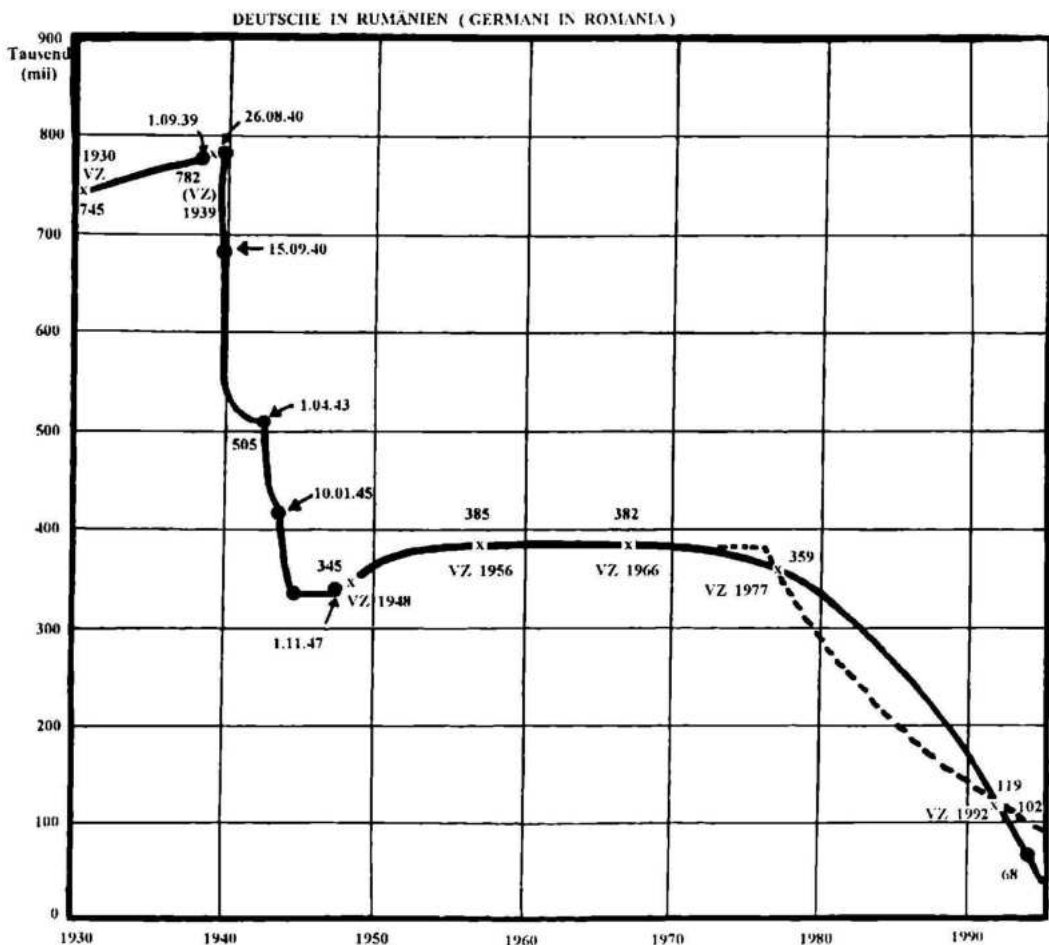
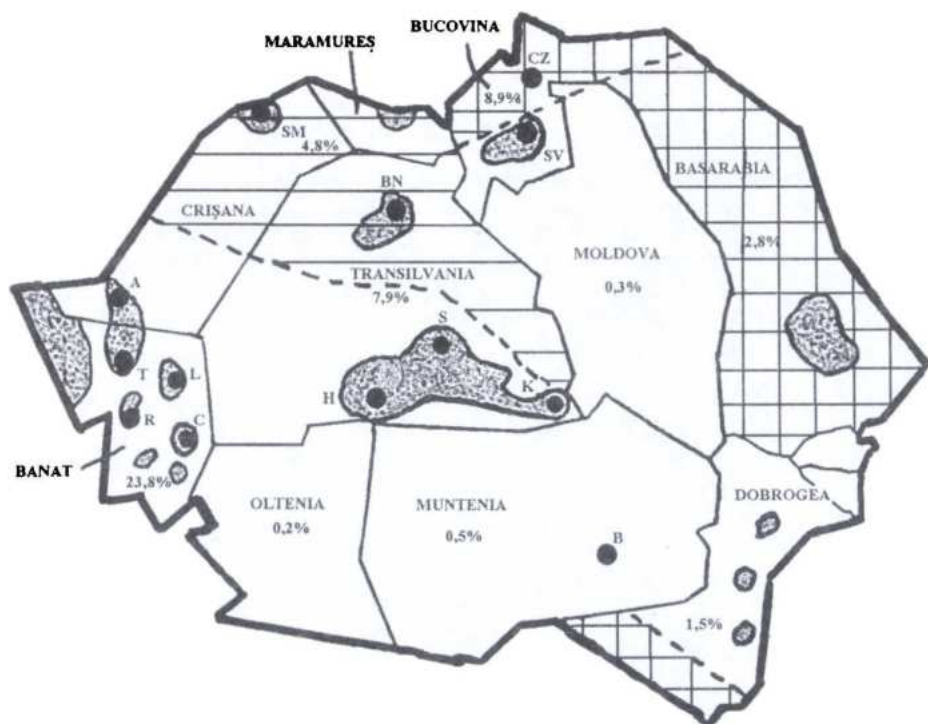

Bild 2 (Figura 2)

Die Geographische Verteilung der Deutschen auf den Boden Rumäniens von 1930
(Distribuirea geografică a germanilor pe pământul României, în 1930).

A – Arad; B – Bukarest (București); C – Caransebeș; CZ – Czernowitz (Cernăuți);
H – Hermannstadt (Sibiu); K – Kronstadt (Brașov); L – Lugoj; R – Reschitz (Reșița);
S – Schäßburg (Sighișoara); SM – Sathmar (Satu Mare); SV – Suczawa (Suceava);
T – Temeschwar (Timișoara)

Note bibliografice (Bibliographische Noten)

¹ Sabin Manuilă, Mitu Georgescu, *Enciclopedia României. I. Populația României (Die Bevölkerung Rumäniens)*, Tabelle XXIII, p. (S.) 148, Bukarest, 1938.

² -, *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mittel-Europa*, Band III, *Das Schicksal der Deutschen in Rumänien (Documentație privind izgonirea germanilor din Europa Central-Răsăriteană, vol. III, Soarta germanilor din România)*, München, 1984.

³ *Ibidem (Ebenda)*.

⁴ Johann Leugner, *40 Jahre seit der Umsiedlung aus dem Buchenland (40 de ani de la strămutarea din Bucovina)*, în „Kaindl-Archiv”, 6, 1987, p. (S.) 6.

⁵ *Ibidem (Ebenda)*, p.(S.) 10.

⁶ Rudolf Wagner, *Die Umsiedlung der Buchenlanddeutschen vor 50 Jahren*, in *Mit Fluchtgepäck die Heimat verlassen... (Strămutarea germanilor bucovineni acum 50 de ani, în Să părăsești patria cu bagaj de refugiat...)*, Augsburg/München, Verlag „Der Süddeutsche”, 1990, p.(S.) 22.

⁷ Nikolaus Scheremet, *Erlebtes aus Freudenthal/Watra-Moldawitza... (Evenimente trăite la Vatra Moldoviței...)*, in Johann Leugner, *op. cit. (a. a. O.)*, p. (S.) 69.

⁸ Monica Barcan, Adalbert Millitz, *Naționalitatea germană din România (Die Deutsche Nationalität in Rumänien)*, Bukarest, Verlag Kriterion, 1977, p.(S.) 27–28.

⁹ Johann Leugner, *op. cit. (a. a. O.)*, p.(S.) 27; zitiert nach 2.

¹⁰ Sabin Manuilă, Mitu Georgescu, *op. cit. (a. a. O.)*.

¹¹ Hannelore Baier, *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică, 1945. Culegere de documente (Die Deportierung der Volksdeutschen aus Rumänien in die Sowjet-Union, 1945. Dokumentensammlung)*, Sibiu, Editura Forumului Democrat al Germanilor din România, 1994, p. (S.) 33.

¹² Johann Leugner, *op. cit. (a. a. O.)*, p. (S.) 30.

¹³ *Ibidem (Ebenda)*, p. (S.) 31.

¹⁴ *Ibidem (Ebenda)*, p. (S.) 110–113.

¹⁵ „Neuer Weg”, 5. April 1977.

1.9. ZUSAMMENFASSUNGEN DER IN RUMÄNISCHER SPRACHE
VERÖFFENTLICHTEN DEMOGRAPHISCHEN
UND SOZIALEN UNTERSUCHUNGEN
(REZUMATELE STUDIILOR DEMOGRAFICE ŞI SOCIALE
PUBLICATE ÎN LIMBA ROMÂNĂ)

I.

1. *Kritische Untersuchung der österreichischen Volkszählung der bukowiner Bevölkerung von 1880. I. Nachträgliche Manipulation der Daten*

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag analysiert der Verfasser ausführlich die Ergebnisse der österreichischen Volkszählung vom Jahre 1880 auf der Basis folgender Arbeiten: *Ergebnisse der nach dem Stande vom 31. Dezember in Bukowina ausgeführten Zählungen der Bevölkerung und der häuslichen Nutzthiere*, herausgegeben von der K. K. Statistischen Central-Commission, Wien, 1882 und dem *Spezial-Orts-Repertorium der Bukowina*, von derselben Commission in Wien, 1885 herausgegeben.

Der Verfasser stellt die bedeutenden Unterschiede zwischen den Daten der zwei Arbeiten fest, obwohl diese eine einzige, demographische Realität widerspiegeln sollten.

Der wichtigste Unterschied erscheint in der Rubrik „Umgangssprache der einheimischen Bevölkerung“, die als Kriterium für die Angehörigkeit zu einer gewissen Ethnie z. Z. diente. Auf diese Weise gelang es einerseits absichtlich den Behörden das Verhältnis der deutschen Komponente der Bevölkerung zu erhöhen, indem das Idish der Juden der deutschen Sprache angeglichen wurde. Andererseits wurde die ethnische Zusammensetzung einer Ortschaft zugunsten der ethnischen Mehrheit verzerrt. Dazu war noch Russisch von der genehmigten Sprachen-Liste der Volkszählungen ausgeschlossen.

Im selben Sinne konnte man zwischen den ursprünglichen und den nach 5 Jahren veröffentlichten statistischen Daten der Volkszählung von 1880 eine kaum merkbare aber statistisch bedeutungsvolle Veränderung feststellen. Nicht in den Zahlen selber, sondern im Tabellenkopf. Statt z.B. *deutsch* oder *ruthenisch* erscheint, unter Umgangssprache, *Deutsche* oder *Ruthene* geschrieben.

In der späteren Bearbeitung sind die Einwanderer aus Galizien, die noch nicht in der Bukowina eingebürgert waren, in die Zahl der einheimischen Bukowinern eingeschlossen; zugleich sind die bukowiner Bürger, die sich in Rumänien und Siebenbürgen befinden, ausgeschlossen. Dadurch wird das tatsächliche Verhältnis zwischen der Anzahl der Sprecher der rumänischen bzw. ruthenischen Sprache verfälscht.

2. Kritische Untersuchung der österreichischen Volkszählung der bukowiner Bevölkerung von 1880. II. Der Bildungsgrad

Zusammenfassung

Dieselben zwei ausführlichen, oben erwähnten und von der K. K. Statistischen Central-Commission in Wien, in den Jahren 1882 und 1885 veröffentlichten statistischen Daten ermöglichten auch das gegenwärtige, den Bildungsgrad der bukowiner Bevölkerung betreffende Studium.

Die Untersuchung stellt auf Grund der kritischen Forschung der vorhandenen Daten die massgebenden Faktoren für den Bildungsgrad der Bevölkerung in der historischen Bukowina fest.

Wie erwartet, wurde für die in Betracht gezogenen Bezirke der Bukowina eine lineare Abhängigkeit des Bildungsgrades von der Anzahl von Lehrpersonal pro Einwohner festgestellt. Die verhältnismäßig hohe Standard- Abweichung von 11,1 Einheiten wies auf zusätzliche Faktoren wie der Urbanisierungsgrad hin, für den eine bessere lineare Abhängigkeit gefunden wurde (7,8 Abweichung).

Der wesentliche Faktor erwies sich die Zahl der pro Tausend Einwohner vorhandenen Volksschulen. Auf einer höher, nahezu parallel verschobenen Korrelationslinie befanden sich aber diejenigen Bezirke deren Hauptstadt, zusätzlich zu den Dorf-Volksschulen, über eine Mittelschule verfügten. Im selben Sinne, lag die Hauptstadt Bukowinas, mit nur 12 Volksschulen, aber mit einer Universität und reich an Mittel- Normal- und Professionalschulen, auf einer noch viel höher, senkrecht verschobenen Korrelationslinie.

Dies weist auf den zweitwichtigen Einflußfaktor hin: die Eröffnung zum sozialen Aufstieg, zu einer besseren materiellen Lage, zur Zivilisation durch Urbanisierung, also durch Zugang zum Mittel- und Hochschulunterricht.

Die gefundene, oben erwähnte Verschiebung der Korrelationslinien bestätigt völlig eine unlängst geäußerte, hier zitierte Anmerkung von Viorel Roman: „*Die Herrschaft der Kultur und des Vermögens* in Österreich-Ungarn unterscheidet sich grundlegend von der *Herrschaft des Militarismus und der Bürokratie* in Preußen. In Preußen konnte man sich ohne Kultur oder Vermögen durchsetzen, in Österreich nicht“.

Eine beobachtete Abweichung vom parallelen Verlauf gewisser Korrelationslinien wies auf noch einen zusätzlichen auf den Bildungsgrad wirkenden Einflußfaktor hin, nämlich der Prozentsatz der deutschen Bevölkerung im entsprechenden Bezirk. Leider konnte der Einfluß des ethnischen Faktors nur im Fall der deutschen Bevölkerung festgestellt werden. Die statistisch unteilbare, ungleichmäßige Vermischung der verschiedenen Ethnien in den Bezirken der historischen Bukowina verhinderte dies.

3. Kritische Untersuchung der österreichischen Volkszählung der bukowiner Bevölkerung von 1880. III. Die Bukowina als Durchzugsland der galizischen Juden nach Rumänien zwischen 1880 und 1900

Zusammenfassung

Das vorliegende Studium beruht auf dieselben statistischen Daten wie der I. und II. Teil dieser kritischen Untersuchung, war aber viel komplizierter da es

eine quantitative Analyse der *Dynamik* von jüdischen Einwanderungen, sowohl auf globalem, als auch auf lokalem Niveau voraussetzte.

Es wird anhand der auf diese Weise bearbeiteten statistischen Daten und deren geographischen Verteilung nachgewiesen, daß in der Zeitspanne 1880–1900 die Bukowina für die galizischen Juden als Durchzugsland nach Rumänien diente. Dabei entstand ein kompliziertes Netzwerk von meist ziemlich engen Korridoren längs der Grenzen des Landes Bukowina, sowie längs der wichtigsten Verkehrsadern. Im Gegensatz zu anderen, viel ausgedehnteren Gebieten nahm innerhalb dieser Korridore die jüdische Bevölkerung im Vergleich zur allgemeinen Bevölkerung ab statt zu. Das spontane Entstehen dieses Netzwerkes wird durch vergangenes Geschehen und auf Grund von allgemeinen Prinzipien erklärt. Ebenfalls werden jene historischen Begebenheiten untersucht, die diese Migrationen wahrscheinlich auslösten. Beigelegte Karten vermitteln ein anschauliches Bild dieser Vorgänge und beweisen, daß dieses komplizierte Netzwerk eine zeitlich begrenzte Ausnahmestruktur war, die bis 1910 nur schwache Spuren hinterließ, obwohl die Abwanderung auch weiterhin stattfand.

4. *Drei parallele Welten*

Zusammenfassung

Die drei parallelen Welten, um die es sich handelt, sind die Städte (O) und Märkte (T), die Dörfer (S) und die Gutsgebiete (D) der Bukowina. Diese drei Arten von territorialen Einheiten sollten im Prinzip zum Wohl des ganzen Landes beitragen, aber wurden bei den Volks- und Viehzählungen teils getrennt, teils gemeinsam behandelt, so daß ziemlich viel Arbeit nötig war, um ihre charakteristischen Daten soweit wie möglich getrennt zu erfassen und sie gegenüberzustellen.

Die der vorliegenden Arbeit zugrunde liegenden Daten stammen beinahe ausschließlich aus den offiziellen statistischen Angaben der Volkszählung vom Jahre 1900 ab, worin zum letzten Male die Gutsgebiete wenigstens teilweise getrennt behandelt wurden. Dieses Überbleibsel einer überwundenen Gesellschaftsordnung verschwand bei der Volkszählung vom Jahre 1910.

Intuitive, graphische Darstellungen, meistens Histogramme, werden in diesem Studium bevorzugt, da die genauen Daten in den zitierten Veröffentlichungen leicht zugänglich sind. Korrelationen werden womöglich quantitativ ausgedrückt. Die 17 Bezirke der Bukowina des Jahres 1900 bleiben in der ganzen Arbeit nach der Dichte ihrer Bevölkerung geordnet, die als Verhältnis zwischen Bevölkerung und Fläche ($\Delta = L/A$) ausgedrückt ist.

Auf Grund einer eingehender Analyse der bearbeiteten und intuitiv dargestellten statistischen Daten konnte folgendes festgestellt werden.

Vom geopolitischen Standpunkt aus wird einerseits eine enge Korrelation der Bevölkerungsdichte mit der Art des Bodens gefunden, andererseits erscheint die damalige Bukowina als vorwiegend ländlich.

Vom ethischen und wirtschaftlichen Standpunkt aus zeigte sich daß:

1. die Mitglieder der während der österreichischen Herrschaft schon in der Bukowina bestehenden und später eingewanderten Nationen eine klare Einstufung ihrer Vorliebe für eine der oben angeführten drei Welten an den Tag legten, wobei sich ihre Herkunft, ihre Kultur und ihre Machtstellung sichtlich offenbarten;

2. die Städte zwar meistens wirtschaftlich noch auf der Stufe von größeren Märkten oder Dörfern standen, sich aber ethnisch stark von der viel zahlreicheren Landbevölkerung entfremdet hatten;

3. die Märkte und Dörfer, hauptsächlich von Mitgliedern der einheimischen Nationen, aber auch von zugewanderten Elementen bewohnt, sich einer relativ erfolgreichen Subsistenzwirtschaft befleißigten und besonders durch Viehzucht und Lokalindustrie zum eigenen Wohlstand und zur positiven Wirtschaftslage des ganzen Landes ausschlaggebend beitrugen;

4. die Gutsgebiete waren womöglich noch entfremdeter als die Städte. In ihrem Besitz befand sich etwa ein Drittel des Bodens des Landes, wobei der reiche Forstbestand und die unterirdischen Schätze der Bukowina den Bauern größtenteils abhanden gekommen waren. Sie waren meistens auf finanziellen Gewinn eingestellt. Trotzdem – oder eben deswegen – war ihr Beitrag zum Wohlstand des Landes viel geringer als jener der Dorfbevölkerung sowohl absolut, als um so mehr, wenn man ihn auf den Besitz von Grund und Boden bezog.

5. und 6. Vergleichende Untersuchung der bukowiner Volkszählungen der Jahre 1772, 1774 und 1775 (I. und II. Teil).

Zusammenfassung

Die vorliegende zweiteilige Arbeit ist eine vergleichende Untersuchung von drei beinahe gleichzeitigen Volkszählungen in der Bukowina, durchgeführt in den für die Entstehung und Aneignung der Bukowina durch Österreich wichtigen Jahren. Einerseits in 1772 und 1774, durchgeführt in der ganzen Moldau von deren Regierung und auf Verlangen des Feldmarschalls P. A. Rumianzev, Kommandant der russischen Besatzungstruppen. Andererseits, in 1775, von den österreichischen Besatzungstruppen selber.

Vom ersten Dokument sind uns besonders ausführliche Daten, aber nur über 158 Ortschaften – von den 290 der durchgeführten Volkszählung – vorhanden geblieben. Manche von diesen wurden nur zeitweise von den österreichischen Truppen besetzt, später aber, nach endgültiger Festlegung der österreich-moldauischen Grenze, der „türkischen“ Moldau zurückerstattet. Die restlichen betreffen meistens den Norden der Bukowina. Alle 158 Ortschaften werden hier in Betracht gezogen, um einerseits den durchschnittlichen demographischen Daten ein größeres statistisches Gewicht zu verleihen, andererseits weil sie alle, zur Zeit der Volkszählung, ein und demselben Staat gehörten – die Moldau – die sich Ende des russisch-türkischen Krieges, unter türkischer Oberherrschaft, fanariotischer Herrschaft und russischer militärischer Besatzung befand.

Die zweite Volkszählung, eigentlich eine nach anderthalb Jahren durchgeführte Wiederholung der ersten, erwies sich mehr an der Zahl der

Steuerzähler („birnici“) interessiert. Von den 284 umfassten Ortschaften sind später nur 212 in der Bukowina geblieben. Ein wesentlicher Vorteil im Vergleich zur 1772 Volkszählung ist, daß für die Mehrzahl der Bezirke, zusätzlich Vor- und womöglich Familienname, Spitzname, Beruf oder Ethnie jegliches Befragten angegeben sind.

Die dritte Volkszählung erfasst alle im Herbst des Jahres 1775 unter österreichischer Besatzung befindlichen, also auch ein Teil der später der Moldau zurückgegebenen Ortschaften. Viele unter oft deformierten Namen. Obwohl gewissenhaft durchgeführt und fehlerlos verfasst, enthält letztere meistens globale Daten, und viel weniger ethnische und soziale Informationen für die Ortschaften. General Splény selbst bezeichnet die veröffentlichten statistischen Daten als begrenzt.

Der erste Teil der Untersuchung ist einer Reihe von technischen Anmerkungen – wie Definition der benutzten Ausdrücke, Äquivalenz von Ortschaftsbenennungen und deren Zusammensetzung – sowie preliminären Bearbeitungen und Aufstellung von Datentabellen, gewidmet, alle unentbehrlich für die vorliegende vergleichende Untersuchung und für eine einheitliche Interpretation.

Die reichsten statistischen Daten beziehen sich auf das Czernowitzer Gebiet mit seinen 4 Bezirken: ocolul Târgului, ocolul Prutului, ocolul Nistrului und ocolul Ceremuşului. Auf Grund der diesbezüglich aufgestellten Tabellen wurde die zeitliche Entwicklung der Dorfbevölkerung, der Kleriker, sowie die Ein- und Auswanderung aus der Bukowina verfolgt.

Eine Analyse der zeitlichen Entwicklung der Dorfbevölkerung – in den zeitlich von den österreichischen Truppen besetzten, als auch für die endgültig der Bukowina angehörigen Dörfer – zeigte, daß vom Dezember 1772 bis Juni 1774, also in 18 Monaten, in beiden Fällen keine merkliche Änderung stattfand. Vom Juni 1774 bis August 1775, also in den folgenden 14 Monaten, eine auffallende Bevölkerungsverminderung in den nur zeitlich besetzten Dörfern, dagegen eine Zunahme von 14% in den endgültig besetzten stattfand; was nur durch eine Einwanderung möglich gewesen war. Der Grund dafür war aus den globalen statistischen Daten nicht ersichtlich.

Was die Ein- und Auswanderung aus der Bukowina zwischen 1772 und 1774 anbetrifft, wurde festgestellt, ebenfalls auf Grund von globalen Daten, daß sich die totale Bevölkerungszahl kaum verändert hatte. Hier zeigte sich aber wie wichtig für die Entdeckung, der hinter den globalen Daten versteckten Realität, die auf Einzelheiten eingehende Untersuchung ist: eigentlich zerfielen 252 alte Familien und erschienen 272 neue Wirtschaften, von denen 82 jüdische. Für eine weitere eingehendere Untersuchung der 4 Bezirke wurde eine neue Tabelle aufgestellt die die Änderungen der Bevölkerung, der Anzahl an bewohnten oder verlassenen Häusern, der Witwen, jüdischer Häuser oder jüdischen Bevölkerung darbot, und dies für alle Dörfer der Bezirke, sowie für immer weiter von der Galizischen Grenze gelegene Märkte.

Dementsprechend, 523 verlassene Häuser mit Grund und Boden und 463 Witwen übten ihre anlockende Wirkung auf die Bauern des benachbarten Galizien.

Für die zahlreichen galizischen Juden dagegen, bildete der im Urbanisierungsprozess befindliche Norden der Moldau den eigentlichen Anziehungspunkt. Die neu entstehenden Märkte, mit wenig einheimischen und unorganisierten Handwerkern und Händlern, die sich kaum gegen eine entsprechende massive Einwanderung wehren konnten, boten eine große Gelegenheit.

Eine Betrachtung der drei Volkszählungen vom Standpunkt der verfolgten Interesse ihrer Besteller stellte sich lehrreich heraus. Ein Vergleich der Angaben für „freie Bauern“ in 1772, „zahlende Bauern“ in 1774 und „Bauern“ in der Volkszählung von 1775 ist dementsprechend rechtfertigt.

Eine letzte, dafür unter gewissen Annahmen aufgestellte Tabelle für die Bewegung der Landbevölkerung der Czernowitzer Gegend zwischen 1774 und 1775 zeigte, daß die im Urbanisierungsverlauf befindlichen Märkte, von den Bauern verlassen und von den einwandernden Juden bevölkert wurden. Im Jahre 1775 bildeten letztere in Vijnitza 52,2% der Bevölkerung. Ähnlich, in Czernowitz, waren es 22,3% in 1772, 23,7% in 1774 und 38,6% in 1775.

Der spezielle Fall der Ortschaft Sadagura wird getrennt analysiert.

Bei der obenerwähnten kritischen Bearbeitung der statistischen Daten stellte sich heraus, daß das Verständnis der durch den Einmarsch der österreichischen Truppen ausgelösten Ereignisse nur an Hand von zeitgemäßen Karten des betreffenden Gebietes ermöglicht wird. Derartige, wenn auch wenig genaue Karten wurden auf Grund der in den Protokollen der Volkszählungen befindlichen Daten angelegt und liegen im II. Teil der vergleichenden Untersuchung im Kapitel 4 vor.

Die nächsten vier Kapitel sind der Untersuchung des strategisch wichtigen „ținuts“ Hotin, des großen „ținuts“ Suceava und der zwei kleineren, halbautonomen Gebiete Câmpulungul Rusesc und Câmpulungul Moldovenesc gewidmet. Obwohl die dem Verfasser zur Verfügung stehenden Daten im Vergleich zu jenen über das Czernowitzer Gebiet spärlicher sind, gelingt es – auf oben beschriebene Art – die von der militärischen Besetzung, der Reform des Besteuerungswesens und der Einleitung eines Überganges von einer Pastoral- zu einer Agrarökonomie hervorgerufenen lokalen und zwischenstaatlichen Migrationen im Detail aus den vorliegenden statistischen Daten herauszuschälen.

Schließlich kommt der Verfasser, in dem er im abschließenden 9. Kapitel die Bukowina als Ganzes betrachtet, zum Schlusse, daß die zwei Volkszählungen von 1774 und 1775, obwohl sie von zwei Großmächten, die ähnliche Ziele mit entgegengesetzten Interessen verfolgten und diese Erhebungen angeregt oder sogar durchgeführt haben, dabei aber die tatsächliche Lage erfahren wollten, die Wirklichkeit in vollkommenem Einklang wahrheitsgemäß widerspiegeln.

7. Aus einem alten geographischen Wörterbuch der Bukowina

Zusammenfassung

Die Arbeit betrifft die Verteilung der deutschen, in der Bukowina angesiedelten Bevölkerung. Es ist ein Versuch eine, auf einer vergrößerten ethnografischen Karte der Bukowina vom Verfasser bemerkte Tatsache, zu

erklären: nördlich vom Prut-Fluß und im Czeremoschtal fehlte fast gänzlich die den Deutschen entsprechende Farbe. Die ausführlichen Daten, die der Verfasser beim Durchblättern des alten, vom bukowiner Professor Em. Grigorovitza in 1908 herausgegebenen, bis heute einzigen *Geographischen Register der Bukowina*, gefunden hat, scheinen die etwas schematischen gegenwärtigen Erklärungen ergänzen zu können und einer näheren Untersuchung würdig zu sein. Auf Grund dessen konnte nicht nur die Verteilung der deutschen auf Landgüter und Ortschaften, sondern auch der Einfluss der Anzahl von Landgüter verhältnismäßig zu den Dörfern, der Gegenwart von Holz- Glass- oder Bergindustrie oder sogar der Pferdezucht in der Gegend, auf die Niederlassung der deutschen Einwanderer festgestellt werden. Ebenso die Tatsache, daß diese vorwiegend in mit Rumänen bevölkerte Gegenden stattgefunden hat, so wie es der Verfasser in seinem späteren, in 1996 veröffentlichten sozialen Studium (I. 4) auch quantitativ ausdrücken konnte.

Es leuchtet einem ein, daß eben das Fehlen von deutscher Bevölkerung in der Gegend der eigentliche Grund für die Leichtigkeit war mit der Hitler an Stalin den Norden der Bukowina bis in die Nähe vom Suczeawa Tal sowie das Hertza Gebiet abgetreten hat – obwohl nicht im schändlichen Ribbentrop-Molotov Akkord vorgehen.

II. STUDII, CONFERINȚE, COMUNICĂRI

II.1. DIE ÖSTERREICHISCHE POLITIK GEGENÜBER DER BUKOWINA UND IHRE OFT UNERWARTETEN FOLGEN (POLITICA AUSTRIACĂ FAȚĂ DE BUCOVINA ȘI REZULTATELE EI ADESEORI NEAȘTEPTATE)

II.1.1. ORIGINALTEXT*

Als Österreich im Jahre 1775 den Norden der Moldau von den Türken erwarb, die etwas verkauften, das ihnen nicht gehörte, hatte es kaum drei Jahre früher, nach der ersten Aufteilung Polens, die Hand auf Galizien gelegt. Auf diese Weise verfügte nun Österreich über ein zusammenhängendes Puffergebiet gegen Rußland.

Wie bei jeder Eroberung eines Gebietes, das in Sprache, Struktur und Tradition vom Rest des Kaiserreiches abwich, trat jedoch die Frage auf, wie diese Eroberung zu festigen wäre. Dieses Problem hatte sich am Anfang des 16. Jahrhunderts auch Niccolò Machiavelli gestellt, der in seinem Hauptwerk *Il Principe* die passenden Wege mit seinem sprichwörtlichen Zynismus und mit der üblichen Klarheit formuliert hatte.

Die erste vorgeschlagene Lösung dieser Frage lautet in seiner eigenen Fassung¹ folgendermaßen: „Schwierigkeiten treten jedoch dann auf, wenn man Gebiete erobert, die in Sprache, Gebräuchen und Einrichtungen von den eigenen abweichen; in diesem Fall muß man das Glück auf seiner Seite haben und sehr tüchtig sein, um das zu bewahren, was man erobert hat, und eines der wichtigsten und wirksamsten Mittel zu diesem Zweck wäre es, daß jener, der das Gebiet erobert hat, sich auch dort niederließe“.

„Tatsächlich, wenn du an einer gewissen Stelle wohnst, dann weißt du, wann Unruhen auftreten und kannst gleich eingreifen [...]. Außerdem wird das eroberte Gebiet nicht von deinen dorthin geschickten Untergebenen geplündert werden; deine Untertanen werden zufrieden sein, da das Gericht, an das sie sich wenden können, sich in der Nähe des Herrschers befindet; auf diese Weise werden sie, falls sie sich gut benehmen wollen, noch einen weiteren Grund haben, ihn zu lieben; sollten sie sich jedoch anders aufführen wollen, so haben sie Grund ihn zu fürchten. Jene, die den Staat von außen angreifen wollen, werden lange vorher zögern es zu tun; deshalb wird der Herrscher, dadurch daß er in diesem Gebiet wohnt, schwerlich seine Herrschaft darüber verlieren [...]“.

„Daraus folgt, daß man die Menschen entweder gut behandelt, oder sie gänzlich vernichten soll, denn sie rächen sich für ein kleines ihnen angetanes Übel, können dies aber im Falle eines großen Übels nicht tun; deshalb muß das Übel, das man jemandem antut derart sein, daß man sich vor seiner Rache nicht fürchten soll“.

* Veröffentlicht in „Analele Bucovinei“, Jahr II, Nr. 1, 1995, S. 5–15.

Diese Lösung wurde in der Vergangenheit schon angewendet und setzt voraus, um wirksam zu sein, daß die einheimische Bevölkerung ausgerottet wird. Als Beispiel kann ein Bibelzitat² dienen (2. Könige. 24. und 25. Kapitel): „Zu jener Zeit zogen herauf die Knechte Nebukadnezars, des Königs zu Babel, gen Jerusalem und kamen an die Stadt mit Bollwerk. Und Nebukadnezar kam zur Stadt, da seine Knechte sie belagerten. Aber Jojuchin, der König Judas, ging heraus zum König von Babel mit seiner Mutter, mit seinen Knechten, mit seinen Obersten und Kämmerern; und der König von Babel nahm ihn gefangen [...] und nahm von dannen heraus alle Schätze im Hause des Herrn und im Hause des Königs [...] und führte weg das Ganze Jerusalem, alle Obersten, alle Gewaltigen, zehntausend Gefangene, und alle Zimmerleute und alle Schmiede, und ließ nichts übrig denn geringes Volk des Landes [...] Und von den Geringsten im Lande ließ der Hauptmann Nebusaradan Weingärtner und Ackerleute“.

Die zweite Lösung, die Machiavelli vorzieht, sieht ein weniger radikales Vorgehen vor. Ich zitiere abermals den „Principe“: „Das andere, bessere Mittel besteht darin, an ein, zwei Stellen Kolonien zu gründen, die eine Art von Verbindungszentren dieser Gebiete mit dem Staat bilden sollen; tatsächlich, entweder bedient man sich dieses Mittels, oder, wenn nicht, dann muß man dort ein zahlreiches Heer von Reitern sowie von Fußsoldaten unterhalten. Kolonien verursachen keine großen Ausgaben; der Herrscher gründet Kolonien, unterhält sie ohne oder mit äußerst geringen Ausgaben und tut derart nur jenen Schlechtes an, denen er die Äcker und die Häuser wegnimmt, um sie den neuen Bewohnern zu geben, welche aber im neuen Staat nur eine kleine Minderheit darstellen; derart bilden jene, denen man übles getan hat, nie eine Gefahr, denn sie sind zerstreut und arm, während alle anderen, die nichts gelitten haben, einerseits untertänig und brav bleiben werden, andererseits sich davon hüten müssen keine Fehler zu begehen aus Angst, daß auch ihnen das geschehen könnte, was anderen geschehen war, und zwar daß sie aller Habe beraubt werden. Meine Folgerung ist somit, daß diese Kolonien kein Geld kosten, daß sie dem Staate treu sein werden und niemandem viel Schaden antun; jene aber, die ihretwegen zu leiden hatten, können nicht gefährlich werden, da sie, wie ich schon sagte, arm und zerstreut sind“.

„Falls jedoch der Herrscher anstelle von Kolonien dort Militärtruppen unterhält, werden die Ausgaben viel höher sein, da die Garnisonen alle Einnahmen des Staates verzehren werden, so daß die Eroberung zum Verlust wird; auch ist dieses Mittel viel störender, denn es schadet dem ganzen Lande, durch welches die Truppen durchziehen müssen und sie müssen fortwährend an einer anderen Stelle untergebracht werden; infolgedessen werden alle Bewohner darunter zu leiden haben und jedermann wird zum Feind des Herrschers werden, und solche Feinde können schlimmes tun, obwohl sie zwar untertänig an Ort und Stelle geblieben sind. Von allen Standpunkten aus sind deshalb Besatzungstruppen ebenso unnütz, wie nutzvoll die Kolonien sind“.

„Wer eine Provinz besetzt, die sich von seinem eigenen Staat unterscheidet, wie oben gezeigt wurde, muß auch ein Führer und Beschützer der weniger starken Nachbarvölker werden und muß mit viel Geschick die Autorität der Obersten in der

eroberten Provinz vermindern und darauf achten, daß auf irgendeine Weise kein gleichmächtiger Fremde hier eindringe. Dies kann immer durch die Tätigkeit von unzufriedenen Leuten geschehen, die entweder ehrgeizig oder furchtsam sind; sobald ein mächtiger Fremde in eine Provinz eindringt, nehmen alle weniger mächtigen seine Partei, angespornt durch den Neid auf jenen der sie beherrscht; deshalb fällt es einem Herrscher gar nicht schwer die weniger mächtigen auf seine Seite zu bringen; sie werden in der Tat sich vereinigen und sich gerne mit dem Staat identifizieren, der sie hier erobert hat. Er muß nur darauf achten, daß sie nicht zu mächtig werden und zu viel Autorität erlangen; nebstbei, es fällt ihm leicht mit Hilfe der Kräfte, über die er verfügt, die Obersten zu erniedrigen und Alleinherrscher über die ganze Provinz zu bleiben. Jener aber der nicht weiß, wie in dieser Hinsicht vorzugehen, wird was er erobert hat schnell verlieren und wird, solange er Herrscher dieser Provinz ist, unzählige Schwierigkeiten und viel Verdruß erfahren”.

Wie ich glaube, ist es unschwer in Machiavellis zweiter Lösung die Grundlinien der österreichischen Politik gegenüber der Bukowina zu erkennen.

In der Tat konnte man es kaum erwarten, daß der Kaiser oder selbst ein hochgestelltes Mitglied des österreichischen Adels in diesem entfernten, unzivilisierten und unsicheren Winkel des Reiches ständig wohnen solle.

Deutsche Kolonien wurden jedoch gleich gegründet. Es war nicht einmal notwendig den einheimischen Bewohnern Acker und Haus zu enteignen. Der Staat verfügte über die Güter der enteigneten Klöster, die dem Namen nach Eigentum der griechisch-orientalischen Kirche geworden waren, aber über den Religionsfond vom österreichischen Staat verwaltet wurden. Nebstbei wurden viele Kolonisten, obgleich sie anfangs mit dem Zweck angesiedelt worden waren, um Industrie- und Bergwerk-Unternehmen zu schaffen, schließlich zu Dorfbewohnern wurden. Dazu kam die Beamtschaft der Verwaltung und die Mehrheit der Lehrerschaft der Mittelschulen und später der Hochschule. Die Anzahl der aus verschiedenen Gebieten Deutschlands und Österreichs stammenden Deutschen hat nie 10% der Bevölkerung der Bukowina erreicht.

Auch was die Militärgarnisonen betrifft, haben die österreichischen Behörden den Ratschlägen Machiavellis Folge geleistet: die Militärverwaltung dauerte nur 11 Jahre, obwohl sie besser zu sein schien als die darauffolgende Zivilverwaltung. Die an der Besetzung der Bukowina beteiligten Kräfte, die auf den russischen Rückzug folgten, bestanden aus einigen Kavallerieabteilungen, zur Erkundung, sodann aus 3 Kavallerieregimentern und 5 Infanteriebatallionen, sowie schließlich aus einer 400 Mann zählenden Grenzwache. Im Jahre 1907 gab es in der Bukowina nur noch ein Ulanenregiment und ein Infanterieregiment, ein Landwehrregiment und eine Artilleriedivision. Diese Kräfte erwiesen sich als vollkommen unzulänglich, um während des ersten Weltkrieges den drei russischen Offensiven zu widerstehen. Dies beweist, daß der im 18. Jahrhundert befolgte Ratschlag Machiavellis sich zwar zeitweise bewährte, aber sich im 20. Jahrhundert als falsch erwies.

Der dritte Ratschlag Machiavellis an seinen Herrscher bestand darin, sich mit den schwächeren Elementen innerhalb und außerhalb seiner neuen Provinz zu

verbünden, aber keinesfalls mit den stärkeren. Auch diesem Ratschlag wurde Folge geleistet. Es folgte daraus, daß das rumänische und orthodoxe Element geschwächt werden müsse. Gestärkt werden sollten die polnischen und ruthenischen Elemente, die einerseits auf ethnischer Ebene in der Minderheit waren, andererseits auf konfessioneller Ebene den Katholizismus vertraten, entweder unter seiner reinen römisch-katholischen oder unter seiner hybriden griechisch-katholischen Form.

Die erste diesbezügliche Maßnahme bestand aus einem Plan, die Bukowina in einen an Galizien anzuschließenden, nördlichen Teil und einen an Siebenbürgen anzuschließenden südlichen Teil aufzuspalten. Der Plan scheiterte dank dem Dazwischentreten in Wien im Jahre 1780 des jungen, aber einflußreichen rumänischen Bojaren Vasile Balş, der in die Dienste des kaiserlichen Hofes und der österreichischen Regierung getreten war.

Die Angliederung an Galizien wurde 1786 in Lemberg beschlossen, wobei die Bukowina einfach den Rang eines Bezirkes erlangte. Die Entscheidung viel wahrscheinlich unter dem Einfluß des päpstlichen Nuntius Joseph Grampi dank der Anregung seitens seines Rates Josaphat Bastassich, Präfekt des griechisch-katholischen Seminars in Wien³. Dieser erhoffte sich das Eindringen in die Bukowina der griechisch-katholischen Konfession, die bei den galizischen Ruthenen den Vorrang hatte, während die Bukowiner Rumänen und Ruthenen ausschließlich zur griechisch-orientalischen Konfession gehörten. Einige Milderungen der Integration der Bukowina in Galizien erfolgten 1790 und 1817, die vollkommene Trennung als Herzogtum de facto erst 1862.

Während dieses ganzen Zeitabschnittes verlief eine intensive Einwanderung ruthenischer Bauern aus Galizien in die Bukowina, wo sie auf den Gütern unvergleichlich bessere Arbeits- und Lebensbedingungen fanden als bei den polnischen Grundbesitzern. Dieser Einwanderung wurde seitens der österreichischen Verwaltung kein Hindernis in den Weg gestellt. Selbst die Einwanderung der galizischen Juden, eine andere Minorität, die zu keiner christlichen Konfession gehörte, aber im Stande war die mehrheitlichen Elemente zu schwächen, wurde toleriert, obwohl sie anfangs negative Reaktionen auslöste; so wurden z.B. 1785 alle Juden aus Czernowitz vertrieben.

Bisher widerspiegeln sich, wie man sieht, Machiavellis Ratschläge zur Gänze in der österreichischen Politik gegenüber der Bukowina⁴, abgesehen davon ob Joseph II. oder Kaunitz den „Principe“ gelesen haben oder nicht. Trotzdem bestehen auch bedeutende diesbezügliche Abweichungen in dieser Politik.

Der Antimonachismus Joseph II. offenbart sich in der Enteignung der klösterlichen Güter und der Auflösung der 31 Bukowiner Klöster mit Ausnahme von Putna, Sucevița und Dragomirna, sowie der Mönchengemeinschaft der Heiliger-Ioan-Kirche in Suceava. Im griechisch-orientalischen Religionsfond zusammengefaßt, dienten diese riesigen Güter zur Bezahlung des orthodoxen Klerus⁵, zur Unterhaltung der verbliebenen Klöster und zahlreicher „moldauischer“ Schulen. Es wurde eine bedeutende Anzahl von Forstingenieuren und Förstern ausgebildet, die die prächtigen Bukowiner Wälder betreuten und rationell ausbeuteten. Sie ermöglichten aber auch die beinahe kostenlose Implantation der neuen deutschen Kolonien auf Bukowiner Boden. Andererseits wird das Radautzer

Bistum nach Czernowitz verlegt und erhält nach seiner Erhebung zum Rang eines Erzbistums eine prächtige Residenz. So wurde die griechisch-orientalische Kirche zwar vom Staate ökonomisch abhängig, aber ihre Leitung blieb bis 1940 beim rumänischen Klerus.

Im Jahre 1900 konnte man bei der Volkszählung feststellen, daß der Plan, die Bukowina durch massive Einwanderung griechisch-katholischer Ruthenen zu katholisieren, fehlgeschlagen hatte. Von den 300 800 ruthenisch sprechenden Inwohnern waren nur noch 24 100 – hauptsächlich Städtler – d. h. etwa 8%, griechisch-katholisch; die anderen waren zum orthodoxen Glauben übergetreten. Dies wurde dadurch erkauft, daß die liturgische Verwendung der ukrainischen Sprache bedeutend zugenommen hatte.

Die zweite Abweichung von Machiavellis Vorschriften verdankt man den aufklärerischen Überzeugungen Josephs II. Der Zufall wollte es, daß mit dem Inkrafttreten am 6. Dezember 1774 der von der Kaiserin Maria Theresia unter dem Einfluß ihres Sohnes und Mitregenten erlassenen Schulordonanz zusammenfiel. Fünf Jahre später schlug General Enzenberg vor, daß in allen Orten, in denen es einen Protopopen gab, eine Elementarschule gegründet werden sollte. Dieser Vorschlag war viel zu revolutionär, um nicht auf Widerstand in den verschiedensten Kreisen zu stoßen. Die Katholiken befürchteten eine Stärkung der orthodoxen Kirche, die die nötigen Geldmittel zur Verfügung stellte; die Orthodoxen befürchteten eine Stärkung der katholischen Kirche infolge der Einführung der lateinischen Unterrichtssprache; die Rumänen fürchteten sich vor der Tendenz zur Germanisierung; die Konservativen vor der Schulung der niederen Klassen.

Die systematische Entwicklung des Schulwesens begann mit der Gründung von Lehrerbildungsanstalten in Czernowitz, mit der Gründung zahlreicher Volksschulen bis zur Einverleibung in Galizien, gefolgt von der Verminderung ihrer Anzahl bis zur Revolution vom Jahre 1848, worauf eine neue Vermehrung dieser Schulen, die Gründung zahlreicher Mittelschulen und schließlich jene der Czernowitzer Universität unter dem Druck der wissenshungrigen Rumänen und Deutschen erfolgte. Der höhere Unterricht verlief anfangs hauptsächlich in lateinischer, später in deutscher Sprache. Dieses System hatte dann eine Reihe von indirekten und oft unerwünschten Folgen.

Erstens war die Zulassung zum mittleren und höheren Unterricht durch die oft dürftige Kenntnis der deutschen Sprache bedingt. Sie hatte mit der Zeit das Latein in den Mittelschulen verdrängt und war an der Universität zur einzigen Unterrichtssprache geworden, ja selbst an der theologischen Fakultät, obwohl es kaum orthodoxe Deutsche gab oder gibt. Die Aufklärungstendenzen zwangen die österreichische Regierung sowie die autonom gewordenen Bukowiner Behörden in den Mittelschulen Lehrstühle für die ruthenische und rumänische Sprache einzuführen. Dank der Bemühungen Siebenbürger Patrioten wie Aron Pumnul, einiger Erzbischöfe, die Schüler oder Lehrer am 3. Rumänischen Staatsgymnasium gewesen waren, und einiger hochgebildeter und politisch engagierter Bojaren, war es der deutschen Sprache nicht gelungen insbesondere die rumänische Sprache zu verdrängen, obwohl Deutsch tatsächlich die „lingua franca“ der Bukowina

geworden war. Viele Rumänen hatten sich in diesen Schulen hochrangige Kenntnisse erworben, die ihnen den Zugang zu Mittelschullehrer- und sogar Unversitätsprofessorenstellen sowohl in der Bukowina, als auch in Rumänien ermöglichte. Sie waren meist Abkömmlinge von Priestern und Lehrern; oft stammten sie direkt aus der rumänischen Bauernschaft. Zur selben Zeit brachte die ländliche und sogar die städtische deutsche Bevölkerung hauptsächlich gute Landwirte, Handwerker und Beamten hervor; die Unversitätsprofessoren mußten bis zu den letzten Tagen Großösterreichs aus anderen Teilen des Reiches eingeführt werden. Mehr oder weniger ähnliche Entwicklungen vollzogen sich auch in den ruthenischen und jüdischen Volksgruppen der Bukowina, worauf wir hier nicht näher eingehen werden.

Wir wollen uns nun zusammenfassend fragen, welche die Erfolge und Mißerfolge der österreichischen Politik gegenüber der Bukowina waren. Um diese Frage zu beantworten, müssen wir zuerst festlegen, daß wir hier in diesem Zusammenhang Erfolg und Mißerfolg dadurch definieren, daß ersterer Österreich zugute kam; denn oft geschah es, daß jene Politik, die diesem Kriterium nach als Erfolg verzeichnet werden muß, vom Standpunkt einer oder mehreren Volksgruppen als Mißerfolg bewertet wurde.

Der wichtigste Erfolg der Anwendung der Vorschriften Machiavellis, der allen Bewohnern der Bukowina, ob einheimisch oder zugewandert, zugute kam, war die Einführung einer fähigen Verwaltung, ob militärisch oder zivil, ob österreichisch oder rumänisch, die zur Befriedung und zur relativ frühzeitigen Anwendung westeuropäischen Strukturen und Methoden führten und zwar bis zum Ausbruch des zweiten Weltkrieges.

Der offensichtlichste Mißerfolg – gemäß dem oben definierten Kriterium -- war die Wiedereinverleibung der Bukowina in Rumänien nach dem ersten Weltkrieg als natürliche Folge der Unfähigkeit der Österreichischen Armee die Bukowina vor drei russischen Einfällen zu beschützen und, schließlich, den Zusammenbruch des Kaiserreiches zu verhindern. Die Rückkehr der Bukowina erfolgte laut eines beinahe einmütigen Beschlusses seiner Bewohner, darunter auch der bukowiner Deutschen, dem sich nur ein Teil der bukowiner Ruthenen widersetzte. Dies geschah im Gegensatz zu den Plänen der österreichischen Regierung, die Bukowina an einen zukünftigen, von einem deutschen Herrscher regierten, polnischen oder ukrainischen Staat anzuschließen.

Der zweite wichtige Erfolg bestand in der schnellen Zunahme der bukowiner Bevölkerung um einen Faktor von etwa 13 innerhalb von nur 135 Jahren. Diese Zunahme war selbstverständlich nur durch eine massive Zuwanderung allochthoner Elemente zu bewerkstelligen, die den oben angeführten machiavellischen Prezepten gemäß die Kräfte des anfänglich demographisch und sozial dominierenden rumänischen Elements schwächen sollten. Ein Abflauen der durch diese Politik hervorgerufenen interethnischen Konflikte wurde erst wenige Jahre vor Ausbruch des ersten Weltkrieges in die Wege geleitet. Das Ergebnis, der sogenannte Bukowiner „Ausgleich“, schien die Möglichkeit des Bestehens eines aus mehreren Völkern zusammengesetzten Reiches zu bestätigen. Die Bukowina wurde deshalb oft mit der Schweiz verglichen, wobei man geflissentlich vegab, daß

die Schweizer Eidgenossenschaft eben aus dem Widerstand gegen den österreichischen Imperialismus entstanden war. Es ist trotzdem nicht ausgeschlossen, daß das „Bukowiner Modell“ als Vorläufer der europäischen Gemeinschaft betrachtet werden und auf gewisse, schon erprobte Lösungen hinweisen könnte.

Der auf diesem Gebiet bedeutendste Mißerfolg entspricht der Nichtbeachtung einer der Vorschriften Machiavellis, und zwar, daß „man darauf achten muß, daß auf irgendeine Weise kein gleich mächtiger Fremde hier eindringe“ (siehe oben). Der Mangel an Kontrolle über die Einwanderung aus Galizien, ermöglichte es den Ruthenen sich kompakt im Norden der Bukowina hauptsächlich zwischen Prut und Dnjester anzusiedeln. Dazu ist noch zu bemerken, daß auch die rumänischen Freibauern und Großgrundbesitzer sich dieser Gefahr nicht bewusst waren, da sie dabei über billige Arbeitskräfte verfügten. Diese Einwanderer bildeten den mächtigen Fremden, den Machiavelli meinte, besonders da es sich um den östlichen Ausläufer Österreichs handelte. Außerdem gab es hier, mit Ausnahme einiger unbedeutender, erst Ende des 19. Jahrhunderts erfolgten Ansiedlungen, keine deutschen Kolonien. Diese lagen praktisch ausschließlich in den hauptsächlich von Rumänen bevölkerten Gebieten. Auf dieser Grundlage erfolgte gleich nach Ausbruch des 2. Weltkrieges der von Stalin mit der Zustimmung Hitlers erzwungene Anschluß der nördlichen Bukowina einschließlich ihrer keinesfalls ruthenischen Hauptstadt, Czernowitz, an die Sowjetunion.

Wenden wir uns nun jenen Maßnahmen zu, die auf den Überzeugungen des aufgeklärten Kaisers Joseph II. fußen.

Einen bedeutenden Erfolg des österreichischen Regimes stellte die Konzentration der enteigneten Güter der rumänischen Klöster im von der Regierung kontrollierten griechisch-orientalischen Religionsfond. Von General Splény davor gewarnt, daß die moldauische Bevölkerung „fanatisch“ am griechisch-orientalischen Glauben hängt und den Katholizismus verpönt⁵, hat der Kaiser auf Maßnahmen zur Unterstützung der katholischen Konfessionen verzichtet. Später blieben auch alle Versuche die Bukowiner orthodoxe Kirche den ebenfalls griechisch-orientalischen serbischen oder ruthenischen kirchlichen Autoritäten zu unterstellen erfolglos. Im Gegenteil, die Verbindung zwischen der griechisch-orientalischen Kirche und der Wiener Regierung wurde immer enger sowohl auf ökonomischen als auch auf religiösem Gebiet. Davon zeugen die Erbauung der Erzbischöflichen Residenz in Czernowitz, die im ganzen Süd-Osten Europas berühmte theologische Fakultät, die massive Rückbekehrung der griechisch-katholischen, aus Galizien eingewanderten Ruthenen zur orientalischen Konfession und die traditionsmäßigen Kontakte der reformierten Kronstädter Kirche mit den orthodoxen Theologen im Kloster Putna. Im Kontrast dazu konnte die römisch-katholische Kirche in der Moldau merkbare Erfolge erzielen.

Der zweite eigentlich noch wichtigere Erfolg bestand in der zunehmenden Schulung der schnell anwachsenden bukowiner Bevölkerung, sowohl während der Militärverwaltung unter General Enzenberg, als auch nach der Abtrennung des Landes Bukowina von Galizien. Die fortschreitende Ausschaltung des Lateins und

Einführung der deutschen Sprache in alle Volksschulen, entweder als pflichtmäßiges Studienobjekt neben der ethnisch bedingten Muttersprache als Unterrichtssprache im Mittelschul- und Hochschulwesen hatte zwei positive Folgen: einerseits verfügte die österreichische Verwaltung in der Bukowina über eine allgemein akzeptierte, wenn auch nicht für gewisse besondere Zwecke genügende Verständigungssprache; andererseits ermöglichte die Aneignung der deutschen Sprache dem gebildeten Teil der bukowiner Bevölkerung einen engen Kontakt mit einer der bedeutenden westlichen Kulturen.

Der eigentliche Mißerfolg in dieser Hinsicht bestand, wie schon gesagt, darin, daß es der deutschen Sprache nicht gelang, die Muttersprachen der vielfältigen Volksgruppen der Bukowina zu verdrängen; ob man damit gerechnet hatte oder nicht, bleibe dahingestellt. Eine diesbezügliche Ausnahme bildeten die emanzipierten Juden, die sich die deutsche Sprache in solchem Maße aneigneten, daß sie bemerkenswerte Beiträge zur deutschen Literatur erbringen konnten und wertvolle Übersetzungen aus der rumänischen Literatur ins Deutsche geleistet haben. Heutzutage, nach der Zerstörung der Bukowiner Einheit und ihrer ethnischen Vielfaltigkeit, ist es äußerst schwierig geworden beiderseits der ihre zwei Teile trennenden Grenze Kenner der deutschen Sprache ausfindig zu machen.

Versuchen wir nun schließlich die Quellen der Erfolge und Mißerfolge der österreichischen Politik in der Bukowina aufzudecken.

Im Jahre 1775 waren mehr als 2 Jahrhunderte seit der Veröffentlichung des *Il Principe* vergangen. Die europäische Gesellschaft hatte grundlegende Veränderungen erfahren. Auch gab es kaum Ähnlichkeiten zwischen den geopolitischen Bedingungen Italiens und jenen im Osten Europas. Daß so viel später Machiavellis Vorschriften oft so erfolgreich in einem von Italien so unterschiedlichen Gebiet angewandt werden konnten, zeugt von ihrer tiefen Verankerung im menschlichen Wesen.

Außer diesem zeitlichen und räumlichen Kontrast zwischen den Epochen und Wirkungsräumen Machiavellis und Josephs II., bestand auch ein ideologischer Gegensatz zwischen dem kultivierten, egozentrischen und grausamen Herrscher der Renaissance und dem aufgeklärten, wohlwollenden und dem Staat dienenden Herrscher am Ende des 18. Jahrhunderts. Dies führte dazu, daß ein Teil der anfangs von Joseph II. getroffenen Maßnahmen später nicht nur von seinem Nachfolger, Leopold II., aber auch von ihm selbst wierrufen wurden.

Noch verhängnisvoller als dieser Gegensatz zwischen zwei grundverschiedenen Ideologien erwies sich jedoch der den meisten Ideologien gemeinsame Glaube, daß die von ihr vorgeschlagene strukturelle und soziale Ordnung die einzige ideale sei und somit endgültig und unverändert bleiben wird. Tatsächlich ist die menschliche, zum Unterschied von der tierischen Gesellschaftsordnung in fortwährendem Wandel begriffen. Dies ist einer der Gründe, warum die geschichtliche Voraussage so unsicher ist.

Deshalb scheint es ratsam uns einen der Ratschläge des unerbittlichen Realisten Machiavelli anzueignen, der weder an das gegenwärtige sozial-politische System, noch an die jetzt bestehenden Ideologien gebunden ist, sich jedoch auf jenes Volk beruft, das wir gerne als einen unserer Vorfahren betrachten, d. h. auf

die Römer. Ich zitiere hier von neuem aus dem „Principe“: „Die Römer sind in allen Fällen so vorgegangen, wie jeder weise Herrscher vorgehen sollte. Er soll nicht nur die gegenwärtigen Unruhen in Betracht ziehen, sondern auch die künftigen und diesen muß er mit all seiner Geschicklichkeit entgegenwirken; hat man etwas lange vorher vorausgesehen, so ist es viel leichter einzugreifen“⁶.

Diesen Ratschlag zu befolgen, war Österreich in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhundert viel zu verknöchert. Es ermöglichte jedoch jenen, die klar in die Zukunft geblickt hatten, jene Gelegenheit zu ergreifen, die die geschichtliche Entwicklung den bukowiner Rumänen während der Sterntage des rumänischen Volkes, im November-Dezember 1918, bot, um diese enteignete Provinz wieder Rumänien einzuverleiben.

II.1.2. TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ*

Când Austria a cumpărat în 1775 nordul Moldovei de la turcii, care vindeau ceea ce nu era al lor, abia pusese mâna, cu trei ani mai devreme, după prima împărțire a Poloniei, pe Galiția. Astfel Austria realizase un teritoriu tampon neîntrerupt față de Rusia.

Dar, ca la orice cucerire a unui teritoriu, care diferea de restul Imperiului austriac ca limbă, structură, tradiții, se puneau probleme noi cu privire la modul în care trebuia consolidată această cucerire. Această problemă și-o pusese la începutul secolului al XVI-lea și Niccolò Machiavelli care, în opera sa de căpetenie *Principele*, a și formulat, cu cinismul și claritatea sa proverbială, căile de urmat.

Prima soluție recomandată sună, în propria sa formulare, astfel¹: „Greutățile se ivesc însă atunci când cucerești teritorii deferite prin limbă, obiceiuri și orânduire; în cazul acesta trebuie să ai norocul de partea ta și să fii foarte priceput ca să poți păstra ceea ce ai cucerit, iar unul din mijloacele principale și eficiente pentru aceasta ar fi ca cel care cucerește un teritoriu să se și ducă să locuiască acolo”.

„Într-adevăr, atunci când stai într-un anumit loc, știi când se ivesc dezordini și poți interveni pe dată [...]. Afară de aceasta, pământul pe care l-ai cucerit nu va fi jefuit de slujbașii trimiși de tine: supușii sunt mulțumiți pentru că tribunalul căruia i se pot adresa este mai aproape de principe, așa încât, dacă vor să se poarte bine, au încă un motiv de a-l iubi, iar dacă vor să se poarte altfel, au de ce să se teamă de el. Cei dinafară care ar voi să atace statul vor sovăi mai mult înainte de a o face: astfel că, locuind acolo, principele își va pierde foarte greu stăpânirea [...]. De unde urmează constatarea că pe oameni trebuie să-i iei cu binele sau să-i distrugi cu totul, fiindcă ei se răzbnă pentru un rău ușor care le-a fost pricinuit, dar nu se pot răzbuna, în schimb, pentru ceva grav: așa încât este necesar ca răul pe care îl faci cuiva să fie de așa fel încât să nu ai a te teme de răzbunare”.

Această soluție a mai fost aplicată în trecut și implică de fapt, pentru a reuși, exterminarea populației autohtone. Drept exemplu ne poate servi un citat biblic² din Cartea a doua a Regilor, cap. 24 și 25: „În acel timp suitu-s-au servii lui Nabucodonosor, regele Babilonului, asupra Ierusalimului și se impresură cetatea. Și când a venit Nabucodonosor asupra cetății [...] ieși loachim, regele lui Iuda, înaintea regelui Babilonului, el și muma lui, servii lui, mai marii lui și diregătorii lui: și-l prinse regele Babilonului [...] și scoase de acolo toate comorile casei Domnului și casei regelui [...] și a strămutat tot Ierusalimul, pre toți mai marii și pre toți bărbații de arme, zece mii de prinși, și pre toți teslarii și fierarii [...]. Dar, din sāraccii țării, capul gardei, Nabuzaradan, lasă ca să fie lucrători de vii și lucrători de pământ”.

A doua soluție pe care Machiavelli o preferă adoptă un procedeu mai puțin radical. Citez din nou din *Principele*: „Celălalt mijloc mai bun este de a întemeia

* Comunicare prezentată la sesiunea omagială 75 de ani de la Unirea Bucovinei cu România, Suceava, 26–28 noiembrie 1993. Publicată în „Septentrion”. Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, anul III, nr. 10–11, 1995, p. 1, 2.

colonii în unul sau două locuri, care să fie un fel de centre de legătură ale acelor teritorii cu statul: în adevăr, trebuie să folosește acest mijloc sau, dacă nu, să îi acolo o armată de cavalerie numeroasă, precum și pedestrași. Coloniile nu cer multă cheltuială: principele înființează colonii și le întreține acolo fără cheltuială sau cu una prea mică, și face rău prin aceasta numai acelor cărora le ia ogoarele și casele pentru a le da noilor locuitori, care sunt însă o foarte mică parte din noul stat: acei cărora le-ai făcut rău nu vor fi niciodată primejdioși, deoarece sunt răzleți și săraci, iar toți ceilalți, întrucât nu au avut nimic de suferit, pe de o parte vor trebui să fie supuși cumiți, iar pe de altă parte, vor trebui să se ferească de a nu greși, de teamă să nu li se întâmple și lor ceea ce s-a întâmplat celor care au fost jefuiți de bunuri. Concluzia mea este, așadar, că aceste colonii nu costă bani, că ele sunt credincioase statului și fac prea puțin rău cuiva: iar cei care au avut de suferit din pricina lor nu pot deveni primejdioși, deoarece sunt săraci și răzleți, după cum am mai spus.

Dacă, însă, în loc de colonii, principele întreține acolo trupe militare, cheltuiala va fi cu mult mai mare, deoarece garnizoanele vor absorbi toate veniturile statului și astfel cucerirea se transformă într-o pierdere. De asemenea, acest mijloc este mult mai supărător, pentru că dăunează întregii țări, prin care trebuie să transporti trupele și să le cantonezi mereu în altă parte: fiecare locuitor va suferi de pe urma acestor lucruri și fiecare va deveni un dușman al principelui, și asemenea dușmani pot să facă rău deoarece, deși supuși, ei au rămas cu toții pe la casele lor. Așadar, din toate punctele de vedere, trupele de pază sunt pe atât de nefolositoare, pe cât sunt de folositoare coloniile.

Acela care ocupă o provincie diferită de statul lui, în felul arătat mai sus, trebuie de asemenea să devină un conducător și un apărător al popoarelor vecine mai puțin puternice și trebuie să caute cu multă pricepere să micșoreze autoritatea celor mari din provincia cucerită și să ia seama ca nu cumva, prin cine știe ce împrejurare, să pătrundă aici un străin tot atât de puternic ca și el. Lucrul acesta va putea oricând să se întâmple prin acțiunea celor care sunt nemulțumiți sau a celor care sunt, fie ambițioși, fie fricoși: de îndată ce un străin puternic intră într-o provincie, toți cei care sunt aici mai puțin puternici i se alătură, împinși de invidia împotriva celui care a domnit asupra lor; astfel, nu-i este de loc greu unui principe să câștige de partea lui pe toți cei mai puțin puternici: în adevăr, ei se vor uni repede și bucuși vor forma un singur tot cu statul pe care l-a cucerit aici. Va trebui doar să ia seama ca ei să nu devină prea puternici și să nu câștige prea multă autoritate; de altfel, este prea ușor pentru el, cu forțele de care dispune și cu ajutorul lor, să-i înjosească pe cei puternici pentru ca să rămână el singur stăpân peste întreaga provincie. Cel care nu va ști însă cum să procedeze în această chestiune, va pierde repede ce a cucerit, iar atâta timp cât va fi stăpân în acea provincie, va întâmpina nenumărate greutăți și supărări”.

Nu cred că este greu să recunoști în a doua soluție a lui Machiavelli politica Austriei față de Bucovina.

Într-adevăr, nu te puteai aștepta ca împăratul sau chiar un membru sus-pus al nobilimii austriece să locuiască permanent în acest colț îndepărtat, necivilizat și nesigur al imperiului.

S-au întemeiat însă imediat coloniile germane. Nici nu era măcar nevoie să se ia de la locuitorii autohtoni ogoare și case. Statul dispunea de averile mănăstirești, intrate nominal în proprietatea Bisericii Ortodoxe, dar administrate, prin Fondul religios, de însuși statul austriac. De altfel, numeroși coloniști, chiar dacă au fost aduși inițial pentru a crea întreprinderi industriale sau miniere, au sfârșit prin a deveni o populație rurală. Lor li s-au adăugat cadrele funcționărești ale administrației, precum și marea majoritate a cadrelor didactice medii și, mai târziu, universității. Germanii, proveniți din diferite regiuni ale Germaniei, Austriei și Ungariei nu vor atinge niciodată 10% din populația Bucovinei.

Și în privința garnizoanelor militare autoritățile austriece au ascultat sfaturile lui Machiavelli: administrația militară, deși mai bună decât cea civilă care a urmat, a durat numai 11 ani. Forțele care au ocupat Bucovina după retragerea trupelor rusești s-au cifrat la câteva detașamente de cavalerie pentru explorare, apoi la 3 regimente de cavalerie și 5 batalioane de infanterie și, în sfârșit, la 400 de grăniceri. În 1907 mai existau în Bucovina un regiment de ulani și unul de infanterie, un regiment de apărare teritorială și un divizion de artilerie. Aceste forțe s-au dovedit cu totul insuficiente pentru a rezista celor trei ofensive rusești din Primul Război Mondial, ceea ce dovedește că sfatul, care s-a dovedit bun de urmat în secolul al XVIII-lea, devenise greșit în secolul al XX-lea.

Al treilea sfat al lui Machiavelli către principele noii sale provincii era acela de a se alia cu cei mai slabi din afara și dinlăuntrul ei și nicidecum cu cei mai tari. Și acest sfat a fost urmat. Prin urmare, elementul românesc și ortodox trebuia slăbit. Trebuia întărit cel polonez și cel rutean pe plan etnic, întrucât erau minoritare, și cu atât mai mult pe plan religios, aceste elemente reprezentând catolicismul, fie sub forma sa pură, romano-catolică, fie sub varianta hibridă greco-catolică.

Alipirea Bucovinei de Galiția a fost precedată de o încercare de împărțire a Bucovinei într-o parte de nord, alipită Galiției, și una de sud, alipită Transilvaniei, dar ea a fost dejucată la Viena, în 1780, prin acțiunea tânărului, dar influentului boier român Vasile Balș, intrat în slujba guvernului și a curții imperiale.

Alipirea s-a hotărât totuși la 1786, la Lemberg, Bucovinei atribuindu-i-se rangul unui singur județ. Hotărârea a fost luată, probabil, sub influența nunțului papal Joseph Grampi, la inițiativa consilierului său Josaphat Bastassich, prefectul seminarului greco-catolic din Viena³. Acesta spera în pătrunderea confesiunii greco-catolice, dominante la rutenii galițieni, și printre românii și rutenii din Bucovina, în totalitate ortodocși. Oarecare atenuări ale integrării Bucovinei cu Galiția au fost introduse în 1790 și 1817. Dezlipirea totală, sub formă de ducat, s-a realizat în fapt abia la 1862.

În tot acest timp s-a desfășurat o imigrație puternică a țăranilor ruteni din Galiția în Bucovina, unde aceștia găseau, pe moșiile răzeșești și boierești, condiții de lucru și de viață mult mai bune decât pe moșiile stăpânite de polonezi. Acestei imigrații nu i s-a pus nici un fel de stavilă de către autoritățile austriece. Până și imigrația evreilor galițieni, altă minoritate, nici măcar creștină, dar capabilă să slăbească elementul majoritar, a fost tolerată în ciuda unor prime reacții negative, evreii fiind expulzați de exemplu din orașul Cernăuți, în 1785.

Deci, până aici, recomandările lui Machiavelli se reflectă integral în politica austriacă față de Bucovina³, indiferent dacă Iosif al II-lea sau Kaunitz au citit sau nu *Principele*. Se constată totuși și unele abateri de la ele.

Antimonahismul lui Iosif al II-lea s-a manifestat în exproprierea averilor mănăstirești și în desființarea celor 31 de mănăstiri bucovinene, cu excepția Putnei, a Suceviței și a Dragomirnei, precum și a Chinoviei de la biserica Sf. Ioan de la Suceava. Concentrate în Fondul religios greco-oriental, aceste averi enorme au servit apoi și la salarizarea clerului ortodox, la întreținerea mănăstirilor rămase și a numeroase școli „moldovenești”. S-a format, de asemenea, o pleiadă de ingineri silvici și silvicultori care au întreținut în bună stare splendidele păduri ale Bucovinei, exploatând în același timp în mod rațional această bogăție naturală a țării. Pe de altă parte, episcopia de Rădăuți se mută la Cernăuți și, după ridicarea ei la rang de mitropolie, se alege cu o fastuoasă reședință. Astfel, Biserica Ortodoxă devine dependentă de stat din punct de vedere economic, dar conducerea ei a rămas, până la 1940, în mâinile clerului românesc.

În 1900 s-a putut constata, cu ocazia recensământului populației, că planul de a catoliciza Bucovina printr-o imigrație masivă de ruteni greco-catolici eșuase. Din cei 308 800 de locuitori ruteni, doar 24 100, adică numai 8% mai erau greco-catolici, ceilalți deveniseră ortodocși. Acest fapt fusese răscumpărat prin creșterea folosirii limbii ucrainene în slujba Bisericilor Ortodoxe.

A doua abatere de la recomandările lui Machiavelli s-a datorat convingerilor iluministe ale lui Iosif al II-lea. Întâmplarea a făcut ca anul primei incursiuni a trupelor austriece în Bucovina să coincidă cu intrarea în vigoare, la 6 decembrie 1774, a Ordonanței școlare emise sub influența coregentului ei de împărăteasa Maria Thereza. Cu cinci ani mai târziu, generalul Enzenberg a propus înființarea de școli elementare în toate localitățile unde existau protopopi. Măsura era prea revoluționară ca să nu întâmpine opoziție în cele mai diferite cercuri. Catolicii se temeau de întărirea Bisericii Ortodoxe, care punea la dispoziție fondurile; ortodocșii se temeau de întărirea Bisericii Catolice, din cauza învățării și folosirii limbii latine; românii se temeau de tendințele de germanizare și conservatorii de educarea claselor de jos.

Începută cu înființarea unei școli normale, adică de învățători, la Cernăuți, cu înființarea a numeroase școli primare până la contopirea cu Galiția, continuată cu împruținarea lor până la revoluția din 1848, urmată de accelerarea înființării de noi școli elementare, gimnazii și, în sfârșit, a Universității cernăuțene sub presiunea românilor și germanilor, toate cu predominarea limbii latine și apoi a celei germane, această acțiune sistematică a generat o serie de consecințe indirecte și desigur nedorite.

În primul rând, accesul la școlarizarea medie și superioară era condiționat de cunoașterea, cât de cât, a limbii germane. Ea înlocuise cu timpul latina din învățământul mediu și devenise unica limbă de predare la universitate, chiar și la Facultatea de Teologie, deși nu existau și nu există germani ortodocși. Tendințele iluministe obligau guvernul Austriei și a Țării Bucovinei, devenită autonomă, să introducă în școlile medii catedre de limba română și ucraineană. Prin grija unor

patrioți ardeleni ca profesorul Aron Pumnul, a unor mitropoliți, foști elevi sau profesori la Gimnaziul românesc de stat nr. 3 și a unor boieri de înaltă ținută intelectuală și politică, germana nu reușește să deplaseze nicidecum limbile naționale, în particular româna, deși devenise într-adevăr „lingua franca” a Bucovinei. Numeroși români își însușiseră la aceste școli cunoștințe de un nivel înalt, care le deschideau accesul la rangul de profesori de liceu și chiar universitari, atât în Bucovina cât și în România. Aceștia proveneau, fie din a doua generație a familiilor de preoți și învățători, fie direct din țărănime. În același timp, pătura rurală și chiar cea urbană germană dădea naștere mai ales la buni gospodari, meseriași sau funcționari, dar profesorii universitari trebuiau să fie importați din alte părți ale imperiului, până în ultimele zile ale existenței sale. Evoluții similare s-au petrecut mai mult sau mai puțin și în comunitățile rutene și evreiești din Bucovina.

Să ne întrebăm acum care au fost, în general, succesele și eșecurile politicii Austriei față de Bucovina. Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să precizăm mai întâi că, în acest context, vom defini succesul și eșecul, după cum măsura respectivă a fost în folosul sau în dauna Austriei. Căci adeseori acea politică pe care o vom considera succes după acest criteriu va fi considerată drept eșec din punctul de vedere al uneia sau a mai multor etnii.

Cel mai important succes al aplicării perceptorilor lui Machiavelli, care a fost spre binele tuturor locuitorilor Bucovinei, fie ei autohtoni sau imigranți, s-a datorat introducerii unei administrații capabile, fie ea militară sau civilă, austriacă sau românească, ceea ce a dus la aplicarea relativ timpurie a unor structuri și metode de lucru apusene până la izbucnirea celui de al Doilea Război Mondial.

Cel mai evident eșec – conform criteriului de mai sus – a fost reîncorporarea Bucovinei în România, după Primul Război Mondial, ca o consecință firească a incapacității armatei austriece de a proteja Bucovina de trei ofensive rusești și, până la urmă, de a împiedica prăbușirea imperiului. Revenirea Bucovinei la România s-a făcut pe baza unei hotărâri aproape unanime a locuitorilor ei, printre ei și germani, căreia i s-a opus o parte a rutenilor bucovineni. Ea contravenea planurilor guvernului austriac de a alipi Bucovina unui viitor stat polonez sau ucrainean sub domnia unui principe german.

Al doilea succes important a constat în creșterea rapidă a populației Bucovinei, cu un factor de 13 în cursul a numai 135 de ani. O astfel de creștere nu putea fi realizată, firește, decât prin imigrarea masivă a unor elemente alogene care, conform preceptorilor machiavelliene urmau să slăbească pe cât posibil elementul românesc, inițial dominant din punct de vedere demografic și social. Atenuarea conflictelor interetnice, de altfel pașnice, generate prin această politică, a fost întreprinsă abia cu câțiva ani înaintea izbucnirii Primului Război Mondial. Rezultatul acestei acțiuni, așa-numitul „Ausgleich” (echilibrare, împăcare) bucovinean părea să confirme posibilitatea existenței unui mare imperiu compus din mai multe etnii. De aceea Bucovina a fost comparată adeseori cu Elveția, uitându-se, voit sau întâmplător, că însăși Confederația Elvețiană se născuse din opoziția împotriva Imperiului Austriac. Nu este totuși exclus ca „modelul

bucovinean” să fie considerat drept precursor al Comunității Europene și să sugereze unele soluții deja puse la încercare.

Eșecul cel mai important rezultă din nerespectarea unuia din preceptele lui Machiavelli, și anume că principele „trebuie să ia seama ca nu cumva, prin cine știe ce împrejurare, să pătrundă aici un străin tot atât de puternic ca și el” (vezi mai sus). Lipsa controlului asupra imigrării din Galiția le-a permis rutenilor să se așeze compact în nordul Bucovinei, între Prut și Nistru. Mai trebuie să remarc, în această privință, că nici răzeșii, nici boierii români nu și-au dat seama de această primejdie, deoarece dispuneau în acest fel de o forță de muncă pricepută și ieftină. Acești imigranți erau „străinul puternic” de care vorbea Machiavelli, mai ales fiind vorba de extremitatea răsăriteană a Austriei. În plus, în această regiune nu existau colonii germane, cu excepția unor așezări puțin importante stabilite către sfârșitul secolului al XIX-lea. Coloniile germane se găseau practic exclusiv în regiunile populate predominant de români. Pe baza aceasta a avut loc, imediat după izbucnirea celui de al Doilea Război Mondial, anexarea nordului Bucovinei, inclusiv a capitalei ei nicidecum ucrainene, Cernăuți, la Uniunea Sovietică, impusă de Stalin cu acordul lui Hitler.

Să considerăm acum acele măsuri care se bazau pe convingerile iluministe ale împăratului Iosif al II-lea.

Un succes notabil al regimului austriac s-a obținut prin concentrarea averilor mănăstirești expropriate, în Fondul religionar greco-oriental, controlat de guvern. Avertizat de generalul Splény că populația moldovenească ține „fanatic” la credința greco-orientală și respinge catolicismul⁵, împăratul a renunțat la măsuri menite să sprijine confesiunea catolică. Mai târziu și încercările de a subordona Biserica Ortodoxă bucovineană unor autorități eclesiastice sârbești sau rutene au eșuat și ele. Dimpotrivă, legăturile dintre guvernul de la Viena și Biserica Ortodoxă au devenit din ce în ce mai strânse pe plan economic, cât și religios. Stau mărturie pentru aceasta, construirea reședinței mitropolitane din Cernăuți, înființarea Facultății Teologice cernăuțene, renumită în tot sud-estul Europei, revenirea rutenilor imigranți din Galiția la confesiunea orientală, precum și relațiile tradiționale dintre Biserica Reformată brașoveană și teologii ortodocși de la mănăstirea Putna. Din contră, în Moldova, Biserica Romano-Catolică reușise să obțină succese remarcabile.

Al doilea succes, de fapt încă mai important, constă în educarea școlară progresivă a populației rapid crescătoare a Bucovinei, atât în timpul administrației militare a generalului Enzenberg, cât și după separarea Țării Bucovinei de Galiția. Excluderea progresivă a limbii latine și introducerea în toate școlile elementare a limbii germane, fie ca obiect de studiu obligatoriu alături de limba maternă etnic condiționată, fie ca limbă de predare unică în școlile medii și în învățământul universitar, a avut două consecințe pozitive: pe de o parte administrația austriacă dispunea în Bucovina de o limbă de înțelegere reciprocă, general acceptată, chiar dacă nu și pentru scopuri mai particulare; pe de altă parte, însușirea limbii germane de către păturile culte ale populației Bucovinei a dat acesteia posibilitatea de a intra într-un contact strâns cu una din culturile importante ale apusului.

Eșecul propriu-zis în această privință a constat, cum am mai spus, în faptul că nu i-a reușit limbii germane să înlocuiască limbile materne ale multiplelor etnii din Bucovina: rămâne o problemă deschisă dacă aceasta a fost intenția măsurilor luate sau nu. Există o singură excepție în această privință: este vorba de evreii emancipați, care și-au însușit uneori limba germană în așa măsură, încât au putut aduce contribuții remarcabile la literatura germană și să realizeze traduceri valoroase din literatura română în limba germană. Astăzi, după distrugerea unității Bucovinei și a multiplicității ei etnice, cu foarte mare greutate mai găsești de amândouă părțile graniței care o divide cunoscători de limba germană.

Să încercăm, în încheiere, să descoperim izvoarele succeselor și eșecurilor politicii Austriei față de Bucovina.

Trecuseră într-adevăr mai mult de două secole de la publicarea *Principelui*. Societatea europeană suferise modificări importante și condițiile geopolitice ale Italiei nu se regăseau nicidecum în Europa de Răsărit. Că machiavelismul a putut fi adaptat atât de riguros și chiar eficient cu atâția ani mai târziu și într-o regiune atât de diferită de Italia, este o dovadă a ancorării sale profunde în firea omenească.

Pe lângă acest contrast temporal și spațial între epoca lui Machiavelli și aceea a lui Iosif al II-lea, se manifestă și o contradicție ideologică între modelul principelui renașcentist, cultivat, egocentric și crud, avut în vedere de cel dintâi, și cel al principelui luminat, benevolent și servitor al statului de la sfârșitul veacului al XVIII-lea.

Încă mai fatală decât acest contrast între ideologii fundamentale deosebite s-a dovedit totuși credința comună celor mai multe ideologii că ordinea structurală și socială pe care o propune fiecare dintre ele este o ordine ideală unică și că, odată instaurată, va fi veșnică și neschimbătoare. De fapt, ordinea societății umane, spre deosebire de cea animală, se află în perpetuă schimbare. Aceasta este una din cauzele pentru care, în istorie, predicția este atât de nesigură.

De aceea cred că este cazul să adoptăm de la acel realist implacabil care a fost Machiavelli, un sfat care nu este legat nici de sistemul social politic prezent, nici de ideologiile actuale și care îi invocă pe cei pe care ne place să-i considerăm ca strămoșii noștri: romanii. Îl citez din nou: „Romanii au procedat, în toate cazurile, așa cum trebuie să procedeze orice principe înțelept. El nu trebuie să ia seama doar la dezordinile prezente, ci și la cele viitoare și pe acestea să le preîntâmpine, folosind întreaga sa pricepere; căci atunci când prevezi cu mult înainte este ușor să intervii”⁶. Acest sfat implică și folosirea momentului favorabil pentru acțiune, moment pe care evenimentele istorice l-au oferit celor clarvăzători din trecut în orele stelare ale neamului românesc, cum a fost acel sfârșit de noiembrie al anului 1918, pentru a readuce provincia pierdută în cuprinsul României.

II.1.3. NOTE BIBLIOGRAFICE (BIBLIOGRAPHISCHE NOTEN)

¹ Die Texte Machiavellis wurden vom Verfasser nach der rumänischen Übersetzung des *Il Principe* von Nina Façon – București, Editura Științifică, 1960 – ins Deutsche übertragen (Textele lui Machiavelli au fost traduse de autor în limba germană, după *Il Principe*, tradus în română de Nina Façon).

² Nach der 1920 vom Deutschen Evangelischen Kirchenausschuß genehmigten Übersetzung von Martin Luther (După traducerea lui Martin Luther aprobată în 1920 de Comisia bisericii evanghelice).

³ Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler (De la stema Moldovei la vulturul bicefal)*, Augsburg, Hofmann Verlag, 1991, S. (p.) 8.

⁴ Ein unvollständiges Zitat eines Manuskripts von M. Eminescu – *Fragmentarium*, Manuskript 2261,182 (Hrsgb. Magdalena D. Vatamaniuc), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, S. (p.) 77 – schien darauf hinzuweisen, daß dieser den österreichischen Doppeladler als Emblem der Doppel-moral Machiavellis betrachtete. Das vollständige Zitat – siehe M. Eminescu, *Opere XV, Fragmentarium*, București, Editura Academiei Române, 1993, S. (p.) 353 – bezieht sich jedoch auf den „Byzantinischen Doppeladler der Apokalypse“. (Un citat incomplet dintr-un manuscris al lui Eminescu părea să indice, că acesta considera vulturul bicefal austriac drept emblemă a moralei duplicitare a lui Machiavelli. Citatul complet se referă însă la „Vulturul bicefal al Apocalipsei“).

⁵ *General Splénys Beschreibung der Bukowina (Descrierea Bucovinei de general Splény)*, Czernowitz, Hrsgb. Johann Polek-Pardini, 1893, S. (p.) 34.

⁶ Dieses Zitat findet sich in gekürzter Form auch in einem Artikel Eminescus im „Timpul“ vom 21. Sept. 1882. Eminescu schreibt: „Machiavelli sagt: ein politisches Übel kann geheilt werden, solange es wenige sehen; wenn es alle sehen, kann es nicht mehr geheilt werden“. (Acest citat se regăsește în formă prescurtată și într-un articol al lui Eminescu din „Timpul“ din 21 sept. 1882. Eminescu scrie: „Machiavelli spune: Un rău politic poate fi vindecat, atâta timp cât numai puțini îl văd; dacă îl văd toți, el nu mai poate fi vindecat“). (Siehe/vezi D. Vatamaniuc, *Eminescu*, București, Editura Minerva, 1988, S. (p.) 223).

II.2. DAS MODELL BUKOWINA (MODELUL BUCOVINEI)

II.2.1. ORIGINALTEXT*

Es ist allgemein bekannt, daß durch öftere Wiederholung ein Ausspruch überzeugend wirken kann und unkritischen Leuten als Axiom gilt. Physikern scheint ein solches Vorgehen eher verdächtig und sie suchen entweder nach immer neuen Beweisen oder nach Ausnahmen oder sogar nach grundlegenden Widersprüchen. Sie sind eben skeptisch veranlagt. Der hier folgende Text spiegelt diese Einstellung durch drei Fragen wider.

1. *Frage:* Wie kam es eigentlich dazu, dass die Bukowina überhaupt entstand und daß trotz ihrer geringen Ausdehnung von etwa 10 000 km² in ihrem Innern für den ganzen europäischen Raum vorbildliche interethnische Beziehungen entstanden sein sollten?

2. *Frage:* Gab es tatsächlich in der Bukowina eine kontinuierliche historische Entwicklung in Richtung eines harmonischen Zusammenlebens ihrer zahlreichen Nationalitäten – wie man die Ethnien früher nannte – und wer war der Träger dieser Idee?

3. *Frage:* Welches war das Endergebnis der diesbezüglichen Bemühungen? Rechtfertigt dieses die Bukowina von diesem Standpunkt aus als ein tragfähiges Modell für die künftige Integration Europas zu betrachten oder tarnt diese Integration eine Rückkehr zu veralteten Großstaaten-Formen?

Ich will versuchen diese Fragen zu beantworten, wobei ich annehme, daß meinen Lesern die historischen Begebnisse einigermaßen bekannt sind.

Ad 1: Nach dem verheerenden russisch-türkischen Krieg von 1768–1774, in dem Österreich die Türkei unterstützte, und nach der 1772 erfolgten Aneignung-Galiziens durch Österreich, verfolgte Joseph II. die Herstellung einer territorialen Verbindung zwischen den neu erworbenen Gebieten und dem Großfürstentum Siebenbürgen. Er erwarb zu diesem Zweck mittels massiver Bestechung der türkischen Wesire und des Oberbefehlshabers der sich zurückziehenden russischen Truppen den nordwestlichen Zipfel der Moldau. Nach den Kapitulationen vom 16. Jahrhundert, die die Bedingungen für die Oberherrschaft der Hohen Pforte über das Fürstentum Moldau festlegten, war erstere verpflichtet die Integrität der Moldau zu verteidigen. Als der damalige Fürst des Landes, der Grieche Grigore Ghika, gegen die Abtretung protestierte, wurde er auf Auftrag des Sultans in Jassy kurzer Hand ermordet. Daß er kein rumänischer Märtyrer war, sondern von Eigennutz getrieben so handelte, wie deutsche Historiker der Bukowina immer wieder betonen, hat

* Beitrag zum Internationalen Kolloquium *Bukowina – eine mikroeuropäische Union avant la lettre*, organisiert vom Forschungszentrum „Bucovina“ unter der Mitwirkung des Vereins für Europa aus Rumänien, Rădăuți, 30. Mai 1996. Veröffentlicht in „Analele Bucovinei“, Jahr III, Nr. 2, 1996, S. 261–280.

wirklich nichts zu sagen; es war eine krasse Übertretung eines wenigstens prinzipiell bis 1877 gültigen internationalen Abkommens. Dieser Zipfel wurde Bukowina (bzw. Buchenland) getauft. Die spärliche Bevölkerung – um die 70 000 Leute – bestand fast ausschließlich aus Moldauern, d.h. Rumänen; nur im Norden und Nordwesten war sie teilweise von aus Galizien zugewanderten Huzulen und Ruthenen, d. h. Ukrainern, bewohnt, die nur selten im Besitz von Grund und Boden waren¹. Grund und Boden gehörte zu etwa einem Drittel den moldauischen Klöstern, der Rest den moldauischen Bojaren, dem Landadel und den freien Bauern. Krieg, Seuchen und Abwanderung hatten die Bevölkerung dezimiert. (In Deutschland hatte die Bevölkerung nach dem 30-jährigen Krieg auf weniger als ein Drittel abgenommen.)

135 Jahre später gab es in der Bukowina, nach den Ergebnissen der österreichischen Volkszählung, etwa 800 000 Einwohner, davon 34% Rumänen, 38% Ruthenen und Huzulen, 9% Deutsche, 12% Juden und 4,5% Polen. Der Rest von etwa 2,5% bestand aus Magyaren, Armeniern, Russen, Czechen und Slowaken. Die Bevölkerung gehörte fast gänzlich folgenden Religionen und Konfessionen an: 548 000 griechisch-orientalische, 125 000 römisch- und griechisch-katholische, 20 000 evangelische und 3 000 lippowener Christen und 102 000 Israeliten.

Ein 13-maliger Anstieg der Bevölkerung konnte unmöglich durch natürliche, biologische Vermehrung zustande gekommen sein. Er entstand einerseits durch gezielte kostspielige Kolonisierung deutscher Bauern, Arbeiter, Beamten und Lehrkräften. Ruthenische leibeigene Bauern flohen vor der unmenschlichen Ausbeutung auf den galizischen Gütern des polnischen Adels² – man lese die Bauernnovellen Reymonts. Rumänen flüchteten wegen ihrer Rechtlosigkeit und der magyrischen Entnationalisierungspolitik aus Siebenbürgen. Ihre Ein- und Auswanderung aus und in die Moldau schwankte hin und her, da sie einerseits von den geregelten Verhältnissen in Österreich angezogen wurden, andererseits jedoch den in der Moldau längst nicht mehr üblichen Militärdienst verpönten. Polen suchten die Vorteile ihrer römisch-katholischen Glaubenszugehörigkeit zu nutzen, während die Juden, sich der unerwarteten Toleranz erfreuend, als Handwerker und hauptsächlich als Kaufleute in den Städten den Handel beinahe gänzlich in die Hand bekamen, wobei ihnen ihr als deutsche Sprache anerkanntes Jiddisch zugute kam. Am Lande richteten sie jedoch als Pächter, Schankwirte und Wucherer viel Unheil an. Erst nach dem Berliner Kongreß (1878) wurde die Bukowina für sie zum Durchzugland in Richtung des bis dahin schwer zugänglichen Rumänien³.

Der anfängliche Widerstand der Militärbehörden gegen diese tief schürfenden demographischen Umwälzungen brach zusammen, als 12 Jahre nach der Besetzung die zivile Verwaltung der Bukowina als Kreis Galiziens nach Lemberg verlegt wurde und sich die Situation merklich verschlimmerte⁴.

So entstand in der Bukowina ein künstlich von der österreichischen Zentralregierung geschaffenes ethnisches Babel, das Probleme des Zusammenlebens aufwarf, die durch eine weitblickende Politik hätten vermieden werden können und den durch andere, positive Maßnahmen erzielten Erfolgen entgegenwirkten.

Damit wäre meine erste Frage beantwortet.

Ad 2: Zur zweiten Frage ist vorerst festzustellen, daß die interethnischen Spannungen in der Bukowina mit der Zeit eher zu- als abnahmen. Dies war eine natürliche Folge der schnellen Zunahme der Bevölkerungsdichte und der ethnischen Buntheit der Immigranten. Dazu trug wesentlich die beinahe 90-jährige Verwaltung des Landes von Lemberg aus bei, wo kein Verständnis für die inneren Probleme der Bukowina bestand und hauptsächlich polnisch-katholische Interessen sich in vielen unpopulären Maßnahmen widerspiegelten, wie z. B. in der Unterstellung aller sogenannten moldauischen Volksschulen unter die Aufsicht der katholischen kirchlichen Autoritäten in Lemberg, falls es in der betreffenden Ortschaft auch nur eine katholische Kirche gab und die Einführung der polnischen an Stelle der rumänischen Sprache in den Unterricht.

Die zunehmend nationalistische Einstellung der zahlreichen Völker Österreichs während des 19. Jahrhunderts spielte eine wichtige Rolle im Verlauf der März-Revolution von 1848, aber nahm in der Bukowina charakteristisch milde Formen an. Doch die außergewöhnliche Wahl von acht rumänischen und ruthenisch-huzulischen Bauern und nur eines deutschen Intellektuellen als Abgeordnete in den Kremsier Reichstag zeugte schon von Spannungen und Interessengegensätzen zwischen den zahlreichen Völkergemeinschaften der Bukowina. Zum Unterschied von Siebenbürgen verlief hier die Revolution vom Jahre 1848 friedlich und führte schließlich erst 1862 zur tatsächlichen Loslösung von Galizien und einige weitere Jahre später zum österreichisch-ungarischen Dualismus, sowie zur Zuteilung Siebenbürgens zur ungarischen Krone.

Bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges wechselten die zentralen Regierungen in Wien in fortwährend zunehmendem und am Ende dieses Krieges in schwindelerregendem Rhythmus von 3 mal jährlich, wobei auch die politische Einstellung jedesmal sich stark änderte. Konservative und Fortschrittliche, Zentralisten und Föderalisten produzierten ein Flickwerk von sich widersprechenden Maßnahmen, um die immer wieder auftretenden interethnischen Krisen zu beschwichtigen. Es gelang in der Bukowina allen Nationen Zugang zum politischen Leben zu ermöglichen und nachdem 1907 das allgemeine Wahlrecht eingeführt wurde, folgte 1910 der oft erwähnte *Ausgleich*, durch den die Abgeordneten im Landtag und im Reichsrat zahlenmäßig ungefähr dem Beitrag der verschiedenen Ethnien zur Gesamtbevölkerung bemessen waren. Dies wirkte sich zum Nachteil der traditionsmäßig bevorzugten Deutschen und Rumänen und zum Vorteil der Ukrainer und Juden aus.

Im Gegensatz zu dieser wenigstens in Prinzip positiven Wirkung, führten die übertriebenen und häufigen Schwankungen in der Politik der Zentralregierung in Wien sowie gewisse religiös und ideologisch bedingte Faktoren zur politischen Spaltung der nationalen Volksgruppen.

Bei den Rumänen gab es gewöhnlich drei bis vier Parteien, die sich je nach den Umständen verbanden oder bekämpften. Die meisten Politiker waren kaisertreu und sahen im Hause Habsburg eine Garantie des permanenten Friedens. Alle erblickten ihr Ideal in der Vereinigung aller Rumänen in einem einzigen Nationalstaat unter dem Schutz einer europäischen Dynastie. Die Entstehung und

schnelle Entwicklung Rumäniens zu einem unabhängigen Königreich unter der Dynastie der Hohenzollern komplizierte die Lage beträchtlich. Als Alternative zum Hause Habsburg hatten die Hohenzollern den Vorteil, auch die unter dem verhaßten ungarischen Regime schmachttenden Rumänen ohne innere Probleme einverleiben zu können, sich der Unterstützung Preußens zu erfreuen und ein junges, aufstrebendes Land zu regieren, sich jedoch andererseits gegen die Türken auf das habgierige und unzuverlässige Rußland militärisch stützen und von diesem bedrohen lassen zu müssen. Doch wurde zugleich die Doppelmonarchie als ein zunehmend brüchig werdendes Gebilde empfunden und deshalb wurde die vom Thronfolger Franz Ferdinand und seinem Ratgeber und Theoretiker, der Banater Rumäne Aurel C. Popovici, verfolgte Föderation ethnisch und nicht historisch zugeschnittener Länder unter den Habsburgern nur mit skeptischem Interesse verfolgt. Diese Lösung setzte sowohl die Stabilität Großösterreichs als auch die von keiner Seite gewünschte Spaltung der Bukowina voraus. Verschrien waren – und sind es bis heute bei den alt-österreichischen Historikern der Bukowina – die sogenannten „Dakorumänen“, die auf eine Vereinigung der großen Mehrheit der in verschiedenen Ländern zerstreuten Rumänen mit Rumänien hienzielten. Ihr Ideal erfüllte sich durch die Schaffung Großrumäniens. Zwischen den zwei Weltkriegen galten diese Träumer als Mitschuldige am Zusammenbruch des österreichischen Imperiums, hauptsächlich bei Erich Prokopowitsch⁵ und *anno domini* 1993 wird dasselbe Thema in gemildeter und verfeinerter Form von Emanuel Turczynski wieder aufgenommen⁶.

Auch die Ruthenen waren politisch gespalten. Die einen betrachteten sich als die wahren, Kiewer Urrussen und die Moskowiten als Usurpatoren, Bedrücker und Erzfeinde; andere waren westlich, d. h. pro-österreichisch orientiert, und dann gab es die ukrainischen Nationalisten, die ähnlich den Dakorumänen, von einer einheitlichen Großukraine träumten, zu der auch die ganze Bukowina gehören sollte.

Von diesem Standpunkt aus kann von einer ehrlichen *pro-westlichen* Einstellung eines Teils der Bukowiner tatsächlich die Rede sein. Doch kenne ich nur eine verschwindend kleine Gruppe von Intelligenzlern, die *europäisch* dachte. Diese scharte sich um den hochgebildeten Großgrundbesitzer Baron Kapri (Capri), armenischer Abstammung, ein heißer Anhänger der von Coudenhove – Kalergi geleiteten paneuropäischen Bewegung.

Die wirklichen Träger der friedlichen interethnischen Beziehungen in der Bukowina waren die weniger gebildeten Bauern und Gewerbetreibenden. Dies beweist wohl am besten die Tatsache, daß 1788, also kaum 13 Jahre nach der Besetzung des Landes, auf eine neuerliche Veröffentlichung des Toleranzgesetzes in der Bukowina verzichtet werden konnte, „weil dort die *Bevölkerung* von jeder Intoleranz frei war“, wie Emanuel Turczynski berichtet⁷. Ihre Bedürfnisse waren einfach, sie lebten weitgehend getrennt voneinander und kamen nicht in Konflikt mit den Gebräuchen der anderen Volksgruppen. Die krassen sprachlichen, religiösen, rechtlichen und traditionsbedingten Unterschiede zwischen Rumänen und Ukrainern einerseits und Deutschen und Juden andererseits verhinderten weitgehend, wenn auch nicht ganz, Mischehen und gegenseitige Assimilierung.

Das relativ straffe rechtliche und bürokratische österreichische Regime förderte ebenfalls wesentlich diese schon vorher bestehende Einstellung. Entgegengesetzte Folgen hatte jedoch die Zugehörigkeit aller Rumänen und der meisten Ukrainer zur griechisch-orientalischen Kirche sowie die Leichtigkeit mit der die Rumänen sich die ukrainische Sprache selbst dort aneigneten, wo sie bei weitem in der Mehrheit waren, wie der Romanist Gustav Weigand⁸ im Jahre 1904 und auch andere Zeugen des Vorganges berichten. Dies führte zu einer beinahe totalen Assimilation der Rumänen durch die Ukrainer im Norden und Nordwesten der Bukowina, dort wo sie an Galizien angrenzte. Aus sprachlichen und politischen Gründen erfolgte ebenfalls eine nicht unbeträchtliche Assimilation von städtischen Juden zum Deutschtum. Gerade auf diesen letzteren Gebieten sammelten sich merkbare Spannungen an, auf die ich noch zu sprechen kommen werde.

Zwei weitere Umstände trugen zur charakteristischen Toleranz und Friedensliebe der bukowiner Bevölkerung unter erschwerten Bedingungen bei.

Der eine war die Dominanz der rumänischen griechisch-orientalischen Kirche. Sie war immer eine dem Staat ergebene Institution gewesen, denn selbst der Herrscher verdanke ihrer Auffassung nach seine erhöhte Position der Gnade Gottes. Sie kannte keine Inquisition, keine Autodafés und keine Religionskriege. Die Kirchen und Klöster waren in jenen trüben Zeiten in diesen Gebieten die einzigen stabilen und friedlichen Einrichtungen gewesen, auf die man rechnen konnte, sowohl im Dorf, als auch am Hofe.

Der andere war das Fehlen jeglicher kriegerischen Vorgänge auf bukowiner Gebiet bis 1914. bukowiner Rumänen und Ukrainer fielen als Soldaten für Österreich in den Schlachten bei Solferino, vielleicht auch Königgrätz, und in Bosnien, aber auf bukowiner Boden blieb alles ruhig. Aber auch seit der Annahme der Oberheit seitens der Hohen Pforte hatten sich die Moldauer Bauern vom Militärdienst entwöhnt.

Paradoxerweise trugen somit das Osmanische Reich und das imperialistische Österreich ungewollt zur Friedfertigkeit der bukowiner Bevölkerung bei, während die josephinische Toleranz den Samen zu zahlreichen konfliktuellen Situationen säte, da sie mit einer Dose Machiavellismus gepaart war⁹.

Damit wäre, soweit ich es sehe, auch die zweite Frage beantwortet.

Ad 3: War nun doch der *Ausgleich* von 1910 eine nachahmungswerte Lösung für die Vermeidung interethnischer Konflikte? Darauf gibt es nur eine einzige Antwort: wir werden es nie mit Sicherheit wissen, denn er wurde nur 4 Jahre lang auf die Probe gestellt und dies ist bei der Zeitkonstante historischen Geschehens eine äußerst kurze Zeitspanne. Kommentare können wir uns jedoch erlauben.

Zwischen 1900 und 1910 hatte die rumänische Bevölkerung eine prozentuelle Zunahme von 3,0% zu verzeichnen und somit wieder den Stand von etwa 1875, d. h. 34,4% erreicht, nach dem sie etwa 1885 ein Minimum von 32,5% durchlaufen hatte. Die Ruthenen und Huzulen waren im selben Zeitabschnitt um 2,4% zurückgegangen und betragen im Jahre 1910 38,4% der Bevölkerung, nachdem sie 1880 ein Maximum von 42,2% erreicht hatten. Dieser äußerst selten erwähnte Vorgang findet seine offensichtliche Erklärung im Entstehen des sich schnell nach westeuropäischem Muster entwickelnden und benachbarten Rumänien, das kaum

18 Jahre nach seiner Bildung zum Rang eines unabhängigen Königreichs unter einem Mitglied des Herrscherhauses der Hohenzollern aufgestiegen war. Dies bewog so manches Mitglied der intim durchmischten ethnischen Gruppen sich für die Zugehörigkeit zu einer bestimmten Nationalität zu entscheiden. Deutsche und Juden scheinen leicht abgenommen zu haben, d. h. um 0,7 bzw. 0,3%.

Diese Umkehr der Richtung, in welcher sich das Verhältnis Ukrainer/Rumänen bis 1910 verändert hatte, und das Auftreten der alternativen Lösung einer Rückkehr der Bukowina zu Rumänien, sowie der zunehmende Widerstand gegen die Identifizierung der Juden mit den Deutschen, verübten einen kräftigen Druck auf das bestehende Regime, eine Methode zur Verringerung der *interethnischen* Konflikte anzuwenden. Mit Hilfe des *Ausgleiches* wurden diese in *intraethnische* Konflikte umgewandelt, die im Gebiet des Wahlkampfes ausgefochten wurden. Dadurch erwies sich die österreichische Regierung als äußerst geschickt, jedoch nicht als sehr weise.

Unter diesen Umständen kann der *Ausgleich* nur als eine Beschwichtigung verschärfter Gegensätze und nicht als eine grundfeste Lösung der sogenannten Nationalitätenfrage betrachtet werden. Träger dieser illusorischen Lösung waren einige aufrichtigen, aber naive Idealisten, die Bürokratie und die dem Regime kaum aufrichtig ergebenen Politiker, denn der Zusammenbruch Großösterreichs hing in der Luft.

Die Hauptursachen für die Entstehung und den Mißerfolg des *Ausgleiches* sind einerseits in der Geschichte Großösterreichs, andererseits in den besonderen Geschehnissen des ersten Weltkrieges zu suchen.

Österreich war aus einer Ostmark des Deutschtums durch seine Siege über die Türken zu einer Großmacht und zu einem multinationalen Staatsgebilde geworden, dem der von der französischen Revolution angefachte Nationalismus und das Freiheitsideal immer ärger zusetzten. Der Sieg über Napoleon und der danach wieder eingeführte Absolutismus führte schließlich 1848 zur Märzrevolution, einem erneuten Schwanken zwischen Liberalismus und Absolutismus und endlich zum fatalen Dualismus. Verlorene Kriege führten zur Schwächung der zentralen Autorität, zu Krisen in den verschiedenen Kronländern, die nur scheinbar die Situationen fragmentarisch beschwichtigten, aber nicht lösten, kurz und gut zu jenem „durch Schlamperei gemilderten Absolutismus“ als Staatspolitik führte, die den inneren Zusammenhalt der österreichisch-ungarischen Habsburger-Monarchie derart schwächte, daß diesmal die unbedachte Auslösung des ersten Weltkrieges deren entgültigen Zerfall unvermeidlich machte. Ich kann mich noch gut daran erinnern als Kind immer wieder gehört zu haben, daß im Volke die Überzeugung herrschte, daß der bevorstehende Tod des Kaisers Franz Joseph das Ende der Monarchie bedeuten werde.

Der Ausbruch des Krieges fand die Bukowina beinahe nur durch ihre Gendarmerie unter dem Oberst Eduard Fischer verteidigt. Trotz seiner von einigen noch überlebenden alt-österreichischen Historikern als „heldenhaftige Verteidigung“ bezeichneten Bemühungen, besetzten die Russen praktisch das ganze Kronland dreimal für längere Zeitspannen und damit brach das Vertrauen der Bevölkerung in die Fähigkeit Österreichs das Land wirksam zu beschirmen zusammen. Die Manie

Fischers in jedem Rumänen und besonders in jedem Ukrainer einen möglichen oder sogar tatsächlichen Landesverräter zu sehen und zahlreiche von ihnen nach einem summarischen Verfahren an den Galgen zu bringen, trug erst recht nicht zu einer „patriotischen“ Einstellung der Bevölkerung bei. War doch das 140 Jahre lange dauernde, wenn auch bewegte Geschehen immer wieder friedlich verlaufen und bildete dies den Schlußstein des Vertrauens in das Kaiserhaus der Habsburger.

Das Ende des ersten Weltkrieges brachte den endgültigen politischen und militärischen Zusammenbruch zweier schon vorher geschwächten Großmächte: das Kaiserreich Großösterreich und das Osmanische Reich. Zwei andere nahe liegende Großmächte, und zwar das Kaiserreich Deutschland und das Zarenreich Rußland brachen ebenfalls zusammen, aber leider nicht endgültig. So blieb im uns hier interessierenden geographischen Raum eine einzige, zwar zerlumpfte – wie die alt-österreichischen Historiker nie zu betonen vergessen – aber kampfbereite, erfahrene und gut ausgerüstete und disziplinierte Armee, jene Rumäniens. Jung und schlecht beraten schlägt der Nachfolger Franz Josephs I., Kaiser Karl I., ein föderales Großösterreich vor, ohne die in der Doppelmonarchie lebenden Rumänen auch nur zu erwähnen. Dadurch verscherzte er deren Sympathie, insoweit sie noch bestand, da er sie weiter in Siebenbürgen der Entrechtung und Entnationalisierung seitens des Königreichs Ungarn aussetzte, andererseits sie in der Bukowina einer hypothetischen, von einem österreichischen Erzherzog beherrschten Großukraina auslieferte. Die Nichterwähnung der Rumänen in der Proklamation Karls I. war für diese der Beweis einer Feindseligkeit, an die bis dahin viele nicht glauben wollten und die nicht zu leugnenden Vorteile, die die österreichische Besetzung des Nordens der Moldau dieser Gegend gebracht hatte, wettmachte. Dieser Aufruf polarisierte praktisch alle Rumänen in Richtung der gänzlichen Wiedervereinigung der Bukowina mit Rumänien.

Die sich inzwischen unabhängig erklärte Bukowina ruft die rumänische Armee zur Hilfe, die die ukrainischen Freischärler ohne beachtenswerte Kämpfe vertreibt¹⁰. Eine Konvention, an der außer den Vertretern der Rumänen auch solche der Deutschen und Polen und wenige Ukrainer teilnehmen – die Juden nahmen wohl aus Angst vor den üblichen antisemitischen Ausschreitungen der Ukrainer nicht teil – beschloß den Wiederanschluß der Bukowina an Rumänien. Selbst überzeugte rumänische Vorkämpfer für einen offensichtlich aussichtslosen Kompromiß mit den Ruthenen, wie Aurel Onciul, mußten 1919 zugeben, daß durch die Schaffung Großrumäniens das jahrhundertlange Ideal der rumänischen nationalen Einheit in Erfüllung gegangen war¹¹.

Der überzeugendste Beweis, daß es der österreichischen Verwaltung und Gesetzgebung nicht gelungen war, die Spannungen zwischen den wichtigsten Ethnien der Bukowina „auszugleichen“, erbrachte der erfolglose Versuch der rumänischen und ukrainischen Reichsratsabgeordneten im Oktober 1918 Verhandlungen anzubahnen; umso weniger gelang dies dem Landespräsidenten von Etdorf, dessen Machtlosigkeit und Unentschiedenheit aus folgendem, an meinen Vater am 5. November 1918 vom Sekretär des Präsidial-Bureaus der Bukowiner Landesregierung adressierten Brief hervorgeht: „Hochverehrter Herr Abgeordneter! Der Herr Landespräsident möchte sie gerne sprechen und bittet Sie

heute um 6 Uhr abends zu ihm ins Bureau zu kommen. Hochverehrter Herr Abgeordneter, bitte sagen Sie nicht ab und kommen Sie hinauf, vielleicht ist es noch möglich, aus dieser entsetzlichen Situation herauszukommen. Der Herr Landespräsident möchte wirklich sich sehr gerne mit Ihnen ordentlich aussprechen. Mit dem Ausdruck ganz besonderer Verehrung ergebenst (ss) Grigorovitzza”.

Wäre der Bukowiner *Ausgleich* mehr als ein Flickwerk gewesen, so hätten sich Verhandlungen anbahnen lassen, wie es in der Banater Frage geschah und ein von mancher Seite erhoffter serbisch-rumänischer Konflikt sich nicht nur vermeiden ließ, aber auch die rumänisch-serbisch-deutschen interethnischen Beziehungen bis heute ungetrübt geblieben sind. Ich würde deshalb eher raten, dieses Gebiet als Modell für eine künftige umfassende Europa Union vorzuschlagen.

Damit schließt die Antwort auf die dritte Frage und es wird Zeit aus den drei Antworten die wesentlichen Schlüsse zu ziehen.

Die österreichische Bukowina um die letzte Jahrhundertwende kann kaum als ein nachzuahmendes Modell für den Aufbau einer Europäischen Union bilden. Dieses winzige, vielnationale Gebilde war das efemere Ergebnis eines juristisch und moralisch unbefugten Vorgehens gegen das Fürstentum Moldau seitens eines aufgeklärt denkenden, aber machiavellisch handelnden Monarchen, Kaiser Joseph II.¹² Den multinationalen Charakter bekam die Bukowina gewollt durch die von Machiavelli angeratene, organisierte Kolonisierung mit deutschen Bewohnern und durch die unverantwortliche und unkontrollierte Einwanderung polnischer, ukrainischer und jüdischer Elemente, von der die an die Bukowina angrenzenden Kreise der Moldau weitgehend frei blieben, mit Ausnahme der erst nach dem Berliner Kongreß einsetzenden jüdischen Einwanderung. Der tolerante und friedliche Charakter der interethnischen Beziehungen beruhte auf der Zusammenwirkung der Fernhaltung jeder kriegerischen Ereignisse vom Territorium der Provinz, der Modernisierung des Schulwesens, der Dominanz der reichen, toleranten und staatsreuen orthodoxen Kirche sowie des hohen Prozentsatzes der ländlichen Bevölkerung aller Nationen, die herkömmlich tolerant waren und wußten, daß sie ja immer im Krieg den argsten Unbill erleidet, und teilweise der aufklärerischen österreichischen Gesetzgebung.

Die Bukowina wurde durch organisierte und uneingeschränkte massive Einwanderung der mannigfaltigsten Ethnien und durch das obligatorische Erlernen der deutschen Sprache in eine Art osteuropäische Schweiz verwandelt, in der die deutsche Sprache und Kultur die Zugehörigkeit zur Habsburger-Monarchie garantieren sollte und derart beweisen sollte, daß auch Großmächte aus multinationalen Ländern bestehen könnten. Jene die sich der Illusion hingaben, daß die Bukowina, ähnlich den Vereinigten Staaten Amerikas, zu einem Schmelztopf der sie bewohnenden Nationen werden wird, hatten nicht mit der rapiden Zunahme des Nationalismus in ganz Europa gerechnet und so blieb die Geburt des über seine Nationalität erhabenen, kaisertreuen *homo bucovinensis* aus. Die in mehrere Volksgruppen geteilte und ihren nationalen Kulturen, Sprachen, Gebräuchen und Konfessionen meistens treu gebliebene Bevölkerung blieb an Ort und Stelle, von außen gesehen friedlich und frei von gewalttätigen inneren Konflikten, aber nicht von inneren und äußeren Spannungen, und das ganze Land fiel mit ihnen belastet zurück an Rumänien.

Trotz der Kriegseignisse und der neuen Staatsangehörigkeit wuchs die Bevölkerung der Bukowina weiter an, wenn auch langsamer, d. h. in den 20 Jahren zwischen 1910 und 1930 um etwa 59 000 (zwischen 1900 und 1910 war der Zuwachs etwa 65 000 gewesen).

Während derselben Zeitspanne von 20 Jahren nahm der Prozentsatz der rumänisch sprechenden Bevölkerung von 34,4% auf 41,4% d. h. um 6,7% zu; in den 10 Jahren zwischen 1900 und 1910 betrug die Zunahme 3% d. h. etwas weniger als die Hälfte, trotz der neuen zentralistischen und rumänisch-nationalistischen Regierungsform während der letzten 12 Jahre. Die ukrainisch sprechende Bevölkerung nahm während derselben 20 Jahre um 5,9% ab. Während der 10 Jahre unter Österreich zwischen 1900 und 1910 betrug die Abnahme 2,4%, d. h. wieder etwas weniger als die Hälfte. Die Anzahl der Deutschen ist schwieriger genau festzustellen, da bei der Volkszählung von 1930 nur ein kleiner Teil der Juden sich zum Deutsch als Muttersprache bekannten; ihr Prozentsatz ist jedoch nach eigenen Angaben leicht angestiegen. Die demographischen Änderungen verliefen somit ähnlich wie jene in der österreichischen Zeit.

Die Rumänen bildeten nun, nach dem Kriterium der persönlichen Erklärung, 44,5% der Bevölkerung der Bukowina, etwa wie anno 1861, knapp vor ihrer Anerkennung als Kronland im Range eines Herzogtums. Die Rückkehr der Bukowina zu einem auch die Moldau von 1775 umfassenden Großrumänien hatte eigentlich eine einzige wesentliche Änderung hervorgerufen. Alle Volksgruppen mit Ausnahme der Rumänen wurden, gemessen am ganzen zentralistisch strukturierten Staat, unbedeutende Minderheiten. Die Rumänen spielten nun mit zahlenmäßiger und historischer Berechtigung die dominierende Rolle, die die technisch und organisatorisch überlegenen, aber zahlenmäßig unterlegenen Deutschen beinahe anderthalb Jahrhunderte lang ausgeübt hatten. Die daraus folgenden Nachteile wurden mit der Zeit immer fühlbarer und veranlaßten bei den Alt-Österreichern, wie sie sich nun nennen, eine verständliche, aber nicht ganz berechtigte nostalgische Reaktion, die bei den noch überlebenden Zeugen jener Zeiten mit ungezählter Kraft nachwirkt. Aber darauf und die kulturellen Faktoren werde ich noch zurückkommen. Ansonsten blieben insbesondere die inter-ethnischen Beziehungen besonders am Lande von all diesem Geschehen unberührt und auch die in den Städten eintretende Konflikte arteten äußerst selten aus.

Überhaupt verlief der österreichisch-rumänische Übergang kontinuierlich und friedlich, obwohl natürlich so manche Unzufriedenheit, hauptsächlich bei den Ukrainern und Deutschen, aber selbst unter den Rumänen, zu verzeichnen war.

Erst die Annäherung des 2. Weltkrieges brachte auch die Bukowiner in Aufruhr. Die bis dahin ignorierten ethnisch-politischen Spannungen wurden offensichtlich. Fremdenhaß, insbesondere nicht rassen- aber religiös- und ökonomisch-bedingter Antisemitismus tauchten an der Oberfläche auf. Der „Hauptmann“ der Eisernen Garde, der Bewegung der „Legionäre“, ein charismatischer junger Mann polnisch-rumänischer Abstammung, kam aus der Bukowina und fand nicht nur im Lande, sondern auch in der Bukowina viele Anhänger unter den jungen, zur Mystik und sozialen Kritik neigenden Intellektuellen. Gewalttaten, wie sie in der Landespolitik üblich wurden, blieben

jedoch der Bukowina fern. Der vom Deutschen Reich ausgehende Rassismus faßte in den deutsch-jüdischen Beziehungen schwer, aber doch, Fuß. Diese Tendenzen trieben viele junge Juden, selbst aus wohlhabenden Familien, in die Arme der von der Sowjetunion kontrollierten kommunistischen Partei. Die ukrainischen Politiker schwankten zwischen dem Haß gegen die Rumänen und die Russen einerseits und schmerzlichen Erinnerungen an vergangene kurzlebige Erfolge andererseits. Die Bauern aller Nationen wohnten den Ereignissen ziemlich befremdet bei.

Nach nur 21 Jahren rumänische Zugehörigkeit wurden die Bukowiner Augenzeugen der ersten Folgen des von Hitler und Stalin angezettelten 2. Weltkrieges: der Zusammenbruch und die vierte Teilung Polens. Als Stalin durch das Ultimatum an Rumänien vom 26. Juni 1940 das geheime Abkommen des Molotov-Ribbentrop-Paktes übertrat, rief Hitler die als nicht lebensfähiger Volkssprengel bezeichneten Bukowiner Deutschen beiderseits der Demarkationslinie zwischen dem sowjetischen Norden und dem rumänisch gebliebenen Süden der Bukowina „heim ins Reich“. Dabei zeigten sich zum vorletzten Mal die so oft als einmalig beschriebenen freundlichen interethnischen Beziehungen der Bukowiner: aus den etwa 75 000 Bukowiner Deutschen waren 95 000 deutsche Umsiedler geworden; die 20 000 überzähligen Flüchtlinge waren Ukrainer und Rumänen aus dem sowjetischen Norden der Provinz, die später meistens nach Rumänien zurückkehrten. Darunter befand sich sogar ein Jude. All dies geschah dank einer deutsch-sowjetischen Umsiedlungskommission, in der die Bukowiner Deutschen durch einen bis dahin an der rumänischen Czernowitzer Universität tätigen Professor vertreten waren. Die letzte dementsprechende Tat war die Rettung Czernowitzer Juden von der Deportierung nach Transnistrien durch den rumänischen Bürgermeister der Stadt.

Der Zusammenbruch Polens, dessen Zeugen die Bukowiner wurden, ließ nichts Gutes ahnen. Die rücksichtslose Besetzung des Nordens der Bukowina durch die sowjetische Armee, der organisierte Abzug der deutschen Bevölkerung *auch* aus dem rumänisch gebliebenen Süden, die Massendeportationen von Rumänen, Ukrainern und Juden als Verräter, Nationalisten, Kapitalisten und Volksausbeutern, oder aus reiner Willkür, denen auch viele jener, die der sowjetischen Armee zugejubelt hatten zum Opfer fielen, warfen alle rationelle Ordnung von Sympathien und Antipathien über den Haufen. Klar war die Lage anfangs nur für die Polen, ein Jahr später auch für zahlreiche Rumänen: fliehen. Als Deutsche getarnt, wanderten die meisten Städtler, darunter Ukrainer, nach Deutschland aus, um danach nach Rumänien zurückzukehren, alles pseudolegal. Illegal erfolgte die Flucht nach Rumänien unter Lebensgefahr in kleinen Gruppen über die noch nicht regelrecht bewachte Grenze oder offen und demonstrativ in langen Zügen von Pferdekarren über dieselbe Grenze, wo die Teilnehmer samt ihren Familien bei Fântâna Albă meuchelmörderisch von der sowjetischen Sicherheitspolizei niedergemetzelt wurden. Den nach Sibirien, Männer und Frauen getrennt, verbannten gelang es hie und da nach Jahrzehnten in ihre Heimat zurückzukehren und gelegentlich ein erschütterndes und doch menschlich ausgeglichenes Dokument der Zukunft zu vermachen: die Erzählung einer Bäuerin aus einem nur einige Kilometer von Czernowitz entfernten rumänischen Dorf

jenseits vom Pruth¹³. Eine deutsche Übersetzung des Buches von Anița Nandriș soll schon vorliegen, aber kein deutscher Verleger ist bereit es drucken zu lassen. Darin steht kein gehässiges Wort; es erzählt nur von Leiden, Mut und Standhaftigkeit mit einem literarischen Talent, das niemand bei einer Bäuerin, die nur drei Volksschulklassen absolviert hat, vermutet hätte. Das Buch wurde von der Rumänischen Akademie post mortem preisgekrönt.

Ein dicker Bleistiftstrich von Molotows Hand bereitete dem idealisierten Paradies der legendären „östlichen Schweiz“, wo der Wolf und das Lamm angeblich friedlich nebeneinander grasten, ein jehes Ende.

Heute ist die Bukowina ein gewaltsam in zwei geteiltes Territorium, in dem praktisch nur zwei Nationen leben. Die Deutschen „verließen mit Fluchtgepäck“¹⁴ vor dem kommenden Kriegsgeschehen ihre „Heimat von gestern“¹⁵ „heim ins Reich“, ihre Heimat von vorgestern. Von den Ukrainern des Bukowiner Nordens fanden viele gewaltsam eine neue Heimat in den Weiten Rußlands; die heutigen teils aus dem Osten zugewanderten Ukrainer sehen in den Rumänen ihre ärgsten Feinde und die im Norden gebliebene rumänische Volksgruppe kämpft um ihr nationales Überleben. Der rumänische Süden versucht mit einigem Erfolg die traditionelle gute Verwaltung und die Verbindung mit ihren Konationalen im Norden aufrecht zu erhalten, sind den unter ihnen wohnenden Ukrainern gegenüber tolerant, aber träumen nostalgisch von der Wiedervereinigung der historischen Bukowina. Die Juden sind, vom sowjetisch-kommunistischen Regime bitter enttäuscht, größten Teils aus Rumänien überhaupt, nach Israel oder anderweitig ausgewandert. Die Polen sind in ihr wieder-entstandenes Land zurückgekehrt. Und damit hat das Modell der kommenden EU aufgehört zu existieren.

Wenn deutsche Westeuropäer, ukrainische Westslawen und südosteuropäische Rumänen sich trotz aller Meinungsverschiedenheiten getrieben fühlen, einander zu treffen und Gedanken auszutauschen, so muß man annehmen, daß sich in diesen Zusammenkünften ein gemeinsamer Wunsch widerspiegelt: daß die ganze Bukowina wieder zu Europa gehören soll.

Bei den Deutschen ist es leicht verständlich: teils aus Nostalgie; teils aus einem besonderen Interesse für den Norden der Bukowina, wo, mit der Ausnahme von Czernowitz, wenige von ihnen wohnhaft waren, ein Interesse das ich gern entziffern möchte; teils als Folge ihrer Rolle als Vorkämpfer für ein ausgedehnteres Europa, um ihre Mikrovorgänger kennen zu lernen. Die Rumänen, als romanische Insel in einem slawischen Ozean, mit dem Westen durch eine ugro-finnische Brücke verbunden, streben seit jeher in diese Richtung. Die Westukrainer, die etwa eben soviel Zeit als Untertanen Österreichs verbracht haben wie die bukowiner Rumänen, kennen die Vor- und Nachteile dieser politischen Lage und ihre Einstellung unterscheidet sich grundsätzlich von jener der Bewohner der Zentral- und Ostukraine, die auf eine komplizierte Liebe/Haß Beziehung zu den Großrussen beruht, wobei dieser Zwiespalt seit Jahrhunderten der Schaffung eines all-ukrainischen Staatsgebildes im Wege stand. Den Rumänen war die Bildung eines solchen Staates gelungen und das moderne Rumänien nahm sich das zentralistische und einheitlich nationale Frankreich zum Modell. Dies scheint mir den Sinn unserer gegenwärtigen zwei- und dreiteiligen Begegnungen in Radautz zu sein.

Es ist Ihnen wohl klar geworden, daß die Bukowina vom Standpunkt der Erzielung idealer interethnischer Beziehungen einen mißlungenen Versuch darstellt. Die objektive Untersuchung der Geschichte der Bukowina könnte jedoch für die Optimisierung der Bedingungen, unter denen die Eingliederung neuer Staaten in die EU erfolgen wird, von Nutzen sein. Denn eine Analyse ihrer Ergebnisse würde zeigen, welche Maßnahmen und Verfahren zu vermeiden sind und welche es vorteilhaft wäre anzuwenden.

Es gibt kaum einen Bukowiner irgendeiner Nationalität, der es bestreiten würde, daß das österreichische Regime dem Lande gewisse Vorteile gebracht hat, die noch heute fühlbar sind und auf die ich schon einige Mal hier und an anderer Stelle¹⁶ angespielt habe. Die meisten der damals erzielten Errungenschaften sind heute selbstverständlich geworden, doch galten sie ehemals als äußerst fortschrittlich und waren es auch, wie z. B. das Gerichts- und Schulwesen, ein dichtes und für jene Zeiten modernes Verkehrsnetz, ein Steuer- und Katastralsystem, allgemeines und gleiches Wahlrecht für Reichsrat und Landtag u.s.w. Sich diese Errungenschaften heute als Modell für die EU vorzunehmen ist sinnlos.

Die wohl wichtigste Maßnahme ist den Frieden zu wahren. Wir leben in Europa, ob es uns gefällt oder nicht, d.h. in einer Welt, in der noch immer oder sogar in zunehmendem Maße in trüben Situationen die nationalistischen Gefühle die Oberhand gewinnen. Je unterschiedlicher die Ethnien sind, die mit einander in Berührung kommen und je intimer das Gemisch ist, um so gefährlicher ist die Situation, denn um so größer ist die Kontaktfläche und um so weniger fühlbar werden die aufgestauten Spannungen. Persönliche nachbarliche Beziehungen sind gewöhnlich ruhig und Störungen pflanzen sich in ruhigen Zeiten schwerlich weit fort. In unruhigen Zeiten können sie jedoch zu unerwarteten Explosionen führen. Dies war der Fall im Ulster und in Jugoslawien und bedroht die algerisch-französischen und türkisch-deutschen Beziehungen innerhalb der EU.

Gut abgegrenzte, etwa gleichwertige Völker können sich relativ leicht friedlich voneinander trennen wie es Norweger und Schweden, Czechen und Slowaken, Holländer und Belgier taten. Bei gutem Willen und Friedensliebe konnten weise Politiker trotz „unnützem Erinnern und vergangenem Streit“ – um mit Goethe zu reden¹⁷ – wesentlich dazu beitragen, daß z. B. Frankreich und Deutschland, Italien und Österreich, oder Rumänien und Bulgarien sich verständigten.

Problematischer sind ethnische Sprach- und Kulturinseln. Totale Autonomie führt zu fortwährenden Streitigkeiten mit der ethnischen Mehrheit und zu politischer, kultureller und professioneller Isolation der Insel. Wie könnte z. B. ein die rumänische Sprache nicht gut beherrschender Szekler die Interessen seiner Konationalen im Parlament wirksam verteidigen oder als Arzt außerhalb der Enklave praktizieren? Gegenwärtig tun sie beides glänzend. Deshalb sind die Bewohner einer solchen Enklave jendenfalls auf die Aneignung zweier Kulturen angewiesen, wie jeder Schweizer auch.

Ich werde hier nicht auf die vergangenen Ereignisse in der Bukowina zurückkommen, die ich schon in den Antworten auf meine anfänglichen Fragen

analysiert habe. Ich will hier nur die Aufmerksamkeit auf jene ziehen, die als negative Warnzeichen für die Entwicklung und Ausdehnung der EU betrachtet werden sollten.

Im nun folgenden möchte ich mich mit anderen störenden Erscheinungen beschäftigen, die bei der Integrierung der östlichen Staaten Europas in die von den westeuropäischen Staaten entworfene und beherrschte EU mitspielen und auch gegenwärtig in der kulturellen Sphäre auftreten.

Während des Krieges bekam ich es fortwährend von Deutschen zu hören, daß wir Rumänen türkische Untertanen gewesen waren und eine slawische Sprache sprächen. Bei einer Führung in einem Stuttgarter Kunstmuseum erfuhr ich, daß der berühmte rumänische Bildhauer Brâncuși Franzose gewesen sei. Als General Gabriel Splény die Bukowina 1775 besetzte, war sie für ihn eine „terra deserta“, was er wohl nach dem 30-jährigen Krieg auch über Deutschland hätte sagen können. Daß Österreich die ersten zwei gewesenen Hauptstädte der Moldau einverleibt hatte und daß die außen bemalten Kirchen der bukowiner Klöster einzigartige Kunstdenkmäler einer nationalen Kultur darstellten, fiel ihm nicht auf. Noch am Ende des XIX. Jahrhunderts kratzte der Historiker und Ethnograph Raimund Kaindl seinen Namen in die Fresken der Klosterkirche in Sucevița ein. Die Volkskunst der Rumänen und Ukrainer wurde von den neu angekommenen Deutschen erst dann bewundert und aufrichtig geliebt, als es durch den Romantismus Mode geworden war.

Als neueste Quelle dieser Unterschätzung der Kulturgeschichte der Rumänen nehme ich meine Beispiele nun aus der *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit* – hat es im Mittelalter je eine Bukowina gegeben? – von Emanuel Turczynski (Dortmund, 1993)¹⁸. Das Buch trägt noch dazu folgenden Untertitel: „Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft“.

Daß nur etwa 120 Jahre nach Luther der moldauische Metropolit Dosoftei durch die Übersetzung von etlichen Kirchenbüchern aus dem dem Volke unverständlichen Kirchenslawisch ins Rumänische eine einheitliche literarische Sprache schuf und sie in alle von Rumänen bewohnten Gebiete durch Drucke poetischer Werke, volkstümlicher Erzählungen und juridischer Kompendien verbreitete, bleibt im oben genannten Buch unerwähnt. Oder daß der hochgebildete, 1711 nach Rußland geflüchtete moldauische Fürst Dimitrie Cantemir, der als Geisel viele Jahre in Konstantinopel verbracht hatte und den Türken die erste musikalische Schrift schuf, in der er, noch heute populäre Kompositionen, niederschrieb, der die erste Geschichte der Türkei unter dem Titel *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae* in lateinischer Sprache schrieb, die in mehreren Sprachen veröffentlicht wurde¹⁹ und der zum korrespondierenden Mitglied der Berliner Akademie gewählt wurde, ebenfalls nicht erwähnt wird. Seine *Descriptio Moldaviae* wird zwar als Quellenwerk angegeben, aber im Text nirgends zitiert. Über seine Chronik des Ursprunges der Romano-Moldo-Walachen, sowie seine zwei Romane und seine philosophischen Werke, in rumänischer Sprache abgefaßt, erfahren wir ebenfalls nichts.

Nach Turczynski gab es in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in der Moldau kein kulturelles Leben, während es in der Bukowina (ich zitiere):

„mehrere Kulturen, genauer gesagt, Volkskulturen der Rumänen, Ukrainer und Juden einerseits und die deutsche Hochkultur andererseits“ gab. Dem rumänischen Dichturfürsten Mihai Eminescu widmet er in diesem Zusammenhange anderthalb Zeilen, dem bekannten deutschsprachigen jüdischen Schriftsteller Karl Franzos, der die Bukowina als zu Halb-Asien gehörend betrachtete. 20 Zeilen.

In Verbindung mit der 1875 erfolgten Eröffnung der Czernowitzer Universität erwähnt Turczynski, daß der erste konkrete Vorschlag das Czernowitzer lateinische Gymnasium in eine Hochschule mit „romanischer“ Vortragsprache umzuwandeln von einem rumänischen Abgeordneten in der Konstituante von 1848 stammt. Daß es sich um einen Deutsch sprechenden Bauern aus Voitinell, einem Dorf in der Nähe von Radautz namens Mihai Bodnar handelte, wird verschwiegen. Wenn eine ähnliche, weniger konkrete Idee von einem deutschen, rumänenfreundlichen Dichter, Viktor Umlauff von Frankwell, stammt, so erfahren wir seinen Namen. Die deutschsprachige Franz-Joseph-Universität wurde erst 26 Jahre später eröffnet, als, laut Turczynski, „die Voraussetzungen für ein solches Vorhaben sich grundlegend geändert hatten, d. h. der Gebrauch der deutschen Sprache sich weit verbreitet hatte“. Unerwähnt bleibt jedoch, daß inzwischen in der Hauptstadt der Moldau, Jassy, im nur seit einem Jahr bestehenden Rumänien, eine seit 1830 nur für Bojarensöhne zugängliche, teilweise fremdsprachige fürstliche „Akademie“ im Jahre 1860 in eine frei zugängliche rumänischsprachige Universität umgewandelt worden war.

Ebenso wenig erfährt man aus dieser Quelle, daß das Czernowitzer deutsche Stadttheater, 1906 eröffnet, in dem nur Vorstellungen in deutscher Sprache stattfanden, in Jassy einen geräumigeren Vorgänger hatte. Im Jahre 1896 wurde dort das ebenfalls von den österreichischen Architekten Fellner und Helmer erbaute Nationaltheater eröffnet, wo nicht nur in rumänischer Sprache gespielte Vorführungen stattfanden. Nebstbei stammt das Augsburgs Theater von denselben Architekten.

Unerwähnt oder nicht als Rumänen identifiziert bleiben auch viele Namen wirklich prominenter, meistens an deutschen und österreichischen Hochschulen ausgebildeten bukowiner Rumänen. So wird der Musikologe Eusebiu Mandicevski (in polnisch-österreichischer Orthographie Eusebius Mandyczewski), ein rumänischer, in Czernowitz geborener Pfarrersohn, bei diesem irreführenden Namen zwar genannt und nur als Komponist bezeichnet; aber daß er auf Grund seines in Leipzig errungenen Dokortitels der Musikologie der Reihe nach zum Professor für Instrumentenkunde, Musikgeschichte, Kontrapunkt und Komposition ans Wiener Konservatorium berufen wurde, die gesamten Werke Schuberts und Haydns sowie die Instrumental-Arien von Johann Sebastian Bach herausgab. Archivar der Gesellschaft der Musikfreunde war und viele andere offizielle Funktionen erfüllte und schließlich zum Ehrenbürger der Stadt Wien gewählt wurde, erfährt man nicht. Wir finden ihn im berühmten Musiklexikon Riemanns, sowie im Neuen Musiklexikon Alfred Einsteins von 1926 eingetragen. Letzterer nennt ihn „einen der feinsten Kenner der altklassischen und klassischen Literatur, als solcher besonders geschätzt von Brahms“.

Man sucht vergeblich im Turczynskis Text und Namenregister nach dem Namen Dimitrie Onciuls, ein im Dorfe Straja geborener Pfarrersohn. Er erscheint nur im Verzeichnis der Sekundärliteratur und in der Einleitung des Herausgebers Johannes Hoffmann als Mitarbeiter von Professor Raimund Kaindl an einem Programm des k. k. Obergymnasiums in Czernowitz mit einem Beitrag über die *Geschichte der Bukowina* (1887). Tatsächlich verdankt man ihm einen wichtigern Beitrag zum Band *Bukowina der Österreichischen Monarchie*, Wien 1899. In Wien, im Institut für österreichische Geschichtsforschung unter Professor Ottokar Lorenz ausgebildet, kehrt er als Lehrer an der Lehrerbildungsanstalt nach Czernowitz zurück, läßt sich nach einem Konflikt mit einem Schulinspektor als Universitätsprofessor in Bukarest nieder, beeinflußt entscheidend durch seinen strengen Arbeitsstil und seine deterministische Auffassung des historischen Geschehens die rumänische, eher romantisch gefärbte Geschichtsforschung und wird Präsident der rumänischen Akademie.

Man findet jedoch den Namen des Physikers Wojciech Rubinowicz, der eine sehr ähnliche Karriere durchläuft. Hier erfahren wir Geburtsort (Sadagora) und eine kurze Darstellung seiner akademischen Laufbahn (Professor an der Universität in Warschau und Präsident der polnischen Akademie der Wissenschaften) und lesen seine kurze Lobrede auf die Czernowitzer Universität, wo seine Karriere anfang.

Daß Paul Celan in Czernowitz an einer anfänglich vom orthodoxen Religionsfond finanzierten Realmittelschule studiert hat, anfangs auch rumänisch dichtete und in Bukarest im Kontakt mit rumänischen symbolistischen Dichtern sich eine neue poetische Sprache aneignete, die ihn ausschlaggebend beeinflusste, wird auch nicht erwähnt.

Über die ökumenische Rolle der Czernowitzer theologischen Fakultät wird zwar einiges gesagt, aber kaum durch überzeugende Beispiele belegt. Eine deutschsprachige griechisch-orientalische Fakultät war an sich ein Kuriosum. Daß die Fakultät nicht vom Ärar, sondern vom griechisch-orientalischen Religionsfond finanziert wurde, wird verschwiegen. Überhaupt ist allen Darstellungen der vom österreichischen Staat geschaffenen und verwalteten Institutionen nicht zu entnehmen, wer zu ihrer Errichtung und zu ihrem Betrieb beitrug, selbst wenn sie nur der literarischen Deutsch sprechenden Bevölkerung zugute kam, wie z. B. das deutsche Stadttheater. Schließlich betrug diese Bevölkerung in der Bukowina nur weniger als 20%, wie heute die Rumänen in der Region Tscherniwtsi.

Daß dieser Fond sogar zur Finanzierung des bosnisch-herzegowinischen Feldzuges reichlich beitrug ist bekannt, wird aber nicht erwähnt. Dies widersprach kraß den Satzungen seiner Gründung.

Wenn A. Armbruster dem Bukowiner Historiker Ion Nistor vorwirft, seiner posthum erschienenen *Istoria Bucovinei* (*Geschichte der Bukowina*), diesen Titel gegeben zu haben, da es eigentlich die Geschichte der Bukowiner Rumänen behandelt, so kann ich ihm bedingt zustimmen; dann gilt dies *mutatis mutandis* um so mehr für das Buch Turczynskis.

Daß es sich auf die Bukowina in der Neuzeit bezieht, ist trivial, denn die Neuzeit beginnt konventionell um 1600. Daß es auch keine Volksgeschichte ist, wie der Verfasser behauptet, ist ebenfalls offensichtlich. Kein Geschichtsbuch in

der Welt erwähnt ein „Bukowiner Volk“; dazu fehlten der bukowiner Bevölkerung gemeinsame Elemente wie Sprache, Glaube und staatliche Organisation, die sie von ihren Nachbarn unterscheidet. 1775 unterschied die Bukowina sich in keiner dieser Grundelemente von der Moldau. Und später wurde sie zwar ein Gebiet mit definiertem staatlichen Charakter (Kronland); jedoch bewohnt von einer bunten, in allen Beziehungen, wie Sprache, Glaube, Tradition, historische Vergangenheit und territorialen Ursprung uneinheitlichen Bevölkerung, mit Ausnahme der deutschen Amtssprache. Was die Behauptung des Verfassers betrifft, daß es zugleich die Geschichte der 80 000 in der Bukowina beheimateten Deutsch-Österreicher darstelle – keiner der 18 Landespräsidenten war in der Bukowina geboren oder wenigstens beheimatet – so kann man leicht feststellen, daß es sich eher um eine für Kenner der Wirklichkeit ungenügend getarnte nostalgische Lobrede der seligen österreichischen Monarchie handelt, als um eine Geschichte ihrer Ein- und Auswanderung, sowie der von ihnen zurückgelassenen Spuren, aber keinesfalls um eine Geschichte der Bukowina handelt.

Ich habe mich auf gewisse neuere Vorkommnisse ausführlicher eingelassen, weil sie eine mir wichtig scheinende Warnung enthalten. Es ist bekannt und bewiesen, daß die erdrückende Mehrheit der Bewohner Rumäniens die baldige Aufnahme in die EU erhoffen. Die Großmacht Sowjet-Union sind sie vorläufig losgeworden. Aber, skeptisch und erfahren, wie sie sind, fürchten sie sich wieder in eine altmodische Großmacht eingegliedert zu werden, ohne tatsächlich eine andere annehmbare Wahl zu haben. Sie möchten einfach der EU trauen können.

Doch alte Gespenster tauchen auf. Die für den Erbfeind Österreichs, Serbien, potentiell fatale Aufspaltung Jugoslawiens durch einen inneren Krieg der gegenseitigen Zerfleischung; die immer wieder aufgeworfene Hypothese einer Instabilität Rumäniens infolge der Verfolgung der Magyaren und Zigeuner, die zur Integrierung Siebenbürgens ohne Rumänien in die EU enden soll; die Behauptung daß das einzige östliche Gebiet, in dem ideale Bedingungen der Völkerverständigung bestanden haben, aber durch Verschulden anderer nicht mehr bestehen, die Bukowina war, und dies dank der weisen systematischen und erfolgreichen Schlichtungspolitik der österreichischen Zentralregierung vor dem ersten Weltkriege, all dies erweckt vertraute Erinnerungen. Wie es damit stand, habe ich mich eben bemüht wahrheitsgetreu darzustellen.

Der Gipfel dieser Tendenzen wird ungetarnt in einer Festschrift von 1991 für den damals 80-jährigen Bukowiner Historiker Rudolf Wagner sichtbar. (Letzterer ist daran ganz unbeteiligt.) Einer der Gratulanten ist das Mitglied des Europäischen Parlaments Otto von Habsburg. In seiner Grußbotschaft kann man folgendes lesen: „Die Geschichte des Buchenlandes [...] ist jedenfalls der beste Beweis, wie es möglich war, verschiedene Völker zu einem, zu einer gemeinsamen Richtlinie zu bringen, und das alles in einer Atmosphäre der Freiheit. Nach der bitteren Vertreibung“ (doch nicht seitens der Rumänen oder Ukrainer?), „haben Sie außerdem noch alles getan, um die Landsleute zusammenzuhalten, in der Hoffnung auf eine schönere Zukunft. Nun da sie Ihren 80. Geburtstag feiern, möchte ich Ihnen den Wunsch“ (wessen?) „zum Ausdruck bringen, daß Sie es noch erleben, das Buchenland frei zu sehen“ (von wem?). „Das mag für manche gerade abwegig

klingen" (z. B. für mich!); „ich glaube aber fest daran, daß diese Freiheit kommen wird. Wir haben ja so vieles Schöne in letzter Zeit erlebt, daß es gar keinen Grund gibt, nicht auch weiter optimistisch in die Zukunft zu blicken". Herr von Habsburg gelang es inzwischen überraschend einen Dringlichkeitsantrag gegen Rumänien wegen seiner nach der Meinung mancher Kreise friedensgefährdenden Minderheitspolitik im Europäischen Parlament durchzusetzen. Seither ist einige Zeit vergangen; Zigeuner haben in Bulgarien einen internationalen Zug angegriffen und vollkommen ausgeplündert, in Rumänien noch nicht; zwischen Szeklern und Rumänen ist noch kein Bürgerkrieg ausgebrochen, in Jugoslawien ja; und die Karpathen bilden auch heute das Rückgrad Rumäniens und nicht die Grenze zwischen Europa und Halb-Asien oder zwischen dem habsburgischen Westrumänien und dem sowjetischen Ostrumänien.

Während ehrliche Alt-Österreicher, Ukrainer und Rumänen ihre gegensätzlichen Einstellungen mehr oder weniger offen zugeben und in Wortkämpfen austragen, bedienen sich gewisse Epigonen der ersteren einer gefährlichen Tarnung: sie dienen scheinbar der Integration der Staaten Osteuropas und der gegenseitigen Verständigung ihrer Völker, indem sie ein ebenfalls nur scheinbar erfolgreiches Rezept vorschreiben, und zwar jenes der deutsch-österreichischen habsburgischen Vielvölkermonarchie.

Die Europäische Union hat jedoch in eine neue Zukunft zu schauen und sollte sich davor hüten, sich eine bankrotte Vergangenheit zum Modell zu wählen. Denn ein solches enthält den Samen, aus dem verjäherte Strukturen und Einstellungen entsprossen, die ihrerseits einem gewöhnlich brutalen Untergang geweiht sind. Dies ist, glaube ich, eine ernst zu nehmende Warnung.

Die Rumänen wünschen sich heute nichts anderes als die Integration ihres Landes in eine neuartige Europäische Union, die die Methoden und Fehler der Vergangenheit nicht wiederholt.

II.2.2. TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ*

Se știe că repetarea frecventă a unei idei duce la acceptarea ei necritică drept axiomă. Fizicienilor acest procedeu li se pare suspect. Ei caută mereu noi dovezi sau excepții sau chiar contradicții flagrante cu axiomele. Ei sunt înclinați spre scepticism.

Textul care urmează reflectă această atitudine prin următoarele trei întrebări:

Întrebarea întâi: Cum s-a ajuns la crearea Bucovinei și cum de s-au născut apoi în interiorul ei, în ciuda întinderii ei teritoriale atât de reduse – circa 10 000 km² –, relații interetnice, model pentru întreg spațiul european?

Întrebarea a doua: A existat într-adevăr o evoluție continuă în direcția asigurării unui conviețuiri armonice între numeroasele ei naționalități – sau cum am zice astăzi etnii – și cine a fost purtătorul acestei idei?

Întrebarea a treia: Care a fost rezultatul final al eforturilor respective (sub care se înțelege de obicei renumitul *Ausgleich* bucovinean din 1910): un model trainic pentru largă integrare viitoare a unei Europe noi sau, mai degrabă, un model de a reveni la forme de stat desuete, sau realizarea unor visuri nostalgice?

Vreau să răspund la aceste întrebări, presupunând că evenimentele istorice sunt suficient de cunoscute cititorilor.

Ad. 1: După încheierea distrugătorului Război Ruso-Turc (1762–1774) și după incorporarea, în anul 1772, a Galiției în Imperiul Austriac, Iosif al II-lea a urmărit formarea unei legături teritoriale între regiunea recent anexată și Marele Ducat al Transilvaniei. Mituind masiv vizirii turci și pe comandantul suprem al trupelor ruse în retragere, el a obținut, în anul 1775, prin Tratatul de Pace de la Kuciuk-Kainargi, colțul nord-vestic al Moldovei. Conform capitulațiilor acesteia cu Înalta Poartă, în secolul al XVI-lea, care determinau și obligațiile protectorului, acesta era dator să apere integritatea teritoriului Moldovei; dar atunci când domnitorul ei, fanariotul Grigore Ghica, a protestat împotriva cedării acestui fragment de țară către Austria, el a fost pur și simplu asasinat din ordinul sultanului. Faptul că nu a protestat din patriotism românesc, ci din interes personal, cum obiectează istoricii germani față de interpretarea idealizantă a unor istorici români, este cu totul irelevant; cert este că cedarea era o încălcare a unei înțelegeri internaționale, rămasă, cel puțin în principiu, în vigoare până în 1877.

Acest capăt de țară a fost botezat Bucovina (adică Țara Fagilor) și era locuit, în acel timp, predominant de moldoveni (adică români) și de un număr greu de precizat de huțani și ruteni (adică ucraineni) imigrați din Galiția, stabiliți doar în vestul și nord-vestul teritoriului, ultimii nefiind decât arareori proprietari de pământ¹. Aproximativ două treimi din sol aparținea mănăstirilor moldovenesti, restul aparținând boierilor, nobilimii rurale (mazililor) și țăranilor liberi (răzeșilor).

* Comunicare susținută la Colocviul internațional *Bucovina – o microuniune europeană avanti la lettre*, organizat de Centrul de Studii „Bucovina” în colaborare cu Filiala „Bucovina” a Uniunii pentru Europa din România, Rădăuți, 30 mai 1996. Publicată în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 2, 1996, p. 281–298; anul IV, nr. 3, 1997, p. 801–816.

Populația se cifra doar la circa 70 000 de locuitori. Războiul, epidemiile și emigrările decimaseră populația (După războiul de 30 de ani, populația din Germania scăzuse la mai puțin de o treime.)

Cu 135 de ani mai târziu, în conformitate cu rezultatele oficiale ale ultimului recensământ austriac din 1910, în Bucovina trăiau circa 800 000 de locuitori – dintre care 34% erau români, 38% ruteni și huțani, 9% germani, 12% evrei, 4,5% polonezi, restul, de circa 2,5%, consta din maghiari, armeni, ruși, celi și slovaci – care aparțineau aproape în totalitate următoarelor religii și confesiuni: circa 548 000 de creștini greco-orientali (ortodocși), 125 000 de romano-catolici și greco-catolici (uniți), 20 000 de evanghelici, 3 000 de lipoveni și 102 000 de israeliți.

O creștere cu un factor de 13 a populației în acest răstimp nu putuse avea loc pe cale naturală, biologică. Ea a fost, pe de o parte, urmarea unei colonizări dirijate și costisitoare de țărani, muncitori, funcționari și personal didactic de naționalitate germană; pe de altă parte, a unei imigrări a numeroși iobagi ruteni fugiți de exploatarea inumană de pe moșiile galițiene ale nobilimii poloneze² – vezi povestirile țărănești ale lui Reymont. Românii s-au refugiat din Transilvania din cauza lipsei lor de drepturi și a politicii maghiare de deznaționalizare. Imigrarea și emigrarea în și din Moldova alternau, căci, pe de o parte, românii erau atrași spre Bucovina de condițiile reglementate din Austria, dar se temeau de serviciul militar de care se dezvățaseră de mult în Moldova. Polonezii căutau să-și valorifice avantajele confesiunii romano-catolice de care aparțineau, în timp ce evreii, bucurându-se de o toleranță neașteptată, puneau aproape integral mâna, în orașe, ca meseriași și mai ales ca negustori, pe comerț, fiind favorizați și de recunoașterea idișului lor drept limbă germană. La țară însă provocau multe nenorociri ca arendași, cârcumari și cămătari. Abia după Congresul de la Berlin (1878) Bucovina devenea pentru ei mai mult o țară de trecere spre România, până atunci greu accesibilă³.

Rezistența inițială a autorităților militare împotriva acestor răsturnări demografice profunde se prăbușea atunci când, la 12 ani după ocupare, administrația civilă a ceea ce devenise circumscripția (Kreis) Bucovina, a fost deplasată la Lemberg și situația s-a înrăutățit apreciabil⁴.

Astfel lua naștere în Bucovina un Babilon etnic creat artificial de guvernul central austriac, care ridica probleme de conviețuire ce ar fi putut fi evitate printr-o politică clarvăzătoare, și care contrabalansau succesele obținute prin alte măsuri pozitive.

Cu aceasta am răspuns la prima mea întrebare.

Ad. 2: Cu privire la a doua întrebare, trebuie constatat în primul rând că tensiunile interetnice din Bucovina, în loc să scadă, au crescut mai degrabă cu timpul. Aceasta a fost o urmare firească a creșterii rapide a densității populației și a caracterului etnic pestriț al imigranților. La aceasta a contribuit în mod esențial administrarea de aproape 90 de ani de la Lemberg, unde nu exista nici o înțelegere pentru problemele interne ale Bucovinei; în special interesele catolico-poloneze se reflectau în numeroase măsuri nepopulare ca, de pildă, subordonarea tuturor așa-numitelor școli moldovenești supravegherii din partea autorităților ecleziaste catolice din Lemberg, atunci când în localitatea respectivă exista o singură biserică

catolică, și introducerea limbii de predare poloneze în locul celei române în învățământ.

Atitudinea din ce în ce mai naționalistă a numeroaselor popoare ale Austriei în cursul secolului al XIX-lea a jucat un rol important în desfășurarea revoluției din martie 1848, dar a luat forme blânde caracteristice în Bucovina. Alegerea neobișnuită a opt țărani români, huțuli și ruteni, și numai a unui singur intelectual german ca deputați în Constituanta de la Kremsier dezvăluia deja tensiuni și conflicte de interese între multiplele grupări etnice din Bucovina. Spre deosebire de Transilvania, revoluția din 1848 decursese pașnic și dusesese în final, abia în 1862, la desprinderea reală de Galiția și, câțiva ani mai târziu, la dualismul austro-ungar precum și la atribuirea Transilvaniei Coroanei ungare.

Până la izbucnirea Primului Război Mondial, guvernele centrale de la Viena se schimbau într-un ritm mereu crescător, ajungând, la sfârșitul războiului, la ritmul amețitor de trei guverne pe an, cu care ocazie se modifica puternic și concepția politică. Conservatori și progresiști, centraliști și federaliști au produs o cârpăceală de măsuri contradictorii, pentru a potoli crizele interetnice ce se iveau mereu. În Bucovina s-a reușit să se facă posibil accesul tuturor naționalităților la viața politică și, după ce se introdusese votul egal și universal, a urmat des-amintitul *Ausgleich* din 1910, prin care numărul deputaților în Sfatul Țării (*Landtag*) și din Parlamentul Central (*Reichsrath*) de la Viena a fost făcut să corespundă aproximativ contribuțiilor diferitelor etnii la populația totală. Aceasta a dezavantajat pe germanii și românii favorizați până atunci prin tradiție și i-a avantajat pe ucraineni și pe evrei.

În contrast cu această consecință cel puțin în principiu pozitivă, fluctuațiile exagerate și frecvente în politica guvernului central de la Viena și unii factori condiționați religios și ideologic au produs o puternică scindare politică a grupărilor naționale.

La români existau de obicei trei sau patru partide, care se aliau sau se combăteau, după împrejurări. Cei mai mulți erau credincioși împăratului și vedeau în Casa de Habsburg o garanție a păcii permanente. Dar toți își concepeau idealul în unirea tuturor românilor într-un stat național sub scutul unei dinastii europene. Nașterea și evoluția rapidă a României într-un regat independent sub Casa de Hohenzollern a complicat apreciabil situația. Ca alternativă, Casa Hohenzollern avea, față de Casa de Habsburg, avantajul de a-i putea îngloba fără dificultăți interne pe românii care pătimeau sub odiosul regim maghiar, de a se bucura de sprijinul Prusiei și de a domni peste o țară tânără, în plină ascensiune, dar trebuind pe de altă parte să se bazeze, împotriva turcilor, din punct de vedere militar, pe Rusia hapsână și nedemnă de încredere, dar să se și simtă amenințată de ea. În același timp, monarhia bicefală făcea impresia unei structuri din ce în ce mai fragile și din această cauză, crearea sub Habsburgi a unei federații de țări croite după criterii etnice și nu istorice, promovată de moștenitorul tronului, Franz Ferdinand, și teoretizată de consilierul său, românul bănățean Aurel C. Popovici, era urmărită doar cu un interes sceptic. Această soluție avea drept premisă atât stabilitatea Imperiului Austriac, cât și divizarea nedorită de nimeni a Bucovinei. Defăimați până astăzi de către istoricii nostalgici austro-germani erau așa-numiții

„daco-români”, care urmăreau unirea mării majorității a românilor împrăștiați în diferite țări cu România. Idealul lor s-a împlinit odată cu crearea României Mari. Între cele două războaie mondiale acești foști visători erau considerați de numiții istorici drept covinovați de prăbușirea Imperiului Austriac, în special de către Erich Prokopowitsch⁵. Recent, aceeași temă este reluată într-o formă mai atenuată și mai rafinată de către Emanuel Turczynski⁶.

Și ucrainenii erau divizați politic. Unii se considerau drept veritabili ruși de la Kiev și îi considerau pe moscoviți uzurpatori, asupritori și arhidușmani; alții erau orientați spre apus, adică proaustrieci și mai existau naționaliștii ucrainenii care, asemenea daco-românilor, visau o Ucraină Mare, din care să facă parte și toată Bucovina.

Într-adevăr, din acest punct de vedere se poate vorbi de un atașament sincer *pro apusean* al unei părți a bucovinenilor. Dar nu cunosc decât o grupare mică de intelectuali care gândeau *europenește*. Aceștia erau concentrați în jurul marelui proprietar, baronul Capri, de origine armeană, un aderent înfocat al mișcării paneuropene a contelui Coudenhove-Kalergi.

Adevărații sprijinitori ai relațiilor interetnice pașnice din Bucovina erau țărani și meseriași, mai puțin cultivați. Aceasta o dovedește cel mai bine faptul că, în anul 1788, adică la numai 13 ani după ocupare, în Bucovina s-a putut renunța la republicarea legii de toleranță, „căci acolo *populația* era liberă de orice fel de intoleranță”, cum raportează Em. Turczynski⁷. Nevoile erau simple, trăiau în general distanțați de alte grupări naționale și nu veneau în conflict cu obiceiurile lor. Deosebirile marcante, lingvistice, religioase, juridice și condiționate de tradiție, dintre români și ucrainenii pe de o parte, și germani și evrei pe de altă parte, împiedicau în mare măsură, deși nu total, căsătoriile mixte și asimilarea reciprocă. Regimul austriac, birocratic și juridic, relativ riguros, favoriza de asemenea în mod esențial aceste tendințe preexistente. Urmări în sens contrar a avut apartenența comună a tuturor românilor și a majorității ucrainenilor la biserica greco-orientală, precum și ușurința cu care românii își însușeau limba ucraineană, chiar și acolo unde erau cu mult majoritari, cum constata în anul 1904 romanistul Gustav Weigand⁸, precum și alți martori ai acestui proces. Acesta a dus la o asimilare aproape totală a românilor de către ucrainenii în nordul și în nord-vestul Bucovinei, acolo unde aceasta se învecinează cu Galiția. Din motive lingvistice și politice a avut loc și o asimilare nenelegibilă a evreilor din mediul urban de către germani. Acestea sunt domeniile în care s-au acumulat tensiuni marcante, la care vom reveni.

Și alte împrejurări au contribuit la toleranța și atitudinea pașnică a populației bucovinene în condițiile dificile existente. Una dintre ele a fost dominația bisericii greco-orientale. Ea fusese întotdeauna o instituție subordonată statului, căci, în concepția ei, domnitorul își datorează poziția sa înaltă grației lui Dumnezeu. Ea nu a cunoscut inchiziție, autodafeuri și războaie religioase. Bisericile și mănăstirile fuseseră în acele vremuri tulburi din această regiune singurele instituții stabile și pașnice pe care se putea conta, atât la țară, cât și la curte.

A doua împrejurare a fost absența oricăror procese războinice pe teritoriul Bucovinei până la 1914. Români și ucrainenii bucovineni căzuseră ca soldați pentru

Austria în bătălia de la Solferino, poate și la Königgrätz și în luptele din Bosnia, dar pe pământul Bucovinei domnise liniștea. Dar și de la preluarea suzeranității de către Înalta Poartă țaranii moldoveni se dezvățaseră de serviciul militar.

În mod paradoxal, Imperiul otoman și Imperiul austriac au contribuit deci involuntar la comportamentul pașnic al populației bucovinene, în timp ce toleranța iosefină a răspândit sămânța a numeroase situații conflictuale, deoarece era împerecheată cu o doză de machiavelism⁹.

Consider că astfel am răspuns la a doua întrebare.

Ad. 3: Oare *Ausgleich*-ul din 1910 nu a fost totuși o soluție pentru evitarea unor conflicte interetnice, care ar merita să fie imitată? Răspunsul este unul singur: n-o vom ști niciodată cu siguranță, căci el a fost pus la încercare numai timp de patru ani, iar acesta este un interval de timp extrem de scurt față de constanta de timp a evenimentelor istorice. Putem să ne permitem totuși să facem unele comentarii.

Între 1900 și 1910, românii înregistraseră o creștere de 3%, adică atinseseră 34,4% din populație, ajungând din nou la starea din 1875, după ce parcuseră, în 1900, un minimum de 31,4%. Rutenii și huțulii scăzuseră, în același interval de timp, cu 2,4%, adică reprezentau 38,4% din populație, după ce atinseseră, în anul 1880, un maximum de 42,2%. Acest proces, extrem de rar comentat, își găsește explicația cea mai plauzibilă în crearea, concomitent cu separarea Bucovinei de Galiția, a României învecinate, care evolua rapid după un model vest-european și dobândise, în numai 18 ani după naștere, rangul unui regat independent sub domnia unui membru al Casei de Hohenzollern. Ea a dus la accentuarea naționalismului românesc și a declanșat, în amestecul atât de intim de popoare existent, o hotărâre mai puternică cu privire la apartenența la un grup etnic sau la altul. Germanii și evreii par să fi scăzut ușor, adică cu 0,7 respectiv 0,3%.

Această răsturnare a sensului în care evoluase până înainte de 1900 raportul ucrainenii/români și apariția alternativei de realipire a Bucovinei de România, precum și respingerea crescândă a identificării evreilor cu germanii, au exercitat, firește, presiuni puternice de a găsi o metodă de atenuare a conflictelor *interetnice*. Prin intermediul *Ausgleich*-ului, acestea au fost transformate în conflicte *intraetnice* și deplasate pe plan electoral. În felul acesta guvernul central austriac s-a dovedit într-adevăr extrem de abil, dar nu foarte înțelept.

În aceste împrejurări, *Ausgleich*-ul nu poate fi privit decât ca o atenuare a unor condiții înăsprite și nu ca o soluționare durabilă a așa-numitei chestiuni a naționalităților. Sprijinitorii acestei soluții iluzorii erau unii idealști sinceri, dar naivi și birocrații și politicienii atașați îndoielnic regimului, căci prăbușirea Austriei Mari plutea în aer.

Cauzele principale ale creării și eșecului *Ausgleich*-ului trebuie căutate pe de o parte în istoria Imperiului Austriac, pe de altă parte, în evenimentele particulare ale Primului Război Mondial.

Prin victoriile sale asupra turcilor, de la sfârșitul secolului al XVI-lea, Austria devenise, dintr-o marcă de răsărit a Germaniei, o mare putere și o formație statală multinațională, chinuită din ce în ce mai puternic de naționalismul și idealul de libertate atâțate de Revoluția Franceză. Victoria asupra lui Napoleon și reinstalarea

absolutismului au dus până la urmă, în anul 1848, la revoluția din martie, la noi oscilații între liberalism și absolutism și, în sfârșit, la fatalul dualism. Războaiele pierdute au dus la slăbirea autorității centrale, la crize în diferitele țări ale Coroanei, potolite doar în aparență, contradictoriu și fragmentar, fără a le rezolva, într-un cuvânt la acea politică de stat caracterizată de „absolutism atenuat prin nepăsare” (*Absolutismus gemildert durch Schlampererei*), care a slăbit atât de mult coeziunea internă a Monarhiei habsburgice austro-ungare, încât declanșarea necugetată a Primului Război Mondial a făcut inevitabilă dezmembrarea ei definitivă. Îmi pot aminti foarte bine cum auzeam mereu, în copilărie, că în popor exista convingerea că așteptata moarte a împăratului Franz Joseph va însemna sfârșitul Monarhiei.

Izbucnirea războiului a găsit Bucovina apărată aproape exclusiv de jandarmeria de sub comanda colonelului Eduard Fischer. În ciuda eforturilor sale – denumite de câțiva istorici nostalgici supraviețuitori „o apărare eroică”, rușii au ocupat de trei ori aproape tot ducatul pentru intervale de timp de lungă durată, zdruncinând astfel încrederea populației în capacitatea Austriei de a proteja eficient țara. Mania lui Fischer de a vedea în fiecare român, dar mai ales în fiecare ucrainean, un trădător de țară potențial sau chiar real și a-i executa pe mulți dintre ei după o procedură sumară, prin spânzurătoare, n-a contribuit nicidecum la o atitudine mai „patriotică” a populației. Evenimentele, chiar și cele mai turbulente, petrecute în răstimp de 140 de ani, au decurs mereu pașnic și acest mod de a proceda forma cheia de boltă a încrederii în Casa imperială a habsburgilor.

Sfârșitul Primului Război Mondial a adus cu sine prăbușirea politică și militară definitivă a două mari puteri slăbite anterior: Împărăția Austriei Mari și Imperiul Otoman. Alte două mari puteri apropiate, Imperiul German și Țaratul Rusiei, s-au prăbușit de asemenea, dar din păcate nu definitiv. Astfel, în spațiul geografic care ne interesează aici rămăsese o singură armată, îmbrăcată ce-i drept în zdrențe – cum nu uită niciodată să menționeze istoricii nostalgici austro-germani – dar gata de luptă, experimentată, bine înarmată și disciplinată, aceea a României.

Tânăr și prost sfătuit, urmașul lui Franz Joseph I, împăratul Karl I propune o mare Austrie federală, fără a aminti cel puțin pe românii care trăiau în monarhia bicefală. Astfel a pierdut simpatia lor, în măsura în care mai exista, căci îi expunea în continuare, în Transilvania, privării de drepturi și deznaționalizării din partea Regatului Ungariei și-i preda, în Bucovina, unei mari Ucraine ipotetice, sub domnia unui arhiduce austriac. Neamintirea românilor în proclamația lui Karl I a fost pentru aceștia dovada unei atitudini dușmănoase, în care până atunci mulți nu voiseră să creadă și care a contrabalansat toate avantajele incontestabile pe care ocuparea austriacă a nordului Moldovei le-a adus acestei regiuni. Acest apel i-a polarizat practic pe toți românii spre o reunire integrală a Bucovinei cu România.

Bucovina, care se declarase între timp independentă, a chemat în ajutor armata română, care i-a alungat fără lupte demne de a fi luate în seamă pe voluntarii ucraineni¹⁰. O convenție la care au luat parte, pe lângă reprezentanții românilor, și reprezentanți ai germanilor și polonezilor și un număr restrâns de ucraineni – evreii nu au participat pare-se de teama unor represalii antisemite tradiționale din partea ucrainenilor – a hotărât realipirea Bucovinei la România.

Până și un luptător atât de convins în favoarea unui compromis evident lipsit de șanse cu rutenii, ca Aurel Onciul, a trebuit să admită în anul 1919 că prin realizarea României Mari s-a împlinit idealul secular al unității naționale românești¹¹.

Dovada cea mai convingătoare că administrația și jurisdicția austriacă nu au reușit să „niveleze” (ausgleichen) tensiunile dintre cele mai însemnate etnii ale Bucovinei este încercarea neizbutită a deputaților români și ucrainenii din Parlamentul vienez de a iniția tratative, în octombrie 1918. Cu atât mai puțin a reușit în această direcție președintele țării [Bucovinei, n. red.], von Etdorf, a cărui neputință și dezorientare rezultă din următoarea scrisoare adresată, la 5 noiembrie 1918, de secretarul Biroului prezidențial al Guvernului țării, tatălui meu: „Mult stimat domnule deputat! Domnul Președinte al Țării ar vrea foarte mult să vorbească cu Domnia Voastră și Vă roagă să veniți astăzi la orele 6 seara în biroul său. Stimat domnule deputat, Vă rog să nu-l refuzați și veniți până sus, poate se mai poate ieși din această situație îngrozitoare. Domnul Președinte al Țării ar vrea într-adevăr foarte mult să se întrețină îndelung cu Domnia Voastră. Cu expresia deosebitei mele stime (ss) Grigorovitza”.

Dacă *Ausgleich*-ul bucovinean ar fi fost mai mult decât o cârpăceală, tratativele s-ar fi putut iniția, cum s-a întâmplat în problema Banatului, unde nu numai că s-a putut evita un conflict armat sârbo-român, sperat de multe părți, dar relațiile interetnice româno-sârbo-germane au rămas până astăzi netulburate. De aceea aș recomanda mai degrabă ca această regiune să fie aleasă ca model pentru o viitoare UE cuprinzătoare.

Cu aceasta se încheie răspunsul la întrebarea a treia și este timpul de a trage din cele trei răspunsuri concluziile esențiale.

Bucovina austriacă de la începutul secolului al XX-lea nu poate servi drept model pentru edificarea unei Uniuni Europene. Minuscula formație multinațională a Bucovinei a fost rezultatul efemer al unui procedeu nepermis din punct de vedere juridic și moral, aplicat față de Principatul Moldova de către un monarh care gândea ca un iluminist și procedea ca un aderent al lui Machiavelli¹², Iosif al II-lea. Bucovina a căpătat voit caracterul multinațional prin colonizarea organizată – recomandată de Machiavelli – cu locuitori germani și prin imigrarea iresponsabilă și necontrolată a unor elemente străine, de care nu au fost afectate județele limitrofe ale Moldovei, cu excepția imigrației evreiești, după Congresul de la Berlin. Caracterul tolerant și pașnic al relațiilor interetnice se datorează acțiunii comune a îndepărtării de teritoriul provinciei a oricărei activități războinice, modernizării sistemului educațional, dominației supranaționale a bogatei Biserici Ortodoxe, tolerantă și subordonată statului, procentajului ridicat al populației rurale de toate etniile, tolerante prin tradiție și care știau că vor suferi cel mai mult în timp de conflicte violente, precum și, parțial, legislației austriece cu caracter iluminist.

Prin imigrarea masivă organizată sau neîngrădită a unor etnii foarte variate și prin obligativitatea învățării limbii germane, Bucovina fusese transformată într-un soi de „Elveție est-europeană”, în care limba și cultura germană să garanteze apartenența ei la Monarhia habsburgică și să demonstreze în acest fel viabilitatea unor mari puteri constituite din țări multinaționale. Cei care își făcuseră iluzia că

Bucovina, asemenea Statelor Unite ale Americii, va deveni un creuzet în care se vor contopi naționalitățile conlocuitoare, n-au ținut seama de creșterea rapidă a naționalismului în toată Europa și, astfel, nașterea aceluia nou *homunculus* numit *homo bucovinensis*, detașat de naționalitatea sa și credincios împăratului, n-a mai avut loc. Populația, divizată în mai multe grupuri etnice – credincioase, cu unele excepții, culturilor, limbilor, obiceiurilor și confesiunilor lor – rămăsese, văzută din afară, pașnică și lipsită de conflicte interne violente, dar nu și de tensiuni interne și externe, și Bucovina reveni întreagă la România, încărcată cu ele.

În ciuda evenimentelor militare și a noii apartenențe statale, populația Bucovinei continuase să crească, deși mai încet, adică în cursul celor 20 de ani dintre 1919 și 1930, cu circa 59 000 de locuitori (între 1900 și 1910 creșterea fusese de circa 65 000).

În același răstimp de 20 de ani, procentajul populației vorbitoare de limbă română a crescut de la 34,4% la 41,1%, adică cu 6,7%; în cei 10 ani dintre 1900 și 1910, creșterea a fost de 3%, deci cu ceva mai puțin de jumătate, în ciuda noii forme de guvernare centralizate și românești-naționaliste în decursul ultimilor 12 ani. Populația vorbitoare de limba ucraineană a scăzut în cursul aceluiași 20 de ani cu 5,9%. În timpul celor 10 ani precedenți, sub stăpânire austriacă, scăderea fusese de 2,4%, adică iarăși cu mai puțin de jumătate. Numărul de germani este mai greu de stabilit exact, deoarece la recensământul din 1930 numai o mică parte dintre evrei a declarat germana drept limbă maternă; după propriile indicații, procentajul germanilor a crescut ușor. Modificările demografice s-au petrecut deci asemănător cu cele din timpul stăpânirii austriece.

După criteriul declarației personale, românii reprezentau acum 44,5% din populația Bucovinei, cam cât în anul 1861 după criteriul limbii materne, cu puțină vreme înainte de recunoașterea ei ca țară a Coroanei, cu rang de ducat. Revenirea Bucovinei la o Românie Mare, ce cuprindea și Moldova din 1775, provocase de fapt o singură schimbare esențială. Toate grupările etnice, cu excepția românilor, raportate la totalitatea statului structurat centralist, deveniseră minorități neînsemnate. Românii jucau acum, cu justificare numerică și istorică, același rol dominant pe care-l jucaseră timp de un secol și jumătate germanii, numeric inferiori, dar superiori din punct de vedere tehnic și organizatoric. Pentru minorități, dezavantajele rezultate se făceau cu timpul tot mai simțite și au provocat la vechii austrieci – *Alt-Österreich*, cum își spun acum – reacții nostalgice ușor de înțeles, dar nu cu totul justificate, care mai persistă cu forță neostoită la supraviețuitorii acelor timpuri. Dar la acest aspect și la factorii culturali voi mai reveni. Astfel, mai ales relațiile interetnice în mediul rustic rămaseră neatînse de toate aceste evenimente, și chiar conflictele ivite în orașe degenerau arareori în violență.

În general, tranziția austro-română a avut loc continuu și pașnic, deși, firește, s-au înregistrat unele nemulțumiri, mai ales din partea ucrainenilor și germanilor, dar chiar și printre români.

Abia apropierea celui de al Doilea Război Mondial a produs tulburări și în Bucovina. Tensiuni etnopolitice ignorate până atunci s-au făcut simțite. Ura față de străini, în special un antisemitism condiționat, religios și economic, dar nu rasial, a ieșit la suprafață. „Căpitanul” Gârzii de Fier, al Mișcării legionare, un tânăr

charismatic de sorginte polono-română, era originar din Bucovina și a găsit nu numai în țară, ci și în Bucovina numeroși aderenți printre intelectualii tineri, înclinați spre mistică și critică socială. Violențe care se încetățeniseră în țară nu au pătruns în Bucovina. Rasismul pornit din Germania prinse rădăcini în relațiile germano-evreiești, deși cu greu. Aceste tendințe împinseră pe mulți tineri evrei, chiar și din familii bine situate, în brațele Partidului Comunist, controlat de Uniunea Sovietică. Politicienii ucraineni oscilau între ura împotriva românilor și a rușilor și nostalgia după unele succese pasagere. Țăranii de toate naționalitățile asistau la evenimente cu oarecare uimire.

După numai 21 de ani de apartenență la România, bucovinenii au devenit martori oculari ai primelor consecințe ale celui de al Doilea Război Mondial, izbucnit în urma uneltirilor lui Hitler și Stalin: prăbușirea și a patra împărțire a Poloniei. Când Stalin a încălcat prin ultimatumul adresat României la 26 iunie 1940, protocolul adițional secret al tratatului Molotov-Ribbentrop, Hitler i-a „chemat în patrie” (*heim ins Reich*) pe germanii din amândouă părțile limitei de demarcație dintre nordul sovietic și sudul rămas românesc al Bucovinei, denumindu-i „un fragment neviabil”. Cu această ocazie s-au manifestat pentru penultima oară acele relații prietenești interetnice dintre bucovineni, descrise drept unice: cei circa 75 000 de germani bucovineni s-au transformat în 95 000 de strămutați (*Umsiedler*); cei 20 000 de fugari supranumerari erau ucraineni și români din nordul sovietic al provinciei care în general s-au reîntors mai târziu în România. Printre ei se găsea chiar și un evreu. Toate acestea s-au realizat datorită Comisiei de repatriere germano-sovietice, în care reprezentantul germanilor bucovineni era un profesor care funcționase până atunci la Universitatea românească din Cernăuți. Ultimul act analog a fost salvarea de deportarea în Transnistria a evreilor din Cernăuți de către primarul român al orașului.

Prăbușirea Poloniei, ai cărei martori au devenit bucovinenii, nu prezicea nimic bun. Ocuparea fără menajamente a nordului Bucovinei de către Armata sovietică, retragerea organizată a populației germane și din sudul Bucovinei rămas românesc, deportările în masă din nord ale românilor, ucrainenilor și evreilor ca trădători, naționaliști, capitaliști și exploatare ai poporului sau, pur și simplu arbitrare, cărora le căzuseră victime și mulți dintre cei care aclamaseră Armata sovietică, au dat peste cap orice ordine rațională în simpatii și antipatii. Rezolvarea era clară de la bun început pentru poloni iar un an mai târziu, și pentru numeroși români: fuga. Camuflați ca germani, majoritatea orășenilor, printre care și ucrainenii, a emigrat pseudolegal în Germania, cum am arătat mai sus.

Pe cale ilegală fuga se făcea cu riscul vieții, în grupuri mici, peste granița cu România încă imperfect păzită, sau deschis și demonstrativ, la lumina zilei, în lungi șiruri de căruțe, peste aceeași graniță, când participanții împreună cu familiile lor au fost măcelăriți mișelește la Fântâna Albă de trupele de securitate sovietice. Celor deportați în Siberia, separat bărbați și femei, le reușea uneori să revină, după decenii, în patria lor și să lase moștenire pentru viitor câte un document zguduitor și totuși omeneste echilibrat, ca povestirea unei țărânci dintr-un sat românesc de dincolo de Prut, aflat la numai câțiva kilometri de Cernăuți¹³. Se pare că există deja

o traducere germană a cărții Aniței Nandriș, dar nici un editor german nu este dispus s-o tipărească. Cartea nu conține nici un cuvânt dușmănos; ea povestește numai despre suferințe, curaj, statornicie, cu un talent literar pe care nimeni nu l-ar fi bănuț la o țarancă, care a absolvit doar trei clase elementare. Cartea a fost premiată post-mortem de Academia Română.

O linie trasă cu un creion bont de mâna lui Molotov a pus brusc capăt raiului idealizat al legendarei „Elveții răsăritene”, unde unii ziceau că lupul și mielul pășteau pașnic unul lângă altul.

Astăzi Bucovina este un teritoriu despărțit cu forța în două părți, în care trăiesc practic doar două naționalități. Germanii s-au expatriat „cu bagaje de refugiu” (*mit Fluchtgepäck*)¹⁴ din fața războiului ce urma să vină, părăsind „patria de ieri” (*Heimat von gestern*)¹⁵ pentru „acasă, în Reich”, patria lor de altădată. Dintre ucrainenii din nordul Bucovinei, mulți și-au găsit cu sila o nouă patrie în întinderile Rusiei. Ucrainenii de astăzi, în parte imigrați din răsărit, văd în români pe dușmanii lor cei mai primejdioși, iar grupul etnic român rămas în nordul Bucovinei luptă pentru supraviețuirea lui națională. Românii din sud încearcă să mențină, cu oarecare succes, buna administrație tradițională și legăturile lor cu conaționalii din nord, sunt toleranți față de ucrainenii care trăiesc printre ei, dar visează nostalgic la reunirea Bucovinei istorice. Evreii, amarnic dezamăgiți de regimul comunist sovietic, au emigrat în majoritate chiar și din toată România în Israel sau aiurea. Polonezii s-au reîntors în patria lor renăscută. Astfel, modelul viitoarei UE s-a spulberat.

Dacă, în ciuda tuturor deosebirilor de opinii și de situații, germanii din apusul Europei, ucrainenii din vestul Europei slave și românii din sud-estul Europei se simt îndemnați să se întâlnească unii cu alții și să schimbe idei, trebuie să admitem că în aceste întâlniri se reflectă o dorință comună: aceea ca toată Bucovina să facă din nou parte din Europa.

Pentru germani lucrul este oarecum firesc: în parte, din nostalgie; în parte, dintr-un interes deosebit pentru jumătatea ei nordică, în care nu prea locuiseră, cu excepția Cernăuțului, interes pe care aș vrea să-l pot descifra; în parte, datorită rolului lor de promotori ai unei extinse UE, care vor să-și cunoască micropredecessorii. Românii, care formează o insulă romanică într-un ocean slav, legați de apus printr-o punte ugro-finică, au tins dintotdeauna în această direcție. Ucrainenii apuseni, care au petrecut cam tot atâta timp ca supuși ai Austriei ca și românii bucovineni, cunosc avantajele și dezavantajele unei astfel de situații politice și atitudinea lor se deosebește fundamental de aceea a locuitorilor Ucrainei centrale și răsăritene, care se bazează pe o relație complicată de dragoste și ură față de rușii mari, această contradicție formând de secole o piedică în calea creării unui stat ucrainean atotcuprinzător. Românii le reușise formarea unui astfel de stat, iar România modernă își luase drept model Franța – apuseană, centralistă și național unitară. Acesta mi se pare a fi caracterul întâlnirilor noastre bi- și tripartite de la Rădăuți.

Deși ne-am lămurit că, din punctul de vedere al realizării unor relații interetnice ideale, Bucovina reprezintă o experiență neizbutită, cercetarea obiectivă

a istoriei Bucovinei **ar putea** fi de folos pentru optimizarea condițiilor de încorporare a unor state noi în UE. Din analiza rezultatelor se va putea învăța ce fel de măsuri și procedee trebuie evitate, dar și cel fel de lucruri este bine să fie făcute.

Cu greu s-ar putea găsi un bucovinean de orice naționalitate, care să nege că regimul austriac a adus Bucovinei anumite avantaje, care se simt și astăzi și la care am făcut și eu aluzie aici și cu alte ocazii¹⁶. Dar cele mai multe dintre înnoirile realizate odinioară au devenit astăzi firești, deși pe atunci erau considerate, și chiar erau extrem de progresiste ca, de exemplu, sistemul judiciar și școlar, rețeaua de comunicații modernă pentru acea epocă, sistemul de impunere și cadastrul, votul general și egal pentru Parlamentul central de la Viena (*Reichsrat*) și Sfatul Țării (*Landtag*) etc. A lua astăzi aceste înnoiri drept model pentru UE este un nonsens.

Cea mai importantă măsură pozitivă și mereu valabilă este menținerea permanentă a păcii. Trăim în Europa, indiferent dacă ne place sau nu, adică într-o lume în care, în situații tulburi, sentimentele naționaliste mai câștigă, uneori chiar și în mai mare măsură decât în trecut, supremația. Cu cât mai deosebite sunt etniile care vin în atingere și cu cât mai intim este amestecul, cu atât mai primejdioasă este situația, căci cu atât mai mare este suprafața de contact și cu atât mai puțin evidente devin tensiunile acumulate. În timpuri liniștite, relațiile de vecinătate personale sunt de obicei calme și perturbările se propagă cu greu la depărtări mai mari. În vremuri neliniștite, ele pot duce totuși la explozii neașteptat de violente. Acesta este cazul Ulsterului și al Iugoslaviei și amenință relațiile algeriano-franceze și turco-germane în cadrul UE.

Popoare bine delimitate și aproximativ echivalente se pot separa relativ ușor unul de altul, cum au făcut-o norvegienii și suedezii, cehii și slovacii, olandezii și belgienii. Cu bunăvoință și dorință de pace, oamenii de stat înțelepți au putut contribui esențial – în ciuda „amintirilor inutile și a certurilor zadarnice”, pentru a folosi cuvintele lui Goethe¹⁷ – de exemplu la înțelegerea dintre Franța și Germania, Italia și Austria, România și Bulgaria.

Mai problematice sunt insulele etnice, lingvistice și culturale. Autonomia totală duce la certuri permanente cu majoritatea etnică și la izolarea politică, culturală și profesională a insulei. Cum ar putea de pildă un secuieț care nu stăpânește limba română să apere eficace interesele conaționalilor săi în parlament sau să practice medicina în afara enclavei? În prezent, secuieții fac și una și alta excelent. De aceea, locuitorii unei astfel de enclave sunt nevoiți să-și însușească două culturi, ca și orice elvețian de altfel.

Nu voi reveni aici asupra evenimentelor care au avut loc în Bucovina în trecut și pe care le-am analizat răspunzând la cele trei întrebări inițiale. Vreau doar să atrag atenția asupra faptului că multe dintre ele trebuie considerate drept semnale de avertizare negative în legătură cu dezvoltarea și extinderea UE.

În continuare, mă voi referi la alte aspecte stingheritoare în legătură cu integrarea țărilor din răsăritul Europei în uniunea proiectată și dominată de țările apusene, care apar și astăzi în sfera culturală.

În timpul celui de al Doilea Război Mondial mi-a fost dat să aud mereu de la camarazii germani că noi, românii, am fost supuși turci și că vorbim o limbă slavă. În cursul unei vizite recente la un muzeu de artă la Stuttgart am aflat că renumitul

sculptor Brâncuși a fost francez. În anul 1775, Bucovina a fost caracterizată drept o „terra deserta”, ceea ce nu am auzit niciodată spunându-se despre Germania după războiul de 30 de ani, după ce rămăsese doar cu o treime din populație. Pe comandantul trupelor de ocupație austriece, generalul Gabriel Splény, om foarte perspicace de altfel, nu l-a șocat că Austria ocupa primele două capitale ale Moldovei, Siret și Suceava, și n-a remarcat bisericile pictate în exterior ale unor mănăstiri bucovinene ce reprezintă monumente de artă unice ale unei culturi naționale de înalt nivel. Iar, către sfârșitul secolului al XIX-lea, istoricul și etnograful Raimund Kaindl își scrijelește numele pe frescele bisericii mănăstirii Sucevița. Arta populară a românilor și ucrainenilor a fost admirată și chiar îndrăgită sincer de intelectuali germani veniți din afara țării abia atunci când romantismul o adusese la modă.

Ca dovadă că această subevaluare a istoriei culturale a românilor continuă și în prezent, mă voi folosi de recenta *Istorie a Bucovinei în epoca modernă* – a existat oare o Bucovină în Evul Mediu? – de Emanuel Turczynski¹⁸, care mai are și subtitlul *Contribuție la istoria socială și culturală a unei regiuni care poartă pecetea Europei Centrale (Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft)*.

Faptul că la numai 120 de ani după Luther, Dosoftei, mitropolitul Moldovei, a creat, prin traducerea mai multor cărți bisericești din slavona neînțeleasă de popor, o limbă românească literară unitară și a răspândit-o în toate regiunile locuite de români prin tipărituri ale unor opere poetice, ale unor povestiri populare și ale unor compendii juridice, rămâne neamintit în această carte, altfel bogat documentată. Sau că profund cultivatul principe moldovean Dimitrie Cantemir, fugăr din 1711 în Rusia, care petrecuse numeroși ani ca ostatec în Țarigrad și le crease turcilor prima scriere muzicală în care s-au păstrat compoziții proprii, populare până în ziua de astăzi, care a scris în limba latină prima istorie a *Creșterii și descreșterii Imperiului Otoman*¹⁹, fiind ales membru corespondent al Academiei berlineze, de asemenea nu se amintește. A sa *Descriptio Moldaviae* se găsește, într-adevăr, pe lista surselor folosite, dar nu este citată nicăieri în text. Nici despre *Cronicul originii romano-moldo-vlahilor*, despre cele două romane și despre lucrările sale filosofice redactate în limba română, nu aflăm nimic.

După Turczynski, nu exista în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Moldova nici o viață culturală, în timp ce în Bucovina „existau mai multe culturi sau, mai exact spus, culturile populare ale românilor, ucrainenilor și evreilor, pe de o parte și înalta cultură germană (*deutsche Hochkultur*), pe de alta”. În acest context, dedică prințului poeziei românești, Mihai Eminescu, un rând și jumătate, iar scriitorului evreu de limbă germană Emil Franzos, care considera Bucovina ca făcând parte din Semi-Asia, 20 de rânduri.

În legătură cu inaugurarea în anul 1875 a Universității cernăuțene de limbă germană, Turczynski amintește că prima propunere concretă de a transforma liceul latin din Cernăuți într-o școală superioară cu limba de predare „romanică” a fost făcută de un „deputat român” din Constituanta de la 1848. Că era vorba de un țăran român din Voitinul, un sat de lângă Rădăuți, știutor de limba germană, pe nume Mihai Bodnar, se trece sub tăcere. Dacă o idee similară, dar mai puțin concretă,

provine simultan de la un poet german, prieten al românilor, Viktor Umlauff von Frankwell, îi aflăm numele. Universitatea „Franz Joseph” a fost inaugurată 26 de ani mai târziu când, conform lui Turczynski „condițiile pentru un astfel de proiect se schimbaseră radical, adică uzul limbii germane se răspândise larg”.

Nu se amintește însă că între timp, la Iași, în capitala Moldovei, la numai un an de la crearea României, Academia Domnească ce exista din 1830, accesibilă numai fiilor de boieri, unde se preda în parte, în limbi străine, fusese transformată în 1860 într-o universitate liber accesibilă, cu limba de predare română.

Tot atât de puțin se află din această sursă că Teatrul orășenesc german din Cernăuți, inaugurat la 1906, în care aveau loc reprezentații numai în limba germană, avea un precursor mai încăpător la Iași. În anul 1896, acolo se inaugurase Teatrul Național, de asemenea proiectat de arhitecții austrieci Fellner și Helmer – de altfel ca și cel de la Augsburg – unde aveau loc spectacole nu numai în limba română.

Neamintite și neidentificate drept ale unor români rămân și multe nume ale unor bucovineni proeminenți, formați de obicei în școli superioare germane și austriece.

Astfel, muzicologul Eusebiu Mandicevski (în ortografia austro-poloneză Eusebius Mandyczewski), fiul unui preot român, născut la Cernăuți, este amintit în text cu acest nume derutant, dar caracterizat doar drept compozitor. De faptul că, pe baza titlului său de doctor în muzicologie de la Leipzig, a fost chemat, pe rând, ca profesor de teoria instrumentelor, de istoria muzicii, de contrapunct și compoziție la Conservatorul din Viena, că a editat operele complete ale lui Schubert și Haydn, ca și ariile instrumentale ale lui J. S. Bach, că a fost arhivarul renumitei Societăți a prietenilor muzicii din Viena și a îndeplinit numeroase funcțiuni oficiale, fiind ales cetățean de onoare al Vienei, nu se amintește. Îl găsim însă în renumitul *Lexicon muzical* al lui Riemann, ca și în *Noul lexicon muzical* al lui Alfred Einstein din 1926. În acesta din urmă este numit „unul dintre cei mai fini cunoscători al literaturii clasice vechi și propriu-zise, apreciat fiind ca atare mai ales de Brahms”.

În zadar cauți în indicele de nume și în textul lui Turczynski numele lui Dimitrie Onciul, fiu de preot, născut în satul Straja. El apare numai în introducerea editorului Johannes Hoffmann și în indicele de literatură secundară a cărții, ca autor al unei contribuții din 1887 la o *Istorie a Bucovinei*, elaborată pentru liceu între 1888 și 1903 de Raimund Kaindl. De fapt i se datorează o contribuție mai importantă la volumul *Bucovina* al lucrării *Monarhia austro-ungară în cuvinte și imagini*, apărută la Viena în anul 1899. Format la Viena în Institutul pentru cercetarea istoriei Austriei, condus de profesorul Ottokar Lorenz, el se întoarce la Cernăuți ca profesor la Școala normală, se stabilește, după un conflict cu un inspector școlar, la București ca profesor universitar, influențează în mod decisiv, prin metoda sa strictă de lucru și prin concepția sa deterministă despre evenimentele istorice, cercetarea istorică cu colorit mai romantic și devine președintele Academiei Române.

Găsim în schimb numele fizicianului Wojciech Rubinowicz, care parcurge o carieră asemănătoare. Aici aflăm locul său de naștere, Sadagura, și o scurtă prezentare a carierei sale academice (profesor la Universitatea din Varșovia și membru și președinte al Academiei Poloneze de Științe) și citim o scurtă eulogie despre Universitatea din Cernăuți, unde și-a început cariera.

Nici faptul că Paul Celan a studiat la Cernăuți, la Școala medie reală finanțată inițial de Fondul Religionar Ortodox, că a scris la început în limba română și că și-a însușit la București, de la poeții simbolști, un nou limbaj poetic, care l-a influențat în mod determinant, nu se amintește.

Despre rolul ecumenic al Facultății Teologice cernăuțene se spune câte ceva, dar nu se ilustrează prin exemple convingătoare. Însăși existența unei facultăți greco-orientale de limba germană era o curiozitate. Că facultatea nu era finanțată de la bugetul de stat ci de Fondul Religionar Greco-Oriental se trece sub tăcere. În general, din toate prezentările instituțiilor create și administrate de stat nu se poate deduce cine contribuise la realizarea și funcționarea lor, chiar atunci când de ele profita numai populația care vorbea sau înțelegea limba literară germană ca, de pildă, Teatrul orășenesc german. La urma urmei, această populație reprezenta în Bucovina mult mai puțin de 20%, cât este astăzi populația românească în regiunea Cernăuți.

Că Fondul Religionar a contribuit din belșug chiar la finanțarea campaniei Austriei în Bosnia-Herțegovina se știe, dar nu se amintește. Faptul contrazicea flagrant statutele înființării sale.

Când Adolf Arnbruster îi reproșează istoricului bucovinean Ion Nistor că a dat cărții sale, *Istoria Bucovinei*, apărută postum, acest titlu, căci tratează de fapt istoria românilor bucovineni, pot fi, condiționat, de acord; atunci însă acest reproș este, *mutatis mutandis*, cu atât mai valabil pentru cartea lui Em. Turczynski. Că se referă la Bucovina în epoca modernă este trivial, căci Bucovina a fost o creație a Imperiului Austriac din secolul al XVIII-lea, în timp ce epoca modernă începe, în mod convențional, la 1600. Că nu este istoria unui popor (*Volksgeschichte*), cum scrie autorul, este iarăși evident. Nici o istorie din lume nu menționează un „popor bucovinean”; pentru aceasta, populației Bucovinei îi lipseau elementele comune de limbă, credință și organizare statală, care s-o diferențieze de vecinii săi. Or, ea nu se deosebea în anul 1775 prin nici unul din aceste elemente de bază de Moldova, iar mai târziu a devenit un teritoriu cu un caracter statal definit (*Kronland*), dar cu o populație pestriță, neunitară din toate punctele de vedere: limbă, credință, tradiții, trecut istoric și teritoriu de baștină, cu excepția limbii de stat germane. În ceea ce privește afirmația autorului că ar fi în același timp vorba de o istorie a poporului germano-austriac, reprezentat de cei 80 000 de germani a căror patrie era Bucovina – nici unul din cei 18 președinți ai Țării nu era născut în Bucovina sau, cel puțin, cetățean al ei – se poate constata că este mai degrabă o eulogie nostalgică a răposatei Monarhii austriece, insuficient de bine camuflată pentru cunoscătorii realității, decât o istorie a apariției acestei populații și a dispariției ei de pe teritoriul Bucovinei și a urmelor lăsate de această prezență, dar nicidecum o istorie a Bucovinei.

Am insistat asupra unor opinii recente, fiindcă ele conțin un avertisment care mi se pare important. Se știe și s-a dovedit că majoritatea covârșitoare a locuitorilor României actuale speră că vor fi primiți cât mai curând în UE. Deocamdată au scăpat de marea putere, Uniunea Sovietică. Dar sceptici cum sunt și cu experiența istorică pe care o au, ei se tem să nu fie înglobați din nou într-o mare putere demodată, fără a avea de fapt altă alegere valabilă. Ei ar vrea, pur și simplu, să se poată încrede în UE.

Dar se ivesc stafii vechi. Dezmembrarea Iugoslaviei, potențial fatală pentru Serbia – dușmanul ereditar al Austriei – într-un război intern de sfârtecare reciprocă; ipoteza mereu reiterată a unei instabilități a României din cauza persecuțiilor la care sunt supuși maghiarii și țiganii, care să se încheie cu integrarea Transilvaniei, fără România, în Europa; afirmația că singura regiune răsăriteană în care existaseră condiții ideale de înțelegere între popoare fusese Bucovina, dar că aceste condiții nu mai există, din vina altora, și că meritul fusese acela al înțeleptei politici sistematice și reușite de conciliere a guvernului central austriac înaintea Primului Război Mondial, toate acestea trezesc reminiscențe familiare. Care a fost realitatea, m-am străduit să demonstrez mai înainte.

Promotorul acestor tendințe se demască într-un volum omagial din anul 1991, în onoarea istoricului bucovinean Rudolf Wagner, care împlinea atunci 80 de ani. (Omagiatul nu are nici un amestec în cele ce urmează). Unul dintre gratulanți este membrul Parlamentului european, Otto von Habsburg. În mesajul său de felicitare se pot citi următoarele: „Istoria Bucovinei [...] este, în orice caz, cea mai bună dovadă de cum s-au putut unifica diferite popoare, cum să fie puse pe o linie comună, și toate acestea într-o atmosferă de libertate. După amara izgonire” – oare o fi gândind că au făcut-o românii și ucrainenii? – „ați făcut totul pentru a-i ține împreună pe concetățenii Dvs. în speranța unui viitor mai bun. Acum, când sărbătoriți a 80-a aniversare, vreau să-mi exprim dorința să vedeți Buchenlandul liberat” – de cine?. „Multora această dorință li se va părea pur și simplu nepotrivită” – de pildă mie! – „cred însă ferm că această libertate va să vină. Am trăit în timpul din urmă atâtea lucruri frumoase, încât nu există nici un motiv pentru a nu privi în viitor cu optimism”. Între timp, domnul von Habsburg a reușit să treacă prin surprindere, prin Parlamentul european, o rezoluție urgentă împotriva României, cauzată de politica ei față de minorități, care periclitează, după părerea unora ca el, pacea. De atunci țiganii au atacat și au prădat complet un tren internațional în Bulgaria; în România așa ceva nu s-a întâmplat încă; între secui și români încă nu a izbucnit un război civil, în Iugoslavia da. Iar Carpații formează și astăzi șira spinării a României și nicidecum granița dintre Europa și Semi-Asia sau între România apuseană, habsburgică și România răsăriteană, sovietică.

În timp ce vechii austrieci, ucrainenii și românii cinstiți își dezvăluie mai mult sau mai puțin deschis opiniile lor opuse și se înfruntă în dispute scrise sau orale, anumiți epigoni ai celor dintâi se folosesc de un camuflaj primejdios: ei stau aparent în slujba integrării statelor Europei de răsărit și a înțelegerii reciproce a popoarelor lor, prescriind o rețetă, doar aparent efecace, și anume aceea a monarhiei multinaționale habsburgice germano-austriece.

Dar UE trebuie să privească către un viitor nou și ar trebui să se ferească de a alege drept model un trecut falimentar. Acesta conține o sămânță din care răsar structuri și atitudini învechite, destinate la rândul lor unei dispariții de obicei brutale. Cred că această avertizare ar trebui luată în serios.

Astăzi românii nu-și doresc nimic mai mult decât integrarea lor într-o Uniune Europeană care să nu reia metodele și greșelile trecutului.

II.2.3. NOTE BIBLIOGRAFICE (BIBLIOGRAPHISCHE NOTEN)

¹ P. G. Dimitriev (editor), *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și din 1774*, Partea I (*Die Moldau zur Zeit des Feudalismus*. Band VII, *Volkszählungen der moldauischen Bevölkerung in den Jahren 1772–1773 und 1774*, I. Teil), Chișinău, Editura Știința, 1975, p. (S.) 370–458.

² Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit (Istoria Bucovinei în epoca modernă)*, Wiesbaden, Editura Harrassowitz, 1993, p. (S.) 28–29.

³ Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. III. Bucovina teritoriu de trecere a evreilor galițieni spre România între 1880 și 1900 (Kritische Untersuchung der österreichischen Volkszählung von 1880 in der Bukowina. III. Die Bukowina als Durchzugsland der galizischen Juden nach Rumänien zwischen 1880 und 1900)*, „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 2, 1995, p. (S.) 339–356.

⁴ Ioan Budai-Deleanu, *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina*. In deutscher Fassung wiedergegeben in Ion Nistors *Rumänen und Ruthenen in der Bukowina*, București, 1915, S. 160–200 und von Adolf Armbruster in *Vom Moldauwappen zum Doppeladler II*, Augsburg, Hofmann Verlag, 1993, S. 254–277. Gekürzte Übersetzung ins Rumänische von G. Bogdan-Duică in „Gazeta Bucovinei”, 1894, und kommentiert von Mihai Iacobescu in der Zeitschrift „Suceava”, XX, 1993, p. (S.) 195–217. Zweisprachiger, vollkommener u. kommentierter rumänisch-deutscher Neudruck, Hrsgb. Radu Grigorovici in *Bukowina in den ersten geographischen, historischen, ökonomischen und demographischen Beschreibungen*, București, Editura Academiei Române, 1998, p. (S.) 373–430. (*Scurte observații despre Bucovina*. Reprodus în limba germană de Ion Nistor în *Românii și rutenii în Bucovina*. București, 1915, p. (S.) 160–200 și de Adolf Armbruster în *De la stema Moldovei la vulturul bicefal*, II, Augsburg, Hofmann Verlag, 1993, p. (S.) 254–277. Traducere prescurtată în limba română de G. Bogdan-Duică în „Gazeta Bucovinei”, 1894 și comentariu de Mihai Iacobescu in revista „Suceava”, XX, 1993, p. (S.) 195–217. Republicată integral în ediție bilingvă, română-germană de Radu Grigorovici (ed.), în *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, București, Editura Academiei Române, 1998, p. (S.) 373–430).

⁵ Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus (Mișcarea națională românească în Bucovina și daco-românismul)*, Graz-Köln, Editura H. Böhlau, 1965.

⁶ Em. Turczynski, *op. cit.* (a. a. O), passim (gänzlich).

⁷ *Ebenda (Ibidem)*, p. (S.) 7.

⁸ *Ebenda (Ibidem)*, p. (S.) 218.

⁹ Radu Grigorovici, *Die österreichische Politik gegenüber der Bukowina und ihre oft unerwarteten Folgen (Politica austriacă față de Bucovina și urmările ei adeseori neașteptate)*, „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 1, 1995, p. (S.) 5–13.

¹⁰ Nebstbei gesagt zeigte die rumänische, „zerlumpte” Armee die Wichtigkeit ihrer Rolle im Südosten Europas, als sie im August 1919 Budapest besetzte und die kommunistische Regierung Béla Kuhns vertrieb. (În treacăț fie spus, armata română „în zdrențe” a dovedit importanța rolului său în sud-estul Europei atunci când, în august 1919, a ocupat Budapesta și a izgonit guvernul comunist al lui Béla Kuhn.)

¹¹ Aurel Onciul, *Organizația României Mari (Die Organisation Großrumäniens)*, Cernăuți, 1920.

¹² R. Grigorovici, *Die österreichische Politik...*, p. (S.) 5–13.

¹³ Anița Nandriș-Cudla, *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean (20 Jahre in Sibirien. Bukowiner Schicksal)*, București, Editura Humanitas, 1991.

¹⁴ Irma Bornemann și Rudolf Wagner (editori), *Mit Fluchtgepäck die Heimat verlassen... (Am părăsii țara cu bagaje de refugiu...)*, Stuttgart/München, 1990.

¹⁵ Erwin Massier, Iosef Talsky, B. C. Grigorowicz, *Bukowina. Heimat von gestern (Bucovina, patria de ieri)*, Karlsruhe, 1956, 3. Auflage (ediția a III-a), 1987.

¹⁶ R. Grigorovici, *Bucovina, fereastră către vest a Moldovei (Bukowina, das westlich gerichtete Fenster der Moldau)*, „Analele Bucovinei”, în anul I, nr. I, 1994, p. (S.) 7–13.

¹⁷ Johann Wolfgang Goethe, *Zahme Xenien, VI. Den Vereinigten Staaten (Xenii blânde, VI. Către Statele Unite)*.

¹⁸ Emanuel Turczynski, *op. cit.* (a.a.O.), passim (gänzlich).

¹⁹ Dimitrie Cantemir, *Historia incrementorum atque decrementorum Aulæ Othomanicæ*, Übersetzung (traduceri), Paris, 1733, Londra, 1735, Hamburg, 1755.

II.3. VIITORUL UNEI ILUZII (DIE ZUKUNFT EINER ILLUSION)

II.3.1. TEXT ORIGINAL*

Titlul acestei expuneri este preluat de la o mică cărțuție a lui Sigmund Freud, în care renumitul om de știință și medic practicant își pune la bătrânețe întrebarea, dacă tot ce a descoperit și aplicat va fi apreciat în viitor și pus în practică sau a fost doar o iluzie. Cum se poate constata acum, Freud avea oarecare dreptate să se îndoiască, căci încrederea în psihanaliză a suferit oarecare scădere.

Noțiunea al cărei viitor vrem să-l cercetăm aici se numește *Ausgleich*. Cuvântul înseamnă la propriu *nivelare* (de exemplu nivelarea creditului și a debitului unui cont). Prin asimilare a luat naștere înțelesul de mediere sau acord.

În politica austriacă termenul a intrat în 1867 când, sub presiunea exercitată fără încetare de unguri de la 1848 încoace, Austria a fost divizată într-o monarhie bicefală: același domnitor devenise împărat al Austriei și rege al Ungariei, noua structură statală chemându-se acum *Österreichisch-ungarische Monarchie* (Monarhia austro-ungară), care constă dintr-un sistem extrem de complicat de instituții cezaro-craieși sau împărătești-regești (k.u.k.), al căror câmp de activitate se întindea asupra întregii formațiuni statale și care se bucurau de largi privilegii, dar aveau și îndatoriri cuprinzătoare. Instituțiile responsabile erau cele trei ministere k.u.k.: Afaceri Externe, Război și Finanțe. Una din părțile teritoriului Monarhiei se chema neoficial Austria cisleithană – după râul de graniță – cealaltă simplu Ungaria și fiecare avea propriile sale instituții și legi. Ducatul Bukowina, recunoscut ca atare în 1862, ținea de Austria cisleithană și toate titlurile și instituțiile ei erau imperiale. Ideologia întregului sistem se numea *dualism* și se bucura numai de o aprobare limitată. Stema imperială înfățișa un vultur bicefal, ale cărui capete priveau în sensuri opuse, oglindind astfel remarcabilele tensiuni existând în continuare între cei doi parteneri.

Evoluția către democrația modernă a Austriei cisleithane se petrecea încet, pornind de la un absolutism rigid, prin altul, moderat prin neglijență, cum spunea Viktor Adler, până la un liberalism împănat cu reforme sociale însemnate. Ea avea loc în salturi mici, declanșate de crize politice, rezolvate fragmentar prin schimbări de guvern. Deși pur tactică și lipsită de strategie, evoluția aceasta în pași mărunți, botezată de răuvoitori *Fortwursteln* (bâlbâială), cum relatează Zöllner¹, a atenuat

* Comunicare prezentată la Conferința științifică internațională *Bucovina, 1861–1918. Aspecte edificatoare pentru o Europă unită?*, Rădăuți, 20–22 septembrie 2000. Publicată în „Glasul Bucovinei”. Revistă trimestrială de istorie și cultură, Cernăuți–București, anul VII, nr. 3 (27), 2000, p. 15–21 și în Ștefan Purici (ed.), *Procese politice, sociale, culturale și economice în Bucovina, 1861–1918. Aspecte edificatoare pentru o Europă unită? Materialele Conferinței științifice internaționale*, Rădăuți, 20–22 septembrie 2000, Suceava, Editura Universității, 2000, p. 157–167. (Aici sunt publicate și două versiuni prescurtate ale comunicării, în limba germană și ucraineană, p. 169–175).

totuși numeroase conflicte politice și sociale, dar, iarăși după Zöllner, „cele două decenii de crize politice austriece vor duce în final la marea catastrofă mondială”.

Trei probleme n-au putut fi cât de cât rezolvate, în ciuda tuturor eforturilor, până în pragul secolului XX, deoarece chiar în cele două jumătăți teoretic echivalente ale Monarhiei bicefale, Austria imperială și Ungaria regală, contrastau puternic în această privință. Este vorba de problemele de limbă, de sistemele electorale și de relațiile interetnice în lăuntru Land-urilor Austriei.

În vremea aceasta s-a născut *cuvântul magic Ausgleich*.

Un prieten, fizician teoretician, mi-a dovedit că există într-adevăr cuvinte magice. În timpul unei discuții importante se născu, din cauza unei deosebiri accentuate de opinii, o divergență care amenința să degenereze într-o ceartă, deoarece nu se întvedea nici o rezolvare rațională. Când prietenul meu rosti cu glas tare: „Asta-i situația!”, se lăsă ca prin farmec o tăcere generală, problema a fost considerată rezolvată, deși nu se găsisse nici o soluție, iar lumea s-a despărțit prietenește.

Așa se întâmpla atunci în Austria la auzul cuvântului *Ausgleich*. Deși Austria și Ungaria fuseseră nevoite să se mulțumească, din cauza numeroaselor dificultăți de ordin pur tehnic, doar cu o soluție de compromis, aproape toată lumea era de părere că se putea ajunge ușor în toate Land-urile Austriei la diverse *Ausgleich*-uri.

Dar, în calea realizării acestei opinii optimiste stăteau multe greutăți.

Problema limbii era probabil cel mai greu de rezolvat. În Austria cisleithană exista o singură limbă de stat, germana, indispensabilă în administrație, justiție și armată; dar, din cauza numeroșilor minoritari naționali, trebuia să se admită și folosirea multor altor limbi. Pentru a putea introduce în învățământ unele limbi minoritare încă nedezvoltate, ele trebuiau reglementate și trebuia instruit personalul didactic necesar etc., etc. Numai pentru a enumera toate problemele ce se iveau pentru a ține seama în oarecare măsură de evoluția crescândă a naționalismului, mi-ar trebui mai mult timp decât cel de care dispun și ar trebui să abordez probleme care m-ar depărta prea mult de subiectul ales. Aș aminti aici numai introducerea termenului de *limbă de conversație* în locul celui de limbă maternă, folosit până atunci, care a dus la dezavantajarea anumitor minorități odată cu colectarea datelor demografice^{2,3}. Ajunge să accentuez aici că, până în 1910, toate încercările de înțelegere în problemele de limbă – cu excepția *Ausgleich*-ului morav de scurtă durată – au eșuat.

Problema sistemelor electorale pentru Dietele Land-urilor și Camera Deputaților de la Viena nu putea fi rezolvată prin acorduri reciproc independente. Soluția optimă de compromis trebuia adaptată pe de o parte structurii etnice, economice și sociale a fiecărui Land și, pe de altă parte, să fie formulată astfel încât să fie aplicată în tot imperiul. Printr-o activitate politică preliminară și printr-o înțelegere discretă între împărat – pe care-l plictiseau pretențiile la privilegii ale nobililor – și social-democrați⁴, s-a fixat drept bază finală dreptul de vot universal, egal și secret, ceea ce implica desființarea curiilor și a dreptului de vot cenzitar.

Relațiile interetnice difereau cât se putea de la land la land. Ele variau de la dușmăni colective, grave, combinate cu violențe factice, pe de o parte, până la

coabitare pașnică, chiar prietenoasă și chiar amestec prin căsătorii mixte. Pe de altă parte, jucau un rol important nenumărați alți factori ca: evenimente istorice, interese politice, condiții demografice și variațiile lor în timp, deosebiri confesionale, stări economice, sociale și culturale, idei preconcepute, tradiții etc. Opinia des exprimată că înrăutățirea acestui fel de relații apărute în această epocă s-ar fi datorat exclusiv apariției naționalismului, este rezultatul unei abordări reduționiste, care poate duce prin simplificarea excesivă la nerecunoașterea factorilor esențiali. Făcând abstracție de explicările date, relațiile interetnice din Austro-Ungaria ofereau o imagine extrem de confuză, care se limpezea apreciabil dacă se neglija Ungaria. În acest caz, încheierea unor acorduri valabile se situa cel puțin în zona posibilului.

Înainte de a mă limita la situația din Bucovina, mai trebuie să intercalez unele considerații generale despre Ausgleich-uri.

Se postula și se mai postulează și astăzi că Ausgleich-urile, de orice fel ar fi, ar contribui hotărâtor la stabilizarea unui mare imperiu multiethnic. Analiza și realitatea arată mai degrabă contrariul. Tensiunile dinlăuntrul unei țări se descarcă cel mai adeseori prin conflicte, separate în spațiu și timp, între un număr limitat de membri a două grupări diferite. Cu cât într-un stat, de pildă, cele două grupări sunt mai intim amestecate în spațiu, cu atât mai rar certurile ajung la forme violente și simțul de comunitate se restabilește mai curând. Între locuitorii unui oraș mare, în care două grupări etnice trăiesc în cartiere strict separate, de exemplu de un râu, ca la Saraievo, ciocnirile, odată apărute, nu încetează și devin tot mai sângeroase, orașul devine în întregime de nelocuit și se scindează în două orașe separate de dușmănie. Încercări exterioare bine intenționate de a restabili prin forță fosta transparență în amândouă sensurile și pentru amândouă grupările a liniei de separare, după ce ordinea a fost reintrodusă, duc la *creșterea* simțului de separare dintre ele, căci această linie devine, din una abstractă, o graniță veritabilă, păzită de grăniceri ai unei armate străine și de vameși. În principiu, șansele de restabilire a unei conviețuiri pașnice sunt bune, dar odată întâmplare și acutizate, conflictele lasă întotdeauna cicatrice vizibile, care dispar abia la generațiile viitoare. Într-adevăr, lumea noastră nu duce lipsă de exemple ale unor astfel de evenimente. Astfel, în statele din sudul Statelor Unite ale Americii se mai arborează steagul Confederației și chiar Ku-Klux-Klan-ul se mai face remarcat.

Dar ce au de a face toate acestea cu Ausgleich-urile din Austria?

Să analizăm mai întâi primul și cel mai amplu Ausgleich, cel austro-ungar din 1867. Revoluția de la 1848 a fost zdrobită, dar nu fără ajutor din partea Rusiei și a rezistenței românești. Două încercări de înțelegere austro-ungară au eșuat⁵. Dar și Austria era vizibil slăbită de pe urma mai multor bătălii și războaie pierdute. Bazat pe un compromis, a luat naștere o structură statală extrem de complicată, denumită *Monarhia austro-ungară*, în care două țări, aproape echivalente, legate printr-un domnitor comun, se obligau să funcționeze în bună înțelegere și să ierte, și să uite neînțelegerile dușmănoase din 1848. Dar buna înțelegere nu s-a realizat, iar ura ungarilor nu era nicidecum potolită, deși la încheierea acordului amândouă părțile trebuiseră să cedeze câte ceva, justificând în acest fel denumirea de *Ausgleich*.

Între cele două componente ale Monarhiei bicefale fuseseră prevăzute întâlniri periodice, dar la fiecare întâlnire frecuşurile se întreau. Se ajunsese până acolo ca politicienii unguri, mai ales nobilii și latifundiarii, să pretindă o oștire ungurească separată și numai intervenția personală a împăratului – „Nu, oștirea mea este și va rămâne cum a fost, comună și unitară!” – a împiedicat această transformare. Nu numai imperiul, dar și perechea imperială era divizată, împărăteasa Elisabeta fiind partizana nobilimii ungare, elegantă și cavalierească.

Stilul de guvernare, mai relaxat și mai tolerant al Austriei cisleithane, se abătea și el tot mai evident de regimul sever, dușmănos față de minorități, din Ungaria, care voia să deznaționalizeze complet toate minoritățile etnice, inclusiv pe cea a germanilor care trăiau în lăuntru ei, ceea ce a continuat chiar și în timpul Primului Război Mondial. Ce să mai vorbim de patrioții unguri radicali, care au întreprins în această epocă câteva atentate nereușite la viața primului-ministru, contele Tisza István, mare apărător al dualismului și prieten intim al împăratului Franz Joseph, atentate cărora le-a căzut victimă până la urmă, după prăbușirea Monarhiei habsburgice, la sfârșitul anului 1918.

Cel ce urmărește mai de aproape atitudinea guvernului și a comandamentului armatei ungare în cursul Primului Război Mondial poate recunoaște ușor că victoria Puterilor Centrale nu le stătea deloc la inimă. Când, la cererea comandamentului armatei austriece țărani bucovineni au fost deportați spre România, atunci încă neutră, peste Ungaria, în Tirol, împreună cu vitele lor, pentru a pune în fața trupelor rusești invadatoare o țară pustie – așa cum rușii îl obligaseră pe Napoleon să se retragă – căile ferate ungare au refuzat să le pună la dispoziție vagoane pentru vite. Transportul s-a efectuat abia după ce țăranii își vânduseră vitele pe prețuri de batjocură. Tatăl meu, care se ocupa atunci de refugiații bucovineni, a pus în Parlamentul austriac întrebarea dacă Ungaria luptă de partea Austriei sau nu.

Astfel s-a manifestat Ausgleich-ul austro-ungar după vreo 50 de ani. Prin refuzul ei de a se ralia, în octombrie 1918, propunerii tardive a împăratului Karl I de federalizare a Austro-Ungariei, ea a renunțat de bună voie la propriul ei vis al unei Ungarii Mari, uninaționale.

În continuare, mă voi ocupa de următoarele două eforturi de a realiza alte acorduri asemănătoare, când voi ajunge să vorbesc despre Ausgleich-ul bucovinean. Despre acordul germano-ceh, boemo-morav, eșuat, am spus puținul necesar; trebuie, totuși, să adaug numai că el n-a reușit exclusiv din motive lingvistice, ci și din cauza marilor pretenții politice ale cehilor, care depășeau chiar pe cele acordate ungarilor în 1867.

Ausgleich-ul bucovinean a luat naștere, cum se știe, din inițiativa juristului și economistului român, înalt calificat, credincios sută la sută Austriei, Aurel Onciul⁶. El renunță, pe la 1900, la cariera sa politică în serviciul guvernului morav, din cauza prevederilor lingvistice impuse funcționarilor ce activau în Moravia – dar la care s-a renunțat ulterior – și devine curând, în landul său de origine, o figură politică importantă, ca șef al unui partid cu mari succese electorale, care ocupa neîntreput, între 1902 și 1918, locurile de deputat în Dieta Țării și în Camera Imperială. Prin manevre politice abile, el reuși să treacă prin Dietă, cu sprijinul tuturor deputaților

români și a numeroși reprezentanți ai altor naționalități, un sistem electoral larg și democratic, aplicabil pentru Dieta Bucovinei, care n-a fost însă promulgat de împărat, întrucât principiile sale trebuiau adaptate întregului imperiu.

Alegerile din Bucovina pentru Dieta Țării și Camera Imperială care au urmat s-au desfășurat într-un sistem similar cu cel votat anterior în Bucovina, și au dus, în ciuda varietății etnice deosebit de mari a populației ei, la un Ausgleich admirat de multă lume. Singura sa aplicare se referea la *separarea* candidaților și alegătorilor în cinci corpuri închise, care corespundeau celor cinci etnii mai numeroase ale ducatului: ruteni, români, germani, evrei și polonezi⁷. Membrii celorlalte etnii au fost repartizați la corpurile electorale cele mai apropiate din punct de vedere etnic sau confesional. Numărul candidaților de care dispunea fiecare corp electoral era adaptat pe cât posibil numărului de alegători. Firește, un român nu putea vota pentru sau contra unui candidat german. Acest sistem electoral a fost votat de Dietă în ultimul moment al existenței ei. Cu adevărat mulțumiți nu erau decât evreii, care fuseseră până atunci considerați ca germani, din cauza limbii lor populare, idișul, și erau considerați acum ca o etnie separată.

Din punct de vedere tehnic, noul sistem electoral se dovedi neașteptat de eficient în 1910, datorită renumitei birocrății austriece. Semne de nemulțumire apărură imediat după alegeri; ele întârziară inaugurarea Dietei nou alese cu mai mult de un an. Frunzașul integru și stimat al românilor, Iancu Flondor, se retrase din viața politică, iar în octombrie 1918, când Monarhia bicefală se fărâmița, Ausgleich-ul bucovinean ar fi dus, la o analiză mai atentă, oricât de paradoxal ar părea, mai degrabă la o scindare a Bucovinei. Datorită separării politice dintre români și ruteni, introdusă de Ausgleich, simțul de comunitate fusese apreciabil slăbit. Fiecare grupare etnică urmă drumul său propriu, deosebit. Românii, prea slabi pentru a-și impune singuri voința și judecând bine situația, se adresară aliatului lor firesc, România⁸, acum învingătoare, singura care dispunea în regiune de o armată bine înarmată, disciplinată și călită în luptă. Rutenii puseseră forțele lor sub comanda unui arhiduce austriac lipsit de experiență, probabil cea mai mare eroare care se putea comite atunci. Astfel, Ausgleich-ul bucovinean a împiedicat într-adevăr scindarea Bucovinei, ușurând realipirea ei integrală la România, dar iarăși paradoxal, nu din cauza nerealizării înțelegerii dintre români și ruteni, ci, dimpotrivă, din cauza introducerii în mentalitatea grupărilor etnice a ideii separării, care se denumeste adeseori în mod greșit naționalism.

Firește, despre o contribuție a acestui Ausgleich bucovinean – extrem de limitat din punct de vedere politic, spațial și numeric și, în general, al complexității și al anvergurii sale – la salvarea Imperiului Austriac poate fi tot atât de puțin vorba, ca și despre o contribuție marcată a sa la prăbușirea imperiului din cauza nerespectării prevederilor sale, care priveau de altfel doar sistemul electoral, și nu puteau fi comparate cu multilateralitatea și raza de acțiune a Ausgleich-ului austro-ungar⁹.

Dar acest cuvânt magic nu și-a pierdut nici astăzi forța, deși în acest din urmă caz s-a dovedit a fi o *iluzie fără viitor*. Celălalt cuvânt magic cu care vom avea de-a face de acum înainte este *Bucovina*. Oficial ea nu mai există. Fragmentele ei, întrucâtva amplificate, au căpătat în Ucraina și în Bucovina denumiri legate de

capitalele lor. Și totuși noi ne simțim aici, în ciuda unei separări de peste 50 de ani, ca membri ai unei comunități. Îndeosebi diaspora bucovineană se mândrește cu Bucovina austriacă, pașnică, înfloritoare, în care 11 naționalități conviețuiau în deplină armonie, fericite și îndestulate, sub dinastia de Habsburg. Aceasta este o idilă exagerată, născută din nostalgie și nu poți interzice nimănui să se delecteze cu ea.

Ceea ce mi se pare cel puțin mie îngrijorător, este că există oameni de bună credință care cred sincer că, datorită încheierii reușite a unui *Ausgleich*, Bucovina austriacă, pașnică și multietnică, ar putea servi într-adevăr drept model Europei în construcție. În primul rând acest acord nu era decât o reformă electorală bazată, din păcate, pe separări interetnice și nu pe colaborare interetnică, un domeniu în care Europa nu are nevoie de sfaturi. În al doilea rând, Bucovina n-a fost o țară a *înțelegerii* reciproce, ci a *toleranței* reciproce, care exista încă pe atunci, când ea nu se chema Bucovina. Toleranța domnea în lăuntrul unei populații rare, care prin îndeletnicirile ei – creșterea vitelor, agricultura, apicultura, grădinăritul, prelucrarea lemnului și a pietrei și altele – precum și prin modul simplu de viață, nu era înclinată spre război și cuceriri sau spre certuri între vecinii depărtați unii de alții în satele răsfirate.

Pentru a termina prelegerea mea, mai am nevoie de o scurtă privire în urmă.

După 1862, când Bucovina autonomă face progrese rapide în toate domeniile, ea se prefăcu, în ciuda micimii sale, într-un giuvaier al Austriei. Posesiunea ei punea un zăvor în calea Rusiei care înainta către Bosfor. Ea lega, prin drumuri ușor practicabile, pantele sudice cu cele nordice ale Carpaților Păduroși. Bogată în lemn de construcție și de foc, în sare și minereuri cu conținut de mangan, bogată în ogoare neobișnuit de fertile și în pășuni grase, ea furniza din belșug materii prime ieftine, alimente vegetale și animale obținute prin munca micilor proprietari de pământ și a țăranilor liberi, al căror sol provenea din bogățiile mănăstirilor ortodoxe expropriate. Deși extrem de conservatoare, dar tolerantă față de alte credințe, fără ruguri pentrueretici sau vrăjitoare, Biserica Ortodoxă nu avea tendințe de dominație suprastatală sau universală. Bărbații, deși curajoși și robuști, detestau disciplina de tip militar și, de aceea, și serviciul militar. Creșterea cailor se făcea sub control militar și corespundea, în timpul acela, unei producții de tancuri.

Pe scurt, Austria avea tot interesul să țină Bucovina în afara teatrelor de război și lucrul acesta s-a întâmplat chiar atunci când Austria se afla în stare de război cu Turcia în Principatele dunărene. Acest fapt a contribuit în mod esențial la mentalitatea pașnică a populației Bucovinei. Același lucru este valabil și pentru birocrăția și jurisdicția incoruptibilă și eficientă a Austriei.

Cum am spus mai înainte, problema tensiunilor interetnice a fost, ce-i drept, rezolvată în aparență, dar superficial și numai formal. Metodele folosite au întărit mentalitatea separatistă. Privită din afară, Bucovina merită cu oarecare dreptate porecla de *Elveție de răsărit*. N-a meritat însă nici în epoca de care ne-am ocupat aici, și în nici un caz acum, pe cea de *Mică Europă*. Exista pe atunci și a dispărut de mult doar o mică mișcare paneuropeană condusă de baronul Capri. Arareori au existat partide politice care să nu fi fost scindate etnic sau ideologic. La români găsim tineri democrați și bătrâni conservatori, precum și daco-români și austrofilii

convinși, care erau ba aliați, ba în conflict; existau trei partide social-democrate – român, ucrainean și evreiesc – care formau un partid social-democrat comun, în care nu se ducea lipsă de tensiuni; la ucrainenii găseai naționaliști, rutenii filoaustrieci și ruși vechi; iar printre evrei găseai habotnici, hasizi, sioniști și asimilați, toți învrăjbiți. Până aici lucrurile erau oarecum normale pentru o democrație tânără, într-o țară cu o populație pestriță.

Neeuropean era faptul că cei mai mulți oameni, atât cei de sus, cât și cei de jos, evitau contactul cu cei ce gândeau sau simțeau în alt fel; iar dacă contactul avea loc, nu se întâmpla să se încreadă unul în celălalt sau să încerce să-i înțeleagă punctul de vedere. Aceasta era atunci mentalitatea și că nu era europeană o dovedesc evenimentele din octombrie-noiembrie 1918.

Cei vreo 80 de ani tragici care s-au scurs de atunci n-au ameliorat situația, ci au înrăutățit-o considerabil. Germanii, polonezii și evreii au dispărut aproape complet din fostul spațiu bucovinean și, în primul rând, există o graniță trasată de Stalin cu acordul lui Hitler, bine păzită, care trebuia să-i separe pe ucrainenii de români, făcându-i cetățeni ai unui mare imperiu multinațional. Germanii, respectiv polonezii și evreii bucovineni, trăiesc acum mai ales în Germania, Polonia și Israel. Alți bucovineni, de toate naționalitățile, fără deosebire, sunt răspândiți în toată lumea. Mai problematică este situația relativ numeroșilor români și așa-zisilor moldoveni care trăiesc la nordul graniței și aceea a mai puțin numeroșilor ucrainenii care trăiesc la sud de ea.

Cum îndeosebi românii sunt destul de numeroși și locuiesc destul de compact pentru a reprezenta o grupare etnică, atunci conform mentalităților actuale, ei sunt percepuți ca un corp străin și asupra lor se concentrează antipatia și chiar ura împotriva celui diferit de tine însuși. Și ce nenorociri poate genera acest fel de sentiment am putut vedea din plin. Nu trebuie decât să înșir numele câtorva perechi de națiuni europene: sârbii și bosniacii; spaniolii și bascii; francezii și corsicanii; grecii și valahii; slovacii și țiganii; germanii și turcii; și cu nu prea mult timp în urmă germanii și evreii sau rușii și ucrainenii și românii din Bucovina.

Pentru toți românii și probabil pentru o mare parte din ucrainenii, cuvintele magice *Uniunea Europeană* vor fi acelea care ne vor elibera deodată de toate dificultățile și de toate grijile. Să fie oare vorba de data asta de o iluzie *cu viitor*? Cum putem noi îndeplini condițiile normale pentru a fi primiți? Pot fi propuse în mod serios Bucovina austriacă multinațională și Ausgleich-ul național bucovinean drept model pentru întreaga Europă? N-a fost oare Ausgleich-ul bucovinean mult prea limitat, iar țara mult prea mică, prea pestriță și condițiile prea aparte? Și nu există încă multe alte obiecții, amintite mai sus?

Să stabilim mai întâi că în Europa există o singură țară, care îndeplinește toate condițiile necesare pentru a intra în UE, dar nu face parte din ea; aceasta este, fără exagerare, Elveția. Ea este săracă în bogății naturale, bogată în libertăți raționale, locuită de oameni harnici de trei naționalități diferite, care trăiesc alături în deplină înțelegere reciprocă, liniștiți, pașnici și îndestulați. Atât Europa, cât și noi ar trebui să studiem cu atenție acest sistem.

Vreau să avertizez pe cei interesați să nu considere chiar Bucovina austriacă și Ausgleich-ul bucovinean drept un model pentru o nouă Uniune Europeană. Atât noi, cât și Uniunea ar trebui să învățăm din soarta Bucovinei, ce ar trebui să fie evitat și pe ce să se clădească. Dacă vrem să găsim un model demn de imitat, care a funcționat aproape perfect de mai mult de trei secole în sud-estul Europei, aproape de Balcani, aș recomanda Banatul.

El este locuit de patru grupări etnice, numeric comparabile. Sârbii și românii sunt autohtoni, ungurii și germanii au imigrat mai târziu. Ei locuiesc în mici insule neregulat împrăștiate, dar izolate. După Primul Război Mondial, Banatul a fost împărțit pașnic în două părți adiacente, între Serbia și România, printr-o graniță mai mult sau mai puțin etnică, deși în Austro-Ungaria se mai conta pe posibilitatea că se va ajunge cu această ocazie – între cele două state victorioase de rangul doi – la stare de război. La soluția pașnică s-a ajuns datorită faptului că relațiile la nivel statal între sârbi și români au fost strânse și armonioase timp de multe secole, precum și că respectivele familii regale erau încuscite. Numai comuniștii sovietici au reușit pe timpul lui Tito să-i învrăjbească temporar. Și acum lucrul s-a întâmplat din nou, după intervenția armată în Kosovo, dar inamicii lui Miloșevici se refugiază în Banatul românesc.

Între cele patru grupări etnice din Banat n-au existat și nu există tensiuni sau conflicte. Acolo unde sunt în minoritate, ele se bucură de toate drepturile cuvenite. Bune sunt și relațiile culturale interetnice. Nu departe, în josul Dunării și la sud de ea, pe Valea Timocului, deci de asemenea în Serbia, trăiesc sub numele nu întâmplător de vlahi multe mii de români, complet lipsiți de drepturi de grupare etnică, care vorbesc, din lipsa de învățământ în limba lor, un grai arhaic, lipsit de gramatică și greu inteligibil. În amândouă cazurile este vorba de aceleași state și de aceleași naționalități, dar de mentalități diferite.

Dacă și noi, bucovinenii, vrem să fim europeni veritabili, trebuie să comutăm nu numai oficial și superficial predispoziția în fond pașnică a populației autohtone și imigrate, de la xenofobie și ură, la înțelegere și conlucrare, fără a renunța la sentimentul național. Nu ajunge să interzicem și chiar să pedepsim acte reprobabile, ca arderea steagului național al unui stat vecin și simbolul etnic al unei grupări etnice conlocuitoare sau profanarea unor morminte prevăzute cu inscripții într-o limbă necunoscută. Oamenii trebuie educați să se îngrețoseze la vederea unor astfel de procedee. De fapt aceasta nu înseamnă decât să ne autoeducăm în sensul moralei creștine. La această concluzie am ajuns în mod neașteptat, după ce meditasem asupra tuturor celor scrise anterior.

Deoarece mă îndoiesc că voi mai fi în stare să pot participa la viitoarea noastră întâlnire de acest fel, vreau să-mi iau rămas bun de la domniile voastre și să doresc generațiilor viitoare să poată trăi pașnic, îndestulați și în bună înțelegere, cum se povestește că ar fi fost cândva în toată Bucovina, fără să trebuiască să aștepte până ce Otto von Habsburg¹⁰ sau urmașii săi îi vor *elibera* și până ce bisericile noastre dreptcredincioase, *în bună înțelegere*, vor reuși să convingă toate oile păstorite, de mesajul de iubire al lui Hristos.

II.3.2. ÜBERTRAGUNG AUS DEM RUMÄNISCHEN*

Der Titel dieses Vortrages ist einem Büchlein Sigmund Freuds entnommen, in dem der berühmte Wissenschaftler und praktische Arzt sich im Alter die Frage stellt, ob alles was er entdeckte und anwandte auch zukünftig Geltung finden wird und noch angewandt werden wird, oder nur eine Illusion war. Wie man jetzt feststellen kann, hatte er einigen Grund daran zu zweifeln, denn der Glaube an die Psychoanalyse hat so manche Einbusse erfahren.

Der Begriff, dessen Zukunft wir hier untersuchen wollen, heißt *Ausgleich*. Er bedeutet eigentlich eine Angleichung (z.B. der Soll- und Habenseite eines Kontos). Durch Anlehnung entstand auch der Sinn von Vermittlung oder Aussöhnung.

In die österreichische Politik drang diese Benennung 1867 ein, als unter dem seit 1848 währenden Druck der Ungarn, Österreich in eine Doppelmonarchie gespalten wurde. Derselbe Herrscher wurde Kaiser von Österreich und König von Ungarn und das neue Staatsgebilde hieß *Österreichisch-ungarische Monarchie* und bestand aus einem äußerst komplizierten System von kaiser- und königlichen (k.u.k.) Institutionen, deren Wirkungsgebiet sich auf das ganze Staatsgebilde erstreckte und demgemäß sich weiter Vorrechte erfreute, aber auch allgemeinere Verpflichtungen hatte. Die zuständigen Einrichtungen waren die drei k.u.k. Reichsministerien für Außenpolitik, Krieg und Finanzen. Der eine Teil des Gebildes hieß unoffiziell cisleithanisches Österreich – nach dem sie trennenden Fluss –, der andere schlicht Ungarn, und jedes hatte seine eigenen spezifischen Einrichtungen und Gesetze. Das 1862 anerkannte Herzogtum Bukowina gehörte zum cisleithanischen Österreich und alle höheren Einrichtungen und Titel waren kaiserlich. Die Ideologie des ganzen Systems hieß Dualismus und erfreute sich nur begrenzter Zustimmung. Das Staatswappen zeigte einen doppelköpfigen Adler, dessen zwei Köpfe in entgegengesetzte Richtungen blickten und derart die weiter bestehenden, erheblichen Spannungen zwischen den zwei Partnern widerspiegeln.

Die Entwicklung des cisleithanischen Österreich in Richtung einer modernen Demokratie verlief langsam auf dem Wege von einem strengen und, sodann, über einen, von Viktor Adler ironisch benannten „durch Schlamperei gemilderten“ Absolutismus bis zu einem mit sozialen Reformen versehenen Liberalismus, in kleinen, von politischen Krisen ausgelösten Sprüngen, die, von Regierungswechseln begleitet, nur Teillösungen entsprachen. Diese rein taktischen Schritte, die jeglicher Strategie entbehrten, von böswilligen Leuten, nach Zöllner¹, als *Fortwursteln* verspottet, haben doch zahlreiche politische und soziale Konflikte

* Eine verkürzte deutsche sowie eine verkürzte ukrainische Version wurden in Ștefan Purici (ed.), *Procese politice, sociale, culturale și economice în Bucovina, 1861–1918. Aspecte edificatoare pentru o Europă unită? Materialele Conferinței științifice internaționale, Rădăuți, 20–22 septembrie 2000*, Suceava, Editura Universității, 2000, S. 169–175 veröffentlicht. Studiu tipărit în „Kaindl Archiv“. Zeitschrift des Bukowina-Instituts für den Kulturaustausch mit den Völkern Mittel- und Osteuropas, Augsburg, nr. 49/50, 2002, p. 3–10.

entspannt; jedoch werden, wieder nach Zöllner, die beinahe zwei Jahrzehnte andauernden österreichischen politischen Krisen am Ende die große Weltkatastrophe auslösen.

Drei Fragen konnten bis zur Jahrhundertwende trotz aller Bemühungen nur in geringem Maße gelöst werden, da diesbezüglich die zwei theoretisch gleichwertigen Partner der Doppelmonarchie – das Kaiserreich Österreich und das Königreich Ungarn – im scharfem Gegensatz standen. Es handelte sich um sprachliche Fragen, um Wahlsysteme und um interethnische Beziehungen innerhalb der österreichischen Länder.

Damals entstand das Zauberwort *Ausgleich* im politischen Sinne.

Einer meiner Freunde, ein theoretischer Physiker, bewies mir, daß es wirklich magische Worte gibt. Während einer wichtigen Diskussion, entstand infolge scharfer Meinungsverschiedenheiten ein Streit zwischen den Teilnehmern, der die Tendenz zeigte in einen Zank auszuarten, da keine rationale Lösung in Aussicht schien. Da rief mein Freund plötzlich: „Asta-i situația“! (das heißt etwa: „So ist's halt“), worauf es sofort, wie durch einen Zauber, still wurde: man betrachtete die Frage als gelöst, obwohl keine Lösung gefunden worden war, und schied freundschaftlich voneinander.

So war es damals mit dem Zauberwort *Ausgleich*. Da Österreich und Ungarn infolge zahlreicher Schwierigkeiten rein technischer Art sich mit einer *Ausgleich* benannten Kompromißlösung begnügen mussten, war man allgemein der Meinung, daß man auch in den oben angeführten offen stehenden Fragen in allen Ländern Österreichs leicht zu verschiedenen Ausgleichen kommen könnte.

Nur standen der Verwirklichung dieser optimistischen Auffassung viele Schwierigkeiten im Wege.

Die Sprachenfrage war wohl am schwierigsten zu bewältigen. Es gab im cisleithanischen Österreich eine einzige Staatssprache, Deutsch, in Verwaltung, Justiz und Armee unentbehrlich; aber infolge der zahlreichen Mitglieder nationaler Minderheiten, war Mehrsprachigkeit vorausgesetzt. Selbst die Schriftzeichen waren nicht einheitlich. Für die Schulen mussten die weniger entwickelten Sprachen der Minderheiten nach gewissen Regeln eingebaut werden und das nötige Unterrichtspersonal ausgebildet werden, usw., usw. Um alle auftretende Probleme auch nur aufzuzählen und die anwachsende Entwicklung des Nationalismus in Betracht zu ziehen, benötigte ich viel mehr Zeit als jene, über die ich verfüge, und müsste auf Gebiete eingehen, die ich hier nicht anschnitten möchte. So war z. B. die Einführung des Begriffes *Umgangssprache* an Stelle der bis dahin üblichen Muttersprache bei Volkszählungen für gewisse Mindereheiten äußerst nachteilig^{2,3}. Es möge deshalb hier genügen zu betonen, daß bis 1910 praktisch alle Versuche sich über diesbezügliche Fragen zu verständigen, mit Ausnahme eines kurzzeitigen mährischen Ausgleiches, scheiterten.

Die Frage der Wahlordnungen für die Landtage und das Wiener Abgeordnetenhaus konnte nicht durch von einander unabhängige Ausgleiche gelöst werden. Die optimale Kompromißlösung musste einerseits der ethnischen, wirtschaftlichen und sozialen Struktur jedes einzelnen Landes angepasst werden und andererseits so formuliert werden, daß es im ganzen Reich angewendet werden

konnte. Dies gelang wirklich mehr oder weniger in Österreich dadurch, daß nach einiger politischen Vorarbeit und durch eine diskrete Verständigung zwischen dem Kaiser – dem der Adel mit seinen Ansprüchen auf Privilegien auf die Nerven ging – und den Sozialdemokraten⁴, als Endziel das allgemeine, gleiche und geheime Wahlrecht festgesetzt wurde, was natürlich die Abschaffung der Kurien und des zensorialen Wahlrechts voraussetzte.

Die interethnischen Beziehungen waren von Land zu Land so unterschiedlich wie möglich. Sie schwankten zwischen argen, mit tätlichen Ausschreitungen verbundenen, kollektiven Feindschaften und friedlichem, ja freundschaftlichem Nebeneinanderleben und sogar Vermischung durch Mischehen. Andererseits spielten unzählige Faktoren wie politische Interessen, geschichtliche Vorgänge, demographische Verhältnisse und deren zeitliche Änderungen, konfessionelle Unterschiede, wirtschaftliche, soziale und kulturelle Umstände, Voreingenommenheiten, Tradition usw. eine große Rolle. Die oft ausgesprochene Meinung, daß an der in dieser Zeitspanne erfolgten Verschlechterung dieser Art von Beziehungen allein das Auftreten des Nationalismus schuld war, ist eine reduktionistische Auffassung, die durch übertriebene Vereinfachung zur Verkennung der ausschlaggebenden Faktoren führen kann. Abgesehen von den angebotenen Erklärungen, bildeten die interethnischen Beziehungen in Österreich-Ungarn ein verwirrendes Bild, das sich jedoch merklich vereinfachte, wenn man von Ungarn absah. Wirksame Ausgleiche lagen dann wenigstens im Bereich des Möglichen.

Bevor ich mich auf die Lage in der Bukowina beschränke, muss ich noch eine allgemeine Betrachtung über Ausgleiche einflechten.

Es wurde und wird noch heute postuliert, daß Ausgleiche, welcher Art auch immer, zur Stabilisierung eines großen, multiethnischen Reiches entscheidend beitragen. Analyse und Wirklichkeit zeigen eher das Gegenteil. Die interethnischen Spannungen innerhalb eines Landes entladen sich meistens zwischen zahlenmäßig begrenzten Mitgliedern zweier Volksgruppen in räumlich und zeitlich getrennten Konflikten. Je enger in einem Dorf die zwei Volksgruppen räumlich vermischt sind, um so seltener kommt es zu gewaltsam verlaufenden Zwisten und das Gefühl der Zusammengehörigkeit stellt sich bald wieder ein. Falls in einer großen Stadt, in der die zwei Volksgruppen scharf von einander getrennt, z.B. durch einen Fluss, in verschiedenen Stadtteilen wohnen, wie in Sarajewo, so hören die einmal eingetretenen Zusammenstöße nicht auf und werden immer blutiger; die Stadt als Ganzes wird unbewohnbar und zerfällt in zwei durch Feindschaft getrennte Städte. Gutgemeinte, gewaltsame Versuche, die vorher für beide Seiten in beide Richtungen durchlässige Trennlinie wieder herzustellen, führen zu einem *noch stärkeren* Gefühl der Nichtzusammengehörigkeit, denn aus einer abstrakten Trennlinie wird – falls der Frieden wieder hergestellt wurde – zu einer von fremden Grenzschutz und Zöllnern bewachte Grenze. Die Aussichten auf ein neues friedliches Zusammenleben scheinen im Prinzip gut zu sein; jedoch einmal eingetretene und dann verschärfte Konflikte lassen immer sichtbare Narben übrig, die erst in den nächsten Generationen verschwinden. An Beispielen für solche Geschehnisse fehlt es wirklich nicht auf dieser Welt. Selbst in den Südstaaten der

Vereinigten Staaten von Amerika hisst man noch die Fahne der Konföderierten und sogar der Ku-Klux-Klan macht sich noch bemerkbar.

Was hat aber all dies mit den österreichischen Ausgleich zu tun?

Betrachten wir zuerst den ersten und großzügigsten Ausgleich, den österreich-ungarischen von 1867. Die '48-er Revolution der Ungarn war niedergeschlagen, aber nur mit russischer Hilfe und dank dem Widerstand der Rumänen. Zwei ungarisch-rumänische Versöhnungsversuche misslangen⁵. Aber Österreich war durch mehrere verlorene Schlachten und Kriege sichtbar geschwächt. Ein auf Kompromisse fußendes und äußerst kompliziertes Staatsgebilde, *Österreichisch-ungarische Monarchie* genannt, entstand, im dem zwei beinahe gleichwertige Länder, durch dasselbe Herrscherhaus verbunden, sich verpflichtet hatten in Eintracht zu funktionieren und die Feindseligkeiten von 1848 zu vergeben und zu vergessen. Aber die Eintracht blieb aus und der Hass der Ungarn war keinesfalls beschwichtigt, obwohl beim Abschluss der Verständigung beide Teile nachgeben mussten, was den Ausdruck *Ausgleich* rechtfertigte.

Periodische Zusammenkünfte zwischen den zwei Komponenten der Doppelmonarchie waren vorgesehen worden, aber bei jeder Verhandlung wurden die Reibereien immer stärker. Es kam so weit, daß die ungarischen Politiker, hauptsächlich Adlige und Großgrundbesitzer, ein getrenntes ungarisches Heer forderten und nur der direkte Eingriff des Kaisers – „Mein Heer ist und wird so bleiben, gemeinsam und einheitlich, wie es war“ – verhinderte dies. Nicht nur das Reich, sondern auch das Herrscherpaar war gespalten: Kaiserin Elisabeth hielt es mit dem schmucken und ritterlichen ungarischen Adel. Auch wich der relativ laxen und toleranten Regierungsstil im cisleithanischen Österreich immer auffälliger vom strengen, minoritätsfeindlichen Regime in Ungarn ab, das alle nationalen Minderheiten, einschließlich der dort lebenden Deutschen, vollkommen entnationalisieren wollte, was auch während des ersten Weltkrieges vor sich ging. Von den radikalen ungarischen Patrioten will ich nicht reden, die während derselben Zeitspanne einige mörderische Attentate auf den mit Kaiser Franz Joseph eng befreundeten Verfechter des Dualismus, Ministerpräsident Tisza István erfolglos ausführten und denen er schließlich, nach dem Zusammenbruch der Habsburgmonarchie, Ende 1918 erlag.

Wer die Einstellung der ungarischen Regierung und des ungarischen Heereskommandos während des ersten Weltkrieges näher verfolgt, kann leicht erkennen, daß ein Sieg der Zentralmächte ihnen gar nicht am Herzen lag. Als bukowiner Bauern auf Verlangen des österreichischen Heereskommandos, durch das noch neutrale Rumänien, über Ungarn nach Tirol samt ihrem Vieh abgeschoben wurden, um den einmarschierenden Russen ein ödes Land als Hindernis entgegenzustellen, so wie die Russen seinerzeit Napoleon zwingen abzuziehen, verweigerte die ungarische Eisenbahn Viehwagons zur Verfügung zu stellen. Der Transport erfolgte erst, nachdem die Bauern ihr Vieh zu Spottpreisen verkauft hatten. Mein Vater, der sich damals um die bukowiner Flüchtlinge kümmerte, stellte dann im Wiener Parlament die Anfrage, ob Ungarn auf der Seite Österreichs kämpfe, oder nicht.

So wirkte sich der ungarisch-österreichische Ausgleich nach etwa 50 Jahren aus. Durch die Weigerung Ungarns sich an der Ende 1918 von Kaiser Karl I. verspätet vorgeschlagenen Föderalisierung Österreich-Ungarns teilzunehmen, hat es freiwillig auf die Verwirklichung ihres Traumes eines uninationalen Groß-Ungarns verzichtet.

Über die zwei auf den österreichisch-ungarischen Ausgleich folgenden Bemühungen weitere ähnliche Abkommen zu verwirklichen, will ich nun eingehen, wodurch ich auf den bukowiner Ausgleich zu sprechen komme. Über den missglückten tschechisch-deutschen, mährisch-böhmischen Ausgleich habe ich das wenige Notwendige gesagt und habe nur noch festzustellen, daß er hauptsächlich aus sprachlichen Gründen, aber auch an den hohen politischen Forderungen der Tschechen, die sogar jene überschritten, die 1867 den Ungarn gewährt wurden, scheiterte.

Der Bukowiner Ausgleich entstand, wie bekannt, auf Anregung des hundertprozentig austriatreuen, hochgebildeten rumänischen Juristen und Ökonomen Aurel Onciul⁶. Er verzichtete 1900 auf seine politische Karriere im Dienste der mährischen Regierung, die durch die später wieder fallengelassenen sprachlichen Vorschriften für in Mähren waltenden Beamten, gefährdet war. Er wurde in Kürze in seinem Heimatland eine wichtige politische Figur, als einer in Wahlen erfolgreicher Parteichef, der zwischen 1902 und 1918 ununterbrochen die Stellen eines Landtags- und Reichsratsabgeordneten einnahm. Durch geschickte politische Manöver gelang es ihm, mit der Unterstützung aller rumänischen Landtagsabgeordneten sowie zahlreicher Vertreter anderer Nationalitäten, eine für den Bukowiner Landtag gültige, weitgehend demokratische Wahlordnung durchzusetzen, die aber vom Kaiser nicht promulgiert wurde, da ihre Prinzipien für das ganze Reich angepasst werden mussten.

Die nächsten Landtags- und Reichsratswahlen verliefen sodann nach ähnlichen Grundsätzen und führten in der Bukowina, trotz der ungewöhnlich großen ethnischen Varietät ihrer Bevölkerung, zu einem vielerseits bewunderten Ausgleich. Sein einziges Anwendungsgebiet war die *Trennung* der Kandidaten und Wähler in 5 geschlossene Körper, die den 5 zahlreichsten Nationalitäten des Herzogtums, die Ruthenen, die Rumänen, die Deutschen, die Juden und die Polen, entsprachen⁷. Mitglieder der restlichen Nationalitäten wurden ethnisch oder konfessionell nächststehenden Wahlkörpern zugeteilt. Die Anzahl der Kandidaten, über die jeder ethnische Wahlkörper verfügte, war der Anzahl der betreffenden Wähler so gut wie möglich angepasst. Selbverständlich konnte z.B. ein Rumäne nicht für oder gegen einen Deutschen stimmen. Dieser komplizierten Wahlordnung wurde in letzter Stunde seines Bestehens im Landtag knapp zugestimmt; eigentlich zufrieden waren nur die Juden, die vorher wegen ihrem volkstümlichen Jiddisch als Deutsche eingereiht wurden, nun als eigenstehende Nationalität behandelt wurden.

Dank der berühmten österreichischen Bürokratie, bewährte sich die neue Wahlordnung unerwartet gut. Unzufriedenheiten traten gleich nach der Wahl auf und verspäteten die Eröffnung des neugewählten Landtags um mehr als ein Jahr. Der unbescholtene und geachtete rumänische Führer, Iancu Flondor, zog sich aus der Politik zurück. Und als im Oktober 1918 die Doppelmonarchie auseinander

fiel, hätte bei näherer Betrachtung der Ausgleich eher zur Spaltung der Bukowina beitragen können, so paradox es auch klingen mag. Durch die zwischen den Rumänen und den Ruthenen eingeführte politische Trennung war das Zusammengehörigkeitsgefühl geschwächt worden. Jede Volksgruppe ging seiner eigenen, verschiedenen Wege. Zu schwach vorbereitet, um ihren Willen allein durchsetzen zu können, beurteilten die Bukowiner Rumänen die Lage richtig und wendeten sich an ihren natürlichen Verbündeten, das nun siegreiche Königreich Rumänien⁸, das über das einzige gut bewaffnete, disziplinierte und kampferfahrene Heer in dieser Gegend verfügte. Die Ruthenen stellten ihre schlecht disziplinierten und schwach bewaffneten Kräfte unter das Kommando eines gänzlich unerfahrenen österreichischen Erzherzogs; dies war wohl der größte Fehler, den man zu jener Zeit begehen konnte.

So verhinderte im Herbst 1918 der Bukowiner Ausgleich zwar die Spaltung der Bukowina und erleichterte ihre Wiedervereinigung als Ganzes mit Rumänien. Dies geschah aber, wieder paradoxer Weise, nicht wegen der erwünschten, doch nicht erreichten Verständigung zwischen Rumänen und Ruthenen, sondern wegen der durch die Wahlordnung in die Mentalität der beiden Volksgruppen eingepflanzten Idee der Trennung, die man oft fälschlicherweise als Nationalismus bezeichnet.

Von einem Beitrag dieses räumlich, zahlenmäßig und politisch äußerst begrenzten Bukowiner Ausgleichs zur Rettung der Stabilität Österreich-Ungarns kann natürlich nicht die Rede sein, ebenso wenig wie von einem merklichen Beitrag zum Zusammensturz Österreich-Ungarns wegen der Nichteinhaltung seiner Vorschriften, die ja nur die Wahlordnung betrafen und mit der Vielfältigkeit und Tragweite des österreichisch-ungarischen Ausgleiches nicht verglichen werden können⁹.

Doch dieses Zauberwort hat seine Kraft bis heute nicht verloren, obwohl es sich im letzten Falle als *Illusion ohne Zukunft* erwies. Das andere Zauberwort, mit dem wir es hier zu tun haben, lautet *Bukowina*. Offiziell gibt es sie nicht mehr. In der Ukraine und in Rumänien erhielten die zwei etwas vergrößerten Bruchteile Namen, die sich auf ihre Hauptstädte berufen. Und doch fühlen wir uns hier, einer etwa 50-jährigen Trennung zum Trotz, als zusammengehörend. Insbesondere in der Bukowiner Diaspora brüstet man sich mit der friedlichen, blühenden österreichischen Bukowina, in der 11 verschiedene Nationalitäten im vollem Einverständnis – als Beweis dafür dient der Ausgleich – unter der Habsburgdynastie glücklich, zufrieden und im Wohlstand lebten. Dazu hat auch der rumänische Dichter Eminescu wesentlich durch seine Verse, aber kaum durch seine politischen Schriften beigetragen.

Was wenigstens mir bedenklich scheint, ist, daß es gutgläubige Leute gibt, die es für wahr halten, daß die friedliche, multiethnische österreichische Bukowina dank dem gelungenen Bukowiner Ausgleich als Modell für das jetzt im Aufbau begriffene Europa dienen könnte. Erstens war, wie ich oben gezeigt habe, dieser Ausgleich nicht mehr als eine leider auf interethnische Trennung und nicht auf interethnische Zusammenarbeit fußende Wahlreform, ein Gebiet auf dem Europa keiner Ratschläge bedarf. Zweitens war die österreichische Bukowina kein Land

der *Eintracht*, sondern eines der gegenseitigen *Toleranz*, die schon bestand, als es nicht so hieß. Die Toleranz herrschte innerhalb einer dünnen Bevölkerung, die durch ihre Beschäftigungen – Viehzucht, Ackerbau, Bienenzucht, Gärtnerei, Holz- und Steinbearbeitung – und ihre einfache Lebensart, nicht dazu geneigt war Kriege zu führen, Eroberungen zu machen oder mit seinen, meistens in zerstreuten Dörfern, in großen Abständen wohnenden Nachbarn zu hadern.

Um meinen Vortrag abzuschließen, ist ein kurzer geschichtlicher Rückblick von Nöten.

Nach 1862, als die autonome Bukowina schnelle Fortschritte auf allen Gebieten machte, entwickelte sie sich trotz ihrer geringen Ausdehnung zu einem Kleinod Österreichs. Ihr Besitz schob dem nach dem Bosphorus vorstoßenden Russland einen Riegel vor. Es verband durch gut befahrbare Straßen den nordischen mit dem südlichen Abhang der nördlichen Karpaten. Reich an Bau- und Brennholz, an Salz und manganhaltigen Erzen, reich an ungewöhnlich ergiebigem Ackerboden und fetten Weiden, lieferte es in Hülle und Fülle billige Rohstoffe, pflanzliche und tierische Nahrungsmittel durch die Arbeit kleiner Grundbesitzer und freier Bauern, deren Grund und Boden vom Reichtum der enteigneten orthodoxen Klöster stammte. Die Kirche war äußerst konservativ, aber anderem Glauben gegenüber tolerant (keine Ketzer- oder Hexenverbrennungen) und ohne überstaatliche und weltweite Tendenzen. Die Männer waren zwar tapfer und robust, aber abscheuten die militärische Disziplin und waren deshalb dem Militärdienst abhold. Die Pferdezucht stand unter militärischer Kontrolle und entsprach zu jener Zeit etwa der heutigen Panzerproduktion.

Kurz gesagt, Österreich hatte alles Interesse die Bukowina außerhalb der Kriegschauplätze zu halten und das geschah auch, selbst als Österreich mit der Türkei in den Donaufürstentümern Krieg führte. Dies hat ebenfalls wesentlich zur friedfertigen Einstellung der bukowiner Bevölkerung beigetragen. Dasselbe gilt für die geordnete, unbestechliche und tatkräftige österreichische Verwaltung und das Justizwesen.

Wie oben schon dargestellt, war die Frage der interethnischen Spannungen nicht nur oberflächlich und formell behandelt, sondern die angewandten Methoden haben die trennende Einstellung sogar verstärkt. Von außen gesehen verdiente die Bukowina mit einigem Recht den Spitznamen *östliche Schweiz*. Was sie aber weder zu der hier betrachteten Zeit und jedenfalls jetzt nicht verdient, ist jener eines *Kleinen Europa*. Es gab zwar eine verschwindend kleine, längst verschwundene, paneuropäische Bewegung um den Baron Capri. Selten gab es politische Parteien, die nicht ethnisch oder ideologisch gespalten gewesen wären. Es gab junge demokratische und alte konservative Rumänen, Dako-Rumänen und kaisertreue Rumänen, die sich abwechselnd in den Haaren lagen; unter den Ukrainern gab es Nationalisten, pro-österreichische Ruthenen und Alt-Russen; es gab eine rumänische, eine ukrainische und eine jüdische sozialdemokratische Partei, die zwar zusammen eine gemeinsame Partei bildeten, worin es nicht an Spannungen fehlte, und bei den Juden fand man Rechtgläubige, Chassiden, Zionisten, Assimilierte, in fortwährendem Streit begriffen. Soweit war es einigermaßen normal für eine junge Demokratie in einem von einer bunten

Bevölkerung bewohnten Lande. Was nicht europäisch war, war daß die meisten Leute, ob hoch oder niedrig, es viel zu oft vermieden, mit einem anders Denkenden oder Fühlenden in Berührung zu kommen; und wenn dies geschah, ihm zu trauen oder bereit zu sein, dessen Standpunkt zu verstehen. Dies war ihre wahre Einstellung, und daß sie nicht europäisch war, zeigten die Geschehnisse vom Oktober-November 1918.

Die tragischen etwa 80 Jahre, die dazwischen liegen, haben die Lage nicht verbessert, sondern merklich verschlechtert. Deutsche, Polen und Juden sind praktisch aus dem gewesenen Bukowiner Raum beinahe ganz verschwunden und es gibt da besonders eine von Stalin, mit Hitlers Zustimmung, festgelegte und gut bewachte Grenze, die die Ukrainer von den Rumänen trennen sollte und sie zu Staatsbürgern eines großen, multinationalen Reiches machen sollte. Bukowiner Deutsche, bzw. Polen und Juden leben nun hauptsächlich in Deutschland, Polen und Israel. Andere Bukowiner jeglicher Nationalität sind über die ganze Welt zerstreut. Fraglicher ist die Lage jener relativ zahlreichen Rumänen, und der Moldauer, die nördlich der Grenze leben, und sowie jener weniger zahlreichen Ukrainer, die südlich davon leben. Da besonders die Rumänen zahlreich genug sind und kompakt genug wohnen, um als Volksgruppe aufzutreten, werden sie als Fremdkörper empfunden und ziehen bei der jetzt herrschenden Mentalität die Antipathie oder sogar den Hass der Mehrheit gegen Andersartige auf sich; und was solche Gefühle anstellen können, das haben wir in vollem Maße erfahren. Ich brauche nur einige europäische Nationen paarweise zu nennen: Serben und Bosnier; Spanier und Basken; Korsen und Franzosen; Griechen und Wallachen; Slovaken und Zigeuner; Deutsche und Türken; und, in nicht allzu ferner Vergangenheit, Deutsche und Juden oder Russen und Bukowiner Ukrainer und besonders Rumänen.

Für zahlreiche Rumänen und wahrscheinlich einen Teil der Ukrainer, gibt es jetzt ein neues Zauberwort: *Europäische Union* (EU). Sie soll uns plötzlich von allen Schwierigkeiten und Sorgen erlösen. Ist es diesmal eine Illusion *mit Zukunft*? Wie können wir die notwendigen Aufnahmebedingungen erfüllen? Kann man die multinationale österreichische Bukowina und den Bukowiner nationalen Ausgleich ernstlich als Modell für die ganze EU vorschlagen? War der Bukowiner Ausgleich nicht viel zu begrenzt und das Land viel zu klein, zu bunt und zu eigenartig? Und gibt es nicht noch viele andere oben mitgeteilte Einwände?

Stellen wir zunächst fest, daß es in Europa eigentlich nur ein einziges multiethnisches Land gibt, das zwar kein Mitglied der EU ist, aber alle nötigen Bedingungen erfüllt, um es zu sein. Es ist arm an natürlichen Reichtümern, reich an rationalen Freiheiten, von arbeitsamen Menschen dreier Nationalitäten bewohnt, die in wirklicher Eintracht mit einander, ruhig, friedlich und in Wohlstand leben. Das ist, ohne Übertreibung, die Schweiz. Sowohl wir, als auch Europa sollten dieses System näher untersuchen.

Ich bin auch der Meinung, daß sowohl die EU, als auch die jetzigen Bewohner des gewesenen Bukowiner Gebietes aus dem Schicksal der Bukowina einiges davon lernen können, was zu vermeiden ist und worauf man bauen kann. Diesbezüglich möchte ich noch folgendes wesentliche bemerken. Gelingen kann

der Aufbau und die Ausdehnung der EU nur, wenn der Wille der Bevölkerung dazu wirklich besteht, und dies ist durch den Willen zur Eintracht bedingt. Staatsgrenzen können, je nach den Umständen und den Mentalitäten, trennen, oder auch verbinden. Sie wurden von jeher und werden auch in der Zukunft von den Staatsmännern der Großmächte festgesetzt sein, und wie die Geschichte verlaufen wird, weiß niemand genau. Deshalb sollten wir so weise sein für den Aufbau der EU ein Modell für unser Verhalten zu wählen, demzufolge, jeder Grenze zum Trotz, mehrere nebeneinander lebende Volksgruppen sich miteinander jahrhundertlang verständigt haben.

Wie unglaublich dies wohl klingen mag, gibt es ein solches Gebiet ausgerechnet hier, im Südosten Europas, und dazu noch nahe am für seine Unruhen berüchtigten Balkan. Es handelt sich um den *Banat*.

Er wird von vier zahlenmäßig vergleichbaren Volksgruppen bewohnt; Serben und Rumänen sind autochton, Ungarn und Deutsche sind später eingewandert. Sie wohnen in unregelmäßig zerstreuten, aber getrennten Inseln. Die vier Gruppen blieben auch politisch, sprachlich und kulturell getrennt. Nach dem ersten Weltkrieg wurde der Banat friedlich zwischen Rumänien und Serbien durch eine mehr oder weniger ethnische Grenze geteilt – obwohl man in Österreich-Ungarn noch damit rechnete, daß es zwischen diesen zweitrangigen Siegerstaaten dabei zu einem Krieg kommen würde. Daß dies nicht geschah, verdankte man der historischen Tatsache, daß die Beziehungen zwischen Serben und Rumänen auf staatlichem Niveau jahrhundertlang eng und einträchtig gewesen waren und daß die betreffenden königlichen Häuser verschwägert waren. Nur den sowjetischen Kommunisten gelang es zur Zeit Titos diese guten Beziehungen zeitweilig zu stören. Und obwohl dies nach dem bewaffneten Eingriff des Westens wieder geschah, flohen die Gegner von Miloschewitsch in den rumänischen Banat.

Zwischen den vier Volksgruppen gab und gibt es keine Spannungen und keinen Hader, und dort wo sie in der Minderheit sind, erfreuen sie sich aller gehörigen Rechte. Die interethnischen kulturellen Beziehungen sind ebenfalls gut. Nicht weit davon, südlich der Donau, im Timoktal, leben ebenfalls in Serbien, viele Tausende vollkommen entrechtete Rumänen, zweckmäßig Vlachen genannt, die nur noch ein veraltetes und primitives, regelloses und schwer verständliches Rumänisch sprechen, da es in den Schulen nicht unterrichtet wird. Es handelt sich in beiden Fällen um dieselben Staaten und Ethnien, aber um verschiedene Mentalitäten.

Falls wir Bukowiner wirkliche Europäer werden wollen, ohne auf unsere nationalen Gefühle zu verzichten, dann müssen wir nicht nur offiziell und oberflächlich, die friedliche Einstellung des einheimischen und zugewanderten Volkes vom Fremdenhass auf die Eintracht richten. Es genügt nicht die Verbrennung der Staatsflagge eines benachbarten Landes, die zugleich das Wahrzeichen einer gemeinsam lebenden Volksgruppe darstellt oder die Schändung von in deren Sprache beschrifteten Gräbern zu verbieten und zu bestrafen. Wir müssen die Leute dazu erziehen, daß solche Vorgänge sie *anekeln*. Das bedeutet aber eigentlich nichts anderes, als sich selbst im Sinne der christlichen Moral zu erziehen. Zu diesem Schluss bin ich unerwartet gekommen, nachdem ich das vorher gesagte und geschriebene überdacht hatte.

Da ich daran zweifle, an unserer nächsten Zusammenkunft noch teilnehmen zu können, will ich damit von Ihnen Abschied nehmen und den folgenden Generationen wünschen, so friedlich und einträchtig leben zu können, wie man erzählt, daß es seinerzeit in der Bukowina war, ohne daß sie darauf warten müssen bis Otto von Habsburg¹⁰ oder seine Nachfolger sie *befreien* und bis unsere rechtgläubigen Kirchen in Eintracht die Liebesbotschaft Christi allen ihren Schäflein beibringen.

II.3.3. NOTE BIBLIOGRAFICE (BIBLIOGRAPHISCHE NOTEN)

- ¹ Erich Zöllner, *Istoria Austriei (Die Geschichte Österreichs)*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. (S.) 526.
- ² Ilie Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din România (Bevölkerung und soziale Klassen in Rumänien)*, București, 1916, p. (S.) 34 și urm.
- ³ Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. I. Manipularea ulterioară a datelor (Kritische Untersuchung der österreichischen Volkszählung der bukowiner Bevölkerung von 1880, I. Nachträgliche Manipulation der Daten)*, „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, p. (S.) 351–357.
- ⁴ Constantin Graur, *Cu privire la Franz Ferdinand (Betreffend Franz Ferdinand)*, București, Editura „Adevărul”, 1935, p. (S.) 43–54.
- ⁵ Cornelia Bodea, *1848 la români (1848 bei den Rumänen)*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. (S.) 499–539.
- ⁶ Aurel Constantin Onciul, *Aurel Ritter v. Onciul und der nationale Ausgleich in der österreichischen Bukowina (Aurel cavaler de Onciul și Ausgleich-ul național din Bucovina austriacă)*, Nürnberg, Editura ARVO, 1999.
- ⁷ Rudolf Wagner, *Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina (Parlamentarismul și Ausgleich-ul național în fosta Bucovină austriacă)*, München, Editura „Der Südostdeutsche”, 1984, p. (S.) 147–258.
- ⁸ George Grigorovici, *Stenographisches Protokoll. Haus der Abgeordneten (Protocolul stenografic, Camera deputaților)*, Wien, 22. Okt. 1918, p. (S.) 4634–4642.
- ⁹ Adolf Armbruster, notă de subsol (Fußnote), în E. Zöllner, *op. cit.* (a. a. O.), p.(S.) 537.
- ¹⁰ Otto von Habsburg, *Grußbotschaft (Mesaj de felicitare)*, in R. Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler (De la stema Moldovei la vulturul bicefal)*, Augsburg, Hofmann Verlag, 1991, p. (S.) XXIV.

II.4. BUCOVINA, FEREASTRĂ CĂTRE VEST A MOLDOVEI (DIE BUKOWINA, EIN NACH WESTEN GERICHTETES FENSTER DER MOLDAU)

II.4.1. TEXT ORIGINAL*

Subiectul enunțat în acest titlu este de la bun început pretentios, cu atât mai mult cu cât este formulat de un fizician, fie el chiar de origine bucovineană.

Dacă strângerea informației se face în istorie prin observarea trecutului, fizica a adoptat, de la Francis Bacon încoace, metoda experimentală, care declanșează o succesiune controlată de evenimente repetabile, din observarea cărora se speră că se vor putea trage, prin analiză logică sau matematică, concluzii certe, indiscutabile și desprinse de orice criterii de interese personale sau de grup, de criterii etice sau estetice, de afect, de credință sau de orgoliu personal.

Istoria – contrar dictonului popular – nu se repetă. Nu se poate porni pentru a doua oară de la exact aceeași situație anterioară și constata influența unor factori intenționat modificați pentru a formula *legi* istorice.

Am trecut tocmai printr-o uriașă experiență istorică. Ea nu a dat rezultatele scontate, iar parcurgerea ei a dus la nespusă suferință omenească și la faliment economic. Cine ar îndrăzni s-o repete în alte condițiuni? Lucrul nici nu ar fi posibil. Chiar dacă am putea repeta evenimentele majore ale istoriei omenirii, nu am reuși să tragem din ele concluzii sigure, mai ales după apariția teoriei haosului determinist, după care evenimente cu totul minore pot influența esențial mersul celor majore. Ce consecințe ar fi avut, de pildă, moartea, în copilărie, a micului Djugașvili? Întrebări de acest fel s-au pus de mult în legătură cu nasul Cleopatrei. Sau, pentru a reveni la oile noastre, ce s-ar fi întâmplat dacă Traian ar fi murit între cele două expediții dacice sau dacă Grigore Ghica Vodă ar fi fost destul de bogat pentru a împiedica cumpărarea, de la Înalta Poartă, a nordului Moldovei de către Iosif al II-lea?

Astfel s-a născut Bucovina pe harta Europei, în scopul protejării noilor teritorii încorporate cu puțin înainte de Imperiul Habsburgic. În curând vom comemora acest eveniment și vom putea analiza consecințele unei evoluții de 220 de ani marcată de această invazie a lumii occidentale într-un spațiu dominat anterior de o cultură autohtonă.

Ce poate face istoria, căutând să analizeze datele cât mai obiectiv? În lipsă de legi precise, se vor aplica criterii care vor fi inevitabil variate și subiective. Așazisul adevăr istoric este întotdeauna colorat de alegerea acestor criterii, mai ales dacă au o nuanță etică sau utilitaristă. A fost oare dreptă sau utilă cucerirea Daciei

2/2002 D-331-339

* Studiu publicat în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 1, 2001, p. 7-13. Aceasta lucrare a fost prezentată, sub titlul *Bucovina – fereastră deschisă a Moldovei spre Europa*, la simpozionul științific *Bucovina, concept geopolitic, istoric și semnificații*, organizat în cadrul „Zilelor Academice Ieșene”, 9 octombrie 1993, Rădăuți și la al 18-lea Congres al Academiei Româno-Americane, organizat la Chișinău, în anul 1993, sub auspiciile Academiei Române și Academiei Republicii Moldova.

de către oștile lui Traian? Depinde de legile morale pe care le aplicăm și de alegerea beneficiarului. Sigur este că i se datorează nașterea poporului român.

Astfel ajungem, prin analogie, la încorporarea forțată a nordului Moldovei în Imperiul Austriac. A fost ea dreaptă sau utilă? Răspunsul depinde de principiile etice și de interesele grupului din care face parte cel întrebat și ne dezvăluie mai degrabă interesele acestuia din urmă decât adevărul, de a cărui existență se îndoia, în *Evanghelia de la Ioan*, cinicul Pilat. Dar un lucru este sigur: această încorporare a avut consecințe și de durată.

Aici vom pune o singură întrebare, bazată pe faptul indiscutabil că acest fragment, de abia 10 000 km² din Principatul românesc al Moldovei, a fost pus brusc în contact intim cu un stat apusean, după ce fusese timp îndelungat supus mai ales influențelor din sud și est. Întrebarea este aparent simplă: i-a dăunat sau i-a folosit neamului românesc și în particular moldovenilor, acest contact? Putem oare lua distanța necesară pentru o evaluare obiectivă a băncii de date existente?

Dacă acceptăm orice deschidere către vest drept criteriu pozitiv dominant, răspunsul va fi distorsionat automat în favoarea unei aprecieri pozitive a trecerii, fie și forțate, a unui fragment din trupul Moldovei românești sub stăpânire austriacă, adică sub o administrație relativ eficientă și o putere militară apreciabilă, care a scutit teritoriul de intervenții străine violente. Populația crește prin imigrări și colonizări de vreo 13 ori în 140 de ani.

Nivelul de trai și de civilizație, urbanizarea, industrializarea și tehnologizarea agriculturii și a zootehniei se accentuează și se stabilește un contact solid cu una din marile culturi europene, cea germană.

Dacă ne-am opri aici cu judecata, bunicii și părinții noștri s-ar răsuci în mormintele lor. Căci această occidentalizare s-a plătit scump de către românii din teritoriul Bucovinei. Ei nu mai reprezentau, în anul 1910, decât 34% din populația Ducatului Bucovinei, căzând, conform statisticilor oficiale, pe locul al doilea, imediat după ucrainenii, de unde reprezentaseră, în 1775, circa 85% din populația Bucovinei.

În 1786, la Cernăuți nu exista nici o casă proprietate a unui ucrainean. Universitatea, școlile medii, teatrul. limba de stat erau germane, deși aceștia reprezentau, împreună cu evreii vorbitori și ei de limbă quasigermană și, de aceea, considerați și ei germani în statistici, doar 22% din populație. De fapt, evreii formau aproximativ 2/3 din această pretinsă populație germană. Fostele capitale ale Moldovei, operele cele mai reprezentative ale arhitecturii și picturii murale, vechile ei centre de cultură și educație, de artă muzicală bisericească se găseau, inițial ignorate, pe teritoriul înstrăinat.

Oare toate acestea pot fi uitate sau neglijate în fața criteriului de evidentă deschidere spre vest? Desigur că nu! Dar este oare necesară o judecată atât de simplistă, între DA și NU? Nu putem considera evoluția în timp a Bucovinei ca pe aceea a unui sistem scos din echilibrul său, care își caută un nou echilibru prin relaxarea tensiunilor interne? Acest proces este, în plus, complicat de faptul că vreme de 74 de ani nu a fost cel puțin un sistem închis, suferind o imigrație masivă de elemente alogene.

Românii și-au dat seama de la bun început că trebuie să obțină închiderea sistemului, prin anularea contopirii Bucovinei cu Galiția, izvorul cel mai bogat de imigranți ce nu aveau avantajul de a fi purtătorii unei civilizații sau culturi apusene. Cheia problemei era în mâna împărăției.

Primul boier tânăr român intrat în slujba împăratului a fost Vasile Balș. Știa desigur bine germana, căci a devenit de la început conțopist, ceea ce, contrar conotației actuale disprețuitoare, însemna că putea *concepe* un act oficial.

A urcat repede treptele ierarhice ale puternicei birocrății austriece, pentru ca să i se încredințeze la un moment dat o misiune neobișnuită, despre care nu se știe nici astăzi precis ce scop avea. A plecat la Iași, din însărcinarea Curții Imperiale, de unde a revenit după câțva timp cu un certificat de autentificare a originii sale boierești, semnat de opt boieri moldoveni de neam vechi. Acuzat de invidioși că și-ar fi însușit o sumă importantă de bani, este întemnițat, dar reabilitat după vreo doi ani, încredințându-i-se demnitatea de „Kreishauptmann” al Bucovinei, pe baza unei hotărâri personale a împăratului Franz I. Este apoi înnobilit, devenind membru al Camerei nobililor și moare, încărcat cu toate onorurile. Alți boieri îi urmează exemplul și devin credincioși împărăției, dominând viața politică a Bucovinei în favoarea neamului lor și chiar a răzeșilor și mazililor numeroși, care obțin și ei titluri inferioare de noblețe, ca cel de „cavaler”, marcat prin mult râvnita particulă „de” sau, în germană „von”, de care și-a bătut joc, mai târziu, Nicolae Iorga, confundând tactica cu trădarea de neam, căci acești nobili au rămas români. De altfel, nici nu li se cerea altceva, cum s-a întâmplat în Transilvania.

Imigrația germană a avut și ea un caracter deosebit. Coloniile au fost implantate în general în scopuri bine precizate: pentru industrializarea lemnului, pentru minerit, pentru industria sticlei, pentru creșterea cailor destinați armatei. Restul forma îndeosebi aparatul administrativ orășenesc. Colonizarea rurală se făcea în sate separate, învecinate cu sate autohtone, pe terenurile Fondului bisericesc constituit din fostele averi mănăstirești, devenite proprietatea Bisericii Ortodoxe, dar administrată tehnic de stat. Aceste domenii se întindeau peste mai mult de jumătate din întinderea țării. Astfel, și Biserica Ortodoxă a fost câștigată de partea împărăției.

Anul 1848 nu declanșase însemnate mișcări revoluționare în Bucovina. În timp ce trupele rusești o traversau pentru a potoli revoluția din Transilvania, revoluționarii moldoveni se găseau ca refugiați pe moșia din Cernauca a Hurmuzăcheștilor. Curând, în 1849, sub influența revoluției, s-a luat hotărârea de principiu, cerută de români și germani, de a separa Bucovina de Galiția, sub forma unui ducat cu stemă, parlament al țării și reprezentanți în Parlamentul de la Viena. Acest regim a fost instalat integral abia în 1861.

Dacă ne concentrăm atenția mai ales asupra aspectelor culturale românești, constatăm începuturile unor stări nu numai absurde, dar cu consecințe dintre cele mai neașteptate și desigur neurmărite de măsurile luate de guvernul austriac.

Sistemul școlar elementar și profesional, introdus imediat după ocuparea militară, a dus la alfabetizarea a 80% din copii, în școli cu limba de predare autohtonă și germană. Anul 1808 aduce înființarea primului gimnaziu la Cernăuți, care va deveni cu timpul școala în care va preda Aron Pumnul limba română.

Acesta va adăposti în casa sa prima bibliotecă de literatură română și va contribui la înființarea, în 1862, a Societății pentru Leptură, devenită mai târziu Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, desființată de regimul comunist și reînființată în 1990.

Devenind, după 1919, Liceul „Aron Pumnul”, acesta și alte licee din orașele bucovinene au format vârful intelectualității românești din Bucovina din perioada interbelică.

Dar, încă sub stăpânirea austriacă, el a fost în același timp leagănul de cultură al acestei intelectualități orientată spre vest, deschizând tinerilor români accesul spre Apus, prin intermediul limbii germane, al comorilor culturale, istorice, filozofice, tehnice și artistice din universitățile, arhivele, muzeele și sălile de concert din Austria și Germania.

S-au adăpat din aceste izvoare Mihai Eminescu și Mihail Kogălniceanu, cel din urmă culegând nenumărate documente de o valoare inestimabilă pentru istoriografia română.

Același lucru l-a făcut și boierul Eudoxie Hurmuzachi. S-a inițiat în metodică cercetării istorice Dimitrie Onciul. Pictorul Epaminonda Bucevschi, prieten cu Anselm Feuerbach, își instalează un atelier de portretistică la Viena. Compozitorul Ciprian Porumbescu studiază muzica cu renumitul pianist Carol Mikuli, născut la Cernăuți, prieten al tatălui său, elevul favorit al lui Chopin și autor al unei colecții de 48 de arii naționale românești. Germanistul și povestitorul Emanoil Grigorovitzza traduce pe Eminescu în limba germană. Am amintit doar câteva din personalitățile mai marcante ale vremurilor trecute. Anul 1875 aduce împlinirea visului românului Constantin Tomașciuc, de înființare a Universității „Franz Joseph” din Cernăuți, cu două Facultăți, de Drept și Filozofie (cuprinzând și Științele Naturii), la care se adaugă, prin transformarea Seminarului teologic existent din 1827, Facultatea de Teologie Ortodoxă, singura din tot Imperiul Austriac. Limba de predare era germana în toată Universitatea, chiar și la Facultatea de Teologie.

Astăzi, mormântul său se află în cimitirul din Cernăuți în timp ce mormântul lui Ernst Rudolf Neubauer, profesorul de limba germană a lui Eminescu, înmormântat la Rădăuți, este îngrijit acum de Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina.

Exista pe lângă universitatea cernăuțeană și câte o Catedră de limbă română și de limbă ucraineană. Dar, culmea incoerenței o forma Facultatea de Teologie Ortodoxă, cu limba de predare germana – cum se știe nu există germani ortodocși. Profesorii erau aproape toți români, numai uneori ucraineni. Facultatea va reuși să realizeze minunea ca toți preoții ortodocși din Bucovina să aibă studii superioare temeinice și să fie focare de cultură și civilizație acolo unde păstoreau. Printre profesorii, absolvenții și doctorii ei se găseau: viitorul mitropolit al Ardealului, Nicolae Bălan, patriarhul Kiril al Bulgariei, părintele Gala Galaction, viitorul mitropolit al Bucovinei și Dalmației – o altă curiozitate a timpului – Vladimir de Repta, învățații academicieni: Eusebie Popovici, Vasile Gheorghiu și părintele Dumitru Stăniloiaie.

Românii pătrund cu multă întârziere în universitate ca profesori, dar numele lor sunt ilustre: Ion G. Sbiera, Sextil Pușcariu, Ion Nistor – istoric al Bucovinei și Basarabiei, juristul Constantin Isopescu-Grecul, naturalistul Eugen Botezat, autoritate mondială în cervicidele ce mișunau în pădurile țării.

De altfel, printre membrii Academiei Române s-au numărat, în decursul timpului, 49 de învățați și oameni de cultură bucovineni de baștină sau de adopție, un record pentru un grup atât de redus și geografic atât de excentric ca românii din Bucovina.

Alți români bucovineni se afirmă în viața politică și culturală a spațiului austro-german, făcând și în acest fel joncțiune cu Occidentul. Voi aminti doar câțiva: baronul Alexandru de Petrino, care ajunge ministru al Agriculturii în guvernul central; Eusebie Mandicevschi, prieten al lui Brahms, muzicolog de frunte al Vienei, editorul operelor complete ale lui Schubert, Johann Sebastian Bach, Haydn și Brahms, devine cetățean de onoare al Vienei; Ion Sârghie își face un nume respectat ca sculptor în lemn; Viorica Ursuleac devine cântăreața care creează rolurile principale din operele lui Richard Strauss și se căsătorește cu renumitul dirijor Clemens Krauss.

La Cernăuți, arhitecții Fellner și Helmer construiesc, în 1908, un teatru similar cu cele de la București, Cluj, Iași și Odesa, dar în el se juca numai în limba germană, adeseori cu actori renumiți de la Burgtheater din Viena. El devine în 1927 teatru românesc. Tratat inițial cu ostilitate de germanofonii de alte naționalități, el atrage în curând publicul de toate naționalitățile, mai ales de când conducerea lui fusese preluată de profesorul Dragoș Protopopescu și apoi de către Victor Ion Popa, pictor scenograf fiind baronul baltic George von Löwendal, portretistul pasionat al țăranilor Bucovinei.

Astfel, ajung la acel grup de neromâni care au îndrăgit peisajul și oamenii Bucovinei. Cehul Iosef Hlavka proiectează și clădește sediul Mitropoliei din Cernăuți, începând cu anul 1863, folosind elemente stilistice moldovenești și inițiază restaurarea bisericilor în ruină de la Suceava și a mănăstirilor cu bisericile lor pictate. Restaurarea o întreprinde Karl Romstorfer, cu nu prea multă înțelegere; el este ales, în 1914, membru corespondent al Academiei Române. Prietenii ai românilor au fost și profesorul Friedrich Kleinwächter ales în 1922 membru al Academiei, economist de renume mondial și profesorul Eugen Ehrlich, creatorul sociologiei juridice, care a scris un tratat despre dreptul obișnuielnic la români și era legat de cercurile social-democrate române; l-am cunoscut în copilărie ca prototip al profesorului distrat.

Ca martor la toleranței interetnice din Bucovina de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea poate servi profesorul Emil Kalužniacki, ucrainean și slavist de mare renume, elogiât de slavistul român Grigore Nandriș în cursul său de deschidere la Cernăuți. Acesta a devenit apoi profesor de slavistică la Londra și era fratele Aniței Nandriș, autoarea cărții de mare răsunet *Douăzeci de ani în Siberia*. Kalužniacki fusese ales membru corespondent al Academiei Române încă din 1890, după ce scosese la iveală documente slavone de maximă importanță pentru istoria românilor.

Monografiile meritoase despre orașul Cernăuți și despre Bucovina a scris profesorul Raimund Friedrich Kaindl, al cărui nume îl poartă astăzi o fundație germană pentru studiul Bucovinei. Nu ne-a fost prea favorabil, dar nici n-a tolerat descrierile dușmănoase ale scriitorului galițian Karl Emil Franzos, pe care le-a caracterizat drept „deformări duse la extrem ale realității, făcute din dorința de senzațional”. Că nu a înțeles, totuși, valoarea culturii moldovenești, rezultă din cele trei scrijelituri ale numelui său pe care l-am văzut recent pe picturile de la intrarea bisericii mănăstirii Sucevița.

Am lăsat ca ultim exemplu pe romanistul Mathias Friedwagner, a cărui colecție de folclor românesc, însumând mii de pagini, se găsește la Biblioteca Națională din București și pe acuarelistul Franz Xaver Knapp, al cărui album intitulat *Bucovina ilustrată*, cu vederi din Bucovina, însoțit de un text explicativ, redactat de profesorul lui Eminescu, Ernst Rudolf Neubauer, a apărut în 1857 la Viena. Anul trecut, o parte din originalele și din reproducerile corespunzătoare, păstrate la Academia Română, au putut fi admirate într-o mică expoziție dedicată Bucovinei.

Până la urmă, diversitatea celor nouă etnii, care coexistau într-un spațiu restrâns în Bucovina austriacă, le-a obligat să accepte, în 1910, un statut celebru pe atunci în toată Europa, sub denumirea de „Ausgleich”, care urma să aplaneze prin compromis toate conflictele acute dintre națiunile ei și să facă din Bucovina o a doua Elveție.

Revenirea Bucovinei întregi la patria mamă nu s-a făcut prea ușor. Planul Austriei era de a o include fie într-un stat polonez, fie într-un stat ucrainean, amândouă sub conducerea unui prinț german. Reacția deputaților români în Parlamentul de la Viena n-a fost foarte fermă, dar George Grigorovici a declarat, fără înconjur că, dacă se va încerca așa ceva, românii bucovineni vor chema armata română, protectoarea neamului românesc. Amenințarea cu spânzurătoarea din partea ministrului de război nu l-a intimidat prea tare. O trupă de voluntari ucraineni n-a putut împiedica înaintarea armatei române, chemate de lăncu Flondor în numele Consiliului Național Român de la Cernăuți, cu acordul tuturor naționalităților, cu excepția ucrainenilor.

Instalarea, după unirea cu România, a autorităților românești și unificarea instituțională s-a făcut treptat și fără greutăți majore. De unele aspecte am și vorbit. Localnicii aveau în general pregătirea necesară pentru a prelua administrația țării.

Trebuie să mai menționez două urmări oarecum neașteptate ale acestei tranziții pe plan cultural. Din generația colegilor mei de la Liceul „Aron Pumnul” și din alte licee, în special din Rădăuți, s-au ivit numeroase grupuri de foarte tineri poeți, cunoscători ai limbii și literaturii germane, care scoteau reviste liceale ce au durat uneori peste 10 ani. Cel mai influent a fost grupul „Iconarilor”, naționaliști și universalști, mistici și ateți, tradiționaliști și moderni totodată, posesori ai unei edituri fecunde, în frunte cu Mircea Streinul și Iulian Vesper. Nu era o școală cu o ideologie definită, ci un grup haotic, ca și sistemul și evenimentele prin care trecuse. Inspirația venea în bună parte din lirica germană modernă. Astfel, Mircea Streinul a tradus, pare-se excelent, poeme în proză de poetul austriac Georg Trakl; alții, ca Nicolae Roșca, îl traduc și pe Baudelaire, pe Rimbaud și pe Paul Valéry.

George Călinescu îi judecă aspru: „Nicăieri ce e mai rău din Blaga, din Barbu, din Arghezi, din poezia modernă în general, n-a rodit mai viguros”. Critica aceasta este aproape un compliment. Invazia sovietică a sfârșit tot.

Al doilea șir de consecințe culturale este încă mai straniu. Am amintit mai înainte că evreii, vorbind un soi de germană, erau înglobați statistic în același grup etnic cu germanii autentici. Unii tineri evrei au luat această categorie în serios: s-au debarasat de abaterile uzuale de la limba literară germană, pe care și-au însușit-o foarte bine cu zelul neofitului. Urmau în același timp școli în limba română, dar nu prea erau acceptați în societatea românilor și, din ce în ce mai puțin, printre germani.

Unii au scris poezii în românește, ca Paul Celan (Ancel), învățând tehnica poetică de la suprarealiștii bucureșteni; alții, ca Alfred Margul-Sperber, au scris mult în limba germană și l-au tâlmăcit cu succes pe Eminescu sau au compus lirică nostalgică după Bucovina pierdută, ca Rose Ausländer la București și în Germania postbelică. Cel mai spectacular succes l-a avut Paul Celan, considerat drept unul dintre cei mai mari poeți germani, modern și inovator, care a trăit la Paris, unde s-a sinucis în plină glorie. Este culmea ironiei că toate acestea au început în Bucovina românească, s-au desăvârșit în vremea lui Hitler și s-au încheiat tragic la Paris, când lucrurile intraseră în normal. Dar, este timpul să închei, răspunzând la întrebarea pusă inițial: A fost ocupația austriacă benefică sau dăunătoare pentru românii din Bucovina?

Benefică a fost fără îndoială deschiderea timpurie spre Vest, contactul cu instituțiile de cultură germană. Urmele se văd în parte până astăzi. Totuși, și celelalte țări românești s-au îndreptat spre Vest, spre modernizare, ce-i drept cu destulă întârziere și, poate, cu mai puțină temeinicie, mai superficial.

Dar, pe de altă parte, Austria a lăsat românilor bucovineni o groaznică moștenire. Invazia străinilor a fost, ce-i drept, atenuată de relativa toleranță națională a unui imperiu multinațional, în care putem găsi multe, multe analogii cu S.U.A. Dar repartiția geografică a uneia din aceste națiuni alogene pe un teritoriu compact, combinată cu protecția slabă militară pe care i-au putut-o oferi Bucovinei, mai întâi Austria și apoi România, i-a pecetluit soarta tragică. Cei care i-au pricinuit această soartă, coloniștii germani, i s-au sustras în cea mai mare parte, dar supraviețuitorii și descendenții lor mai suferă până astăzi de nostalgia după patria pierdută, care devenise și a lor.

Acum este cazul să închei, citându-l pe cel ce a fost probabil cel mai reprezentativ politician al Basarabiei interbelice, Pan Halippa, care, se zice, i-ar fi spus unui bucovinean: „Ce noroc pe voi că v-au ocupat austriecii”.

II.4.2. ÜBERTRAGUNG AUS DEM RUMÄNISCHEN*

Das in diesem Titel definierte Thema ist von Anfang an anspruchsvoll, da es von einem Physiker kommt, obwohl dieser bukowiner Abstammung ist.

Während in der Geschichte die Erforschung der Vergangenheit und ihrer unveränderlichen Geschehnisse ein reiches aber statisches Informationsmaterial bildet, entfacht der Physiker, seit Francis Bacon, unter wohldefinierten und wiederholbaren Bedingungen Reihen von Geschehnissen, aus deren logischen oder sogar mathematischen Analyse er hofft unwiderlegbare, von Gruppen- oder persönlichen Interessen, von ethischen, ästhetischen, affektiven, glaubens- oder Ehrgeizkriterien, unabhängige Schlussfolgerungen zu ziehen.

Im Widerspruch zum volkstümlichen Spruch: Geschichte wiederholt sich, ist es unmöglich zum zweiten Mal von genau derselben vorherigen Lage auszugehen und den Einfluss gewisser absichtlich veränderten Faktoren festzustellen, um historische *Gesetze* zu formulieren.

Wir haben eben ein riesiges historisches Experiment durchquert. Es hat die erwarteten Ergebnisse nicht gezeitigt und ihr Verlauf hat zu unsagbaren menschlichen Leiden und zum ökonomischen Zusammenbruch geführt. Wer würde es wagen dies unter veränderten Bedingungen zu wiederholen? Es wäre überhaupt unmöglich. Selbst falls wir die grundlegendsten Geschehnisse der Geschichte der Menschheit wiederholen könnten, würde es uns nicht gelingen daraus sichere Folgerungen zu ziehen, besonders nachdem es aus der kürzlich erschienenen Theorie des deterministischen Chaos folgt, daß in nicht linearen Systemen unbedeutende Erscheinungen den Verlauf der grundlegenden wesentlich beeinflussen können. Welche Folgen hätte z.B. der Tod in der Kindheit des jungen Dschugaschwili haben können?

Derartige Fragen stellte man seinerzeit über die Nase Cleopatras. Oder, um auf unsere Probleme zurückzukommen, was wäre geschehen wenn Trajanus zwischen den zwei dacischen Feldzügen gestorben wäre oder falls Fürst Grigore Ghica reich genug gewesen wäre den Verkauf des Norden der Moldau durch die Hohe Pforte an Joseph II. zu verhindern?

So erschien die Bukowina auf der Landkarte Europas, um die kürzlich von Österreich annexierten Territorien zu beschützen. Bald werden wir dieser Ereignisse gedenken und werden imstande sein die Folgen einer 220-jährigen Entwicklung unter dem Druck der Invasion der westlichen Welt auf einen vorher von einer einheimischen Kultur beherrschten Raum zu analysieren.

* Veröffentlicht in „Analele Bucovinei“ I, nr. 1, 2004, S. 2004, S. 7–13. Die Arbeit wurde unter dem Titel *Bukowina – ein in Richtung Europa gerichtetes Fenster der Moldau* im wissenschaftlichen Symposium *Bukowina, geopolitisches und historisches Konzept und dessen Bedeutung*, im Rahmen der „Jassier Akademischen Tage“ abgehalten, am 9. Oktober in Rădăuți, sowie am 18. Congress der Rumänisch-Amerikanischen Akademie, der im Jahre 1993 in Chişinău unter den Auspizien der Rumänischen Akademie und der Akademie der Republik Moldova organisiert wurde.

Was kann die Geschichte bei so einer Analyse tun, um so objektiv wie möglich zu sein? Da es keine genauen Gesetze gibt, wird man Kriterien anwenden, die unvermeidlich veränderlich und subjektiv sind. Die sogenannte historische Wahrheit ist immer nach der Wahl der Kriterien gefärbt, besonders wenn diese eine ethische oder utilitaristische Nuance haben. War die Eroberung Daciens durch die Heere Trajans gerecht oder nützlich? Dies hängt von den moralischen Gesetzen die wir anwenden und vom Wahl des Benutzers ab. Sicher ist, daß wir ihr die Geburt des Rumänischen Volkes verdanken.

Auf diese Art kommen wir durch Analogie auf den erzwungenen Einschluß des Nordens der Moldau in Österreich. War dies gerecht oder nützlich? Die Antwort hängt von den ethischen Prinzipien und den Interessen jener Gruppe ab, zu der der Gefragte gehört und entlarvt eher die Interessen des Letzteren als die Wahrheit, an derer Existenz der zynische Pilatus zweifelte. Aber Eines ist sicher: dieser Einschluß hatte wichtige und andauernde Folgen.

Hier möchte ich eine einzige Frage stellen, die auf der unbestreitbaren Tatsache beruht, daß dieses Fragment, das kaum 10 000 km² des rumänischen Fürstentums der Moldau darstellt, plötzlich in intimen Kontakt mit einem westlichen Staat gebracht wurde, nachdem es lange Zeit besonders den Einflüssen vom Süden und Osten ausgesetzt gewesen war. Die Frage ist scheinbar einfach: hat er dem Rumänischen Volke oder insbesondere den Moldauern geschadet oder genützt? Können wir tatsächlich den nötigen Abstand nehmen, um eine objektive Bewertung der existierenden Daten durchzuführen?

Falls wir jede Öffnung gegen den Westen als positives, dominantes Kriterium betrachten, so wird die Antwort automatisch zu Gunsten einer positiven Bewertung des – selbst erzwungenen – Überganges eines Bruchstücks der rumänischen Moldau unter österreichische Herrschaft, d.h. einer relativ effizienten Verwaltung und einer beträchtlichen militärischen Macht, die das Territorium vor gewalttätigen fremden Eingriffen bewahrten. Die Bevölkerung nimmt durch Einwanderungen und Kolonisierung etwa 13 Mal in 140 Jahren zu.

Der Lebens- und Zivilisationsstandard, die Urbanisierung, die Industrialisierung und die Technologisierung der Landwirtschaft und der Zootechnie nehmen zu und es stellt sich ein kräftiger Kontakt mit einer der großen europäischen Kulturen, und zwar der deutschen, her.

Würde hier unsere Bewertung nicht weiter fortgeführt, so würden sich unsere Ahnen in ihren Gräbern winden. Denn diese Verwestlichung haben die Rumänen des bukowiner Territoriums teuer bezahlt. Im Jahre 1910 bildeten sie nur noch 34% der Bevölkerung des Kronlandes Bukowina, wodurch sie, laut der offiziellen statistischen Daten auf dem zweiten Platz gesunken waren, gleich nach den Ukrainern, während sie im Jahre 1775 etwa 85% der Bevölkerung der Bukowina darstellten.

In 1786 existierte in Czernowitz kein einem Ukrainer gehörendes Haus. Die Universität, die Mittelschulen, das Theater, die Staatssprache waren Deutsch, obwohl die Deutschen zusammen mit den ein quasi-Deutsch sprechenden Juden, die deswegen als Deutsche in den Statistiken gezählt wurden, nur 22% der Bevölkerung ausmachten. Tatsächlich bildeten die Juden 2/3 dieser sogenannten

deutschen Bevölkerung. Die gewesenen Hauptstädte der Moldau, die repräsentativsten architektonischen Werke und Wandmalereien, ihre alten Kultur-, Erziehungs- und kirchlichen musikalischen Kunstzentren befanden sich auf dem entfremdeten Territorium, wurden aber anfangs ignoriert.

Könnte all dies im Vergleich mit dem Kriterium der offensichtlichen Orientierung gegen Westen vergessen oder vernachlässigt werden? Sicher nicht. Ist aber solch eine beschränkte Bewertung durch JA und NEIN nötig? Können wir nicht die zeitliche Entwicklung der Bukowina, als jene eines aus seinem Gleichgewicht gebrachten Systems betrachten, das sich ein neues Gleichgewicht durch die Entspannung der inneren Spannungen sucht? Außerdem war dieser Prozess dadurch kompliziert, daß 74 Jahre lang dieses System nicht einmal ein geschlossenes war, da es eine massive Einwanderung alogener Elemente durchmachte.

Die Rumänen verstanden sofort, daß sie das System abschließen müssen, und zwar durch die Aufhebung der Verschmelzung der Bukowina mit Galizien. Denn diese war die reichste Quelle von Imigranten, die nicht einmal den Vorteil hatten die Träger einer westlichen Zivilisation und Kultur zu sein. Der Schlüssel des Problems befand sich in der Hand des Reiches.

Der erste junge rumänische Bojar, der in den Dienst des Kaisers trat, war Vasile Balş. Er beherrschte selbstverständlich gut die deutsche Sprache, denn er wurde sofort Konzipient was, im Kontrast zu der jetzigen rumänischen verächtlichen Konnotation (Conţopist), bedeutete, daß er einen offiziellen Akt abfassen (konzipieren) konnte.

Er stieg die hierarchischen Treppen der mächtigen österreichischen Bürokratie so schnell empor, daß man ihm in einem gewissen Moment einen ungewöhnlichen Auftrag anvertraute, von dem man bis heute nicht genau weiß worin er bestand. Er fuhr nach Jassy im Auftrage des Kaiserlichen Hofes, woher er nach einiger Zeit mit einer, von acht altstämmigen moldauischen Bojaren gezeichneten amtliches Zeugnis seiner edlen Herkunft zurückkehrte. Von neidischen Personen angeklagt, daß er sich eine bedeutende Summe von Geld angeeignet hätte, wurde er als Geisteskranker interniert, nach etwa zwei Jahren rehabilitiert und wurde, auf Grund einer persönlichen Entscheidung des Kaisers Franz I. zum „Kreishauptmann“ der Bukowina ernannt. Er wurde sodann geadelt und Mitglied der Adelskammer und starb mit allen Ehren beladen. Andere Bojaren folgten seinem Beispiel und wurden kaiserstreu. Sie beherrschten das politische Leben der Bukowina zum Vorteil ihrer Nation und sogar der freien Bauern und zahlreichen Mazilen, die ebenfalls niedere Adelstitel erhielten, wie jener von „Ritter“, begleitet von der vielerwünschten Adelsbezeichnung *von*, über die sich Nicolae Iorga später lustig machte, indem er die Taktik mit dem Volksverrat verwechselte, denn die Edlen blieben Rumänen. Auch verlangte man von ihnen nichts anderes, wie es in Siebenbürgen geschah.

Die deutsche Einwanderung hatte auch einen besonderen Charakter. Die Kolonien wurden im allgemeinen zu gut definierten Zwecken angesiedelt: zur Industrialisierung des Holzes, zum Bergbau, zur Glasindustrie und zur Pferdezucht für die Armee. Der Rest bildete insbesondere den städtlichen Verwaltungsapparat.

Die ländliche Kolonisierung fand statt in getrennten, mit einheimischen Dörfern benachbarten Dörfern, auf den Gründen des Kirchlichen Fondes, die aus den gewesenen klösterlichen Gütern stammten. Diese waren nun das Eigentum der Orthodoxen Kirche, die aber, technisch, vom Staat verwaltet waren. Diese Güter nahmen mehr als die Hälfte der Ausdehnung des Landes ein. So wurde auch die Orthodoxe Kirche auf Seiten des Kaiserreiches gewonnen.

Das Jahr 1848 brachte keine wichtigen revolutionären Unruhen in der Bukowina hervor. Während die russischen Truppen sie durchquerten um die Revolution in Siebenbürgen zu beschwichtigen, befanden sich die moldauischen Revolutionäre als Flüchtlinge auf dem Gut Cernauca der Hurmuzaki Familie. Kurz nachher, im Jahre 1849, wurde unter dem Einfluss der Revolution, im Prinzip die von den Rumänen und Deutschen verlangte Entscheidung getroffen, die Bukowina in ein mit Wappen, Landtag und Vertreter im Wiener Parlament ausgestatteten Fürstentum von Galizien zu trennen. Dieses Regime wurde erst 1861 gänzlich eingeführt.

Wenn wir unsere Aufmerksamkeit hauptsächlich auf die rumänischen kulturellen Aspekte richten, so konstatieren wir die Anfänge von Zuständen, die nicht nur absurd erscheinen, sondern auch ganz unerwartet, und sicher durch diese von der österreichischen Verwaltung getroffenen Maßnahmen, nicht erwünschte Folgen zeitigten.

Das elementare und professionelle Schulsystem, daß gleich nach der militärischen Besetzung eingeführt worden war, hatte die Alphabetisierung von 80% der Kinder in Schulen in einheimischer und deutscher Sprache zur Folge. Das Jahr 1808 bringt die Gründung des ersten Gymnasiums in Czernowitz, das mit der Zeit jene Schule werden wird, in der Aron Pumnul die rumänische Sprache unterrichten wird. Dieser wird in seinem Haus die erste Bibliothek der rumänischen Literatur unterbringen und wird zur Gründung in 1862 der Lesegesellschaft (Leptură) beitragen, die später die Gesellschaft für Rumänische Kultur und Literatur in der Bukowina bilden wird, die vom kommunistischen Regime abgeschafft und im Jahre 1990 wiedergeschaffen wurde.

Unter der Benennung „Aron Pumnul“ bildete nach 1919 dieses Lyzeum, sowie andere in den bukowiner Städten, die rumänische Intellektualität in der Bukowina während der Zwischenkriegperiode aus.

Aber noch unter der österreichischen Herrschaft öffneten sie der rumänischen Jugend die westliche Orientierung zu den kulturellen, historischen, philosophischen, technischen und künstlerischen Schätzen der Universitäten, Archiven, Museen und Konzertsälen Österreichs und Deutschlands, durch Vermittlung der deutschen Sprache.

Aus diesen Quellen nährten sich Mihai Eminescu und Mihail Kogălniceanu, letzterer indem er unzählige, für die rumänische Geschichtschreibung unschätzbare Dokumente sammelte.

Dasselbe tat auch der Bojar Eudoxiu Hurmuzaki. Dimitrie Onciul hat sich in die Methodik der geschichtlichen Forschung eingeführt. Der Mahler Epaminonda Bucevschi, der Freund von Anselm Feuerbach, eröffnet ein Porträt-Atelier in Wien. Der Komponist Ciprian Porumbescu studiert Musik mit dem in Czernowitz

geborenen berühmten Pianisten Carol Mikuli, ein Freund seines Vaters, der Lieblingsschüler Chopins und Verfasser einer Sammlung von 48 rumänischen nationalen Arien. Der Germanist und Erzähler Emanoil Grigorovitzza übersetzt Eminescu ins Deutsche. Ich erwähne nur einige markantere Persönlichkeiten der vergangenen Zeiten. Das Jahr 1875 erfüllt den Traum des Rumänen Constantin Tomasciuc, die Gründung der „Franz Joseph“ Universität in Czernowitz, mit zwei Fakultäten, Recht und Philosophie (die die Naturwissenschaften einschloß); zu diesen gesellte sich, durch die Umwandlung des seit 1827 existierenden Theologischen Seminars, eine Fakultät der Orthodoxen Theologie, die einzige im ganzen Österreich. Die Unterrichtsprache war Deutsch an der ganzen Universität, sogar an der Theologischen Fakultät.

Heute steht Tomasciucs Grab in Czernowitz während das Grab von Ernst Rudolf Neubauer, der in Radautz begrabene Deutschlehrer Eminescus, dessen Grab jetzt von der Gesellschaft für Rumänische Kultur und Literatur in der Bukowina gepflegt wird.

An der Czernowitzer Universität wirkte auch je ein Lehrstuhl für rumänische und einer für ukrainische Sprache. Aber den Gipfel der Incoherenz bildete die deutschsprachige Fakultät für Orthodoxe Theologie – wie bekannt, gibt es keine orthodoxen Deutsche. Die Professoren der Fakultät waren beinahe ausschließlich Rumänen, nur hie und da Ukrainer. Der Fakultät gelang es das Wunder zu verwirklichen, daß alle orthodoxen Priester der Bukowina gründliche höhere Bildung hatten und dort, wo sie ihr Amt verrichteten, Quellen der Kultur und Zivilisation waren. Unter ihren Professoren, Absolventen und Doktoren befanden sich: der spätere Metropolit Siebenbürgens Nicolae Bălan, der Patriarch Bulgariens Kyril, der Priester Gala Galaction, der künftige Metropolit der Bukowina und Dalmatiens – eine andere Curiosität der Zeit – Vladimir de Repta, die gelehrten Akademiker Eusebie Popovici, Vasile Gheorghiu und der Priester Dumitru Stăniloae.

Die Rumänen dringen sehr spät als Professoren in die Universität ein, aber ihre Namen sind berühmt: Ion G. Sbiera, Sextil Puşcariu, Ion Nistor – Historiker der Bukowina und Bessarabiens – der Jurist Constantin Isopescu-Grecul, der Naturwissenschaftler Eugen Botezat, eine Autorität von Weltruf auf dem Gebiete der Hirsche und Rehe, die in den Wäldern des Landes wimmelten.

Nebstbei, unter den Mitgliedern der Rumänischen Akademie zählt man im Laufe der Zeit 49 hochgebildete Gelehrte bukowiner Abstammung oder Adoption, ein Rekord für eine so beschränkte und geographisch so exzentrische Gruppe wie die Rumänen aus der Bukowina.

Andere bukowiner Rumänen machen sich im politischen und kulturellen Leben des austro-deutschen Raumes bemerkbar, auf dieser Weise die Verbindung mit dem Westen verwirklichend. Ich werde nur einige erwähnen. Der Baron Alexander von Petrino, der es zum Akerbauminister der Zentralregierung bringt. Eusebiu Mandicevski, ein Freund von Brahms, ein führender Musikologe in Wien, der Herausgeber der gesamten Werke Schuberts und zahlreicher von Johann Sebastian Bach, Haydn und Brahms, wird Ehrenbürger Wiens. Ion Sărghie wird ein verehrter Name als Holzschnitzer. Viorica Ursuleac wird die Sängerin, die

in Opern von Richard Strauss die Hauptrollen kreierte und den berühmten Dirigenten Clemens Krauss heiratete.

Die Architekten Fellner und Helmer bauen 1908 in Czernowitz ein jenen aus Bukarest, Clausenburg, Jassy und Odessa ähnliches Theater; in ihm spielte man aber nur in deutscher Sprache, oft mit berühmten Schauspielern vom Wiener Burgtheater. Es wird im Jahre 1927 rumänisches Theater. Anfangs von den deutschsprechenden anderen Nationalitäten feindlich empfangen, zieht es in Kürze das Publikum aller Nationalitäten an, besonders seit seine Leitung von Professor Dragoş Protopopescu und dann von Victor Ion Popa übernommen wurde und die Bühnenmalerei der baltische Baron Georg von Löwendal, der leidenschaftliche Porträtist des bukowiner Bauern übernahm.

So erreiche ich jene Gruppe von Nichtrumänen, die die Landschaft und die Menschen der Bukowina liebgewannen. Der Tscheche Joseph Hlavka entwirft und baut den Bischofsitz in Czernowitz vom Jahre 1863 an und gebraucht dabei moldauische stilistische Elemente und regt die Restaurierung der ruinierten Kirchen von Suczawa sowie der bemalten Klosterkirchen an. Die Restaurierung unternimmt ohne viel Verständnis, Karl Romstorfer; er wird im Jahre 1919 zum korrespondierenden Mitglied der Rumänischen Akademie gewählt. Freunde der Rumänen waren auch Professor Friedrich Kleinwächter, im Jahre 1922 zum Mitglied der Rumänischen Akademie gewählt, weltberühmter Ökonomiker, und Professor Eugen Ehrlich der Gründer der juridischen Soziologie, der eine Abhandlung über das übliche (obicinuelnic) Recht der Rumänen schrieb und stand in Verbindung mit den rumänischen sozialdemokratischen Kreisen. Ich machte in meiner Kindheit seine Kenntnis als Prototyp des zerstreuten Professors.

Als Zeuge der interethnischen Toleranz in der Bukowina am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts kann der Professor Emil Kaluźniacki dienen, berühmter Ukrainer und Slawist, den der rumänische Slawist Grigore Nandriş im Eröffnungsvortrag in Czernowitz belobte. Letzterer wurde dann Professor der Slawistik in London und war der Bruder der Aniţa Nandriş, die Verfasserin des hochberühmten Buches „Zwanzig Jahre in Sibirien“. Kaluźniacki wurde schon im Jahre 1890 zum korrespondierenden Mitglied der Rumänischen Akademie gewählt, nachdem er slawische, für die Geschichte der Rumänen wichtige Dokumente, ans Licht gebracht hatte.

Wertvolle Monographien über die Stadt Czernowitz und die Bukowina schrieb Raimund Friedrich Kaindl, dessen Name heute eine deutsche Stiftung für die Untersuchung der Bukowina trägt. Er war uns nicht sehr günstig, hatte aber den feindseligen Beschreibungen des galizischen Schriftstellers Karl Emil Franzos nicht zugestimmt, die er als „extreme Verzerrungen der Realität“ beschrieb „die aus dem Wunsche zum Sensationellen verfasst wurden“. Daß Kaindl trotzdem den Wert der moldauischen Kultur nicht erfasste, folgt daraus, daß er seinen Namen drei Mal in die Bilder oberhalb des Einganges in die Kirche des Klosters Suczewiza eingeritzt hatte, wie ich kürzlich gesehen habe.

Als letztes Beispiel erwähne ich den Romanisten Mathias Friedwagner dessen Sammlung von rumänischen Folkloren, tausende Seiten umfassend, sich in der Nationalbibliothek in Bukarest befindet, und den Aquarellisten Franz Xaver

Knapp, dessen in 1857 in Wien erschienenenes „Illustrierte Bukowina“ betitelt Album von Landschaften die mit von Ernst Rudolf Neubauer, der Lehrer Eminescus, erläuternden Texten versehen sind. Ein Teil der Originale und der entsprechenden Wiedergaben werden in der Rumänischen Akademie bewahrt und konnten unlängst in einer kleinen, der Bukowina gewidmeten Ausstellung bewundert werden.

Schließlich und endlich hat die Manigfaltigkeit der 9 Nationalitäten die innerhalb eines engen Raumes in der österreichischen Bukowina coexistierten, diese gezwungen im Jahre 1910 ein in ganz Europa berühmtes Statut unter dem Namen „Ausgleich“ anzunehmen, das durch Kompromiß alle scharfen Konflikte zwischen den Nationalitäten beschwichtigen und die Bukowina in eine zweite Schweiz verwandeln sollte.

Die Rückgabe der ganzen Bukowina an ihr Mutterland erfolgte nicht sehr leicht. Österreichs Plan bestand in ihrem Einschluß entweder in einen polnischen oder ukrainischen Staat, beide unter einem deutschen Herrscher. Die Reaktion der rumänischen Abgeordneten im Wiener Parlament war nicht sehr kräftig, aber Georg Grigorovici erklärte offen, daß, sollte dies versucht werden, sich die bukowiner Rumänen an die Rumänische Armee, die Beschützer der rumänischen Nation, wenden werden. Die Bedrohung mit dem Galgen seitens des Kriegsministers hatte ihn nicht stark beeindruckt. Eine Gruppe ukrainischer Freischärler konnten den Vormarsch der von Iancu Flondor im Namen des Rumänischen National-Rates in Czernowitz und mit dem Einverständnis aller Nationalitäten mit der Ausnahme der Ukrainer gerufenen Rumänischen Armee nicht verhindern.

Nach der Vereinigung mit Rumänien erfolgte die Einführung der rumänischen Behörden sowie die institutionelle Vereinheitlichung der Einrichtungen stufenweise, ohne bedeutende Schwierigkeiten. Einige Aspekte habe ich schon erwähnt. Im allgemeinen hatten die Einwohner die nötige Ausbildung um die Verwaltung des Landes zu übernehmen.

Trotzdem muß ich zwei eigentlich einigermassen unerwartete Folgen dieser Umwandlung auf kulturellem Gebiet erwähnen.

Aus der Generation meiner Kollegen aus dem „Aron Pumnul“ Lyzeum und aus anderen Lyzeen, insbesondere aus jenem aus Radautz, bildeten sich zahlreiche Gruppen junger Dichter, die die deutsche Sprache beherrschten und die deutsche Literatur kannten, die in ihren Schulen Zeitschriften herausgaben die manchmal 10 Jahre überlebten. Die einflußreichsten waren die „Iconari“ (Bildner), Nationalisten und Universalisten, Mystiker und Atheisten, Traditionalisten und Modernisten zugleich, Inhaber eines ergiebigen Verlages, geleitet von Mircea Streinul und Julian Vesper. Die Eingebung kam hauptsächlich von der modernen deutschen Lyrik. So übersetzte Mircea Streinul, anscheinend ausgezeichnet, die prosaischen Dichtungen des österreichischen Dichters Georg Trakl; andere, wie Nicolae Roşca übersetzten Baudelaire, Rimbaud und Paul Valéry. George Călinescu beurteilt sie streng: „Das schlechteste, das man bei Blaga, Barbu, Arghezi, in der modernen Lyrik im allgemeinen findet, trägt nirgends so reiche Früchte wie hier“. Diese Kritik ist beinahe ein Kompliment.

Die sowjetische Invasion hat alles vernichtet.

Die zweite Reihe kultureller Folgen ist noch eigenartiger. Ich habe schon vorher bemerkt, daß die meist eine Art deutscher Sprache sprechenden Juden statistisch in die ethnische Gruppe der authentischen Deutschen inbegriffen waren. Einige junge Juden nahmen diese Zuteilung ernst: sie befreiten sich von den üblichen Abweichungen von der literarischen deutschen Sprache, die sie sich sehr gut mit dem Eifer des Neophiten aneigneten. Sie besuchten zugleich rumänischsprachige Schulen, wurden aber kaum von der rumänischen Gesellschaft akzeptiert und immer weniger von der deutschen.

Einige dichteten rumänisch wie Paul Celan (Ansel), wobei sie sich die dichterische Technik von den bewunderten bukarester Superrealisten aneigneten, andere wie Alfred Margul-Sperber haben viel deutsch geschrieben und dieser übersezte erfolgreich Eminescu. Andere dichteten nostalgische Lyrik um die verlorene Bukowina, wie Rose Ausländer in Bukarest und Nachkriegs-Deutschland. Den größten Erfolg erreichte Paul Celan. Er wird als einer der größten deutschen modernen Dichter und Neuerer angesehen. Er lebte in Paris und beging Selbstmord in vollem Ruhm. Es ist der Gipfel der Ironie, daß all dies in der rumänischen Bukowina zu Zeiten Hitlers seinen Höhepunkt erreichte und in Paris tragisch endete, als alles normal geworden war.

Es ist jedoch Zeit abzuschließen und auf die Frage zu antworten die wir uns anfangs gestellt hatten: War die österreichische Besetzung der Bukowina für die bukowiner Rumänen von Nutzen oder schädlich?

Von Nutzen war jedenfalls die frühzeitige Berührung mit dem Westen, der Kontakt mit den deutschen Einrichtungen und der deutschen Kultur.

Die Folgen sind bis heute sichtbar. Doch auch die anderen rumänischen Länder haben sich schließlich für ihre Modernisierung gegen Westen gewendet, wenn auch merklich später, vielleicht auch weniger tiefgehend, oberflächlicher.

Andererseits hat jedoch Österreich den bukowiner Rumänen eine arge Erbschaft vermacht. Tatsächlich war die Eindringung fremder Bevölkerungen durch die in einem multinationalen Reich herrschende gegenseitige internationale Toleranz gemildert, ein Reich in dem man zahlreiche Ähnlichkeiten mit den Vereinigten Staaten Amerikas finden kann. Doch die kompakte geographische Ansiedlung einer der eingedrungenen fremdartigen Nationalitäten, verbunden mit dem schwachen, zuerst von Österreich und später von Rumänien geleisteten militärischen Schutz, haben ihr tragisches Schicksal besiegelt. Jene, die ihnen dieses Schicksal bereitet haben, und zwar die deutschen Kolonisten, haben sich meistens diesem Schicksal entzogen, doch die Überlebenden und ihre Nachkommen leiden bis heutzutage an der Nostalgie um die verlorene Heimat, die auch die ihre geworden war.

Zum Abschluß möchte ich noch den bedeutendsten Politiker des rumänischen Bessarabien, Pan Halipa, zitieren, der zwischen den zwei Weltkriegen einem bukowiner Rumänen gesagt haben soll: „Wie glücklich ihr waret, von den Österreichern besetzt zu werden!“

II.5. BUCOVINA ÎN MILENIUL AL TREILEA*

Am intrat într-un nou mileniu, al treilea de la nașterea lui Iisus. La trecerea din primul în al doilea mileniu, omenirea, cu mic și mare, era îngrozită de amenințarea sfârșitului întregii lumi, prezis de apocalipsă. La trecerea dintre al doilea și al treilea mileniu, oamenii nu se mai tem de sfârșitul Universului, despre care învățații spun că, atunci când va avea loc, Soarele și Pământul nu vor mai exista de mult, și se gândesc mai ales la omenire și la planeta pe care trăiesc.

Deși omul îi încălcase poruncile, Dumnezeu îi lăsase stăpânirea pământului, această fărâcă neînsemnată din univers, firește cu excepția raiului, căci îl făcuse pe om după asemănarea sa, și nu-i interzisese cunoașterea ca atare, ci numai cunoașterea binelui și a răului. Deci omul se crezu îndreptățit să urmărească cunoașterea pământului și a legilor sale, pentru a intra în stăpânirea acestuia. A asimilat de aceea folosul său imediat cu binele, fără să vadă răul pe care-l pricinuia, scurtând astfel viața micii sale lumi, pe care voia să o transforme într-un nou rai, cu pomul vieții cu tot.

Și astfel, trecerea în mileniul al treilea trezește în omul conștient teama pentru viitorul omenirii de pe pământul pe care trăiește și care începe să dea semne îngrijorătoare ale urmărilor răului pe care i l-a pricinuit.

Dacă îngustăm mai departe orizontul nostru, se ivește întrebarea: Ce ne va aduce viitorul nouă, bucovinenilor, o mână de oameni de pe o fărâcă neînsemnată din univers, botezată Bucovina? Oare această denumire este mai mult decât un cuvânt magic, lipsit de corespondență cu realitatea, dar care-și păstrează forța sugestivă până în prezent? Merită ea să ne străduim să-i apărăm identitatea și să încercăm să o transformăm într-un mic rai, pe cât este omenește posibil? Și cine ne va lumina calea spre acest țel?

Într-adevăr *Bucovina* este un cuvânt magic. Oficial, ea nu mai există. Fragmentele ei, întrucâtva amplificate, au căpătat în Ucraina și în România denumiri legate de capitalele lor. Și, totuși, oriunde în lume s-ar întâlni, oameni care trăiesc astăzi sau au trăit cândva, ei, părinții sau moșii lor, în oricare parte a teritoriului Țării de Sus a Moldovei, de orice neam sau limbă erau, se vor simți legați între ei și de pământul ei. Îi lauda și Cantemir fertilitatea și destoinicia locuitorilor.

Dacă am da crezare diasporei bucovinene de origine germană, Bucovina austriacă era o țară pașnică și înfloritoare, în care 11 naționalități conviețuiau în deplină armonie, fericiți și îndestulați, sub dinastia de Habsburg. Aceasta este firește o descriere idilică exagerată, născută dintr-o nostalgie ușor de înțeles după un paradis pierdut, la care a contribuit și Eminescu prin versuri, dar nu și prin scrierile sale politice.

Ceea ce mi se pare curios este că există oameni de bună credință care cred sincer că, datorită încheierii, în 1910, a unei așa-numite înțelegeri (*Ausgleich*)

* Studiu publicat în „Septentrion”. Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, VI, nr. 16-17, 2001, p. 1-2.

interetnice multilaterale, Bucovina austriacă, pașnică și multiethnică, ar putea servi drept model Europei în construcție. În primul rând acest acord nu era decât o reformă electorală, bazată pe *separarea* alegătorilor în colegii monoetnice și nicidecum pe *colaborarea* interetnică, un domeniu în care Europa nu prea are nevoie de sfaturi. De altfel, românii nu au acordat acestei legiferări decât interpretarea unei reforme electorale necesare – vezi I. Nistor în *Istoria Bucovinei*.

În al doilea rând, ceea ce se putea aplica la scara redusă a Bucovinei, nu se poate realiza la scara întregii Europe.

În al treilea rând, Bucovina n-a fost o țară a *înțelegerii* reciproce, ci una a *toleranței* reciproce, care exista încă pe atunci când ea nu se chema Bucovina. Toleranța domnea înlăuntrul unei populații rare, care prin ocupațiile ei – creșterea vitelor, agricultura, grădinăritul, prelucrarea lemnului și a pietrei și altele asemenea – și modul simplu de viață nu era înclinată spre război și cuceriri sau spre certuri între vecinii depărtați unii de alții în satele răsfirate.

Nu se poate spune că Austria n-a contribuit la accentuarea acestei atitudini tolerante a populației bucovinene.

În acest sens au lucrat, inițial, caracterul relativ tolerant al legislației iosefine și, apoi, interesele geopolitice și militare imperiale. După 1862, când Bucovina separată de Galiția devine autonomă, ea face progrese rapide în toate domeniile și se preface, în ciuda micimii sale, într-un giuvaer al Austriei. Posesiunea ei pune un zăvor în calea Rusiei, care înainta către Bosfor. Ea lega, prin drumuri ușor practicabile, pantele sudice cu cele nordice ale Carpaților Păduroși. Bogată în lemn de construcție și de foc, în sare și minereuri cu conținut de mangan, bogată în ogoare neobișnuit de fertile și în pășuni grase, ea furniza din belșug materii prime ieftine, alimente vegetale și animale, obținute prin munca micilor proprietari de pământ și a țăranilor liberi, al căror sol provenea, mai ales, din bogățiile mănăstirilor ortodoxe expropriate și desființate. Deși extrem de conservatoare, dar tolerantă față de alte credințe, fără ruguri pentru eretici sau vrăjitoare, Biserica Ortodoxă nu avea tendințe de dominație suprastatală sau universală. Bărbații, deși curajoși și robuști, detestau disciplina de tip militar și, de aceea, și serviciul militar. Creșterea cailor se făcea sub control militar și corespundea, în timpul acela, unei producții de tancuri în timpul nostru.

Pe scurt, Austria avea tot interesul să țină Bucovina în afara teatrelor de război și lucrul acesta s-a întâmplat chiar atunci când Austria se afla în război cu Turcia, în Principatele dunărene. Acest fapt a contribuit în mod esențial la mentalitatea pașnică a populației Bucovinei. Acest lucru este valabil și pentru birocrăția și jurisdicția incoruptibilă și eficientă a Austriei.

Cum am spus mai înainte, problema tensiunilor interetnice a fost, ce-i drept, rezolvată în aparență, superficial și numai formal. Metodele folosite au întărit mentalitatea separatistă. Privită din afară, Bucovina merita cu oarecare dreptate porecla de *Elveție de răsărit*. Ea n-a meritat însă, nici în epoca de care ne ocupăm și, în nici un caz acum, porecla de *Mică Europă*. Exista pe atunci, și a dispărut demult, doar o mică mișcare paneuropeană condusă de baronul Capri. Rar găseai partide politice care să nu fie scindate atât ideologic, cât și etnic. La români găsim tineri democrați și bătrâni conservatori, precum și daco-români și austrofilii

convinși, care erau ba aliați, ba în conflict; existau trei partide social-democrate – român, ucrainean și evreiesc – care formau un partid social-democrat comun, în care nu se ducea lipsă de tensiuni; la ucrainenii găseai naționaliști, rutenii filoaustrieci și ruși vechi; iar printre evrei găseai habotnici, hasizi, sioniști și asimilați, toți învrăjbiți. Până aici, lucrurile erau oarecum normale pentru o democrație tânără într-o țară cu o populație pestriță.

Ne-european era faptul că cei mai mulți oameni, atât cei de sus, cât și cei de jos, evitau contactul cu cei ce gândeau sau simțeau în alt fel; iar dacă contactul avea loc, evitau să se încreadă în celălalt sau să încerce să-i înțeleagă punctul de vedere. Aceasta era atunci mentalitatea și că nu era europeană o dovedesc evenimentele din octombrie–noiembrie 1918.

Cei vreo 80 de ani tragici care s-au scurs de atunci n-au ameliorat situația, ci au înrăutățit-o considerabil. Germanii, polonezii și evreii au dispărut aproape complet din fostul spațiu bucovinean și, în primul rând, există o graniță trasată de Stalin cu acordul lui Hitler, bine păzită, care trebuia să-i separe pe ucrainenii de români, făcându-i cetățeni ai unui mare imperiu multinațional. Germanii, respectiv polonezii și evreii bucovineni trăiesc acum, mai ales în Germania, Polonia și Israel. Alți bucovineni de toate naționalitățile, fără deosebire, sunt răspândiți peste toată lumea. Mai problematică este situația relativ numeroșilor români și așa-zisilor moldoveni care trăiesc la nordul graniței și aceea a mai puțin numeroșilor ucrainenii care trăiesc la sud de ea.

Cum îndeosebi românii sunt destul de numeroși și locuiesc destul de compact pentru a se prezenta ca o *grupare* etnică atunci, conform mentalității actuale, ei sunt percepuți ca un corp străin și asupra lor se concentrează antipatia și chiar ura împotriva celui diferit de tine însuși. Și ce nenorociri poate genera acest fel de sentiment am putut vedea din plin. Nu trebuie decât să înșir numele câtorva perechi de națiuni europene: sârbii și bosniacii; spaniolii și bascii; francezii și corsicanii; grecii și valahii; slovacii și țigani; germanii și turcii; și cu nu mult prea mult timp în urmă, germanii și evreii sau rușii pe de o parte și ucrainenii și, mai ales, românii din Bucovina, pe de alta.

Pentru numeroși români și, probabil, pentru o parte din ucrainenii, au apărut acum două noi cuvinte magice: *Uniunea Europeană* (U.E.). Ea va fi aceea care ne va elibera, ca prin farmec, de toate dificultățile și de toate grijile.

Este aceasta o iluzie fără viitor? Cum am putea îndeplini toate condițiile necesare pentru a face parte din U.E.? Se pot oare propune serios Bucovina austriacă și Ausgleich-ul bucovinean drept modele pentru alcătuirea noii U.E., cum se încearcă uneori? Este clar că în acest scop Ausgleich-ul era mult prea limitat, iar țara însăși prea mică, prea pestriță și oarecum unicat.

Să stabilim mai întâi că în Europa există o singură țară multi-etnică, care îndeplinește de fapt toate condițiile necesare pentru a intra în U.E., dar nu face parte din ea; aceasta este, fără îndoială, Elveția. Ea este săracă în bogății naturale, bogată în libertăți raționale, locuită de oameni harnici de trei naționalități diferite, care trăiesc alături, în deplină înțelegere reciprocă, liniștiți, pașnici și îndestulați. Atât Europa, cât și noi ar trebui să studiem cu atenție acest sistem.

Consider însă că și din soarta Bucovinei, atât U.E., cât și locuitorii actuali ai regiunii ar putea învăța câte ceva, și anume ce trebuie evitat și pe ce se poate clădi în prezent. În privința celor spuse la urmă, mai trebuie să remarc următoarele. Construirea și extinderea U.E. poate reuși numai cu condiția existenței unei voințe de înțelegere reciprocă. Granițele statale pot atât uni, cât și separa, în funcție de împrejurări și mentalități. Ele sunt și vor fi fixate întotdeauna de oamenii de stat ai marilor puteri și cum va decurge istoria în viitor nu se poate prevedea cu siguranță. De aceea, atât U.E., cât și noi înșine, ar trebui să dăm dovadă, până la integrarea noastră, de destulă înțelepciune pentru a alege, în ciuda oricăror granițe, drept model al mentalității și comportării noastre pe acela al unor grupări etnice învecinate diferite, care trăiesc de veacuri în bună înțelegere reciprocă.

Oricât de neverosimil ar părea, o astfel de regiune există chiar aici, în sud-estul Europei și, chiar în preajma Balcanilor compromiși din cauza instabilității lor politice: este vorba de Banat.

El este locuit de patru grupări etnice, numeric comparabile. Sârbii și românii sunt autohtoni, ungurii și germanii au imigrat mai târziu. Ei locuiesc în mici insule neregulat împrăștiate, dar izolate. Cele patru grupări etnice au rămas, geografic, lingvistic și cultural, clar conturate. După Primul Război Mondial, Banatul a fost împărțit pașnic în două părți adiacente, între Serbia și România, printr-o graniță mai mult sau mai puțin etnică, deși în Austro-Ungaria se mai conta pe posibilitatea că se va ajunge, cu această ocazie, între cele două state victorioase de rangul doi, la război. La soluția pașnică s-a ajuns datorită faptului că relațiile la nivel statal între sârbi și români au fost strânse și armonioase timp de multe secole, precum și că respectivele familii regale erau încuscate.

Numai comuniștii sovietici au reușit, pe timpul lui Tito, să-i învrăjbească temporar. Și nici acum, după intervenția armată în Kosovo, relațiile reciproce n-au fost serios afectate.

Între cele patru grupări etnice din Banat n-au existat tensiuni sau conflicte. Acolo unde sunt în minoritate, ele se bucură de toate drepturile cuvenite. Bune sunt și relațiile cultural interetnice. Dar, nu departe în josul Dunării și la sud de ea, pe valea Timocului, deci de asemenea în Serbia, trăiesc sub numele de vlahi, multe mii de români, complet lipsiți de drepturile de grupare etnică, care vorbesc, din lipsă de învățământ în limba lor, un grai arhaic, lipsit de gramatică și greu inteligibil. În amândouă cazurile este vorba de aceleași state și de aceleași naționalități, dar de mentalități diferite.

Dacă și noi bucovinenii vrem să fim europeni veritabili, trebuie să comutăm nu numai oficial și superficial predispoziția în fond pașnică a populației autohtone și chiar a celei imigrate, de la xenofobie și ură reciprocă la înțelegere și conlucrare, fără a renunța totuși la sentimentul național. Nu ajunge să interzicem și chiar să pedepsim acte reprobabile, ca arderea steagului național al unui stat vecin și simbol al unei grupări etnice conlocuitoare sau profanarea unor morminte prevăzute cu inscripții în limba acesteia. Oamenii trebuie educați să se îngrețoseze la vederea unor astfel de procedee. De fapt, aceasta nu înseamnă decât să ne autoeducăm în sensul moralei creștine. La această concluzie am ajuns în mod neașteptat, după ce meditaseam asupra celor scrise anterior.

Cum mi-a fost dat să fiu martor al aproape tuturor evenimentelor din ultimul secol și al mileniului precedent, este firesc să nu-mi rămână decât puțină vreme și putere pentru a milita, în abia născutul nou mileniu, în favoarea soluției la care am ajuns. Le doresc, de aceea, cititorilor acestor rânduri și, mai ales, generației viitoare de bucovineni să reușească să-și creeze ei înșiși o existență pașnică, îndestulată și în bună înțelegere, așa cum se povestește că ar fi fost cândva în toată Bucovina, fără să se aștepte să fie *eliberați* de Otto von Habsburg și ca bisericile noastre dreptcredincioase să se hotărască să propovăduiască împreună tuturor păstoriților lor învățătura iubirii între oameni a lui Iisus.

II.6. ANIVERSAREA A 74 DE ANI DE LA UNIREA BUCOVINEI*

Iau cuvântul în fața Domniilor Voastre cu emoție și oarecare timiditate. Nu mă consider deloc cel mai potrivit dintre cei prezenți, pentru a evoca aici actul reunirii Bucovinei cu patria-mumă. Am părăsit Bucovina cu puțină vreme înaintea martiriului ei început în 1940, la care n-am participat decât indirect, după ce fusesem, ca ofițer de rezervă, martor, la Cernăuți, la prăbușirea Poloniei sub loviturile concertate ale alianței infame dintre Germania național-socialistă și Uniunea Sovietică național-comunistă, dacă-mi este permisă expresia. Văzusem atunci imaginea tragică a refugiuului, un fel de repetiție generală pentru ceea ce îi aștepta pe bucovineni.

Cu atât mai puțin mă califică profesiunea mea de fizician pentru evocarea unor evenimente istorice de o asemenea anvergură.

Am fost, totuși, la vârsta relativ conștientă de 7 ani, martorul evenimentelor care au decis atunci soarta Bucovinei, atât direct, cât și datorită faptului că tatăl meu, George Grigorovici, participase activ la viața politică a Bucovinei și la aceea a Austriei cisleithane, fiind, timp de 10 ani, deputat român social-democrat în Reichstag, Parlamentul de la Viena.

Aș vrea să încep cu un document autentic, deși foarte naiv, al vremii.

Prăbușirea Austro-Ungariei era iminentă. Părinții mei și cu mine ne aflam la Cernăuți, după un lung refugiu în Cehia și Slovacia de astăzi. La 20 noiembrie 1918 căpătasem de la tata cadou un caiet cartonat, format mare, ca să țin un jurnal. Prima pagină proclamă, în litere mari, copilărești, această intenție nobilă într-un cadru împodobit bogat cu stegulețe și buline tricolore.

Pe pagina următoare, primele cuvinte ale textului sunt neterminate și puse între paranteze: „(intrarea arm.)”. Este clar că voiam să descriu intrarea armatei române în Cernăuți la care asistasem. Dar, un vag sentiment de a fi cronicarul unor evenimente importante m-a făcut să amân această descriere până ce voi fi prezentat cadrul în care au avut loc, și am continuat astfel:

„Îmi încep jurnalul la 11/XI, fiindcă în această zi am trăit întâmplări neașteptate. Soldații au prădat în ziua aceasta. Au luat puști, pielărie ș.a. Apoi, au venit ucrainenii și au prădat Guvernul. Duminică seară s-au auzit împușcături îngrozitoare. Asta a durat o săptămână, până au venit românii. Atunci când erau ucrainenii, au vrut să-l aresteze pe tata. O noapte, tata a dormit îmbrăcat, iar noaptea următoare în suburbia Clocucica”.

Aici se încheie, spre rușinea mea, nu numai relatarea, dar și jurnalul meu. Dar, cu toată trecerea a 74 de ani, amintirea intrării armatei române în Cernăuți

* Comunicare susținută în 28 noiembrie 1992, la aniversarea a 74 de ani de la unirea Bucovinei, la Cercul Militar Național. Publicată în „Septentrion”. Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, II, nr. 6-7, 1992-1993, p. 1, 4.

stăruie în memoria mea cu limpezimea acelor amintiri din copilărie, care rămân întipărite în mintea îmbătrânită, mai clar și mai corect decât evenimentele recente, pe baza unei selectivități, pe cât știu încă neexplicate.

Precum se știe prea bine, la apelul Consiliului Național și în urma demisiei Guvernului Marghiloman și înlocuirii sale cu guvernul Coandă, la 6 noiembrie, trupele române intră în Bucovina, la 7 noiembrie; ucrainenii părăsesc Cernăuți la 9 noiembrie și, în aceeași zi, se așteaptă și intrarea armatei române aflate în preajma orașului.

Mă găseam în acea zi, împreună cu ai mei, pe balconul ticsit de lume al unei locuințe ce dădea spre Ringplatz, piața centrală a orașului. Senzația zilei a fost un avion românesc, care a zburat deasupra orașului, aruncând manifeste ale generalului Zadik, comandantul trupelor române.

Nici a doua zi trupele românești nu au apărut; doar o patrulă de motocicliști a făcut ocolul pieții, demonstrând convingător modelul modern al tehnicii de luptă a armatei române. Dar, grosul armatei nu s-a arătat, spre deziluzia noastră.

Abia a treia zi, la 11 noiembrie, am văzut coloane masive coborând pantă Străzii Primăriei, Strada Regina Maria de mai târziu. Spectacolul era inedit din cauza unui amănunt trecut în general sub tăcere, dintr-un sentiment fals de jenă. În timp ce ofițerii români, mai ales cei călare marcau, prin uniforme și pelerinele lor astfel colorate și prin caschetele lor de altă formă, diferența dintre armata română și cea austriacă; infanteria purta uniforme de aceeași culoare albăstrie ca și cele ale soldaților austrieci și doar șepcile cu „coronițe” dezvăluiau apartenența lor la mult așteptata armată română.

Ceea ce întârziase intrarea trupelor române în Cernăuți nu a fost nicidecum o imaginară rezistență a ucrainenilor, ci reechiparea acestor trupe, la cererea emisarilor Consiliului Național, în particular, a lui Iancu Flondor

Mi se pare că acest episod ilustrează în modul cel mai sugestiv sinergetismul – cum se spune astăzi – dintre diferitele ramuri ale neamului românesc, care s-au dezvoltat în condiții istorice deosebite.

În ciuda stării precare a armatei sale, guvernul român nu a ezitat s-o arunce într-o eventuală luptă cu forțe greu de evaluat, atunci când era vorba de unirea tuturor românilor, cum a făcut-o și în 1916. Imaginea eroului, impusă de bătălii ca cea de la Mărășești, era cea romantică, a soldatului luptând cu pieptul gol sub cămașa zdrențuită.

Românul bucovinean, ordonat și potolit, se încrede numai în omul îmbrăcat îngrijit, gospodar și cu oarecare stare. Imaginea sa despre erou este clasică. Ea se exprimă prin dictonul lui Horațiu: *Dulce et decorum est pro patria mori*, Eroul moare frumos.

Sunt convins că îmbinarea neconflictuală a acestor două atitudini opuse în episodul intrării triumfale a armatei române în Cernăuți, la 11 noiembrie 1918, este simbolul unității de nezdruccinat a neamului nostru, în sânul căruia pot apărea păreri și atitudini diferite, dar nu falii și rupturi ce s-ar putea dovedi fatale națiunii.

Generația de la 1918 a răspuns astfel, cu înțelepciune, la apelul lui Eudoxiu Hurmuzachi din testamentul său politic din 1857, de a depărta din mijlocul

românilor „[...] pofta de a domni cu stricăciunea binelui public” și de a lucra „în spiritul armoniei, al frăției și al bune înțelegeri între sine, spre înființarea măretului scop ce le stă înaintea”.

Rezonanța pe care o găsește astăzi printre noi acest pasaj sublim, dar și amenințător, din testamentul Nestorului de la Cernauca mă duce înapoi cu gândul la epoca ce a precedat evenimentele petrecute între 6 octombrie și 28 noiembrie 1918, deci între înființarea, la Vatra Dornei, a unei gărzi naționale și apoi a unui Consiliu Național sub conducerea lui Arcadie Procopovici și a lui Petru Forfotă și adoptarea, la Congresul General al Bucovinei, ținut în sala sinodală a Mitropoliei din Cernăuți, a moțiunii de unire necondiționată a Bucovinei cu România.

Adeeseori, aceste evenimente sunt prezentate ca și când s-ar fi declanșat *ex abrupto*, fără nici o pregătire anterioară, în mod spontan. Putem totuși vedea că între situația prezentă și cea dinainte de 1918 există analogii tulburătoare. Și dacă istoria nu se reduce la satisfacerea curiozității noastre și urmează să ne fie și de folos, atunci aceste analogii trebuie aduse la lumină cu obiectivitate și cu respectul adevărului.

În 1918 în întreaga Bucovină, ca și acum în nordul ei, trăia, în număr deloc neglijabil, înlăuntrul unui stat vecin cu România, o populație românească. Fără menținerea conștiinței naționale prin limbă și cultură și fără o luptă politică abilă, inerent supusă fluctuațiilor, succeselor și eșecurilor, și fără un contact permanent cu grosul națiunii și sprijinul diplomatic, moral și material al țării-mamă, declinul, asimilarea și dispariția acestui grup etnic era doar o chestiune de timp. Acest lucru s-ar fi întâmplat în Bucovina între 1774 și 1918, dacă condițiile definite mai înainte n-ar fi fost îndeplinite și întreținute cu perseverență și în mod conștient de ambele părți ale frontierei.

S-a afirmat că între românii din Transilvania și cei din Bucovina n-ar fi existat legături puternice. Oare se poate neglija rolul esențial al dascălilor ardeleni în menținerea brumei de învățământ românesc existent pe teritoriul Bucovinei pe timpul răpirii ei, rolul lui Aron Pumnul sau cel al lui Sextil Pușcariu? Iar în discursurile lor din ședința Parlamentului austriac, din 22 octombrie 1918, deputații Bucovinei, Constantin Isopescu-Grecul și George Grigorovici au cerut clar emanciparea și autodeterminarea *tuturor* românilor din Austro-Ungaria și unirea lor într-un stat unic.

Printr-o tactică abilă de aparentă supușenie față de împăratul Austriei, familiile românești înstărite din Bucovina au început să anuleze, cu timpul, fatala ei uniune administrativă cu Galiția, obținând statutul de „Kronland”, adică de ducat autonom, Mitropolia ortodoxă a Cernăuților și Facultatea de Teologie Ortodoxă de pe lângă Universitatea de limbă germană din Cernăuți, cu predarea în limbile română și ucraineană a unor anumite cursuri.

Dar, în același timp, moșia de la Cernauca servește drept gazdă revoluționarilor români de la '48, ardelenilor George Bariț și Timotei Cipariu; lui Mihail Kogălniceanu și fraților Alecsandri, lui Gheorghe Sion, Alecu Russo, lui Alexandru Ioan Cuza, lui Costache Negri și câtor alora care au contribuit la formarea României unitare.

Înființarea la Sibiu a ASTREI, de către episcopul Andrei Șaguna, este urmată, la interval de numai un an, de înființarea în 1862 la Cernăuți, a Reuniunii Române de Leptură, devenită în 1865 Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina. Ideea unității poporului român se manifestă prin alegerea unor intelectuali români bucovineni, ca Alexandru Hurmuzachi și Ion G. Sbiera în Academia Română chiar la înființarea ei, gest repetat recent față de cei din nordul Bucovinei.

Diversele acțiuni patriotice ale tineretului studios român din Bucovina, din 1871, 1875 și 1877, urmate de procese politice, au găsit participare și adeviziune din partea învățaților din țară, printre politicienii locali, ce-i drept mai rezervați, dar care au reușit să mai atenueze consecințele acestor acțiuni.

Eudoxiu (Doxuță) Hurmuzachi strânge „cu fanatism” din arhivele secrete austriece, documente de o valoare inestimabilă pentru cunoașterea istoriei naționale și le lasă, prin testament, Academiei Române, la moartea sa, în 1874.

Cu entuziasmul tineretii, Nicolae Iorga își dedică o fracțiune însemnată a activității sale prodigioase propagării ideii unității naționale, activitate urmărită cu îngrijorare de serviciile secrete austriece. El nu se sfiște să folosească în acest scop căi ilegale, ca treceri clandestine ale frontierei, până ce i se interzice oficial intrarea în Austria, în 1909, în protestele din Reichstag, ale unui grup de deputați italieni și români, în frunte cu George Grigorovici.

Când, în sfârșit, la 16 octombrie 1918, împăratul Karl I proclamă transformarea Austro-Ungariei într-o federație de șase regate „independente” (austriac, ungar, ceh, iugoslav, polonez și ucrainean), reacția deputaților români nu întârzie: în ședința istorică din 22 octombrie 1918 a Reichstag-ului, același Grigorovici dezvăluie necruțător planul de a îngloba Bucovina, fie într-un stat ucrainean, fie într-unul polonez sub un prinț german și declară deschis că, în acest caz, va face apel la armata română, protectoarea națiunii române. De pe banca ministerială, ministrul de război îl amenință cu spânzurătoarea. A doua zi, deputații români sunt în drum spre Bucovina.

Am istorisit mai amănunțit acest ultim episod nu pentru a scoate în evidență meritele tatălui meu, ci pentru a ilustra analogiile și deosebirile dintre situația actuală și cea din 1918. În amândouă cazurile, un imperiu în prăbușire caută să se salveze printr-o federalizare mai largă sau mai restrânsă a unor state pretins independente, dar de fapt aservite. O încercare similară a făcut și Imperiul britanic, după Primul Război Mondial, prin crearea Commonwealth-ului. Pe de altă parte, desprinderea din Imperiul sovietic impune folosirea unui „cocktail” de compromis, abilitate, perseverență și îndrăzneală, cu atât mai greu de dozat cu cât ne lipsește acum pregătirea meticuloasă de lungă respirație, realizată în Bucovina înainte de 1918.

De aceea, să dăm ascultare testamentului lui Eudoxiu Hurmuzachi din 1857, să ne concentrăm eforturile, diferite ca stil, dar identice ca scop. Să nu uităm că, dacă astăzi nu avem puterea armelor de partea noastră, avem în continuare la dispoziție puterea limbii și a culturii noastre, precum și – sperăm – a diplomației noastre. Cu ajutorul acestor forțe trebuie să oprim deteriorarea unei situații de pe acum grele.

II.7. DIMITRIE ONCIUL ȘI DETERMINISMUL ISTORIC*

Am acceptat cu sfială invitația de a vorbi în cadrul simpozionului *Dimitrie Onciul, istoric și arhivist*, desfășurat în martie 1993 la Suceava. Era evident că nu eram calificat să aduc o contribuție nouă la cunoașterea operei celui comemorat. Invitația se datora poziției mele în conducerea Academiei Române, în al cărei scaun de președinte s-a stins din viață, în 1923, Dimitrie Onciul. Altfel, doar calitatea mea de bucovinean mă apropia de marele istoric, alungat din Bucovina de o nedreptățire pe care nu o putea îndura cu seninătate și, refugiat în inima României independente, la București, și-a putut desfășura, nestingherit și stimat de toți, însușirile înnăscute.

Am trăit însă din plin peste 80 de ani de istorie a Bucovinei și a României, ani ce acoperă intervalul de timp dintre prăbușirea Imperiului Austriac, la scurt timp după încheierea lungii domnii a lui Franz Joseph, până la prăbușirea regimului comunist, sub domnia lui Nicolae Ceaușescu. Am părăsit Bucovina de două ori; prima oară refugiindu-mă, în 1914, cu familia în România și apoi în Boemia, la vârsta de nici trei ani, a doua oară, plecând în 1936 pentru totdeauna, la București.

Nu cred că aceste împrejurări mă îndreptătesc să vorbesc aici cu autoritate, printre atâția istorici, despre Dimitrie Onciul. Am încercat de aceea să mă documentez cât de cât, mai degrabă cu privire la personalitatea și concepțiile sale, decât asupra operei sale de strictă specialitate, pentru a desluși de ce puținele lucruri pe care le știam despre el și opera sa îmi inspirau o neobișnuită stimă și atracție, precum și dacă aș putea găsi vreo apropiere între concepțiile ce stau la baza cercetărilor din domeniile, evident atât de diferite, ale istoriei și ale fizicii.

M-am bucurat să constat, cu această ocazie, că cel care mi-a fost profesor de istorie aproape în toți anii mei de învățătură, la Liceul „Aron Pumnul” din Cernăuți, profesorul Teodor Balan, a scris o carte dedicată integral celui despre care urma să vorbesc. A fost publicată la 15 ani după moartea lui Dimitrie Onciul și a fost pentru mine mai mult decât un punct de plecare.

Prima surpriză oferită de citirea ei a fost certificatul elevului Dimitrie Onciul, tatăl istoricului, mai târziu preot la Straja, obținut la examenul de maturitate în 1851. Performanțele de la diferite materii sunt descrise amănunțit: la traducerea din latină și greacă se luptă cu limba germană, redă bine conținutul textului tradus, dar cunoaște mai puțin bine faptele; la limba germană dă, totuși, dovadă de bune performanțe stilistice și foarte bune cunoștințe literar-istorice; la istorie și geografie excelează în justa concepere a faptelor. Și, acum vine surpriza: obține notele „excelent” la aritmetică și „bine” la geometrie.

* Comunicare prezentată la simpozionul *Dimitrie Onciul, istoric și arhivist (1856–1923)*, la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, la 20–21 martie 1993, cu ocazia împlinirii a 70 de ani de la moartea istoricului și la sesiunea *Istorie și valori* (I), Rădăuți, 10–11 octombrie 1997. Publicată în „Suceava”. Anuarul Muzeului Bucovinei, XX, Iași–Rădăuți, Editura „Glasul Bucovinei”, 1993, p. 343–347 și în „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 1, 1997, p. 73–80.

La rândul său, fiul, istoricul Dimitrie Onciul de mai târziu, excelează în clasa a doua de liceu nu numai la limba română, la istorie și geografie, dar și la matematică, iar la bacalaureat notele bune la matematică și fizică le întrec chiar pe cele la geografie și istorie.

M-a liniștit astfel faptul că, aparent, interesul pentru matematică și fizică nu este incompatibil cu cel pentru istorie. Această constatare m-a făcut să caut în puținele mele lecturi, din și despre Dimitrie Onciul, urmele acestei duble înclinații și mi se pare că ele sunt într-adevăr evidente.

După ce audiase la Universitatea din Viena cursuri timp de trei semestre, între toamna lui 1879 și primăvara lui 1881, și studiasse istoria și geografia și-și luase doctoratul în 1884 la Universitatea din Cernăuți, Onciul revine la Viena, în semestrul de iarnă 1889/1890. Aici adună materiale pentru studiile sale la Kriegsarchiv, la Haus-, Hof- und Staatsarchiv, precum și la diferite biblioteci, și urmează un curs de metodica cercetării la Institut für Österreichische Geschichtsforschung de sub conducerea profesorului Ottokar Lorenz. S-ar putea să-i fi audiat cursurile și în timpul primei sale șederi la Viena; nu se știe.

La inaugurarea cursurilor sale la Universitatea din București, în 1896, Dimitrie Onciul menționează și folosește ca punct de plecare așa-numita teorie seculară a profesorului Lorenz, expusă de acesta cu 10 ani în urmă într-o lucrare în două volume intitulată *Die Geschichtsforschung in Hauptrichtungen und Aufgaben* (*Cercetarea istorică, direcțiile ei principale și problemele ei*), apărută la Berlin în 1886.

Lorenz se inspirase din concepțiile continuității și determinismului istoric, fondate de matematicianul și filosoful Gottfried Wilhelm Leibniz la finele secolului al XVII-lea. După Leibniz istoria este o știință exactă: cunoscând precis trecutul, putem prevedea exact viitorul. Aceste concluzii rezultă din sistemul „armoniei prestabilite”, enunțat de el însuși, afirmând că lumea reală ar fi cea mai bună lume posibilă. Precum se știe, această afirmație a fost combătută cu ironie acerbă de Voltaire, în romanul său intitulat, în evidentă bătaie de joc, *Candide*.

Inspirat sau nu de determinismul istoric al lui Leibniz, celebrul matematician Pierre Laplace formulează, în 1776, pentru toate fenomenele mecanice, legea determinismului în următorul fel: „Stadiul actual al sistemului naturii este, evident, o consecință a ceea ce s-a petrecut în momentul precedent și, dacă ne închipuim o inteligență care, la un moment dat, ar cunoaște toate relațiile entităților acestui univers, ea ar putea stabili pozițiile respective și mișcările tuturor acestor entități în orice moment în trecut sau în viitor”. Că nu putem realiza în fapt această performanță se datorează numai „slăbiciunii minții noastre”.

S-a stabilit în felul acesta o analogie, arareori remarcată, între două principii fundamentale, unul din domeniul științelor umaniste, celălalt din domeniul unei științe exacte a naturii, amândouă cu caracter strict determinist, care păreau să asigure nu numai înțelegerea fenomenelor reale, ci și predictibilitatea viitorului. Timp de mai bine de un secol ideile lui Laplace s-au confirmat integral în fizica experimentală. Abia în secolul al XX-lea cercetarea microcosmosului a mai știrbit din atotputernicia determinismului laplacean chiar în fizică, dar către sfârșitul secolului al XIX-lea puțini fizicieni ar fi îndrăznit să conteste valabilitatea sa.

Dorința istoricilor de a da artei patronate de Clio caracterul și prestigiul unei științe exacte, cantitative, care folosește un formalism matematic, era ușor explicabilă.

Nu este deci de mirare că Ottokar Lorenz a încercat să dea desfășurării istoriei un caracter „armonic” în înțelesul lui Leibniz, inspirându-se din fizica timpului. Fizicienii numesc „armonică” cea mai simplă mișcare care se repetă adoma după intervale egale de timp numite „perioade”. Ca exemplu de mișcare armonică putem alege mișcarea unui pendul, o greutate agățată cu un fir neextensibil de un „punct fix”. Greutatea parcurge un arc de cerc și constanța perioadei acestei mișcări în funcție de amplitudine ne permite folosirea pendulului pentru divizarea și măsurarea exactă a timpului cu ajutorul „pendulei”. La fel, mișcarea periodică a pământului pe orbita sa ne permite definirea anului.

Și atunci de ce să nu fi preluat și istoricii termenul de perioadă pentru a structura desfășurarea în timp a evenimentelor istorice? Dar Lorenz a voit să și definească unitatea de măsură în care să se exprime perioadele istorice. Considerând că trei generații – bunic, tată și fiu – formează o „unitate spirituală istorică”, Lorenz alege secolul drept perioadă unitară, iar teoria sa purta numele de teorie seculară.

Atras, prin înclinația sa nativă, către cantitativ și matematic, Dimitrie Onciul amplifică și precizează teoria seculară a lui Lorenz. După el, mai multe perioade, în general un multiplu de 3, formează o *epocă*, iar punctele fixe, care separă perioadele și mai ales epocile, sunt *evenimente istorice* de importanță majoră.

De altfel, trebuie remarcat că termenii folosiți se bucură de ambiguități fără de care transferul lor de la o teorie la alta nu ar fi posibil.

Cum remarcă Teodor Balan, istoricii români „nu și-au însușit teoria seculară” amplificată de Dimitrie Onciul și aplicată, cum vom vedea, destul de forțat, istoriei românilor.

Lucrul nu este de mirare.

În primul rând, și fără supărare, nu am putut constata că dragostea și priceperea în ale matematicii sau fizicii ar fi foarte răspândită printre istorici – și nici reciproca nu se întâlnește prea des. În această privință Onciul era o excepție. Astfel, el, omul severității, rigurozității și exactității, atunci când căuta să-și confirme teoria, era silit să asimileze intervalul de 165 de ani dintre cucerirea Daciei (106) și evacuarea ei de către romani (271) fie cu unul, fie cu două secole, ceea ce nu putea să-l satisfacă nici pe el însuși și nu putea scăpa nici adversarilor teoriei seculare în forma ei riguroasă. Dar astfel de concesii le întâlnim și la fizicienii doritori să-și confirme cu orice preț potrivirea dintre propria lor teorie și experiență.

În al doilea rând, Dimitrie Onciul, venit din Bucovina la București, contrasta cu lumea ce-l înconjură. O spune, mult mai frumos decât aș putea s-o spun eu, Sextil Pușcariu, la moartea lui Onciul, amintind de felul în care acesta îl respinsese pe Ștefan Iosif la examenul de licență, reproșându-i, ca unui student oarecare, că a cutezat să se prezinte „nepreparat”, afirmând că „[...] acest pedantism a fost bun. Ajuns din școala serioasă a institutului für Österreichische Geschichtsforschung în Bucureștii fascinați de romantismul istoric al lui Hasdeu, Onciul introduce școala riguros științifică, făcând seminar și învățând pe elevi metoda cercetării”.

Genialul elev al lui Onciul, care a fost Vasile Pârvan dă, în stilul său incomparabil, în al treilea *Memorial*, un înțeles mai profund dragostei pentru matematici a învățătorului său: „Cel acum adormit a fost omul legilor, legămintelor și legăturilor. El a fost înălțătorul: s-a înălțuit și pe sine și pe alții în ceea ce era orânduire prealabilă, poruncă legală a oamenilor, desfășurare minuțioasă a logicei, determinism absolut a metodei. O, de câte ori nu ne revoltam, noi, cei iuți și neastâmpărați, de opririle lui în loc, pentru perfecta clarificare în corectitudine și sistemă a mersului lucrărilor noastre! Ci dacă gândurile cele nouă se nasc din exploziile desordonate și nebune ale deslănțuitorilor, țările și națiunile se păstrează prin opreliștile întârziatoare ale înălțătorilor”.

Toate acestea nu erau deloc exagerate. Într-adevăr, în prima dintre lecțiile de deschidere ale lui Dimitrie Onciul a cursului de istoria românilor la Universitatea din București, în ianuarie 1919, el tratează un subiect extrem de vast, cum îl indică titlul lecției: *Ideea latinității și a unității naționale*. Acest subiect ar fi fost abordat de oricare altul în mod romantic, cu efuziuni patriotarde, mai ales în atmosfera emoțională a încheierii victorioase a Primului Război Mondial după atâtea suferințe și răsturnări de situații. Textul de 20 de pagini al lui Onciul se desfășoară aproape în întregime după o logică și într-o înșiruire temporală perfectă, punctate de vreo 40 de trimiteri, cuprinzând adeseori citate mai lungi sau titluri complete de opere în limba latină sau versuri din poezii români. Cursul are aproape structura unei lucrări științifice de fizică, împărțită în introducere, documentare, parte experimentală, rezultate, interpretare, discuții și concluzii.

Mă tem că până acum nu v-am prea spus lucruri noi și că nici nu v-am convins de corelația dintre talentul matematic al lui Dimitrie Onciul și tendința de a periodiciza rigid desfășurarea evenimentelor istorice.

Sper totuși că ceea ce vă voi spune în continuare vă va surprinde în oarecare măsură.

De când Onciul a părăsit Bucovina pentru București a trecut mai mult de un secol. În acest răstimp, determinismul laplacean a suferit lovituri grele chiar în fizică.

În microcosmosul atomilor și al particulelor elementare se constată, de pildă, că se poate prezice ce fracțiune dintr-un mare număr de atomi ai unui element radioactiv se vor transforma într-un alt soi de atomi într-un interval de timp dat. Dar nu putem preciza *care anume* dintre atomii în cauză vor fi cei care se vor transforma. Deci, la nivelul microcosmosului, determinismul capătă doar un caracter statistic, pierzând caracterul său determinist chiar la nivelul fiecărui proces individual în parte.

Mai mult, se dovedește că, în aceeași lume a infinitului mic, nu se pot face simultan măsurători exacte ale pozițiilor și mișcării entităților unui sistem, deoarece, cu cât vrem să măsurăm mai exact aceste mărimi, cu atât suntem obligați să perturbăm mai mult sistemul, făcând mai nesigură fidelitatea rezultatului măsurării. Acesta este renumitul principiu de incertitudine al lui Heisenberg, care stă la baza mecanicii cuantice.

Fizicienii anilor interbelici au fost destul de zdruncinați de aceste limitări impuse determinismului riguros, dar au răsuflat bucuroși că, cel puțin, universul macroscopic mai ascultă de determinismul laplacean.

Deceniile din urmă au scos totuși la iveală, în toate domeniile macrocosmosului, inclusiv în cel al fizicienilor, comportări ciudate ale unor sisteme reale, relativ simple, a căror evoluție în timp se dovedea a fi impredictibilă, deși sistemele erau guvernate de legi riguros deterministe.

Să ilustrăm această afirmație printr-un exemplu intuitiv.

Să începem cu o pereche de păsări de curte. Să presupunem că ele se vor înmulți, în condiții ideale, după o lege matematică exactă: populația unei generații date va fi egală cu aceea a generației precedente ridicată la o putere proporțională cu hrana totală oferită, împărțită la numărul animalelor. Dacă, de exemplu, oferim fiecărei păsări doar hrana necesară pentru supraviețuire și luăm această porție drept unitate de hrană, a doua generație va fi egală ca număr cu cea inițială, căci puterea la care vom ridica numărul inițial va fi egală cu 1.

Dacă vom dubla hrana totală, fiecare pasăre va primi două porții, puterea la care vom ridica numărul inițial de 2 păsări va fi 2, deci generația a doua va consta din 4 păsări. Dacă continuăm să hrănim această a doua generație de păsări cu 4 porții de hrană, fiecăreia din păsări îi va reveni, din nou, numai o singură porție de hrană și generația a treia, ca și toate cele care vor urma, dacă vor fi hrănite la fel, vor consta din 4 păsări.

Dacă creștem din nou cantitatea de hrană la 8 porții, fiecărei păsări îi vor reveni iarăși două porții, deci generația a patra va cuprinde $4^2 = 16$ păsări. Apoi însă se întâmplă ceva ciudat: dacă vor fi hrănite din nou cu aceleași 8 porții, fiecărei păsări îi va reveni numai o jumătate de porție; deci generația a 5-a va consta din $16^{1/2} = 4$ păsări, ceea ce înseamnă că am revenit la situația de la generația a 3-a și, dacă vom continua să hrănim păsările mereu cu 8 porții, generațiile vor alterna între una de 16 și una de 4 păsări.

Trebuie să sporim hrana la 13 porții pentru ca generațiile să alterneze regulat, dar predictibil, între patru generații de câte 117,5; 1,69; 57,2 și 2,5 păsări. Sporind mai departe hrana în pași din ce în ce mai mici, generațiile vor alterna progresiv între 8, 16, 32...valori, până ce, la 20 de porții, seria de valori devine haotică, nepredictibilă. Vă citez primele 15 valori obținute pe calculator: 32; 8,7; 143,4; 2,0; 1021,9; 1,1; 10,7; 84,4; 2,9; 1553; 1,0; 5,6; 471,7; 1,3; 55,7 etc.

Un lucru semnificativ se petrece și atunci când hrănim cele 16 păsări din generația a 4-a cu 16 porții. Fiind vorba de o porție per pasăre, ele nu se vor înmulți. Dar dacă sporim hrana la 16,01 porții, deci cu doar 0,6 la mie, obținem următoarea serie surprinzătoare de numere: 16,03; 15,98; 16,07; 15,91; 16,19; 15,70; 16,57; 15,07; 17,86; 13,25; 22,69; 9,05; 49,21; 3,55; 302,8; 1,35; 35,7; 4,97; 175,13; 1,60; 111,57; 1,97; 246,25; 1,43; 54,97; 3,21; 335,7 etc.

Am exemplificat astfel cele două caracteristici importante ale sistemelor nelinare, guvernate de legi exacte, dar în care intervin variabile ridicate la puteri mai mari decât unitatea: nepredictibilitatea desfășurării în timp și sensibilitatea extremă la perturbări foarte slabe.

Pare ironic, în contextul nostru, că cercetătorul care a semnalat primul un astfel de caz concret, în 1963, purta numele de Edward Lorenz! Revistele de popularizare științifică au poetizat situația, afirmând că bătaia din aripi a unui fluture tropical din Bangladesh poate provoca un cataclism oriunde în lume. Doi

hidrologi americani, care constataseră asemenea efecte la curgerea lichidelor, au botezat fenomenul „haos determinist” și denumirea a prins.

Firește, meteorologii au întâmpinat cu bucurie concluzia că, în ciuda cunoașterii exacte a datelor meteorologice la un moment dat, evoluția vremii nu poate fi prezisă cu exactitate, justificând astfel nereușitele lor frecvente. Pe această bază, meteorologii englezi, care nu preziseseră recent una din furtunile cele mai distrugătoare care au devastat Anglia, au fost absolviți de orice vină. Dimpotrivă, fizicienii s-au împăcat cu greu și numai încet cu renunțarea la posibilitatea de a prevedea exact evoluția unor sisteme macroscopice, chiar când legile care guvernează aceasta evoluție sunt cunoscute, exacte și perfect deterministe la nivel elementar.

Astăzi domeniul este la mare modă!

Ca și meteorologilor, nici istoricilor nu li se mai poate pretinde să prevadă corect viitorul, chiar dacă ar cunoaște exact trecutul, având în vedere complexitatea legilor ce guvernează relațiile dintre oamenii ce compun societatea în care trăiesc, chiar dacă aceste legi ar fi perfect deterministe, și, cu atât mai mult, dacă ar fi doar statistice.

Exemple de consecințe majore ale unor influențe minore abundă, de altfel, în istorie. Este invocat de mult nasul Cleopatrei, fără de care Marc Antoniu nu s-ar fi îndrăgostit de ea, n-ar fi pierdut bătălia de la Actium și istoria spațiului mediteranean s-ar fi desfășurat cu totul altfel decât în realitate. Mai aproape de vremea noastră, două simple trăsături de creion – una a lui Molotov pe o hartă a României și o bifare a lui Churchill pe un petec de hârtie – au avut drept urmare ciuntirea țării noastre.

Pe când trăia și lucra Dimitrie Onciul, punerea la îndoială a determinismului clasic ar fi echivalat cu o blasfemie. Dar spiritele cu adevărat mari ale unei epoci, date sunt tocmai cele care-i pun la îndoială tabu-urile, înlăturându-le până la urmă, după ce au constatat că respectarea lor îi pune în conflict cu realitatea.

Dimitrie Onciul nu a putut depăși faza îndoielii cu privire la valabilitatea determinismului istoric. Îi stăteau în cale chiar concepțiile dominante în acea vreme în științele exacte. Dar îndoielile generate de contradicțiile cu realitatea apar într-o formă mai mult sau mai puțin voalată în mai toate exprimările sale.

Astfel, la inaugurarea cursurilor la Universitatea din București, în 1896, Onciul afirmă că trecutul trebuie cunoscut pentru a *înțelege* prezentul, și lămurind prezentul, să se poată *bănu*i viitorul. Deci prima etapă ar corespunde descoperirii legilor care guvernează evoluția istorică, ceea ce i se pare realizabil, în timp ce a doua etapă, asigurarea predictibilității viitorului pe baza cunoașterii prezentului și a acestor legi, este privită cu oarecare scepticism.

Zece ani mai târziu, în discursul de recepție la Academia Română, Dimitrie Onciul acordă aceeași încredere posibilității *înțelegerii* prezentului, dar vede *rostul* istoriei nu în precizarea, chiar numai aproximativă, a viitorului, ci în „îndreptarea viitorului”. Rolul studiului trecutului se abate, deci, de la prevederea unui viitor imuabil, predeterminat, către dirijarea viitorului înspre țeluri determinate de interesele națiunii. Rolul cercetării istorice devine din pasiv activ, Onciul renunțând, deci, la valabilitatea determinismului istoric.

Cu încă 14 ani mai târziu, în 1920, stimulat de terminarea victorioasă a Primului Război Mondial și realizarea României Mari, Dimitrie Onciul reia, în „Analele Academiei Române”, ideea periodicizării istoriei românilor, împărțind-o, precaut, doar în 3 epoci lungi de câte 6 secole, succedându-se cu o „regularitate deosebită” în „serii simetrice, caracteristice de la epocă la epocă”. În plin război, în aprilie 1918, la deschiderea cursurilor, Onciul reia și ideea determinismului istoric pentru a-și încuraja auditoriul și poate și pe sine însuși, vorbind despre o „lege sau ordine supremă” care, „cu necesitate istorică ne va conduce la îndeplinirea menirii noastre între popoare”. Peste doi ani și jumătate, în toamna anului 1920, va fi din nou mai lucid și mai rezervat, spunând că regularitatea cu care s-au succedat epociile caracteristice ale istoriei românilor „pare a fi determinată de o lege sau ordine inerente fenomenelor istorice”.

Aș vrea să cred că spiritul olimpien, dar neliniștit al lui Dimitrie Onciul, pe care-l evocăm aici cu admirația cuvenită, se găsește printre noi, aude ce vorbim și află, dacă n-o și știe, despre înfrângerea suferită de principiul determinismului istoric, care i-a cauzat atâta frământare. Sunt convins că știrea i-ar face plăcere, căci îi va permite să vadă în ezitățile sale încercări de evadare din cătușele unei constrângeri la care-l obliga spiritul său matematic, riguros, dar care erau generate doar de „slăbiciunea minții omenești” – ca să folosim cuvintele lui Laplace – și care s-au dovedit nejustificate abia în zilele noastre.

Aceasta descătușare de determinismul istoric, motivată recent și prin teoria haosului determinist, permite istoricilor să se alăture, fără rezerve, concepției lui Dimitrie Onciul despre rolul istoriei, așa cum a formulat-o în 1906: istoria are menirea să descopere adevărul despre trecut, dar nu „adevărul absolut”, ci „adevărul pentru scop”, căci „a îndrepta viitorul este problema din urmă și tot rostul istoriei”.

II.8. ȘCOALA DE FIZICĂ DE LA CERNĂUȚI (1918–1944)*

Inaugurată la 10 octombrie 1875 ca Universitate de limba germană, aceasta a funcționat până în 1918 ca centru de cultură germană, dar oferind în același timp populației autohtone a Bucovinei și celei imigrate în cursul precedenților 100 de ani posibilitatea de a întemeia o intelectualitate cu o pregătire superioară în numeroase domenii.

Ca singura instituție de acest fel din Imperiul Habsburgic, Facultatea de Teologie Ortodoxă a acestei Universități a jucat probabil rolul cel mai important pentru românii și ucrainenii din Bucovina, cu rezultatul că în acest ducat al Austriei toți preoții ortodocși se bucurau de studii universitare. Mai mult, viitorii prelați și teologi remarcabili din alte țări ca România, Ardeal sau Bulgaria și-au făcut studiile superioare și doctoratul la Cernăuți.

Dar și științele naturii, printre care fizica, au fost cultivate cu sârg la Facultatea de Filosofie – mai târziu de Științe. În cele ce urmează voi prezenta personalitățile care au ilustrat învățământul și cercetarea științifică în acest domeniu atunci când, după reunirea cu România, Universitatea de la Cernăuți devenise o instituție de învățământ superior de limbă română.

Trebuie să arăt mai întâi că profesorii care ocupaseră Catedrele de fizică ale Universității cernăuțene în etapa germană erau profesioniști de nivel înalt. Dintre cei doi experimenterii, Alois Handl, originar din Vorarlberg, are meritul de a fi echipat și organizat în mod exemplar laboratoarele și biblioteca și de a fi publicat și reeditat, în șase ediții revăzute, un manual de fizică. Pentru meritele sale științifice este ales membru al prestigioasei Academii din Halle. Urmașul său, Josef Geitler, văr cu Heinrich Hertz, provine de la Praga și se retrage în 1920 la Graz. Primii doi teoreticieni, Anton Wachsmuth și Ottokar Tumlirz, originari din Boemia, se mută la Innsbruck și Graz, primul fiind ales membru al Academiei de Științe din Viena și Halle; al treilea, Michael Radakowicz, este alungat de război la Graz. Între 1914–1915 și 1918–1920 cursul este preluat de Wojciech Rubinowicz, originar din Sadagura, care obține doctoratul la Geitler și docentura la München la laureatul premiului Nobel, Arnold Sommerfeld, pe baza unei lucrări moderne de fizică cuantică. După 1920, W. Rubinowicz funcționează ca profesor la Ljubljana, Lwow și Varșovia, devine membru și președinte al Academiei poloneze de științe. La sărbătorirea vârstei de 85 de ani, el amintește de mica, dar excelent echipata Universitate din Cernăuți și de spiritul de cercetare și de grijă pentru tinerele cadre ce domina activitatea acolo.

Refuzând să folosească după 1920 limba de predare română, profesorii Geitler și Rubinowicz părăsesc Universitatea, dar fostul lor student Nicolae Steleanu, utilizând excelența sa pregătire și baza materială din epoca germană,

* Studiu publicat în „Glasul Bucovinei”. Revistă trimestrială de istorie și cultură, anul II, nr. 1(5), 1995. p. 56–63.

reuşeşte să țină timp de doi ani (1920–1921) în limba română, toate cele trei cursuri de fizică, experimentală, teoretică și cosmică, fără nici o discontinuitate. Îi vin apoi în ajutor profesorii Eugen Bădărău (1921) și Constantin Bedreag (1926). În jurul acestui nucleu se strâng pe rând cei ce vor constitui Școala românească de fizică de la Cernăuți.

Nicolae Steleanu (1873–1933) urmează Liceul la Rădăuți, Universitatea la Cernăuți și funcționează ca profesor de liceu la Rădăuți (1899–1902) și la Cernăuți. Nemulțumit cu această poziție, obține burse de specializare la Universitățile din Praga, Jena și Viena, unde își pregătește teza de doctorat, pe care o susține la Cernăuți, la profesorul Geitler, în 1913. După ce ține timp de doi ani toate cursurile de fizică în limba română, cum am arătat, se dedică integral fizicii cosmice. Ca profesor la catedra independentă cu acest nume (1924), unică în țară, ține un curs, rămas în manuscris din cauza morții sale premature, de fizica Terrei și a Cosmosului, insistând asupra meteorologiei. Aici s-au specializat cei mai mulți fizicieni ai Institutului Meteorologic.

După moartea sa, Catedra a fost ocupată în 1933, prin concurs, de dr. I. G. Popescu, șef de lucrări la Universitatea din București. Născut la Slatina (Olt) în 1894, absolvă liceul la Pitești, își ia licența la București și doctoratul la Paris în 1933 la profesorul Aimé Cotton – descoperitorul efectului ce-i poartă numele. La Cernăuți realizează o stațiune seismică, editează între 1936 și 1939 un „Buletin seismic” și publică 11 lucrări despre seismele din Bucovina, Dobrogea și, la scară națională, în România. El editează în 1935 un curs de fizică cosmică. În 1940 se refugiază la București, unde este încadrat ca profesor la Facultatea de Științe și apoi la Facultatea de Farmacie.

Din vastul teren de cunoștințe acoperit de Catedra de fizică cosmică, a rămas, după diasporă, în cadrul facultăților de fizică din țară, numai cursul de meteorologie predat la București de Al. Otetelișanu, el însuși promovat doctor de profesorul N. Steleanu.

Al doilea membru al treimii inițiale și cel mai important dintre ei a fost profesorul Eugen Bădărău (1887–1975). Născut la Foltești într-o familie ramificată de amândouă părțile Prutului, el urmează liceul la Ismail și Chișinău, studiază la Graz (1905–1907) și la Pisa (1907–1911), unde obține titlul de doctor în anul 1912 la profesorul Batelli cu teza *Constanta dielectrică a gazelor și a amestecurilor de gaze*. Ca asistent al profesorului Pacinotti, E. Bădărău a continuat cercetările sale în acest domeniu împreună cu A. Occhialini, tatăl renumitului fizician nucleist. Rezultatele acestor cercetări verificau teoria polarizării moleculare a constantei dielectrice și se găsesc citate și reproduse în toate cărțile de specialitate ale vremii.

Izbucnirea Primului Război Mondial impune tânărului Bădărău revenirea în Rusia. El alege Universitatea din St. Petersburg unde, după un stagiu pe lângă profesorul A. F. Joffe, îl ajută pe profesorul Rojdestvenski să organizeze, după revoluția din octombrie 1917, renumitul Institut de Optică din Leningrad. Obține în 1918 titlul de docent și pe cel de profesor, dar se aventurează în plin război civil prin Ucraina – fiind salvat de la moarte prin împușcare ca evreu de către o fostă studentă – și-l regăsim în 1921 la Cernăuți ca profesor agregat și apoi titular de fizică experimentală; până în 1926 ține și cursul de fizică teoretică.

Meritele sale sunt numeroase și multiple. A ținut cursuri ilustrate printr-un arsenal bogat de experiențe prezentate în fața studenților. Cursurile și mai ales seminarele din anii superiori atacă probleme noi în curs de cercetare în lume. Acolo unde se putea, folosea o abordare cantitativă bazată pe cunoștințele matematice însușite de studenți la facultate. Pentru a ușura studiul, publică șase cursuri litografiate.

A echipat din fonduri bugetare și prin sponsorizare – cum am zice astăzi – laboratoarele pentru cercetarea descărcărilor electrice în gaze – astăzi am zice de fizica plasmei – iar în bibliotecă se găseau la zi cele câteva reviste importante ale vremii, numeroase manuale didactice și cărți de specialitate, inclusiv cele două serii de volume intitulate *Handbuch der Physik* și *Handbuch der Experimentalphysik* care conțineau sinteza și literatura la zi a tuturor domeniilor fizicii.

Școala de la Cernăuți se face repede cunoscută în lume. Cele 21 de lucrări apărute în decurs de 12 ani în reviste românești, germane și franceze o impun prin importanța și actualitatea problemelor atacate și rezolvate cu succes: se demonstrează existența emisiunii electronice din metale sub impactul ionilor pozitivi și se propune un mecanism termic explicativ, se determină influența încălzirii electrozilor asupra descărcărilor luminescente, se explică, prin încărcarea pereților izolatori, reducerea aparentă a presiunii gazelor (Pseudohochvakuum) și stratificarea coloanei pozitive, se determină caracteristicile triodei cu gaz. Se stabilesc legături de colaborare și de informare reciprocă cu savanți de mare renume din Olanda (prof. Penning), Germania (profesorii Güntherschulze, Seeliger și Gerlach) și Anglia (prof. Tyndall).

În această școală de la Cernăuți s-au format și au lucrat pe atunci tinerii Herbert Mayer, Teodor Câmpan, Dionisie Hacman. Primul obține titlurile de doctor și docent, devenind conferențiar; ceilalți doi își dau doctoratul. Gheorghe Maciuc și Gheorghe Macrin publică primele lor lucrări, dar nu apucă să obțină titlul de doctor din cauza ocupației sovietice. Aurel Munteanu obține o bursă în Franța, și părăsește temporar Cernăuții, iar Radu Grigorovici continuă să lucreze cu profesorul Bădărău la București după ce, în 1934, acesta este chemat la Catedra de acustică, optică și fizică moleculară a Universității bucureștene.

Catedra rămâne în grija conferențiarului H. Mayer până în 1937, când conferențiar George Atanasiu este chemat de la Cluj ca profesor titular. Cu o activitate de cercetare bogată în domeniile actinometriei electrochimice, a fenomenelor fotovoltalice în lichide și în cristale naturale, precum și a radioactivității surselor de apă, el începuse în 1936 o serie de măsurători de magnetism terestru în Transilvania. Era firesc să abordeze între 1937 și 1940 măsurători de același gen în Bucovina. Revenit din refugiu la catedră, publică între 1941 și 1944 rezultatele obținute, într-o serie de hărți magnetice ale Bucovinei și Transilvaniei. Din 1945 va fi încadrat, ca și în 1940, ca profesor la Universitatea din București.

Este locul să mă ocup acum de acei fizicieni care au lucrat și au publicat lucrări cât timp au făcut parte din Catedra de fizică experimentală de la Cernăuți.

Ca pentru a simboliza începutul unui veac nou clădit pe realizările celui precedent, primul student al profesorului E. Bădărău care îmbrățișează cariera de

cercetător și de cadru didactic universitar din domeniul fizicii experimentale este germanul Herbert Mayer (1900–1992), fiu al rectorului școlii evanghelice din Cernăuți, Ernst Mayer. Începând cu anul 1918, după redeschiderea universității, H. Mayer obține licențele în matematici și fizică, în 1923, respectiv 1924; devine în 1922 asistentul profesorului și își ia doctoratul la Cernăuți în 1926, cu o teză privitoare la mobilitatea ionilor în amestecuri de gaze. Pe baza lucrărilor sale apărute și în reviste străine, obține de două ori câte o bursă Rockefeller de un an la profesorii W. Gerlach (Tübingen) și A. Tyndall (Bristol) și este numit conferențiar la Catedra de fizică experimentală a Universității cernăuțene. În timpul interregnului, între 1934 și 1937, conduce efectiv catedra. Nereușita sa la concursul pentru ocuparea Catedrei de fizică cosmică, după moartea profesorului N. Steleanu (1934), în fața unui contracandidat pe care-l considera mult inferior, îl înstrăinează de catedra căreia îi dedicase toată activitatea sa. Publicase 27 de lucrări din domeniile mișcării ionilor în gaze, al razelor moleculare, al straturilor subțiri de metale alcaline și al meteorologiei, dintre care 18 apărute în reviste străine de mare circulație din Germania, Anglia și Franța. Își asigurase de altfel în catedră, după plecarea prof. Bădărău, colaborarea a trei dintre membrii ei tineri: Gh. Maciuc, D. Hacman și Gh. Macrin. De aceea, la izbucnirea războiului părăsește Cernăuți pentru a-și continua activitatea în Germania.

Primul student român a fost Teodor Câmpan (1899–1960). Născut la Arbore, absolvă Liceul la Suceava și Universitatea la Cernăuți (1925). Numit asistent, își obține titlul de doctor în 1929 cu o teză intitulată *Contribuții la studiul ionizării gazelor*, devenind în 1931 șef de lucrări. Cele cinci publicații, apărute până după plecarea la București a profesorului Bădărău, au lămurit cantitativ rolul emisiunii electronice secundare din catodul descărcărilor luminescente sub impactul ionilor pozitivi. Deosebit de apreciate au fost în literatura de specialitate ingeniozitatea și originalitatea metodelor experimentale folosite de T. Câmpan. Aceste lucrări au închis practic problema existenței și caracteristicilor acestei emisii. Cei ce au lucrat, ca mine, sub conducerea sa la Laboratorul de lucrări practice avansate, unde se executa partea experimentală a tezelor de licență, își amintesc cu nespuse plăcere îndrumările critice dar constructive de care aveam parte. Refugiat la Iași în 1940, devine profesor la Catedra de electricitate a Școlii Politehnice „Gh. Asachi”, revenind la Iași după un interludiu la Cernăuți între 1942 și 1944.

Gheorghe Maciuc, născut la 1905, licențiat în 1929 și asistent la catedră între 1930 și 1940, lucrează și publică cu profesorul Bădărău câteva lucrări despre influența pereților de sticlă asupra aprinderii descărcărilor luminescente și a stratificării coloanei pozitive și colaborează apoi cu H. Mayer la studiul efectelor fotoelectrice la straturi subțiri de metale alcaline. Rămâne la Cernăuți sub ocupația sovietică, se înrolează apoi ca voluntar în armata germană și dispare în vâltoarea războiului.

Sub aceleași două conduceri își desfășoară cariera și Dionisie Hacman (1912–1984). Născut la Vatra Dornei, își ia licența în 1932. Numit preparator la catedră în 1931 și asistent în 1935, lucrează sub îndrumarea profesorului Bădărău și publică două lucrări despre sondaje în descărcări dirijate, dar colaborează, după 1934, cu H. Mayer, studiind proprietățile optice ale straturilor subțiri de metale

alcaline. Cele cinci lucrări publicate asupra acestei teme îi permit să obțină în 1939 titlul de doctor. Ca refugiat este încadrat la București ca asistent la catedra ocupată de profesorul E. Bădărău.

Alți doi tineri n-au putut depăși, până la plecarea lor din Cernăuți, încadrarea inițială ca preparatori la catedră. Trebuie să amintesc că îndatorirea principală a preparatorului era de a pregăti și a executa în fața studenților și în prezența profesorului – fie el E. Bădărău sau H. Mayer – demonstrațiile experimentale ce însoțeau prelegerea. Însărcinarea nu era deloc ușoară și plină de risc în caz de eșec public și nu-ți lăsa mult timp pentru lucru sau studiu. Era o școală aspră care-ți dezvoltă ingeniozitatea și spiritul de răspundere.

Aurel Munteanu (1908–1965), originar din Arbore, își obține licența în fizică la Cernăuți în 1930 și lucrează ca preparator la Catedra de fizică experimentală până la 1932, când i se oferă o bursă de studii în Franța, pe lângă cercetătorii R. Freymann și P. Barschewitz. Aici publicase împreună cu aceștia 10 lucrări de spectroscopia substanțelor organice și obținuse la profesorul Aimé Cotton – descoperitorul efectului care-i poartă numele – titlul de doctor în științe fizice, atunci când se întoarce în 1934 la Cernăuți. Dar profesorul Bădărău plecase la București. Astfel, A. Munteanu lucrează în tot timpul războiului în laboratoarele fabricii de protecție contra gazelor din capitală.

Postul de preparator a fost ocupat din 1932 de Radu Grigorovici. Născut la Cernăuți în 1911, își face în acest oraș studiile, încheiate cu licența în chimie (1931) și în fizică (1934). În 1935 îl urmează pe profesorul Bădărău la Catedra de acustică, optică și fizică moleculară din București, unde este numit asistent, în 1936, și obține la profesorul său titlul de doctor în fizică cu teza *Potențialul disruptiv în vapori de mercur*. Până în 1941 publică, în țară și străinătate, șapte lucrări din domeniul descărcărilor electrice în gaze.

A treia Catedră de fizică a Facultății de Științe din Cernăuți, cea de fizică teoretică, a fost înființată în 1926. Titularul ei a fost până în 1940 profesorul Constantin Bedreag (1883–1963). Originar din Rusca (jud. Fălciu), absolvă Facultatea de Științe din Iași (1905), continuă studiile la Paris, lucrând din 1911 în laboratorul profesorului G. Lippmann – laureat al Premiului Nobel – asupra ionizării prin raze X și susține teza sa de doctorat asupra efectului fotoelectric prin raze X la Universitatea din Iași, în 1919. Numit conferențiar la Iași în 1920 este chemat, în 1926, ca profesor de fizică teoretică la Universitatea din Cernăuți unde, pe lângă cursurile sale, urmărite cu interes de studenții din anii superiori, desfășoară o amplă activitate de cercetare asupra sistemului periodic al elementelor, a configurațiilor lor electronice și a structurii nucleului. Nu reușește să grupeze în jurul său colaboratori tineri. În 1940 se refugiază la Iași, unde este încadrat ca profesor universitar.

Astfel se încheie lista fizicienilor care făcuseră parte din acel nucleu fertil creat mai ales de profesorul E. Bădărău, cunoscut în țară și străinătate sub numele de „Școala de la Cernăuți”. Războiul a pus capăt brutal fazei ei de dezvoltare inițială. Dacă evoluția ei s-ar fi oprit la 1940, ea n-ar fi putut să-și câștige numele pe care-l poartă până în ziua de astăzi, nume cu care se mândreau cei ce au lucrat în spiritul ei încă multe decenii în afara Universității din Cernăuți.

Rog să-mi fie permis să folosesc pentru cele ce urmează o metaforă inspirată de o amintire personală. O rudă apropiată avea pasiunea altoirii. Pe fiecare ramură a unui tânăr cireș altoise câte un alt soi de cireșe. Și pomul înflorea și rodea în fiecare an câteva feluri diferite de cireșe atunci când le venea rândul. Această mică minune horticola mi se pare un simbol potrivit pentru Școala de fizică de la Cernăuți. Chiar transplantat, pomișorul a continuat să crească, să rodească și să-și răspândească sămânța viguroasă.

Profesorul Bădărău continuă să țină la București cursuri ilustrate cu spectaculoase experiențe, abordând și fizica atomică și a plasmei, și publică cursuri și monografii. Devenit membru titular al Academiei R.P.R. și director al Institutului de Fizică din București, transformă mai întâi catedra și apoi institutul în puternice centre de cercetare, el însuși continuând să lucreze în domeniul gazelor ionizate și al acusticii. Rezultatele obținute după plecarea din Cernăuți sunt cuprinse în peste 70 de lucrări originale.

Printre colaboratorii și doctoranzii săi se numără acad. Margareta Giurgea, specialistă în spectroscopie și cristale lichide, acad. Liviu Constantinescu, care a devenit un geofizician de marcă la nivel internațional, acad. Radu Grigorovici optician și inițiator al cercetării semiconductorilor amorfi elementari, acad. Ioan-Ioviț Popescu, rămas credincios fizicii plasmă și laserilor, fost rector al Universității din București, preocupat de bibliometrie, cercetătorul Vladimir Țopa, membru corespondent al Academiei Române, specialist în cristale ionice, opticienii George Brătescu și Athanasie Truția, profesori universitari, acusticienii Gh. Giurgea și M. Grumăzescu, cercetătorii din domeniile fizicii plasmă, opticii și spectroscopiei, prof. Friedrich Wächter (Germania), Mircea Hagiescu, Geavit Musa, Constantin și Luxița Ghiță, Liviu Matei, Constantin Popovici, Maria Someșan și alții. Congresul internațional de gaze ionizate, desfășurat în 1969 la București, a confirmat renumele dobândit pe plan mondial de școala românească de fizica plasmă inițiată la Cernăuți de acad. Eugen Bădărău. Pensionat în 1970, totuși mereu activ, se stinge din viață în 1975.

Stabiliți la București după 1944, profesorii G. Atanasiu și I. G. Popescu au continuat să lucreze în domeniile pe care le abordaseră la Cernăuți. Primul s-a dedicat în continuare geofizicii (magnetism terestru, radioactivitatea apelor), fiind ales membru titular al Academiei. Al doilea a rămas interesat în seismologie și, după încadrarea sa la Facultatea de Farmacie, în saturnism.

Profesorul C. Bedreag se preocupă și el în continuare de sistematica elementelor, de răspândirea și geneza lor în cosmos și aduce o contribuție foarte valoroasă la istoria fizicii din România prin publicarea, în 1957, a unei monografii dedicate biobibliografiei fizicienilor români.

Herbert Mayer ajunge după numeroase peripeții profesor la Universitatea tehnică din Clausthal, unde se dedică cu toată catedra sa studiului straturilor subțiri. Cele trei volume publicate între 1950 și 1972 asupra acestui subiect – primul era dedicat profesorului Eugen Bădărău – îl situează în poziția universal recunoscută de pionier al domeniului. Rector al Universității (1956–1958), membru titular al Academiei din Göttingen (1960), organizator al unui colocviu internațional la Clausthal (1966), omagiat printr-un volum al revistei „Thin Solid Films” (1975),

onorat cu placheta Academiei ungare de științe (1975), președinte al Societății „R. F. Kaindl”, care se ocupă de trecutul cultural al Bucovinei, este emeritat în 1968 și se stinge din viață la vârsta venerabilă de 92 de ani. Nu trebuie uitat că numeroși români și bucovineni de toate etniile, surprinși în 1940 de înaintarea rapidă a armatei sovietice, datorează prezenței profesorului H. Mayer în Comisia de repatriere germano-sovietică posibilitatea de a se întoarce din nordul Bucovinei în țară, fără riscul de a împărtași, în cel mai bun caz, soarta Aniței Nandriș. În acest sens profesorul H. Mayer a fost un fel de conte Waldorf pentru mulți bucovineni.

La rândul său, Teodor Câmpan, deși își schimbă domeniul preocupărilor didactice și științifice când ajunge în 1948 profesor de termotehnică la Politehnica „Gh. Asachi” din Iași, a împământenit aici spiritul de muncă și de comportare a Școlii de la Cernăuți. Își apropie o serie de colaboratori tineri, între care se remarcă A. Simionescu și D. Anghelache, publică cursuri ample de electricitate și de termotehnică, precum și tabele de formule și date pentru schimbul de căldură în fluide. Dintre lucrările sale dedicate și ele schimbului de căldură în materiale de construcție, fluide și soluri, două sunt traduse și republicate în revista germană „Allgemeine Wärmetechnik”. T. Câmpan moare prematur în 1960.

Aurel Munteanu intră, prin concurs, ca asistent la Politehnica din București (1943), ajunge conferențiar în 1949, dar trebuie să se pensioneze pe caz de boală în 1962. Publică o serie de cursuri pentru studenți, iar activitatea de cercetare o desfășoară la Institutul de Fizică Atomică, realizând dispozitive de măsură originale cerute de industrie. Moare în 1965.

Refugiat în 1940, Dionisie Hacman este încadrat la București la catedra profesorului Bădărău, dar este trimis, în 1941, ca asistent de schimb la Catedra de fizică a Școlii politehnice din Berlin – Charlottenburg, unde lucrează și publică, împreună cu prof. O. Haxel, un studiu asupra energiei și parcursului razelor lente. După război, ține cursuri în industria germană și activează în redacțiile unor reviste de optică aplicată și microscopie electronică, precum „Optik” (Germania) și „Schweizer Archiv” (Elveția), devenind între 1959 și 1984 coeditor și apoi editor al „Almanahului pentru optică și mecanică fină” (Germania). Între 1959 și 1977 este încadrat ca docent în laboratoarele celebrei firme „Balzers” din ducatul Lichtenstein, unde continuă să lucreze și să publice până la decesul său, în 1984, în domeniul depunerii și proprietăților optice ale straturilor subțiri, pe care-l abordase cu două decenii în urmă, sub conducerea lui H. Mayer la Cernăuți.

Am lăsat la urmă figura patetică a lui Gheorghe Macrin (1911–1991). Fiu de țăran din Crasna Putnei, sat rămas la nord de granița ce divide acum Bucovina, lucrează ca asistent suplinitor pentru doctorat sub conducerea lui H. Mayer, luptând cu greutate materiale greu de imaginat. În refugiu pierde orice legătură cu cercetarea, până ce devine, în 1948, șef al serviciului tehnic al Fabricii de becuri din Fieni. Probleme de familie îl obligă să alterneze locul său de muncă între fabricile de becuri din Fieni, Târgoviște și București, precum și Institutul de cercetări electrotehnice din Capitală. Între 1955 și 1980 publică o serie de lucrări despre tehnologia fabricării diferitelor tipuri de izvoare de lumină și corpuri de iluminat, întocmește documentații și manuale pentru industrie și devine membru al secției române a Comisiei internaționale de iluminat. Între timp, absolvă Facultatea

de Teologie din București, redactând o monografie a bisericii „Sf. Gheorghe Nou”, prima biserică metropolitană din capitală (1969).

După 1980 redactează două monografii dedicate vieții culturale românești din Bucovina, depuse, în manuscris, la Biblioteca Academiei Române și la Muzeul județean Suceava. Este vorba de monografiile: *Liceul „Regele Ferdinand I” din Storojineț (1920–1944)*, unde autorul și-a făcut studiile medii, și *Școala de fizică de la Cernăuți*, redactate în 1985 și 1986. De altfel, o copie a ultimei monografii a fost pusă, în 1991, la cerere, la dispoziția decanului Facultății de Fizică a Universității din Cernăuți, prof. N. D. Raranskii.

Informațiile pe care se bazează prezentul articol provin în majoritate din ultima monografie a lui Gh. Macrin, la al cărei conținut au contribuit relațiile personale dintre profesorul H. Mayer și Gh. Macrin, precum și articolul profesorului Robert Nossek de la Universitatea din Karlsruhe, dedicat profesorului H. Mayer cu ocazia împlinirii vârstei de 75 de ani, intitulat *Physik in Forschung und Lehre an der Universität in Czernowitz*, apărut în volumul comemorativ de 100 de ani de la înființarea acestei Universități, *Alma Mater Francisco Josephina*, editat de Rudolf Wagner, München, Verlag H. Meschendorfer, 1975, p. 233–248.

Din acest articol merită să fie reprodus, în traducere, următorul alineat: „În retrospectivă trebuie remarcat cât de bine au dirijat inițiatorii direcțiile de acționare, cât de solide au fost fundațiile puse de urmașii lor la baza catedrelor de fizică de la Cernăuți și cu cât succes au continuat românii cercetarea și învățământul. Dacă ne gândim că cele două catedre au rămas orfane timp de aproape doi ani și că, totuși, un studiu ordonat, de înalt nivel, a fost posibil, cum dovedește cariera lui H. Mayer, atunci ne dăm seama că trecerea de la universitatea germană la cea română s-a petrecut ce-i drept foarte brusc dar, în domeniul fizicii, aproape fără fisură. În parte, meritul trebuie atribuit profesorului dr. Steleanu. După o întrerupere relativ scurtă au reapărut din catedra de fizică experimentală, lucrări științifice de un nivel internațional ridicat”.

Nu este o întâmplare că ultimii trei supraviețuitori ai Școlii inițiale de fizică de la Cernăuți – Gh. Macrin (1991); H. Mayer (1993) și autorul acestor rânduri – au dedicat ultimii lor ani de viață reînvierii unui trecut atât de fructuos și atât de dureros totodată, știind că memoria istorică este mult mai expusă distorsiunii interesate, decât memoria științifică.

II.9. DIE PHYSIK AN DER CZERNOWITZER UNIVERSITÄT (1875–1940)

(FIZICA LA UNIVERSITATEA DIN CERNĂUȚI (1875–1940))

II.9.1. ORIGINALTEXT*

Vor 120 Jahren wurde im äußersten Osten Österreichs die Czernowitzer Universität als deutschsprachige Hochschule mit 3 Fakultäten gegründet. Der Kampf um die Unterrichtssprache war hart, aber wir wollen uns hier lieber damit beschäftigen, was diese Universität während der ersten 65 Jahre ihres Bestehens auf dem Gebiete der Physik geleistet hat. Denn obwohl sie einerseits als deutsches Kulturzentrum auch eine politische Rolle spielen sollte, haben andererseits durch sie sowohl die anderssprachigen einheimischen Bewohner als auch die späteren Einwanderer Zugang zur europäischen Kultur im allgemeinen und die Möglichkeit der Bildung einer hochrangigen Intelligentsia aus ihren eigenen Reihen erworben.

Nun ist, zum Unterschied von den humanistischen Lehrfächern, der Unterricht der Physik viel aufwendiger. Auch gab es in der Bukowina besonders auf diesem Gebiet kaum geeignete Lehrkräfte. Die Professoren und selbst die Hilfskräfte mußten deshalb aus dem Vorarlberg, aus Böhmen, aus Graz und aus dem Tirol, also von weither herangebracht werden.

Es ist der unbestreitbare Verdienst von Professor Alois Handl während seiner 30-jährigen Amtszeit die Labors für die Experimentalphysik und die mit Büchern und Zeitschriften gut versorgte Bibliothek exemplarisch organisiert zu haben. Sein Lehrbuch der Physik erreichte nicht weniger als 6 Auflagen. So konnten die physikalischen Vorlesungen zwar um ein Jahr verspätet auch an der Czernowitzer Philosophischen Fakultät starten. Daß es sich bei Alois Handl auch um einen bedeutenden Wissenschaftler handelte, geht schon daraus hervor, daß er zum Mitglied der ehrwürdigen Akademie der Wissenschaften in Halle, in Deutschland, gewählt wurde.

Sein Nachfolger war ein aus Prag stammender Vetter von Heinrich Hertz, namens Josef Geitler, der, wie wir sehen werden, unwissentlich den nach dem ersten Weltkrieg erfolgten Übergang zur rumänischsprachigen Universität erleichterte, bevor er sich als Folge dieser Ereignisse 1920 nach Graz zurückzog.

Die ersten zwei Theoretiker, Anton Waßmut und Ottokar Tumlirz, kamen aus Böhmen und besonders der erste war ein namhafter Physiker, Mitglied der Akademie der Wissenschaften in Wien und Halle. Beide zogen es vor noch vor dem Kriege nach Innsbruck bzw. nach Graz umzusiedeln und erst der dritte, Michael Radakowicz, verläßt endgültig Czernowitz infolge der Kriegereignisse.

* Vortrag im Rahmen der *Konferenz über die Geschichte der Czernowitzer Universität*, organisiert vom Bukowina-Zentrum dieser Universität, Czernowitz-Ukraine. 25. September – 5. Oktober 1995.

Kurz vor 1914 treten zwei Bukowiner auf die Szene der czernowitzer Physik.

Der erste war Wojcech Rubinowicz, in Sadagura gebürtig. Er erwirbt bei Prof. Geitler seinen Dokortitel, die Dozentur bei Prof. Arnold Sommerfeld in München, liebt bis 1920 theoretische Physik in Czernowitz, wobei er die damals ultramoderne Quantentheorie behandelt. Nach der Einführung des Rumänischen als Unterrichtssprache, verläßt er Czernowitz, schlägt sich nach Warschau durch, wo er Mitglied und zeitweise Präsident der Akademie wird. Als 85-jähriger erinnert er sich in einer Ansprache an die kleine, ausgezeichnet ausgestatteten und an der Ausbildung junger Wissenschaftler interessierte Czernowitzer Universität.

Der zweite war Nicolae Steleanu. In Rădăuți gebürtig und an der Czernowitzer Universität ausgebildet, begnügt er sich nicht mit der Stellung eines Mittelschullehrers. Stipendien ermöglichen ihm nach Studien in Wien, Jena und Prag 1913 bei Prof. Geitler den Dokortitel zu erlangen. Als 47-jähriger übernahm er 1920 alle drei Kurse der Physik rumänisch vorzutragen und tat es beinahe zwei Schuljahre lang. Er hatte bis zu seinem frühzeitigen Tode im Jahre 1933 den Lehrstuhl für kosmische Physik inne, die einzige höhere Ausbildung für Meteorologen in ganz Rumänien. Ihm verdankt man auch die Einführung der Meteorologie als Spezialfach im Physikunterricht in Rumänien.

Sein Nachfolger wurde der in der Kleinwalachei geborene und in Paris, bei Prof. Aimé Cotton zum Doktor promovierte I. G. Popescu. Er verfaßte ein Lehrbuch der kosmischen Physik, gründete ein seismisches Observatorium, gab bis 1940 eine diesbezügliche Zeitschrift heraus, in der seismische Daten aus der Bukowina, der Dobrudscha und aus anderen Gegenden Rumäniens veröffentlicht wurden.

Auf den inzwischen geschaffenen Lehrstuhl für theoretische Physik wurde 1926 Constantin Bedreag von der Jassyer Universität berufen. Bis dahin wurde dieses Fach von Prof. Bădărău vorgetragen. Prof. Bedreag hatte jahrelang in Paris beim Nobelpreisträger Gabriel Lippmann über Röntgen-Photoeffekt-Erscheinungen gearbeitet und 1919 in Jassy den Doktor promoviert. Die fortgeschrittenen Studenten verfolgten seine lebhaften Vorlesungen mit viel Interesse und seine bis zum Lebensende (1963) veröffentlichten Arbeiten über die Atomstruktur sowie seine Beiträge zur Geschichte der rumänischen Physik fanden weiten Anklang.

Der dritte und bedeutendste im Bunde war Prof. Eugen Bădărău. Ebenfalls im Süden der Moldau geboren, studierte er Physik in Graz und Pisa, wo er bei Prof. Pacinotti und in Mitarbeit mit A. Occhialini Messungen der Dielektrizitätskonstante an hoch verdichteten Gasen durchführte. Man findet die Ergebnisse in allen zuständigen Lehr- und Handbücher jener Zeit und bis heute. Knapp vor Ausbruch des ersten Weltkrieges erwirbt er den Dokortitel in Pisa bei Prof. Batelli. muß aber gleich danach nach Rußland zurückkehren, wo er in St. Petersburg Prof. Roschdestwenskii half das weltbekannte Optische Institut zu organisieren. Obwohl an die Universität als Professor berufen, flüchtete er 1920 in Richtung Rumänien, wo wir ihn 1921 in Czernowitz als Professor der Experimentalphysik vorfinden. Er eroberte schnell internationalen Ruf und ausländische Kontakte, insbesondere mit den Philips Laboratorien unter Prof. Penning, und erlangte Stipendien für seine

Mitarbeiter. Er konnte das sogenannte Pseudohochvakuum erklären, die Sekundäremission von Elektronen unter dem Aufprall positiver Ionen nachweisen und ihren Mechanismus aufklären sowie als einer der ersten die Steuerung von Gasentladungen mittels Netzelektroden durchführen. Im Jahre 1934 wurde er an die Bukarester Universität berufen und verließ Czernowitz.

Der Nachfolger von Prof. Bădărău wurde 1937 George Atanasiu, bis dahin a.o. Professor an der Universität in Cluj. In Jassy geboren, studierte er in Bukarest und erhielt bei Aimé Cotton in Paris den Dokortitel. Nach einer Reihe von Untersuchungen über natürliche halbleitende Kristalle, wendete er sich dem Studium radioaktiver Quellen und geomagnetischer Anomalien zu, die in einer magnetischen Karte der Bukowina ihren Niederschlag fanden. Auch ihm gelang es nicht in der kurzen aber bewegten Zeit bis 1940 eine neue Arbeitsgruppe aufzubauen.

Um den Dreibund *STELEANU*, *BEDREAG* und hauptsächlich um *Bădărău* scharften sich drei ihrer aus der Bukowina stammenden Studenten, die die Czernowitzer Physikschule fortsetzen sollten. Es handelt sich um Herbert Mayer, Teodor Câmpan, und Georg Maciuc, ein Deutscher, ein Rumäne und ein Ukrainer; der erste war Sohn eines Lehrers, die anderen zwei waren Bauernsöhne. Sie übernahmen die Seminare und Laborarbeiten mit den Studenten, den Aufbau neuer Forschungseinrichtungen und Werkstätten, wo ein Pole und ein Deutscher arbeiteten. Sie arbeiteten auf dem Gebiet elektrischer Gasentladungen – jetzt Plasmaphysik genannt – an ihren Doktorthesen unter der Leitung von Prof. Bădărău, um später ihre eigene Wege zu gehen. Periodische Seminare waren den neuesten Errungenschaften der Physik und den eigenen Forschungen gewidmet und erschienen teilweise im Druck.

Herbert Mayer erwarb 1926 den Dokortitel in Czernowitz und machte sich nach je einem bei Prof. Gerlach in Tübingen und Prof. Tyndall in Bristol verbrachten Jahre einen internationalen Namen auf Grund seiner Arbeiten über die Ionenbeweglichkeit in Gasen und über äußerst dünne Metallschichten. Als a.o. Professor hielt er abwechselnd mit Prof. Bădărău die Vorlesungen über Experimentalphysik, begleitet von spektakulären Demonstrationsversuchen, deren Vorbereitung und Vorführung den jüngsten Hilfskräften zufiel und eine strenge Schule darstellten. Eine Neuerung war die jedes Jahr abgeänderten Kurse für die fortgeschrittenen Studenten und, noch ungewöhnlicher, daß diese Studenten eine ganz moderne Vorlesung übernahmen und abwechselnd ihren Kollegen vortrugen, nachdem sie sich in der gut mit Büchern und Zeitschriften ausgestatteten Bibliothek dokumentiert hatten. Die Kritik übernahmen die Kollegen und schließlich der Professor. 4 Jahre lang leitete er nach der Abberufung von Prof. Bădărău den Lehrstuhl für Experimentalphysik und übernahm die Führung der Forschungsarbeiten der nächsten Generation. 1940 erfolgte er einer Berufung an die Breslauer Technische Hochschule.

Teodor Câmpan, in Arbore gebürtig, studierte in Suceava und Czernowitz, erwirbt als Assistent den Dokortitel im Jahre 1931, leitet als Oberassistent die Lizenzarbeiten der fortgeschrittenen Studenten und zeichnete sich durch die Originalität und den Einfallsreichtum seiner Forschungen aus. Diese sind

hauptsächlich der quantitativen Erfassung der von positiven Ionen ausgelösten Elektronenemission aus Metallen gewidmet und haben internationale Anerkennung gefunden, da sie dieses umstrittene Problem endgültig beantwortet haben. 1940 verläßt auch er Czernowitz.

Georg Maciuc hatte ein anderes Schicksal. 1930 bis 1940 arbeitet er als Assistent mit Prof. Bădărău am Problem der Rolle der Glaswände im Auftreten des Pseudohochvakuumeffekts und der Schichtenstruktur der positiven Säule von Glimmentladungen und veröffentlicht einige diesbezügliche Arbeiten. Die Abberufung von Prof. Bădărău unterbricht die Mitarbeit vorzeitig. Dasselbe wiederholt sich 1940 in Bezug auf Prof. Mayer. Nach der Besetzung von Czernowitz durch die Sowjetunion bleibt Maciuc an Ort und Stelle, tritt aber 1941 in deutschen Militärdienst und schreibt aus einem Lazarett in Lviv an Prof. Bădărău einen ausführlichen Brief, in dem er den physikalischen Hochschulunterricht an der Czernowitzer Universität beschreibt. Seither blieb er zeitweise für uns verschollen, aber tauchte später an einer namhaften amerikanischen Universität auf.

Die dritte Generation bestand aus einigen nur kurzfristig in Czernowitz tätigen jungen Leuten.

Als erster wurde Aurel Munteanu 1930 als Hilfsassistent angestellt. Schon 1932 bekam er ein französisches Stipendium und erwarb bei Prof. Cotton den Dokortitel auf dem Gebiet der Absorptionsspektroskopie. Nach seiner Rückkehr ins Land (1937) und während des ganzen Krieges arbeitete er in einer Gasmaskenfabrik in Bukarest.

Ihm folgte Dionis Hacman als Hilfsassistent und später (1935) als Assistent. Anfangs Mitarbeiter von Prof. Bădărău auf dem Gebiet gesteuerter Gasentladungen, verlegte er sodann seine Forschungsarbeit auf die optischen Eigenschaften dünner Metallschichten unter der Leitung von Prof. H. Mayer und errang den Dokortitel im Jahre 1939.

1932 ergänzt sich das Personal des Lehrstuhls mit Radu Grigorovici, der als Hilfsassistent und Mitarbeiter von Prof. Bădărău tätig war und diesem 1935 nach Bukarest folgte, sowie mit George Macrin, der nach 1937 als Doktorand bei Prof. Mayer bis 1940 an auf Platin und Wolfram aufgedampften Kalium- und Caesiumschichten arbeitete.

Ich überlasse es zunächst einem Bukowiner Deutschen, Prof. Robert Nossek, die Leistungen der deutschsprachigen Czernowitzer Universität auf dem Gebiet der Physik sowie während und nach dem Übergang zur rumänischsprachigen Zeitspanne zu bewerten. In einem dem nun verstorbenen Prof. Herbert Mayer zum 75. Geburtstage gewidmeten Aufsatz schreibt er folgendes: „Im Rückblick muß man staunen, wie hervorragend die Männer der ersten Stunde die Weichen gestellt, wie tragfähig ihre Nachfolger das Fundament der Physikalischen Institute in Czernowitz gelegt und wie erfolgreich die Rumänen Forschung und Lehre fortgesetzt haben. Bedenkt man, daß beide physikalischen Institute knapp zwei Jahre verwaist waren und daß dennoch ein ordentliches, hochwertiges Studium möglich war, was der Werdegang von H. Mayer beweist, so erkennt man, daß der Übergang von der deutschen zu der rumänischen Universität zwar sehr plötzlich,

aber im Bereich der Physik nahezu nahtlos erfolgte. Ein Teil dieses Verdienstes muß auch Prof. Steleanu zugesprochen werden. Im Institut für Experimentalphysik entstanden nach einer relativ sehr kurzen Unterbrechung erneut wissenschaftliche Arbeiten von hohem internationalen Niveau“.

Dies kontrastiert auffallend mit dem, was in der in Uschgorod in russischer und rumänischer Sprache veröffentlichten sowjetischen Festschrift zum 100-jährigen Bestand der Czernowitzer Universität zu lesen ist, wobei die zwei verschiedensprachigen Zeitspannen nicht immer klar auseinandergelassen werden. Unter vielem anderen wird behauptet, daß in der deutschen Zeit nur 3 Fakultäten, in der sowjetischen jedoch 6 Fakultäten bestanden haben. Daß die Anzahl der Lehrstühle etwa dieselbe geblieben war, daß 5 der sogenannten „neuen“ Fakultäten den Sektionen der früheren naturwissenschaftlichen Fakultät entsprachen und daß die berühmte theologische Fakultät abgeschafft worden war, wollen die sowjetischen Verfasser der Festschrift nicht gewußt haben. Daß es in „öffentlichen Räumen verboten war ukrainisch zu sprechen“ ist eine Lüge, aber daß die Unterrichtssprache 1940, 1944 und später beileibe nicht ukrainisch, sondern russisch geworden war und blieb, wird nicht erwähnt. Die Tatsache, daß Prof. Stephan Smal-Stocky noch vor 1918 in Czernowitz die moderne ukrainische Grammatik geschaffen hat oder der Slawist Omelian Kaluszniacki zum Ehrenmitglied der Rumänischen Akademie gewählt wurde wird nicht erwähnt. Daß nur die Kinder der Bourgeoisie, des Klerus und der Großgrundbesitzer studieren konnten wird von dem vorher gesagten Lügen gestraft. Ob rumänisch-, ukrainisch- oder deutschsprachig, die Czernowitzer Universität war und soll immer ein wahrheitstreu Kultur- und Verständigungszentrum bleiben; Verleumdungskampagnen werden immer von den gemeinsamen Feinden unserer Nationen angezettelt.

Noch eine Frage möchte ich kurz behandeln und dabei sie als abschreckendes Beispiel im Stil der erwähnten sowjetischen „Festschrift“ formulieren: Was geschah nachdem am 28. Juni 1940 „der gemeine Angriff der kommunistischen Sowjetunion erfolgte, der die schöpferische Arbeit der rumänischen Menschen unterbrochen hatte?“

Die Mitglieder der inzwischen weit bekannt gewordenen „Czernowitzer Physikschule“ zerstreuten sich, wie schon gesagt oder angedeutet, in alle Winde. Sie fanden meistens sofort oder etwas später gleichwertige oder höhere Stellungen an rumänischen oder ausländischen Universitäten oder in Forschung und Industrie. Die Professoren Bedreag, I. G. Popescu und G. Atanasiu erhielten Lehrstühle für Physik an den Universitäten in Jassy und Bukarest, T. Câmpan wurde Professor für Elektrotechnik bzw. später für Thermotechnik an der Polytechnik in Jassy, H. Mayer kam über Breslau und München als Professor der Physik an die Bergakademie (später Technische Universität) in Clausthal, wo für ihn ein Institut für die Erforschung dünner Schichten geschaffen wurde. Er galt weltweit als Pionier dieser Disziplin, veröffentlichte eine diesbezügliche, dreibändige Monographie, deren ersten Band er seinem „verehrten Lehrer“, Prof. Eugen Bădărău widmete, wurde Rektor der genannten Hochschule und wurde zum Mitglied der Akademie der Wissenschaften in Göttingen gewählt. A. Munteanu und G. Macrin arbeiteten in leitenden Stellen in physikalischen und industriellen

Forschungslaboratorien; ersterer wurde später a.o. Professor an der Bukarester Polytechnik. D. Hacman wurde als Assistent am Lehrstuhl für Akustik, Optik und Gasentladungen in Bukarest eingegliedert, erhielt ein Stipendium für Berlin bei Prof. O. Haxel und leitete nach dem Kriege das Forschungslabor für dünne Schichten der bekannten Lichtensteiner Firma „Balzers“. R. Grigorovici hatte gleich nach Prof. Bădărăus Abgang Czernowitz verlassen und arbeitete ebenfalls bei ihm am Lehrstuhl für Akustik, Optik und Gasentladungen der Bukarester Universität.

Dieser Lehrstuhl entwickelte sich unter Prof. Bădărăus Leitung in eine Art Forschungsinstitut, aus dem eine lange Reihe von Doktoren, Dozenten, Universitätsprofessoren, Mitglieder der Rumänischen Akademie und führende Wissenschaftler hervorgingen. Er selbst wurde bald nach dem 2. Weltkriege Mitglied der Akademie und Direktor dessen Physikalischen Institutes in Bukarest. Die große Anzahl namhafter Physiker, die bei ihm in die Lehre gegangen waren werden bis jetzt unter dem Namen „Czernowitzer Physikschele“ zusammengefasst. Zu ihnen zählen 7 Mitglieder der Rumänischen Akademie – darunter zwei Bukowiner – 6 Universitätsprofessoren – darunter einer in Frankfurt, H. Mayer nicht eingerechnet, und eine schwer übersehbare Zahl angesehener Physiker.

All dies beweist die bemerkenswerte Lebenskraft der Czernowitzer Physikschele, die ihr ermöglichte wie ein widerstandsfähiges entwurzelttes und in verwandtes Erdreich verpflanztes Bäumchen zu wachsen, zu gedeien, reiche Frucht zu tragen und kräftige Triebe und Ableger zu erzeugen.

Ich möchte den jetzigen Czernowitzer Physiker aus ganzem Herzen wünschen, ebenfalls eine weit bekannte wissenschaftliche Schule aufzubauen, ohne ähnliches Mißgeschick durchmachen zu müssen, wie es die czernowitzer Physiker vor etwa einem halben Jahrhundert erlitten haben.

II.9.2. TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ*

În urmă cu 120 de ani, în estul extrem al Austriei a fost fondată Universitatea din Cernăuți, instituție de învățământ superior de limbă germană cu trei facultăți. Lupta pentru limba de predare a fost dură, dar preferăm să ne ocupăm aici de ceea ce a realizat această universitate în domeniul fizicii, în timpul primilor ei 65 de ani de existență. Deși trebuia pe de o parte să joace și un rol politic, ca centru cultural german, pe de altă parte, prin ea au avut acces la cultura europeană în general, atât locuitorii băștinași vorbitori de altă limbă, cât și emigranții ulteriori, și au avut posibilitatea formării din rândurile lor a unei intelectualități de rang înalt.

Spre deosebire de catedrele umaniste, învățământul fizicii este mult mai costisitor. Mai mult, în special în acest domeniu, abia dacă existau în Bucovina forțe profesionale adecvate. De aceea, profesorii și chiar personalul ajutat trebuiau aduși din regiunea Vorarlberg, din Boemia, din Graz și din Tirol, deci de foarte departe.

Meritul de necontestat de a fi organizat în mod exemplar laboratoarele de fizică experimentală și biblioteca bine dotată cu cărți și reviste, în timpul celor 30 de ani de serviciu, revine profesorului *Alois Handl*. Manualul său de fizică a cunoscut nu mai puțin de șase ediții. Astfel au putut începe și la Facultatea de Filozofie din Cernăuți prelegerile de fizică, deși cu un an întârziere. Faptul că *Alois Handl* era totodată un om de știință renumit, rezultă din alegerea sa în Germania, ca membru al prestigioasei Academii de Științe din Halle.

Urmașul său a fost *Josef Geitler* din Praga, văr al lui *Heinrich Hertz* care, așa cum vom vedea, a ușurat involuntar tranziția către Universitatea de Limbă Română de după Primul Război Mondial, înainte de a se retrage în 1920 la Graz, ca urmare a acestor evenimente.

Primii doi teoreticieni, *Anton Waßmut* și *Ottokar Tumlirz*, veneau din Boemia și, în special, primul era un fizician de renume, membru al Academiei de Științe din Viena și din Halle. Amândoi au preferat să se mute încă înainte de război la Innsbruck, respectiv la Graz, și abia al treilea, *Michael Radakowicz*, părăsește definitiv Cernăuțiul ca urmare a războiului.

Scurt înainte de 1914 apar pe scena fizicii cernăuțene doi bucovineni.

Primul era *Wojcech Rubinowicz*, născut la Sadagura. El obține titlul de doctor cu profesorul *Geitler*, de docent la profesorul *Arnold Sommerfeld* la München; predă fizica teoretică la Cernăuți până în 1920, tratând și teoria cuantică, pe atunci ultramodernă. După introducerea limbii române de predare, părăsește Cernăuțiul, ajunge până la Varșovia, unde devine membru și, pentru un timp, președinte al Academiei. La vârsta de 85 de ani își amintește într-o cuvântare de mica, dar excelent dotată Universitate din Cernăuți, interesată de formarea unor tineri oameni de știință.

* Referat prezentat la Conferința despre istoria Universității Cernăuți, Cernăuți-Ucraina, 25 septembrie – 5 octombrie 1995, organizată de Centrul de cercetări bucovinene de pe lângă Universitatea Cernăuți.

Ce de a-l doilea a fost *Nicolae Steleanu*. Născut la Rădăuți și format la Universitatea din Cernăuți, nu se mulțumește cu poziția de profesor de liceu. O serie de burse îi permit să studieze la Viena, Jena și Praga și să obțină, în 1913, titlul de doctor cu profesorul Geitler. La vârsta de 47 de ani, în 1920, preia predarea în limba română a celor trei cursuri de fizică și o continuă timp de aproape doi ani de învățământ. El a ocupat până în 1933, la moartea sa timpurie, Catedra de fizică cosmică, singura pregătire superioară pentru meteorologi din toată România. Lui i se datorește și introducerea meteorologiei ca studiu de specialitate în învățământul de fizică din România.

Urmașul său a devenit *I. G. Popescu*, născut în Oltenia și având titlul de doctor obținut la Paris, la prof. Aimé Cotton. El a redactat un manual de fizică cosmică, a fondat un observator seismic, a editat, până în 1940, o revistă în acest domeniu, în care au fost publicate date seismice privitoare la Bucovina, Dobrogea și alte regiuni din România.

La catedra de fizică teoretică înființată între timp, a fost numit în 1926 *Constantin Bedreag* de la Universitatea din Iași. Până atunci, acest curs de specialitate fusese predat de profesorul Eugen Bădărău. Profesorul Bedreag lucrase ani de-a rândul la Paris, în laboratorul laureatului Nobel, Gabriel Lippmann, în domeniul fotoefectelor Roentgen și obținuse în 1919 titlul de doctor la Iași. Studenții avansați urmăreau cu mult interes prelegerile sale vioaie, iar lucrările sale asupra structurii atomice și contribuțiile sale referitoare la istoria fizicii românești, publicate până la sfârșitul vieții sale din 1963, au cunoscut un larg răsunet.

Al treilea și cel mai important membru al grupului era profesorul *Eugen Bădărău*. Născut de asemenea în sudul Moldovei, a studiat fizica la Graz și Pisa, unde a efectuat, la profesorul Pacinotti și în colaborare cu A. Occhialini, măsurători de constante dielectrice la gaze puternic comprimate; rezultatele respective se regăsesc în toate cursurile și manualele vremii și până în ziua de azi. Scurt înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, obține titlul de doctor la Pisa, cu profesorul Batelli, dar trebuie să se întoarcă imediat după aceasta în Rusia, unde l-a ajutat, la St. Petersburg, pe profesorul Roschdestwenskii să organizeze Institutul de Optică de renume mondial. Deși numit acolo profesor la Universitate, el se refugiază în 1920 către România, unde îl găsim în 1921 la Cernăuți ca profesor de fizică experimentală. El câștigă repede un renume internațional și contacte în străinătate, mai ales cu Laboratoarele Philips, conduse de profesorul Penning și reușește să obțină burse pentru colaboratorii săi. El a reușit să explice așa-numitul pseudovid, să pună în evidență și să lămurească mecanismul emisiei secundare de electroni la impactul ionilor pozitivi. A fost unul dintre primii care au realizat dirijarea descărcărilor în gaze cu ajutorul unor electrozi grilă. În anul 1934 a fost chemat la Universitatea din București și a părăsit Cernăuții.

În anul 1937, urmașul profesorului Bădărău devine *George Atanasiu*, până atunci conferențiar la Universitatea din Cluj. Născut la Iași, el a studiat la București și a obținut titlul de doctor cu Aimé Cotton la Paris. După o serie de cercetări privind cristalele naturale semiconductoare, s-a orientat spre studierea izvoarelor radioactive și a anomaliilor geomagnetice, care au fost consemnate într-o hartă magnetică a Bucovinei. Nici el n-a reușit să formeze o echipă de lucru în scurtul, dar agitatul interval de timp până în 1940.

În jurul grupului celor trei, Steleanu, Bedreag și, mai ales, în jurul lui Bădărău, s-au adunat trei dintre studenții lor, originari din Bucovina, care aveau să continue școala de fizică de la Cernăuți. Este vorba de Herbert Mayer, Teodor Câmpan și George Maciuc, un german, un român și un ucrainean. Primul era fiul unui învățător, ceilalți doi fii de țăran. Ei au preluat seminariile și laboratoarele cu studenții, construirea unor noi instalații pentru cercetare și ateliere, unde lucrau un polonez și un german. Ei lucrau pentru tezele lor de doctorat în domeniul descărcărilor electrice în gaze – numit acum fizica plasmei – sub conducerea profesorului Bădărău, urmând ulterior fiecare drumul său propriu. Seminariile periodice erau dedicate ultimelor cuceriri ale fizicii precum și cercetărilor proprii, și erau parțial publicate.

Herbert Mayer a obținut titlul de doctor la Cernăuți, în 1926, și după câte un stagiu de un an la profesorul Gerlach din Tübingen și la profesorul Tyndall din Bristol, și-a câștigat un renume internațional pe baza lucrărilor sale privind mobilitatea ionilor în gaze și studiul straturilor metalice ultrasubțiri. Conferențiar fiind, ținea alternativ cu profesorul Bădărău prelegerile de fizică experimentală, însoțite de experiențe demonstrative spectaculoase, a căror pregătire și prezentare revenea forțelor celor mai tinere și care reprezentau o școală severă. O inovație era cursul pentru studenții avansați schimbat în fiecare an și, fapt încă mai neobișnuit, acești studenți preluau câte o prelegere cu totul modernă și o susțineau alternativ în fața colegilor lor, după ce se documentau în biblioteca bine dotată cu cărți și reviste. Critica era preluată de colegi și în final de profesor. El a condus timp de patru ani catedra de fizică experimentală după transferul la București a profesorului Bădărău și a preluat conducerea lucrărilor de cercetare a generației următoare. În 1940 a dat curs chemării sale la Universitatea Tehnică din Breslau.

Teodor Câmpan, născut la Arbore, a studiat la Suceava și Cernăuți, și a obținut ca asistent titlul de doctor în anul 1931. Conduce ca lector lucrările de licență ale studenților avansați și se remarcă prin bogăția inspirațiilor și originalitatea cercetărilor sale. Acestea erau dedicate în special exprimării cantitative a emisiei electronice din metale provocată de impactul ionilor pozitivi și s-au bucurat de recunoaștere internațională, deoarece au dat un răspuns definitiv acestei probleme mult disputate. În anul 1940 părăsește și el Cernăuțiul.

George Maciuc a avut o altă soartă. Din 1930 până în 1940 lucrează ca asistent împreună cu profesorul Bădărău la problema rolului pereților de sticlă asupra apariției efectului de pseudovid și al structurii stratificate a coloanei pozitive a descărcărilor luminescente, publicând și câteva lucrări în acest domeniu. Transferul profesorului Bădărău întrerupe prematur colaborarea. Același lucru se repetă în anul 1940 în legătură cu profesorul Mayer. După ocuparea Cernăuțiului de către Uniunea Sovietică, Maciuc rămâne pe loc, dar intră în 1941 în serviciul militar german și scrie profesorului Bădărău, dintr-un spital din Lvov, o scrisoare amănunțită în care descrie învățământul superior de fizică de la Universitatea din Cernăuți. De atunci a rămas câțva timp pierdut pentru noi, pentru a se ivi mai târziu la o universitate cunoscută din America.

Cea de-a treia generație constă din câțiva tineri care au lucrat numai scurt timp la Cernăuți.

Dintre aceștia, *Aurel Munteanu* a fost cel dintâi angajat în 1930 ca preparator. Încă din 1932, primind o bursă franceză, a obținut titlul de doctor cu profesorul Cotton în domeniul spectroscopiei de absorbție. După întoarcerea sa în țară (1937) și pe tot timpul războiului, a lucrat în București într-o întreprindere de măști de gaze.

Lui i-a urmat *Dionis Hacman* ca preparator, iar mai târziu ca asistent. Inițial colaborator al profesorului Bădărău în domeniul descărcărilor în gaze întreținute, își comută apoi cercetările în domeniul proprietăților optice ale straturilor metalice subțiri, sub conducerea profesorului H. Mayer și obține titlul de doctor în 1939.

În anul 1932, personalul catedrei este completat cu *Radu Grigorovici* care a lucrat ca preparator și colaborator al profesorului Bădărău, pe care îl urmează în 1935 la București, precum și cu Gheorghe Macrin, care a lucrat după 1937 ca doctorand la profesorul Mayer până în 1940, pe straturi subțiri de potasiu și cesiu depuse în vid pe platină și wolfram.

Las deocamdată în seama profesorului Robert Nossek, german bucovinean, aprecierea realizărilor Universității cernăuțene de limbă germană în domeniul fizicii, precum și a realizărilor din și de după perioada de tranziție la Universitatea de limbă română. Într-o contribuție dedicată aniversării vârstei de 75 de ani a profesorului Herbert Mayer – acum decedat – el scrie următoarele: „Privind în urmă, ne mirăm cât de excelent au orientat întemeietorii direcțiile, ce trainic au pus urmașii acestora bazele Institutelor de Fizică din Cernăuți, și cu cât succes au continuat românii cercetarea și învățământul. Dacă ne gândim că ambele institute de fizică au rămas orfane timp de doi ani și că a fost totuși posibil un învățământ ordonat, de mare valoare, așa cum o dovedește cariera lui H. Mayer, atunci recunoaștem că trecerea de la Universitatea germană la cea română, deși foarte bruscă, a avut loc aproape continuu în domeniul fizicii. O parte a acestui merit trebuie atribuit și profesorului Steleanu. La Institutul de fizică experimentală au fost create din nou, după o întrerupere relativ scurtă, lucrări științifice de înalt nivel internațional”.

Aceste afirmații contrastează izbitor cu cele ce pot fi citite în materialul festiv sovietic, publicat la Ujgorod în limbile rusă și română, cu ocazia împlinirii a 100 de ani de existență a Universității din Cernăuți, și în care cele două perioade cu limbi de predare diferite nu sunt totdeauna clar separate. Între multe altele, se pretinde că în perioada germană au existat numai trei facultăți, în vreme ce în cea sovietică au existat șase facultăți. Autorii materialului festiv sovietic par să nu fi știut că numărul catedrelor a rămas cam același, că cinci din așa-numitele facultăți „noi” corespundeau secțiilor precedentei Facultăți de Științe, și că renumita Facultate de Teologie a fost desființată. Faptul că „era interzis a vorbi ucrainește în spații publice” este o minciună; în schimb, nu se amintește faptul că limba de învățământ în anii 1940, 1944 și în continuare nu a devenit nicidecum cea ucraineană, ci a devenit și a rămas limba rusă. Nu se amintește nici faptul că profesorul Stephan Smal-Stocky a creat la Cernăuți, încă înainte de 1918, gramatica ucraineană modernă sau că slavistul Omelian Kaluzniacki a fost ales membru de onoare al Academiei Române. Afirmația că au putut studia numai copii ai burgheziei, clerului și ai moșierilor se dovedește a fi o minciună, din tot ce am expus mai înainte.

Indiferent de limba de predare, germană, română sau ucraineană, Universitatea din Cernăuți a fost și trebuie să rămână întotdeauna un centru cultural

și de înțelegere, fidel adevărului; campanii de denigrare sunt stârnite întotdeauna de dușmanii comuni ai națiunilor noastre.

Aș dori să mai tratez pe scurt o singură chestiune, și s-o formulez ca exemplu respingător în stilul „materialului festiv” sovietic. Ce s-a întâmplat după ce la 28 iunie 1940 „a avut loc atacul mișeleșc al Uniunii Sovietice comuniste, care a întrerupt munca creatoare a românilor”?

Membrii Școlii de fizică din Cernăuți, devenită între timp larg cunoscută, s-au răspândit așa cum am spus sau am lăsat să se înțeleagă, în cele patru vânturi. Ei au găsit, de cele mai multe ori imediat, sau ceva mai târziu, poziții echivalente sau superioare la universități românești sau din străinătate sau în cercetare și industrie. Profesorii Bedreag, I. G. Popescu și G. Atanasiu au obținut catedre de fizică la Universitățile din Iași și București. T. Câmpan a devenit profesor de electrotehnică și mai târziu de termotehnică la Politehnica din Iași, H. Mayer a ajuns, trecând prin Breslau și München, profesor de fizică la Academia montanică (ulterior Universitatea Tehnică) din Clausthal, unde a fost creat pentru el un Institut de studiere a straturilor subțiri. Considerat în întreaga lume pionierul acestei discipline, publică o monografie în trei volume în acest domeniu, primul volum dedicându-l „stimatului său profesor” Eugen Bădărău. A devenit rector al amintitei instituții de învățământ superior și a fost ales membru al Academiei de Științe din Göttingen. A. Munteanu și G. Macrin au ocupat poziții de conducere în laboratoare de cercetare de fizică sau industriale; cel dintâi a devenit ulterior conferențiar la Politehnica din București. D. Hacman a fost integrat ca asistent la Catedra de acustică, optică și descărcări în gaze a Universității din București, a obținut o bursă la Berlin, la profesorul O. Haxel și a condus, după război, laboratorul de cercetare a straturilor subțiri al cunoscutei firme „Balzers” din Lichtenstein. R. Grigorovici părăsise Cernăuțiul imediat după plecarea profesorului Bădărău și lucra de asemenea cu el la Catedra de acustică, optică și descărcări în gaze a Universității din București.

Această catedră s-a transformat, sub conducerea profesorului Bădărău, într-un fel de institut de cercetare, din care a provenit o întreagă serie de doctori, docenți, profesori universitari, membri ai Academiei Române și oameni de știință de frunte. El însuși a devenit curând după al Doilea Război Mondial, membru al Academiei și director al Institutului de fizică din București al acesteia. Numărul mare de fizicieni de renume care se formaseră alături de el, sunt considerați până astăzi ca aparținând Școlii de Fizică de la Cernăuți. Printre aceștia se numără șapte membri ai Academiei Române – dintre care doi bucovineni – șase profesori universitari – dintre care unul la Frankfurt, fără a-l socoti pe H. Mayer și un număr însemnat de fizicieni apreciați.

Toate acestea dovedesc vitalitatea remarcabilă a Școlii de Fizică de la Cernăuți, care i-a permis – asemenea unui copăcel rezistent, dezrădăcinat și răsădit într-un pământ înrudit și fertil – să crească, să se dezvolte, să rodească bogat și să dea lăstari și mlădițe.

Doresc din toată inima fizicienilor de astăzi din Cernăuți să construiască de asemenea o renumită școală științifică, fără a trebui să împărțasească soarta nefericită a fizicienilor cernăuțeni de acum o jumătate de veac.

II.10. FIZICA LA CERNĂUȚI*

Universitatea din Cernăuți a fost înființată în anul 1875, în timpul în care Bucovina făcea parte din Imperiul Austro-Ungar. S-a intenționat a fi o universitate de limba germană și un centru de cultură germană, însă ea a devenit curând, datorită profesorilor ei, adevărați oameni de știință și cultură, un puternic cadru cultural și științific al Bucovinei destinat tuturor fiilor ei. Aici s-au format numeroși savanți și oameni de cultură români și de alte naționalități, care trăiau în Bucovina.

Primele institute de fizică din cadrul Universității din Cernăuți au luat ființă în 1876, prin crearea, la început, a două catedre de fizică: cea de fizică experimentală și cea de fizică teoretică, devenite în foarte scurt timp Institutul de Fizică Experimentală și Institutul de Fizică Teoretică. Activitatea acestor institute s-a manifestat cu precădere prin activitatea didactică și științifică a profesorilor.

În această primă etapă germană (1896–1918) fizicienii de prestigiu, din Austria, Boemia, Polonia, au funcționat ca profesori titulari sau conferențieri la cele două institute de fizică. Aceștia au depus o intensă activitate pentru crearea mijloacelor necesare pentru învățământ și cercetare în fizică (aparatură, cărți) pentru formarea cadrelor tehnice pentru institutele de fizică și activitate didactică.

În această perioadă a avut loc aprofundarea studiului și a cercetărilor din toate domeniile noi din dezvoltarea fizicii (optică, termodinamică, căldură, unde electromagnetice, electrodinamică, fizică cosmică, fizică teoretică). În același timp, s-a acordat o mare importanță aplicațiilor practice ale fizicii. În aceeași perioadă s-au format aici numeroși fizicieni din care s-a recrutat și o parte dintre viitoarele cadre didactice din etapa română a Universității (1918–1944), care aveau să constituie Școala de Fizică din Cernăuți, cunoscută sub acest nume pe plan mondial între cele două războaie. Dar acea dezvoltare rapidă a Școlii de Fizică din etapa română nu poate fi înțeleasă fără baza creată în etapa germană.

La scurt timp după unirea Bucovinei cu România, în 1918, numeroși profesori de limbă germană părăsesc Universitatea din Cernăuți, funcțiile de conducere și cele didactice fiind preluate de fizicieni români formați în această universitate. Astfel, în anul 1921, cursurile de fizică experimentală, teoretică și cosmică au fost predate de profesorul N. Steleanu (1873–1933). El are meritul de a fi fost cel care a preluat ștafeta de la școala de limba germană și de a fi realizat, de unul singur, tranziția la școala de limba română. Prin efortul său ca titular din 1923 la Catedra de fizică cosmică, a luat ființă, în 1924, Institutul de Fizică Cosmică, în cadrul Universității din Cernăuți. Era singurul loc unde între 1921 și 1940 se studia fizica Terrei, meteorologia și fizica cosmosului și unde s-a format cea mai mare parte a fizicienilor din institutele meteorologice de atunci din țară.

Ștafeta este dusă mai departe de profesorul Eugen Bădărău (1887–1975), principalul promotor în dezvoltarea Școlii de Fizică din Cernăuți, în etapa română. El a continuat activitatea în spiritul acestei școli, promovând cercetarea în domenii din cele mai actuale ale fizicii, cu largi perspective de aplicații practice.

* Studiu publicat în „Curierul de Fizică”, nr. 7, februarie 1992.

În cadrul Institutului de fizică experimentală, pe care l-a condus din 1921 până în 1934, a pus bazele unor laboratoare de cercetări de electrovid și fizica plasmei care, apoi, prin discipolul său Herbert Mayer, s-au completat cu un Laborator de cercetări de fizica straturilor subțiri.

Din Școala de la Cernăuți au mai făcut parte, alături de profesorii Eugen Bădărău și Herbert Mayer, următorii: Teodor Câmpan, Gheorghe Maciuc, Dionisie Hacman, Radu Grigorovici, Aurel Munteanu-Naherniac, Constantin Ruscior și George Macrin.

Profesorului Steleanu i-a urmat în 1934, la Catedra de fizică, profesorul Ion G. Popescu (1894) care i-a continuat preocupările, iar când profesorul Bădărău a fost chemat, în 1935, la Catedra de acustică, optică și fizică moleculară a Facultății de Științe din București, i-a urmat la catedra de la Cernăuți profesorul George Atanasiu (1893–1972), preocupat în acel timp mai ales de magnetismul terestru. Profesorii I. G. Popescu și G. S. Atanasiu au trecut în 1940 la Universitatea din București.

Meritul principal al profesorului Eugen Bădărău este acela de a fi creat o școală de fizică care, pe de o parte, avea la bază cercetarea fundamentală în domeniul descărcărilor electrice în gaze, cum se chema pe atunci fizica plasmei de temperatură joasă. Pe de altă parte, el a pus mare preț pe lucrările practice ale studenților și pregătirea în practica cercetării a colaboratorilor săi. Considera că o mare parte a aparaturii de cercetare trebuie să fie concepută și executată de către cercetător, dar nu trebuie neglijată nici pregătirea teoretică.

Într-adevăr, în anul 1926 a funcționat la Cernăuți, ca titular al Catedrei de fizică teoretică, profesorul C. G. Bedreag (1883–1963) care, în 1940, s-a reîntors la Iași.

Odată cu plecarea la București a profesorului E. Bădărău a început împrăștierea școlii sale către diferite centre universitare de cercetare din țară și din lume. Ea s-a desăvârșit de facto în 1940, odată cu ocuparea nordului Bucovinei de către trupele sovietice. Dar oriunde s-au stabilit ulterior, membrii acestei Școli au dus cu ei spiritul acesteia, creând sau încadrându-se cu succes în noi centre de cercetare. Merită de aceea să le urmărim activitatea și după părăsirea Cernăuților.

Astfel, profesorul Bădărău transformă laboratorul său într-un mic institut de cercetare, în care lucrează și fizicieni din afara catedrei. El orientează o parte din cercetări către fizica plasmei și include în cursul său de acustică și optică un semestru de spectroscopie și fizică atomică, o noutate nemaiauzită într-o facultate de științe, în care fizica și chimia formau o singură secție, la electricitate se predă numai electrostatica și curentul continuu și nu exista nici un curs de fizică teoretică.

Profesorul Bădărău a fost membru fondator al vremelnicei Academii de Științe a României, devenind apoi, în 1948, singurul fizician membru titular al Academiei R.P.R. Devine în 1956 directorul Institutului de fizică din București al Academiei, unde conduce efectiv cercetările de optică, spectroscopie și fizica plasmei și formează o nouă generație de fizicieni de înaltă calificare, astăzi în plină maturitate.

Profesorul Herbert Mayer (1900–1992), născut la Cernăuți, absolvent al Universității din Cernăuți, licențiat în fizică și matematică, asistent al profesorului E. Bădărău și doctorand al acestuia, a fost conferențiar (profesor extraordinar) la

Facultatea de Științe a Universității din Cernăuți – Institutul de fizică experimentală până în 1940, când părăsește România, stabilindu-se în Germania ca profesor la Universitatea Tehnică din Clausthal, unde își continuă activitatea de cercetare fundamentală începută la Cernăuți. După ce i se acordă de două ori câte o bursă Rockefeller pentru cercetări asupra mobilității ionilor în gaze la profesorul Tyndall (Bristol) și pentru cercetări asupra razelor moleculare la profesorul Gerlach (Tübingen), el se fixează asupra studiului fizicii straturilor subțiri. Este ales membru al Academiei de Științe din Göttingen, devenind cunoscut în toată lumea ca autor al primei serii de monografii dedicate proprietăților și aplicațiilor straturilor subțiri.

După profesorul E. Bădărău, profesorul Herbert Mayer a fost cel mai important promotor al Școlii de fizică de la Cernăuți. Crescut în spiritul acestei Școli, el a devenit în etapa română cel mai important colaborator al profesorului E. Bădărău și a continuat, în perioada 1935–1940, tradiția acesteia în cadrul Institutului de fizică din Cernăuți. A fost un dascăl deosebit, predând cursuri foarte clare, în care expunea și ultimele progrese ale fizicii și pe care le însoțea cu experiențe demonstrative foarte reușite.

Profesorul Teodor Câmpan (1899–1960), absolvent al Facultății de Științe, Secția de Științe fizice a Universității din Cernăuți, și-a început activitatea în 1925, ca asistent suplinitor la Institutul de fizică experimentală de la această universitate; a fost doctorand al profesorului E. Bădărău. În 1940 este mutat la Universitatea din Iași. În 1942 a fost numit profesor titular la Catedra de electricitate de la Școala Politehnică „Gh. Asachi” din Iași care, între anii 1942–1944, a funcționat la Cernăuți, apoi a revenit la Iași. În cei 15 ani de muncă la Universitatea din Cernăuți a fost un colaborator permanent al profesorului E. Bădărău, fiind preocupat de studiul fenomenelor de la catodul descărcărilor electrice în gaze, și urmașul acestuia în organizarea laboratoarelor de cercetări ale Institutului, de formare a cadrelor didactice și a cercetătorilor. Format la Școala de fizică din Cernăuți, el a împământenit spiritul de muncă și comportare al acesteia la Universitate și, apoi, la Institutul Politehnic din Iași, unde s-a ocupat mai ales de cercetarea proprietăților termice ale materialelor.

Profesorul Radu Grigorovici (1911), absolvent al Universității din Cernăuți, licențiat în chimie (1931) și în fizică (1934), a început să lucreze încă din timpul studiilor, ca preparator la profesorul E. Bădărău, la Institutul de fizică experimentală din Cernăuți. Transferat în 1935 la Universitatea din București, își ia în 1938 doctoratul și trece prin toate treptele ierarhice ale învățământului superior. Între anii 1945 și 1960 îl găsim conferențiar la Catedra de optică a Facultății de fizică a Universității din București.

Din 1960, trebuind să părăsească Universitatea, a devenit șeful Secției de cercetare de fizica semiconductorilor la Institutul de fizică al Academiei R.S.R., condus de acad. prof. E. Bădărău, iar apoi director adjunct al aceluiași institut.

Profesorul Radu Grigorovici a dus mai departe tradiția Școlii de fizică de la Cernăuți. Domeniul de cercetare pe care l-a abordat a fost foarte larg, trecând de la fizica descărcărilor în gaze și vapori, la analiza spectrală în flacără, la optica

fiziologică și instrumentală, la fenomene de transport în straturi subțiri metalice dezordonate și până la lucrări de pionierat în domeniul semiconducătorilor amorfi.

În 1963, pentru meritele sale științifice, Radu Grigorovici a fost ales membru corespondent al Academiei R.S.R. – Secția Fizică, iar în 1990 membru titular și vicepreședinte al Academiei Române. În 1935 a devenit membru și secretar al Societății Române de Fizică (desființată în 1947), iar după reînființarea ei, în 1990, președintele ei. Este membru al Societăților franceză și americană de fizică, membru a numeroase comitete editoriale la diferite reviste de specialitate din țară și străinătate și unul din inițiatorii seriei de 14 conferințe internaționale bianuale de semiconducători amorfi. Este autorul a numeroase lucrări de specialitate.

Conferențiarul Aurel Munteanu-Naherniac (1908–1965), absolvent al Facultății de Științe de la Universitatea din Cernăuți, licențiat în științe fizico-chimice și având titlul de doctor în științe fizice obținut la Universitatea din Paris (1936), a funcționat în perioada 1929–1932 ca preparator și asistent la Institutul de fizică experimentală al Universității din Cernăuți. După un stagiu îndelungat la Fabrica de materiale de protecție a armatei (1937–1947) este încadrat la Catedra de fizică a Institutului Politehnic, unde devine conferențiar (1949). Funcționează în paralel la Institutul de Fizică Atomică (1951), Secția Căldură, unde execută cercetări diverse de specialitate.

Tot la Universitatea din Cernăuți, la Facultatea de Științe – Secția Fizică, și-au făcut studiile și au funcționat temporar fizicienii:

– Dionisie Hacman (1912–1984) fost preparator, apoi asistent, între anii 1931 și 1940, după care îl regăsim ca asistent la Laboratorul de fizică moleculară, acustică și optică al Facultății de Științe a Universității din București. Din 1941 a lucrat la Școala Politehnică de la Berlin – Charlottenburg și la firma „Balzers”, în microscopie electronică și optică aplicată. A fost autor a numeroase lucrări științifice din domeniul proprietăților optice ale straturilor metalice subțiri și a editat și coeditat mai multe reviste de specialitate.

– Gheorghe Maciuc (1908 – ?), absolvent al Facultății de Științe din Cernăuți, licențiat în fizică, a fost asistent la Institutul de fizică experimentală din 1930 până în 1940, când a rămas în U.R.S.S. A lucrat în colaborare strânsă cu profesorul E. Bădărău. A dispărut în vâltoarea războiului.

– Constantin Rusciur (1911), licențiat în fizică la Facultatea de Științe a Universității din Cernăuți, apoi absolvent al Institutului Politehnic „Gh. Asachi” din Iași, și-a desfășurat activitatea ca profesor de fizică de liceu, asistent, șef de lucrări și conferențiar la Institutul Politehnic din Iași. A desfășurat și activitate de cercetător la Centrul de fizică al Academiei R.S.R., Filiala din Iași, în domeniile: spectroscopie, electrodinamică, feromagnetism, radioactivitate.

– George Macrin (1911–1991), absolvent al Facultății de Științe a Universității din Cernăuți, Secția Fizică, a fost între 1932 și 1940 preparator suplinitor și asistent suplinitor la același institut. După 1940 a urmat o perioadă de întrerupere a activității de cercetare, în care a ocupat diferite funcții în mai multe întreprinderi, iar în 1976 reia munca de cercetare, ca fizician la Institutul de cercetări electrotehnice din București, dedicându-se în special fizicii izvoarelor de lumină.

Mulți dintre noi, fizicienii, am avut norocul de a fi studenți, sau ne-am format sau am lucrat sub conducerea unora dintre profesorii menționați. Succintele și puținele date despre fizicienii de la Cernăuți le avem grație lucrării monografice *Școala de Fizică de la Cernăuți*, autor G. Macrin, București, 1986. Din 1990 am încercat să intrăm în legătură cu fizicienii din Cernăuți.

În noiembrie 1991 ne-a vizitat la redacție un fizician teoretician de la Facultatea de Fizică din Cernăuți, Aurel Vasile Constantinovici, de la care am aflat că această facultate s-a dezvoltat mult în ultimii ani, cum a putut constata și acad. R. Grigorovici în timpul unei vizite la fața locului. Ea are actualmente vreo 12 catedre, dintre care ne-a menționat: fizică teoretică, materiale semiconductoare, microelectronică, corp solid, termoelectrică, optică ondulatorie și altele. În Universitatea din Cernăuți există o Facultate de Optică și una de Radiotehnică. În afara universității mai funcționează două Institute de corp solid, subordonate filialei Academiei din Kiev; unul dintre ele este condus de un fizician român, Luchian Ivanovici Anateiciuc, membru corespondent al Academiei.

Am aflat astfel că la Cernăuți lucrează câțiva fizicieni români, de la care sperăm să obținem câte ceva de inserat în paginile „Curierului de Fizică” (A consemnat Aurelia Barna).

II.11. VOM K. u. K. I. STAATSGYMNASIUM IN CZERNOWITZ (1808–1918) ZUM LICEUL „ARON PUMNUL” (1918–1944): KULTURELLE MODELLE IM WANDEL

(DE LA K. u. K. I. STAATSGYMNASIUM DIN CERNĂUȚI (1808–1918) LA LICEUL „ARON PUMNUL” (1918–1944): MODELE CULTURALE ÎN SCHIMBARE)

II.11.1. ORIGINALTEXT*

Der Wahlspruch unserer internationalen Studientagung „Bewußtseinswandel in der Bukowina” hat uns dazu angeregt, unter obigem Titel ein Kapitel aus der kulturellen Geschichte der Bukowina vorzulegen, um damit die Entwicklung von kulturellen Modellen und Mentalitäten zu illustrieren.

Das vor 185 Jahren unter Kaiser Franz I. in Czernowitz gegründete Staatsgymnasium, die erste Mittelschule der Bukowina, entwickelte sich innerhalb von 40 Jahren von einem 5-klassigen Landesgymnasium zu einem 8-klassigen, vollständigen I. Staatsgymnasium. Im Revolutionsjahr 1848, d. h. mehr als ein halbes Jahrhundert später, nach der Abtrennung von Galizien und dem Entstehen des Kronlandes Bukowina, spalteten sich dann ein zweites ukrainisches (1900) und ein drittes rumänisches (1906) Staatsgymnasium ab. Nach der Wiedervereinigung der Bukowina mit Rumänien bestanden in Czernowitz 5 Staatslyzeen. Das gewesene III. Rumänische Staatsgymnasium, nun nach dessen ersten Lehrer für rumänische Sprache und Literatur, „Aron Pumnul“-Lyzeum bennant, übersiedelt ins Lokal des gewesenen deutschsprachigen I. Staatsgymnasiums in der damaligen Alba-Iulia-Straße, nahe am Ringplatz. An seine Stelle am gewesenen Austria-Platz zieht das III. Jüdische Lyzeum ein. Das II. Deutsche Lyzeum, das IV. Ukrainische Lyzeum und das kurzlebige V. polnische Lyzeum, dessen Schüler 1923 dem rumänischen Lyzeum zugeteilt wurden, bekamen andere Lokale. Außerdem gab es in Czernowitz zwei technisch orientierte, sogenannte „reale” Mittelschulen, ebenfalls für Knaben, und zwei 8-klassige Lyzeen für Mädchen. Weitere Mittelschulen waren inzwischen in Suczawa, Sereth, Storożonetz, Radautz und Kimpolung entstanden.

Diese Verteilung von theoretischen Mittelschulen blieb bis zur sowjetischen Besetzung im Juni 1940 unverändert. Von 1941 bis 1944 funktionierte das „Aron Pumnul“-Lyzeum von neuem.

Dies ist in groben Zügen die zeitliche Entwicklung des I. Staatsgymnasiums und seines Nachfolgers, das „Aron Pumnul“-Lyzeum.

Beide Verfasser dieses Aufsatzes waren in einem Zeitabschnitt von 13 Jahren (1921 bis 1934) Schüler letzterer Schule gewesen. Sie waren deshalb versucht, sich

* Beitrag zur Internationalen Studientagung *Bewußtseinswandel in der Bukowina*, Czernowitz, September 1993. Autoren: Radu Grigorovici und Vladimir Trebici. Text inedit.

auf die Zeitspanne 1918 bis 1940 zu beschränken. Dieser Zeitabschnitt genügt aber kaum, um die Entwicklung der kulturellen Zustände von 1808 bis 1940 erfolgreich zu verfolgen und zu beschreiben. Denn schließlich war, trotz aller weltumstürzenden Ereignisse, während dieser Zeit in der Bukowina ein kulturelles und weltanschauliches Modell entstanden, das in Europa beinahe einzigartig dastand, sich weit über die Grenzen dieses winzigen Gebiets ausgewirkt hat und es bis heute noch teilweise tut.

Die weiter angeführten Fakten stammen hauptsächlich aus drei Quellen. 1). Die 1909 erschienene ausgezeichnete Monographie von Professor Romuald Wurzer *Geschichte des k.u.k. I. Staatsgymnasiums in Czernowitz*. 2). *Die Geschichte des I. „Aron Pumnul“-Staatslyzeums* von Prof. Teodor Balan (1924 in rumänischer Sprache erschienen), sowie die vom Direktor derselben Schule, Gheorghe Palamarescu, verfaßten Jahrbücher der Schuljahre 1921/22 und 1922/23. 3). Das ausführliche jüngst (1993) erschienene Buch *Der Unterricht im Norden der Bukowina (1775–1944)* von Mircea Grigoroviță (in rumänischer Sprache), Bukarest.

Die geschichtlichen Ereignisse und politischen Veränderungen, die sich über die Jahre 1808 bis 1944 erstrecken, sind uns allen viel zu gut bekannt, um sie hier auch nur anzuführen. Für unsere Fragestellung ist es wichtig, nur folgendes in Erinnerung zu bringen: die Bevölkerung der Bukowina vermehrte sich von etwa 70 000 im Jahre 1775 bis auf etwa 800 000 im Jahre 1910 und stieg auf etwa 850 000 im Jahre 1930. In dieser Hinsicht sind sich die Historiker aller Nationen im wesentlichen einig. Was die ethnische Struktur der Bevölkerung anbetrifft, gibt es Streit und Meinungsverschiedenheiten.

Hier wollen wir nur einen wesentlichen Punkt herausstreichen, der jene Stadt, d. h. Czernowitz betrifft, die für die von uns hier betrachtete Schule ausschlaggebend ist.

In den ersten 20 Jahren ihrer Existenz unter österreichischer Verwaltung wächst ihre Bevölkerung von etwa 2 400 auf etwa 5 000, was einer Zunahmerate von etwa 4% pro Jahr entspricht. Hätte dieser Zuwachs angehalten, würde sich die Bevölkerung von Czernowitz 1930 bis auf etwa 25 Millionen erhöht haben. Für die 136 Jahre zwischen 1795 bis 1930, als die Einwohner etwa 120 000 zählten, nimmt diese Rate im Mittel bis auf 2,4% ab. Beide Zahlen überschreiten um vieles die normale Rate von etwa 1%, die für stabile Zustände charakteristisch ist, z. B. für Rumänien zwischen 1950 und 1980. Diese Zahlen bedeuten, daß der außerordentliche Bevölkerungszuwachs der Bukowina keineswegs durch die Bilanz der Zahlen der Geborenen und Gestorbenen bestimmt war, sondern hauptsächlich durch massive Einwanderung. Die Nachkommenschaft der 5 000 Einwohner von Czernowitz aus dem Jahre 1794 würde sich bei einer Zunahmerate von etwa 1% im Jahr 1930 auf etwa 20 000 Menschen belaufen, was kaum ein Sechstel der tatsächlichen Einwohnerzahl ausmacht.

Die ethnische Verteilung der Czernowitzer Bevölkerung und damit auch der Schüler des I. Staatsgymnasiums und des „Aron Pumnul“-Lyzeums wird somit hauptsächlich vom Völkergemisch bestimmt, das von 1775 bis 1940 in die

Bukowina einströmte und viel weniger von der Verteilung am Anfang dieser Zeitspanne. Dies entspricht viel eher den Bedingungen Nordamerikas, als jenen der die Bukowina umgebenden und auch der meisten europäischen Staaten.

Am 16. Dezember 1808 inskribieren 24 Knaben die erste Klasse des neuen, 5-klassigen Landesgymnasiums, „infirma“. Davon sind 8 Deutsche, 10 Rumänen, 3 Polen, 1 Ukrainer (Ruthene), 1 Armenier und einer unbekannter Nationalität. Die Rumänen waren meistens Söhne von Bojaren oder Landadeligen („mazili“). Nur 17 Schüler beenden 1809 erfolgreich die Klasse. Zehn Jahre später steigt die Zahl der Klassen auf 6 an; die Anzahl der Schüler bis auf 239. Dabei nimmt die Anzahl der ruthenischen Schüler merklich zu, jene der Polen merklich ab und die ersten jüdischen Schüler treten auf. Im ersten nachrevolutionären Jahr 1849 hat die Schule schon 8 Klassen und wird derart zum Rang eines I. Staatsgymnasiums erhoben. Die Zahl der Schüler beträgt nun 476 und die nationale Verteilung der Schüler ändert sich auch dramatisch, im wesentlichen durch den starken Zuwachs an jüdischen Schülern. Die relative Änderung der Anzahl der deutschen bzw. jüdischen Schüler kann richtig geschätzt werden erst wenn man in Betracht zieht, daß in den offiziellen Volkszählungen die Nationalität durch die Umgangssprache und nicht durch die Muttersprache bestimmt wurde. So wurden die Juden meist zu den Deutschen gezählt und nur die Konfession erlaubt es diese zwei Nationen voneinander zu trennen. Diese Trennung wurde von den Autoren dieses Beitrags für die entsprechenden demographischen Daten vorgenommen und erklärt die scheinbare prozentuelle Abnahme der Zahl deutscher Schüler nach 1849. Der Vergleich der Daten der längeren Zeitspanne 1849–1900 mit jenen der kürzeren, aber späteren von 1880 bis 1900, zeigt diesmal sowohl den drastischen Zuwachs an jüdischen Schülern bis auf 45%, sowie die Abnahme der relativen Anzahl rumänischer (von 20,5 auf 16,8%), polnischer (von 14,9 auf 12,1%) und hauptsächlich der ruthenischen Schüler (von 20,0 auf 13,4%). Tatsächlich war die jüdische Einwohnerzahl von Czernowitz im Jahr 1910 bis auf 33% der Bewohner angestiegen; dies zeigt aber auch den Wissensdrang des jüdischen Mittelstandes und die freisinnige Einstellung der österreichischen Verwaltung an. Die Abnahme der Anzahl ruthenischer Schüler ist wohl darauf zurückzuführen, daß 1895 ein 4-klassiges ukrainisches Gymnasium eröffnet wurde, während 1898 die erste getrennte rumänische Klasse eingeführt wurde. 1900 wurden dann das vollständige II. deutsch-ukrainische Staatsgymnasium und 1906 das vollständige III. deutsch-rumänische Staatsgymnasium abgetrennt. 1901 betrug die totale Anzahl der Mittelschüler des I. Staatsgymnasiums vor der Abspaltung 1 031; 1913 / 14 besuchten 833 ukrainische Schüler das II., 903 rumänische Schüler das III. Staatsgymnasium in Czernowitz.

Wie gelang es nun den Lehrern mit der sprachlichen Vielfalt der Schüler fertig zu werden? Erstens war Kenntniss der deutschen Sprache Vorbedingung für die Aufnahme in das Landes- oder Staatsgymnasium. Dann half eben das Latein, das von der ersten Klasse an im Unterricht vorherrschte. In den letzten zwei sogenannten humanistischen Klassen des 6-jährigen Landesgymnasiums wurden beinahe alle Fächer, selbst Mathematik, lateinisch vorgetragen. Der Lehrplan des 8-klassigen Staatsgymnasiums vom Jahr 1856 sah in den ersten zwei Klassen

8 Lateinstunden vor; deren Zahl nahm dann bis auf 5 in den letzten Klassen ab. Griechisch und Deutsch wurden von der 3. Klasse an gelernt. Es folgten dann, in abnehmender Reihenfolge, Geographie, Geschichte, Mathematik, Religion und Landessprache mit je zwei Stunden wöchentlich. Physik, Naturwissenschaften und „Philosophische Propädeutik“ standen an letzter Stelle. Der religiöse Unterricht erfolgte getrennt für die verschiedenen Konfessionen.

Im ganzen waren das I. Staatsgymnasium und seine Ableger humanistisch orientierte, ziemlich altmodische, aber gediegene Mittelschulen. Der starke Ausfall an Schülern im Laufe der 8 Jahre betrug nach Wurzer 66%. Von den 11 191 im Jahrhundert 1808–1908 inskribierten Schülern, beendeten nur 3 824 die Schule. Die 1849 eingeführte Reifeprüfung („Matura“) bestanden bis 1908 nur 2 536 Schüler. Davon wandten sich 40% den Jura- und staatswissenschaftlichen Studien zu, 18% studierten Medizin, 15% Theologie, 14% Sprachen, Literatur und Philosophie (d. h. auch Naturwissenschaften) und nur 4% besuchten technische Hochschulen. Die nationale Verteilung der Maturanten und ihrer Berufswahl ist leider nicht bekannt.

Nun war aber ein humanistisch orientiertes Studium untrennbar von kultureller Universalität und nationaler Toleranz. Eine kurze Aufzählung von namhaften Leitern, Lehrern und Schülern wird dies klar zeigen. Es sei uns verziehen, wenn wir dabei unsere Volksgenossen einigermassen bevorzugen.

Unter den Leitern der Schule möchten wir den Kreishauptmann George Isăcescu, den hochkultivierten und politisch einflußreichen Reichstagsabgeordneten Anton Kral (1801–1881) und die Professoren Stephan Wolf und Heinrich Klauser hier erwähnen. Stephan Wolf leitete die Schule von 1859 bis 1887, als Eminescu sie besuchte, während Heinrich Klauser ihr Direktor zur Zeit ihrer Jahrhundertfeier war.

Die Anzahl der Professoren zwischen 1808 und 1908 belief sich auf 292. Allen voran möchten wir hier Ernst Rudolf Neubauer (1820–1890) erwähnen. Als Lehrer Eminescus regte er dessen Interesse für Geschichte, Geographie, Mythologie und die rumänische Sprache an. Von ihm stammt auch die Gedichtesammlung *Lieder aus der Bukowina* (1855), ein Band von *Erzählungen aus der Bukowina* (1874) und der eingebungsreiche Text zum *Illustrierte Bukowina* betitelten Album des Malers Franz Xaver Knapp. Neubauers auf dem Radauzer Friedhof befindliches Grab wird von den dortigen Behörden gepflegt.

Der Lehrstuhl für rumänische Sprache wurde, wie allgemein bekannt, als erster vom Siebenbürger Aron Pumnul belegt. Ihm folgten Ion Sbiera (später Universitätsprofessor), Ion Bumbac und Teodor Bujor. Anzuführen wären noch vier Katecheten: Teofil Bendella, Teoctist Blajevici, Vladimir von Repta und Nectarie Cotlarciuc, die alle später zum Rang von Erzbischöfen der Bukowina aufstiegen. Sodann der Historiker Dimitrie Onciul, nachher Professor an der Bukarester Universität und Präsident der Rumänischen Akademie, sowie die späteren Universitätsprofessoren in Czernowitz Ion Nistor – dieser auch ein namhafter Politiker – Teofil Sauciu-Săveanu, Radu Sbiera und Traian Brăileanu, davon die zwei zuerst angeführten auch Mitglieder der Rumänischen Akademie.

Als Beweis für die universelle Einstellung des Gymnasiums können folgende Tatsachen dienen, wie R. Wurzer hervorhebt.

Lehrer und Schüler nehmen an den Zeremonien der Einsetzung und Beerdigung der griechisch-orientalischen Erzbischöfe teil. Im Mai 1898 wird der „größte rumänische Dichter Vasile Alecsandri“ in der Schule gefeiert. Auf die Festrede des Professors Ion Bumbac folgt eine künstlerische Darbietung der Schüler, in deren Rahmen „zwei sehr schöne Chöre, vom griechisch-orientalischen Gesangsprofessor Isidor Worobkiewicz komponiert, vom Gymnasialchor vorgetragen“ wurden. Der erwähnte Musiker war am theologischen Seminar der verehrte Lehrer und Ratgeber des jungen rumänischen Komponisten Ciprian Porumbescu und zugleich, unter dem Decknamen Danilo Mlaka, ein hervorragender ukrainisch-sprachiger Schriftsteller.

Als Gegenstück kann die im Jahr 1902 ebenfalls im Gymnasium stattgefundene Gedenkfeier zu Ehren des 40 Jahre vorher verstorbenen ukrainischen Nationaldichters Taras Schewtschenko dienen.

Schließlich erinnert mit unverhehltem Stolz Romuald Wurzer an einige prominente gewesene Schüler des I. Staatsgymnasiums in Czernowitz, allen voran den ersten Landeshauptmann der Bukowina, Baron Eudoxiu Hurmuzachi, den ersten Rektor der Czernowitzer Universität, Constantin Tomaşciuc, den berühmten Wissenschaftler und Chirurg dr. Johannes Mikulicz-Radecki, den Schriftsteller und Essayisten Karl Emil Franzos, den Chopinschüler, Direktor des Lemberger Konservatoriums und Herausgeber einer Sammlung rumänischer Volkslieder Karl Mikuli und den hervorragenden Arzt und Direktor des Czernowitzer Landesspitals dr. Wladimir Zalożiecki. Natürlich könnte eine solche Liste noch viel länger werden; offensichtlich ging es Romuald Wurzer darum zu zeigen, daß Mitglieder aller im I. Staatsgymnasium vertretenen Nationen in gleichem Maße an der Ausbildung in dieser Schule teilgehabt haben und nachher außerordentliches geleistet haben.

Was insbesondere die Rumänen betrifft, erlauben Sie uns unseren eigenen Lehrer für Geschichte und Geographie im „Aron Pumnul“-Lyzeum, Professor Teodor Balan, zu zitieren: „Fähig sich neue Ideen anzueignen, haben die jungen Rumänen, die in immer größerer Anzahl das Czernowitzer Gymnasium besuchten, sich an dieser Quelle der Wissenschaft gelabt und sich die Kenntnis der deutschen Sprache beinahe fehlerlos angeeignet“.

Damit können wir zum zweiten Teil unseres Beitrages übergehen, der sich mit dem Nachfolger des I. bzw. III. Staatsgymnasiums in Czernowitz beschäftigt.

Als Folge des 1. Weltkrieges zerfiel die österreich-ungarische Monarchie und die historische Bukowina wurde nach 143 Jahren wieder zu einem Teil des nun als Großrumänien bezeichneten, einheitlichen rumänischen Staates. Nach einer zwar friedlichen, aber drastischen demographischen Umwandlung und Entwicklung unter österreichischer Verwaltung und unter dem Einfluß deutscher Kultur, hatte die Bukowina, trotz ihrer völkischen Vielfalt, knapp vor dem Ausbruch des 1. Weltkrieges anscheinend eine beneidenswerte und vielseitig bewunderte Stabilität erreicht, die im berühmten „Ausgleich“ von 1910 ihren Ausdruck gefunden hatte. Daß es unter der Oberfläche stark brodelte, wollten viele nicht

sehen. Andere suchten nach föderalistische Lösungen, die zu einer allgemeinen Entspannung führen sollten.

So wurde die Bukowina wieder zu einem kleinen Gebiet innerhalb eines anderen großen Staates, zwar nicht so groß wie das k.u.k. Österreich-Ungarn, in dem aber ein einziges Volk, die Rumänen, die erdrückende Mehrheit bildeten, während die Bevölkerung der Bukowina nur zu 9,2% aus Deutschen bestand. Es gab in der Bukowina zu österreichischer Zeit keine „Minderheiten“, sondern nur ein Völkergemisch. Mit Ausnahme der Rumänen wurden aber in Großrumänien alle anderen Volksstämme zu Minderheiten. So entstanden neue Spannungen. Daß diese nicht zu Ausbrüchen führten und die Bukowina einfach in eine neue Übergangsphase eintrat, ist mehreren Gründen zuzuschreiben, auf die wir hier nicht eingehen wollen. Ob die rumänischen Behörden so weise waren die neue Entwicklung nicht zu forcieren, oder ob selbst die heißesten Nationalisten ihre Leidenschaften im Zügel hielten, bleibe dahingestellt. Eines ist jedoch sicher: Mentalitäten ändern sich langsam, wenn sie einmal Fuß gefaßt haben und während der 143 Jahre österreichischer Herrschaft war eine Mentalität entstanden, die einfach „Ordnung“ genannt werden sollte. Die Erinnerung daran und die Spuren die bis heute noch erkenntlich sind, sind der Kern jener ungewöhnlich dauerhaften Mentalität. Ihre ebenso berühmte Effizienz verdankt man den österreichischen Beamten und Verwaltung und beileibe nicht dem lateinisch getarnten und von raffinierten Hochstaplern entworfenen „homo bucovinensis“ sondern des unvergleichbaren „homo austriacus“..

Wie es damit während unserer Schulzeit am „Aron Pumnul“-Lyzeum stand, wollen wir nun am Beispiel dieser Schule illustrieren.

Seit der gänzlichen Abtrennung des sogenannten „rumänischen“ III. Staatsgymnasiums im Jahre 1906, hatte sich die Zahl der Schüler bis 1914 beinahe verdoppelt: von 463 auf 903. (Für die Kriegsjahre gibt es keine Daten.) Tatsächlich bestanden die Schüler nur zu 39% aus Rumänen, 47% waren Juden und die verbleibenden 14% gehörten zu anderen Nationalitäten.

Andererseits wurde nun die Bukowina, wie schon gesagt, Teil eines großen rumänischen Staates und es war nur natürlich, daß die Staatssprache auch zur Unterrichtssprache wurde. Schließlich stellten die Deutschen in der Bukowina immer nur ein relativ kleiner Bruchteil der Bevölkerung dar, etwa die Hälfte des Bruchteils der Rumänen im zur Ukraine gehörenden Bezirk Tscherniwtsi. Auch war inzwischen das Kulturniveau der Rumänen im allgemeinen und jenes der Bukowiner Rumänen im besonderen durchaus mit jenem der Bukowiner Deutschen vergleichbar geworden.

Es scheint uns, daß das Mittelschulwesen in der Bukowina unter den neuen Umständen sowohl der veränderten politischen Lage, als auch den bestehenden nationalen und kulturellen Zuständen so ziemlich gerecht wurde, wobei aber die inzwischen entstandene Mentalität entscheidend erhalten blieb.

1919 spalten sich die drei Staatsgymnasien, wie schon beschrieben, in fünf nationale Lyzeen. Die Studiendauer betrug acht Jahre (einige Jahre lang waren es nur sieben). Nach den ersten vier Jahren mußten die Schüler eine sogenannte „kleine Matura“ bestehen, um weiter studieren zu können. Nach dem Schulabschluß folgte an Stelle der früheren Reifeprüfung das Baccalaureat, das

einem das Recht erteilte an den Hochschulen zu inskribieren. Die Anzahl der Schüler am „Aron Pumnul“-Lyzeum stieg innerhalb von vier Jahren von 206 auf 387 und schwankte danach zwischen 350 und 450. Während der zeitweiligen Wiederbesetzung der Bukowina durch rumänische Truppen von 1941 bis 1944 nahm sie sogar bis auf 614 Schüler zu.

Unterrichtssprache wurde die rumänische, wie es vorher die deutsche gewesen war. Je nach der Schule wurden gewisse Unterrichtsgegenstände, darunter jedenfalls Sprachkunde und Literatur, in der Sprache der entsprechenden Nation vorgetragen.

Latein und Griechisch blieben vorerst die Hauptgegenstände. Rumänisch, Deutsch und Französisch folgten. Mit der Mathematik, der Physik, der Chemie und den Naturwissenschaften war es schwächer bestellt. Geschichte wurde in zwei Zyklen von je vier Jahren gelehrt, wobei Altertum, Mittelalter, moderne und rumänische Geschichte aufeinander folgten. Geographie wurde mit Hilfe reichhaltiger Sammlungen von Karten, Alben und Ansichtskarten vorgetragen. Auch gab es eine reichhaltige Sammlung ausgestopfter Tiere. Physikalische und chemische Laboratorien gab es nicht. Unser Chemielehrer, auf den wir noch zurückkommen werden, führte uns trotzdem in der Klasse Experimente vor, die sehr zum Verdruß der Nachbarklassen und der Schulleitung oft Knall und Gestank über den Korridor verbreiteten, die Schüler aber faszinierte.

Wie ersichtlich war der Lehrplan ziemlich genau jenem aus der österreichischen Zeit nachgebildet. Von 1926 an war die Übergangszeit vorüber. Schrittweise näherte sich der Lehrplan jenem der Schulen in ganz Rumänien. Die klassischen Fächer wurden vermindert, die exakten Wissenschaften kamen mehr in den Vordergrund. Der Übergang verlief allmählich und schmerzlos. Und da wir schon von Übergang sprechen, so könnten wir froh sein, wenn jener vom ökonomischen Zentralismus und von der kommunistischen Diktatur zur Freimarktwirtschaft und zur westlichen Demokratie ebenso sanft vor sich gehen würde.

Im „Aron Pumnul“-Lyzeum waren die Schüler meistens orthodoxe Rumänen, aber auch Polen, Ukrainer, Deutsche, Juden oder Russen. Unter den 23 Schülern der 7. Klasse gab es 1928 14 Rumänen, 6 Polen 2 Ukrainer und 1 Juden. Von den 14 Rumänen kamen 3 in Bauertracht zur Schule, denn die Eltern konnten ihnen kaum mit Geld nachhelfen. Sie taten es mit im Hause angefertigten Kleidern, Nahrungsmitteln und Heizmaterial, und zwar mit Leinenhemd und Hose, Pelzjacke, Wollmantel und Pelzmütze oder Filzhut; Maismehl, Bohnen, Kartoffeln, gepöckeltem Schaf- oder Kuhkäse, Speck und Speiseöl aus Kürbiskörnern; und schließlich Brennholz. Selbst Studenten trugen stolz ihre traditionelle ländliche Kleidung bis zur Beendung der Studien.

Fünf Jahre später gab es ebenfalls unter den 26 Absolventen der Klasse 7B 20 Rumänen, 3 Ukrainer und 3 Juden, während es in der Klasse 7A desselben Jahrganges außer den Rumänen noch 6 deutsche und einige polnische Schüler gab. Dabei kam es nie unter uns zu ethnisch bedingten Streitigkeiten oder gar Gewalttätigkeiten. Ein extremer Fall bedient es erzählt zu werden: zwei unserer Kollegen, der eine ein rumänischer Pfarrersohn, der mit der Eisernen Garde

sympathisierte, der andere ein junger Jude aus dem Altreich, in der illegalen kommunistischen Partei tätig, waren unzertrennlich.

Die Schüler stammten meist aus den Vororten und Dörfern der Umgebung der Stadt, oft auch aus dem Norden der Moldau, und viele waren selbstverständlich Kinder der städtischen Intellektuellen. Die ärmsten, aber gut lernende Schüler konnten mit einem staatlichen Stipendium rechnen. Die vom Lande kommenden bevölkerten die von privaten Stiftungen unterhaltenen, ziemlich spartanischen nationalen Schülerheime oder wohnten zusammengepfercht in privaten Wohnungen in den Vorstädten. Einer von uns (V. T.) lief täglich zu Fuß aus einem Dorf der Umgebung seine 5 km hin und wieder zurück zur Schule. Der Wissensdrang solcher Kinder war wirklich bewundernswert.

Und nun zu den Lehrern. Ein besonders klares Gruppenbild zeigt die Lehrer und Schüler der 7. Klasse vom Jahre 1928. Über die Schüler wurde früher berichtet. Unter den Lehrern gab es 8 Rumänen, 2 Ukrainer, 1 Polen, 1 Deutschen und 1 Juden. Die meisten stammten aus der Bukowina, zwei aus dem Altreich, einer aus dem Banat und einer aus Siebenbürgen. Sie waren streng, aber gerecht und nahmen ihren Beruf ernst. Und wenn wir sie nicht alle gerade liebten, so flößten sie uns alle Ehrfurcht ein. Kein Schüler würde es gewagt haben frech zu werden, nicht nur weil es riskiert war.

Als gewesene Schüler des „Aron Pumnul“-Lyzeums können wir nicht umhin hier persönliche Erinnerungen an unsere Lehrer und Kollegen und den Schulbetrieb einzuflechten.

Die erste Person, mit dem wir Schüler beim Eintritt in die Schule in Berührung traten, war unser „Pedell“ Karl Twers. Mit seinem steifen Kragen und seiner gepflegten Kleidung, seinem zeremoniellen Auftreten und seinem beeindruckenden Schnurrbart war Herr Twers die beinahe legendäre Verkörperung der strengen, aber gerechten Autorität. Er öffnete am Morgen genau zur selben Zeit die Eingangspforte, er klingelte auf die Sekunde genau den Anfang der Unterrichtsstunden und den Anfang der Pausen, er verteilte während der großen, 20 Minuten langen Pause an die hilfsbedürftigen Schüler je ein Graham-Brötchen.

Ein „Vater Unser“ eröffnete die erste und beschloß die letzte der fünf 50 Minuten langen Stunden ab, die meistens mit kurzen mündlichen Stichproben der Kenntnisse einiger Schüler anfangen, um sodann zum Vortrag des Lehrers zu übergehen. Auch kurze und gewöhnlich unangemeldete schriftliche Proben, sogenannte Extemporale, waren üblich. Dreimal jährlich gab es eine stundentange schriftliche Abschlußarbeit.

Am Sonntag gab es für die orthodoxen Schüler eine sogenannte „Exhorta“, d. h. Ermahnung, einen Vortrag über ein religiöses Thema, gefolgt von einem obligatorischen Kirchgang in Reih' und Glied zum Gottesdienst in der städtischen Kathedrale, den so mancher Schüler schwänzte, um bei einem ebenfalls am Sonntagmorgen stattfindendem Fußballspiel dabei zu sein. Auch Eminescu soll sich dieses Vergehens schuldig gemacht haben und dafür scharf bestraft worden sein.

Außerdem gab es an nationalen oder kirchlichen Feiertagen oder bei anderen Gelegenheiten Schulfeste, die im großen Turnsaal des Lyzeums angehalten wurden, denn ein Amphitheater gab es nicht. Dabei folgte auf den Vortrag eines

Lehrers ein künstlerisches Programm, das von einem Schülerverein, genannt „Steluța“, d. h. „Das Sternchen“, unter der Leitung unseres Lehrers der deutschen Sprache, Arcadie Dugan, bestritten wurde. Der Verein gab auch unter der Leitung des Lehrers für rumänische Literatur, Dr. Nicolae Tcaciuc-Albu, eine lithographierte literarische Zeitschrift heraus, in der sich Talente hervortaten, wie z. B. der spätere namhafte Schriftsteller Mircea Streinul. Solo- und Volkstänze gab es auch, die vom später berühmten Choreographen Oleg Danovschi ausgeführt bzw. arrangiert waren und bei denen zu unserer Belustigung als Mädchen bekleidete Knaben mitwirkten. Dann hatten wir unter uns angehende Schauspieler wie Mihai Grosariu, Dimitrie Onciulescu, Nicolae Lehun und Mihai Dăscălescu, die patriotische, komische oder schaurige Gedichte mit Pathos deklamierten oder Schwänke von Vasile Alecsandri vorführten. Kammermusik wurde auch gespielt, zuerst vom Trio Adrian Brăteanu, Mircea Hoinic, dem späteren Komponisten, und Radu Grigorovici, die sich sogar an Haydn und Beethoven heranwagten, und später von den Brüdern Viorel und Victor Grecu und Valdemar Clain.

Dann gab es einen vom Musiklehrer Sava Arbore geleiteten Chor, der patriotische und volkstümliche Chormusik von Ion Vidu, Gh. Dima oder Ciprian Porumbescu zu hören gab und sich sogar an Händels Hallelujah versuchte. (Später entstand auch ein Schülerorchester.) Dies waren regelrechte, gewöhnlich am 25 März im Saal des Nationaltheaters und 1940 sogar in Bukarest stattfindende Konzerte, die mit ähnlichen Veranstaltungen des Chors des orthodoxen Mädchenlyzeums unter der Leitung von Ecaterina Mandicevschi, die Schwester des berühmten Wiener Musikologen Eusebiu Mandicevschi im Wettbewerb standen.

Einiger unserer Lehrer soll noch hier gedacht sein.

Alle Lehrer der klassischen Sprachen, Latein und Griechisch, waren ausgezeichnete Kenner in ihrem Fach. Doch blieben uns besonders zwei in Erinnerung. Professor Ioan Brăteanu unterrichtete sein Latein wie eine lebendige Sprache: die Schüler mußten lateinisch reden können. Sodann verehrten wir unseren Lehrer für Griechisch, Professor Paul Sireteanu, mit dem wir so weit kamen die Ilias und sogar die Odyssee im Original zu lesen. Und wenn ein Schüler beim scandieren, d. h. beim die Versteilung hervorhebendem Lesen der Hexameter arg versagte, stand der behäbige, kühl höfliche und ernste Mann entrüstet von seinem Stuhl am Katheder auf, pflanzte sich mit gespreizten Beinen vor der verstummten Klasse auf und las die göttlichen Verse mit verzücktem Ausdruck richtig vor.

Bei den modernen Sprachen gab es andere Probleme. Die Städtler sprachen meistens ein stark dialektal gefärbtes und nicht sehr korrektes Deutsch. Bekannt war das Gespräch zwischen Lehrer und Schüler, als jemand auf der Straße ersteren grüßte, dieser es aber nicht merkte. Schüler: „Herr Professor, man grüßt *Ihnen!*“. Lehrer (ihn korrigierend): „*Sie!*“. Schüler: „*Mir?*“. Lehrer (wie früher): „*Mich!*“. Schüler: „Ich habe ja gesagt, man grüßt *Ihnen!*“. Die Jungen vom Lande hatten überhaupt keine Vorkenntnisse. Unser schon erwähnter Lehrer, Arcadie Dugan, selbst Bauernsohn, verstand es durch verschieden dosierte Strenge beide so verschiedene Gruppen dazu zu bringen, literarisches Deutsch zu erlernen, eine beinahe unglaubliche Leistung. Ihm war es auch zu verdanken, daß zum 100.

Todestag Goethes, 1932 im „Aron Pumnul“-Lyzeum eine Gedenkfeier stattfand, bei der ein deutscher Schüler der 7. Klasse, Wilhelm Kuczynski, die Feierrede hielt.

Französisch konnte anfangs so ziemlich keiner der Schüler. Als Professor Dr. Ernest Kállos zum ersten Mal in unsere Klasse kam und wir glaubten, schon einiges zu können, forderte er uns nach kurzer Zwiesprache auf einen Text aus dem Schulbuch zu lesen. Dann las er uns denselben Text vor, was uns zutiefst beschämte, da es ganz anders klang. Dann fragte er uns, ob wir wüßten, wie man in einem Restaurant einen Braten mit Kartoffeln und Salat auf französisch bestellt. Wir wussten es nicht. Und wenn die Verfasser dieses Aufsatzes, ohne nachher Französisch gelernt zu haben, uns nicht gerade schämen müssen, öffentlich französisch zu sprechen, so verdanken wir dies Professor Kállos.

Ebenso gedenken wir unseres Lehrers für Geographie und Geschichte Teodor Balan, der uns mit Hilfe von unzähligen Ansichtskarten und viel weniger mit dem üblichen Nachzeichnen von Landkarten die Welt in ihrer Mannigfaltigkeit vor Augen brachte, bei dem wir keine Jahreszahlen büffeln mußten, der die Geschichtlichen Ereignisse meisterhaft erzählte und dafür sorgte die Gleichzeitigkeit des Geschehens in verschiedenen Gegenden Europas und der Welt zu unterstreichen.

Schließlich verdankt einer von uns sowie mehrere seiner Mitschüler ihre Berufswahl jenem schon erwähnten Lehrer der Chemie, Professor Orest Drăgan. Denn nicht nur seine Experimentierkunst zog uns an. Er machte uns auf anschauliche Weise die chemischen Formeln verständlich: das Sauerstoffatom war eine Mutter, die ihre zwei Kinder, die Wasserstoffatome, mit ihren zwei Armen – die Valenzen – an sich bindet. Das jüngere hält sie fest an ihrer Brust, das ältere lockerer an der Hand: dies ist das Wassermolekül. Im Gedränge verliert sie eher das ältere Kind – das Wasserstoffion – und übrig bleibt das ungesättigte, negative Hydroxyl. Das Schwefelatom war ein Käfer: es hatte zwei, vier oder sechs Beine und so wurden die Formeln der drei verschiedenen Schwefeloxide sowie die komplizierte Formel der Schwefelsäure verständlich.

Die Liste könnte noch viel länger werden; aber wir wollen hier halt machen.

Als letzte Stufe stand uns nach dem Abschluß der letzten Klasse noch das Baccalaureat bevor. Es war bei weitem keine Formalität. Der Prüfungskommission stand ein Universitätsprofessor vor; ihre Mitglieder waren Professoren an anderen Mittelschulen und die Ansprüche waren hoch gesteckt. So bestanden im Jahre 1928 von 214 Kandidaten des „Aron Pumnul“-Lyzeums und einiger anderen Mittelschulen nur 71 die Prüfung.

Danach zerstreuten sich die Schüler. Die meisten inskribierten an der Czernowitzer Universität. Viele traten auch den nationalen Studentenvereinen bei, deren es in Hülle und Fülle gab. Ihre Aufzählung ist wirklich lehrreich, denn sie verneint die vermeintliche Verfolgung der nationalen Minderheiten in der rumänischen Bukowina. Da gab es für die Rumänen die „Junimea“, „Bucovina și Moldova“, „Dacia“, „Academia ortodoxă“ und „Arboroasa“; für die Deutschen die „Arminia“, „Teutonia“, „Alemannia“ und „Frankonia“; für die Polen „Lechia“ und „Ognisko“; für die Ukrainer „Zaporoze“ und „Tschorne More“; für die Juden

„Hebronia“, „Hasmonea“, „Zephir“, „Heatid“ und „Emunah“. Und allen war das *Gaudeamus igitur* gemein.

Andere studierten in Bukarest, Iași, Cluj oder in Wien und Prag Fächer wie Medizin, Ingenieurwesen, Bodenkultur oder Forstwesen, die an der Czernowitzer Universität nicht vertreten waren.

Das „Aron Pumnul“-Lyzeum absolvierten insgesamt 18 Serien von Schülern, somit etwa 1 500 junge Leute, die zu großem Teil an den Hochschulen weiter studierten. Es wäre unmöglich hier auch nur die erfolgreichen aufzuzählen. Wir werden uns deshalb hier nur auf jene beschränken, die später im Hochschulwesen und in der wissenschaftlichen Forschung wirkten ohne jeden Anspruch auf Vollständigkeit zu erheben.

Wir beginnen jedoch allen voran mit den Schriftstellern und Dichtern Mircea Streinul und Traian Chelariu sowie dem Komponisten und Dirigenten Mircea Hoinic. Unter den Hochschullehrern und Wissenschaftlern finden wir die Philologen Teodor Onciulescu (in Neapel), Octavian Nandriș (in Strasbourg) und Ștefan Munteanu; die Theologen Milan Pavel Șesan und Dimitrie Onciulescu; den Physiker Radu Grigorovici, Mitglied der Rumänischen Akademie; den Chemiker Horia Slușanschi; die Historiker Valdemar Clain und Constantin Nuțu; die Philosophen und Soziologen Leon Țopa und Radu Tomoioagă; den Demographen Vladimir Trebici, Mitglied der Rumänischen Akademie; die Juristen Vasile Negru und Octavian Ștefăneanu; die Mediziner und Biologen Emil Repciuc und Victor Săhleanu; den Geologen Lazăr Pavelescu; den Forstingenieur Mihai Prodan (in Freiburg in Breisgau). Dabei stammen die meisten dieser hochgebildeten Männer direkt aus dem Bauernstande oder bildeten die zweite Generation von Lehrer- oder Pfarrerfamilien.

Wir können es nicht vermeiden hier auf weltberühmte deutsche oder deutschsprachige Schriftsteller und Dichter hinzuweisen, die ebenfalls die Czernowitzer Lyzeen zwischen den zwei Weltkriegen besucht haben und auch teilweise rumänisch schrieben oder dichteten. Dazu gehören Gregor von Rezzori, der Czernowitz in seinem *Hermelin in Tschernopol* verewigte und die reizenden *Maghrebinischen Geschichten* schrieb, sowie Georg Drozdowski mit seiner Lyrik; dann der namhafte moderne Dichter Paul Celan, die nostalgische Dichterin Rose Ausländer und der ausgezeichnete Übersetzer Eminescus Alfred Margul Sperber, die letzten drei aus der Bukowina stammende deutschsprachige Juden.

Kann man nach all dem von einem kulturellen Verfall der Bukowina nach ihrer Rückker zu Rumänien sprechen? Oder war es der zweite, von Hitler und Stalin, vom deutschen Nationalsozialismus und vom russischen Bolschewismus gemeinsam angezettelte Krieg, der alles zerstörte, was in der Bukowina der westliche Einfluß Österreichs und die bodenständige Kultur der Rumänen als blühende Synthese mit Beiträgen mehrerer anderer zugewanderten Bevölkerungen geschaffen hatten?

II.11.2. TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ*

Motto-ul sesiunii noastre internaționale *Modificarea mentalității în Bucovina* ne-a stimulat să prezentăm sub titlul de mai sus un capitol din istoria culturală a Bucovinei, pentru a ilustra astfel dezvoltarea modelelor culturale și a mentalităților.

Gimnaziul de Stat fondat acum 185 de ani la Cernăuți, în timpul împăratului Franz I, prima școală a Bucovinei, s-a dezvoltat într-un interval de 40 de ani de la un *Landesgymnasium* (gimnaziu districtual) cu 5 clase, la *I. Staatsgymnasium* (Gimnaziul de Stat nr. 1) complet, cu 8 clase. În anul revoluționar 1848, adică la mai mult de o jumătate de secol după aceea, după separarea de Galiția și crearea *Kronlandului* (ducatului autonom) Bucovina, s-a desprins apoi *II. Staatsgymnasium* (Gimnaziul de Stat nr. 2) ucrainean (1900) și un al treilea gimnaziu de stat, românesc (1906). După reunificarea Bucovinei cu România, existau în Cernăuți 5 licee de stat. Fostul *III. Rumänische Staatsgymnasium*, numit acum după primul său profesor de limba și literatura română Liceul „Aron Pumnul”, se mută în localul fostului *I. Staatsgymnasium* de limbă germană, în fosta stradă Alba-Iulia, aproape de Ringplatz. În locul său din fosta Austria-Platz se mută Liceul nr. 3 evreiesc. Liceul nr. 2 german, Liceul nr. 4 ucrainean și Liceul nr. 5 polonez, cu viață scurtă, ai cărui elevi au fost repartizați în 1923 liceului românesc, au primit alte localuri. Pe lângă aceasta, în Cernăuți existau două școli medii cu orientare tehnică, așa numitele școli medii „reale”, de asemenea pentru băieți, și două licee de fete cu 8 clase. Alte școli medii fuseseră create între timp la Suceava, Siret, Storojineț, Rădăuți și Câmpulung.

Această distribuție pe etnii a școlilor medii teoretice a rămas nemodificată până la ocupația sovietică din iunie 1940. Din 1941 până în 1944, Liceul „Aron Pumnul” a funcționat din nou.

Aceasta este, în mare, dezvoltarea în timp a *I. Staatsgymnasium* (Gimnaziul de Stat nr. 1) și a urmașului său, Liceul „Aron Pumnul”.

Cei doi autori ai acestui referat au fost, într-un interval de 13 ani (1921–1934) elevi ai aceste ultime școli. De aceea ei au fost tentați să se limiteze la intervalul de timp 1918–1940. Acest fragment de timp nu este însă suficient pentru a descrie și urmări cu succes dezvoltarea situației culturale din 1808 până în 1940. Căci în această perioadă, în ciuda tuturor evenimentelor cu caracter mondial, în Bucovina se formase un model cultural și de concepție asupra lumii, practic neasemuit în Europa, a cărui acțiune s-a extins și se mai extinde parțial și astăzi, mult peste granițele acestei minuscule regiuni.

Faptele expuse în continuare provin în esență din trei surse: 1). Monografia excelentă a profesorului Romuald Wurzer apărută în 1909, *Istoria Gimnaziului nr. 1 împărătesc-regesc (k.u.k. I. Staatsgymnasium) din Cernăuți*. 2). *Istoria Liceului de Stat nr. 1 „Aron Pumnul”* de Teodor Balan (apărută în limba română în 1924),

* Referat prezentat în cadrul Simpozionului Internațional de Studiu *Schimbarea mentalității în Bucovina*, Cernăuți, septembrie 1993. Autorii referatului sunt acad. Radu Grigorovici și acad. Vladimir Trebici. Text inedit.

precum și Anuarele anilor școlari 1921/22 și 1922/23, întocmite de directorul aceleiași școli, Gh. Palamarescu. 3). Cartea apărută în 1993 la București, în limba română, *Învățământul în nordul Bucovinei (1775–1994)*, scrisă de Mircea Grigoroviță.

Evenimentele istorice și schimbările politice ce au avut loc din 1808 până în 1944 ne sunt tuturor prea bine cunoscute pentru a le mai expune aici. Pentru tema noastră este important să amintim numai următoarele: populația Bucovinei s-a înmulțit de la circa 70 000 în anul 1775, până la circa 800 000 în anul 1910 și a crescut la circa 850 000 în anul 1930. În această privință, toți istoricii tuturor etniilor sunt în esență de acord. În ceea ce privește structura populației, există diferențe de opinie și conflicte.

Vrem să scoatem aici în evidență numai un punct esențial care se referă la Cernăuți, adică la orașul determinant pentru școala avută în vedere de noi aici.

În primii 20 de ani ai existenței sale sub administrație austriacă, populația sa crește de la circa 2 400 la circa 5 000, ceea ce corespunde unei rate de creștere de aproximativ 4% pe an. Dacă s-ar fi menținut această creștere, actuala populație a Cernăuților s-ar fi ridicat până la circa 25 de milioane în 1930. În cei 136 de ani dintre 1795 și 1930, când numărul de locuitori era de circa 120 000, această rată scade în medie până la 2,4%. Ambele cifre întrec cu mult rata normală de circa 1% caracteristică pentru situații stabile, ca de exemplu pentru România între 1950 și 1980. Aceste cifre arată că extraordinara creștere a populației Bucovinei nu a fost determinată de bilanțul cifrelor de născuți și decedați, ci în special de o imigrare masivă. Urmașii celor 5 000 de locuitori ai Cernăuților din anul 1794, s-ar fi ridicat în anul 1930, pentru o rată de creștere de circa 1%, la aproximativ 20 000 de persoane, ceea ce reprezintă de abia o șesime din numărul real de locuitori.

Distribuția etnică a populației Cernăuților, și prin aceasta și a elevilor din *I. Staatsgymnasium* și a Liceului „Aron Pumnul” este determinată de amestecul de naționalități care au curs spre Bucovina din 1775 până în 1940 și mult mai puțin de distribuția de la începutul acestui interval de timp. Aceasta corespunde mai degrabă condițiilor Americii de Nord, decât celor din statele vecine cu Bucovina sau chiar din majoritatea statelor europene.

În 1808 se înscriu 24 de băieți în prima clasă a noului gimnaziu districtual (*Landesgymnasium*) cu 5 clase, „infima”. Dintre aceștia, 9 sunt germani, 10 români, 3 polonezi, 1 ucrainean (rutean) și 1 de naționalitate (etnie) necunoscută. Numai 17 elevi termină clasa cu succes, în 1809. Zece ani mai târziu, numărul claselor crește la 6, iar numărul elevilor până la 239. Dintre aceștia, numărul elevilor ruteni crește perceptibil, cel al polonezilor scade simțitor și apar primii elevi evrei. În primul an postrevoluționar 1849, școala are acum 8 clase și este astfel înălțată la rangul de *I. Staatsgymnasium* (Liceul de Stat nr. 1). Numărul elevilor este acum de 476 și distribuția etnică a elevilor se schimbă dramatic, în esență prin creșterea puternică a numărului de elevi evrei. Modificarea relativă a numărului de elevi germani, respectiv evrei, poate fi apreciată corect numai dacă se ține seama de faptul că la recensămintele oficiale, naționalitatea (etnia) era determinată de limba de conversație și nu de limba maternă. Astfel, evreii erau de cele mai multe ori socotiți germani și numai confesiunea permite separarea acestor două etnii. Această

separare a fost efectuată de autorii prezentului referat pentru datele demografice corespunzătoare și explică aparenta scădere procentuală, după 1849, a numărului de elevi germani. Compararea datelor pentru intervale de timp mai lungi, 1849–1900, cu cele pentru intervalul de timp mai scurt dar mai târziu, 1880–1900, arată de data aceasta atât creșterea drastică de elevi evrei, până la 45%, cât și scăderea numărului relativ al celor români (de la 20,5% la 16,8%), polonezi (de la 14,9% la 12,1%) și a elevilor ruteni (de la 20,0% la 13,4 %). Într-adevăr, numărul de locuitori evrei ai Cernăuților crescuse în 1910 până la 33% din totalul locuitorilor; aceasta arată însă și dorința de învățatură a stării mijlocii evreiești, precum și atitudinea liberală a administrației austriece. Scăderea numărului de elevi ruteni poate fi atribuită faptului că, în 1895, s-a înființat un gimnaziu ucrainean cu 4 clase, în timp ce în 1898 a fost introdusă prima clasă românească separată. Apoi s-au separat, în 1900, Gimnaziul de Stat complet nr. 2 german-ucrainean (*II. deutsch-ukrainisches Staatsgymnasium*) și, în 1906, Gimnaziul de Stat nr. 3 german-român, complet (*III. deutsch-rumänisches Staatsgymnasium*). În 1901, înainte de separare, numărul total al elevilor de școală medie al Gimnaziului de Stat nr. 1 (*I. Staatsgymnasium*) era de 1 031; în 1913/1914, 833 de elevi ucraineni frecventau Gimnaziul de Stat nr. 2 și 903 elevi români Gimnaziul de Stat nr. 3 din Cernăuți.

Cum reușeau însă să se descurce cu diversitatea de limbi? În primul rând, cunoașterea limbii germane era o condiție preliminară pentru admiterea în *Landes- sau Staatsgymnasium*. Apoi venea în ajutor latina, care predomina în învățământ începând cu prima clasă. În ultimele două clase așa numite umaniste din *Landesgymnasium* cu 6 clase, aproape toate materiile, chiar matematica, erau predate în latină. Planul de învățământ al Gimnaziului de Stat cu 8 clase din anul 1856 prevedea pentru primele două clase 8 ore de latină pe săptămână; numărul lor scădea apoi până la 5 în ultimele clase. Greaca și germana se învățau începând cu clasa a treia. Urmău apoi, în ordine descrescătoare, geografia, istoria, matematica, religia și limba de stat (țară), cu câte două ore săptămânal. Fizica, științele naturii și propedeutica filosofică figurau pe ultimul loc. Învățământul religios avea loc separat pentru diferitele confesiuni.

În general, *I. Staatsgymnasium* și vâlstarele sale erau școli medii de orientare umanistă, cam de modă veche, dar temeinice. Pierderea mare de elevi în cursul celor 8 ani era, după Wurzer, de 66%. Din cei 11 191 de elevi înscriși în secolul 1808–1908, au absolvit școala numai 3 824. La examenul de maturitate („Matura”) introdus în 1849, până în 1908 au reușit numai 2 536 de elevi. Dintre aceștia, 40% s-au îndreptat spre studii juridice și administrative de stat, 18% au studiat medicina, 15% teologia, 14% limbi, literatura și filosofia (adică științele naturii) și numai 4% au urmat studii tehnice superioare. Distribuția pe etnii a absolvenților examenului de maturitate și a profesiunilor alese, din păcate nu se cunoaște.

Studiile cu orientare umanistă erau inseparabile de universalitatea culturală și toleranța națională. O scurtă enumerare a unor directori, profesori și elevi renumiți va arăta clar acest lucru. Să ne fie iertat dacă în această enumerare vom avantaja în oarecare măsură pe conaționali noștri.

Dintre directorii școlii, vrem să menționăm aici pe prefectul George Isăcescu, pe cultivatul și politic influentul deputat în Reichstag, Anton Kral (1801–1881) și

pe profesorii Stephan Wolf și Heinrich Klauser. Stephan Wolf a condus școala din 1859 până în 1887, când a frecventat-o Eminescu, în timp ce H. Klauser a fost director în timpul sărbătoririi centenarului ei.

Numărul de profesori, între 1808 și 1908, era de 292. Înaintea tuturor vrem să menționăm aici pe Ernst Rudolf Neubauer (1820–1890). Ca profesor al lui Eminescu, i-a stârnit acestuia interesul pentru istorie, geografie, mitologie și limba română. De la el provine și culegerea de poezii *Cântece din Bucovina* (1855), un volum de *Povestiri din Bucovina* (1874) și inspiratul text pentru albumul pictorului Franz Xaver Knapp intitulat *Bucovina ilustrată*. Mormântul lui Neubauer, aflat în cimitirul din Rădăuți, este îngrijit de autoritățile locale.

După cum se știe, primul care a ocupat catedra de limba română a fost transilvăneanul Aron Pumnul. I-au urmat Ion Sbiera (ulterior profesor universitar), Ion Bumbac și Teodor Bujor. Ar mai fi de menționat încă patru cateheți: Teofil Bendella, Teoctist Blajevici, Vladimir von Repta și Nectarie Cotlarciuc, care s-au ridicat mai târziu cu toții la rangul de episcopi ai Bucovinei. Apoi istoricul Dimitrie Onciul, devenit profesor la Universitatea din București și președinte al Academiei Române, precum și profesorii de mai târziu ai Universității din Cernăuți: Ion Nistor – acesta și politician renumit – Teofil Sauciuc-Săveanu, Radu Sbiera și Traian Brăileanu, dintre care primii doi menționați au fost și membri ai Academiei Române.

Ca dovadă a orientării universale a gimnaziului pot servi următoarele fapte, așa cum relevă Romuald Wurzer.

Profesorii și elevii iau parte la ceremoniile de instalare și de înmormântare a episcopilor ortodocși. În mai 1898 este sărbătorit în școală „cel mai mare poet român, Vasile Alecsandri”. După discursul festiv al profesorului Ion Bumbac, urmează un program artistic al elevilor, în cadrul căruia „corul gimnaziului prezintă două piese compuse de profesorul de muzică ortodoxă Isidor Worobkiewicz”. Muzicianul menționat a fost, la Seminarul Teologic, profesorul stimat și sfătuitorul tânărului compozitor român Ciprian Porumbescu și, în același timp, sub pseudonimul Danilo Mlaka, un excepțional scriitor de limbă ucraineană.

Drept contraexemplu poate servi serbarea de comemorare a poetului național ucrainean Taras Sevcenco, mort cu 40 de ani înainte, care a avut loc tot la gimnaziu, în anul 1902.

În sfârșit, Romuald Wurzer amintește cu nedisimulată mândrie pe câțiva foști elevi eminenți ai Gimnaziului de Stat nr. 1 din Cernăuți, înainte de toți pe primul prefect al Bucovinei, baronul Eudoxiu Hurmuzachi, pe primul rector al Universității din Cernăuți, Constantin Tomasciuc, pe renumitul om de știință și chirurg dr. Johannes Mikulicz-Radecki, pe scriitorul și eseistul Karl Emil Franzos, pe elevul lui Chopin, director al Conservatorului din Lemberg și editorul unei culegeri de cântece populare românești, Karl Mikuli și pe excepționalul medic și director al Spitalului județean, dr. Wladimir Zalożiecki. O asemenea listă ar putea deveni desigur mult mai lungă; evident că Romuald Wurzer dorea să arate că în *I. Staatsgymnasium*, membrii tuturor etniilor reprezentate au participat în egală măsură la instruirea în această școală și au realizat apoi lucruri deosebite.

În ceea ce privește în special pe români, permiteți-ne să cităm pe profesorul nostru de istorie și geografie de la Liceul „Aron Pumnul”, profesorul Teodor Balan: „Capabili să-și însușească idei noi, tinerii români care frecventau în număr tot mai mare gimnaziul din Cernăuți s-au adăpat la acest izvor de știință și și-au însușit, fără greșală, cunoștințele de limbă germană”.

Putem să trecem acum la partea a doua a referatului nostru, care se ocupă de urmașul Gimnaziului nr. 1, respectiv nr. 3, din Cernăuți.

Ca urmare a Primului Război Mondial, Monarhia austro-ungară s-a destrămat și Bucovina istorică a devenit din nou parte a statului unitar român, numit atunci România Mare. După o modificare demografică pașnică dar drastică, o dezvoltare sub administrație austriacă și sub influența culturii germane, Bucovina părea că atinsese, în pragul Primului Război Mondial, în ciuda diversității sale etnice, o stabilitate mult admirată și de invidiat, care-și găsisese expresia în renumitul *Ausgleich* din 1910.

Mulți n-au vrut să vadă că sub liniștea de la suprafață, cazanul fierbea puternic. Alții căutau soluții federalistice, care ar fi trebuit să ducă la o detensionare generală.

Astfel, Bucovina a devenit iarăși o regiune mică în cadrul unui alt stat mare, e drept că nu atât de mare precum Imperiul Austro-Ungar, în care însă marea majoritate o constituia un singur popor, românii, în timp ce în populația din Bucovina numai 9,2% erau germani. În vremea austriecilor, în Bucovina nu existau „minorități”, ci numai un amestec de națiuni (etnii). În România Mare însă, cu excepția românilor, toate celelalte naționalități au devenit minorități. Astfel au apărut noi tensiuni. Faptul că ele n-au dus la izbucniri de conflicte, iar Bucovina a intrat pur și simplu într-o nouă perioadă de tranziție, poate fi atribuit mai multor cauze, despre care nu vrem să discutăm aici. Dacă autoritățile române au fost atât de înțelepte ca să nu forțeze noua dezvoltare sau dacă cei mai fierbinți naționaliști și-au ținut ei înșiși pasiunile în frâu, să rămână nedecis. Un lucru este totuși sigur: mentalitățile se schimbă încet odată ce au prins rădăcini, iar în timpul celor 143 de ani de stăpânire austriacă se formase o mentalitate, care ar fi trebuit numită simplu „Ordine”. Această amintire și urmele care mai pot fi recunoscute și astăzi, constituie miezul acelei mentalități deosebit de durabile. Eficiența sa tot atât de renumită se datorește funcționarilor și guvernării austriece și nicidecum expresiei cu iz latin formulate de oameni răzbătători rafinați, „homo bucovinensis”, ci inegalabilului „homo austriacus”.

Cum stăteau lucrurile în această privință, în vremea cât am fost elevi la Liceul „Aron Pumnul”, vom ilustra în cele ce urmează, pe cazul acestei școli.

De la desprinderea totală a așa-numitului Gimnaziu „Românesc” de Stat nr. 3 (III. „*rumänische*” *Staatsgymnasium*) din anul 1906, numărul de elevi aproape se dublase până în 1914: de la 463 la 903. (Pentru anii de război nu există date). De fapt, numai 39% din elevi erau români, 47% erau evrei și restul de 14% aparțineau altor naționalități (etnii).

Pe de altă parte, Bucovina devenise acum, așa cum am mai spus, parte a unui stat mare românesc și era natural ca limba de stat să devină și limbă de predare. În sfârșit, germanii din Bucovina reprezentau numai o fracție relativ mică din populație, cam jumătate din fracția de români din districtul Cernăuți ce aparține

Ucrainei. În plus, nivelul cultural al românilor în general, și cel al românilor bucovineni în special, devenise între timp cu totul comparabil cu al germanilor bucovineni.

Ni se pare că, în noile condiții, învățământul mediu din Bucovina a făcut față atât noilor condiții politice, cât și noilor situații naționale și culturale, în schimb însă, mentalitatea care se formase sub stăpânire austriacă, s-a păstrat în general nealterată.

În 1919, cele trei gimnazii de stat se desfac în cinci licee naționale, așa cum am arătat mai sus. Durata studiilor era de opt ani (timp de câțiva ani au fost numai șapte). După primii patru ani, elevii trebuiau să promoveze așa-numita „Kleine Matura” (mica maturitate) pentru a putea studia mai departe. După terminarea școlii urma bacalaureatul, în locul examenului de maturitate anterior, care dădea dreptul de înscriere în învățământul superior. Numărul de elevi de la Liceul „Aron Pumnul” a crescut în patru ani de la 250 la 387 și oscila între 350 și 450. În timpul reocupării temporare a Bucovinei de către trupele române, din 1941 până în 1944, a crescut chiar până la 614 elevi.

Limbă de predare a devenit româna, așa cum fusese înainte germana. În funcție de școală, anumite materii, între care în ori ce caz limba și literatura, erau predate în limba națiunii (etniei) respective.

Înainte de toate, latina și greaca au rămas obiecte principale. Urmau româna, germana și franceza. Matematica, fizica, chimia și științele naturii erau mai puțin reprezentate. Istoria se predă în două cicluri de câte 4 ani, în care se succedau antichitatea, evul mediu, istoria modernă și cea a românilor. Geografia era predată cu ajutorul unor bogate colecții de hărți, albume și cărți poștale ilustrate. Exista și o colecție bogată de animale împăiate. Nu existau laboratoare de fizică sau de chimie. Cu toate acestea, profesorul nostru de chimie, asupra căruia vom mai reveni, ne făcea în clasă experiențe demonstrative care, spre supărarea claselor vecine și a conducerii școlii, răspândeau adesea pe coridoare zgomote și mirosuri neplăcute, dar fascinau pe elevi.

După cum se vede, planul de învățământ imita destul de exact pe cel din perioada austriacă. Începând cu anul 1926, perioada de tranziție se terminase. Planul de învățământ se apropia treptat de cel al școlilor din toată România. Obiectele clasice au fost diminuate, științele exacte erau scoase tot mai mult pe primul plan. Tranziția a decurs treptat și fără probleme. Și pentru că vorbim de tranziție, am putea fi bucuroși ca tranziția de la centralismul economic și de la dictatura comunistă la economia de piață și democrație vestică să aibă loc tot atât de lin.

În Liceul „Aron Pumnul”, majoritatea elevilor erau români ortodocși, dar și polonezi, ucraineni, germani, evrei sau ruși. Între cei 23 de elevi ai clasei a 7-a erau, în 1928, 14 români, 6 polonezi, 2 ucraineni și 1 evreu. Trei din cei 14 români veneau la școală în costum național, pentru că părinții nu-i prea puteau ajuta cu bani. Îi ajutau cu îmbrăcăminte, alimente și materiale pentru încălzit, toate din gospodăria proprie și anume: cămașă și pantaloni de în, cojoc, palton de lână și căciulă de blană sau pălărie de fetru; făină de porumb, fasole boabe, cartofi, telemea de oaie sau de vacă, slănină și ulei din semințe de dovleac; și în sfârșit, lemn de foc. Chiar și studenții purtau cu mândrie îmbrăcăminte tradițională de la țară, până la terminarea studiilor.

Cinci ani mai târziu, printre cei 26 de absolvenți ai clasei 7B, 20 erau români, 3 ucraineni și 3 evrei, în timp ce în clasa 7A din același an erau, pe lângă români, încă 6 germani și câțiva elevi polonezi. Totuși, nu au apărut între noi certuri motivate etnic sau chiar violențe. Un caz extrem merită povestit: doi dintre colegii noștri, unul fiu de preot român, care simpatiza cu Garda de Fier, celălalt, un tânăr evreu din Vechiul Regat, care activa în partidul comunist, erau inseparabili.

Elevii proveneau în majoritatea cazurilor din suburbiile și satele aflate în împrejurimile orașului, adesea și din nordul Moldovei și, desigur, mulți erau copii ai intelectualilor orașului. Elevii cei mai sărmani, dar buni la învățătură, se puteau bizui pe o bursă de stat. Cei veniți de la țară populau cam spartanele cămine naționale de elevi, întreținute de fundații private sau locuiau înghesuți în locuințe private din suburbii. Pentru a merge la școală, unul dintre noi (V. T.) bătea zilnic pe jos, dintr-un sat din împrejurimi, cei 5 km ai săi dus și apoi iarăși întors. Dorința de învățătură a unor asemenea copii era într-adevăr de admirat.

Să trecem acum la profesori. O imagine de ansamblu deosebit de clară o oferă profesorii și elevii clasei a 7-a din anul 1928. Despre elevi am vorbit mai înainte. Dintre profesori, 8 erau români, doi ucraineni, unul polonez, unul german și unul evreu. Cei mai mulți proveneau din Bucovina, doi din Vechiul Regat, unul din Banat și unul din Transilvania. Erau severi, dar drepți și își luau în serios profesia. Și dacă nu putem spune că i-am iubit chiar pe toți, ei ne-au inspirat cu toții respect. Nici un elev nu ar fi îndrăznit să fie obraznic, nu numai pentru că era riscant.

Ca foști elevi ai Liceului „Aron Pumnul”, nu putem să nu intercalăm aici câteva amintiri personale despre profesorii și colegii noștri, despre funcționarea școlii.

Prima persoană cu care veneau în contact noii elevi la intrarea în școală era Karl Twers, „Pedel”-ul nostru. Cu gulerul său tare și îmbrăcămintea sa îngrijită, cu apariția sa ceremonioasă și cu mustața sa impozantă, domnul Twers părea întruchiparea legendară a autorității severe, dar drepte. El deschidea dimineața poarta, întotdeauna la exact aceeași oră, el suna cu precizie de secundă începutul orelor de curs și începutul pauzelor, el distribuia elevilor nevoiași, în timpul pauzei mari de 20 de minute, câte o pâinișoară de graham.

Cu *Tatăl Nostru* începea prima și se încheia ultima dintre cele cinci ore de câte 50 de minute, ce începeau de obicei cu scurte teste orale ale cunoștințelor unor elevi, pentru a trece apoi la predarea lecției de către profesor. Erau obișnuite și scurte probe scrise, neanunțate, numite extemporale. De trei ori pe an aveam o lucrare scrisă finală cu durata de o oră.

Elevii ortodocși aveau duminica o așa-numită *Exhorta*, adică îndemn, o conferință pe temă religioasă, urmată de mersul „în rând” la biserică, pentru slujba religioasă de la catedrala orașului, de la care unii elevi chiuleau, pentru a asista la meciul de fotbal care avea loc tot duminica dimineața. Chiar Eminescu pare să se fi făcut vinovat de asta și să fi fost apoi aspru pedepsit.

Pe lângă acestea, de sărbătorile naționale sau religioase sau cu alte ocazii, existau serbări școlare care se țineau în sala mare de gimnastică a liceului, deoarece nu exista un amfiteatru. După conferința unui profesor, urma un program artistic

care era prezentat de o asociație a elevilor numită „Steluța”, sub conducerea profesorului nostru de germană, Arcadie Dugan. Asociația edita și o revistă literară litografiată, sub conducerea profesorului de literatură română, dr. Nicolae Tcaciuc-Albu, prin care se făceau remarcate talente în devenire, ca de exemplu cunoscutul scriitor de mai târziu Mircea Streinul. Erau și dansuri solo sau populare, executate sau aranjate de renumitul coregraf de mai târziu Oleg Danovschi și la care participau, spre distracția noastră, băieți costumați în fete. Aveam apoi printre noi actori în devenire, ca Mihai Grosariu, Dimitrie Onciulescu, Nicolae Lahun și Mihai Dăscălescu, care declamau cu patos poezii patriotice, comice sau de groază ori prezentau farse de Vasile Alecsandri. Se făcea și muzică de cameră, cântată mai întâi de trio-ul Adrian Brăteanu, Mircea Hoinic – compozitorul de mai târziu – și Radu Grigorovici, care îndrăzneau să atace chiar și piese de Haydn și Beethoven, apoi trio-ul format din frații Viorel și Victor Grecu și Valdemar Clain.

Mai exista apoi și un cor condus de profesorul de muzică Sava Arbore, care oferea muzică corală patriotică și populară de Ion Vidu, Gh. Dima sau Ciprian Porumbescu, și care și-a încercat puterile chiar și cu piesa *Halleluia* de Haendel. (Ulterior s-a format și o orchestră a elevilor). Acestea erau adevărate concerte, susținute, de obicei, pe 25 martie, în sala Teatrului Național, și în anul 1940, chiar la București. Acestea erau în concurență cu manifestări similare ale corului Liceului Ortodox de Fete, condus de Ecaterina Mandicevski, sora renumitului muzicolog vienez Eusebie Mandicevski.

În continuare vom mai pomeni încă vreo câțiva dintre profesorii noștri. Toți profesorii de limbi clasice, latină, greacă, erau buni cunoscători în specialitatea lor. Totuși, în amintire ne-au rămas în mod deosebit numai doi. Profesorul Ioan Brăteanu preda latina ca pe o limbă vie: elevii trebuiau să poată vorbi în latină. Respectam apoi pe profesorul nostru de greacă, Paul Sireteanu, cu care am ajuns să citim în original *Iliada* și chiar *Odiseea*. Și când vreunul dintre elevi se poticnea rău la scandare – adică la citirea hexametrelor cu scoaterea în evidență a ritmului versurilor – atunci se ridica revoltat de pe scaunul său de la catedră omul serios și de o politețe rece, se planta cu picioarele depărtate în fața clasei amuțite și citea el însuși versurile dumnezeiești, cu o expresie de extaz întipărită pe față.

La limbile moderne existau alte probleme. Orășenii vorbeau deseori o germană cu puternic accent dialectal și nu prea corectă. În acest sens era cunoscută o conversație dintre profesor și elev, când, pe stradă, cineva salutase pe profesor fără ca acesta să bage de seamă. Elevul: „Herr Professor, man grüßt *Ihnen!*”. Profesorul (corectându-l): „Sie!”. Elevul: „*Mir?*”. Profesorul (corectându-i această a doua greșală): „*Mich!* ”. Elevul (inconștient de greșelile făcute): „Ich habe ja gesagt, man grüßt *Ihnen!*”. Băieții de la țară, în schimb, nu aveau nici un fel de cunoștințe pregătitoare de limbă germană. Profesorul nostru de care am amintit,

* Confuzie, la declinarea pronumelui personal, între cazurile dativ și acuzativ. În română, conversația ar suna cam așa: Elevul (incorect): „Domnule profesor, vă salută *dumneavoastră!*”. Profesorul (corectându-l): „*Pe dumneavoastră!*”. Elevul (înțelege greșit și se exprimă greșit): „*Mie?*”. Profesorul (corectându-l): „*Pe mine!*”. Elevul (nedându-și seama de greșelile făcute): „V-am spus de la început, domnule profesor, că vă salută *dumneavoastră!*”.

Arcadie Dugan, el însuși fiu de țăran, se pricepea ca, printr-o severitate dozată diversificat, să determine cele două grupe atât de diferite de elevi să deprindă germana literară, o realizare aproape de necrezut. Tot datorită lui a avut loc, în 1932, la Liceul „Aron Pumnul”, o serbare de comemorare a 100 de ani de la moartea lui Goethe, la care un elev german din clasa a VII-a, Wilhelm Kuczyncki, a ținut cuvântarea festivă.

Franceza n-o cunoștea la început aproape nici un elev. Când profesorul dr. Ernest Kállos a venit pentru prima dată în clasa noastră, iar noi credeam că învățasem deja câte ceva, ne-a cerut – după o scurtă conversație cu noi – să citim cu voce tare un text din manual. Apoi ne-a citit el același text, fapt care ne-a rușinat profund, întrucât suna cu totul diferit. Ne-a întrebat, apoi, dacă știam cum se comandă la un restaurant, în franceză, o friptură cu cartofi și salată. Noi nu știam. Și dacă autorii acestui referat nu trebuie să se rușineze a vorbi franțuzește în public, fără să fi luat ulterior lecții de franceză, aceasta o datorează profesorului Kállos.

Ne mai amintim de asemenea de profesorul nostru de geografie și istorie, Teodor Balan, care ne-a adus în fața ochilor lumea în toată diversitatea ei cu ajutorul a nenumărate cărți poștale ilustrate și mult mai puțin cu metoda obișnuită de desenare a hărților, pentru ale cărui lecții nu trebuia să buchisim date, cifre, care povestea magistral evenimentele istorice și avea grijă să sublinieze simultaneitatea evenimentelor în diferite regiuni ale Europei și ale lumii.

În sfârșit, unul dintre noi, ca și mulți dintre colegii săi, datorează alegerea profesiei sale profesorului de chimie Orest Drăgan. Căci nu ne atrăgea numai arta sa de experimentator. El ne-a făcut să înțelegem în mod intuitiv formulele chimice: atomul de oxigen era o mamă, care ține cu cele două brațe – valențele – pe cei doi copii ai săi – atomii de hidrogen. Pe cel mai mic îl ține strâns la piept, pe cel mai mare îl ține de mână, mai lejer: aceasta este molecula de apă. În înghesuială, ea pierde mai ușor copilul mai în vârstă – ionul de hidrogen – și rămâne hidroxilul negativ, nesaturat. Atomul de sulf era un gândac: avea două, patru sau șase picioare, și astfel puteam înțelege formulele celor trei oxizi diferiți ai sulfului, precum și formula complicată a acidului sulfuric.

Lista ar putea fi mai lungă, dar ne vom opri aici.

După terminarea ultimei clase mai aveam de trecut un prag, bacalaureatul. Nu era nici pe departe o formalitate. Comisia de examen era condusă de un profesor universitar; membrii comisiei erau profesori la alte școli medii, iar pretențiile erau mari. Astfel, în anul 1928, din 214 candidați ai Liceului „Aron Pumnul” și a altor câteva școli medii, au reușit la examen numai 71 de elevi.

Elevii se împărțeau apoi. Majoritatea se înscriau la Universitatea din Cernăuți. Mulți deveneau și membri ai asociațiilor studențești, care existau din belșug. Enumerarea lor este într-adevăr instructivă, deoarece neagă presupusa persecuție a minorităților naționale în Bucovina românească. Pentru români existau „Junimea”, „Bucovina și Moldova”, „Dacia”, „Academia ortodoxă” și „Arboroasa”; pentru germani, „Arminia”, „Teutonia”, „Alemannia” și „Frankonia”; pentru polonezi, „Lechia” și „Ognisko”; pentru ucraineni, „Zaporoze” și „Tschorne More”; pentru evrei, „Hebronina”, „Hasmonea”, „Zephir”, „Heatid” și „Emunah”. Și tuturor le era comun imnul *Gaudeamus igitur*.

În total, 18 serii de elevi au absolvit Liceul „Aron Pumnul”, deci circa 1 500 de tineri care, în majoritate, au studiat mai departe în învățământul superior. Ar fi imposibil să enumerăm aici chiar și numai pe cei mai de succes. De aceea, ne vom limita la cei care au lucrat în învățământul superior și în cercetarea științifică, fără a avea pretenția de a fi exhaustivi.

Începem înainte de toate cu scriitorii și poeții Mircea Streinul și Traian Chelariu, precum și cu compozitorul Mircea Hoinic. Printre profesorii universitari și oamenii de știință aflăm pe filologii Teodor Onciulescu (la Neapole), Octavian Nandriș (la Strasbourg) și Ștefan Munteanu; teologii Milan Pavel Șesan și Dimitrie Onciulescu; fizicianul Radu Grigorovici, membru al Academiei Române; pe chimistul Horia Slușanschi; istoricii Valdemar Clain și Constantin Nuțu; filosofii și sociologii Leon Țopa și Radu Tomoioga; demograful Vladimir Trebici, membru al Academiei Române; juriștii Vasile Negru și Octavian Ștefăneanu; mediciniștii și biologii Emil Repciuc și Victor Săhleanu; geologul Lazăr Pavelescu; inginerul silvic Mihai Prodan (la Freiburg în Breisgau). Mai mult, majoritatea acestor oameni învățați provin direct din mediul țărănesc sau constituiau generația a doua a unor familii de profesori sau preoți.

Nu putem să nu amintim aici scriitorii germani sau vorbitori de limbă germană de renume mondial, care frecventaseră și ei în perioada interbelică licee din Cernăuți, unii dintre aceștia scriind parțial și în română. Este vorba de Gregor von Rezzori, care a immortalizat Cernăuțiul în cartea sa *O hermelină la Cernopol* și a scris încântătoarele *Povestiri Maghrebinice*, precum și de Georg Drozdowski și lirica sa; apoi renumitul poet modern Paul Celan, poeta nostalgică Rose Ausländer și excelentul talmăcitor al lui Eminescu, Alfred Margul Sperber, ultimii trei evrei bucovineni vorbitori de limbă germană.

Poate fi vorba, după toate acestea, de o decădere culturală a Bucovinei după reîntoarcerea sa la România? Sau a fost cumva al Doilea Război Mondial – pus la cale împreună de Hitler și Stalin, de național-socialismul german și de bolșevismul rusesc – cel care a distrus tot ceea ce creaseră în Bucovina ca sinteză înfloritoare influența vestică a Austriei și cultura autohtonă românească, împreună cu contribuțiile multor alte populații imigrate?

III. DIVERSE

III.1. VLADIMIR TREBICI. IN MEMORIAM*

Născut în suburbia Cernăuțiului, satul Horecea Mănăstirii de pe malul drept al Prutului, la 28 februarie 1916, Vladimir Trebici și autorul acestor rânduri eram oarecum locuitori ai aceluiași oraș. Dar, din această suburbie până la centrul orașului se așterneau vreo șapte km de drum, pe care, pe atunci, și încă mulți ani mai târziu, oamenii de rând nu-l puteau parcurge decât cu căruța sau pe jos.

În aceste împrejurări, fiind bun la carte și băiat cuminte, Vladimir a devenit elev la Liceul „Aron Pumnul”, frecventat predominant de copiii români, situat chiar în centrul orașului, între Piața Unirii, care constituia acest centru, și Piața Teatrului, a cărei latură scurtă, opusă liceului, era ocupată de micul, dar elegantul edificiu proiectat de renumiții arhitecți austrieci Fellner și Helmer.

Cu severul simț ierarhic al bucovinenilor, noi, elevii cu 6 ani mai mari, din care făceam parte – puțin numeroși, fiind serios împruținați, de circa 10 ori, pe măsura înaintării din clasa I până la clasa a VIII-a – eram deci respectați și invidiați. Prin urmare, atunci când viața a făcut ca drumurile noastre să se alătore din nou după multe decenii, colegul și prietenul meu mai tânăr, academicianul Trebici, mi-a mărturisit că mă ținea minte încă din acei ani, când desigur eu nu-i acordam nici o atenție.

Aveam și noi în clasa noastră un băiat din Horecea, pe nume Humailo. Vizitând acum câțiva ani mănăstirea Horecea și cimitirul învecinat, împreună cu colegul meu, acesta mi-a arătat numeroase cruci ce purtau acest nume înscris cu litere latine, nu cirilice. Deci era vorba de o familie românească, în ciuda rezonanței ucrainene a numelui.

Humailo era mai în vârstă ca ceilalți băieți, voinic și liniștit, ținându-se de o parte de restul clasei. Parcurgea zilnic, pe soare, pe ploaie sau pe viscol, cei 7 km dus și întors, îmbrăcat în cojocelul său alb; nu strălucea la învățătură și a dispărut curând dintre noi, cum apăruse.

Nu mă pot împiedica să mi-l închipui pe mult mai tânărul meu comiliton de atunci altfel decât ca pe un băiat modelat trupește și ca îmbrăcăminte după colegul meu de clasă din Horecea Mănăstirii, înfruntând zilnic stihiele, pe un drum de 14 km, dar strălucind ca elev dotat nu numai cu inteligență și curiozitate, ci și cu o memorie cu totul excepțională pentru nume, date calendaristice, relații sociale și de familie, de care cei din jur nu se puteau minuna de ajuns în tot cursul vieții sale.

Nu am nici o dovadă că a fost și foarte harnic în tinerețea sa, dar nici nu pot înțelege cum s-ar fi putut înscrie altfel, după absolvirea liceului la Universitatea din Cernăuți, simultan la Facultatea de Litere și Filosofie (specialitatea istoria filosofiei și sociologie), la cea de Drept și la cea de Teologie. Ca bursier, locuia la căminul de lângă Mitropolie a Seminarului Teologic, nu prea departe de cele două facultăți

* Articol publicat în „Glasul Bucovinei”. Revistă trimestrială de istorie și cultură, anul VI, nr. 2(22), 1999, p. 3–6.

ale căror cursuri le frecventa și nici de Liceul Ortodox de Fete, pe ale cărui eleve le admira cu discreție, cum îmi povestea cu nostalgie, când am trecut împreună pe lângă modesta clădire a căminului, cu ocazia aniversării a 125 de ani de existență a Universității cernăuțene.

Tânărul Trebici a absolvit primele două facultăți menționate, dar nu și pe cea de teologie, a cărei frecventare a trebuit s-o ascundă cu grijă până nu prea demult, deși își trăda nu numai dragostea pentru muzică în general, ci și cunoștințele în domeniul muzicii liturgice, atunci când, în timpul slujbelor bisericești la care asista, dădea răspunsurile corect și just cu o voce frumoasă.

A mai găsit timp să participe și la viața studentească românească în cadrul Societății studențești „Bucovina”, care practica mai mult formarea caracterului și a neînfricării decât activități politice și culturale.

Ca atâți alți licențiați ai facultăților la care studiasc, Vladimir Trebici a intrat în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial în tagma profesorilor din învățământul mediu. Faptul că s-a încadrat ca profesor de istorie la Liceul Militar din Cernăuți va fi fost întâmplător, dar i-a marcat simbolic soarta: a ajuns curând pe frontul sovietic și a trecut prin experiența dureroasă și psihic solicitantă a prizonieratului.

A cunoscut astfel fața reală a războiului și a istoriei din perspectiva omului de rând și a ieșit din această încercare, pe nedrept prelungită excesiv, cu trupul sănătos și cu sufletul neîntinat, căci i-au venit în ajutor constituția robustă a băiatului de țăran, călit prin contactul cu natura și prin lungile drumuri zilnice spre și de la școală, precum și învățat să suporte, cu detașare, suferințele fizice și umilintele morale, ceea ce este, după scriitorul bucovinean Gregor von Rezzori, una din virtuțile de bază ale neamului românesc.

Am făcut, într-un târziu, cunoștință cu profesorul Vladimir Trebici, nu mai știu exact când și cum. De atunci ne întâlnim întâmplător și schimbăm în treacăt câteva vorbe. Ajunsesse până la mine doar faima sa de demograf și știința despre originea sa bucovineană.

Abia implicarea mea în viața Academiei Române ne-a apropiat cu adevărat. Ne simțeam legați nu numai prin obârșia noastră geografică identică, dar și ca tovarăși de generație și de mediu în care am crescut, căci diferența absolută de vârstă dintre noi de circa 6 ani, care era în timpul liceului de aproximativ 40 la sută din vârsta medie, scăzuse la doar 7 la sută în anul când profesorul Trebici fusese ales membru corespondent al Academiei Române, pentru a fi titularizat doi ani mai târziu.

Ne-a apropiat faptul că avusesem amândoi câteva „păcate” asemănătoare: eram bucovineni născuți „dincolo”, în Uniunea Sovietică; nu eram încadrați politic; cunoșteam, din experiență proprie, trecutul îndepărtat al țării. Din toate aceste motive, Trebici era considerat periculos în poziția de educator al tineretului, trebuind să părăsească cariera didactică în învățământul superior, neputând aspira la titlul de profesor universitar.

A fost totuși admis să țină cursuri speciale de statistică, demografie, economie și planificare la instituții de învățământ atât de diferite, ca Facultatea de Drept și cea de Filosofie a Universității bucureștene, la Institutul Politehnic, la Institutul de Științe Economice și Planificare, la Centrul Demografic al Națiunilor Unite din București. Și-a găsit un adăpost ceva mai stabil în administrația țării,

înmaintând în Direcția centrală de statistică, în răstimp de 26 de ani, de la funcția de inspector până la cea de director general și consilier ministerial.

Harnic și productiv cum era, a publicat între anii 1958 și 1998 circa 30 de cărți, unele în limbi străine, axate în particular pe probleme de demografie și statistică; a prezentat numeroase comunicări și referate de ansamblu la conferințe naționale și internaționale de specialitate, a fost membru în diferite organizații, comisii și asociații străine și internaționale.

Toată această activitate publică a găsit o rezonanță largă și i-a adus profesorului Trebici renumele de a fi demograful țării. Era consultat și în diverse probleme conexe demografiei: istorie, sociologie, economie, etnografie, sănătate publică și altele. În toate aceste domenii servea drept bază de date de o bogăție uluitoare, nu numai datorită memoriei sale fenomenale, ci și capacității rare de a sugera conexiuni neașteptate între numeroasele domenii care-i erau familiare.

Strălucita activitate de cercetare a lui Vladimir Trebici s-a desfășurat aproape total în afara unor institute de cercetare propriu-zise, cu excepția a doi ani în Institutul de cercetări economice al Academiei. Abia în 1995 Academia Română a reușit să înființeze un Centru de cercetări demografice pus sub direcția sa. Pentru cei ce cunoșteau caracterul inexorabil al bolii care-l măcina, nimic nu era mai dureros decât să audă exprimată, de vocea sa slăbită de o lungă suferință și de o operație grea, arzătoarea speranță de a putea relua, cu puteri noi, activitatea sa la acest fruct tardiv și pe deplin meritat al strădaniilor sale.

Nu pot să nu menționez, măcar în treacăt, rolul pe care l-a jucat în viața sa dragostea pentru muzică, care se concretizase atât de frumos prin legătura dintre familia sa și aceea a creatorului „Madrigalului”.

Dar, în afara dragostei pentru familia sa, îl stăpânea patima trainică și profundă pentru locurile de baștină, pentru Bucovina. Acesta a fost și terenul pe care ne-am întâlnit la bătrânețe; și astfel am avut ocazia să-l cunosc mai de aproape. Dintre membrii micului club de bucovineni vârstnici, mai mult sau mai puțin octogenari, ajunși în capitala țării, el stăpânea cel mai bine arta comunicării cu publicul întrunirilor. Din sacul fără fund al cunoștințelor sale se revărsa, în vorbe rostite răspicat, un șuvoi lin de fapte și idei, iluminate din când în când de licărirea neașteptată a unei informații senzaționale sau a unei remarci umoristice bonome, care alungau oboseala sau plictisul eventual al ascultătorilor. Numai Trebici putea rosti, în cântecul său de lebedă, la conferința sa despre *Democrație – origini, evoluție, caracteristici și perspective* (titlul i-a fost impus), cu care s-a inaugurat Congresul al IV-lea al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, ținut la Rădăuți, la 29 august 1998, următoarea frază: „Democrația din această perioadă (1866–1923) poate fi bine cunoscută grație studiilor istorice, juridice, memoriilor oamenilor politici. Ea mai poate fi cunoscută și grație schițelor și pieselor lui Caragiale”, referindu-se apoi specific la Republica de la Ploiești, din 1876 (vezi „Glasul Bucovinei”, anul V, nr. 29, 1998, p. 41–47).

Nu e de mirare că, în aceste condiții, academicianul Vladimir Trebici era un invitat permanent la întâlnirile bucovinenilor, cu orice tematică s-ar fi ocupat și în orice loc din țară sau dincolo de granițele ei s-ar fi petrecut. Și, trecând peste toate obstacolele și incomoditățile, și în ciuda deteriorării sănătății sale, el accepta aceste

invitații și se achita de datoria asumată, cu același talent și cu aceeași conștiinciozitate, desfășurând adeseori și altă calitate a sa.

Într-adevăr, expunerile sale nu erau atractive numai prin formă și conținut; în ele se putea distinge o notă de judecată nepărtinitoare, care făcea ca auditoriul să-l asculte nu numai cu plăcere, ci să și dea ascultare ca unui jude drept și incoruptibil. De aceea Vladimir Trebici era adeseori solicitat să monitorizeze întrunirile în care se putea aștepta izbucnirea unor conflicte de opinii sau de interese. Iar el reușea, mai întotdeauna, să aplaneze diferendele prin judecări nesolomonice, practice, anulând cu artă ambiguitatea termenului de „ascultare” din limba română.

Când, în toamna anului 1998, el a refuzat să joace acest rol la Rădăuți, la Congresul sus-amintit al Societății pentru Cultura și Literatura Română, am intuit cu toții gravitatea stării sănătății sale, pe care evenimentele ulterioare au și confirmat-o.

Era greu să-i găsești lui Vladimir Trebici cusururi grave, chiar pe vremea când dictonul lui Chilon din Sparta, *de mortuis nil nisi bene*, nu i se putea aplica încă. Uneori, când îi reproșam totuși că nu intervenea activ în conflictele din interiorul Academiei Române în fazele inițiale ale reorganizării ei după 1989, m-a dezarmat spunându-mi: „Sunt de acord cu punctul Dvs. de vedere și voi vota în acest sens. Dar tatăl meu mi-a spus să nu uit niciodată că sunt fiu de țăran sărac; și eu nu pot uita nici astăzi ceea ce mi-a spus”.

De aceea el prefera de cele mai multe ori să tacă, dar nu se lăsa manipulat. A rămas modest și nu afișa dintre calitățile sale decât memoria sa infailibilă, cu care-l înzestraseră natura. Uneori ne păcălea cu câte o informație imaginară, parcă pentru a ne recomanda să nu pierdem niciodată atitudinea critică față de izvoare.

Acum, la despărțirea dureroasă de academicianul Vladimir Trebici, toți cei ce l-am cunoscut și l-am iubit, de la familie până la tinerii săi colaboratori, îi vom resimți acut lipsa, fiecare din perspectiva sa proprie. Noi, supraviețuitorii, nu-l vom uita cât vom trăi, dar amintirea sa ne va supraviețui și pe noi, prin cei ce vor fi obligați să-i consulte opera științifică de neînlocuit.

Vladimir Trebici a încetat din viață la 13 februarie 1999.

III.2. MESAJ CĂTRE ADUNAREA SOCIETĂȚII PENTRU CULTURA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ ÎN BUCOVINA*

Dragi prieteni,

N-aș fi îndrăznit să vă trimit un mesaj, dacă n-aș fi fost rugat s-o fac de către mai mulți bucovineni. Acum doi ani am mai fost în stare să iau din mâinile regretatului meu prieten Vladimir Trebici moderarea Adunării noastre generale. Cu un an în urmă mi-am exprimat public îndoiala că voi mai putea să iau parte la diversele noastre întruniri de la Rădăuți sau Suceava. Am ajuns, cu părere de rău, în această situație.

Am promis deci să formulez un mesaj, ca din partea unui membru al diasporei bucovinene ajuns, în sfârșit, în pragul capătului existenței sale.

Sper că veți sărbători cum se cuvine aniversarea de 10 ani de la reînvierea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina din inițiativa lui Mircea Irimescu, președintele perpetuu al acestei Societăți de la reînființare până acum. Mi s-a spus că, în împrejurările actuale, grijile pentru existența întreprinderii sale îl copleșesc într-atât, încât roagă să fie eliberat în viitor din funcția sa din Societate, căreia nu-i mai poate face față.

Oricare ar fi fost laudele sau criticile care i s-au adus pentru felul în care a girat conducerea Societății noastre, meritul de a fi inițiat reînființarea ei și a fi adus-o până în starea înfloritoare de astăzi, atât aici, la fața locului, cât și cu multe filiale active răspândite în țară și chiar în afara ei, cred că nu greșesc, dacă propun să-l onorați astăzi printr-o ovație unanimă, dorindu-i succes în tot ce va întreprinde de acum înainte.

Dar să trec la problemele pe care urmează să le rezolve acum Adunarea generală a Societății pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina. Denumirea era inspirată evident de aceea a Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, înființată cu puțin înainte. Cele două denumiri, neobișnuit de lungi, diferă totuși în mod subtil și semnificativ. Românii bucovineni, conștienți de puterile lor limitate și de pericolul cotropirii de către alte seminții, contau în primul rând pe propria lor culturalizare care, în Austria, deschidea drumul spre puterea politică. În al doilea rând, cantonarea scrierilor literare exclusiv în limba română trebuia să le asigure păstrarea legăturii cu țara din care fuseseră smulși. Cu excepția câtorva personalități puternice, ca Dimitrie Onciul, Emanoil Grigorovitză sau Eusebiu Mandicevschi, care au păstrat totuși legături strânse și neîntrerupte cu cei de acasă, românii bucovineni n-au creat o diasporă cât de cât consistentă. Ei au atras, dimpotrivă, îndeosebi din Ardeal, atât intelectuali de nivelul lui Aron Pumnul, Valeriu Braniște, Gheorghe Bogdan-Duică, Sextil

* Citit de Dimitrie Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, în plenul Congresului al V-lea al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, Rădăuți, 8 septembrie 2001. Publicat în „7 zile bucovinene”, anul II, nr. 52, 4-10 octombrie 2001, p. 6.

Pușcariu sau doctorul Isidor Bodea, cât și multă populație rurală. Iar în lipsa unei figuri reprezentative incontestabile autohtone, îl adorau în anii antebelici pe Nicolae Iorga.

Odată cu terminarea Primului Război Mondial, cu revenirea voluntarilor din armata română, cu realipirea întregii Bucovine la România și victoria întregiștilor asupra autonomiștilor, Societatea a dus o existență ștearsă, țelurile ei fiind în mare măsură atinse, iar ceea ce mai rămăsese de făcut a revenit mai ales studențimii române, deci tineretului.

Renașterea Societății, în 1991, sub vechiul ei nume, după aproape o jumătate de secol de la interdicție, a avut loc în condiții profund diferite de cele existente la nașterea ei. Ea a fost opera unei nobile nostalgii, fără vreo încercare de a-i preciza menirea și metodică, care ar fi putut să-i îndrume de la bun început activitatea. Aceasta nu este o imputare, ci o constatare.

Principala deosebire față de trecut o constituie și astăzi existența unei diaspore puternice a intelectualității bucovinene, răspândită peste toată suprafața țării, dând naștere la numeroase filiale, unele foarte puternice. Nu trebuie uitată nici distrugerea planificată, prin deportare, a unei părți importante a țărănimii din nordul înstrăinat al Bucovinei.

Pe de altă parte, oficial, Bucovina nu mai există nici de o parte, nici de cealaltă a liniei care o sfâșie. Titlul Societății nu ne dezvăluie dacă ea include în preocupările sale sau îi abandonează pe românii și pe așa-ziii moldoveni din regiunea Cernăuți a Ucrainei. Or astăzi, tocmai aceștia sunt aceia care au cel mai mult nevoie de sprijin literar și cultural pentru menținerea lor în cadrul etniei din care fac parte.

În orice caz, filialele își desfășoară activitatea în împrejurări și medii foarte variate și fiecare procedează nestingherit de organele de conducere ale Societății, așa cum crede că este mai bine și mai eficace. Astfel, sub conducerea energică a colonelului Galan, puternica filială din București reamintește regulat bucovinenilor și autorităților centrale de momentele de glorie și de suferințe, de realizările oamenilor de vază și problemele comunității bucovinene românești. Brașovul ne întrunește pentru a marca unitatea neamului. Din acele regiuni ale Transilvaniei în care persistă înfruntări etnice, vin în nordul Bucovinei contribuții materiale, ca simboluri ale solidarității. Chișinăul își pune instituțiile sale educative și publicistice la dispoziția bucovinenilor la ananghie. Dar, mai în toate cazurile, diaspora este foarte îmbătrânită și în câțiva ani forța lor va scădea spectacular din lipsa de aflux tineresc. La Rădăuți se înregistrează progrese apreciabile: Societatea are un sediu cu sală de conferințe și bibliotecă; Universitatea de vară se ține cu regularitate și oferă membrilor tineri ocazia de a-și manifesta talentele și pregătirea; prin revista „Septentrion” și prin retipărirea câtorva cărți de valoare perenă se desfășoară o activitate publicistică, care lipsește în celelalte filiale din țară, realizând acel tip de monumente care, după Vergiliu, supraviețuiesc.

Dar, dar... dihonnia conflictelor și manipularilor, care începuse să-și arate colții și acum doi ani, dă semne de reparație ce ajung până la mine în relativa mea izolare. Mă tem că multe critici reciproce vor fi numai o mască pentru satisfacerea unor interese sau orgolii personale. În lipsa unei precizări clare a menirii Societății

noastre, ele vor putea folosi nu numai drept trambulină pentru stimularea carierei politice a unor vechi ambițioși ajunși la capătul resurselor, ci și inamicilor neamului nostru, drept dovadă a nevolniciei noastre.

Se resimte, ca și în trecut, lipsa unei personalități cu suficientă autoritate politică și morală, și cu suficientă înțelepciune, care să reorganizeze Societatea noastră, scoțându-o din poziția ei absurdă de teren de luptă sinucigașă.

În încheiere aș vrea să constat și să sugerez următoarele:

– Bucovina noastră nu are nevoie să ceară nici un ajutor. Ea trebuie să construiască, pentru a putea ajuta la nevoie pe plan cultural și literar pe conaționali noștri. Ea se mândrește cu menținerea, peste toate vicisitudinile vremii, a culturii. În ea mai conviețuiesc, spre mirarea celor mai iluștri etnologi și sociologi ai lumii, tradiții milenare încadrate organic într-o civilizație modernă, bazată pe o țărâtime cultivată. Personal cred că acesta este terenul esențial pe care ar trebui să activeze cu fervoare și sensibilitate o Societate pentru Cultura și Literatura Română, în Bucovina toată. Un program de lucru adecvat acestui scop ar trebui elaborat de un grup restrâns de oameni maturi, ancorați în centrul ținutului rural, folosindu-se și de consultarea unor oameni vârstnici experimentați, dar fără să admită amestecul lor la luarea deciziilor;

– filialele să-și elaboreze autonom programele lor de activitate, fără amestecul amănunțit al conducerii Societății, dar și fără să încerce să-și impună punctul lor de vedere conducerii centrale și altor filiale, prin mijloace și manevre de tip electoral. Așa au procedat în 1861 românii din Transilvania, când au creat, odată cu ASTRA, încă două Asociațiuni similare, la Arad și în Maramureș, evitând cu succes conflicte ce ar fi putut izbucni din motive confesionale;

– cât privește finanțarea activității sale centrale, Societatea s-ar putea înfrupta din izvorul tot mai bogat al turismului și al bogățiilor naturale ale munților;

– ea se poate bucura de colaborarea valoroasă a Centrului de Studii „Bucovina” de la Rădăuți al Academiei Române;

– grija principală a promovării în Bucovina a culturii tehnico-științifice este de pe acum în seama Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, care ar trebui să-și impună ca țel să devină echivalentul Universității cernăuțene, ba s-o și întrecă;

– bogăția bibliotecilor, arhivelor, muzeelor din Suceava, acumulările de știință și experiență a asociațiilor culturale din acest oraș, bogățiile etnologice, artistice și istorice ale ținuturilor Rădăuților, ca și cele din fostul Ocol al Câmpulungului și din ținutul Dornelor ar trebui să-și integreze forțele, să nu le irosească în conflicte iscate din gelozie sau ambiții deșarte și, vai, atât de trecătoare.

Iată, în sfârșit, mesajul meu: Să vă lumineze și să vă ajute Dumnezeu!

București, 5 septembrie 2001

III.3. CUVÂNT ROSTIT LA 24 NOIEMBRIE 1992 LA INAGURAREA, LA BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE, A EXPOZIȚIEI BUCOVINA. 1918-1992

Doamnelor și domnilor,

Păstrătoare a unui tezaur inestimabil de documente ce reflectă trecutul țării noastre și al poporului ei, Biblioteca Academiei Române oferă, în modestul local de care dispune în acest scop, o expoziție dedicată Bucovinei, folosind o mică parte, cu grijă selecționată de dl. Radu Economu și de dl. Stratan, de la Biblioteca Academiei, din bogatele ei fonduri.

Mica expoziție face parte din manifestările organizate în cadrul „unii Bucovinei” de către Filiala din București a Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, între 27 octombrie și 28 noiembrie a. c. Ea se adresează aceluși simț, văzul care, chiar dacă nu este cel mai evocator, aduce totuși, în nodul cel mai pregnant, imagini și evenimente trecute și prezente din acest fragment al Țării de Sus a Moldovei în fața ochilor celor ce o iubesc. Expoziția îi va face pe cei bătrâni să re trăiască istoria zbuciumată, marcată alternativ de bucurie și tristețe, a Bucovinei. Cei tineri vor afla, poate pentru prima oară, lucruri pe care nu le știau sau de care auziseră doar vorbindu-se. La cei dintâi, privirea exponatelor va trezi amintiri nostalgice; la cei din urmă curiozitate și admirație. Dar pe toți îi va duce gândul la oamenii admirabili care au făcut din Bucovina cea ce a fost și va rămâne mereu.

Intrând ieri în încăperea în care ne aflăm acum, am simțit cum se repetă acea senzație pe care nu numai noi bucovinenii, ci toți românii și chiar străinii, ori de unde ar veni, o au ori de câte ori calcă pe pământul Bucovinei: un simțămînt de armonie între om și natură, între individ și societate, între util și frumos, între trecut și prezent. Cum și de ce s-a născut această stare de armonie tocmai în extrenitatea de miazănoapte a Moldovei poate fi discutat îndelung. Dar senzației pe care o declanșează privirea peisajului și a oamenilor Bucovinei în sufletul celor ce o vizitează îi putem găsi cu greu un echivalent, poate doar în japonezul *wa*, intraductibil ca și *dorul* nostru.

Mica expoziție reușește să transmită, ce-i drept puțin atenuată, aceeași senzație de armonie și echilibru. Sunt sigur că cei ce vor parcurge expoziția cu sufletul deschis, vor pleca de aici îmbogați și însenați în ființa lor.

III.4. SESIUNEA COMEMORATIVĂ VASILE PÂRVAN – CUVÂNT DE SALUT*

Îmi revine neașteptata onoare de a saluta, din partea conducerii Academiei Române, pe participanții la „Sesiunea comemorativă Vasile Pârvan”, organizată de Institutul de Arheologie din București al Academiei, cu ocazia împlinirii a 110 ani de la naștere și 65 de ani de la dispariția marelui învățat.

Sunt fericit să pot citi în fața Domniilor Voastre hotărârea Biroului Prezidiului Academiei Române din 30 octombrie 1992 adresată Secției de Științe Istorice și Arheologie:

„Vă facem cunoscut că, în ședința din 30 octombrie 1992, Biroul Prezidiului Academiei Române a analizat propunerea Institutului de Arheologie referitoare la titulatura sa și a hotărât ca institutul să aibă titulatura „Institutul de Arheologie «Vasile Pârvan»” și, separat, Muzeul Național de Antichități al Institutului”.

Fie-mi permis ca, înainte de a da ascultare istoricilor și arheologilor care vor evoca în fața celor prezenți personalitatea lui Vasile Pârvan, să rostesc câteva scurte gânduri, ca unul ce nu-i poate aprecia opera de specialitate, dar îi cunoaște, desigur superficial, unele din scrierile pe care activitatea de restituție a profesorului Alexandru Zub ni le-a pus din nou sub ochi la începutul precedentului deceniu, fără a admite știrbirea textului cu un singur cuvânt.

Pentru noi, cei ce nu am răspuns la chemarea muzei Clio, scrierile lui Vasile Pârvan sunt izvor de învățătură și de încântare. *Memorialele*, citite acum 65 de ani, când eram foarte tânăr, între elegantele coperte ale editurii „Cultura Națională”, n-au îmbătrânit nici astăzi, căci patetismul lor nu cade niciodată în trivial sau în ridicol.

Predicile sale morale, modelate adeseori după predica de pe munte a lui Iisus, nu plictisesc și surprind prin îndrăzneala și profunzimea lor, atunci când spune, de pildă: „Feriți-vă cei care nu-și irosesc viața, căci o alta nu e” sau „Feriți-vă cei ce se îndoiesc, căci aceia vor afla adevărul”.

Cei interesați în făurirea unui sistem educațional potrivit națiunii române cred că ar putea citi cu folos considerațiile respective din eseul său intitulat *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, în care critică copierea sistemelor școlare ale țărilor occidentale, recomandând ca școala noastră să pornească „de la realitatea etnopsihologică a sufletului nostru național și ramificată după scopurile sociale specifice evoluției noastre actuale”.

Încă din tinerețe, discutând importanța studiilor istorice monografice care stau la temelia elaborării unei istorii generale, Vasile Pârvan apelează la „pătrunderea psihologică și la forța divinatorie a istoricului”. Și cum să nu te încrezi în pătrunderea psihologică și forța sa divinatorie când, la numai câteva luni

* Cuvânt de salut la „Sesiunea comemorativă Vasile Pârvan”, Institutul de Arheologie – București, 27 noiembrie 1992. Publicat în „Studii și cercetări de arheologie”, București, vol. 44, nr. 1, p. 3–4, 1993.

de la revoluția din octombrie 1917, poate scrie în chip de concluzie pentru viitor: „Ideile de autoritate, de ierarhie, de circulație a elitelor în lăuntru democrației, idei cari, toate, nu sunt decât o manifestare a tendințelor oligarhice de organizare a democrației, amenință atât individual cât și social ideea de libertate. În adevăr, cel mai desăvârșit colectivism nu poate împiedica, ba dimpotrivă, este nevoit să creeze pentru conducerea societății comuniste care va lua locul societății capitaliste actuale, o nouă aristocrație, încă mai tiranică decât cea a statului actual, întrucât, ne mai existând clase sociale deosebite și deci partide politice deosebite, nu va mai fi nici o înfrânare și nici un control al autorității conducătoare care, încă în plus, va avea și pretenția – absolut necorespunzătoare realității – de a lucra, adică de a porunci, în numele întregii societăți”.

Un an mai târziu, în lecția de deschidere a cursului de istorie antică la Universitatea din Cluj, în noiembrie 1919, Pârvan vede, atât în capitalismul biruitor în Apus, cât și în socialismul biruitor în Răsărit – cel puțin ca experiență trecătoare politică (cum se exprimă el) – o primejdie mortală pentru inteligența creatoare „pentru că e fără putere fizică, pentru că e puțin numeroasă, pentru că e supărătoare în cererile ei de sacrificiu, nerentabilă”. Nu pot să nu fac aici o paralelă cu desființarea Institutului de Matematică al Academiei de către Ceaușești și părerea domnului Stolojan că toate institutele de cercetare, și în particular cel de matematică, sunt „inutile pentru societate și economie”. Nu cred să fi avut altă părere despre arheologie!

Sunt multe de învățat de la Vasile Pârvan în afara operei sale de istoric și arheolog. Am impresia că o analiză amănunțită a scrierilor sale colaterale s-ar dovedi utilă și atrăgătoare.

III.5. ACADEMIA ROMÂNĂ ÎN PREAJMA CELOR 125 DE ANI DE EXISTENȚĂ*

La 1 aprilie 1866 se înființează la București, prin Decret, Societatea Literară Română. După cum îi spune și numele, în compoziția ei intră oameni de cultură, literați, istorici, filologi, ale căror preocupări principale erau dezvoltarea unei limbi românești unitare și aprofundarea studiului istoriei neamului românesc. Având în vedere acest țel, în condițiile politice ale vremii, membrii Societății au fost recrutați din toate teritoriile locuite de români și anume: șapte din vechea Românie, câte trei din Transilvania și Basarabia și câte doi din Banat, Bucovina, Maramureș și Macedonia.

Un an mai târziu, Societatea își modifică denumirea în Societatea Academică Română, organizată în trei secții: literară – filologică, istorică – arheologică și științifică, fiecare cu câte 12 membri titulari, un număr nespecificat de membri de onoare și corespondenți. Această schemă de organizare se va menține până în anul 1948, după ce, în 1879, Societatea își schimbase din nou numele în Academia Română și devenise instituție națională autonomă, dotată de la buget cu 30 000 lei aur anual și dispunând, în plus, de propriul ei patrimoniu, provenit din donații generoase. Domeniul ei de activitate era extins asupra studiului limbii, al literaturii și istoriei naționale, precum și al științei și al artelor.

În decursul frământatei istorii a României din ultimii 125 de ani, multe s-au schimbat, ba într-un sens, ba în altul, dar, cum voi arăta mai jos, în ciuda celor mai diverse presiuni, Academia Română, chiar și sub alte denumiri, nu și-a îngustat această largă sferă de preocupări. Realizarea unității naționale i-a schimbat dimensiunile, iar realizarea unității limbii și modernizarea politică, economică și tehnică a țării au determinat până la urmă o structurare în 12 secții și acordarea unor ponderi crescute științelor naturii și tehnicii.

Voi analiza în cele ce urmează mai ales evoluția Academiei Române din punctul de vedere al contribuției ei la cultivarea cercetării științifice în domeniul științelor exacte și al tehnicii. Îmi voi permite să includ în acest domeniu larg și una dintre științele care, deși considerată de obicei drept făcând parte din sfera umanistă, este sau vrea să fie o știință exactă și anume economia, precum și o îndeletnicire creatoare, în care arta și tehnica nu pot fi departajate, cum este arhitectura.

Știința pătrunde efectiv în Societatea Academică Română în anii 1871 și 1872, sub forma unui detașament de șoc compus din 6 medici (A. Cihac, I. Cihac, G. Cuciureanu, A. Fătu, G. Polizu și I. Szabo) și un economist (P. S. Aurelian). Dar lucrurile se opresc aici până în 1879, când, odată cu organizarea Academiei Române și la insistențele doctorului Fătu, celor 7 oameni de știință menționați mai

* Articol publicat în „Memoriile Secției de științe istorice”, II. *Contribuții la istoria Academiei*, seria IV, tomul XV, 1990, p. 155–161.

sus și unui geolog (Gr. Ștefănescu), ales între timp în 1876, li se alătură alți 5 savanți de diferite specialități: Iacob Felix – igienist; Em. Bacaloglu – fizician; P. Poni și N. Teclu – chimiști, și Dimitrie Brândză – botanist.

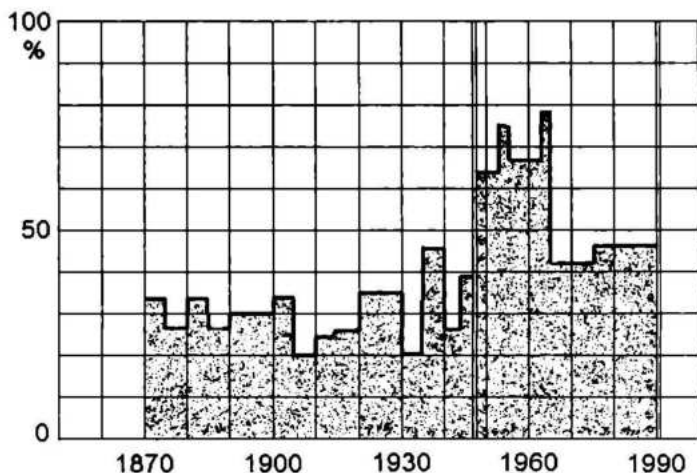
În graficul din Figura 1 am prezentat proporția de oameni de știință aleși în Academia Română, mediată pe intervale de câte 5 ani, luând în considerare atât membri titulari, cât și cei de onoare și corespondenți, dar nu și pe străini, numeroși și ei. Se vede că, în urma structurii numerice rigide a secțiilor, acest raport se plasa undeva în jurul a 30 la sută.

Minimul din jurul anilor 1910–1920 este consecința pregătirii ideologice a națiunii române polarizate către realizarea unității ei politice, precum și a unor numeroase alegeri de fețe bisericești proeminente, ca membri de onoare ai Academiei.

Fluctuațiile neobișnuit de puternice dintre anii 1935 și 1946 reflectă fidel frământările politice interne din țară, trecerea prin anii războiului și lupta pentru instaurarea regimului comunist, sub presiunea Uniunii Sovietice. Aceste fluctuații induse din afara instituției arată prea bine că Academia Română nu poate fi nicidecum Turnul de Fildeș, în care învățații să fie complet ecranati de evenimentele ce se desfășoară în societatea a cărei spiritualitate vrea să o reprezinte la cel mai înalt și caracteristic nivel.

Figura 1

Proporția de oameni de știință aleși în Academia Română, mediată pe intervale de câte 5 ani. Sunt luați în considerare membrii titulari, de onoare și corespondenți, fără cei străini

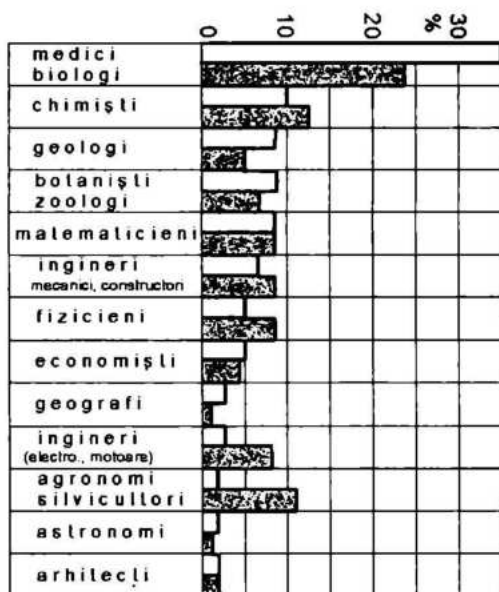
Trebuie să amintesc de asemenea, că structura rigidă a Academiei Române în ceea ce privește numărul maxim de membri ai Secției științifice, în ciuda creșterii puternice a populației țării după Primul Război Mondial și a înmulțirii și dezvoltării instituțiilor de învățământ superior și a întreprinderilor industriale, a creat o tensiune puternică printre oamenii de știință și tehnicienii țării, care se simțeau insuficient reprezentați în această instituție de consacrare.

Înființarea, în 1935, a unei Academii de Științe din România și aflulul puternic către această nouă instituție au fost o consecință a acestei contradicții dintre tradiție și realitate. Aș ilustra această divergență prin faptul că, în anul 1945, în Secția științifică a Academiei Române nu se mai găsea nici un fizician membru titular și numai un singur membru corespondent ales în 1916 (profesor Dragomir Hurmuzescu), dintr-un total de 12 membrii titulari, 10 membri de onoare români – oameni de știință – și 20 membri corespondenți. În alegerile la Academia Română din 1946, ultimele înainte de desființarea ei de către regimul comunist, a intrat ca membru titular Horia Hulubei, după o absență de 24 de ani a vreunui fizician printre titularii Secției științifice. Desființarea Academiei Române și reorganizarea ei, în 1948, sub regimul comunist, a pus capăt și existenței Academiei de Științe, în împrejurări pe care le voi expune imediat.

Încă un cuvânt despre repartiția pe specialități a membrilor aleși în cadrul Secției științifice a Academiei Române. Figura 2 reprezintă o histogramă care ilustrează situația mediată pe toate alegerile care au avut loc, pe de o parte între 1866–1946, pe de altă parte între 1948–1974. În primul interval de timp, medicii și biologii – greu de separat unii de alții – sunt urmați, în ordine scăzătoare, de chimiști, geologi, botaniști și zoologi, matematicieni și savanți de alte specialități. Merită o mențiune specială numărul relativ redus al economiștilor și îndeosebi al agronomilor și silvicultorilor, într-o țară în care agricultura constituia activitatea predominantă a locuitorilor săi, iar pădurea constituia una din marile ei bogății.

Figura 2

Repartiția pe specialități a membrilor aleși în cadrul Secției Științifice a Academiei Române. Histograma ilustrează situația mediată pe toate alegerile care au avut loc între 1866–1946 (zona albă) și între 1948–1974 (zona înnegrită)

Pe de o parte se manifestă, în această distribuție, tendința Academiei Române de a se orienta mai mult către aspectele fundamentale ale științei și tehnicii. Pe de altă parte, gradul de dezvoltare tehnică și structura economică a țării se reflectă în importanța dată problemelor social-medice, descoperirii și exploatării bogățiilor subsolului țării, dezvoltării urbane prin construcții și industrie bazate pe mecanică și termotehnică. Dimpotrivă, marea proprietate agricolă și silvică se bizuiau mai mult pe aspectul cantitativ al producției, decât pe cel al exploatării eficiente, de unde dezinteresul pentru agronomie și silvicultură.

Anul 1948 aduce cu sine o reorganizare brutală a Academiei Române. Ea își pierde autonomia, devine, sub numele de Academia Republicii Populare Române, instituție de stat, puternic politizată, supusă intereselor Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, favorizând expansiunea imperiului sovietic și dominația elementului slav, deci implicit ruperea noastră de Europa Occidentală, de originea noastră latină și legarea noastră de sistemul politic, economic și cultural sovietic, cu centrul la Moscova.

Nu este locul de a descrie aici cele ce s-au întâmplat cu Secția literară și cu cea istorică a vechii Academii Române, una din marile tragedii ale neamului. Mă voi rezuma în cele ce urmează doar la transformările suferite de Secția științifică.

O remarcă preliminară este totuși necesară. Prin ce argumente nu știu, participanții români la reorganizare au reușit să convingă organele politice să nu imite întru totul structura Academiei sovietice și să păstreze modelul vechi al Academiei Române, ca unic for suprem al spiritualității românești, cuprinzând atât aspectele cultural-umaniste, cât și cele științifice și tehnice. Această particularitate a Academiei R.P.R. (apoi R.S.R.) a contribuit esențial la reînvierea postrevoluționară a Academiei Române, cu misiunea și structura care i s-au acordat prin Decret-lege, la 6 ianuarie 1990, Academia R.P.R. nedevenind chiar o Academie de științe de tip sovietic.

În schimb, reorganizarea a adus, pentru secțiile științifice și tehnice ale Academiei R.P.R. unele elemente pozitive imitate după Academia de Științe din U.R.S.S.

În primul rând, a crescut cam la dublu ponderea membrilor acestei secții, față de totalul numărului membrilor Academiei (vezi Figura 1). Până în 1965, alegerile se desfășurau la intervale de aproximativ 5 ani. De la bun început, din 1948, consacrarea legată de obținerea titlului de membru al secțiilor științifice și tehnice ale Academiei avea o coloratură politică mai puțin accentuată decât în secțiile cu profil umanist, social și artistic, deși, firește, așa-zisele „alegeri” erau făcute de fapt de către Partidul Comunist, dintre persoanele propuse de secții sau „sugerate” acestora. Criteriul politic de selecție a slăbit totuși din ce în ce în competiția cu competența profesională, până inclusiv la alegerile efectuate în 1963 și 1965, când Academia avea drept președinte pe academicianul Ilie Murgulescu, reflectând astfel atmosfera de destindere politică a momentului.

În al doilea rând, Academia a fost înzestrată de stat cu o rețea de institute de cercetare, dintre care 69% cu caracter fundamental științific sau tehnic. Puse de cele mai multe ori sub conducerea unuia sau mai multor membri ai Academiei,

aceste instituții au crescut și au înflorit timp de 22 ani, creând școli de cercetare originale, bine apreciate în întreaga lume. Cercetătorii tineri s-au maturizat în aceste institute, formând la rândul lor numeroase școli de creație științifică cu renume în țară și peste hotare. Nu mă încumet să evidențiez aici pe unii dintre ei în dauna altora. Numele celor mai vârstnici le găsiți în dicționarele noastre de personalități sau enciclopedice. Din păcate, cele ale tinerilor apar mai ales în revistele de referate internaționale. În orice caz, ridicarea potențialului de creație științifică și tehnică al țării noastre până în anul 1970, când și-a atins apogeul, este fără îndoială opera colectivă cea mai valoroasă a academicienilor români. Că rețeaua de institute de cercetare a Academiei și spiritul ei creator au constituit o operă durabilă, va rezulta în cele ce urmează.

Acestei epoci relativ luminoase i-a urmat una de distrugere sistematică a creației științifice și tehnice originale și implicit a Academiei. Numai un psihiatru ar putea să explice, eventual, înverșunarea cu care, începând cu 1970, Elena Ceaușescu a pornit la distrugerea a ceea ce crease pe tărâm academic Partidul Comunist, ale cărui frâne le concentra tot mai mult în mâinile ei.

Primele semne ale alienării soților Ceaușescu le-am putut observa în cursul unei recepții oferite cu ocazia centenarului Academiei, în septembrie 1966. Li s-au oferit micile gustări de pe alte platouri decât cele destinate membrilor Academiei. Le-au consumat în spatele unei măsuțe, apoi, cei prezenți au defilat în fața celor doi, care le întindeau grațios mâna peste măsuță, după care au dispărut pentru câteva minute ca să se dezinfeceteze. Apoi au revenit printre noi, ciocnind cu câțiva oameni mai importanți o cupă de șampanie. Am înțeles că atunci se născuse pofta Elenei Ceaușescu de a face parte din această instituție, pentru a o putea domina apoi. Calea intrării în Academie îi era barată de academicianul Ilie Murgulescu, președintele Academiei. L-a înlăturat la alegerile din același an, înlocuindu-l cu academicianul Miron Nicolescu, mai maleabil. În 1970 a constituit, mai întâi din oameni de știință, un Consiliu Național pentru Știință și Tehnică. În dosul acestui paravan profesional a luat naștere un aparat birocratic puternic și obedient. Natura și rolul său sunt definite într-un *Dicționar de personalități românești ale Științelor Naturii și Tehnicii* (1982): „Organ de partid și de stat însărcinat cu aplicarea politicii P.C.R. în domeniul cercetării științifice, dezvoltării tehnologice și introducerea progresului tehnic”. Consiliul „conduce, organizează și îndrumă activitatea institutelor centrale și a Academiei de științe, cuprinzând cele peste 200 de unități din rețeaua de cercetare a țării, cooperarea acestora cu învățământul și producția”.

Falimentul politicii de dirijare centralizată a cercetării a fost prea evident pentru a mai merita un comentariu. Pentru Academie, subordonarea față de C.N.Ș.T. a însemnat pierderea tuturor institutelor de cercetare, a oricărui grad de autonomie, reducerea aparatului ei funcțional la 7 salariați, incluzând portarul și personalul de serviciu, umilirea membrilor ei, fiind trecuți la loc de frunte printre cei ce realizau venituri ilicite, nedobândite prin muncă.

Totuși, Academia și-a continuat activitatea, mai ales prin muncă voluntară, neremunerată, în cadrul acordurilor de colaborare cu instituțiile echivalente din Est

și Vest, a schimburilor de cercetări cu străinătatea, precum și prin organizarea unor manifestări științifice cu participare internă și internațională.

Din 1966 până în 1990, contrar prevederilor statutare ale Academiei R.S.R., alegeri de noi membri nu s-au mai ținut decât cu unele excepții. Una a fost în 1974, pentru a servi drept paravan la intrarea în Academie a Elenei Ceaușescu. Alte două adunări generale, convocate ad-hoc, au avut drept scop „alegera” lui Ștefan Voitec și a lui Nicolae Ceaușescu. După 1974, adunări generale s-au ținut numai cu aprobarea C.N.Ș.T.-ului și, din această cauză, la intervale regulate.

În acest regim, Academia era condamnată la moarte biologică și la o activitate cvazisubterană, dirijată de președintele Academiei, academicianul Radu Voinea, cu sprijinul clandestin al unora dintre conducătorii C.N.Ș.T., prin inducerea în eroare, pe cât era posibil, a președintei aceste instituții. Vârsta medie a membrilor Academiei ajunsese, în 1989, la 76 de ani; între timp, durata medie a vieții scăzuse în România apreciabil sub 70 de ani.

Revoluția din decembrie 1989 a zdruncinat structurile vechiului regim comunist. Unul din primele acte normative ale noului guvern, Decretul-lege nr. 4/6 ianuarie 1990, a reînființat Academia Română care, în calitatea ei de cel mai înalt for științific și cultural al țării, va funcționa autonom, fiind finanțată de la bugetul de stat. I se reda dreptul de a avea în subordine unități științifice de cercetări fundamentale și avansate.

Din acest moment, sub o conducere aleasă prin vot secret de Adunarea Generală, Academia Română și-a acordat un nou statut, a preluat sau înființat în subordinea sa câteva zeci de institute de cercetare, a promovat o serie de membri corespondenți la gradul de membri titulari, a ales noi membri corespondenți, și-a precizat obiectivele de cercetare imediate și de perspectivă, a reîncorporat membri eliminați în 1948, a ales membri post-mortem și străini, a organizat sau a participat la organizarea a numeroase manifestări științifice cu caracter profesional sau comemorativ, a reluat legăturile rupte cu o serie de instituții internaționale și străine, pe scurt și-a reluat activitatea normală într-un proces continuu.

În fața acestei acțiuni stau multe piedici. Două dintre ele sunt determinante.

Una este, desigur, starea economică precară a țării, care limitează sever posibilitățile ei financiare pe planul investițiilor, procurării de materiale atât de necesare cercetărilor experimentale și documentării

Cealaltă își are originea în definiția dată de Elena Ceaușescu cercetării fundamentale: este acea cercetare care rezolvă problemele fundamentale ale țării.

Acest punct de vedere miop este, conștient sau subconștient, împărtășit până astăzi de mulți dintre cei care au un cuvânt hotărâtor de spus cu privire la viitorul cercetării fundamentale și avansate. Planificarea ei rigidă nu a dus niciodată la vreo descoperire importantă; de aceea, descentralizarea și autonomia institutelor Academiei Române, în particular, și a tuturor unităților de cercetare, în general, rămâne cheia unei eficiențe sporite a cercetării românești.

Aș vrea să închei, exprimându-mi convingerea că, după ce își va fi completat rândurile într-un viitor apropiat, Academia Română va putea afirma despre cercetătorii ei, ceea ce spunea Descartes despre sprijinul necesar cercetării din

partea societății și despre sine însuși în ultimele pasaje ale *Discursului despre metodă*: „Dacă ar exista pe lume cineva care [...] să fie în stare să descopere lucrurile cele mai însemnate și mai utile publicului, și în acest scop ceilalți oameni s-ar strădui să-l ajute, nu cred că l-ar putea ajuta altfel decât furnizându-i fondurile pentru experiențele de care ar avea nevoie și evitând să fie inoportunat în timpul său liber. Dar pe lângă faptul că nu mă încumet să promit din partea mea lucruri extraordinare, nici nu-mi închipui că publicul s-ar interesa mult de planurile mele, dar nu am suflet atât de josnic încât să vreau să accept de la oricine vreo favoare despre care s-ar putea crede că nu am meritat-o”.

**IV. COMENTARIILE ORIGINALE
LA UNELE DOCUMENTE TRADUSE
ȘI EDITATE BILINGV DE AUTORUL
CĂRȚII PREZENTE**

INTRODUCERE

Documentele privitoare la Bucovina, majoritatea în limba germană, de a căror traducere m-am ocupat, sunt desigur vechi în raport cu istoria Bucovinei, care începe târziu, abia odată cu ocuparea în 1775 de către Imperiul Habsburgic, a Moldovei de Sus. În acea perioadă capătă granițe și un nume, care s-a păstrat până astăzi, deși acea Bucovină nu mai există.

Prin traducerea lor, am vrut să ușurez cititorilor interesați de trecutul și viitorul Bucovinei – făcând uz de calitatea mea de intelectual bucovinean bătrân, născut încă pe vremea împăratului Franz Joseph și de foarte bun cunoscător al limbii germane – accesul la documentele scrise într-o germană mai mult sau mai puțin corectă și în limbajul oficial austriac de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, texte tipărite cu litere gotice.

Prin editarea bilingvă a documentelor am vrut să pun la dispoziția cititorilor o ediție științifică integrală, destinată a fi instrument de lucru pentru cercetările viitoare.

Recomand cu căldură citirea acestor documente pentru actualitatea anumitor teme și situații, pentru similitudinea cu ceea ce am trăit și trăim în perioada tranziției „originale” a României de la comunism înapoi spre capitalism. Nu mai puțin, pentru a deveni conștienți de vechimea, originea, cauzele unor neajunsuri ale societății, de care ne lovim și astăzi. La fel și pentru modul lucid de analiză economică și socială făcut de autoritățile austriece situației găsite în regiunea anexată și pentru soluțiile propuse la vremea aceea, unele valabile și în prezent.

Gândesc chiar că, dacă cei ce ne conduc destinele azi ar alege într-un moment de răgaz să se aplece cu răbdare, interes și bună credință asupra acestor documente, ar găsi în ele material de reflecție, inspirație și dezbateri, soluții spre folosul obștesc. Ar găsi material de reflecție privind consecințele neplăcute și ulterior de nerezolvat ale unor măsuri negândite până la capăt sau luate numai din interes personal și de moment.

Mărturisesc în acest sens că, auzind ocazional pe domnul Ion Iliescu, fost președinte al României, prezent la lansarea unor cărți între care și cartea mea cu documente, *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, plângându-se de greutatea ridicată de reforma în agricultură după 1989, l-am asigurat că va găsi soluția în carte. Bănuiesc însă că nu a luat în serios spusele mele sau nu și-a putut permite răgazul să o citească.

Într-adevăr, majoritatea acestor documente se referă tot la o perioadă de tranziție social-economică, și anume, de la o economie pastorală primitivă la o economie agrară, de la o societate feudală, la una bazată pe proprietatea privată; de trecere a părții de nord a Principatului Moldovei de sub administrația moldovenească în administrația austriacă, din sfera de influență orientală turco-fanariotă, în sfera de influență occidentală, europeană. De la „dezordinea care domnea în acest ținut în toate modurile de guvernare” (economică, politică) și „absența oricărui interes pentru problemele obștești”, la o lume organizată, bazată

pe legi scrise, bine definite și respectate, preocupată de dezvoltarea economică și morală a întregii societăți.

În capitolul de față au fost incluse doar comentariile traducătorului la fiecare dintre documente. Alăturate traducerii respective, ele își au rostul lor, dar pot fi și studii de sine stătătoare. Comentariile subliniază, între altele, nu numai actualitatea problemelor și a fenomenelor social-politice reflectate în documente, dar și generalitatea lor, ori de câte ori există analogii între situații întâlnite în epoci diferite.

Sper ca redactarea comentariilor să fie suficient de captivantă pentru a forma cititorului nu numai o imagine corectă și completă asupra conținutului sau a interesului prezentat de document și a situații acestuia în contextul istoric, dar să-l și ispitească la citirea documentului însuși.

Primele cinci din documentele enumerate în cuprins se regăsesc în cartea *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, apărută în 1998 la editura Academiei Române. Următoarele trei au apărut în revista „Analele Bucovinei”, numerele 1/2003 și 2/1999, respectiv în cartea *Recentele călătorii ale lui Hacquet în anii 1778 și 1779 prin Munții Dacici și Sarmatici sau Carpații Nordici*, editura „Septentrion”, Rădăuți, 2002 – toate editate de Centrul de Studii „Bucovina” al Academiei Române. Documentele acestea se referă la perioada 1775–1790, cu excepția *Scurtelor observații asupra Bucovinei* de I. Budai-Deleanu, din 1803, care se ocupă de analiza stării Bucovinei după alipirea ei la Galiția și de consecințele negative ale reformelor propuse de Splény.

Menționăm că referitor la primul dintre documente, și anume *Descrierea districtului bucovinean* de general G. Splény, sunt prezentate două comentarii. Primul are un caracter mai general și este cel apărut în cartea menționată. Al doilea reprezintă o comunicare prezentată anterior la Conferința internațională *Bucovina 1775–1862*, Rădăuți, 1996 și analizează modul de interpretare a aceluiași document în ediția bilingvă ucraineană-germană, de fapt numai o traducere parțială a acestuia.

Al 9-lea și ultimul din lista de documente – scris în limba germană de Aurel Onciul, deputat român din Bucovina și a cărui traducere a fost publicată în „Analele Bucovinei” 2/2003, la cererea cititorilor, după apariția în anul 2000 a comentariului meu reprodus aici – se leagă numai tangențial de problemele românilor din Bucovina în perioada de la începutul Primului Război Mondial. El se referă aproape exclusiv la acordarea drepturilor convenite românilor din Ungaria și Transilvania. Acest document este însă interesant din două motive: în primul rând permite compararea regimului politic, juridic și cultural al românilor din regatul Ungariei cu cel din Austria cisleithană (care depindeau direct de administrația austriacă), și în al doilea rând permite analiza amănunțită a opiniilor și acțiunilor, adesea contradictorii, ale politicianului bucovinean controversat care a fost Aurel Onciul.

IV.1. DESCRIEREA DISTRICTULUI BUCOVINEAN DE GENERAL GABRIEL SPLÉNY VON MIHÁLDY (1775)

(*BESCHREIBUNG DES BUKOVINER DISTRICTS VON GENERAL
GABRIEL SPLÉNY VON MIHÁLDY (1775)*)

IV.1.1. COMENTARIU GENERAL^{*}

NOTĂ EDITORIALĂ

Descrierea districtului bucovinean, a comandatului trupelor de ocupație austriece și apoi administrator militar al Bucovinei, general-maior Gabriel baron Splény von Mihálydy, a fost încheiată între 14 august și 16 septembrie 1775, adică după o ședere a acestuia de cel mult un an la Cernăuți, fiind astfel primul document scris de un străin, actor și martor al ocupării de către Imperiul Habsburgic a nord-vestului Moldovei de Sus.

Meritul editării primei lucrări a acestui *Memoriu* adresat celor doi coregenți ai Austriei, împărăteasa Maria Thereza și împăratul Iosif al II-lea, îi revine custodelui Bibliotecii Universității din Cernăuți, dr. Johann Polek. Textul de 167 de pagini a fost tipărit în volum la Cernăuți, în 1893, după manuscrisul aflat în Arhiva de Război de la Viena, fiind prevăzut în plus cu o scurtă *Prefață*, care se referă la descoperirea și editarea *Memoriului*, o introducere mai amplă, în care editorul prezintă biografia destul de amănunțită a autorului, o *Posifață*, în care se actualizează anumite date privitoare la dimensiunile, localitățile și populația Bucovinei după retragerea parțială a trupelor austriece, impusă de rectificarea definitivă a graniței austro-moldave prin tratatul austro-turc de la Balamutca din 2 iunie 1776, și cu numeroase note de subsol ale editorului. În cartea lui Polek se mai găsesc o serie de observații anonime la *Memoriul* generalului Splény, scrise pe o copie a manuscrisului original din altă arhivă vieneză.

Aceste observații sunt atribuite de Polek, într-o notă de subsol, pe baza unor argumente plauzibile, secretarului aulic von Jenisch – participant activ, ca bun cunoscător al limbii turce, la trasarea definitivă a graniței austro-moldave – care se pare că a înaintat și el un *Raport* asupra șederii sale în Bucovina.

Din motive ușor de bănuț, *Memoriul* lui Splény n-a ajuns la cei doi monarhi în forma originală.

În primul rând, *Memoriul* include detalii ca, de pildă, cele privind traseul graniței austro-moldave, care nu puteau interesa sferile decizionale de la nivelul Curții imperiale. În al doilea rând, limba de Curte nu era nicidecum germana, ci

^{*} Publicat în lucrarea *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă, îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefată de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 10–13; 220–230.

franceza. În al treilea rând, limba germană a lui Splény, mai ales cea scrisă, era greu de înțeles și sensul deseori ambiguu. La această problemă vom reveni mai jos.

În continuare, aflăm din aceeași notă a lui Polek că ulterior s-a întocmit din *Memoriul* lui Splény și *Raportul* lui Jenisch – de altfel necunoscut – un extras comun, redactat în limba franceză, pe care îl publicăm în prezentul volum, ca al treilea document al epocii, sub formă bilingvă, francezo-română, precedat de o notă editorială.

Cum se va vedea, el aduce factual puține informații noi față de memoriul lui Splény, dar se remarcă prin numeroase și voluminoase note de subsol, care dovedesc o documentare serioasă, deși depășită în timp, a autorului extrasului dar și o mentalitate deosebită de aceea a lui Splény. Extrasul nu dezvăluie însă nici identitatea autorului său, nici motivul publicării sale atât de tardive, după 15 ani, într-o revistă de istorie, geografie și etnografie, care apărea la Leipzig.

Rămâne de asemenea neexplicat de ce extrasul se limitează exclusiv la prima parte din cele trei părți ale *Memoriului* lui Splény și că se încheie cu două fraze în limba germană, în care se promite publicarea în viitor a unui „apendice”, care va descrie schimbările efectuate în Bucovina în acești ani. Nu știm dacă un astfel de apendice a fost publicat ulterior anului 1790.

Mai trebuie să remarcăm că din textul *Memoriului* lui Splény, publicat de Polek în editura lui H. Pardini din Cernăuți, în 1893, lipsește o parte esențială, și anume *Tabela localităților și locuitorilor Bucovinei*, menționată în al. 65 al cap. 3 din partea I a *Memoriului*. Din cauza dimensiunilor mari ale *Tabelei*, care deținea cu mult formatul redus (10 × 15,5 cm) al cărțuliei de bază, ea a apărut abia un an mai târziu, în primul caiet al „Anuarului Muzeului Țării Bucovina” („Jahrbuch des Landesmuseums Bukovina”).

Având în vedere importanța acestui document și problemele ridicate de prezentarea bilingvă a *Tabelei* și ale alcătuirii a doi indici alfabetici, unul german-român, altul român-german, bazat pe documente contemporane cu întocnirea *Tabelei* lui Splény, am decis să o prezentăm aici, separată de *Memoriu*, ca al doilea document important din epoca răpirii Bucovinei, prefațând-o cu o *Notă editorială* proprie, însoțind-o cu cei doi *Indici alfabetici bilingvi*, alcătuiți îndeosebi pe baza denumirilor extrase din materialele *Recensământului Motlovei din 1774*, deci practic contemporan cu timpul alcătuirii *Tabelei* lui Splény, și adăugând acestor materiale un *Comentar* cu numeroase note ale traducătorului și alcătuitorului indicilor alfabetici bilingvi.

La numai cinci ani după Splény, un român, tânărul mare boier moldavean Vasile Balș, înaintează Curții vieneze, prin intermediul feldmareșalului Fadik, președintele Consiliului Aulic de Război, două memorii, dintre care cel mai amplu este formulat în numele „Stărilor reunite ale Bucovinei”, în calitatea sa de „bier și deputat al Bucovinei” („Bojar und Abgeordneter der Bukovina”). Titlul acestui *Memoriu* îl pastășează pe cel al lui Splény, dar restrânge spectrul preocupărilor. El a fost intitulat *Descrierea Bucovinei și a stărilor ei lăuntrice (Beschreibung der Bucovina und deren innern Verhältniss)*. Publicat pentru prima oară în limbă bilingvă germană-română, în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, 1996, p. 215-235.

noi îl reedităm, însoțit de un *Comentariu*, pentru a completa seria de patru documente importante privind înglobarea Moldovei de nord-vest în Imperiul Austriac, în forme accesibile cititorului român, împreună cu textele originale în limba germană.

Dacă asociem *Memoriul* lui Splény celorlalte trei documente amintite până acum, putem fi de acord cu istoricul austriac Ferdinand von Zieglauer, care afirmă, în scrierea sa din 1888: *Starea Bucovinei pe vremea ocupației austriece (Der Zustand der Bukowina zur Zeit der österreichischen Occupation)*, că aceste documente „se așază cu drept cuvânt la începutul istoriei țării, de când aceasta se găsește ca membră a unei structuri statale mari și formidabile, sub sceptrul dinastiei habsburgice”, adică între 1775 și 1918, când acest edificiu s-a prăbușit.

Citate din aceste documente, și în particular din *Memoriul* lui Splény, vor abunda în publicațiile privitoare la istoria Bucovinei, redactate în limba și spațiul austro-german.

Cu atât mai dificilă este abordarea *Memoriului* însuși pentru contemporanii noștri, necunoscători ai limbii oficiale austriece de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, mai ales fiindcă autorul *Memoriului*, în ciuda rangului său înalt în ierarhia militară, este departe de a stăpâni bine limba germană. În consecință, nu creează numai cuvinte inexistente în vocabularul german, oricum învechit pentru lectorul modern, dar recurge frecvent și la folosirea unor termeni latini și francezi din bagajul său cultural – prima ca limbă învățată la liceu, a doua ca limbă folosită în înalta societate și chiar la curtea imperială.

Altă dificultate o constituie raritatea ediției îngrijite de J. Polek. După câte știm, pe teritoriul României nu există decât un singur exemplar, donat de prof. Gheorghe Bogdan-Duică bibliotecii Institutului „Nicolae Iorga” al Academiei Române. Nici caracterele gotice folosite la tipar nu ușurează consultarea *Memoriului* pentru cititorul modern.

Nevoia traducerii *Memoriului* în limbile română și ucraineană ale celor două comunități etnice ce populează astăzi aproape singure fostul teritoriu moldovenesc, denumit Bucovina după ocuparea sa de către armata austriacă și înglobat efectiv, abia în 1862, ca Land (Țară) cu rang de ducat în partea austriacă a Imperiului Habsburgic, a fost resimțită puternic de intelectualii interesați de trecutul și viitorul Bucovinei, aflători de amândouă părțile graniței ce o taie acum în două fragmente incluse în state învecinate diferite.

Începutul l-a făcut Centrul de cercetare științifică de pe lângă Universitatea din Cernăuți, care a publicat în 1995 o ediție bilingvă ucraineană-germană, incompletă, a *Memoriului* editat de Polek în 1893. Este regretabil că ea nu reproduce decât prima din cele trei părți ale *Memoriului* și aceasta numai în partea germană. Din traducerea ucraineană mai sunt eliminate: prefața și introducerea lui Polek, notele sale de subsol și raportul preliminar al lui Splény, în care el dezvăluie planul întregii lucrări. Textul original al lui Splény arată clar că partea I se ocupă de forma de guvernare *precedentă* a districtului, deci ca parte integrantă a Moldovei, în timp ce abia părțile a II-a și a III-a dezvăluie schimbările care ar trebui să fie aplicate, după părerea sa, imediat, respectiv cu timpul, ceea ce mi se pare a fi cu mult mai interesant din punct de vedere istoric decât descrierea

structurii Moldovei sub regimul fanariot. Dispunând și de părțile a II-a și a III-a, atât cititorul german, cât și cel ucrainean ar fi aflat intențiile de viitor ale Austriei înseși, chiar dacă lucrurile n-au evoluat exact așa cum le-a propus Splény, dar – cum spune v. Zieglauer în lucrarea sus citată – „Splény a aprins flacăra în lumina căreia s-au conturat drumurile pe care au pășit urmașii”. Amuzant este faptul că editorii ucraineni elimină și fraza finală a capitolului al patrulea, care sună astfel: „De altfel identitatea religiei face ca (națiunea) să-i simpatizeze mai mult pe ruși, în ciuda celor suferite din partea lor în ultimul război”.

Mai surprinde că cele două prefețe ale editorilor, cea ucraineană și cea germană, diferă mult prin conținut și în volum (opt față de două pagini). Numeroasele și valoroasele note de subsol ale lui Polek apar numai sub textul german, în timp ce notele numeroase, foarte amănunțite și informative ale editorilor Ogui și Saiko, însoțesc numai textul ucrainean. Aceste observații cu caracter editorial se leagă însă și de o serie de aspecte de fond, asupra cărora vom reveni în postfața la ediția noastră.

În volumul de față, *Descrierea Bucovinei* a lui Splény apare publicată integral și în paralel, în limbile germană și română, așa cum a fost publicată în volum de custodele Bibliotecii Universitare din Cernăuți la Editura „H. Pardini”, în 1893.

Johann Polek a fost autor și editor prolific de lucrări și documente legate de istoria Bucovinei. Vor fi incluse în aceeași formă bilingvă și celelalte texte din volumul lui Polek și anume: prefața, introducerea și postfața, cât și notele de subsol ale lui Polek, precum și observațiile lui v. Jenisch. Notele de subsol sunt numerotate pe capitole și reproduse bilingv la sfârșitul ansamblului de texte; a fost eliminat un număr foarte redus de note care privesc fie diferențe ne semnificative între cele două manuscrise existente, fie, numai în versiune românească, dacă nota se referă la folosirea unor termeni germani dialectici sau incorecți. Cum s-a mai spus, *Tabela localităților din Bucovina*, care nu era cuprinsă din motive tehnice în volumul de format redus editat de Polek, apare în prezentul volum ca un document separat.

Traducerea textului original propriu-zis al *Descrierii Bucovinei* și editarea sa în paralel cu versiunea românească pe pagini opuse, pentru a permite o confruntare comodă, a creat o serie de probleme.

În primul rând, limba germană a lui Splény era departe de a fi corectă. El era de origine maghiară, din mica merito-nobilime militar-rurală și, cum trecuse prin liceul iezuit din Kaschau – acum Kosice din Slovacia, pe atunci în regatul ungar – învățase mai degrabă limbile latină și franceză decât germană, franceza fiind pe atunci limba înaltei societăți, cum am mai spus. Germana o învățase, pe cât se pare, mai mult după ureche; dar avea un talent natural de a crea, în spiritul acestei limbi, cuvinte compuse posibile, fără a putea fi totuși sigur că acest cuvânt există și că are înțelesul dorit. De respectarea gramaticii, a acordului de gen, caz, timp, număr etc., nu putea fi vorba, iar o reglementare a ortografiei nu exista încă.

În cele ce urmează, voi da un exemplu deosebit de atractiv. Într-un loc, Splény vrea să spună că, după ce își seamănă cucuruzul, țăranul moldovean îl lasă să crească în seama providenței, fără să aibă grijă de el. Cum nu cunoștea termenul

german pentru providență, el și-l creează corect din punct de vedere etimologic din „Vor” (înainte) și „Sicht” (vedere, de la sehen = a vedea) și obține cuvântul german existent „Vorsicht”, dar care înseamnă „precauție, atenție”, în timp ce, de fapt, în germană, providența se cheamă „Vorsehung”, cuvânt care are aceeași etimologie. Astfel, iau naștere în textul său ambiguități, înțelesuri greșite și obscurități, care pot fi rezolvate de traducător numai ținând seama atât de etimologie, cât și de context. Totuși, în comparație cu problemele similare întâmpinate la traducerea *Descrierii* lui Vasile Balș, din 1780, incertitudinile au fost atenuate.

Stranie și deseori amuzantă este ortografia folosită de Splény, mai ales la cuvinte de uz mai puțin curent. În lipsa unei ortografii oficiale, fiecare scria cum îi venea, cu multe „th”-uri, cu multe consoane duble, cu multe „y”-uri, dar altfel mai degrabă fonetic, chiar dialectal, decât etimologic, iar Splény ne oferă, din acest punct de vedere, exemple dintre cele mai extreme. Astfel, scrie „Känntüß” în loc de „Kenntnis” (cunoștință), de la „kennen” = a cunoaște și „-nis” = -ință și nicidecum de la „Kante” = muchie și de la „nuß” = nucă. În astfel de cazuri, traducătorul trebuie să rezolve incertitudinile pe bază de fonetică și de context.

În sfârșit, contrastul dintre sintaxa germană și cea română a impus traducătorului o reorganizare a frazelor oricum foarte lungi ale stilului baroc al birocrăției austriece în fraza cursivă și structurată logic a limbii noastre moderne, asociată cu o schimbare adecvată a interpuncției. S-au respectat totuși, în general, abaterile autorului de la corelarea timpurilor.

Mai trebuie remarcat că Splény numește fără deosebire „Land” (țară) Austria, Galiția, Moldova, Bucovina și regiunile rurale și procedează la fel de inconsecvent cu termenul de „district”, nedeterminări pe care le-am păstrat și în traducere.

În general, în versiunea românească, numele localităților din afara Bucovinei au fost lăsate neschimbate; celor din Bucovina li s-au dat, pe cât posibil, numele românesc modern (de exemplu: Vatra Dornei și nu Dornawatra). Cuvintele latine, românești, turcești, poloneze și slavone, tipărite în text și în notele de subsol cu litere romane și nu gotice, au fost transcrise în amândouă versiunile cu litere cursive, adică subliniate în textele dactilografiate. Termenii și expresiile latine cu caracter juridic sau administrativ au fost reproduse ca atare, fără a fi traduse.

Pentru a păstra corelarea dintre textul german și cel românesc, alineatele corespunzătoare au fost numerotate identic. Puținele note ale traducătorului și cuvintele inserate în textul românesc pentru precizarea înțelesului textului apar puse între paranteze uneori sub sigla [n. n].

COMENTARIU

A comenta *Descrierea districtului bucovinean* a generalului Gabriel Splény von Mihálydy, nu este o treabă ușoară. Dincolo de aspectele banale ale unei descrieri geografice, politice și economice, se remarcă, la o citire atentă, aspectele privind în primul rând personalitatea deloc obișnuită a autorului.

Era descendentul unei familii protestante germane de intelectuali imigranți în Ungaria și maghiarizați – așa pretinde cel puțin un lexicon austriac de acum mai

mult de un secol. Bunicul său fusese înnobilit, în 1722, pentru faptele sale de arme în războaiele Austriei împotriva turcilor; tatăl său fusese și el general de cavalerie; el însuși se născuse într-o mică localitate din colțul de nord-est al Ungariei de atunci, având drept cea mai importantă localitate urbană orașul Kaschau (ca denumire germană și Kosice, în Slovacia de astăzi), iar ca localitate productivă de renume mondial Tokay, capitala vinurilor nobile ungurești. Absolvent al unui liceu iezuit din Kaschau și destinat unor studii de drept, el reușește să intre cu succes în cadrele armatei imperiale. Pe lângă promovarea sa finală la rangul de feldmareșal, decorări cu ordine înalte, primește ca răsplată pentru faptele sale de arme în bătăliile de la Adjud și Focșani împotriva turcilor (1788 și 1789), titlul onorific de comite al comitatului Szabolcs, vecin cu Tokay-ul, și moare în 1818, la 84 de ani, la Szilvás Újfalu lângă Kosice, plâns de cele opt fiice și doi fii, câți rămăseseră din cei 18 copii ai săi. Am reprodus aceste date din biografia lui Splény, redactată de J. Polek și care se găsește la începutul prezentului volum, pentru ca să reiasă clar cât de puțin din această aderare la originea sa națională, familială și regională străbate în memoriul său către împărăție, aceasta simțindu-se totuși datoare să țină seama de ele atunci când își răsplătea servitorul credincios.

Pare astfel plauzibilă dorința sa de a părăsi, cât mai curând după grabnica înaintare a memoriului Curții imperiale, postul de guvernator al Bucovinei, pentru a participa la diferite războaie în pregătire sau în curs și de a putea participa la o viață de familie intensă în regiunea sa de baștină. Originea sa națională o trădează doar prenumele său, puțin obișnuit printre germani, dar care este frecvent la maghiari sub forma de Gabor. În memoriu, ea se manifestă după cât mi-am putut da seama, numai de trei ori. Prima dată când descoperă pe ancadramentul unei ferestre de la ruina cetății Sucevei, stema săpată în piatră a Ungariei; a doua oară, când recomandă să se ia ca model pentru reglementarea relațiilor dintre stăpânii pământurilor și țărani, „Urbariile” din Ungaria și a treia oară când recomandă ca la reglementarea desfășurării proceselor civile să se folosească, ca linie directoare, dreptul ungar.

În același timp, el nu se sfiește să scrie (*Descrierea Bucovinei*, al. 272) că un recensământ individual trebuie evitat, căci locuitorii vor bănuși – pe nedrept, zice el – că se intenționează ca, după exemplul valahilor din Transilvania învecinată, ei să fie făcuți grăniceri sau că fiii lor vor fi înscriși ca recruți, ceea ce ar putea depopula Bucovina.

Remarcile de mai sus ne duc direct la problema repopulării Bucovinei, pe care Splény o consideră grav depopulată. Ideea implementării unor colonii germane apare în scrierile lui abia la redactarea definitivă a *Descrierii Bucovinei*, adică la 15 septembrie 1775. Cu zece luni mai devreme, adică la 10 decembrie 1774, el redactează un *Proiect nedeterminant al instituirii unui regim militar în regiunea moldovenească imperial-regească enclavată (Ohnmaßgeblicher Entwurf zu einer militärischen Einrichtung des k.k. enclavirten moldauischen Antheil)*. Proiectul este semnalat în *Introducerea* lui Polek, inclusă în prezentul volum și publicat de Rudolf Wagner în volumul *De la Stema Moldovei la Vulturul Bicefal (Vom Moldauwappen zum Doppeladler)*, Augsburg, Editura Hofmann, 1991, p. 365–383.

Wagner presupune că acest *Proiect* a fost redactat la cererea forurilor supreme și are caracterul unui studiu preliminar pentru *Descrierea Bucovinei* de mai târziu. Doar scurtul capitol *Promovarea împopulării* (*Beförderung der Impopulation*) diferă apreciabil ca volum și mai ales prin conținut, de cel echivalent (vezi partea a III-a, cap. 1 din *Descrierea Bucovinei*). Îl prezentăm aici *in extenso*: „Având în vedere că majoritatea locuitorilor acestei țări, care se găsesc în această regiune enclavată, constă din oameni care au migrat în parte demult, în parte și de curând din Polonia, Ungaria și Transilvania și s-au așezat aici, nu trebuie să ne îngrijorăm, oricâte familii din regiunile de dincolo ar vrea să se așeze dincoace, cum să le găsim loc căci, după proporția de moldoveni adevărați care sosesc, i-am putea retrimite pe cei stabiliți aici din alte țări imperial-regești în regiunile de origine; această țintă dublă finală, foarte utilă cu timpul pentru prea înalta vistierie, se poate atinge cu ușurință prin reducerea proiectată a contribuției, prin acordarea unor libertăți dorite și prin protecția pe care ar fi s-o oferim bisericii grecești”.

În capitolul *Despre contribuții*, Splény arătase ce atracție ar exercita asupra moldovenilor reducerea contribuțiilor și adăuga, subtil: „[...] fără a mai pune la socoteală folosul pe care l-am putea trage de pe urma națiunii moldovene și valahe împotriva turcilor”. Trebuie remarcat că, în ochii lui Splény, moldovenii și valahii formează o singură națiune.

Se vede că moldovenii nu s-au îmbulzit să repopuleze partea imperială enclavată a Moldovei și, mai târziu, moldovenii și valahii s-au aliat cu rușii în combaterea turcilor. Cine poate spune oare care alternativă ne-ar fi fost mai favorabilă sau – mai bine spus – mai puțin defavorabilă?

De altfel, și Vasile Balș recomandă în memoriul său, *Descrierea Bucovinei și a stărilor ei lăuntrice* (vezi „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, 1996, p. 215, al. 39D) „înființarea câtorva colonii, care să-i servească țăranului drept exemplu pentru agricultură [...] numai dacă s-ar ține îndeajuns seama de păstrarea aceleiași religii a poporului [...]”. În general, există suspect de multe apropieri, chiar identități, între propunerile de îndreptare a stării dezolante în care se găsea țara, ale sale și ale generalului Splény, care te fac să bănuiești fie legături strânse între cei doi bărbați sau, cel puțin, familiaritatea lui Balș cu memoriile și rapoartele lui Splény, cum poate constata ușor orice cititor al prezentului volum.

Astfel, amândoi constată absența grajdurilor în gospodăriile crescătorilor de vite și amândoi văd în faptul că țăranul nu este proprietarul pământului pe care îl lucrează și că nici nu i se asigură cel puțin peste ani permanența aceleiași bucăți de pământ pentru cultivare, cauza principală a „lenei” țăranului. Dar, în timp ce Splény desfășoară un plan de perspectivă în scopul împroprietăririi treptate a țăranului și măsuri coercitive atât pentru țărani, cât și pentru stăpânii pământului, obligându-i să-și construiască grajduri și alte clădiri gospodărești, care să-l atașeze, în special pe țăran, de bucata sa de pământ, pe care o va lucra sau stăpâni peste generații, Balș, mai temperamental, propune o adevărată reformă agrară imediată.

Ceea ce îl întristează nespus pe autorul acestei postfețe este faptul că în anul 1939, când se afla ca ofițer de rezervă într-un sat de pe valea Bahluiului, nu departe de Iași, unde se găsisse una din numeroasele moșii ale unuia din cei mai mari

proprietari rurali ai țării, numai văduva fostului preot al satului, presvitera, cum i se spunea, adăugând de obicei și o înjurătură, avea grajd pentru vaci și stupi de albine, deci chiar de vânzare lapte și miere de salcâm. Celelalte vite, chiar și cele ale învățătorului la care eram încartiruit, și ale nici unui alt om din sat nu aveau grajd; vacilor adăpostite de crivăț numai de doi pereți de chirpici, îndreptați cu colțul ce-l formau spre nord-est, le crescuse în noiembrie blană și, firește, nu dădeau lapte. În pofida unui parc enorm cu salcâmi, în sat nu găseai miere, în timp ce, pe la 1775, turcii din cetatea Hotinului cumpărau miere din Moldova și o vindeau la Istanbul pentru prepararea șerbetului. Dădusem deci înapoi.

În 1939, trecuseră 165 de ani de la răpirea Bucovinei. În Bucovina, vaci e au grajduri și dau lapte din belșug, iar mierea miroase a flori de munte; la Iași, fabricăm medicamente, dar în sate, mi se spune, vitele n-au nici acum, după 212 de ani, grajduri. De ce oare? Să fie oare într-adevăr de vină deosebirea semnală de Cantemir dintre moldovenii din Țara de Sus și cei din Țara de Jos? Și iarăși, de ce?

Dar, să revenim la Splény. Acum putem să înțelegem de ce, doar 10 luni mai târziu, el nu renunță la ideea coloniștilor, dar se gândește la oameni mai întreprinzători, care muncesc din greu pentru existență pe un pământ sărac, nisipos, și ar putea fi ademeniți în chip și fel să accepte invitația de a se stabili în Bucovina atât de fertilă. Pe lângă ceea ce oferă natura, Splény își amintește de originea protestantă a strămoșilor săi și cere autorizația împăraților săi de a li se acorda, pe lângă scutiri de dări, robotă redusă, casă gata construită și alte avantaje temporare sau de durată, și libertatea religioasă. S-a evaluat că instalarea unui colonist ar fi revenit statului austriac la în jur de 1 000 fl.

Să nu ne facem totuși iluzii asupra motivelor care l-au împins pe Splény spre elaborarea și punerea în practică a acestui plan de acțiune, de altfel reușit. El nu face nici un secret cu privire la țelul urmărit: exploatarea sistematică a teritoriului achiziționat în folosul imperiului și deci a suveranului. Orice propunere care necesită cheltuieli se încheie cu asigurarea fermă că banii investiți vor fi recuperați cu câștig vistieriei și vor aduce câștiguri suplimentare suveranului, al cărui servitor credincios este atât pe câmpul de luptă, cât și ca guvernator al unui teritoriu ce care răspunde în timp de pace.

Dar, totodată, nu se poate nega că Splény urmărește sincer să realizeze o tranziție social-economică prin care trecuse recent societatea europeană – ca și multe alte societăți în istoria omenirii – și anume, de la o societate pastorală la una agricolă și de la una feudală la una bazată pe proprietatea individuală. Cunoșcând desigur încetineala cu care țăranul – și nu numai el – acceptă schimbarea, oricare ar fi ea și oricât de favorabilă i-ar fi în perspectivă, el recomandă „meliorări” ce pornesc de la realitatea momentului și se impun lent, fără șocuri prea puternice.

Recomand tuturor cititorilor să citească *Introducerea* la partea a II-a a lucrării (al. 328–332); este de o perfectă actualitate. Aici voi cita numai un singur fragment: „[...] un sistem care presupune o populație îndestulată, cu moravuri bune și un oarecare grad de cunoștință, (nu) poate fi aplicat dintr-odată unei țări justite și cu totul primitive. Oare cât timp va fi necesar pentru a realiza aici numai fundațiile principale ale unei bune guvernări?”. Nu l-a plagiat cumva domnu Silviu

Brucan? Punctele de la începutul acestui citat țin locul câtorva cuvinte ce pun sub semnul întrebării o altă problemă asupra căreia vom reveni mai jos.

„Meliorările” de care vorbește Splény în memoriul său sunt menite, în primul rând, să redezvolte gustul țaranului pentru proprietatea stabilă și moștenită, exploatabilă prin muncă, amenajare și bună gospodărie, și nu numai prin exploatarea directă, fără prelucrare, a produselor primare ale naturii.

În parte, rezultatele scontate de măsurile sale au la bază o reformă agrară care să ducă la o întoarcere a țăranimii cu secole în urmă, când Moldova în plină dezvoltare devenise o forță militară, economică și culturală remarcabilă, al cărei elan a fost frânat și până la urmă înfrânt de alianța turco-fanariotă.

De aceste aspecte, Splény nu avea cum să-și dea seama, așa cum nu și-a dat seama de valoarea culturală, ci numai de cea economică a mănăstirilor din teritoriul ocupat de armata sa fără luptă. Întrucât calitățile deosebite ale moldovenilor din Țara de Sus, relevate de Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*, au făcut ca sămânța reformei social-economice inițiate de Splény să rodească, au contribuit la rodnicia ei, este greu de evaluat; sigur este că, din acest punct de vedere, produsele secundare ale reformei au fost pozitive și că alte măsuri sau lipsă de măsuri, în special cele ale guvernării galițiene, de nestăvilire și neselectivitate a imigrării și de neînțelegere față de trezirea conștiinței naționale în tot cuprinsul Europei, au dus la situația de astăzi.

Ca să afle ceea ce s-a petrecut în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea cu proprietatea țărănească în Moldova, și prin folosirea căror metode abjecte a ajuns în starea descrisă de Splény în partea I-a a memoriului său, cititorul ar trebui să consulte cartea lui Radu Rosetti, *Pământul. Sătenii și stăpânii în Moldova*, tomul 1. *De la origini până la 1834*, București, 1907, deci apărută în preziua răscoale-țărănești din 1907. Cartea este atât de convingătoare, atât de bogat documentată și atât de zguduitoare, mai ales că provine din pana unui membru al categoriei sociale incriminate, încât autorul a fost considerat a fi un instigator periculos la răscoală, a fost eliminat din toate funcțiile publice, iar tomul al doilea n-a mai apărut.

Cititorul va ajunge la concluzia că ceea ce propune Splény pentru a introduce agricultura în Bucovina alături de creșterea „naturistă” a animalelor domestice, nu este altceva decât revenirea la un sistem social-economic asemănător celui din Moldova la apogeul ei. În schimb, însușirea și comasarea proprietăților țărănești în domeniul stăpânite de conducătorii politici ai țării, adică boierii, în mare parte străini, cu conivența domnilor, prezintă asemănări tulburătoare cu constituirea sistemului agrar comunist.

De altfel, condițiile demografice permiteau lui Splény o astfel de operație retrogradă, cum rezultă din următorul citat din cartea mai sus citată a lui Radu Rosetti (cartea a II-a, cap. 1, *Dreptul românesc și întemeierea domniei*, par. 5, p. 153); este deci vorba de secolele XV–XVI: „Lucrul cel mai de preț pe acea vreme era doar omul, care era rar, și nu pământul, de care era belșug. Pământul aducea venit numai dacă era locuit. Greutatea mare era de a aduna oameni. *Locuitorul* fiind un factor căutat și de mare preț, era firesc ca stăpânitorii să se ferească de a-i știrbi drepturile de care acel locuitor se folosea de veacuri”.

Din toate acestea și cele ce urmează se trag asemănările și deosebirile față de problemele care se ridică în fața guvernelor postrevoluționare în legătură cu revigorarea agriculturii.

Sunt convins că citirea, de către cei ce ne guvernează după 1989, a capitolelor din *Descrierea Bucovinei* a lui Splény (partea a II-a, cap. 1, cap. 3, al. 259–269 precum și partea a III-a, cap. 3, al. 356–365) ar fi fost atât lor, cât și nouă de mare folos. N-ar fi fost bine dacă, de exemplu, atunci când mai aveam peste două miliarde de dolari în vistierie, am fi procedat așa cum voia să procedeze Splény? (excluzând firește caracterul ușor coercitiv inevitabil la un guvernator militar): „Aici amintesc și de lipsa de pluguri și de grape (a se înlocui pentru actualizare cuvântul *plug* cu *tractor*), din care cauză țărani ar trebui să fie obligați, prin poruncă publică, să se înzestreze cât mai curând cu aceste acareturi, întrucât, din cauza actualei neglijări a agriculturii, ei nu dispun de ele și recurgeau până în prezent la împrumut. Dar, dacă vrem să urmăm și aici calea cea mai sigură, aș avansa locuitorilor și fiarele de plug din partea vistieriei, pe care ar trebui să le plătească la urmă în grâu și ovăz”.

Acel și se explică prin faptul că Splény scrisese, cu câteva rânduri mai sus, că dezvoltarea agriculturii, „deși este o propunere favorabilă țăranului, ea nu poate fi realizată deocamdată fără *sprijin activ* și, totodată, un soi de constrângere”. Apoi, continuă: „Prin *sprijin activ* vreau să spun doar că, deoarece țăranul nu este prevăzut cu cereale de sămânță necesare, ca și cu banii necesari pentru cumpărarea lor, el ar trebui să fie prevăzut inevitabil cu sămânța *in natura* din partea guvernului țării *erga restitutionem* (adică cu condiția restituirii). Dacă nu se va folosi această măsură preliminară și ne vom bizui numai pe sfaturi sau pe o încurajare neactivă, vor fi necesari mulți ani până când lenea moldovenilor se va decide la ceva”. (Eu aș înlocui termenul de *lene* cu cel de *industrie*, pe care Splény îl folosește adeseori în memoriul său în sensul acum desuet al adjectivului francez *industrieux*, cu înțelesul de activ, cu spirit de inițiativă).

Citatul se încheie cu inevitabila încurajare a vistiernicului sau, cum am zice astăzi, a ministrului de finanțe: „Vistieria nu va fi în acest caz deloc primejdută, fiecare comună trebuind să garanteze pentru sămânța primită și să o restituie, inclusiv cheltuielile de transport, din câștigul primei recolte”.

Excesul de citate la care am făcut apel mai sus are drept scop să demonstreze actualitatea, aș zice contemporaneitatea, lucrării lui Splény. Citindu-l, ne simțim în plină reformă social-economică est-vest.

Aș vrea să adaug, într-un context oarecum apropiat, că Splény se deosebește puternic de Vasile Balș. Amândoi văd în agricultură izvorul principal de bogăție al unei țări și amândoi manifestă o simpatie îngăduitoare, în teorie și în practică, pentru țăranul înrobitor. În timpul celor 10 ani cât ocupă postul de căpitan al circumscripției Bucovina (Kreishauptmann) în cadrul regatului Galiției, el apăra cu atâta vigoare pe țărani, îndeosebi de abuzurile arendașilor, încât își atrage dușmănia proprietarilor de pământ și, ca urmare a unei anchete îndelungate, este demis din post. Dar, pe propria sa moșie de la Rus-Plăvălar, tăiată în două de noua graniță austro-moldavă, se găsesc, conform recensământului moldovenesc din 1774. 20 de

slugi și 60 de scutelnici și numai 23 de birnici, ceea ce, după Splény, este echivalent cu o evaziune fiscală.

Splény îi critică, dar îi și laudă pe moldoveni și admiră modul în care contribuția pentru tribut este repartizată de țărani înșiși democratic și diferențiat, pe familii separate, după situația lor economică (vezi partea I-a, cap. 6, al. 155–157). Care vor fi fost relațiile dintre Splény și țărani de pe proprietatea sa din Szilvás Újfalu nu știm, dar ar fi interesant de știut.

Deosebirea mare dintre acești contemporani se manifestă prin atitudinea lor diferită față de modul în care stările mijlocii ar trebui să-și câștige existența sau chiar să poată face avere. Pentru Balș, meseriașul sau muncitorul din fabrică pur și simplu nu există ca stare socială, iar negustorul este o pacoste. Pentru Splény, relațiile comerciale interne și externe intermediare de negustori joacă un rol esențial în crearea bunei stări a întregii societăți. Țăranul este criticat pentru faptul că nu știe să sporească, prin prelucrare, valoarea produselor sale, slăbiciune de care profită negustorul, care este conștient de rolul hotărâtor jucat de existența sau prezența unei piețe de desfacere.

Într-adevăr, când caută să-și explice neimplicarea țăranilor moldoveni în agricultură, el constată (partea I-a, cap. 5, al. 83), ca justificare, faptul că mai înainte „nu s-a acordat cultivării grâului și secarei nici o atenție, întrucât la țară oamenii se hrănesc cu cucuruz, iar țările învecinate dispuneau de suficient grâu și secară, deci nu putea exista nici un consum mare, nici o vânzare importantă”. De asemenea, când propune, în partea a III-a, cap. 4, industrializarea țării prin înființarea a diferite fabrici, își pune imediat după problema materiei prime, pe aceea a pieței de desfacere și a căilor de comunicație.

Cealaltă mare reformă pe care o abordează este aceea a separării administrației de puterea judecătorească. În sistemul medieval încă în vigoare în Moldova, în care aceste două puteri erau contopite, administrarea justiției nu ajunsese un sistem bazat pe coduri scrise și pe o știință a dreptului; nu existau juriști, judecători, procurori, asesori, avocați, grefieri, protocoale etc., ci cauzele se rezolvau rapid, pe baza dreptului obișnuielnic, iar căile de apel erau atât de greu accesibile și de durate atât de mari, încât rezolvarea cauzelor se încheia cel mai des fie prin corupție, fie prin prescriere, cum zice Balș.

Cum Splény trecuse în tinerețe printr-o pregătire preliminară pentru cariera de jurist, înainte să i se permită să îmbrățișeze cariera militară, paragrafele din partea a II-a, cap. 2, al. 223–233, precum și cap. 3 abundă de termeni juridici în limba latină de a căror cunoaștere autorul pare a fi foarte mândru. Este într-adevăr impresionant că, în sistemul de guvernare militară imaginat de Splény, nu se insistă numai asupra rapidității pronunțării sentințelor, dar administrarea justiției se face gratuit, ca și, în caz de nevoie, asistența juridică a împričinaților din partea ofițerilor cu pregătire juridică.

Nu încapă nici o îndoială că modernizarea imediată a sistemului judiciar și separarea sa de administrație a fost o reformă necesară și merituoasă. Dar, ca orice restructurare rapidă, ea închide, ce-i drept, unele fisuri grave ale sistemului precedent, dar deschide alte fisuri noi, cu care cetățeanul de rând nu este obișnuit,

care-l derutează și ușurează inițial abuzurile celor ce știu să manipuleze justiția în folosul lor, favorizând astfel noi variante foarte eficiente de corupție. Consecințele negative ale acestei reforme vor fi descrise critic și plastic de Ioan Budai-Deleanu în ultimul document din acest volum, adică în *Scurtele sale observații asupra Bucovinei*, redactate în anul 1803, deci cu un sfert de veac mai târziu (vezi alineatele 48–50 din acea lucrare). Reforma lui Splény și-a arătat roadele pozitive abia după separarea Bucovinei de Galiția.

Din nou constatăm nu numai actualitatea problemelor și a fenomenelor social-politice reflectate în *Memoriul* lui Splény și în *Scurtele observații* ale lui Budai-Deleanu, dar și generalitatea lor, ori de câte ori există analogii strânse între situații întâlnite în epoci diferite.

În fond, dacă punem semnul egal între Domnul fanariot și Secretarul General al P. C. R. și între Boierii aleși de Domn drept membri de stirpe foarte veche ai Divanului pe de o parte, și membrii de origine socială foarte sănătoasă aleși de Secretarul General ca membri ai C. C. al P. C. R., și mai știm ce educație partinică primiseră judecătorii și că li se interzisese să mai citeze în sentințele lor paragrafele din legile pe care se bazau acele sentințe, analogia dintre cele două epoci devine frapantă și nici nu ne putem mira că adâncirea și eficientizarea corupției a crescut spectaculos atunci când, în ciuda principiilor politice noi, justiția a deschis încă mai larg decât anterior porțile corupției, care a pătruns în forță în tagma judecătorilor și a procururilor.

Nu pot încheia aceste considerații cu privire la sistemul judiciar propus de Splény fără a scoate în evidență o idee fundamentală pe care o exprimă, oarecum în treacăt, în partea a II-a, cap. 3. El recomandă, mai întâi, să se folosească în Bucovina, în lipsa unui Cod penal indigen, extrase din recentul Cod terezian, traduse în limba moldovenească (al. 247) – acțiune importantă la care a lucrat Ioan Budai-Deleanu, pe atunci consilier în capitala Galiției, Lemberg. Pentru reglementarea desfășurării proceselor civile, el recomandă „oarecum drept linie directoare dreptul ungar, căci *processualia* și *divissionalia* de aici se aseamănă destul de mult cu cele ungare” (al. 248). În alineatul următor își formulează ideea la care făceam aluzie și care străbate subliminar mare parte din lucrare: „Cum înaltele [...] porunci vor trebui observate de toată lumea, [...] de la sine abuzul va dispărea succesiv, vor fi impuse noi moduri de comportare și se va forma dintr-una într-alta, oarecum pe nesimțite, un Codex necesar acestei țări”.

În introducerea la partea a III-a (al. 330 și 331), vrând să „evite pericolele pe care obișnuiesc să le aducă cu sine înnoirile prea mari”, el glosează pe marginea cazului particular al Bucovinei: „Dacă nu orice sistem este potrivit pentru orice țară, cu atât mai puțin un sistem care presupune o populație îndestulată, cu moravuri bune și un oarecare grad de conștiință, poate fi aplicat dintr-o dată unei țări pustiite și cu totul primitive. Oare cât timp va fi necesar pentru a realiza aici numai fundațiile principale ale unei bune guvernări!”.

Acest text i-ar fi plăcut desigur lui Eminescu care, criticând aspru preluarea directă și rapidă a modelului organizator și judiciar al Franței în tânăra și înapoiața Românie, remarcă în articolul *Paralele economice*, publicat în „*Timpu*l” din

13 decembrie 1877, în încheiere: „Dar apoi îndeobște legi franțuzești ne trebuie nouă? Apoi bune sunt? Bune, numai au un cusur: Nu se potrivesc”. Dar, în privința aceasta, va avea cuvântul Budai-Deleanu în *Scurtele sale observații*, pe care le publicăm ca ultim document în acest volum.

Interesantă și demnă de un succint comentariu este și atitudinea generalului Splény față de cele trei confesiuni cu care are de-a face. Deși catolic de cel puțin cinci generații, de când stră-stră-bunicul său, Jakob Neußel, dintr-o familie germană protestantă, devenise Rector și Predicator, el nutrea o evidentă simpatie pentru protestantism. Ea se manifestă pe față în *Memoriul* său când, în partea I, cap. 3, al. 63 recomandă ridicarea treptată a satului Sadagura la rangul de oraș regal liber, bazându-se pe oferta unor metalurgi ce băteau acolo monedă pentru ruși din tunuri capturate de la turci, cu condiția acordării „libertății exercitării religiei protestante”. Propunerea a fost respinsă de Consiliul aulic de război, pe la care știm că a trecut *Memoriul* lui Splény.

În a doua propunere legată de protestanți el este mai explicit, încercând să fie persuasiv. Și-o poate permite, știind că se adresează coregentului Iosif al II-lea, campion al toleranței religioase, pe care-l cunoscuse îndeaproape când îl însoțise temporar într-o călătorie prin Galiția și-i cunoscuse această orientare. De această dată este vorba de colonizarea Bucovinei cu agricultori numeroși și harnici (partea a III-a, cap. 1), de care a mai fost vorba mai sus. După eșecul atragerii unor „moldoveni adevărați” prin oferta unor „terenuri îmbelșugate pentru întreținerea vieții omenești”, el sugerează „prea-milostivului său Suveran” să mai ofere unor coloniști din țările nordice „ceea ce cer sufletul și preconceptele religioase ale oricui”. În continuare, precizează că el consideră că „libertatea totală a religiei protestante tolerate ar fi unul din cele mai sigure mijloace de accelerare a populației acestei țări”, nefiind vorba de o țară catolică.

Gândindu-se probabil la intenția sa inițială de a coloniza Bucovina cu moldoveni adevărați de religie grecească neunită, el încheie discuția acestei probleme printr-o frază demnă de Henric al IV-lea sau de Talleyrand: „Din punct de vedere spiritual mi se pare că unui stat catolic îi poate fi indiferent dacă vrea să tolereze, din cauze politice, o eroare religioasă sau alta”.

Aceasta ne duce la problema atitudinii lui Splény față de ortodoxie sau, cum se spunea în Austria, religia grecească neunită. Pe el îl interesa, dimpotrivă, atitudinea populației față de religia pe care o practica aproape exclusiv. El găsește că ține la ea în mod „fanatic”, deși nu se știe ce o deosebește de celelalte credințe, fie ele creștine sau nu, și trage concluzia *practică* de a o respecta și de a oferi slujitorilor ei avantaje prin ușurarea dărilor, prin înființarea unor școli conduse de călugări pentru a preda o *teologie morală*, care să formeze preoți de nivel mai ridicat și propune chiar ridicarea unui sediu episcopal, a unei biserici arătoase și a unui convict la Cernăuți, capitala țării, ceea ce s-a realizat după câțiva timp, pentru a ridica prestigiul ortodoxiei.

Cum vor arăta aceste școli la început, vom afla de asemenea de la Budai-Deleanu. Dar ce rezultate spectaculoase se vor obține până la urmă prin Facultatea de Teologie a Universității cernăuțene se știe prea bine.

Ceea ce n-a putut înțelege Splény este cum de cred țărani și preoții ortodocși cu atâta fermitate, fără să știe multă teologie și care sunt deosebiri față de alte credințe. În schimb, autorul anonim al acestui *Extras din Memoriul* lui Splény și *Raportul* lui Jenisch, care va fi prezentat Curții imperiale în limba franceză, a înțeles cauza adevărată a acestui „atașament orb pentru această religie: ei sunt cu atât mai fanatici, cu cât sunt mai puțin luminați” (vezi al treilea document din prezentul volum).

Altă impresie greșită pe care și-o face Splény, privește meseriașii. Îl frapază lipsa croitorilor, a cizmarilor, a măcelarilor și, în general, a breslelor. Dar dacă parcurgem listele individuale ale locuitorilor Bucovinei din recensământul moldovenesc din 1774, constatăm că, într-adevăr, acest tip de meseriași de lux sunt puțini, se găsesc numai la orașe sau pe moșii mari și de obicei camuflați ca slujitori și scutelnici. În schimb, găsești la sat ciubotari, cojocari, morari, rotari, abageri etc. – tot meserii care acopereau acele nevoi pe care țăranul nu avea priceperea să le acopere, dar de care nici boierii, nici militarii nu prea aveau nevoie, așa cum țăranul nu avea nevoie de haine nemțești, grecești sau de uniforme militare. Iar pe meseriașul de lux, care era o raritate, îl apăra stăpânul său; la gradul de urbanizare de atunci, breasla era un nonsens.

Încă mai surprinzător este faptul că Splény, dar și ceilalți cronicari ai acestei epoci, trec fără nici un comentariu pe lângă splendidele monumente ale bisericilor mănăstirești cu frescele lor interioare și exterioare și arhitectura lor particulară. Va trebui să așteptăm până la vizita împăratului Franz I (Francisc I) în 1817, pentru ca o oficialitate, și încă de acest rang, să înțeleagă valoarea artistică a mănăstirii Sucevița, și trebuie să așteptăm până la mijlocul secolului al XIX-lea pentru ca intelectualii austrieci să le descrie, să le îndrăgească și să le restaureze unde era nevoie, cum s-au priceput.

Ca bun austriac, admirator al habsburgilor și, în particular, al lui Iosif al II-lea, deci anticlerical nedeclarat, dar eficient și, în plus, în vederea reformelor sale social-economice, Splény a pus gând rău imenselor averi mănăstirești. Se convinsese că monahii erau foarte puțin simpatizați atât de populație, cât și de clerul mirean și că nu va întâlni opoziție dacă fiscul, adică statul, va pune mâna pe averile mănăstirilor. Nu avea de gând să procedeze de-a dreptul, prin poruncă împărătească. Dându-și seama de dezordinea ce domnea în arhivele mănăstirilor, propune pur și simplu (partea a III-a, cap. 6, al. 413), ca „să se ordone la cel mai înalt nivel ca (mănăstirile) să dovedească legalitatea posesiunii diferitelor moșii”. Li s-ar putea reduce numărul și să li se atribuie atâtea bunuri câte corespund propriilor nevoi, iar celelalte să devină bunuri fiscale. Această exploatare machiavelică a dezordinii are numeroase paralele în comportarea stăpânului său, Iosif al II-lea, pe care l-am caracterizat într-un eseu intitulat *Modelul Bucovinei* („Analele Bucovinei”, anul III, nr. 2, 1996, p. 281–298) drept „un monarh care gândea ca un iluminist și procedea ca un aderent al lui Machiavelli”.

În fapt, procedeul aplicat de Austria a fost altul, dar rezultatul practic a fost cel sugerat de Splény. Machiavelismul său se dezvăluia clar în fraza cu care își încheie propunerea: „Cu această ocazie popii nu trebuie numai cruțați, ci trebuie

distinși prin tot felul de favoruri”. A fost bine, a fost rău? A răspunde la aceste întrebări este o problemă aparte.

Dacă căutăm acum și urmele iluminismului, în varianta sa austriacă, numită uneori și iosefinism, trebuie să vedem ce măsuri propune Splény pentru a ridica nivelul cultural-științific al populației Bucovinei.

Problema se rezolvă analizând două capitole extrem de scurte, cele mai scurte – câte două pagini – din toată lucrarea: partea I, cap. 4 și partea a III-a, cap. 2.

În primul capitol, el constată sec, în paragraful *Educația*: „Nobilul, ca și clericul, nu are aproape nici un fel de studii sau de altă educație și, prin urmare, țaranul este încă mai primitiv”.

În al doilea capitol, două declarații de principiu, incontestabile din punctul de vedere al iluminismului, încadrează propunerile de măsuri care ar urma să fie luate.

În declarația care deschide capitolul găsim următoarele cuvinte: „Prima bază a unei administrații este îmbunătățirea moravurilor poporului, și ce contribuie mai mult la aceasta decât artele și științele. Până și clericii, care ar trebui să fie, prin funcția lor, instructorii poporului sunt cufundați în cea mai adâncă neștiință”.

În declarația finală se spune între altele: „Instruirea poporului de rând din partea clerului precum și a nobilimii vor îmbunătăți pe nesimțite moravurile orășanului și ale țaranului. Oricât de puțină știință îl stimulează pe om să învețe mai mult și eforturile care urmează acestei stimulări creează adeseori din tot felul de oameni bărbați mari”.

Școlile prin care urmează să se realizeze acest țel sunt: un seminar pe lângă episcopul ortodox de la Rădăuți, cu un program de științe filozofice și teologice, accentul fiind pus pe *teologia morală*, în scopul de a crește „preoți și învățători cu bune moravuri”. Profesori vor fi călugări din Slavonia și Transilvania, iar elevii trebuie să fi trecut prin cel puțin patru clase de latină în școli înființate la Cernăuți și Suceava. Folositoare ar fi și școli germano-valahe de citire, scriere și socotit „pentru a educa oamenii de care va fi nevoie pentru tot felul de servicii. Iar la Cernăuți, un internat (Convict) pentru 12 copii de boieri și mazili, care să fie instruiți îndeosebi în limba germană sub conducerea unui călugăr, școală pe lângă care să se clădească „o frumoasă biserică publică”, pentru a atrage încrederea și dragostea clerului și a poporului.

Este evidentă dorința lui Splény ca Austria să dispună, la toate nivelele, de posibilitatea folosirii limbii germane ca limbă de stat cunoscută de orice locuitor, ceea ce este interpretat fie ca o condiție necesară pentru guvernarea unui stat multinațional – cum au procedat Anglia și Franța în coloniile lor – fără intenții de germanizare culturală și lingvistică sau chiar de deznaționalizare a întregii populații a Bucovinei, fie că a nutrit acest din urmă țel – așa cum a procedat și a reușit parțial Rusia.

Oricum, indiferent care ar fi fost intențiile intime ale lui Splény, al cărui sânge maghiar pare să nu se fi făcut totuși apă, germanizarea populației Bucovinei nu a avut loc, cum se poate constata astăzi, dar cunoașterea limbii germane a fost, fără îndoială, de enorm folos intelectualilor români din Bucovina pentru a-și lărgi orizontul cultural. De altfel, nimeni nu vorbește despre o francizare a populației României, ci numai de franțuziși. Iar acum, ne rezumăm numai la o iluzorie francofonie.

Și, dacă am ajuns la probleme legate de interesul sau dezinteresul lui Splény cu privire la naționalitățile din Bucovina anului 1775, să analizăm faptul curios semnalat de Polek într-o notă relativ amplă (Nota 1 la partea I, cap. 4, p. 211). Polek nu-și poate explica nemenționarea în textul lui Splény a rutenilor (adică a ucrainenilor și huțanilor), deși aceștia locuiau în acea epocă în număr apreciabil în Câmpulungul Rusesc și între Prut și Nistru.

Cu această ocazie fie spus că în această notă Polek, incitat de caracterizarea predominant negativă a moldovenilor atât de către Splény, cât și a lui Cantemir, sare în apărarea lor cu o bunăvoință și înțelegere care-l onorează: „În această privință însă, poporul moldovenesc merită mai degrabă milă decât dojană, căci numai îngrozitoarea oprire la care a fost supus, l-a făcut bănuitor și perfid”. El nu oferă totuși nici o explicație pentru omisiunea din textul lui Splény a prezenței rutenilor, în timp ce armenii, polonezii, evreii și țiganii, deși mult mai puțin numeroși ca rutenii, apar în repetate rânduri. Aceștia contrastau, ce-i drept relativ puternic, atât cu românii, cât și cu rutenii, aceștia din urmă fiind, în plus, confinați în regiuni destul de bine conturate.

În introducerea în limba ucraineană, editorii traducerii în ucraineană a primei părți a *Memoriului* lui Splény iau pe larg atitudine la amândouă problemele comentate de Polek.

Acuzațiile de „șiretenie” și „lene” ale lui Splény le atribuie conștiinței de clasă, de nobil, a autorului și „caracterului original al Bucovinei”, fără a preciza însă în ce constă acesta. Ei invocă și mărturia unui boier Sturza, contemporan cu Splény, așa cum Polek invocă pe cea a lui Dimitrie Cantemir.

De fapt, Splény și autorul anonim al *Extrasului* în limba franceză a *Memoriului* său (vezi al treilea document din prezentul volum) merg mai departe în adâncirea acestei probleme, invocând dorința de libertate a țăranului într-o societate cu caracter economic predominant pastoral, ceea ce era într-adevăr caracteristic părții accentuat muntoase a Bucovinei.

Făcând apel la cartea lui Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, editorii ucraineni Ogui și Saiko îi plasează pe țăranii bucovineni într-o societate arhaică medievală, în care preferă libertatea, muncii; ei uită că în Franța și în Austria monarhi mai luminați sau chiar iluminiști au combătut înstrăinarea proprietăților țărănești și, ca urmare, s-a schimbat și mentalitatea țăranilor.

Recomand cititorilor interesați în particular de problema înstrăinării pământurilor țărănești, cartea anterior citată a lui Radu Rosetti din 1907. Din ea rezultă cum s-au desfășurat aceste procese în Moldova, în special în secolele XVII și XVIII, dar că ele s-au mai desfășurat în Prusia orientală până în secolul XIX. Se mai constată că, din acest punct de vedere, Moldova nu era chiar atât de înapoiată față de multe țări europene și că, în Bucovina, reîmproprietărirea lor a fost ușurată de belșugul de pământ, deci tocmai de depopularea și de concentrarea pământului în domenii relativ mari boierești și, mai ales, mănăstirești.

Cât privește ignorarea de către Splény a populației ucrainene, explicația este extrem de simplă, cum am putut arăta într-un mic studiu în curs de apariție în „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 3, 1997, p. 549–556. Dacă traducătorii ucraineni

au considerat într-adevăr partea I-a a *Memoriului* mai interesantă decât părțile a II-a și a III-a, ei trebuie să le fi consultat și pe acestea din urmă și atunci trebuie să fi văzut la a doua pagină a cap. 2 din partea a doua a *Memoriului* (al. 223), că în guvernul militar de la Cernăuți al lui Splény, cel puțin cât a durat, se afla un *boier* – desigur moldovean, căci acest titlu se acorda de către domnul Moldovei, ca staroste – un secretar german și unul *valah*, precum și doi canceliști germani și doi *valahi*. Aici, valahii sunt clar cunoscători ai limbii române și nicidecum cetățeni ai Țării Românești.

Dar mai sunt și în componența amânduror Oficiilor cantonale (*Standesämter*) cu sediile la Sadagura și Suceava, deci în capitalele celor două cantoane, unul în nordul, al doilea în sudul Bucovinei, câte un boier moldovean ca ispravnic și câte un cancelist german și unul *valah*, deci român. Deci, și în nordul Bucovinei limba necesară pentru comunicarea între populație și autorități era identică cu cea vorbită și scrisă în Moldova și în Valahia.

Dovedește aceasta că la 1775 nu se găsea un număr semnificativ de ucraineni și de huțani în partea din Bucovina învecinată cu Galiția și Polonia? Cine neagă acest lucru? Dar, de ce să negăm că imigrația rutenilor din Galiția a avut loc cu îngăduința autorităților austriece, când ele au îngăduit-o, ba chiar au și dorit-o pe cea a românilor din Transilvania și din Moldova?

Dar, atunci, de ce această părținare a lui Splény pentru limba română? Am demonstrat ușor în studiul amintit mai sus care era cauza, folosind recensământul moldovenesc din 1774, care nominalizează pe fiecare locuitor din ocoalele Moldovei ocupate de Austria. Prezența ucrainenilor este indiscutabilă. Dar, indiscutabil este și faptul că notabilitățile satelor erau predominant români și că aceștia erau cei ce aveau de a face aproape exclusiv cu autoritățile austriece. Editorii Ogui și Saiko recunosc că generalul Splény era un om „inteligent” și un „administrator experimentat”; prin includerea unui număr de moldoveni vorbitori ai aceleiași limbi folosite și în Valahia în organele guvernamentale ale Bucovinei, el dovedește a fi fost un om practic, și atât.

Iată de ce un document, pentru a fi interpretat corect, trebuie să fie complet și nu știrbit cu scopul de a putea ajunge la concluzia că, pentru Splény, termenul de „moldovean” este sinonim cu „bucovinean”. Și este oare cinstit din partea editorilor traducerii în limba ucraineană a *Memoriului* să folosească date demografice pentru intervalul 1880–1910 – eliminând cele neconvenabile din 1869 – pentru a „dovedi”, în *Prefață* că imigrația ucraineană din Galiția a fost ne semnificativă între 1786 și 1862, când Bucovina făcea parte, ca „Cerc” (Kreis), din Galiția?

Cu aceasta vreau să închei atât polemica cu colegii mei ucraineni, cât și toată postfața și să declar, de acord cu ei, că (citez): „*Descrierea districtului bucovinean* a generalului Splény poate fi considerată drept unul din izvoarele cele mai valoroase pentru istoricii Bucovinei”, chiar dacă conține unele erori care convin și unele aprecieri care nu plac fie românilor, fie ucrainenilor.

IV.1.2. COMENTARIU LA EDIȚIA BILINGVĂ UCRAINEANĂ-GERMANĂ

(KOMMENTAR ZUR UKRAINISCHEN-DEUTSCHEN AUFLAGE)

IV.1.2.1. TEXT ORIGINAL ÎN LIMBA ROMÂNĂ*

Dintre documentele rămase din epoca ocupării nordului Moldovei de către trupele austriece și a încorporării teritoriului respectiv, cu învoirea Înaltei Porți, în Imperiul Habsburgic, în anul 1775, sub numele de Bucovina, unul dintre cele mai importante îl constituie *Descrierea Bucovinei* a generalului Gabriel Splény, comandant al trupelor de ocupație, instituit guvernator al noului teritoriu. Este vorba de un memoriu adresat împărătesei Maria Theresia și coregentului ei, Iosif al II-lea, la numai un an după stabilirea lui Splény la Cernăuți, cu scopul de a fi desărcinat de treburile organizatorice și administrative de guvernator și de a-și relua activitatea de militar, la care ținea foarte mult și în care de altfel a excelat, ajungând feldmareșal. Nu avea deci nici un interes să înfrumusețeze sau să modifice în rău impresiile sale dar, ca militar conștiincios, se gândea nu numai la trecut și la prezent, ci la viitor.

Manuscrisul, descoperit în două copii în două arhive vieneze diferite, a fost descifrat și publicat la Cernăuți, în anul 1893, de harnicul arhivar dr. Johann Polek, custode al bibliotecii universitare cernăuțene¹.

Lucrarea este împărțită în trei părți distincte. Prima parte, intitulată *Despre fosta stare a diferitelor componente ale acestui district al Bucovinei*, este completată cu o anexă despre „incomoditățile la care au fost expuși militarii imediat după ocupare, din cauza imperfecțiunilor instituțiilor țării în acest district”. Această parte cuprinde 71 de pagini, adică 46% din lucrarea propriu-zisă.

A doua parte, intitulată *Propunere pentru o nouă formă de guvernare, care se potrivește cel mai bine cu starea prezentă a districtului*, cuprinde 44 de pagini, adică 30% din lucrare.

A treia parte, intitulată *Cu privire la acele ameliorări care cer mai mult timp pentru introducerea lor*, cuprinde 36 de pagini, adică 24% din lucrare.

Un sumar, o introducere, o biografie a lui Splény și un grup de observații finale întocmite de Polek, precum și șapte pagini de adnotări interesante, făcute ulterior pe unul din manuscrise probabil de secretarul aulic von Jenisch – cunoscător al limbii turcești și participant la trasarea definitivă a graniței – întregesc monografia.

Fiind scrisă în limba germană – și încă una desuetă – puțini cercetători au consultat direct textul publicat de Polek și de aceea, atât în sudul cât și în nordul Bucovinei, se simțea lipsa unei traduceri integrale, de calitate, în limbile română și

* Publicat în „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 3, 1997, p. 549-556 și în „Glasul Bucovinei”. Revistă trimestrială de istorie și cultură. Cernăuți-București, anul IV, nr. 1 (13), 1997, p. 3-10.

ucraineană. De fapt, Curtții imperiale de la Viena i s-a prezentat o traducere în limba franceză.

Cu ocazia împlinirii a 120 de ani de la înființarea Universității din Cernăuți, Centrul Bucovinean de Cercetări Științifice al acestei instituții de învățământ a prezentat participanților la aniversare o ediție bilingvă a lucrării lui Splény, traducerea fiind efectuată și comentată de cercetătorii O. D. Ogui și M. M. Saiko². Pe lângă o accentuată asimetrie între prefetele în limba germană și ucraineană, traducerea surprinde pe cititor prin faptul că ea cuprinde numai partea întâi a memoriului, care reprezintă ceva mai puțin din jumătatea lucrării și se referă numai la perioada anterioară anului 1775.

Centrul de Studii „Bucovina” din Rădăuți lucrează asupra unei traduceri integrale în limba română a *Descrierii Bucovinei*, întrucât în părțile a doua și a treia se dezvăluie, în viziunea autorului, intențiile de viitor ale administrației militare, dar și propunerile sale pentru un viitor mai îndepărtat, sub o administrație civilă.

Textul lui Splény ridică încă multe întrebări cu răspunsuri nelămurite sau contradictorii. O problemă pe care vreau s-o comentez aici, a fost pusă încă de J. Polek, într-o notă de subsol la capitolul al patrulea al primei părți (p. 32). În traducerea românească, nota sună în modul următor: „Atrage atenția faptul că Splény vorbește numai de moldoveni deși încă de pe atunci locuiau numeroși ruteni nu numai în ocolul Câmpulungului Rusesc, dar și pe teritoriul dintre Prut și Nistru” (s. n.), citând propria lucrare, *Începuturile învățământului elementar în Bucovina* (Cernăuți, 1891). Citând lucrarea *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, el găsește și acolo aprecieri defavorabile dar, personal, considera că „în această privință, i se cuvine poporului moldovean mai multă milă decât reproș, căci numai presiunea îngrozitoare la care este supus l-a făcut bănuitor și prefăcut”. Alineatul la care se referă nota lui Polek este, în general, defavorabil caracterului moldovenilor. Li se recunoaște umorul agresiv, curajul, dragostea de liberate și simțul puternic al onoarei; li se reproșează duplicitatea, firea ușuratică, zgârcenia și invidia, lenea și înclinația spre băutură.

Atrage atenția faptul că nota nu este preluată în versiunea ucraineană ca notă la text. În schimb, în prefață, problema este tratată mai pe larg de către traducători³.

Cât privește cauzele caracteristicilor defavorabile ale moldovenilor – Splény vorbește nu numai despre țărani – putem fi de acord cu părerile traducătorilor ucraineni. De altfel, ele coincid cu cele ale tuturor comentariilor situației din epocă, de la mari boieri, ca Vasile Balș și Sturza, până la Max Weber și însuși Polek.

În ceea ce privește însă înțelesul cuvântului „moldovean”, problema mi se pare discutabilă. Autorii traducerii lansează o ipoteză ingenioasă. Ei pleacă de la afirmația, contrazisă de textul notei sale, că Polek ar fi considerat că Splény a greșit, scriind mai departe: „În opinia noastră, aceasta nu este chiar o greșeală, ci o amprentă a timpului. În acea perioadă, conștiința națională a populației încă nu era bine cristalizată, iar pe general îl interesa mai mult apartenența confesională și de stat și nu cea etnică. În acest context, «moldoveanul» este locuitorul acelei părți a Țării Moldovei care a fost alipită la Austria, adică un sinonim al termenului «bucovinean»”.

Ipoteza aceasta este într-adevăr ingenioasă, chiar plauzibilă, și rezolvă dintr-o singură lovitură multe probleme ale trecutului Bucovinei din punct de vedere etnic.

Mi-a atras apoi atenția conținutul alineatului care urmează în același text. După ce susțin că „date veridice privitoare la componența națională a populației Bucovinei există numai pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până la 1910 inclusiv⁴, Ogui și Saiko reproduc rezultatele recensămintelor austriece, în cifre absolute, pentru cele două națiuni în cauză, adică ucraineană și română, începând cu anul 1880. Or, ei înșiși folosesc, cu două alineate mai jos, datele recensământului din anul 1869.

Prezentăm în Tabela 1 și Figura 1, numeric și grafic, dinamica populației ucrainene și românești, potrivit datelor statisticilor austriece pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până la 1910 inclusiv⁵. Le voi comenta cu altă ocazie, deși ele vorbesc de la sine.

Să revenim însă la memoriul lui Splény. Oare pe general nu-l interesa chiar deloc apartenența etnică a populației? La urma urmei, chiar și în 1880 austriecii încă identificau apartenența la o anumită etnie prin limba vorbită curent (Umgangssprache). Chiar în anul 1900, de trecere în secolul următor, înțelegerea dintre autorități și autohtoni trebuia să mai pună probleme, căci doar 22% din populația autohtonă – în sensul de cetățeni ai Austriei cisleithane – foloseau limba germană ca limbă de conversație⁶.

Într-adevăr, în capul de tabel al publicației *Orts-Repertorium der Bukowina*⁷, reprodus în Figura 2a, în cele patru coloane intitulate „Umgangssprache der einheimischen Bevölkerung” („Limba de conversație a populației autohtone”), se scrie „Deutsche, Ruthenen, Rumänen und Andere”, adică „germani, ruteni, români și alții”. Ca urmare, evreii, care vorbeau în majoritate curent idiș – limbă considerată o variantă a limbii germane –, erau înregistrați ca germani de confesiune israelită. Abia în anul 1900, când unii susțineau existența larg răspândită a lui „homo bucovinensis”, lipsit de naționalitate⁸⁻¹⁰, în publicația *Gemeindelexikon der Bukowina*¹¹, se înregistrează o modificare abia perceptibilă, dar semnificativă, în capul de tabelă (vezi Figura 2b); acum, în aceleași patru coloane, se scrie corect: „deutsch, ruthen., rumän., andere”, adică „germana, ruteana, româna, altele”.

Firește, pe vremea lui Splény, problema limbii de conversație a populației autohtone, deci a naționalității, era mult mai delicată. Practic, nici un autohton nu vorbea limba germană, ceea ce împiedica comunicarea între autorități și populație.

Am citit deci cu atenție partea a doua a memoriului, neluată în scama de editorii traducerii în limba ucraineană. În capitolul al doilea, cu subtitlul *Despre forma guvernării militare în specie, pe care o considerăm cea mai potrivită pentru acest district*, Splény propune înființarea, la Cernăuți, a unui Consiliu al Generalatului drept guvern suprem al țării. Direct subordonate acestui Consiliu, pe lângă fiecare sediu al unui regiment, ar trebui să existe câte un oficiu de stare civilă (Standesamt), sub conducerea unui ofițer. În Bucovina ar fi trebuit să existe două astfel de oficii, unul pentru teritoriul dintre Nistru și Siret, cu sediul la Sadagjra, al doilea pentru teritoriul dintre Siret și granița cu Transilvania, cu sediul la Suceava,

deci primul în regiunea locuită astăzi predominant de ucraineni, celălalt în regiunea locuită aproape exclusiv de români.

Conform propunerilor lui Splény¹² și cărții lui R. Wagner¹³ (p. 367), în Consiliul Generalatului apar, cu drept de vot, un general, patru ofițeri cu diferite misiuni (vicepreședinte, auditor ca referent pentru probleme juridice și doi ofițeri, ca referenți pentru probleme politice, respectiv de răsplătire a serviciilor) și un boier cu titlul de staroste și ca referent în probleme publice și economice. Fără drept de vot, fac parte din el ofițeri pentru administrarea banilor, secretari, registratori, juriști, un medic militar, un ofițer de poliție, 12 curieri și un temnicer, în total 23 de persoane. Printre ei se găsește un secretar **valah**, alături de unul german, salarizați fiecare cu câte 600 florini anual, ca și medicul militar, precum și doi „canceliști” (funcționari) **valahi**, alături de doi germani, salarizați și ei egal, cu 300 florini anual. În oficiile de stare civilă, apare pe lista celor 11 membri un boier cu titlul de ispravnic și un cancelist **valah**, alături de unul german.

Este evident că sub numele de valahi Splény nu înțelegea cetățeni ai Munteniei, ci cunoscători de limbă română. Dacă existau atunci în Bucovina și îndeosebi în partea ei de nord-vest, tot atâția ucraineni ca și astăzi, cum doresc să demonstreze colegii Ogui și Saiko, atunci de ce nu a prevăzut Splény secretari și canceliști ruteni? Cum să nu fi putut observa Splény că cea mai numeroasă etnie din Bucovina erau rutenii? Atunci de ce nu a prevăzut, pentru oficiul de stare civilă din Sadagura, un cancelist rutean în locul celui valah? Cum putem ieși din aceste contradicții flagrante?

De altfel, în scurtul capitol *Ohnmassgeblicher Entwurf zu einer militärischen Einrichtung des k.k. enclavirten moldauischen Antheils*¹⁴, dedicat promovării populării „acestei părți enclavate a Moldovei”, cum se exprima Splény (p. 380), el se gândește la posibilitatea de a retrimite în țările imperiale din care au venit, o parte din imigranții originari din Polonia, Ungaria și Transilvania așezați în Bucovina mai de mult sau mai de curând, pentru a face loc „adevăraților moldoveni” (würklüche Moldauer) care ar dori să imigreze în Bucovina.

Explicația contradicțiilor menționate mai sus mi se pare simplă, dacă ne folosim de alt document oficial al timpului, adică de datele recensământului moldovenesc din anul 1774, efectuat în timpul ocupației rusești a Moldovei¹⁵. Sunt înșiruiți nominal toți locuitorii bărbați, cu prenumele și, dacă îl aveau, numele de familie, ocupația, porecla, filiația, uneori etnia etc., rangul social (boier, mazil, răzeș, ruptaș, șleahitic) și dacă era birnic sau scutelnic și din care motiv. Ținutul Cernăuțului cuprindea ocolurile Târgului, al Prutului de Jos, al Nistrului și al Ceremușului, cu toate satele lor, al căror caracter (boieresc, răzeșesc, mănăstiresc, episcopal) era precizat.

Am extras pentru acest ținut reprezentativ pentru partea Bucovinei locuită astăzi predominant de ucraineni, numele de familie ale tuturor persoanelor de rang social mai ridicat, adică ale nobililor mai mici sau mai mari, și ale proprietarilor de moșii, cu excepția mănăstirilor și schiturilor, care erau toate românești. Din cele 133 de nume diferite, care apar adeseori de mai multe ori (vezi Tabela 2), marea majoritate sunt nume românești uzuale, unele de mare răsunset cultural, istoric sau

politic, ca, de exemplu, Balș, Donici, Flondor, Gafencu, Herescu, Hurmuzache, Moțoc, Neculcea, Onciul, Repta, Ursuleac. Găsim o bună parte a acestor nume (Cantacuzino, Canta, Flondor, Goian, Hurmuzachi, Marcu, Moțoc, Mustață, Neculce, Onciul, Stroescu, Tabără, Tăutu, Vlaicu, Volcinski, Zotta) și în lista celor 28 de ctitori ai celor 36 de biserici ortodoxe, ridicate în ținutului Cernăuțului între 1772 și 1861¹⁶.

Ar fi fost mult prea laborios să fac același lucru pentru birnici și scutelnici, dar cei mai mulți dintre ei nu aveau nume de familie, iar prenumele nu puteau fi folosite pentru o departajare etnică decât în mică măsură. Pot să vă asigur însă că numele și prenumele cu rezonanță ucraineană sunt foarte numeroase chiar și în sate care sunt astăzi predominant românești.

Concluzia pe care o trag din toate acestea este următoarea. Un general, șef de guvern ca Splény, însoțit de cei din preajma sa se întâlnesc atunci când vin în contact cu supușii lor, doar cu oamenii de rangul cel mai înalt din locul vizitat; ceilalți agită stegulețe sau aplaudă. În Bucovina și chiar în nordul ei, oamenii de oarecare rang erau aproape toți români, adică, cum se spunea atunci și se mai spune și astăzi pe alocuri sau uneori, moldoveni – deși nu sunt cetățeni ai unei țări numită Moldova, ci numai locuitorii unei provincii denumite astfel, din motive istorice – așa cum un german care s-a născut sau locuiește în Bavaria își spune bavarez. Splény a tras de aici concluzia că limba valahă este „lingua franca” a ținutului guvernat de el și, în consecință, și-a ales drept colaboratori vorbitori ai acestei limbi. Nu trebuie să uităm nici că principatul desemnat în limba germană prin „Walachei” se chema și „Țara Românească”. De altfel, în „școlile moldovenești”, preconizate de Splény și întreținute de Fondul religios greco-oriental, urma să se folosească limba „moldo-valahă”.

Mai mult, din textul lui Splény nu se poate trage nicidecum concluzia că el înțelegea sub numele de moldoveni pe foștii cetățeni ai Moldovei, indiferent de naționalitatea lor, dar nici că textul ar dovedi absența ucrainenilor în nordul Bucovinei în epoca ocupării ei de către trupele austriece.

S-ar putea să fi supărat pe unii sau pe alții cu concluziile mele, dar nu știu cum s-ar putea înțelege altfel conținutul unei părți a textului lui Splény. În sfârșit, cred că orice text trebuie cunoscut în totalitatea sa, ținând seama de toate amănuntele, pentru a putea desluși adevărul. În fond istoria, ca știință, caută să cupleze logic trecutul cu prezentul și cu viitorul, cum preconiza Dimitre Onciul.

IV.1.2.2. ÜBERTRAGUNG AUS DEM RUMÄNISCHEN*

Eines der wichtigsten Dokumente, die uns aus der Zeit der Besetzung des Norden der Moldau durch österreichische Truppen und der mit der Zustimmung der Hohen Pforte 1775 erfolgten Einverleibung des betreffenden Gebietes in Österreich erhalten blieb, ist die *Beschreibung der Bukowina* des kommandierenden Generals der Besatzungstruppen, der als Gouverneur des neuen Territoriums eingesetzt wurde, Gabriel von Splény.

Es handelt sich um eine der Kaiserin Maria Theresia und ihrem Korregenten Joseph II. vorgelegte Eingabe kaum ein Jahr nach seiner Niederlassung in Czernowitz. Der Zweck der Eingabe war, von seinen organisatorischen und administrativen Verpflichtungen als Gouverneur befreit zu werden und seine militärische Aktivität wieder aufzunehmen, die er bevorzugte und in der er sich tatsächlich bewährte, da er schließlich den Rang eines Feldmarschalls erreichte. Er hatte deshalb überhaupt kein Interesse daran, seine Eindrücke zu beschönigen oder zu entstellen; doch als gewissenhafter Militär dachte er nicht nur an die Vergangenheit und die Gegenwart, sondern auch an die Zukunft.

Die Handschrift, von der zwei Kopien in zwei verschiedenen Wiener Archiven gefunden wurden, wurde 1893 vom fleißigen Archivar Dr. Johann Polek, Kustos der Czernowitzer Universitätsbibliothek entziffert und in Czernowitz veröffentlicht¹.

Die Arbeit ist in drei unterschiedliche Teile gegliedert.

Der erste, „Von dem ehehinigen Zustand verschiedener Gegenstände dieses Bukowiner Districts“ betitelte Teil, ergänzt von einem Anhang über „Die Unbequemlichkeiten, welchen das Militär gleich bey Einrückung wegen Unvollkommenheit der Landeseinrichtung in diesem District ausgesetzt ware“, umfaßt 71 Seiten, d. h. 46 Prozent der eigentlichen Arbeit.

Der zweite, „Vorschlag zu einer Regierungsform, welche sich zu dem jetzigen Zustand des Districts am besten schicket“ betitelte Teil, umfaßt 44 Seiten, d. h. 30 Prozent der Arbeit.

Der dritte, „Jene Meliorationen betreffend, die da zur Einführung mehrere Zeit erfordern“ betitelte Teil, umfaßt 36 Seiten, d. h. 24 Prozent der Arbeit.

Ein Register, eine Einleitung, eine Biographie Splénys und Schlußbemerkungen des Herausgebers, sowie 7 Seiten einer Reihe später hinzugefügter, interessanter Anmerkungen, die wahrscheinlich vom Hofsekretär von Jenisch, Kenner der türkischen Sprache, abgefaßt wurden.

In einer noch dazu veralteten deutschen Sprache abgefaßt, haben wenige Verfasser Poleks Text direkt nachgeschlagen und deshalb empfand man sowohl im Norden, als auch im Süden der Bukowina das Fehlen einer vollständigen

* Beitrag (in rumänischer Sprache) zur internationalen Konferenz *Bukowina 1775–1862. Politische, soziale, ökonomische, kulturelle und demographische Aspekte*, Radautz, 1996. Eine verkürzte deutsche sowie eine verkürzte ukrainische Version wurden in „Analele Bucovinei“, anul IV, nr. 3, 1997, S. 557–560 bzw. 561–565 veröffentlicht.

Übersetzung guter Qualität ins Ukrainische und ins Rumänische. In der Tat wurde dem Wiener Hof eine französische Übersetzung vorgelegt, die nicht wiedergefunden wurde.

Bei Gelegenheit der 120-jährigen Bestehungsfeier der Czernowitzer Universität wurde den Teilnehmern seitens des wissenschaftlichen Forschungszentrums für Bukowina-Kunde der Universität eine zweisprachige Ausgabe der Arbeit Splénys vorgelegt, übersetzt und herausgegeben von den Forschern O. D. Ogui und M. M. Saiko². Die Ausgabe überrascht durch eine auffallende Asymmetrie zwischen der deutschen und der ukrainischen Einleitung und durch die Tatsache, daß der Deutsche Leser überhaupt nicht, der ukrainische Leser erst auf Seite 6 der Einleitung darauf aufmerksam gemacht wird, daß sie nur den ersten Teil von Splénys Eingabe, und auch diesen nicht gänzlich, wiedergibt; dieser Teil bildet weniger als die Hälfte der ganzen Arbeit und bezieht sich nur auf die Zeit bevor 1775.

Unser Zentrum in Radautz bearbeitet gegenwärtig eine vollständige Übersetzung der *Beschreibung der Bukowina* ins Rumänische, da der zweite und dritte Teil nicht nur die zukünftigen Absichten der Militärverwaltung in der Sicht des Vefassers, sondern auch seine Vorschläge für eine in weiterer Ferne liegende Zivilverfassung enthüllt.

Jedenfalls wirft Splénys Text viele noch ungeklärte oder gegensätzlich beantwortete Fragen auf.

Die Frage, auf die ich hier eingehen will, hat schon J. Polek am Anfang einer Fußnote zum ersten Abschnitt des 4. Kapitels des ersten Teils ([1] Seite 32) gestellt. Der betreffende Text lautet wie folgt: „Es fällt auf, daß Splény nur von Moldauern spricht, obwohl schon damals nicht nur im Russisch Kimpolunger Bezirk, sondern auch im Gebiete zwischen dem Pruth und Dniester viele *R u t h e n e n* wohnten (Vgl. meine Schrift: „Die Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina“, Czernowitz, 1891, S. 41, ff.)“. Er beruft sich auf Dimitrie Cantemirs *Beschreibung der Moldau* und findet dort ebenfalls ungünstige Beurteilungen der damaligen Moldauer; persönlich meint er jedoch (ich zitiere): „darob verdient jedoch das moldauische Volk mehr Mitleid als Tadel; denn nur der schreckliche Druck, unter dem es schmachtet, hatte es mißtrauisch und arglistig gemacht“.

Der Abschnitt, auf den sich Poleks Fußnote bezieht, bewertet tatsächlich den Charakter der Moldauer im allgemeinen ungünstig. Er anerkennt ihren zweideutigen Witz, ihre Unerschrockenheit, ihre Freiheitsliebe, und ihre Unversönlichkeit bei Beleidigung; er wirft ihnen vor arglistig, leichtsinnig, geizig, neidisch, dem Trunke ergeben und faul zu sein.

Die Fußnote wird in die Ukrainische Version nicht als solche übernommen. Das Problem wird jedoch von den Übersetzern ausführlich in der Einleitung behandelt (siehe die ukrainische Version von Ogui und Saiko³).

Was die Gründe der ungünstigen Charaktereigenschaften der Moldauer betrifft – Splény bezieht sich nicht nur auf die Bauern – so können wir die Meinungen der ukrainischen Herausgeber teilen. Sie stimmen ansonsten mit jenen aller zeitgenössischen und späteren Kommentatoren überein, angefangen mit den

Großbojaren Vasile Balş und jenem in einer Kiewer Zeitung von 1902 in der ukrainischen Version² zitierten Sturza, bis zu Polek und Max Weber.

Was der Sinn des Wortes „Moldauer“ betrifft, so scheint mir die Lösung der Herausgeber fraglich. Sie stellen eine scharfsinnige Hypothese auf, wobei sie von der Behauptung ausgehen, die dem Text von Poleks Fußnote widerspricht, daß dieser der Meinung gewesen sei, daß „Splény einen Fehler gemacht habe“, und schreiben weiter (ich zitiere): „Unserer Meinung nach ist dies kein eigentlicher Fehler, sondern ein Merkmal seiner Epoche. Zu jener Zeit war das Nationalbewußtsein der Bevölkerung noch nicht genügend kristallisiert und den General interessierte eher die Konfessions- und Staatszugehörigkeit, als die ethnische Zugehörigkeit. In diesem Zusammenhang ist ein «Moldauer» der Bewohner jenes Teils des Landes Moldau, der an Österreich angegliedert wurde, d.h. ein Synonym des Wortes «Bukowiner»“.

Diese Hypothese ist tatsächlich scharfsinnig, ja plausibel, und löst scheinbar eine Reihe ethnischer Probleme aus der Vergangenheit der Bukowina mit einem Schlag.

Der Inhalt des darauf folgenden Abschnitts des Textes der Herausgeber Ogui und Saiko machte mich jedoch bedenklich. Nachdem diese behauptet hatten (ukrainische Version⁴, dritter Abschnitt), daß (ich zitiere) „glaubhafte Angaben über die nationale Zusammensetzung der bukowiner Bevölkerung es erst für die zweite Hälfte des XIX. Jahrhunderts bis zum Anfang des XX. Jahrhunderts gibt“, geben sie die Ergebnisse der österreichischen Volkszählungen betreffend die beiden in Frage gestellten Nationalitäten in absoluten Zahlen wieder, angefangen mit dem Jahr 1880. Jedoch zwei Abschnitte weiter (S.9, am Ende des ersten Abschnittes) benutzen sie die Angaben der Volkszählung vom Jahre 1869.

Tabelle 1 und Abbildung 1 geben zahlenmäßig und graphisch die Dynamik der ukrainischen und rumänischen Bevölkerung der Bukowina gemäß den österreichischen Volkszählungen der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts und bis 1910 wieder⁵. Ich werde an anderer Stelle auf sie eingehen, obwohl sie für sich selbst sprechen.

Kehren wir jedoch zu Splénys Eingabe an den Kaiserhof zurück. Soll der General die ethnische Zugehörigkeit der Bevölkerung wirklich überhaupt nicht interessiert haben? Schließlich identifizierten noch 1880 die österreichischen Behörden die ethnische Zugehörigkeit durch die Umgangssprache – steht im in Abbildung 2a wiedergegebenen Tabellenkopf des *Orts-Repertoriums der Bukowina* (Wien, 1885)⁷ in den vier mit „Umgangssprache der einheimischen Bevölkerung“ bezeichneten Spalten: Deutsche, Ruthenen, Rumänen und Andere. Die Juden, die jiddisch redeten – eine Sprache, die als eine Variante der deutschen Sprache galt – wurden deshalb als Deutsche israelitischer Konfession eingetragen. Selbst um die Jahrhundertwende mußte die Verständigung zwischen den Behörden und den Einheimischen noch problematisch sein, da sich kaum 22 Prozent der einheimischen Bevölkerung der Bukowina, d.h. der Staatsbürger des cisleithanischen Österreichs sich des Deutschen als Umgangssprache bedienten⁶.

Erst 1900 als der a-nationale „homo bucovinensis“ angeblich schon weit verbreitet sein sollte⁸⁻¹⁰, ist eine kaum merkliche, aber kennzeichnende Änderung

im sonst unveränderten Tabellenkopf zu verzeichnen: nun steht in den vier Spalten tatsächlich: deutsch, ruthen., rumän., andere(siehe Abbildung 2b, nach dem *Gemeindelexikon der Bukowina*, Wien, 1907⁸).

Zu Zeiten Splénys war natürlich das Problem der Umgangssprache der einheimischen Bevölkerung und somit ihrer Nationalität ein viel heikleres. Deutsch sprach so gut wie kein Einheimischer so daß die Verständigung zwischen den Behörden und der Bevölkerung stark behindert war.

Ich las somit aufmerksam den zweiten und dritten Teil der Eingabe, die von den Herausgebern der ukrainischen Übersetzung als unbedeutend betrachtet wurden. Im 2. Kapitel des zweiten Teiles, mit dem Untertitel „Von der militairischen Regierungsform *in specie*, die man diesem District am mehresten angemessen zu sein erachtet“, schlägt Splény die Errichtung eines *Generalats-Conseils* als oberste Regierungsstelle in Czernowitz vor. In jedem Regimentsstand mußte je eine *Standesamt* genannte Unterstelle errichtet werden, die, von einem Offizier geleitet, direct vom Generalats-Conseil „abhängen“ sollte. In der Bukowina sollen somit zwei Standesämter bestehen, das eine in Sadagura für das Gebiet zwischen „Dniester und Szyreth“; das andere in Suczawa für das Gebiet zwischen „Szyreth bis an die Siebenbürgische Gränze“, somit das erste im heute vorwiegend von Ukrainern bewohnten Gebiet, das zweite in der beinahe ausschließlich von Rumänen bewohnten Region. Gemäß Splénys Vorschlägen¹², sowie R. Wagners Buch¹³, S.367, erscheinen im Generalats-Conseil mit Stimmrecht: ein General, vier Offiziere mit verschiedenen Aufgaben (ein Vizepräsident, ein Auditor als Referent für Rechtsfragen, ein *Bojar* mit den Titel „Staroste“ als Referent für öffentliche und ökonomische Fragen und zwei Offiziere als Referenten für politische Fragen bzw. *in Gratialibus*). Ohne Stimmrecht nehmen Teil zwei Offiziere für die Manipulierung des Geldes, Sekretäre, Registrare, Advocaten, ein Physicus, ein Polizeilieutenant, 12 Gerichtsboten und ein Kerkermeister. Unter diesen 23 Personen befindet sich außer einem deutschen, auch ein *wallachischer* Sekretär, mit je einem Gehalt von 600 fl. jährlich – gleich dem Gehalt des Generalats-Physicus, sowie zwei deutsche und zwei *wallachische* „Cancellisten“ mit je einem Jahresgehalt von 300 fl. In den Standesämtern erscheinen auf der Liste von 11 Mitgliedern: ein *Bojar* mit dem Titel „Ispravnik“ und je ein deutscher und ein *wallachischer* „Cancellist“.

Offensichtlich verstand Splény unter „wallachisch“ keinen Staatsbürger der Wallachei, sondern einen Kenner der rumänischen Sprache. Wenn sich damals in der Bukowina und insbesondere im Norden relativ ebensoviele Ukrainer befanden wie heute, wie unsere Kollegen Ogui und Saiko uns beweisen wollen, warum hat Splény keine ruthenische Sekretäre und Cancellisten besonders im Generalats-Conseil und besonders im Sadagurer Standesamt vorgesehen? Wie konnte Splény nicht bemerkt haben, daß die zahlreichste Ethnie in der Bukowina die Ruthenen waren? Warum hat er nicht für das Sadagurer Standesamt einen ruthenischen statt eines wallachischen Cancellisten vorgesehen? Wie können wir diese scharfen Widersprüche erklären?

Es sei auch bemerkt, daß in R. Wagners Buch¹⁴, im kurzen, der „Beförderung der Impopulation dieses k.k. enclavirten moldauischen Antheils“ – wie sich Splény

ausdrückt (S.380) – dieser die Möglichkeit erwägt, lange oder kurz vorher aus Polen, Ungarn und Siebenbürgen eingewanderte und hier seßhaft gewordene Inwohner in ihre ursprünglichen k.k. Länder zurückzuschicken, um „ankommende wirkliche Moldauer“ unterzubringen.

Die Erklärung der oben erwähnten Widersprüche scheint mir einfach, wenn wir ein anderes zeitgenössisches offizielles Dokument benutzen, d.h. die Angaben der 1774 erfolgten moldauischen Volkszählung, die während der russischen Besetzung der Moldau stattfand¹⁵.

Alle männlichen Bewohner sind individuell aufgezählt, und zwar mit ihrem Vornamen und, falls sie einen hatten, mit ihrem Familiennamen, ihre Beschäftigung, ihrem Spitznamen, dem Vornamen des Vaters u.dgl, dem sozialen Rang z.B. Bojar (Adeliger); Mazil (Landadeliger); Rasesch (durch erblichen Grundbesitz geadelter, freier Bauer); Ruptasch (pauschal besteuert Bauer); Schlachtschitz (polnischer Adeliger); Großgrundbesitzer u.s.w., und, hauptsächlich, ob er steuerpflichtig (birnic) ist oder nicht (scutelnic) und im letzten Fall, aus welchem Grund. Der Czernowitzer Bezirk umfaßte folgende Kreise (Ocol): des Marktes (d.h. Czernowitz); des unteren Pruths (al Prutului de Jos), des Dnjesters (al Nistrului) und des Czeremosch (al Cirimuşului), mit allen ihren Dörfern, wobei der Charakter des/der Eigentümer (Bojar, Raseschen-Gemeinschaft, Kloster, Bischof) ebenfalls angegeben ist.

Aus den Angaben für dieses Gebiet, das heute, mit einigen bemerkenswerten Ausnahmen, kompakt von Ukrainern bewohnt ist, habe ich die Familiennamen aller „Notabilitäten“ der Dörfer und Güter, d.h. des niedrigen und höheren Adels und der Großgrundbesitzer entnommen. Die 133 verschiedenen, oft mehrfach vorkommenden Namen (siehe Tabelle 2) sind meistens übliche rumänische Namen; einige von ihnen rufen bedeutende kulturelle, historische und politische Anklänge hervor, wie z.B. Balş, Donici, Flondor, Gafencu, Herescu, Hurmuzache, Moţoc, Neculcea, Onciul, Repta, Ursuleac.

Eine große Anzahl derselben Namen (Cantacuzino, Canta, Flondor, Goian, Hurmuzachi, Marcu, Moţoc, Mustaţă, Neculce, Onciul, Stroescu, Tabără, Tăutu, Vlaicu, Volcinschi, Zotta) befinden sich auch in der Liste der 28 Stifter von 36 zwischen 1772 und 1861 im Gebiet Cernăuţi erbauten, orthodoxen Kirchen¹⁶.

Es wäre zu mühsam gewesen, dasselbe für alle Steuerpflichtigen und von der Steuer befreiten Bewohner, sowie Witwen, Juden, Zigeuner durchzuführen. Die meisten hatten keine Familiennamen, ihre Vornamen konnten nur in kleinem Maße zur Differenzierung nach Nationalitäten dienen. Ich kann hier nur versichern, daß Familien- und Vornamen mit ukrainischem Anklang selbst in Dörfern, die gegenwärtig vorherrschend rumänisch sind, sehr zahlreich sind.

Die Schlußfolgerung, die ich aus all dem ziehe, ist folgende. Ein General, zugleich Gouverneur, wie Splény, und die ihm Nahestehenden begegnen, wenn sie mit ihren Untertanen in Berührung treten, nur den höchstrangigen Männern des besuchten Ortes; die anderen schwenken Fähnchen und applaudieren. In der Bukowina und selbst in ihrem Norden waren beinahe ausschließlich Rumänen, d.h. wie man damals und stellweise auch heute noch sagt, Moldauer, obwohl sie keine Bürger eines Moldau benannten Staates sind, sondern nur Bewohner einer aus

historischen Gründen so benannten Provinz, etwa so wie ein in Bayern geborener oder wohnender Deutscher sich gelegentlich Bayer nennt. Splény zog daraus den Schluß, daß die wallachische, d.h. die rumänische Sprache die „lingua franca“ des von ihm regierten Gebietes ist, und wählte seine Mitarbeiter dem entsprechend. Man darf nicht vergessen, daß das im Deutschen mit „Walachei“ bezeichnete Fürstentum auch „Țara Românească“ genannt wurde. Auch sollte der Unterricht in den von ihm vorgeschlagenen und vom griechisch-orientalischen Religionsfond unterhaltenen moldauischen Schulen in „moldo-wallachischer“ Sprache erfolgen.

Aus Splénys Text kann man somit keineswegs folgern, daß er unter dem Namen „Moldauer“ nur die gewesenen Staatsbürger der Moldau, unabhängig von ihrer ethnischen Zugehörigkeit verstand, aber auch nicht, daß der Text beweisen würde, daß es zur Zeit der Besetzung durch die österreichischen Truppen im Norden der Bukovina keine Ukrainer gab.

Meine Schlußfolgerungen mögen so manchen mißfallen; aber ich sehe keine andere Möglichkeit einen Teil von Splénys Text verständlich zu machen.

Schließlich meine ich, daß jeder Text in seiner Gänze und in allen seinen Einzelheiten bekannt sein muß, ehe man in richtig deuten und daraus die Wahrheit entnehmen kann. Im Grunde versucht ja die Geschichtsforschung die Vergangenheit, die Gegenwart und die Zukunft logisch mit einander zu verbinden, wie es Dimitrie Onciul verlangte.

IV.1.2.3. TABELE, FIGURI ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE (TABELLEN, BILDER UND BIBLIOGRAPHISCHE NOTEN)

Tabela 1 (Tabelle 1)

*Locuitorii autohtoni de limbă ruteană și română în Bucovina, conform recensămintelor austriece
(Einheimische Bewohner ruthenischer und rumänischer Sprache der Bukowina, laut der
österreichischen Volkszählungen)*

Anul (Jahr)	1848	1869	1880	1890	1900	1910
Totalul populației (Totale Bevölkerung)	377 581	511 964	568 453	642 495	730 195	794 942
Vorbitori de limbă ucraineană (Ruthenisch sprechende Einwohner)	108 907	186 000	239 690	268 367	297 798	305 101
Vorbitori de limbă română (Rumänisch sprechende Einwohner)	209 293	207 000	190 005	208 301	229 018	273 254
Raport ruteni/români (Verhältnis Ruthenen/Rumänen)	0,520	0,899	1,261	1,288	1,300	1,117
Populația ruteană (Ruthenische Einwohner) (%)	28,8	36,3	42,2	41,8	40,8	38,4
Populația română (Rumänische Einwohner) (%)	55,4	40,4	33,4	32,4	31,4	34,4
Variația rutenilor/an (Zunahme der Ruthenen pro Jahr)		+3 671	+4 881	+2 868	+2 943	+730
Variația românilor/an (Zunahme der Rumänen pro Jahr)		-109	-1 545	+1 893	+2 072	+4 424

Figura 1 (Bild 1)

*Populația Bucovinei în perioada 1848–1910 (Bukowiner Bevölkerung in den Jahren 1848–1910).
Anii de recensământ (Jahre der Volkszählungen): 1848, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910*

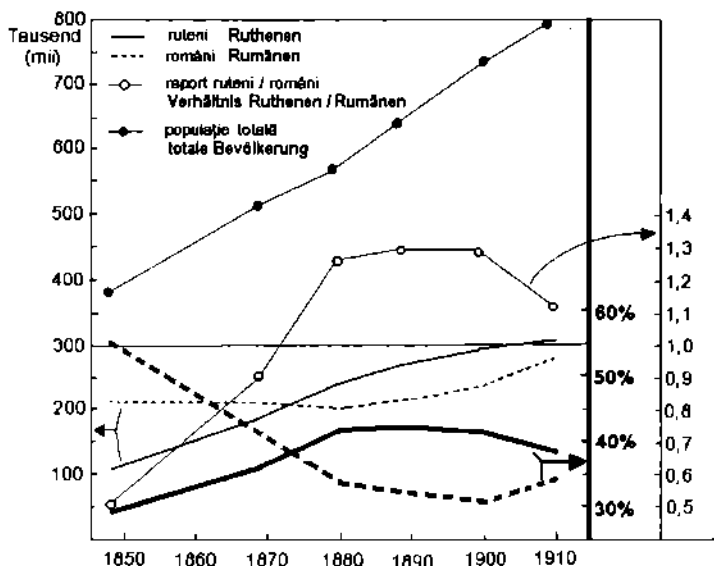

Figura 2 (Bild 2)

Cap de tabel pentru înregistrarea datelor de la recensământ (Tabellenkopf zur Eintragung der Volkszählungsdaten). a – Orts-Repertorium der Bukowina (Tabelul localităților din Bucovina), Wien, 1885; b – Gemeindelexicon der Bukowina (Lexiconul comunelor din Bucovina), Wien, 1907

Umgangssprache der einheimischen Bevölkerung				Umgangssprache der einheimischen Bevölkerung			
Deutsche	Ruthenen	Rumänen	Andere	deutsch	ruthen.	rumän.	andere
a				b			

Tabela 2 (Tabelle 2)

Numele de familie ale „notabilităților” din localitățile ținutului Cernăuți conform recensământului moldovenesc din anul 1774 – în ordine alfabetică (Familiennamen der „Notabilitäten” der Ortschaften des Czernowitzer Bezirkes, laut der 1774 erfolgten moldauischen Volkszählung – in alphabetischer Reihenfolge)

A: Andronic, Aslan;

B: Bahaterițu, Bałasinovici, Baș, Beldiman, Bobele, Boldescu, Bolohan, Borsan, Boșneagă, Botezat, Braha, Brăiescu, Brânzan, Buțura;

C: Calmățui, Canta, Cantacuzino, Cantiș, Cătană, Cârste, Cernevschi, Ciopa, Ciornohuz, Cocei, Coman, Costeș, Coștraș, Cracalia, Crăciun, Cucoran;

D: Diaconenco, Donici, Dracinschi, Drafta, Drăgănici, Drăghinici, Dumiciu, Dunuță;

F: Faliș, Fistică, Flondor, Frunză;

G: Gafencu, Gavrilaş, Gavrilescu, Grâu, Ghenghea, Ghițincul, Giurgiuvan, Goian, Gora, Goraș, Greierosul;

H: Haidragă, Herescu, Himuc, Hlihorce, Hlincu, Holban, Hotincean, Hurmuzache;

I: Iamandi, Ianeș, Irimicea, Isar;

J: Jian;

L: Lastiuca, Lenta, Lepădatu, Limbo, Lupul;

M: Macri, Marcu, Mariniuc, Mălai, Mâncă, Mitencu, Mintcu, Mohovan, Moțoc, Murguleț, Mustață;

N: Nacul, Nalivaico, Neculcea, Nepoțel;

O: Oarza, Onciul;

P: Pană, Pancul, Pălade, Pănel, Perjul, Popescul, Potlog, Prescurnițu, Prodan;

R: Râpta, Roșca, Rotopan, Roznovan;

S: Savin, Săvescul, Semaca, Smolinschi, Spănu, Stavăr, Stângaciu, Strășcă, Stroescu, Sturza;

T: Tabără, Taranga, Tăutu, Tiron, Tumurug, Tumuzei;

Ț: Țiganiuc, Ținte, Țopa;

U: Ursul, Ursuleac;

V: Vârgolici, Velícico, Verinschi, Veriha, Vlad, Vlaicu, Volcinschi;

Z: Zavialiță, Zota.

Note bibliografice (Bibliographische Noten)

- ¹ Gabriel von Splény, *Beschreibung der Bukowina (Descrierea Bucovinei)*, Czernowitz, Hrsg. von (edit. de) Johann Polek., H. Pardini, 1893.
- ² Gabriel von Splény, *Opis Bukovini /Beschreibung der Bukowina*, Per. z nim., preedmovna i komentar O. D. Oguia, M. M. Saiko (*Descrierea Bucovinei*, traducere din germană, prefață și comentarii de – Übersetzung aus dem Deutschen, Vorwort und Kommentar von – O. D. Ogui și M. M. Saiko), Cernăuți, Edit. „Ruta”, 1995.
- ³ *Ibidem (Ebenda)*, p. (S.) 7–8.
- ⁴ *Ibidem (Ebenda)*, p. (S.) 8.
- ⁵ Vladimir Trebici, *Demografie. Excerpta et selecta*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. (S.) 107–145.
- ⁶ *Ibidem (Ebenda)*, p.(S.) 119. Tabelul nr. 3.
- ⁷ *Spezial- Orts-Repertorien der im österreichischen Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder, Bd.XIII, Bukowina, (Repertoriul special al localităților din regatele și țările reprezentate în Parlamentul austriac, vol. XIII, Bucovina)*, Wien, Hölder, 1885.
- ⁸ Hans Prelitsch, „Homo bucovinensis”, *Brücke zum Westen (Punte spre vest)*, II, 1954, nr. 4–5, p. (S.) 12–14.
- ⁹ Ion Nistor, *Homo bucovinensis*. „Glasul Bucovinei”, I, 1918, 11 decembrie.
- ¹⁰ M. Olaru, Șt. Purici, „Bucovinism” și „homo bucovinensis”, „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, 1996, p. (S.) 5–11.
- ¹¹ *Gemeindelexikon der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900*, Bd. XIII, Bukowina (*Lexiconul comunelor din regatele și țările reprezentate în parlamentul austriac. Redactat pe baza rezultatelor recensământului din 31 dec. 1900*, vol. XIII, Bucovina), Wien, Hof- u. Staatsdruckerei, 1907.
- ¹² Gabriel von Splény, *Beschreibung der Bukowina*, p. (S.) 79, passim.
- ¹³ Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina*, Bd. I (*De la stema Moldovei la vulturul bicefal. Selecție de contribuții privind istoria Bucovinei*, vol. I), Augsburg, Verlag Hofmann, 1991, p. (S.) 367.
- ¹⁴ *Ibidem (Ebenda)*, p. (S.) 366–383.
- ¹⁵ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I (*Die Moldau zur Zeit des Feudalismus*, Band VII, I.Teil), Chișinău, Editura Știința, 1975, p. (S.) 370–458.
- ¹⁶ Mircea Pahomi, *Schituri și biserici din Ținutul Cernăuți (Klausen und Kirchen im Czernowitzer Bezirk)*, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1996, p. (S.) 321–327.

IV.2. TABELUL LOCALITĂȚILOR DIN BUCOVINA DE GENERAL GABRIEL SPLÉNY VON MIHÁLDY (1775)*

COMENTARIU

Această listă, întocmită din ordinul generalului Gabriel von Splény, care n-a putut apărea în același volum de format mic, în care J. Polek a publicat în 1893 *Memoriul* generalului adresat Curții Imperiale și Ministerului de Război din Viena, intitulat *Descrierea districtului Bucovinei*, este prezentată bilingv în acest volum, împreună cu alte câteva anexe. Ea a apărut, de aceea, în „Anuarul Muzeului Bucovinei” („Jahrbuch des Bukoviner Landesmuseums”, I, 1893, p. 27–44) precedată de o introducere în care repetă multe din cele scrise anterior, odată cu apariția *Descrierii*. Aici nu vom reproduce integral această introducere în două limbi, ci vom aminti câteva informații asupra celor întâmplate după încheierea *Memoriului*.

Polek relatează pe scurt că tratativele de fixare definitivă a graniței moldo-austriece s-au desfășurat pe baza unei hărți a regiunii din Moldova ocupate în toamna anului 1774, înaintată părții turce. Un tratat a fost încheiat în 7 mai 1775, prin cedarea definitivă către Austria a teritoriului dintre Nistru, Pocuția, Ungaria și Transilvania, iar delimitarea definitivă, începută la mijlocul lui septembrie 1775, s-a încheiat la 2 iulie 1776 prin tratatul de la Balamutca, după ce s-a revenit complet asupra înaintării excesive a trupelor austriece în terenul cetății Hotinului și mult mai puțin în alte regiuni.

Prin acest din urmă tratat, numărul celor 290 de localități cu 62 de atenanțe listate de Splény, s-a redus la 277 de localități cu 55 de atenanțe, locuite de 14 654 de familii, adică la circa 75 000 de suflete. De asemenea, numărul mănăstirilor s-a redus cu două mănăstiri mari și trei mici. Localitățile revenite, după mai mult de un an de ocupație, Turciei (adică, de fapt Moldovei) sunt însemnate în tabelul reprodus în prezentul volum cu un asterisc.

Pentru a evita tipărirea a două liste, prima identică cu cea a lui Splény, cu denumiri grav deformate într-o pretinsă limbă germană ce îngreunează sau chiar împiedică identificarea lor pentru cititorul român, și alta separată în limba română, am trecut sub fiecare localitate din lista originală denumirea românească, practic contemporană, a respectivei localități – unde era posibilă identificarea – în conformitate cu Recensământul făcut în 1774 de către divanul Moldovei, la cererea generalului rus Rumianțev. Înscrisura între paranteze a unora dintre denumirile românești arată că pentru identificarea acestora a fost necesară folosirea altor surse, cum ar fi: a) Recensământul populației Moldovei din anii 1772–1773; b) N. Grămadă *Toponimia minoră a Bucovinei*, Editura Anima, 1996; c) Em. Grigorovitză,

* Publicat în *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă, îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc. București, Editura Academiei Române, 1998, p. 232–234.

Dicționarul geografic al Bucovinei, București, SOCEC, 1908; d) M. Pahomi, *Schituri și biserici din ținutul Cernăuți*, în „Analele Bucovinei”, I, nr. 2, 1994, p. 321–337, precum și datele din *Repertoarul de localități ale Bucovinei*, Viena, 1885, folosit de însuși Polek în indexul său alfabetic (*Register*). În plus, atât în tabelul, cât și în indexurile din prezentul volum, anumite denumiri românești au fost subliniate pentru a arăta că localitățile respective figurează în Recensământul din 1774 al populației Moldovei numai pe o listă separată, a „satelor cu salvogardia preainalțatului graf”. Au rămas însă în *Tabel* și câteva localități a căror denumire românească nu a putut fi identificată în materialele citate.

Tot pentru concizie, am modificat bilingv capul original al *Tabelului*. Conform sugestiei făcute în *Extractul anonim* în limba franceză (vezi al treilea document din prezentul volum), am echivalat termenul german de Schlyachta cu cel românesc de răzeș, deși suntem perfect lămurii că este vorba de o categorie net diferită de nobili de mic rang; totuși absenți în *Memoriul* și *Tabelul* redactate de Splény, răzeșii și șliahtiții sunt prezenți în recensămintele moldovenești contemporane.

Menționăm că o comparație între rezultatele amănunțite ale celor trei recensăminte s-ar putea dovedi extrem de interesantă.

În sfârșit, un *Indice alfabetic bilingv*, care ar putea permite identificarea pe hartă a localităților, analog cu cel întocmit de Polek, completează *Tabelul* prezentat în acest volum. Am păstrat ordonarea localităților după denumirile folosite de Splény, dar am introdus denumirile românești contemporane primelor, în locul celor din *Repertoarul special al localităților din Bucovina* (*Spezial-Ortsrepertorium der Bukovina*), folosite de Polek în *Register*. Am considerat de asemenea necesar să punem la îndemâna cititorului și un al doilea *Index alfabetic*, cu ordonarea localităților după denumirea românească.

Identificarea denumirilor românești ale localităților a fost mult ușurată de faptul că împărțirea administrativă a Districtului Imperial Regal al Bucovinei conservă în bună măsură pe cea veche, înscrisă în recensământul din 1774 al populației Moldovei, între cele două existând următoarea corespondență:

Tabel și Register

- I = Ocolul Cernăuțiului
- II = Ocolul Prutului
- III = Ocolul Nistrului
- IV = Ocolul Ceremușului
- V = Ocolul Câmpulungului Rusesc
- VI = Ocolul Berhometelor
- VII = Ocolul Vicovilor
- VIII = Ocolul Mijlocului
- IX = Ocolul Moldovenesc
- X = Ocolul Câmpulungului Moldovenesc

Recensământul din 1774

- Ținutul Cernăuțului, ocolul Târgului
- Ținutul Cernăuțului, ocolul Prutului de Jos
- Ținutul Cernăuțului, ocolul Nistrului
- Ținutul Cernăuțului, ocolul Ceremușului
- Ținutul Câmpulungului Cernăuțului, ocolul Câmpulungului, plasa Putilei
- Ținutul Suceva, ocolul Berhometelor
- Ținutul Suceva, ocolul Vicovilor
- Ținutul Suceva, ocolul Mijlocului
- Ținutul Suceva, ocolul Siretului de Sus
- Ținutul Câmpulung – Suceava

Pentru date privind ocolul V a fost necesară folosirea recensământului din 1772-1773.

Ocoalele Hotinului și Siretului, care figurează în *Tabel*, cuprind numai localități însemnate cu asterisc, deci care au fost înapoiate Moldovei după mai mult de un an de stăpânire austriacă. Localitățile respective nu au fost incluse de Polek în indexul localităților (*Register*) și, de aceea, acestor două ocoale nu le-a fost asociat un număr, spre deosebire de celelalte.

O examinare mai atentă a ortografiei folosite de Splény în *Tabel* sau de Polek în indexul său alfabetic arată că aceasta poartă amprenta naționalității recenzentului: german, italian sau maghiar, după cum ilustrăm mai jos. Modul de scriere nu numai că transformă denumirea veche într-una cu rezonanță stranie și cu totul străină locurilor și oamenilor locului, dar ceea ce este mai grav, face să se piardă, în timp, istoria zonelor respective, precum și culoarea locală. Iată câteva exemple: târgul Coțmani devine Kotzmann, Botoșana devine Podoschana, Trestiana devine Drestyan, Tereblecea → Terrepletze, Câmpulungul → Kimpolongo, Pârâul Negru → Baraunegro, Plăvălar → Blovalary, Sânt Onufrei → Suetonefri, Cornu-Luncea → Korlicziny, Făgețel → Fasiczel, Bălăceana → Pallacsana, Varnița → Warency, Putila → Buttilov etc.

Referitor la localitățile Câmpulung Moldovenesc, respectiv Vatra, ne-a reținut atenția faptul că prima, care figurează în *Tabel* la ocolul X, nu este menționată în recensământul din 1774. În schimb, Vatra apare numai în recensământ, dar numărul de familii din cele două localități coincide. Explicația se găsește în culegerea *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, alcătuită de T. V. Stefanelli, în 1915. Toate satele vechi din ținutul Câmpulungului Moldovenesc stăteau sub ascultarea târgului Câmpulung, care forma *Vatra* ocolului Câmpulung, nu în sens de centru al târgului Câmpulung, ci de centru al administrației ținutului. Între altele, bătrânii din *Vatră*, alți oameni de cinste și hotarnici erau delegați să meargă prin satele din ținut, să cerceteze pricinile și să elibereze cărți de judecată. Sentimentul de atârnare de *Vatră* era atât de puternic înrădăcinat între locuitorii ținutului, încât s-a menținut decenii întregi și după încorporarea Bucovinei în Austria, spune Stefanelli.

În încheiere, încă o observație scurtă. Pe lista prescurtărilor folosite în indexul român-german am introdus V. = Vijnțița, care a fost omisă de Polek în *Register*.

IV.3. EXTRAS DIN LUCRAREA DOMNULUI GENERAL BARON DE SPLÉNY ȘI DINTR-UN RAPORT AL DOMNULUI DE JENISCH (1790)*

NOTĂ EDITORIALĂ

În *Observațiile la Descrierea Bucovinei* a lui G. Splény, găsite de J. Polek pe una din copiile manuscrisului și apărute ca anexa la această lucrare în volumul de față, Polek exprimă, într-o amplă *Notă*, părerea că textul acestor observații se datorează secretarului aulic von Jenisch. El mai menționează, în aceeași *Notă*, că dintr-un *Raport* al lui Jenisch și din *Memoriul* lui Splény s-a alcătuit, pentru Curte și Minister, un extras în limba franceză sub titlul: *Description de la Bucovina, Extrait de l'ouvrage de M. le général de Splény et d'un rapport de M. de Jenisch*, care a apărut în revista „Gottl. Canzlers Neues Magazin für die neuere Geschichte, Erd- und Völkerkunde” („Noul magazin pentru istoria recentă, geografie și etnografie”), Leipzig, 1790.

Prin bunăvoința bibliotecii Universității din Düsseldorf, am obținut o xerocopie a acestui *Extras*. El se găsește în vol. I, între paginile 289 și 308, fără a dezvălui pe autorul *Extrasului*, și se încheie cu două alineate în limba germană, redactate evident de editorul revistei, în care acesta promite o continuare, scrisă de un „prieten al istoriei” anonim, în care vor fi descrise schimbările petrecute de când Bucovina „a intrat pe mâinile guvernului austriac”. Acest „Pendant” va fi însoțit de note încă nepublicate ale autorului acelor rânduri. Existența unei astfel de completări nu am găsit-o menționată nicăieri până acum.

De fapt, acest *Extras*, ce-i drept excelent și interesant mai ales prin conținutul notelor sale de subsol, se referă numai la prima din cele trei părți ale *Memoriului* lui Splény. În cele ce urmează, prezentăm bilingv atât textul francez, cât și traducerea sa în limba română, care n-a pus probleme deosebite, deși ortografia diferă sensibil de cea modernă și este de o inconsecvență derutantă, iar acordurile și dezacordurile de gen și număr sunt aleatorii.

COMENTARIU

Despre *Extrasul* prezent în *Descrierea Bucovinei* a lui Splény și dintr-un *Raport* al lui Jenisch se poate spune, în primul rând, că este o sinteză concisă și clară, care scoate în evidență în mod succint nu numai informațiile esențiale din prima parte a *Memoriului* lui Splény, ci și anumite aspecte sociale, economice și psihologice care l-au intrigat atât pe autorul memoriului, cât și pe cel al extrasului.

* Publicat în *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă, îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 281, 322–323.

Surprinde în mod deosebit faptul că celelalte două părți ale memoriului, care expun pe larg măsurile propuse pentru viitorul apropiat și cel mai depărtat de guvernatorul Bucovinei, nu sunt deloc luate în seamă, deși extrasul în limba franceză era destinat, după părerea lui Polek, „Curții și Ministerului”.

S-ar putea ca acea parte să fi existat, dar să nu fi fost considerată potrivită pentru publicare și că, pe de altă parte, revista să fi fost interesată poate numai în descrierile geografică, politico-socială și etnografică ale acestei țări ciudate cu principe grec, guvernare proprie și, în același timp, teritoriu turcesc în care nu locuia nici un turc, care era Moldova sfârșitului secolului al XVIII-lea. Scurta istorie a Moldovei austriece, cum i se mai spunea pe atunci Bucovinei, pare să nu-l fi interesat pe editorul revistei decât ca un „pendant”.

Ceea ce este însă remarcabil și interesant în acest *Extras* este marele volum al notelor de subsol, care reprezintă aproximativ un sfert din totalul textului. Câteva din notele mai voluminoase urmăresc scopul obișnuit de a nu întrerupe continuitatea discursului principal. Altele însă dezvăluie că cel ce a realizat *Extrasul* a consultat în amănunțime *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, al cărui nume apare de 18 ori în cele 26 de note de subsol. Aceasta îl ajută să corecteze câteva incoerențe din textul lui Splény, în particular în legătură cu structura așa-zisei „nobilimi moldovenești”. El ajunge astfel la concluzia verosimilă, deși istoric falsă, că Splény confundă șliahtiții cu răzeșii – de fapt îi *comasează* – și identifică pe mazilii lui Splény cu curtenii lui Cantemir.

Este de asemenea evident, că autorul *Extrasului* nu are nici o idee de limba română, în timp ce la Splény și Jenisch ortografierea cuvintelor românești din textul lucrărilor lor – dar nicidecum în *Tabela localităților* – folosește, ce-i drept nu foarte consecvent, modul de scriere polonez, căutând să redea, în cele mai multe cazuri, o sonoritate apropiată de pronunția românească.

Meritul deosebit al acestui *Extras* nu rezidă însă predominant în textul de bază, ci într-o serie de note de subsol, în care autorul caută să-și explice caracteristicile comportamentului, în aparență nerațional, al țaranului moldovean din Bucovina, semnalate de Splény. Acesta din urmă le constată, dar nu caută să și le explice, deși atunci când propune măsurile ce trebuie luate imediat pentru îmbunătățirea stărilor dezastruoase găsite în Bucovina, le desparte în două categorii: în cele ce trebuie să ducă la o tranziție imediată la modelul politic apusean al „țărilor ereditare” ale Austriei și cele economice, în care trebuie procedat cu precauție, lent și doar *corrigendo*, pentru a nu speria pe localnici, care ar putea emigra în „Moldova turcească”, în timp ce interesele Austriei impun o creștere puternică a populației noii provincii.

Autorul anonim al *Extrasului* consideră că de la destituirea lui Cantemir până la ocuparea Bucovinei de către armata comandată de generalul Splény, situația supușilor a rămas aproape aceeași. El recunoaște, în nota a 4-a, că între timp s-au adăugat unele rele cauzate de ultimul război și de șederea rușilor, precum și de neregulile și venalitatea generală în administrarea justiției, fără să-și dea seama de contribuția la aceste rele a instalării fanarioților pe tronul țării.

Analiza sa însă merge mai adânc. După ce observă, cu acerbă ironie, că boierii care ocupă marile dregătorii „împart cu principele grijile guvernării și jefuirea supușilor”, el constată, în spirit voltairian, că proprietatea tuturor bunurilor se găsește în mâinile nobilimii și a mănăstirilor (care sunt totuși scutite de majoritatea impozitelor), iar țăranul, căruia îi revine sarcina principală, este în același timp șerb și fermier.

El constată că moldoveanul își datorează constituția fizică puternică hranei cu lapte, brânză și porumb, dar este indolent și leneș, ca și sălbaticii din nord, care au același caracter, firesc la om, „atunci când spiritul de proprietate nu-i stimulează activitatea sau este descurajat de un fisc arbitrar și nesătul”. Atunci când îl judecă pe țăran, după Splény, și-n bine și-n rău, el este curajos, dar și nedisciplinat, are mintea deschisă, dar este de o ignoranță crasă. Atunci, însă, când i se expun numai defectele, autorul se exprima astfel: se *pretinde* că moldoveanul este prefăcut, înclinat spre înșelăciune și chiar spre furt, răzbunător și dornic de schimbare, iar viciile sale, chiar și beția, ar putea fi considerate drept reacția unui popor oprimat.

Țăranul își cultivă numai atât pământ și cu atât efort pe cât are nevoie pentru a-și hrăni familia; pe pământ el este *servus glebae adscriptus*, șerb, supus, agricultor; creșterea vitelor îl lasă liber, îi procură hrană de calitate și chiar posibilitate de câștig bănesc. Fiind păstor, se bucură, ca și turmele sale, de libertate.

Din toate acestea rezultă nu numai o discretă simpatie a autorului *Extrasului* pentru acest țăran pe care nu l-a văzut nicicând și, cu spiritul său cartezian scrie: „Poporul acestei țări este deci mai mult pastoral, decât agricol [...]; alt efect care decurge în mod necesar din viața pastorală este o puternică independență personală, care contrastează extraordinar cu așervirea proprietăților, și dragostea pentru acest soi de independență sălbatică este o trăsătură în plus în caracterul său”. Apoi, scrie într-o notă: „Acestea nu contrazic ceea ce s-a spus anterior: anume că țărani sunt șerbi, căci această servitute se referă propriu-zis doar la avere [...]; *ei depind în fond cu atât mai puțin cu cât posedă mai puțin*”.

Spre sfârșitul *Extrasului* autorul pune problema delicată ridicată de Splény, și anume, dacă țăranul moldovean se va acomoda noului regim care caută să-l transforme în agricultor, renunțând la atașamentul său de neînving de acest soi de libertate sălbatică, care este singurul bun de care s-a bucurat până acum. Nefiind legat de sol prin proprietate, și fiind ca păstor așa-zicând un străin în patria sa, el ar putea alege emigrarea, în loc să accepte noi lanțuri, în fond rezonabile, primind *jugul* – cuvântul este al autorului *extrasului* – noii dominații, dacă tranziția – cuvântul este al autorului comentariului – nu se va face blând și gradat.

Mă gândeam la toate acestea trecând toamna aceasta prin Bucovina agricolă unde, spre deosebire de anul trecut, am văzut ogoare neculese și nelucrate, impresii care accentuau subtilitatea și actualitatea celor două documente îngemănate și totuși deosebite: *Descierea Bucovinei* în viziunea lui Splény și în cea a autorului anonim al *Extrasului*.

IV.4. DESCRIEREA BUCOVINEI ȘI A STĂRII EI LĂUNTRICE DE VASILE BALȘ (1780)*

COMENTARIU

Prezenta traducere în limba română a fost făcută după transcrierea documentului original aflat în arhivele vieneze și editat împreună cu altele sub numărul IV, sub titlul *Joseph's II. Reise nach Galizien und der Bukowina*, p. 103–112 în „Jahresbericht des Bukowiner Landes-Museums”, 1895, de către J. Polek.

Acest document este relativ des amintit în literatura despre epoca dintre achiziționarea Bucovinei de către Austria în 1775, până la încorporarea ei în Galiția ca județ (Kreis). Câteva citate în limba română se găsesc, de pildă, în articolul *Vasile Balș, un iosefinist bucovinean*, publicat în „Anuarul Muzeului Bucovina”, vol. XVII–XIX, Suceava, 1990/1992, p. 407–418 de Mihai-Ștefan Ceaușu, articol în care este descrisă personalitatea complexă și activitatea bogată a acestei figuri istorice remarcabile, deloc banale.

Posesor al unei vaste culturi și cunoscător al principalelor limbi clasice și moderne (greaca, latina, franceza și germana), puternic influențat de ideile iluminismului francez și iosefin, tânărul Balș este singurul mare boier care rămâne în Bucovina austriacă și depune personal, în 1777, jurământul de credință împărătesei Maria Tereza și coregentului ei, Iosif al II-lea. Ajutat de originea sa boierească de primul rang și de cunoșterea limbii franceze, el se introduce în cercurile cele mai înalte ale Curții imperiale și studiază câțva timp la Universitatea din Viena, înainte de a se întoarce în Bucovina. Judecând după textul *Descrierii...* sale, își însușise limba germană mai mult după ureche și lecturi, decât sistematic.

Stările reunite din Bucovina, în frunte cu episcopul Rădăuților, Dosoftei Herescul, îl delegă pe Vasile Balș, sub numele de Basilius Balschs, să prezinte Curții imperiale punctul lor de vedere cu privire la reorganizarea Bucovinei, care se discuta în 1780 la nivel imperial. Apreciat superlativ de aristocrații și înalții militari care-l cunoscuseră, drept cel mai cult și mai credincios supus austriac provenit din boierimea moldovenească, precum ca și un cunoscător profund al realităților din Bucovina timpului, „delegatul Bucovinei” („Abgeordneter der Boukovina”), cum se intitulează el însuși cu o ortografie franțuzită, ce diferă de cea folosită în corpul textului (*Buccovina*), adresează în 1780 Curții, prin intermediul contelui feldmareșal Hadik, două memorii: unul mai succint, intitulat *Supus Promemoria* (*Unterthäniges Promemoria*), în care recomandă, în esență, consultarea celui de-al doilea memoriu, mai amplu, intitulat *Descrierea Bucovinei și a stării ei lăuntrice* (*Beschreibung der Buccovina und deren innern Verhältniss*), prezentat aici în forma bilingvă.

* Publicat în *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă, îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefată de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 326–329.

La cei 24 de ani împliniți de Vasile Balș la data redactării memoriului și după un timp atât de scurt petrecut pentru studii la Viena, capacitatea sa de a concepe un document atât de amplu și de complex în limba germană este mai mult decât remarcabilă. Nu mai puțin remarcabil este faptul că „prea modestele” sale propuneri de reorganizare a administrației Bucovinei, chiar dacă nu au fost acceptate în întregime de curtea imperială, au exercitat totuși o influență sensibilă asupra hotărârilor luate în final și i-au adus renumele unui adevărat cunoscător al realităților bucovinene. Aceasta dovedește că, în ciuda deficiențelor în redactarea documentului, el a putut reflecta totuși corect liniile generale ale concepțiilor sale politice, economice și sociale.

Traducătorul este însă dator să redea, cât se poate de fidel, textul original. În această privință, el a întâmpinat dificultăți majore care, de altfel, au împiedicat ca o încercare anterioară să ducă la un rezultat acceptabil.

În primul rând, spre deosebire de limba franceză de la sfârșitul secolului XVIII-lea, care își fixase tipare ortografice și ortoepice imuabile prin activitatea Academiei franceze, limba germană literară de acum două secole era departe de a fi standardizată. Chiar textele cancelariilor austriece sunt adeseori dificil de înțeles, nu atât din cauza ortografiei aberante, cât din cauza stilului birocratic baroc, cu fraze complicate, extrem de lungi, cât și a sintaxei inerente limbii germane, care impune așezarea verbelor și a numeroaselor sufixe tocmai la sfârșitul frazei. La traducerea unor astfel de texte în limba română, fidelitatea trebuie adeseori jertfită prin modificarea sintaxei și a interpuncției.

Vasile Balș își însușise acest stil la modă, fără a stăpâni însă complet limba germană. El folosește adeseori cuvinte existente, dar modificându-le esențial sensul. Astfel, de exemplu, verbul „erübrigen”, folosit atât la mijlocul al. 35, cât și în al. 41, are, după *Dicționarul german-german Wahrig* (Mosaik Verlag, 1980), ca verb tranzitiv înțelesul „a economisi” și ca verb reflexiv înțelesul „a fi superfluu”. Nici unul din aceste înțelesuri nu se potrivește în contextul frazei. I-am acordat, în primul loc, înțelesul „a putea face”, în al doilea loc cel de „a relata fidel”, pentru a-l integra logic în context. Cum astfel de situații contestabile se întâlnesc la tot pasul, prezentarea bilingvă apare inevitabilă, pentru a da celor ce vor consulta textul românesc posibilitatea de a găsi eventual alte soluții mai potrivite, consultând textul german.

Câteva erori tipografice evidente din publicația lui Polek au fost înlăturate. Într-un caz este foarte probabil vorba de o eroare în descifrarea manuscrisului. În al. 48 se explică frecventa nerespectare a dispozițiilor vamale la noua graniță dintre Moldova și Bucovina, prin aceea că o astfel de instituție a existat *cândva* (*einmalen*) în Moldova, ceea ce este nelogic. Probabil în manuscris figura (sau se intenționa să figureze) cuvântul *niemalen*, adică *nici când*, ceea ce este logic și cum s-a și tradus acest pasaj. Cazuri similare ar putea să mai existe în text. De altfel, nu numai „prostimea” („der Pöbel”) interpreta greșit și cu teamă cuvântul „contrabandă”, dar însuși Balș cade în această capcană, când începe al. 48 vorbind de „instaurarea contrabandei” („Verhängung des Contrabands”). Traducerea respectă formularea din original.

Traducătorul a fost pus în situația de a alege între diferiți termeni românești echivalenți cu cei germani. El a preferat în general neologismelor, termeni mai vechi (înfrăurire față de influență, primejdie față de pericol). Inevitabili sunt cei derivați din terminologia occidentală administrativă (jurisdicție, conscripție, principele Moldovei, feudă). Alteori, însăși problema echivalenței era greu de rezolvat. Astfel, termenul german „Vieh”, care după dicționarul mai sus citat înseamnă „animale domestice folositoare” („Nutztiere der Hauswirtschaft”), incluzând vitele cornute, porcii, oile, caprele, păsările de curte, caii și măgarii, este folosit în acest sens de Balș în repetate rânduri, ele fiind (vezi al. 49) „avutul obișnuit” al locuitorilor Moldovei. Termenul vechi românesc echivalent este „dobitoace”, pe care l-am folosit o singură dată (al. 34), când Balș descrie „starea țărănească”; dar, atunci când trece la propunerile sale de îndreptare, am folosit termenul mai modern și cu conotații mai puțin ofensive de „animale”.

Între diferiții termeni care se puteau folosi pentru a traduce din germană denumirile celor două stări dominante („geistlich” și „weltlich”), traducătorul a preferat termenii mai puțin uzuali, dar mai apropiați de terminologia iluministă „spirituală” și „seculară”, celor mai arhaici sau neutri ca „duhovnicească” sau „clericală” și, respectiv, „lumească” sau „laică”, unii dintre aceștia din urmă fiind folosiți ocazional acolo unde păreau mai potriviți.

Pentru a evita unele ambiguități, s-au intercalat, pe alocuri, cuvinte puse între paranteze drepte.

Traducătorul își dă seama că versiunea românească a memoriului lui Vasile Balș oferită aici are în detaliu multe elemente de arbitrar, dar speră că va preciza cercetătorului român multe aspecte greu de deslușit în textul original, chiar dacă cunoaște limba germană modernă.

În încheiere, îndrăznește să remarce că, obligat fiind să aprofundeze toate amănuntele textului lui Vasile Balș, a fost fascinat de actualitatea sa. Ca reprezentant al unei foarte mici fracțiuni dintr-o stare socială sortită dispariției, anume marea boierime moldovenească, el vedea – pe drept sau pe nedrept – în încorporarea forțată în Austria imperială a unei părți din Țara de Sus în care se găseau trei din moșiile sale, șansa de a instaura în acest colț de țară, acum numit Bucovina, o administrație modernă, iluministă, înfloritoare, sub protecția Casei de Habsburg, în locul regimului dezastruos, corupt, haotic și retrograd, înfeudat Turciei prin mijlocirea domnilor fanarioți hrăpăreți, care corup până și Biserica Ortodoxă. Era vorba de o tranziție est-vest tot atât de bruscă și în același sens pe care o trăim noi astăzi.

Atrag atenția asemănările și deosebirile între problemele ridicate de cele două tranziții oarecum similare, dar separate în timp prin mai mult de două secole, precum și atitudinea adoptată față de ele de către autor. În aceasta din urmă se manifestă contradicții ce rezultă din modificările de mentalitate pe care i le impune tranziția.

Vasile Balș vede în aristocrația austriacă pe inițiatorii unei reforme iluministe care va fi, totodată, pentru locuitorii Bucovinei una de occidentalizare, de

modernizare. Reforma se va aplica doar în domeniul administrației și, parțial, a economiei, folosind armata și aparatul birocratic al Austriei, mai eficient și mai puțin corupt ca cel oriental, turco-fanariot.

De aceea, Balș insistă asupra recunoașterii de către Austria a calității aristocratice și a drepturilor și privilegiilor marii boierime moldovenești. El dușmănește mica boierime și, în particular, mazilii și negustorii, pe care-i pune pe aceeași treaptă cu servitorii boierilor (vezi sfârșitul al. 9) și ignoră complet meseriașii și industria. Invidiază Biserica Ortodoxă și mănăstirile pentru influența lor politică și, mai ales, pentru enormele lor venituri și nu le vrea putere în stat, ci sursă de venituri pentru acesta, punând-o sub control laic. Similar, vede în comerț nu atât o sursă de venituri pentru cei ce-l practică, cât una pentru obște, folosind și aici măsuri impuse de stat prin impozite și protecție vamală și diferențiază între public, popor și prostime (Publik, Volck, Pöbel).

Balș pare să nu-și fi dat seama de existența problemei naționale pentru poporul din care făcea parte. Nici atunci când discută rolul pozitiv al educației în ridicarea țărănimii, această problemă nu este atinsă decât indirect, prin faptul că învățarea limbii latine va fi benefică, deoarece caracterele latine ar fi fost folosite în trecut pentru scrierea limbii moldovenești (al. 40). În zelul său pentru Austria iosefină, lui Balș îi scapă chiar o aluzie la o eventuală achiziție din partea ei a întregii Moldove, când recomandă (al. 6) prelungirea jurisdicției militare, ceea ce va evita deocamdată conscripția în Bucovina, căci „în special în Moldova de Jos se pot găsi soldați buni și utilizabili la serviciul militar”.

Adevărata dilemă se pune pentru Balș în atitudinea sa față de țărănime. Ca mare boier, îi acuză pe țărani, în termeni mai sumari și mult mai puțin nuanțați decât o face generalul Splény. Nu numai că sunt leneși și mincinoși (al. 34), dar sunt și obraznici față de stăpâni. El deplânge, de asemenea, reducerea zilelor de clacă și tolerarea unei mobilități sporite a țăranilor de către principii fanarioți. El evită totuși termeni difamanți ca beția și hoția, folosiți de Splény, dar ca și acesta, analizează obiectiv izvoarele acestor defecte, atribuindu-le lipsei de educație și modului în care sunt tratați. De răzeși nu amintește deloc.

Pe de altă parte, Balș vede doar în țărănime „izvorul bogat privitor la folosul obștesc”, propunând „căile care ar putea fi folosite pentru a-i transforma în adevărați membri ai statului” (al. 33). Ce înțelege prin aceste cuvinte trebuie căutat în „modestele” sale propuneri de îndreptare, în care uită de interesele castei sale și dezvăluie profunda sa simpatie și înțelegere pentru obidita țărănime. Încă în 1776, Splény se declarase aproape sigur că, eliberați de grelele lor îndatoriri și de amestecul amănunțit în libertățile și obiceiurile după care-și gospodăresc bunurile, țăranii se vor simți fericiți sub noua guvernare, lăsându-se ghidați către îmbunătățiri, spre folosul vistieriei. Ceea ce la Splény era o considerație de ordin psihologic, cu caracter pur utilitar, capătă la Balș un aspect revoluționar conform cu temperamentul său fugos. Și el recomandă mereu introducerea treptată a noilor reglementări benefice, pentru a nu da naștere unei opoziții nejustificate, cauzată de persistența unei vechi mentalități. Și el propune înființarea unor colonii care practică o agricultură mai avansată, pentru a servi drept model localnicilor

(începutul al. 39), dar pune o condiție ca noii coloniști să fie de aceeași religie ca și autohtonii – la ce națiune se va fi gândit oare? Și el propune îmbunătățirea rasei cailor, construirea de grajduri pentru vite, înființarea de școli elementare, îmbunătățirea moravurilor prin religie etc. Dar conținutul întregului al. 39, care propune o împroprietărire radicală a tuturor țăranilor este, cred, de o îndrăzneală neegalată. Poate că speriat el însuși de această îndrăzneală, Balș se exprimă atât de evaziv în al. 35, înainte de a-și formula „modestele” propuneri de „transformare a țăranilor”, cum că din ele ar trebui doar „să rezulte *impresia* că dorim să creăm în Bucovina țărani buni și bine situați”. De altfel, se știe din datele sale biografice (vezi articolul mai sus citat al lui M. Șt. Ceaușu, p. 417) că în timpul cât a funcționat în Bucovina în calitate de „căpitan de district” (Kreishauptmann), Balș s-a opus abuzurilor și împilării din partea stăpânilor și arendașilor de moșii și încercărilor nobililor bucovineni de a mări numărul zilelor de clacă peste cel de 12 zile anual acordat, începând cu 1 ianuarie 1776, de Grigore Ghica în Moldova, ceea ce i-a atras multe dușmăanii și a dus la retragerea sa prematură din funcție (1800), după opt ani de funcționare.

Traducătorul nu poate decât să recomande lectura *sine ira et studio* a acestui document, ca și, de altfel, aceea a *Descrierii Bucovinei*, redactată cu patru ani mai înainte de generalul Splény, primul administrator militar al ei, publicat ca primul dintre documentele cuprinse în prezentul volum.

IV.5. SCURTE OBSERVAȚII AȘUPRA BUCOVINEI DE IOAN BUDAI-DELEANU (1803)*

NOTĂ EDITORIALĂ

Scurtele observații asupra Bucovinei ale lui Budai-Deleanu apar în acest volum în ediție bilingvă germană-română. Cum rezultă din notele de subsol în limba română ale lui Ion Nistor la versiunea originală în limba germană, această versiune a fost redactată de autor în anul 1803. Existența ei a fost semnalată inițial de Al. Papiu Ilarian în „Analele Academiei Române”, vol. 3, 1870, p. 105. Ea a fost publicată de Ion Nistor ca anexă la cartea sa, *Românii și rutenii în Bucovina*, București, Editura Socec, 1915, după manuscrisul original din colecțiile Bibliotecii Academiei Române. Această versiune a fost republicată, relativ recent, în volumul *Vom Moldauwappen zum Doppeladler*, vol II (editor Adolf Armbruster), Augsburg, Hofmann-Verlag, 1993, după care o reproducem aici. Ea cuprinde și notele de subsol în limba română ale lui Ion Nistor.

Versiunea românească a textului are la bază traducerea presupus integrală a textului original în limba germană, efectuată de George Bogdan-Duică, precedată de o scurtă notiță biografică a traducătorului. Ea a apărut în foileton în „Gazeta Bucovinei”, bisăptămânal ce apărea la Cernăuți între 1892 și 1897, și anume în anul 1894, numerele 8, 9, 13, 14, 17–23, între 27 ianuarie și 20 martie (stil nou). După știința noastră, această traducere nu a apărut în volum, cu toată intenția traducătorului exprimată la sfârșitul notiței biografice.

Spre surprinderea inițială a editorului prezentei ediții, traducerea este incompletă. În afara unor completări mărunte aduse de editor pentru a realiza o fidelitate mai mare sau pentru o mai lesnicioasă înțelegere a traducerii, completări plasate între paranteze drepte, purtând sau nu, după caz, sigla n. n., mai există și trei eliziuni mai importante și probabil neaccidentale.

Prima eliziune (al. 11), limitată la o singură frază, se referă la puternica migrare ruteană din Galiția, care amenința să egalizeze populația românească din Bucovina. Nota de subsol a lui Nistor are un caracter critic, așa că eliminarea din traducere a acestei fraze ar putea să nu fie accidentală. Lipsa a fost completată de editorul prezentei ediții.

A doua lipsă (sfârșitul al. 33 și al. 34) se referă la restricțiile cu caracter religios impuse de biserica lipovenilor bucovineni relațiilor sexuale ale soților. S-ar putea ca textul, șocant în acea vreme, să fi impus „Gazetei Bucovinei” eliminarea celor două fraze. Și în acest caz traducerea a fost completată cu pasaje lipsă între paranteze drepte.

* Publicat în *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă, îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 374–375.

A treia lipsă este masivă (al. 55 până la 63) și constituie capitolul final al *Scurtelor observații...* El este intitulat „Consistoriul cernăuțean” și cuprinde o analiză critică, acerbă, a stărilor din Biserica Ortodoxă din Bucovina, începând cu nivelul cultural și conduita episcopului și terminând cu pregătirea teologică și morală a viitorilor clerici. Se vede că textul nu a convenit conducerii „Gazetei Bucovinei”, organ al Partidului Național Român. Ea a pus deci capăt publicării *Scurtelor observații...* înainte de adevărul lor sfârșit patetic (vezi *Postfața* prezentei ediții). Noi am completat alineatele lipsă (al. 55–63) între paranteze drepte, pentru ca ediția prezentă să fie fără eliziuni.

Mai trebuie să remarcăm că textul românesc reproduce exact traducerea lui G. Bogdan-Duică, așa cum a apărut în „Gazeta Bucovinei”, cu ortografia timpului, de altfel foarte adeseori inconsecvent folosită, și cu interpunctia ei bizară. S-au eliminat însă grafiile astăzi dispărute, ca apostroful, care marca sistematic eliziunile de litere, precum și literele î (unde era cazul), ê, ë și đ, care s-au înlocuit cu literele â, ă și z, deși litera e, fără semn diacritic, înlocuiește în text adeseori pe ă (se scrie la întâmplare când *țeară, țeran, remas*, când *țară, țëran, rëmas*), iar pronunția și grafia cu e este încă prezentă în vorbirea și grafia bucovineană (beutură, Mircea Streinul), ca și în pronunție – diferența dintre z (pază) și đ (douăzeci).

Traducerea lui Bogdan-Duică este destul de neglijentă și mai aproximativă decât ar fi fost nevoie. Numeroasele incorectitudini, lipsuri și formulări neclare au fost semnalate, corectate, completate și reformulate de editor între paranteze drepte, purtând sigla n.n. S-au păstrat, în reproducerea textului traducerii, sublinierile lui Bogdan-Duică, neexistente în textul german și marcate prin rărirea literelor, ele fiind semnificative pentru receptarea conținutului de către traducător, autor al unei broșuri despre Bucovina, publicată în anul 1895, deci cu un an mai târziu (vezi Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 263).

În sfârșit, textul german a fost confruntat cu cel publicat de Ion Nistor ca anexă la cartea sa *Românii și rutenii*, citată mai sus. De asemenea, în amândouă textele, finalul a trebuit ușor modificat prin eliminarea cuvântului *nicht*, respectiv *nu după gewiss*, respectiv *desigur*, pentru a răspunde afirmativ la *amândouă* întrebările retorice, formal contradictorii, puse în alineatul precedent.

COMENTARIU

Este greu să încadrezi *Scurtele observații...* într-o categorie standardizată de texte. Ele au fost redactate cu scopul de a semnala autorităților galițiene grave deficiențe administrative, politice și sociale existente în Bucovina, la numai 16 ani după includerea teritoriului moldovenesc, recent achiziționat de la Înalta Poartă Otomană, în Regatul habsburgic al Galiției, el însuși achiziționat de Austria cu numai 21 de ani în urmă.

Că era într-adevăr destinat acestei autorități rezultă din faptul că a contribuit la declanșarea numirii unei comisii, care a anchetat stările din Bucovina timp de zece ani, fără a ajunge la vreo concluzie clară, dar care l-a costat pe Vasile Balș

poziția sa de Kreishauptmann (căpitan cercual) – vezi *Memoriul* său publicat în versiunea originală și în traducere românească în „Analele Bucovinei”, anul III, nr. 1, 1996, p. 215–235. De fapt, *Scurtele observații...ale* lui Budai-Deleanu nu au fost publicate la vremea lor, ci au fost găsite după moartea sa, în anul 1820, printre hârtiile sale personale și scoase la iveală de Al. Papiu Ilarian, cum arată Ion Nistor în voluminoasa sa notă de subsol la anexa la cartea sa *Românii și rutenii în Bucovina*, publicată la București, în 1915, care conține textul original în limba germană. Această notă precizează și anul redactării *Scurtelor observații...*, bazându-se pe o analiză a evenimentelor din acea vreme, rămas neprecizat în notița biografică a lui G. Bogdan-Duică, ce precede, în prezenta ediție, traducerea în limba română.

Memoriul lui Balș și *Scurtele observații...ale* lui Budai-Deleanu sunt unicele două documente din primele două decenii ale stăpânirii austriece în Bucovina, ale căror autori sunt români și au găsit aprecierea meritată. În particular, în a sa *Istorie a Bucovinei*, Ion Nistor reproduce textual sau rezumativ pasaje extinse din această operă a lui Budai-Deleanu.

Scurtele observații... au un caracter multiplu. Primele nouă alineate conțin o sumară descriere geo-economică a Bucovinei, asemănătoare cu cea mai amplă a lui Splény, pe care o publicăm în prezentul volum; ea este lipsită de interes, întrucât aduce prea puține informații noi.

Începând cu al. 10 până la al. 40, Deleanu atinge pe larg o problemă aproape deloc luată în seamă de Splény, și anume aceea a naționalităților prezente în Bucovina la timpul său. Este vorba, pe rând, de moldoveni (160 de rânduri), rusniaci (8 rânduri), evrei (36 de rânduri), armeni (21 de rânduri), greci (16 rânduri), lipoveni (114 rânduri), germani (3 rânduri), unguri (7 rânduri) și țigani (15 rânduri). Se observă că, în afara atenției majore acordate moldovenilor, care este firească, ordinea în care se așează numerele de rânduri dedicate diferitelor etnii pare bizară și reflectă ierarhia pe care o ocupă diferitele probleme în preocupările autorului.

Capitolul dedicat moldovenilor începe cu o schiță istorică și etnogenetică a moldovenilor și valahilor, cu oarecare originalități remarcate de Nistor în notele sale de subsol, și un desfășurător în timp al întinderii principatului Moldovei. Însușirile poporului sunt descrise într-un mod care încearcă să fie obiectiv, adoptând o poziție similară cu cea a lui Splény în capitolul despre „geniul națiunii”, critic, dar cu mult mai multă indulgență și făcând o netă deosebire între virtușii moldoveni de odinioară și cei actuali, corupți de guvernarea de tip oriental a Moldovei. Spre deosebire de Splény și Balș, Deleanu trasează o imagine sumară, dar surprinzător de cuprinzătoare a culturii lingvistice și literare a Moldovei. Cultura clerului mănăstiresc este descrisă în culori întunecate; dar interesantă și nemaîntâlnită ca justificare, este afirmația că, în ciuda numărului mare de mănăstiri și de călugări, abia o treime a călugărilor sunt moldoveni autohtoni, care au puțină înclinare către viața monahală, majoritatea lor fiind rusniaci, sârbi, bulgari și greci. Deleanu nu dezvăluie originea acestei inedite și îndrăznețe informații, cum o numește el însuși. O scurtă descriere a sistemului nobiliar

moldovenesc se încheie cu o filipică împotriva modului violent în care categoria cea mai joasă a nobilimii, adică rezeșii, știu să-și apere drepturile atacate de egalii lor.

Rusniacilor, adică rutenilor sau ucrainenilor bucovineni, Deleanu le atribuie o origine predominant galițiană; de rusniacii din Galiția, cei din Bucovina nu se diferențiază decât prin curățenie sporită și trecerea de la biserica grecească unită la cea neunită. Autorul nu insistă asupra lor, deși în capitolul despre moldoveni menționează că, sub regimul austriac, prin emigrația moldovenilor și imigrația rusniacilor, aceștia din urmă amenință supremația numerică a moldovenilor, fără a acorda problemei o atenție deosebită. Într-adevăr, acest „echilibru” de care vorbește era aproape de realizare abia în nord-estul Bucovinei.

În schimb, vede în puternica imigrare a evreilor galițieni o primejdie socială serioasă. Le reproșează că pun mâna, ca și în Galiția, pe toată activitatea comercială, a cărei importanță nu o sesizează, dar mai ales că folosesc în interesul lor tot soiul de activități ilegale, necinstite și, cum am zice astăzi, mafioate, influențând din ce în ce mai puternic nu numai economia, ci și centrele puterii în chip de sfătuitori și oameni de casă, contribuind astfel la oprimarea economică și socială a supușilor (adică a țăranilor). Ei sunt cei care corup societatea la toate nivelele și răspândesc viciile, în particular beția. Concluzia net antisemită este formulată foarte dur: vai de țara în care predomină evreii.

Armenii au un rol similar, dar limitat la negoț, activând mai organizat și mai elegant. Sunt parțial apreciați de autoritățile austriece, care-i și înobilează uneori; dar aceștia, deși nobili, tot negustori rămân în fond.

Grecii, deși puternici pe plan economic și cultural în capitală, la Iași, sunt practic absenți din Bucovina, dar un interes deosebit trezesc în preocupările autorului lipovenii. Cele câteva zeci de familii de dizidenți religioși ruși îl fascinează prin exotismul, secretozitatea și ciudățenia obiceiurilor ascetice, motiv pentru care le dedică mai mult spațiu grafic decât tuturor celorlalte etnii la un loc (114 rânduri față de 106, cu excepția moldovenilor), deși rolul lor cantitativ și calitativ în viața Bucovinei era cu totul neglijabil; capitolul respectiv este de fapt un mic studiu etnologic.

Ultimile trei naționalități sunt germanii, ungurii și țigani.

Germanii i se par interesați: sunt coloniști și funcționari publici, aceștia din urmă deci orășeni. Despre superioritatea lor culturală nici o vorbă.

Ungurii sunt rebeli secui fugiți din Ardeal în Moldova, care și-au păstrat limba, obiceiurile și religia neschimbate; printre ei se găsesc numeroși hoți de vite, dar acest viciu este larg răspândit în Bucovina.

Țigani îi trezesc mila. Datorită mobilității lor, numărul lor nu poate fi stabilit exact, dar este apreciat la 400 de familii. Este evident vorba de cei nomazi. Sunt organizați în cete sub conducerea câte unui conducător sau jude, iar deasupra tuturor se găsește un căpitan de țigani, care este, de obicei, un mazil autohton care-i judecă, îi recenzează, le încasează birurile, îl înșeală pe domn și le sugerează bieților de ei sângele.

Cum se observă din acest sumar rezumat al părții centrale a *Scurtelor observații...*, acestea iau din ce în ce un caracter critic mai pronunțat, tinzând, din

cauza talentului literar și a temperamentului său, spre pamflet sau, din cauza interesului său pentru problemele sociale și naționale, către studii etnografice. Preferințele sale foarte diverse dau de asemenea documentului un caracter fragmentar și foarte subiectiv.

Concluzia trasă de Budai-Deleanu din descrierea „geniului” (pentru a folosi expresia lui Splény) principalelor naționalități din care se compune populația țării, este că amestecul etnic n-a permis formarea unei națiuni unitare, fără conflicte interne și că nu te poți aștepta la virtuți deosebite, chiar dacă te-ai mărgini numai la moldoveni, din cauza îndelungatului despotism pe care l-au îndurat și a repetatelor schimbări a unor stăpânitori întotdeauna răuvoitori, ca urmare a repetatelor războaie. Iar blânda stăpânire austriacă – una din expresiile limbii de lemn a epocii – a fost prea scurtă pentru ca moravurile să profite de pe urma ei. Dar, din nenorocire, în loc să indice drumul către o politică mai bună, noii funcționari publici au dat ultima lovitură resturilor de morală rămase după „despotismul turcesc și pustiirile rusești” (al. 40). Cititorul de acum are impresia că citește o frază dintr-un ziar din 1997!

Pentru a se face înțeles, Deleanu se declară silit să descrie administrația austriacă militară și apoi civilă, galițiană, și s-o compare cu cea anterioară moldovenească. El ajunge imediat la concluzia că noua administrație, foarte formală și complicată, este în totală contradicție cu cea veche, când toate problemele se rezolvau printr-o expunere orală a solicitantului în fața unui sus-pus unic – de pildă ispravnicul – care hotăra arbitrar, dar pe loc – și gata. Sub austrieci, plângerile împotriva funcționarilor corupți s-au înmulțit, cei vinovați, ca și unii boieri care înaintaseră pâri au fost pedepsiți, până ce, plictisit, împăratul Iosif al II-lea, după ce făcuse, în 1776, o scurtă vizită provinciei și capitalei ei, a hotărât încorporarea Bucovinei în regatul Galiției ca „cerc” (judet). Aceasta este o nouă, și până acum neanalizată motivare a neașteptatei hotărâri imperiale.

Constatând că populația Bucovinei este blândă și liniștită, că criminalitatea se reduce aproape integral la furtul de vite, a cărui tehnică și frecvență o explică prin condițiile locale favorabile, autorul afirmă (al. 44) că o autoritate capabilă și nu coruptă ar fi curmat de mult acest rău. Apoi exemplifică metodele de îmbogățire folosite de funcționarii superiori și inferiori, ceea ce explică între altele rentabilitatea ridicată a arendării moșiilor, în ciuda faptului că arenda anuală pentru o moșie medie crescuse, în 30 de ani, de la 50 la 500 de fl. Între altele, el descrie terorizarea țăranilor de pe moșii, funcționarul public simulând rolul arbitruului în loc să caute adevărul și favorizând partea de la care trage foloase.

Rog să fiu iertat dacă această metodă mi-a reamintit un caz recent, când un afacerist elvețian a încercat să fure Academiei Române terenul pe care s-a clădit apoi noua clădire a bibliotecii ei, când un cunoscut reporter al televiziunii se erijase, într-o emisiune dedicată acestei probleme, ca „arbitru” între Academie și escroc. Sfătuiesc cititorul care a sărit eventual peste alineatele ce descriu în amănunt tehnicile de corupție și intimidare în administrație (al. 40–47), în justiție (al. 48–49), precum și cele încă mai amănunțite (al. 53–54), care arată cum puteau fi multiplicare de către proprietari și arendași cele 12 zile legale de robotă ale

Herstellung der Verbindung zwischen Siebenbürgen und Galizien gehoben, die Jusiz wurde nicht mehr willkürlich, sondern nach Gesetzen gehandhabt, und die Errichtung von Schulen war durch die Gründung eines Schulfonds angebahnt.

Joseph reagiert nicht und infolgedessen unterbreitete der Hofkriegsrat am 15. Januar 1780 dem Kaiser den Antrag, daß sowohl General Enzenberg als auch der in Lemberg angestellte Oberkriegscommissär Wagnuth, letzterer in Vertretung des mit den Enzenbergschen Ideen nicht ganz einverstandenem Commandierenden in Galizien, des Feldmarschall-Lieutenants Baron Schröder, behufs endgiltiger Feststellung des Bukowiner Regulierungsplanes nach Wien berufen werde. Diesem Antrage stimmte Joseph zu.

Inzwischen beschäftigte sich Joseph mit der Vorbereitung dreier Reisen durch: Galizien, Russland, um die Kaiserin Katharina II., die ihn eingeladen hatte zu besuchen, und die ihm noch unbekanntes Bukowina, in dieser Reihenfolge.

Hier bemerken wir nur, dass die drei Marschrouten gemeinsam durch Schröder, Mieg und Enzenberg ausgearbeitet wurden; die dritte sollte aber beinahe nur die Grenzgebiete mit der Moldau berühren. Mit diesen Reisen werden wir uns hier nicht weiter beschäftigen.

Während der Kaiser die Anstalten zu seiner *galizischen* Reise traf, wurden, und zwar vom 4. bis zum 15. April, im Schosse des Hofkriegsrates in Gegenwart des Generals Baron Enzenberg, des Oberkriegscommissärs Wagnuth, aber in Abwesenheit des Generals Schröder, die Beratungen über die der Bukowina zu gebende „Einrichtung“ gepflogen.

Im grossen und ganzen pflichtete die Commission den Enzenbergschen Vorschlägen bei; nur bewahrte sie nicht immer deren bestimmte Form, sondern machte sie durch mannigfache Zusätze zweifelhaft. Hier sei nur der erste Beratungsgegenstand hervorgehoben. Er betrifft die Beschaffenheit der künftigen Regierung: „doch welche Regierungsform man auch immer wähle, in keinem Falle lasse sich die Bukowina ihrer Lage nach ganz mit Siebenbürgen oder Galizien vereinigen; allenfalls könnte der Teil von der galizischen Grenze bis an den Moldafluß an Galizien, der übrige Teil aber, vom Moldafluß angefangen bis an die siebenbürgische Grenze, an Siebenbürgen abgegeben werden“.

Selbstverständlich lag es nicht in der Absicht des Monarchen, sofort seine Willensmeinung kundzugeben; er wollte sich vielmehr über die Richtigkeit und Ausführbarkeit der ihm unterbreiteten Vorschläge an Ort und Stelle überzeugen. Beweis hiefür ist ein am 21. April, 4 Tage nach Einreichung des weiter unten wiedergegebenen Protokolls, an den Hofkriegsrats-Präsidenten gerichtetes Handschreiben. Es lautet:

„Lieber Feldmarschall Graf Hadik! Ueber das Mir wegen künftiger Einrichtung des Bukowiner Districts hinaufgegebene, hierneben zurückfolgende Protokoll bleibt Meine Entschliessung annoch *in suspensio*, weil Ich bekanntermassen ohnedies an dem bin, Mich in das Land selbst zu verfügen und die Möglichkeit der vorgeschlagenen künftigen Einrichtungen *in loco* einzusehen. Einstweilen sind aus diesem Protokoll alle Hauptpunkte zu extrahieren und diese Extracte sammt dem ganzen Protokoll, dann unterschiedenen Meinungen Mir während Meiner Reise, bevor ich noch in die Bukowina selbst gelange,

nachzusenden; zugleich aber ist dem General Enzenberg und Oberkriegscommissario Wagnuth von nun an zu bedeuten, dass sie sich sogleich auf ihre Posten zurückverfügen, sich mit allen nöthigen Beilagen und Auskünften zu der Sachen gründlichen Erörterung und Auseinandersetzung versehen und, solchergestalt wohl instruit und gefasst, um Mir über alles Auskunft zu geben, Mich erwarten mögen. Joseph Correg”.

Zur Zeit als der Hofkriegsrat das in Angelegenheit der Bukowiner Districtseinrichtung verhandelte Commissionsprotokoll mit dem hierüber verfassten Auszug dem Kaiser zurücksandte – es geschah am 13. Mai 1780 – war dieser bereits in der Hauptstadt Galiziens angekommen. Er hatte am 26. April Wien verlassen und den weiten Weg mit vielen Mühen und Beschwerden zurückgelegt.

Am 20. Mai 1780 verlässt Joseph Galizien, nachdem er sich ausschließlich mit deren Problemen beschäftigt hatte, um der Kaiserin Katharina II. in Mohilew am 4. Juni entgegenzukommen. Die zwei reformsüchtigen Monarchen, obgleich auf Grund von diametral entgegengesetzten Prinzipien fussend – er als toleranter, freisinniger Herrscher, die Czarin als gestrenger, absoluter Monarch – verstanden sich gut, reisten viel und Joseph erreichte am 17. Juni Moskau. Einen Tag vorher, während einer Begegnung in Lemberg zwischen den Generälen Enzenberg und Schröder, wahrscheinlich in Verbindung mit den Vorbereitungen für die künftige Durchreise Josephs durch die Bukowina, hält letzterer in Lemberg einen Vortrag über die Frage der Systematisierung der Bukowina; es folgt die Ergänzung des Protokolls mit einigen unwesentlichen Bemerkungen zu diesem Thema, von denen Polek nur zwei dem Protokoll hinzufügt.

Auf diese Weise ergänzt wird es wie folgt datiert: Lemberg, den 16. Juni 1780 und von OK. Wagnuth, Gen.-Major Enzenberg und Feldm.-Lieuten. Schröder unterzeichnet, obwohl letzterer an den Verhandlungen der Commission in Wien zwischen dem 4. und 15. April nicht teilgenommen hatte.

Die Einmischung Schröders ins Protokoll verspricht nichts Gutes. Joseph gibt den Bitten seiner um seine Außenpolitik und seine Gesundheit besorgte Mutter nach, verspricht auf die Reise durch die Bukowina zu verzichten und aus Russland direkt nach Wien zu kommen. Die klarste Formulierung des wenigstens zeitweiligen Verzichtes auf die Sorge um das Schicksal der Bukowina, bietet der Text der dem am 21. Juni von dem Hofkriegsrat an das galizische Generalkommando gesandten Anzeige, „dass seine Majestät der Kaiser geruht habe die Entschliessung über die Bukowiner Systemisierungsangelegenheiten bis zur erfolgten Zurückkunft nach Szaleschik aufzuschieben”.

Endlich muss noch bemerkt werden, daß im ganzen deutschen Texte, die Orthographie je nach dessen Quelle äußerst großen Schwankungen unterliegt. Natürlich gilt dies auch für denselben Text, wenn es sich um das eigentliche Dokument handelt.

ENDBEMERKUNG

Hier beenden wir den Abdruck des mit *Protokoll* bezeichneten Dokuments, das tatsächlich auch in anderen Varianten vom einzigen höheren österreichischen

IV.6. EIN WICHTIGES PROTOKOLL ZUR EINRICHTUNG DES BUCOWINER DISTRICTS, WIEN, APRIL 1780

(UN PROTOCOL IMPORTANT REFERITOR LA REGLEMENTAREA
DISTRICTULUI BUCOVINEAN, VIENA, APRILIE 1780)

IV.6.1. KOMMENTAR (ORIGINALTEXT)*

Das hier zweisprachig wiedergegebene und selten zitierte Dokument wurde als Beilage zu J. Poleks Beitrag zum „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums“, B. III, 1895, *Josephs II. Reisen* abgedruckt. Dem mit der Zeitspanne um 1780 unvertrauten Leser sagt der Titel wenig über die Entstehung und den Inhalt des Dokumentes aus.

Dessen Herausgeber und Uebersetzer fühlt sich deshalb verpflichtet dem eigentlichen Text eine diesbezügliche kurze historisch-politische Einführung vorausgehen zu lassen.

Es waren kaum 2 Monate vergangen, seit der Süden Polens genannt Galizien, bei der ersten Teilung dieses Reiches durch die benachbarten Mächte am 5. August 1772 Oesterreich zufiel, als der immer reiselustige Corregent Maria Theresias, Joseph II., nach einer monatelangen Reise im Zig-Zag durch Ungarn, den Banat, Siebenbürgen und Galizien, von Süden kommend, die Nord-Westliche Grenze der Moldau erreichte und den Entschluß fasste, ein etwa 10 000 qkm messendes, nord-westliches Gebiet dieses unter türkischer Oberherrschaft und russischer Besetzung befindlichen Fürstentums für Österreich „friedlich“ zu erwerben.

Staatskanzler Graf Kaunitz war mit Josephs Plänen im Einklang, obwohl er deren Erfolg bezweifelte. Joseph fand in den jüngeren hohen Offizieren ergebene und fähige Helfer: Im September liefert der Generalstabs-Hauptmann von Mieg die Landkarten des ganzen Gebietes bis nahe an Chotin; der Kommandant des 2. valachischen Grenzregiments erforscht im geheimen an Ort und Stelle die Vorteile der „Acquisition“ des Gebietes und die Möglichkeiten des Baues einer „gedeckten“ bequemen Straße zwischen Galizien und Siebenbürgen durch das ungemein ergiebige und noch ungenügend bevölkerte Gebiet; Oberst Seeger bringt historische Argumente für die Erwerbung ans Licht; General von Splény besetzt im September 1773, sofort nach dem Abschluß des Friedens von Kutschuk-Kainargi, das Gebiet und führt ein militärisches Verwaltungs-Regime ein. Man verdankt ihm, unter anderen Eingaben, eine ausführliche Beschreibung von Land und Leuten der Bukowina unter der von griechischen Pachtfürsten beherrschten moldauischen Regierung, gefolgt von zahlreichen sozialen und oekonomischen Verbesserungen und Anpassungen an die modernen in Westeuropa sich entwickelnden fortschrittliche Regime. Die meisten dieser Ideen, bleiben aber nur auf dem Papier, da Joseph II. jede Abweichung vom bestehenden *status quo*, ausser im Notfall ausdrücklich verboten hatte.

* Veröffentlicht in „Analele Bucovinei“, Jahr X, Nr. 1, 2003, S. 295–298, 336.

Die Abtretung des Gebietes seitens der Hohen Pforte und die Beschleunigung des Abzuges der russischen Besatzungsarmee wurden vom erfahrenen Diplomaten Baron Thugut durch Bestechung in Konstantinopel und beim russischen Kommandanten der Besatzungstruppen erreicht. Man kann diese Vorgänge zwar als friedlich betrachten, aber redlich ging es nicht zu. Denn die Hohe Pforte hatte einen Teil des Territoriums der Moldau, das ihr nicht gehörte gegen gutes Geld an Österreich verkauft.

Die entgeltliche Festlegung der Grenzen der „österreichischen Moldau“, wie die spätere Bukowina anfangs zum Unterschied von der „türkischen Moldau“ genannt wurde, geschah erst am 2. Juli 1776 durch die Convention von P(B)alamutka. Die „Adler“, wie Österreich die Grenzpfähle nannte, waren auf die neue moldauisch-österreichische Grenze verlegt worden.

Was offensichtlich darauf folgen sollte, war die „Systematisierung“ der Bukowina, wofür kein Plan ausgearbeitet worden war. Darauf zielende Schriften oder Eingaben schob Joseph als verfrüht beiseite und verlangte die strenge Beibehaltung des *status quo*.

In der Tat, war, im Vergleich mit den diplomatischen und militärischen Vorgängen in Europa, die Zukunft der Bukowina ein untergeordnetes Problem sowohl für den jungen Corregenten der alternden Kaiserin, als auch für den vorläufig untätigen, schlachtenhungrigen Karriere-Offizier General von Splény.

Ersterer war mit dem Treffen von folgenschweren Entscheidungen überhäuft. Der zweite sehnte sich nach der Wiederaufnahme einer glänzenden militärischen Laufbahn, trat von seinem Posten zurück, erreichte in vielen Schlachten die höchsten Titel und Ehren, lebte glücklich auf seinem Tokayer Gut in der Mitte seiner Familie von 8 Töchtern und zwei Söhnen bis zum Alter von 84 Jahren, ohne sich wahrscheinlich an die Bukowina zu erinnern.

Sein Nachfolger wurde am 6. April 1778 Oberst Baron Enzenberg von dem schon als Kommandant des 2. valachischen Grenzregiments in Bistritz die Rede war, aus Tirol stammend, ein Mann der Tat, der sich vornahm Splénys reformatorische sowohl wie seine eigenen radikalen Ideen zu verwirklichen, ohne Josephs Verbote einzuhalten, aber das Regime einer militärischen Grenze beibehaltend.

Endlich erging an Enzenberg über den Hofkriegsrat im August 1779 der Befehl, über den Zustand des Landes zu berichten und Verbesserungsvorschläge zu unterbreiten. In letzterer Hinsicht sollte der General insbesondere darüber seine Meinung äussern, „ob in der Bukowina eine «Grenzmiliz» mit Nutzen errichtet werden könne, oder ob es genüge, die Bevölkerung zu Erhaltung der Sicherheit im Land und an denen Grenzen zur «Dienstleistung» beizuziehen“.

Aus Enzenbergs „Systemisierungspläne“ – so bezeichnet der General selbst sein aus sieben, vom 30. October 1779 datierten Denkschriften bestehendes Elaborat – ist zunächst ersichtlich, dass trotz des im allgemeinen noch aufrechterhaltenen *Status quo* die ersten fünf Jahre österreichischer Verwaltung in der Bukowina nicht erfolglos waren; denn die Einwohnerzahl hatte sich teils auf natürlichem Wege, teils durch Zuwanderungen nahezu verdoppelt, der Verkehr hatte sich durch die

țărânelui de pe moșie până la 100 de zile în cazuri extreme, să le acorde atenție și să constate actualitatea acestora.

Vreau să citez totuși aici două pasaje din alineatele 47 și 48:

„Unii funcționari superiori cercuali trăiesc la un nivel atât de ridicat, încât ai putea crede că posedă câteva sate, când primesc doar 600 fl. anual, din care plătesc 100–200 fl. chirie, țin un vizitiu, unul sau doi servitori, o bucătăreasă, o fată în casă, patru cai la trăsură, iar soțiile lor apar [...] în fiecare zi în alte haine [...], ceea ce depășește de 2–3 ori salariul anual.”

„[Locurile] din cele 3 judecătoria locale și districtuale au fost ocupate, din nenorocire, de la bun început de personajele cele mai bizare: persoane concediate, bețivi de nimic, calfe de tâmplari, chiar și lachei [...]. Cine-i cunoște nu-i nedreptățește dacă-i numește tâlhari privilegiați.”

Nu vi se pare că citiți un ziar din zilele noastre?

Surpriza cea mai mare a editorului a venit însă în momentul în care a constatat că din seria de foiletoane a „Gazetei Bucovinei”, în care și-a publicat G. Bogdan-Duică traducerea *Scurtelor observații...* ale lui Budai-Deleanu, lipsesc ultimele nouă alineate cuprinse în ediția germană de la Augsburg, citată în nota editorială. Am încercat să explic pe scurt în *Nota editorială* această eliziune, prin interesele promoționale și politice ale gazetei, care nu voia să-și piardă cititorii prin publicarea unui atac atât de virulent împotriva Consistoriului Bisericii Ortodoxe cernăuțene și, în particular, a episcopului Daniil Vlahovici, fie el și condamnat de presa naționalistă pentru încercările sale de slavizare a Bisericii, a învățământului religios incipient din Bucovina și a slavizării, prin certificatele de botez eliberate de preoți, a numelor de familie românești.

Ipoteza aceasta este cu atât mai probabilă cu cât „Gazeta Bucovinei”, un bisăptămânal, era organul Partidului Național Român din Bucovina începând din anul 1892, iar conducătorul ei era însuși traducătorul textului *Scurtelor observații...*, brașoveanul George Bogdan-Duică, care a reușit să dea foiletonului ei literar un caracter foarte îngrijit (vezi Mircea Grigoroviță, *Din istoria culturii în Bucovina, 1775–1944*, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 188). De altfel, Bogdan-Duică considera de la bun început (vezi nota sa biografică din acest volum) critica lui Budai-Deleanu drept „foarte aspră”, iar a lui Nistor în *Istoria... sa*, drept „mușcătoare”. Că stabilitatea „Gazetei Bucovinei” era într-adevăr gingașă o dovedește faptul că o scindare între tineri și bătrâni în interiorul Partidului Național Român a dus, în 1897, la dispariția ei. Astăzi suntem datori să reproducem orice document istoric *in integro*, mai ales după trecerea a 195 de ani.

De altfel, Budai-Deleanu l-a nedreptățit grav pe arhimandritul Isaia Baloșescul, punându-l pe același plan cultural și moral cu superiorul său, pe care l-a și urmat în scaun. Era un om învățat, opus tuturor tendințelor de slavizare ale predecesorului său și a criticat sever, imediat după înscăunarea sa în anul 1823, modul de funcționare a școlii clericale, reușind apoi să înființeze, în 1827, Institutul Teologic din Cernăuți, unde predarea se făcea la un nivel elevat și care a permis, în 1875, transformarea sa într-o facultate de teologie de renume.

Revoltat de decăderea intelectuală și morală a clerului ortodox, Budai-Deleanu trece de la tonul critic, ironic și anecdotic de până acum la un ton pătimaș

și retoric, cere participarea cititorului la revolta sa, punându-i două întrebări retorice formulate din fuga condeiului în așa fel încât, pentru coerență, este nevoie de două răspunsuri, unul negativ, celălalt afirmativ. El însuși dă un răspuns negativ, care se potrivește doar primei întrebări. Aceasta l-a obligat pe editor să renunțe la cuvântul *nu*, pentru a crea o ambiguitate salvatoare.

Lectura acestui text îl transportă pe cititor nu numai înspre trecut, cu practic 200 de ani, dar este fascinantă prin actualitatea ei. Anecdotică metodelor mafioate de îmbogățire frauduloasă folosite de „nomenclatura” de acum două veacuri și sărăcirea cruntă a celor slabi și mulți evocă atât de puternic epoca actuală, încât îți vine a crede că orice tranziție, fie ea de la vest spre est sau de la est spre vest, generează automat fenomene sociale similare.

Offizier Karl v. Enzenberg verfasst wurde, der an der Grenze zwischen Siebenbürgen und der neu geschaffenen Bukowina, valachische Einheiten befahl und manchmal unglaublich radikalen Ueberzeugungen wie die Durchführung einer Agrarreform frohnte die seinem Herrscher den Spottnamen „Bauertaiser“ einbrachte. Als Haupt einer militärischen Regierung, versuchte er so weit wie möglich in einem winzigen Gebiet und gestützt von einem Herrscher mit verwandten Ueberzeugungen, dem er voll vertraute, seine Ideale zu verwirklichen. Wie gewöhnlich weicht die Wirklichkeit, zum Besseren oder Schlechteren, mehr oder weniger von idealisierenden Projekten ab. Ich hoffe noch im Stande zu sein, die von Enzenberg gedachten und geschaffenen Reformen in einem kommenden Artikel zu beschreiben, und zusammen mit dem Leser zu verfolgen und festzustellen in wie weit ihre Spuren noch nachweisbar sind.

IV.6.2. COMENTARIU (TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ)*

Documentul redat aici bilingv și arareori citat a fost tipărit, în 1895, ca anexă la contribuția lui J. Polek la „Anuarul Muzeului Țării Bucovina”, vol. III, *Călătoriile lui Iosif al II-lea*. Cititorului nefamiliarizat cu epoca din jurul anului 1780, titlul îi spune puțin despre nașterea și conținutul acestui document. De aceea, editorul documentului se simte dator să prevadă textul respectiv propriu-zis cu o scurtă introducere istorico-politică.

Trecuseră abia șase luni de când sudul Poloniei, Galiția, revenise – la 5 august 1772, după împărțirea acestui imperiu de către puterile învecinate – Austriei, când coregentul Mariei Tereza, Iosif al II-lea, totdeauna dornic de călătorii, după ce parcursese vreme de câteva luni, în zig-zag, Galiția, Ungaria, Banatul și Transilvania, ajunsese, venind dinspre sud, la granița de nord-vest a Moldovei și adoptase hotărârea să achiziționeze pentru Austria, în mod pașnic, un teritoriu de circa 10 000 km² din colțul nord-vestic al acestui principat aflat sub suzeranitatea turcească și ocupat de trupe rusești.

Cancelarul de stat, contele Kaunitz, era de acord cu planurile lui Iosif al II-lea, deși se îndoia de reușita lor. Iosif al II-lea găsi în ofițerii mai tineri, de rang înalt, ajutoare credincioase și capabile. Căpitanul de stat major von Mieg întocmește hărți ale regiunii ce se întinde până aproape de Hotin și o descrie; un comando din cel de-al doilea regiment de graniță valah din Bistrița, condus de comandantul regimentului, colonelul baron Enzenberg, execută o recunoaștere secretă, la fața locului, a avantajelor prezentate de achiziția regiunii și evaluează posibilitățile de construire a unui drum „acoperit” și comod între Galiția și Transilvania, prin regiunea extrem de fertilă și încă insuficient populată. Colonelul Seeger aduce la lumină argumente istorice pentru anexarea regiunii. Generalul von Splény ocupă regiunea în septembrie 1773, imediat după încheierea păcii de la Kuciuc-Kainargi, și introduce un regim militar de administrație. I se datorează, între alte memorii, o descriere amănunțită a țării și a locuitorilor regiunii de sub guvernarea moldovenească, dominată de domnitorii-arendăși greci, urmată de numeroase propuneri de ameliorări sociale și economice, și de adaptare la regimurile moderne și avansate, în curs de dezvoltare în Europa de vest. Majoritatea acestor idei rămaseră numai pe hârtie, căci Iosif al II-lea interzisese în mod expres orice abatere de la *statu quo*, în afară de extremă necesitate.

Cedarea regiunii către Austria din partea Înaltei Porți și accelerarea evacuării trupelor de ocupație rusești au fost realizate de abilul diplomat baron Thugut prin mituiri masive la guvernul otoman de la Constantinople și mituirea, relativ modestă, a comandantului rus al trupelor de ocupație. Aceste procedee pot fi considerate drept pașnice; dar vânzarea pe bani peșin a unei părți a teritoriului Moldovei, de către Înalta Poartă, Austriei nu era treabă cinstită, căci Moldova nu-i aparținea.

* Publicat în „Analele Bucovinei”, anul X, nr. 1, 2003, p. 295–298, 336.

amănunțit al guvernatorului Bucovinei despre starea Bucovinei, împăratul Iosif al II-lea reține personal, la 26 martie, lista masonilor din această provincie, fapt neobișnuit. În cursul unei călătorii prin Transilvania, Bucovina și Galiția, planificată la 30 mai și începută, la Viena, la 16 iunie, traversează în trombă, între 23 și 26 iulie, cu numai trei opriri Bucovina, nu ia contact cu guvernatorul și ajunge, după multe inspecții militare, la 2 august, la Lemberg. Cu o zi înainte de plecarea spre Viena, la 6 august 1786, comunică Consiliului aulic de război pe neașteptate, printr-o lungă scrisoare olografă, hotărârea sa de a încorpora Bucovina în Galiția. Oare există o legătură între cele două decizii neașteptate, chiar bizare?

Mai interesantă pentru noi este cealaltă surpriză evidentă a autorului de a găsi pe un român carismatic, tânărul boier Vasile Balș, „străin și fără studii academice”, printre membrii unei loji francmasonice foarte selecte din Viena. Încă mai surprins este de rapida sa înălțare în grad masonic (de la 1 la 3) în mai puțin de un an, ș. că, deși intrase în dificultăți financiare, continuă să fie membru al unicei loje vieneze născută din contopirea altor trei loje mai mici. Balș o părăsește, odată cu celelalte persoane proeminente, cu trei ani mai târziu. Intrigat de această carieră rapidă, E. Prokopowitsch nu o atribuie calităților lui Balș, ci „relațiilor sale cu proeminența francmasonică”. El uită că Balș prezentase împăratului un memoriu, cu patru ani înainte de a fi acceptat în francmasonerie, ca deputat al stărilor din Bucovina, și fusese numit cu un an în urmă „concupist” și reprezentant al intereselor Bucovinei în Consiliul aulic de război. Se pare deci că Balș nu era avizat la sprijinul francmasoneriei, cel puțin la începutul carierei sale.

Mai grav este că Prokopowitsch atribuie „blândețea” sancționării sale cu pensionarea silită, după o anchetă de 10 ani, în urma abuzurilor săvârșite în calitate de căpitan de district al Bucovinei, aceleiași influențe protectoare a francmasoneriei, de altfel demult interzise. Îl mai intrigă că totuși „i s-a încredințat vânzarea moșiilor situate în Moldova ale Fondului religiosar”.

Prokopowitsch promite că va răspunde acestor nedumeriri într-un studiu separat, pe care nu știu să-l fi realizat.

Mă voi strădui s-o fac aici pe scurt, folosind aproape exclusiv informații culese din publicația unui istoric bucovinean de origine germană: Rudolf Wagner, *Daten zur Person des Abgeordneten Balsch in Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina*, München, Editura „Der Südostdeutsche”, 1984, p. 11–25.

Că Balș n-a tras numai foloase de pe urma aderenței sale la francmasonerie rezultă din următoarele: la un an înainte de dizolvarea lojei vieneze, la 13 septembrie 1788, este ridicat de acasă de referentul guvernamental galițian, contele Odonel, și internat cu forța într-un ospiciu ca „nebul fără speranțe de vindecare”. Curtea aulică îi asigură un tutore și condiții de deținere civilizate, dar pe costul bolnavului. În anul autodesființării fostei sale loje „starea sănătății sale se îmbunătățește pe neașteptate” și este eliberat în noiembrie 1789, retrăgându-se pentru refacere la moșia sa din Rus-Păvălar. La propunerea fostului său „frate”, contele Kolowrat, împăratul Leopold îl avansează la rangul de consilier guvernamental, îi mărește salariul și-l numește căpitan al districtului galițian Bucovina.

Acest episod, ignorat de E. Prokopowitsch, ilustrează că utilizarea psihiatriei drept metodă de înlăturare a persoanelor incomode era cunoscută și aplicată și în vechea Austrie, nu numai în moderna Uniune Sovietică.

În legătură cu ancheta prelungită declanșată împotriva lui Balș, în calitatea sa de căpitan districtual, Rudolf Wagner evidențiază următoarele merite: „În 1789, împiedică răspândirea în Bucovina a ciumei din Moldova învecinată prin măsuri stricte de carantină la granițe”; a împiedecat trecerea prin Bucovina spre Galiția a emigranților polonezi din Moldova – care, conform cu „denunțul responsabilului nobilimii bucovinene, Tadeu von Turkul, au atacat banditește Bucovina” – organizând cu de la sine putere, „un corp de plăieși (Pleiasche Landschützen)” recrutat din satele dintre Prut și Nistru.

Pe de altă parte, și-a atras numeroase dușmării prin comportarea sa nărăvașă. „A încălcat adeseori indicațiile guvernului de la Lemberg și ale cancelariei aulice, [...] dar a luat partea supușilor oprimați de proprietarii de pământ, provocând suspiciune și dușmănie în cerul [...] membrilor nobilimii bucovinene, care se considerau lezați în exploatarea nemăsurată a supușilor lor prin măsurile sale [...]. Balș insistă asupra respectării stricte a prevederilor din era moldovenească, încă valabile în Bucovina. Alte dușmării și denunțuri și le-a atras prin arestarea, cercetarea și demiterea unor judecători și juriști corupți, pe nume Szabo și Halatkowicz, și pedepsirea cu bătaia a mazelului Borsan, pentru maltratarea evreului Aaron Fröhlich”.

În timp ce pensionarea silită a năbădăiosului boier de către autoritățile austriece ni se pare de înțeles, ea nu știrbește întru nimic cinstea sa, cum pare să sugereze autorul prezentului studiu, ci ni-l face mai degrabă simpatice.

Cât privește vânzarea moșiilor Fondului religios situat în Moldova, ea s-a făcut în două etape. Prima, în care mijlocitorii austrieci au fost „baronul Balsch și consilierul aulic Ergellet”, s-a încheiat definitiv în 1805, printr-un contract cu un consorțiu de boieri moldoveni condus de Teodor Mustăță, care oferise inițial 80 000 fl. Suma finală s-a ridicat la 400 000 fl. (Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, p. 208).

Denunțurile împotriva lui Balș, semnate în 1806 și 1807 de „spionul polițienesc din Cernăuți, conte von Markovich” (vezi R. Wagner, *op. cit.*, p. 18), îi acuză pe Balș, Ergellet și Mustăță că „l-ar fi păgubit pe împăratul Austriei, Franz II, cu 2 milioane de florini. Aceste denunțuri au fost declanșate de teama că Balș ar putea fi din nou mijlocitorul Austriei la vânzarea unui al doilea lot de moșii ale Fondului, situate în Basarabia”.

Într-o scrisoare din 7 martie 1809 Consiliile aulice reunite scriu: „[...] dimpotrivă, Majestatea Voastră a fost de acord să accepte cu bunăvoință oferta cons. guvern. baron v. Balsch, să servească din nou ca mijlocitor la vânzarea moșiilor Fondului religios, ca și la vânzarea anterioară, cu cel mai mare succes și spre specific exprimată prea înalta mulțumire [...], ținând seama de faptul că a obținut la această vânzare o sumă cu mult superioară celei prevăzute în împuternicire, precum și de corectitudinea sa verificată și cu ocazia cercetării efectuate împotriva sa; el va înlesni această afacere”.

la Moscova. Cu o zi înainte, la o întâlnire între generalii Enzenberg și Schröder, probabil în legătură cu pregătirea viitorului periplu al lui Iosif al II-lea prin Bucovina, cel din urmă prezintă la Lemberg o conferință despre problema sistematizării Bucovinei, anexează Protocolului câteva observații neesențiale privitoare la sistematizarea Bucovinei, dintre care Polek reține numai cele două intercalate și în documentul de față.

Astfel completat, Protocolul de la Viena este datat: Lemberg, 16 iunie 1780 și semnat Waginuth, Com. sup., Enzenberg, Gen. Maior și Schröder, Feldmar.-locot., deși acesta din urmă nu participase la lucrările Comisiei dintre 4 și 15 aprilie de la Viena.

Intervenția lui Schröder în Protocol nu promite nimic bun; Iosif al II-lea cedează rugămintelor insistente ale mamei sale îngrijorate atât de orientarea politicii sale externe cât și de sănătatea sa, promite să renunțe la călătoria prin Bucovina și să se întoarcă din Rusia direct la Viena. Dar formularea cea mai clară a dezinteresării sale, cel puțin temporare, față de soarta Bucovinei, o oferă textul trimis de Consiliul aulic la 21 iunie Comandamentului General galițian: „Ca urmare a dispoziției pe care Majestatea sa împăratul a binevoit să o dea, se amână hotărârea sa privitoare la problemele sistematizării Bucovinei până la viitoarea sa revenire la Zalesciki”.

În sfârșit, mai trebuie observat că, în întreg textul german, ortografia prezintă variații deosebit de mari, în funcție de sursa sa. Natural, același lucru este valabil chiar în cadrul aceluiași text, dacă este vorba de un anumit document.

OBSERVAȚIE FINALĂ

Ne oprim aici cu publicarea documentului intitulat *Protocol*, redactat de fapt și în alte variante de unicul ofițer superior austriac de înalt rang, Karl von Enzenberg, care a comandat unități valahe de graniță din Transilvania, învecinate cu nou-creata Bucovină, baronul cu convingeri reformatoare radicale, uneori uimitoare, cum ar fi realizarea unei reforme agrare, fapt care a creat chiar suveranului său porecla de „împărat al țăranilor”. Ca șef al unei guvernări de tip militar, a încercat să realizeze pe cât posibil idealurile sale pe un teritoriu infim, sprijinindu-se cu încredere pe înrudirea ideologică cu suveranul său. Ca de obicei, realitatea diferă mai mult sau mai puțin, spre bine sau spre rău, de proiectele ideale. Sper să mai am puterea ca într-un articol viitor să pot descrie realitatea ce a reflectat de fapt înfăptuirile intențiilor reformatoare ale iosefinismului și să urmăresc împreună cu cititorul în ce măsură urmele lor se mai manifestă.

IV.7. FRANCMASONERIA ÎN BUCOVINA, ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA, DE ERICH PROKOPOWITSCH*

COMENTARIU

Originalul german al prezentului articol reproduce integral manuscrisul dactilografiat al autorului și poartă semnătura sa.

Traducerea în limba română care urmează este un extras amplu după original, care se restrânge la relațiile referitoare la Bucovina. Ea n-a întâmpinat dificultăți și nu s-a intervenit decât arareori în traducerea exactă, prin adăugarea, între paranteze drepte, a unor cuvinte care să contribuie la claritatea textului. În particular, având în vedere că autorul precizează că loja masonică *Minerva* de la Sadagura funcționa după ritualul englez, am indicat, cu ocazia enumerării persoanelor din conducerea lojei, funcțiile lor cu denumirile folosite în francmasoneria română (vezi R. Comarnescu și Em. Dobrescu, *Francmasoneria*, București, Editura Valahia, 1991, p.166), dar și termenii englezești.

Micul studiu al istoricului bucovinean Erich Prokopowitsch aduce, după câte știu, elemente noi cu privire la pătrunderea unor instituții și preocupări politice occidentale în spațiul rupt de Austria din teritoriul Moldovei și botezat apoi Bucovina. Nu poate fi decât admirată acribia cu care autorul și-a executat cercetarea.

Cât privește interpretarea faptelor semnalate, aceasta merită comentarii destul de voluminoase.

Chiar din primul alineat se desprinde punctul de vedere de altfel bine cunoscut al autorului că, fără intervenția civilizatoare a Austriei, această regiune ar fi rămas pe veci barbară. Atunci când scrie că lojile masonice reprezintă „cele mai vechi uniuni de cetățeni din această regiune sub forma unor asociații”, el uită să spună că se referă exclusiv la orașenii și militarii veniți recent și trecător în Bucovina. Toate numele citate sunt germane. Oare obștile și breslele nu erau uniuni sau asociații și țărani de alte naționalități nu erau oare cetățeni? De altfel, aceste loje dispar fără urmă, după o existență de mai puțin de un deceniu, odată cu căderea în dizgrația împăratului Iosif al II-lea a sistemului francmasonic și odată cu plecarea din țară a membrilor săi. Oricum, în Bucovina acelei vremi acest sistem era sortit dispariției, ca orice plantă lipsită de rădăcini în sol.

În două locuri constatăm că Prokopowitsch se declară surprins. Prima oară când își dă seama că toate cele trei loji masonice din Bucovina, existente între anii 1775 și 1785, erau amplasate între Prut și Nistru. Cu un mic efort ar fi putut să constate că toate coloniile germane, înființate în Bucovina din primele decenii după ocuparea ei, se găsesc la sud de Prut și de Siret.

La rândul meu sunt intrigat de o suprapunere temporară, care ar putea fi întâmplătoare sau semnificativă. După ce primește, la 25 februarie 1786, un raport

* Publicat în „Analele Bucovinei”, anul VI, nr. 2, 1999, p. 463–466.

Stabilirea definitivă a granițelor „Moldovei austriece” – cum era numită în contract la început Bucovina de mai târziu, pentru a o deosebi de „Moldova turcească” – a avut loc abia la 2 iulie 1776, prin Convenția de la Balamuca. „Pajurele”, cum erau numiți în Austria stâlpii de graniță, au fost deplasate curând pe noua graniță moldo-austriacă.

Se aștepta evident ca „sistematizarea” Bucovinei să urmeze în scurt timp; dar un plan corespunzător nu fusese întocmit. Scrierile ce urmăreau acest scop continuau să fie calificate de Iosif al II-lea drept premature, menținându-se cu strictețe *statu quo*-ul.

De fapt, în comparație cu evenimentele diplomatice și militare în curs în Europa, viitorul Bucovinei era o problemă secundară, atât pentru relativ tânărul „coregent” al bătrânei împărătese, cât și pentru deocamdată inactivul, dar belicosul ofițer de carieră Splény.

Cel dintâi era copleșit de luarea unor hotărâri cu urmări importante. Al doilea, dorindu-și reluarea unei cariere militare strălucite, renunță la poziția sa în Bucovina și cucerește, în multe bătălii, cele mai înalte grade și onoruri. Se bucură, pe moșia sa de lângă Tokay, de o bătrânețe fericită în cadrul familiei sale de opt fiice și doi fii în viață, atingând vârsta de 84 de ani și uitând probabil de Bucovina.

Urmașul său deveni, la 6 aprilie 1778, generalul baron Enzenberg, despre care a mai fost vorba mai sus, în calitatea sa de comandant al celui de-al doilea regiment de graniță valah de la Bistrița. De loc din Tirol și ca om al faptei, pornește să pună în practică atât ideile reformatoare ale lui Splény, cât și pe cele proprii, mult mai radicale, fără să respecte interdicțiile lui Iosif, dar păstrând caracterul de graniță militară al guvernării.

În sfârșit sosi, în august 1779, la adresa lui Enzenberg, prin intermediul Consiliului aulic de război, ordinul de a raporta asupra stării țării și de a supune propuneri de ameliorare. În această din urmă privință i se cerea generalului să-și exprime îndeosebi opinia sa, „dacă s-ar putea introduce în Bucovina, cu folos, o «miliție de graniță» sau dacă ar fi de-ajuns de a apela către populație să servească pentru menținerea liniștii în țară și la granița ei”.

Din planul de sistematizare al lui Enzenberg – cum îi spune însuși generalul răspunsului său – compus din șapte memorii datate 30 octombrie 1779, rezultă mai întâi că, în ciuda *status quo*-ului menținut în general în primii cinci ani ai administrației austriece în Bucovina, aceștia nu au fost lipsiți de succes, căci populația se dublase aproape, parte în mod natural, parte prin imigrări, circulația crescuse prin realizarea legăturii dintre Transilvania și Galiția, justiția nu mai era aplicată arbitrar, ci în conformitate cu legile, iar înființarea de școli era inițiată prin crearea unui fond școlar.

Iosif al II-lea nu reacționează și, ca urmare, Comisia aulică de război îi supune împăratului, la 15 ianuarie 1780, propunerea ca atât generalul Enzenberg, cât și comisarul superior de război Wagmuth angajat la Lemberg, ultimul în calitate de substitut al Comandantului Galiției, și feldmareșalul-locotenent baron Schröder, aflat în dezacord parțial cu ideile lui Enzenberg, să fie chemați la Viena pentru stabilirea definitivă a planului de reglementare a Bucovinei. Iosif al II-lea este de acord cu propunerea.

Între timp, Iosif al II-lea se ocupă de pregătirea a trei călătorii – în Galiția, în Rusia, pentru a o întâlni pe țarina Ecaterina a II-a, care-l invitase, și în Bucovina, pe care încă n-o cunoștea (în această ordine).

Aici observăm doar că cele trei trasee au fost elaborate în comun de Schröder, Mieg și Enzenberg; al treilea traseu trebuia să parcurgă aproape numai teritorii învecinate cu Moldova. Cu aceste călătorii nu ne vom mai ocupa aici.

În timp ce Iosif al II-lea își pregătea călătoria în Galiția, se desfășura, între 4 și 15 aprilie, chiar în cadrul Consiliului aulic de război, în prezența generalului baron Enzenberg și a comisarului superior de război Wagnmuth, dar în absența generalului Schröder, consfătuirea privitoare la reglementarea care urma să fie dată Bucovinei.

În general, Consiliul era de acord cu propunerile lui Enzenberg, numai că ele nu păstrau întotdeauna formele lor bine definite de acesta în memoriile sale din 30 octombrie 1779, ci deveneau dubioase prin variate adăugiri.

Aici, vom atrage atenția asupra primului subiect pus în discuție. El privește structura guvernării viitoare: Consiliul constată că „oricare ar fi forma de guvernare aleasă, conform poziției ei (geografice), Bucovina nu se poate reuni integral cu Transilvania sau cu Galiția; cel mult, partea dinspre granița cu Galiția până la râul Moldova s-ar putea ceda Galiției, iar cea începând cu râul Moldova până la granița transilvană, Transilvaniei”.

Firește, suveranul nu intenționa să-și dezvăluie voința; el voia numai să se convingă la fața locului de corectitudinea și fezabilitatea propunerilor care i se prezentaseră. Dovada în această privință este scrisoarea olografă adresată la 21 aprilie, adică la patru zile după sosirea protocolului președintelui Consiliului aulic de război. Ea are următorul conținut:

„Iubite feldmareșal conte Hadik! Cu privire la Protocolul alăturat restituit aici, înaintat mie, referitor la reglarea viitoare a Districtului bucovinean, hotărârea mea rămâne încă *in suspensie*, deoarece Mă pregătesc, precum se știe, să mă deplasez eu însumi în această țară și să analizez posibilitatea viitoarelor instituții propuse *in loco*. Deocamdată, se vor extrage din acest Protocol toate punctele principale și să-mi trimiteți din urmă aceste extracte împreună cu tot Protocolul și părerile contrarii, în timpul călătoriei Mele, înainte de a ajunge eu însumi în Bucovina; totodată, să se indice generalului Enzenberg și comisarului superior de război Wagnmuth să se deplaseze imediat la posturile lor, să se înarmeze cu toate anexele și informațiile necesare pentru analiza și discutarea aprofundată a problemelor și să mă aștepte astfel, bine instruiți și documentați, pentru a mă lămuri în toate privințele”. Joseph Correg.

Atunci când Consiliul aulic de război restituie împăratului Protocolul referitor la problema reglementării Bucovinei discutat în Comisie – aceasta s-a întâmplat la 13 mai 1780 –, împăratul sosise de acum în capitala Galiției. Plecase la 26 aprilie din Viena și parcursese lungul drum cu mult chin și greutate.

La 20 mai 1780, Iosif al II-lea părăsește Galiția, după ce se ocupase exclusiv de problemele acestei provincii, pentru a o întâmpina pe împărăteasa Ecaterina a II-a la Mohilev, la 4 iunie 1780. Cei doi monarhi reformatori, dar pe baza unor principii diametral opuse – el, ca suveran tolerant și liberal, țarina ca monarh absolut și sever – se înțelegeau bine, călătoreau mult și Iosif al II-lea ajunsese, la 17 iunie, tocmai

Cu aproape 2 ani mai târziu, la 22 februarie 1811, când cedarea Basarabiei către Rusia era de acum certă, împăratul Franz I semnează următorul „bilet de mână”: „Aprob cons. guvern. baron Balsch acordarea dietei cuvenite unui consilier aulic, de 13 fl. pe zi, pentru timpul cât se va găsi autorizat în străinătate pentru rezolvarea problemelor cu care este însărcinat: (ss) Franz”.

Vânzarea moșiilor de pe teritoriul Basarabiei se perfectează prin 5 contracte, încheiate între 9 și 25 iunie 1812, dintre care unul singur, cu generalul Ilie Catargi privind moșia Davida din ținutul Orheiului, aduce vistieriei austriece frumoasa sumă de 6 000 guldeni de aur (Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 209).

Balș, retras la Viena, cere împăratului Franz ridicarea la demnitatea de „Kämmerer”, pe care o obține în anul 1818, pe baza originii sale nobile atestată de divanul și mitropolitul Moldovei, precum și a unui raport, atât elogios cât și critic, al guvernului galițian. După o enumerare a meritelor și defectelor sale, se spune, în penultimul pasaj: „În sfârșit, meritul său principal rezultă de pe urma celor două misiuni în Moldova pentru vânzarea documentelor Fondului religios din Bucovina. În amândouă cazurile misiunea sa a adus cele mai strălucite și mai rentabile rezultate, justificând astfel încrederea pe care guvernul i-a acordat-o printr-o împuternicire nelimitată”.

Cred că am putut dovedi că ceea ce l-a propulsat pe Vasile Balș în strălucita sa carieră au fost calitățile sale personale, care i-au câștigat încrederea a trei împărați ai Austriei, și nicidecum protecția francmasoneriei.

Vreau să presupun că, dacă ar fi apucat să se documenteze temeinic despre personalitatea voluntară și controversată a lui Vasile Balș, portretul pe care E. Prokopowitsch i l-ar fi trasat ar fi fost lipsit de bănuielile degradatoare implicate în studiul de față.

Îndrăznesc să sper aceasta, fiindcă E. Prokopowitsch încheie studiul său cu o frază care implică existența unei libertăți politice și ideologice pronunțate în Bucovina, ca parte integrantă a României Mari.

**IV.8. RECENTELE CĂLĂTORII FIZICO-POLITICE
ALE LUI HACQUET ÎN ANII 1788 ȘI 1789
PRIN CARPAȚII DACICI ȘI SARMATICI SAU CARPAȚII NORDICI
DE BALTHASAR HACQUET (1790)**

**(HACQUET'S NEUESTE PHYSIKALISCH-POLITISCHE REISEN
IN DEN JAHREN 1788 UND 1789 DURCH DIE DACISCHEN
UND SARMATISCHEN ODER NÖRDLICHEN KARPATHEN
VON BALTHASAR HACQUET (1790))**

IV.8.1. COMENTARIU (TEXT ORIGINAL)*

NOTĂ EDITORIALĂ

Publicarea traducerii în limba română a unei părți din volumul întâi al seriei de patru cărți ale naturalistului austriac Balthasar Hacquet, *Călătorie fizico-politică prin munții Dacici și Sarmatici sau Carpații de Nord în anii 1788 și 1789*, se justifică prin faptul că o fracțiune importantă a călătoriei se desfășoară, în anii 1788 și 1789, pe teritoriul de nord al Moldovei, în particular pe cel ce se numea atunci Moldova austriacă și apoi Bucovina. Cărțile sunt publicate la Nürnberg, în limba germană, între 1790 și 1796.

Despre autor aflăm, din *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”* (1931), următoarele: „Balthasar Hacquet (1740–1815), naturalist francez stabilit în Austria. A fost profesor la Leybach (Lubliana), Lemberg (Lvov) și Viena. A călătorit în tot Imperiul Austriac și în Țările Române, acordând atenție mai ales botanicii, petrologiei și etnografiei”. De la el însuși aflăm că a terminat, în anul 1787, descrierea fizică a Croației. După un an se află în Galiția și întreprinde, între 1788 și 1789, explorarea Carpaților Nordici, în ciuda vârstei sale relativ înaintate, pornind de la punctul de graniță triplă între Moldova de Sus, Bucovina și Transilvania și sperând să ajungă în Silezia, în Munții Uriași și să publice apoi o hartă fizică, asemenea celei anexate lucrării sale, *Oryctographia carniolica*. Învăță limbile țărilor prin care trece, cât a fost necesar. Cunoștea limba slavă (!?), dar dialectul de aici era foarte diferit și cam greoi. Limba valahă, pe care o învățase cu 25 de ani în urmă, o cam uitase; dar, având în vedere că limba moldovenească o cuprinde pe cea valahă numai pe jumătate, restul fiind rusa, nu i-a fost prea greu să și-o însușească curând.

El își declară intenția de a înregistra întotdeauna numele obiectelor și ale localităților fidel, așa cum sunt pronunțate, în limbile poloneză, rusă și moldoveană, folosind o ortografie apropiată de cea poloneză și accentuând dificultățile înfruntate în cazul limbii poloneze de către un german. Cititorul

* Publicat în lucrarea *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie în Carpații Dacici (1788–1789)*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, Radăuți, Editura Septentrion, 2002, p. XXV–XXVI; 116–121.

interesat al prezentei traduceri va putea aprecia el însuși în ce măsură s-a putut ține de cuvânt.

Prezenta ediție bilingvă germano-română reproduce *ad litteram* textul original, în ortografia inconsecventă a autorului. Corecturi s-au aplicat arareori: în cazul unor erori de tipar importante și evidente, rezultate din neclaritățile de scriere a manuscrisului, combinate cu lipsa de înțelegere a culegătorului, de ex. *Sentimentstein* în loc de *Sedimentstein* sau *Luitak* în loc de *Mitoc* ș. a. În traducere s-au folosit, pe cât posibil, denumirile românești ale persoanelor sau localităților, urmate, între paranteze, de cele echivalente folosite în originalul german.

Un indice al numelor menționate în textul original, unul al denumirilor localităților precum și un indice în limba latină al plantelor întâlnite de autor, vor ușura și cititorului cunoscător numai a uneia din cele două limbi consultarea lucrării. Compararea celor două texte este ușurată prin faptul că întotdeauna câte două pagini cu același conținut, dar în limbi diferite, se află față în față și că aliniatele sunt numerotate în continuare identic în amândouă limbile. De asemenea, numerele din cele două indice se referă la numărul atribuit alineatelor corespunzătoare.

Originalul primului volum editat în 1790 este ornat cu 15 gravuri în cupru, dintre care prima se găsește lângă foaia de titlu, iar 7 vignete alb-negru și 7 planșe iluminate (colorate) se găsesc la sfârșitul volumului. Notele de subsol numerotate din textul original german se găsesc și ele reproduse bilingv la sfârșitul cărții.

Am preluat, de asemenea, din tomul al patrulea al seriei de călătorii, acele trimiteri din indexul de subiecte întocmit de autor, care se referă la textul din prezenta traducere.

COMENTARIU

Textul precedent reprezintă traducerea din limba germană a primului din cele patru volume ale lucrării naturalistului Balthasar Hacquet (n. aprox. 1740 – m. 1815), intitulată *Recentele călătorii fizico-politice ale lui Hacquet în anii 1788 și 1789 prin Carpații Dacici și Sarmatici sau Carpații Nordici*, în măsura în care ea s-a desfășurat pe teritoriul Bucovinei nou create și a unor porțiuni puțin întinse, învecinate, din Țara de Sus a Moldovei. Volumele au apărut între anii 1790 și 1796 la Nürnberg în Editura librăriei Rasp și sunt ilustrate cu vignete și imagini gravate și parțial colorate (iluminate). Prin formație și, inițial, prin profesie, medicul francez din Bretania intră în slujba Imperiului Habsburgic, dar ceea ce l-a făcut să devină cunoscut și apreciat este activitatea sa multilaterală de „cercetător al țărilor alpine austriece din punct de vedere geografic, montanistic și etnografic, o adevărată muncă de pionierat” (citată după Erich Zöllner, *Istoria Austriei*).

Din fragmente sau aluzii aflăm că la vârsta de 22 de ani se află în Carpații Meridionali, unde învață limba valahă, că a fost cândva și în Banat, că a participat, ca medic, la războiul de șapte ani (1768–1775), că a devenit, pe la 1780, profesor la Laibach (Liubliana), explorând munții Croației până la 1787 și publicând o monografie intitulată *Oryctographia carniolica* despre rocile acestor munți,

conținând hărți și alte date. Spirit neliniștit, nu poate rămâne inactiv și întreprinde, între 1788 și 1795, acea serie de patru descrieri ale călătoriilor sale în Carpații Dacici, din care prima, cea pe care o comentăm aici, precum și un mic fragment puțin semnificativ din volumul al doilea, se desfășoară în Bucovina, iar ultima în Munții Tatra.

Imperiul Habsburgic a avut calitatea de a trezi în străinii care intrau benevol în slujba sa, un spirit de loialitate excepțional de puternic.

Păstrând proporțiile, putem lua drept exemple pe prințul Eugen de Savoia, pe generalul Gabriel Splény, pe boierul Vasile Balș și pe naturalistul Balthasar Hacquet. Toți au fost răsplătiți cinstit, după propriul lor plac: cu palatul Belvedere, cu un comitat ungar producător de vinuri alese, cu prefectura districtului Bucovina și cu o catedră profesorală la Lemberg, în Galiția.

Întocmirea unui jurnal de călătorie ca cel al lui Hacquet pretinde de la autor o rezistență fizică și pregătire tehnică deosebită (în ultimul volum el dedică cele 25 de pagini ale unei anexe unor instrucțiuni amănunțite pentru exploratorii munților), cunoștințe multilaterale și, în consecință, nu prea aprofundate, în științele naturii, cunoașterea practică a cât mai multe limbi folosite în regiune (Hacquet se lăuda cu cunoașterea limbii slave – ceea ce cuprindea atât croata cât și ruteana – și, mai slab, a limbilor valahă și moldovenească, aceasta din urmă fiind o valahă puternic împănată cu cuvinte slave), cunoștințe istorice și politice, curiozitate și talent de povestitor, respectarea adevărului și multe altele.

Fiu al Revoluției Franceze, raționalist, agnostic, este destul de liber în a-și exprima părerile deschis și adesea brutal și criticile față de toate instituțiile existente, cu excepția monarhiei – în special a lui Iosif al II-lea. Expunerea sa, impusă de parcursul geografic și adeseori de evenimente, este colorată și atrăgătoare. Lungi porțiuni științifice, mai ales despre roci, minerale, plante și procedee tehnice, alternează cu scene pitorești, întâmplări mai mult sau mai puțin credibile, convorbiri amuzante, oferind astfel o lectură plăcută.

Ca bun austriac, accentul permanent cade asupra tot ce ar putea aduce venituri vistieriei împăratului. Cu excepția minelor de fier din bazinul Dornei și uzina de la Iacobenii, munții Carpaților Dacici nu i se par a avea șanse de a fi bogați în metale. Interesant este că prezența manganului în minereul de fier din acea regiune era considerată drept dăunătoare producției fierului brut. În scurta sa trecere pe la Iacobenii, el discută eliminarea acestui element, dar în volumul al doilea el amintește importanța pe care o are manganul în producția oțelului, ceea ce este valabil până astăzi.

Un minereu de mare importanță strategică pentru folosirea eficientă a armelor de foc, cremenea, îl preocupă în mod deosebit; firește, noi nu-i mai acordăm nici o importanță. Hacquet nu numai că găsește în Podolia, după o cercetare amănunțită, cremene de cea mai bună calitate, dar face și considerații economice de rentabilitate la nivel internațional. Același mod de tratare economico-tehnică îl regăsim în problema exploatării aurului prin spălare din mărul Bistriței. El recomandă, printr-o argumentare foarte convingătoare, bazată pe experiența din multe țări, să se renunțe la metoda urmăririi și exploatării directe a filoanelor naturale. Această expunere se găsește în traducerea noastră.

O devalorizare importantă, deși mai întârziată, a unei acțiuni de exploatare rațională a resurselor naturale ale Bucovinei, s-a produs atunci când tancul a înlocuit calul, în logistica formațiilor militare de mare mobilitate și mare capacitate de luptă. Hergheliile de cai de rasă de pe marele domeniu cameral al Frățăuților și splendidele pășuni de vară de pe muntele Lucina, de care Hacquet vorbește cu atâta încântare, au dispărut odată cu Primul Război Mondial. În schimb, administrarea de tip birocratic devine ținta sa de atac din punctul de vedere atât al eficienței economice, cât și al caracterului centralist al hotărârilor guvernamentale. Apreciind că, fie și sub conducerea unui semipriceput, acest domeniu ar aduce cel puțin douăzeci de mii de guldeni anual, în loc de șase mii de guldeni cât aducea atunci, Hacquet aduce, în câteva rânduri, două critici fundamentale sistemului de guvernare austriac: întâi „el este centralist, miniștrii n-au cunoștințe locale” și, în al doilea rând, „guvernarea apreciază eficiența funcționarilor provinciali după numărul hârtiilor manipulate, iar controlorii inutili amplifică cheltuielile”. Astfel, se consumă jumătate din venituri înainte ca acestea să ajungă în vistierie și astfel „stăpânul țării este păcălit mai mult ca oricând”. Toate acestea se petreceau în secolul pe care Hacquet l-a botezat ca *cel al scrisului*.

Te întrebi, involuntar, ce ar fi scris Hacquet despre sistemele noastre centralizate și computerizate și cum de îndrăzne să-și facă publice părerile? Cine îl sponsoriza oare pentru cercetările sale? Oare Curtea imperială? Într-adevăr, arhiducele Francisc pare să-l fi cunoscut atunci când s-au întâlnit la Cernăuți.

O neașteptată bogăție, exploatată până astăzi cu succes comercial în creștere și fără semne de epuizare, sunt izvoarele de ape minerale găsite după parcurgerea trecătorii de la Poiana Stampei și coborârea pe valea Dornei și a afluenților săi Neagra și Negrișoara, precum și în localitățile Dorna Candrenilor, Șarul Dornei și Vatra Dornei. Hacquet analizează, în laboratorul său portativ, aceste ape minerale și le găsește recomandabile în cel mai înalt grad din punct de vedere medical.

Cât privește izvoarele sărate și slatinele, acestea i se par numai de interes local din cauza debitului lor redus. Ele i se păreau totuși capabile să reducă parțial importurile de sare de bucătărie. Unele tehnologii vetuste le descrie totuși în amănunt. Ele sunt spălarea aurului, fierberea sau coptura sării din saramuri și fabricarea catranului din coajă de mesteacăn, dispărut și acesta ca produs comercial.

În jurnalul său, de altfel nedatat, Hacquet atacă, pe larg și dur, după birocrație, alte două instituții de bază ale Imperiului, și anume Armata și Biserica. Școala nu pare să-l intereseze.

Când descrie Cernăuții, el semnalează în treacăt prezența postului de comandă al unui general. Acesta însă fusese până cu doi ani în urmă guvernatorul provinciei. Importanța generalului, din punct de vedere militar, este luată indirect în derâdere, când iese la iveală că unitatea militară de sub comanda sa, care obținuse cea mai de seamă faptă de arme, era un batalion compus din 400 de oameni bătrâni „aproape incapabili să-și ducă pușca”. Ei zdrobiseră totuși un pâlcc de 4 000 de tătari, cu pierderi minime.

Despre explorarea și hărțile excelente ale maiorului Mieg și a topografilor săi nu pomenește nici un cuvânt, ca și despre calitatea guvernării militare a Bucovinei, încă separată de Galiția.

De-a dreptul compromițătoare este descrierea regimului din spitalul armatei prințului de Coburg, situat la Sniatyn, în timpul războiului de șapte ani, unde Hacquet servise ca medic tânăr. Citez din nou: „Medicii căpătau salarii mari, alergau o dată pe zi prin sălile cu bolnavi și-i lăsau pe cei în suferință, pentru tratament, pe mâna felcerilor, de obicei foarte nepricepuți [...]. Având în vedere cum sunt plătiți și tratați aceștia, nu te poți aștepta în vecii vecilor la ceva mai bun”. Hacquet recunoaște totuși că s-au mai făcut progrese; iar noi, constatând unele asemănări cu spitalele noastre, trebuie să fim mai îngăduitori față de medicii noștri, care sunt totuși prost plătiți.

Dar cea mai gravă acuzație pe care o aduce armatei este obiceiul permanent al ofițerilor austrieci de a considera fortificațiile turcești drept neimportante. În acest sens, el aduce nu numai mărturiile sale proprii, culese în Croația, dar și un text publicat de J. J. Sulzer. În consecință, armata austriacă a venit mult prea slab înarmată pentru asediul cetății Hotinului; fortăreața a putut fi cucerită abia într-un târziu, prin înfometare, ceea ce a creat neajunsuri armatelor austriece staționate în Banat și Transilvania.

Cât privește credința, Hacquet este, cum am spus, un agnostic. El nu înțelege ce înseamnă a crede, iar contactele pe care le stabilește cu biserica sunt exclusiv prin clerul ortodox din mănăstirile încă existente, Putna și Sucevița, pe care le confundă una cu alta în expunerea sa. Lucrul nu pare de mirare, căci după ce vizitase mănăstirea Solca, transformată într-o magazie pentru trupele imperiale, trage concluzia că dacă vezi una dintre aceste mănăstiri grecești, le-ai văzut pe toate. Cu privire la destinația dată mănăstirii desființate, găsim astfel de proceduri: analoage de la Avignon până în Rusia. Hacquet rămâne cu totul descumpănit în fața frescelor exterioare și interioare, ca și în fața răspunsului egumenului de la Sucevița la întrebarea sa, de ce îngerii se urcă pe scara lui Iacov dacă pot zbura. La afirmația că nu știe, Hacquet avansează o ipoteză rațională: au năpârlit și nu mai pot zbura. În loc să protesteze, egumenul răspunde tolerant că s-ar putea să fie așa. Într-o situație similară, alt egumen, cel de la Putna, remarcă, și Hacquet îl aude: „așa sunt nemții, necredincioși”, punând astfel punctul pe i. Pentru agnostic, pictura nu este simbolică; ea nu este decât o cursă de viteză, în care abaterile de la regulament sunt admise. Mai grav este că Hacquet nu se întreabă de ce, în aceste clădiri ale mănăstirilor, prevăzute pentru sute de oameni, n-au rămas decât 20 de călugări și puținele cărți găsite în bibliotecă, le sunt necesare în mod curent. El nu caută să afle că la Putna se găsea echivalentul moldovenesc al instituției franceze École Normale Supérieure, înainte de ocupația austriacă. Pare însă normal ca Hacquet să considere drept legendă sau superstiție capacitatea unor eremiți de a prezice viitorul. Nu e totuși frumos să-l califice pe unul dintre ei drept idiot. Este însă într-adevăr de neiertat călugărilor, nu numai exploatarea nemiloasă a supușilor lor și a robilor lor țigani, ci cu atât mai mult tratamentul neomenos la care îi supuneau drept pedeapsă.

Ca să nu se creadă că este un atac selectiv la incultura monahilor ortodocși, Hacquet amintește de călugării din ordinul capucinilor, cărora li se pretinde să rămână în neștiință totală. El exemplifică neputința predicției și prin eremitul

Obereit, sfătuitorul neinspirat al credulului împărat Teodosius și amintește de asemenea de oracolul de la Delphi și, în general, de popi, masoni și membrii a tor partide sectare. În alt loc, atribuie erorile din scrierile lui Sulzer preluării unor prostii exagerate de la predicatorul necunosător Klein și din tradițiile populare orale.

Curățenia sufletească a lui Hacquet iese frumos la iveală atunci când întâlnește, la mănăstirea părăsită de la Plosca, doi călugări bătrâni, care se pregătesc să ierneze pe loc cu vitele lor, preferând viața grea de eremit în loc să plece cu ceilalți. Comentariul său merită să fie reprodus și reținut: „Cât de nedrepti sunt oamenii unii față de alții, când nici unul nu poate tolera acțiunile și inacțiunile celuilalt”.

Simpatică este și altă ieșire îndrăzneța a sa împotriva secretuoziității birocrăților. El relatează despre corectarea unei greșeli pe hărțile poștale austriece ale regiunii de graniță dintre Transilvania și Galiția. Erorile au fost corectate de către savantul Liesgang, pe noile hărți la scară mare ale Galiției. Dar, continuă el, „ea nu va fi elaborată pentru public, ci numai pentru Curte și înalții ei funcționari [...]. Firește, astfel, ea devine inutilă, iar cheltuielile făcute [...] nu procură statului nici un avantaj”.

Mai putem admira interesul său neobosit pentru lumea plantelor, pe care le găsește în general de dimensiuni gigantice față de descrierea lor la Linné, cartea sa de căpătâi. El își satisface ambiția de botanist, îmbogățind această lume cu o nouă specie de omag, pe care o botează *Aconitum moldavicum*.

Nu-l părăsește nici interesul pentru istorie. El discută probabilitatea ca orașul Hotin să fie amplasat pe locul unei cetăți romane, *Triphulum*, și descifrează inscripțiile, încă lizibile pe vremea sa, pe stâlpul lui Vodă de la Vama. Ne putem amuza sau chinui cu consecințele caligrafierii imperfecte ale manuscrisului, care l-a făcut pe tipograful de la Nürnberg să culeagă, în loc de *Acer (arin)* – Aur; sau, în loc de *rocă sedimentară* – rocă sentimentală; sau în loc de *Mitoc* – Luitoc. Autorul însuși, care încearcă să scrie numele localităților după ureche, de multe ori cu succes, reușește să transforme denumirea românească de *Poiana Stampii* în *Bojana Stamboli*, însoțită de „explicația” fantezistă *Poiana constantinopolitană*. Alte erori ridicole sunt comise de însuși autor. După el, râul Moldova se îndreaptă spre Marea Baltică; de la Vama, Hacquet o ia spre răsărit ca să ajungă la Câmpulungul Moldovenesc, iar de aici ajunge, pe aceeași vale (sic), într-o oră, la Câmpulungul Rusesc sau Dolgopole. Mai întâlnim relatări în care ne surprinde credulitatea cu care acest analist atât de acerb le ia în serios. De pildă, atunci când discută pe larg cazul mazilului Șeptilici și al celor șase frați ai săi născuți succesiv, la interval de zile, în decurs de o lună, sau cel al copiilor boierului din Siret care, deși născuți cu pielea albă, deveneau negricioși după ce-i alăpta o doică țigancă, poveste care își putea găsi mai degrabă locul în *Decameron*.

Hacquet ne face să-l iertăm pentru aceste nevinovate scăpări, inadvertențe sau erori, intercalând, între expuneri științifice aride, numeroase scene pitorești. Uneori e vorba de schimburi de cuvinte, precum cele două înfruntări cu egumenii Putnei și Suceviței, întâlnirea cu arhiducele Francisc, convertirea huțanului de la banditism la muncă cinstită sau opiniile vânzătorului de vișine din piața taberei austriece de la

Hotin. Alteori sunt descrieri de tipul unor scene dintr-un film horror, ca tortura la care călugării îi supun pe supușii lor sau aceea a turcului decapitat ce-și mână în goană, pentru câteva sute de pași, cu mână sigură, caii căruței cu fân.

Că autorul ne descrie, ca etnograf, îmbrăcămintea țăranilor, nu ne poate surprinde, nici instrui. Dar descrierea amănunțită, marcată de aluzii erotice, a îmbrăcăminții marilor boieri fanarioți și a soțiilor lor, ne poate delecta, mai ales că ne este pusă sub ochi în două planșe. Rămâne întrebarea, când a dobândit aceste informații atât de pertinente? Aluziile repetate la portul a trei blăni suprapuse de către bărbați, din cauza frigului din încăperi, ne face să bănuim că, în iarna 1788–1789, Hacquet a petrecut câtva timp la Iași și n-a menționat în jurnal contactele sale cu curtea princiară din discreție diplomatică.

Oricum, dacă depășim orizontul strict bucovinean, cititorul român nu se poate să nu fie impresionat de consecvența cu care franco-austriacul Hacquet repetă mereu *valahii sau moldovenii*, ceea ce unii dintre vecinii noștri, ca și unii dintre reprezentanții marilor puteri încă n-au înțeles. Și oricum ar fi păcătuț el în acest prim volum al jurnalului său de călătorie, n-avem voie să nu-i acordăm lui Hacquet locul cuvenit printre prietenii neamului nostru.

IV.8.2. KOMMENTAR (ÜBERTRAGUNG AUS DEM RUMÄNISCHEN)*

Der vorhergehende Text gibt die Original-Version des ersten der vier Bände der *Hacquet's neueste physikalisch-politischen Reisen in den Jahren 1768, 89 und 90 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen* betitelten Schrift des Naturforschers Balthasar Hacquet wieder, soweit diese sich auf dem später Bukowina benannten Gebiet und einem wenig ausgedehnten Teil der benachbarten nördlichen Moldau, die sogenannte Țara de Sus, stattgefunden hatten. Die vier Bände erschienen zwischen 1790 und 1796 in Nürnberg im Verlag der Raspischen Buchhandlung und sind mit Vignetten und teilweise farbigen Gravierungen illustriert. Der als Arzt in der Bretagne ausgebildete und anfangs praktizierende Franzose tritt in den Dienst des Habsburgischen Reiches; doch was ihn bekannt und angesehen machte, war seine vielseitige Tätigkeit als Forscher. In seiner Geschichte Österreichs betrachtet Erich Zöllner Georg Balthasar Hacquets Tätigkeit als Erforscher der österreichischen Alpenländer vom geographischen, montanistischen und ethnographischen Standpunkt als eine echte Pionierarbeit.

Fragmentarisch und aus Andeutungen erfahren wir, dass er im Alter von 22 Jahren sich in den Südlichen Karpaten aufgehalten hatte, wo er die walachische Sprache erlernte, dass er sich auch einmal im Banat befand, dass er als Arzt am siebenjährigen Krieg (1768–1775) teilgenommen hat, dass er etwa 1780 in Laibach (dem jetzigen Ljubljana) Professor wurde, bis 1787 die Berge Kroatiens durchstreifte und eine *Oryctographia carniolica* betitelte Monographie veröffentlichte, die über die Gesteine dieser Berge berichtete und Landkarten und andere Daten enthielt. Ein unruhiger Geist wie er konnte nicht untätig bleiben und unternahm zwischen 1788 und 1795 die in der schon erwähnten Serie von Schriften beschriebenen Reisen in den Dacischen Karpaten. Wir kommentieren hier deren erste, die sich in der Bukowina abspielt; worauf im zweiten Band noch ein kleines unwesentliches Fragment vor sich geht. Der letzte Band bezieht sich auf das Tatra-Gebirge.

Das Habsburger-Reich hatte die Eigenschaft, in den in ihren Dienst freiwillig getretenen Fremden einen außerordentlichen Geist der Loyalität zu erwecken.

Wenn wir von ihrer Wichtigkeit absehen, können wir Beispiele wie jenes des Prinzen Eugen von Savoyen, des Generals Gabriel von Splény, des Bojaren Vasile Balș und des Naturforschers Balthasar Hacquet erwähnen. Alle wurden reichlich und gemäß ihrer Vorliebe belohnt; bzw. mit dem Belvedere-Palast in Wien, mit der Herrschaft eines feine ungarische Weine produzierenden Komitats, mit der Hauptmannschaft des Distrikts der Bukowina und mit einer Lehrkanzel an der Lemberger Universität in Galizien.

* Veröffentlicht in *Bukowina in der ersten physisch-politischen Beschreibung. Reisen durch die Dacischen Karpaten*. Deutsch-rumänische Ausgabe. Vorworte, Nachworte, Noten und Kommentare von R. Grigorovici, Vorwort von D. Vatamaniuc, Verlag Septentrion, Rădăuți, 2002, S. 109–115.

Die Ausarbeitung eines Reiseberichtes, wie jener von Hacquet, erfordert vom Verfasser eine außergewöhnliche physische Widerstandsfähigkeit, technisches Können (im letzten Band widmet er in einem 25 Seiten umfangenden Anhang ausführliche Vorschriften für die Erforschung von Gebirgen), vielseitige und deshalb ziemlich oberflächliche Kenntnisse in den Naturwissenschaften, praktische Erfahrung im Gebrauch so vieler wie möglicher in der betreffenden Gegend gebräuchlicher Sprachen (Hacquet brüstete sich mit der Kenntniss der slavischen Sprache – die sowohl die kroatische als auch die ruthenische Sprache einbegriff – und, weniger gut, der walachischen und moldauischen Sprachen, letztere ein stark mit slavischen Wörtern durchsetztes Walachisch, historische und politische Kenntnisse, Neugier und Erzählertalent, Wahrheitsliebe und vieles Anderes.

Als Sohn der Französischen Revolution, Rationalist, Agnostiker, fühlt er sich frei genug, um seine Meinungen offen und oft brutal auszusprechen, und tut dies auch mit seinen Kritiken betreffend alle bestehenden Einrichtungen mit Ausnahme der Monarchie – insbesondere betreffend Joseph den zweiten. Seine vom geographischen Trajekt und oft von Ereignissen ausgelösten Beschreibungen sind farbig und anziehend. Lange wissenschaftliche Abschnitte, hauptsächlich bezüglich Gesteine, Mineralien, Pflanzen und technische Verfahren alternieren mit malerischen Szenen, mit mehr oder weniger glaubwürdigen Geschehnissen, amüsanten Gesprächen, die eine angenehme Lektüre garantieren.

Als treuer Österreicher betont er fortwährend alles was dem Kaiserlichen Ärar Einnahmen bringen könnte. Mit Ausnahme der Eisenbergwerke im Dornaer Basin und dem Werk in Jakobeni, scheinen ihm die Dacischen Karpaten wenig reich an Metallen zu sein. Interessant ist die Gegenwart von Mangan im Eisenerz dieser Gegend, die in der Produktion von Roheisen sich als nachteilig auswirkte. Bei seiner zweiten Durchreise durch Jakobeni diskutiert er die Ausscheidung dieses Elements, doch im zweiten Band erwähnte er die Wichtigkeit dieses Elements in der Stahlproduktion, was bis heute gilt.

Für die große Wichtigkeit eines Minerals, u.zw. des Feuersteins, für den wirksamen Gebrauch der Feuerwaffen, bezeigt er besonderes Interesse; heute interessieren wir uns selbstverständlich kaum darum. Hacquet findet in Podolien, nach auführlichen Forschungen, nicht nur Feuersteine bester Qualität, er stellt auch oekonomische Betrachtungen über deren Produktion auf internationalem Niveau an. Dieselbe Art oekonomisch-technischer Probleme finden wir betreffend die Goldausbeute durch Wäscherei im Schlamm des Bistritza-Flusses. Auf Grund einer sehr überzeugenden Argumentation, begründet auf die Erfahrung vieler Länder, schlägt er vor auf die Verfolgung und direkte Ausbeutung der natürlichen Goldadern zu verzichten. Diese Abhandlung findet sich in unserer Übersetzung.

Eine viel spätere bedeutende Entwertung eines Unternehmens zur rationalen Ausbeute der natürlichen Ressourcen der Bukowina fand statt, als der Panzer das Pferd in der Logistik der Militärformationen großer Beweglichkeit und großer Waffenmacht ersetzte. Die Pferdezüchtereien für Rassenpferde auf dem großen Kameralgut Frătăuți und prächtigen Sommerweiden des Gebirges Lucina, über die Hacquet mit so viel Entzücken berichtet, sind während des ersten Weltkrieges verschwunden. Ziel seines Angriffes wird die bürokratische Verwaltung vom

Standpunkt sowohl der ökonomischen Effizienz, als auch des zentralistischen Charakters der Regierungsentscheidungen. Er schätzt ein, dass selbst unter der Leitung eines mittelmäßig tüchtigen Verwalters, dieses Gut eine jährliche Einnahme von wenigstens zwanzigtausend statt der sechstausend Gulden, die es damals einbrachte, bringen sollte; Hacquet kritisiert deshalb prinzipiell die österreichische Regierungsmethode: erstens ist sie zentralistisch, die Minister haben keine lokalen Kenntnisse und zweitens bewertet sie die Effizienz der Provinzialbeamten nach der Anzahl der manipulierten Papiere, während die unnützlichen Kontrolleure die Ausgaben erhöhen. Auf diese Art wird die Hälfte der Einnahmen verschwendet, bevor sie ins Staatsärar gelangen und derart wird der Herrscher des Landes mehr als je geprellt. All dies geschieht (nicht jetzt) sondern im XVIII. Jahrhundert, welches Hacquet jenes *des Schreibens* getauft hat.

Unwillkürlich fragt man sich was Hacquet über unsere zentralistische und computerisierte Systeme geschrieben hätte und wie er es wagte seine Meinungen zu veröffentlichen? Wer unterstützte ihn materiell in seinen Forschungen? Das Kaiserhaus? Tatsächlich schien Erzherzog Franz ihn gekannt zu haben, als sie sich in Czernowitz trafen.

Ein unerwarteter Reichtum, der bis heute mit anwachsendem kommerziellem Erfolg ausgebeutet wird und keine Anzeichen von Erschöpfung zeigt, sind die Mineralquellen, die Hacquet nach der Durchquerung des Engpasses von Poiana Stampei und des Abstiegs in das Tal der Dorna und deren Nebenflüssen Neagra und Negrișoara, sowie der Orte Dorna Candrenilor und Vatra Dornei entdeckte. Hacquet analysierte diese Mineralquellen in seinem tragbaren Laboratorium und fand, dass sie vom ärztlichen Standpunkt aus im höchsten Maße anzuempfehlen sind.

Was die gesalzenen Quellen und die stehenden Salzwässer betrifft, scheinen ihm diese nur von lokalem Interesse zu sein, da sie viel zu wenig ausgiebig sind. Sie scheinen jedoch im Stande zu sein die Kochsalzimporte teilweise zu vermindern.

Trotzdem beschreibt er ausführlich veraltete Technologien. Dazu gehören, die Goldwäscherei, das Kochen oder die Cocturen aus Salzlaugen und die Herstellung von Teer aus Birkenrinde, ein Produkt das ebenfalls aus dem Handel verschwunden ist.

In seinem, nebstbei gesagt, undatiertem Tagebuch, greift Hacquet weitgehend und scharf, nach der Bürokratie, andere zwei grundlegende Einrichtungen und zwar die Armee und die Kirche an. Die Schule scheint ihn nicht zu interessieren.

In der Beschreibung von Czernowitz vermerkt er vorübergehend die Gegenwart des Kommandopostens eines Generals, der bis vor zwei Jahren der Gouverneur der Provinz gewesen war. Die Wichtigkeit dieses Kommandopostens vom militärischen Standpunkt wird indirekt verspottet, als es sich entpuppt, dass die von ihm befehligte militärische Einheit, die ihren bedeutensten Waffenerfolg errungen hatte, nur aus 400 alten Leuten bestand, die kaum imstande waren ihr Gewehr zu tragen. Sie hatten trotzdem einen Schwarm von 4000 Tataren mit minimalen Verlusten vernichtet.

Über die Erforschungen und die ausgezeichneten Karten von Major Mieg und seinen Topographen erwähnt er kein einziges Wort, sowie über die Qualität der militärischen Verwaltung der noch von Galizien unabhängigen Bukowina.

Direkt kompromittierend ist die Beschreibung des im Spital der Armee des Prinzen von Coburg herrschenden Regimes, das sich während des Siebenjährigen Krieges in Sniatyn befand, wo Hacquet als junger Arzt diente. Ich zitiere: „die Ärzte bezogen ihren großen Gehalt, liefen einmal täglich durch die Krankensäle und überließen die Leidenden zur Behandlung den meistens sehr unwissenden Feldschern“. Hacquet bemerkt sodann, dass in Anbetracht der Art wie sie besoldet und behandelt werden, man in Ewigkeit nichts besseres erwarten kann. Hacquet gibt jedoch zu, daß einige Fortschritte gemacht wurden, während wir, die einige Ähnlichkeiten mit unseren Spitälern feststellen können, mit unseren Ärzten nachsichtlicher sein müssen, denn sie sind wenigstens schlecht bezahlt.

Doch die ärgste Anklage gegen die Armee ist die unveränderliche Gewohnheit der österreichischen Offiziere die türkischen Befestigungen als unwichtig zu betrachten. In dieser Hinsicht weist er nicht nur auf die eigenen Erfahrungen hin, die er in Kroatien gesammelt hat, sondern auch auf einen von J. J. Sulzer veröffentlichten Text. Infolgedessen kam die österreichische Armee viel zu schwach bewaffnet zur Belagerung der Festung Chotin; deshalb konnte die Festung erst nach langer Zeit durch Aushungerung erobert werden, was den im Banat und Siebenbürgen stationierten österreichischen Truppen viele Unannehmlichkeiten verursachte.

Was den Glauben anbetrifft, ist Hacquet, wie ich schon sagte, ein Agnostiker. Er versteht nicht was glauben heißt, und die Kontakte, die er mit der Kirche aufnimmt sind ausschließlich mit dem orthodoxen Klerus der noch existierenden Klöster in Putna und Sucevița, die er mit einander in seinem Bericht teilweise verwechselt. Man kann sich darüber nicht verwundern, denn, nachdem er Kloster Solca besuchte, das für die kaiserlichen Truppen in ein Depot verwandelt worden war, den Schluss zieht, dass wenn man eines dieser „griechischen Klöster gesehen hat, man alle gesehen hat“. Was die Verwendungen betrifft, denen die aufgelösten Klöster ausgesetzt waren, finden wir ähnliche Vorgänge von Avignon bis Russland. Vor den äußeren und inneren Fresken bleibt Hacquet ganz aus dem Gleichgewicht gebracht, ebenso wie vor der Antwort des Priors von Sucevița auf seine Frage, warum die Engel die Jakobsleiter hinaufsteigen, da sie doch fliegen können. Auf dessen Behauptung, dass er es nicht wisse, schlägt Hacquet die vernünftige Hypothese vor, dass sie sich gemausert hätten und nicht mehr fliegen könnten. Anstatt zu protestieren, antwortete der Prior tolerant, dass es möglicherweise auch so wäre. In einer ähnlichen Situation, bemerkt ein anderer Prior, der von Putna, und Hacquet vernimmt es, „so sind die Deutschen, ungläubig“, womit er den Nagel auf den Kopf trifft. Für einen Agnostiker ist das Bild kein Symbol, es ist nur ein Wettrennen, in dem Abweichungen von den Regeln erlaubt sind. Schwerer verzeihlich ist es, dass er sich nicht die Frage stellt, warum in diesen Gebäuden der Klöster, in denen Räume für hunderte Menschen vorgesehen sind, nur 20 Mönche geblieben sind und die wenigen verbliebenen

Bücher, die er in den Bibliotheken gefunden hatte, für den täglichen Gebrauch notwendig waren. Er versucht nicht zu erfahren, dass in Putna sich das moldauische Äquivalent der französischen École Normale Supérieure vor der österreichischen Besetzung befand. Es ist jedoch normal, daß Hacquet die Gabe einiger Einsiedler die Zukunft vorherzusagen als Legende oder Aberglauben betrachtet. Es ist aber nicht schön seinerseits einen von diesen als Idioten zu bezeichnen. Was den Mönchen tatsächlich nicht zu verzeihen ist, ist nicht nur die mitleidlose Ausbeutung ihrer Untertanen und der versklavten Zigeuner, sondern, noch ärger, die unmenschlichen Strafen, die sie ihnen zukommen ließen.

Um zu beweisen, dass es sich nicht um einen selektiven Angriff auf den Mangel an Kultur der orthodoxen Mönche handelt, führt Hacquet die Mönche des Kapuzinerordens an, von denen verlangt wird, dass sie in totalem Unwissen verbleiben sollen. Als Beispiel für die Unmöglichkeit der Vorhersage führt er den Einsiedler Obereit an, der Berater des leichtgläubigen Kaisers Teodorich, der durch die Befolgung seiner unrichtigen Eingaben ins Verderben geriet und erinnert auch an das delphische Orakel, sowie im Allgemeinen die Pfaffen, die Freimaurer und die Mitglieder anderer sektärer Parteien. An anderer Stelle schreibt er die Fehler in Sulzers Schriften der Übernahme von übertriebenem Blödsinn vom Prediger Klein und von mündlichen Volkstraditionen zu.

Die seelische Reinheit Hacquets tritt schön hervor, als er im verlassenen Kloster Plosca zwei alte Mönche antrifft, die sich für das gemeinsame Überwintern an Ort und Stelle mit dem Vieh vorbereiten, dabei das schwierige Leben des Einsiedlers vorziehend, anstatt mit den anderen wegzuziehen. Sein Kommentar verdient es wiedergegeben und behalten zu werden: „Man sah ihnen wohl Kummer und Noth an, aber ein einsiedlerisches Leben ziehen sie doch allen anderen vor [...]. Und wie ungerecht sind doch die meisten Menschen gegeneinander, wenn, nicht einer in des anderen sein Thun und Lassen sich fügen kann, keine Rücksicht auf Temperament, Alter, u.s.w. nimmt. Wehe den Menschen, die diesem Zwang unterliegen müssen“.

Sympathisch ist auch ein anderer gewagter Ausfall gegen die Vorliebe der Bürokraten für die Geheimtuerei. Er berichtet über die Richtigstellung eines Fehlers auf den österreichischen Postlandkarten des Grenzgebietes zwischen Siebenbürgen und Galizien. Die Fehler wurden von dem Wissenschaftler Liesgang auf den neuen großskaligen Landkarten Galiziens korrigiert. Jedoch, setzt er fort, „diese werden nicht für das Publikum, sondern für den Hof und seine ersten Beamten, die in dem Lande angestellt sind, verfertigt. Freilich wird sie auf diese Art unnütze, und die Unkosten, die der schöne Stich und das Aufnehmen verursacht, schaffen dem Staate keinen Vorteil“.

Wir können auch sein unermüdliches Interesse an der Welt der Pflanzen bewundern. Er findet sie im Allgemeinen von gigantischer Größe im Vergleich zu Linnés Beschreibungen, sein Nachschlagebuch. Er befriedigt seinen Botaniker-Ehrgeiz, indem er unsere Welt mit einer neuen Art von Eisenhut bereichert, die er *Aconitum moldavicum* tauft. Das Interesse für Geschichte verlässt ihn ebenfalls nicht. Er diskutiert die Wahrscheinlichkeit, dass die Stadt Hotin sich auf dem

Boden einer römischen Stadt *Triphulum* befinden könnte und entziffert die noch lesbaren Inschriften auf dem Herrscher-Pfahl (Stâlpul lui Vodă) in Vama. Wir können uns an den Folgen der Unvollkommenheiten der Kalligraphie oder des Manuskripts entweder amüsieren oder ärgern, die dazu führten, dass der Nürnberger Buchdrucker anstatt *Acer* (Ahorn) – *Aur* (Gold), oder Sentimentstein statt Sedimentstein, oder Luitoc anstatt *Mitoc* setzte. Selbst dem Verfasser, der die Namen der Orte, u.z.w. oft mit Erfolg, nach dem Gehör hinschreibt, gelingt es die rumänische Benennung *Poiana Stampei* in *Bojana Stamboli* zu verballhornen und für diese Benennung die phantastische „Erklärung“ Constantinopolische Wiese (*Poiana*, rum.) vorzuschlagen. Auch andere lächerliche Fehler begeht der Verfasser selbst. Er behauptet, dass der Moldaufluss zum Baltischen Meer hin fließt; von Vama richtet sich Hacquet nach Osten, um nach Cămpulungul Moldovenesc zu gelangen, und von hier erreicht er im selben Tal (sic!) das russische Cămpulung oder Dolhopole (das am Ceremuş liegt). Wir finden Beschreibungen von Geschehnissen die dieser scharfe Analyst ernst nimmt und uns mit seiner Leichtgläubigkeit überrascht. So diskutiert er z.B. weitläufig den Fall des Mazilen Şeptilici und dessen sechs Brüder, die im Verlauf eines Monats nach einander in Abständen von einigen Tagen geboren wurden, oder jenen der Kinder eines Bojaren aus Siret, die obwohl weißhäutig geboren, dunkel wurden nachdem sie von einer Zigeunerin gestillt worden waren, eine Geschichte die eher in den Decameron gehört.

Man verzeiht Hacquet alle diese unschuldigen Versehen, Schnitzer und Fehler, wenn er trockene wissenschaftliche Ausführungen mit zahlreichen malerischen Szenen würzt. Manchmal geht es um Wortwechsel, wie jene zwei Meinungsverschiedenheiten mit den Priestern von Putna und Suceviţa, die Begegnung mit dem Erzherzog Franz, die Konversion des Huzulen vom Banditentum zur anständigen Arbeitsamkeit oder die Meinung des Sauerkirchens-Verkäufers am Markt des österreichischen Lagers vor Hotin. Andersmal sind es Beschreibungen von Horror-Szenen wie aus Filmen, wie die Folter der die Mönche ihre Untertanen unterwarfen oder des enthaupteten Türken, der mit sicherer Hand, die Pferde eines mit Heu beladenen Fuhrwerkes über einige hundert Schritte lang im scharfen Tempo leitet.

Dass der Verfasser, als Ethnograph, die Kleidung der Bauern nicht ausführlich beschreibt, kann uns nicht überraschen, aber auch nichts lehren. Doch die von erotischen Anspielungen charakterisierte ausführliche Beschreibung der Kleidung der großen fanariotischen Bojaren und ihrer Gemahlinen kann uns ergötzen, besonders da zwei Abbildungen sie uns vor Augen bringt. Eine Frage bleibt aber offen: wann hat der Verfasser diese so pertinenten Informationen errungen? Die mehrfachen Anspielungen auf die dreifach überlappten Pelzjacken der Männer als Folge der Kälte in den ungeheizten Räumen, lässt uns vermuten, dass Hacquet im Winter 1788–1789 einige Zeit in Jassy verbracht hat, aber mit diplomatischer Diskretion seine Kontakte mit dem fürstlichen Hofe in seinem Tagebuch verheimlicht hat.

Jedenfalls, wenn wir unseren streng begrenzten Bukowiner Horizont überschreiten, so kann uns die Konsequenz mit der der Franco-Österreicher Hacquet immer wieder *die Walachen oder die Moldauer* schreibt nicht unberührt lassen, eine Tatsache die manche unserer Nachbarn sowie einige Vertreter der Großmächte noch immer nicht verstanden haben. Im zweiten Band seiner Reisebeschreibung durch die Dacischen Karpathen, als er trotz der Kriegsgeschehnisse bis in den Süden der Moldau gelangte, vergisst er nicht in seiner Fußnote (Seite 84), nach den Worten „Die Wallachen und Moldauer“ seine diesbezügliche Meinung folgendermaßen klar auszudrücken: „Diese Benennung gilt nur in Anbetroff des Landes, wo sie wohnen, aber nicht der Nation nach, indem sie in beyden Landen eben dieselbe ist, die darunter gemischten Fremden ausgenommen“.

Und wieviele Sünden er auch in diesem ersten Band seines Reisetagebuches begangen haben mag, müssen wir nicht vergessen Hacquet seinen verdienstvollen Platz unter den Freunden unserer Nation einzuräumen.

IV.9. COMUNICAREA LUI AUREL ONCIUL CĂTRE CONTELE TISZA ISTVÁN, VIENA, 1915*

COMENTARIU

Publicarea, în paginile acestei reviste, a *Comunicării (Mitteilung)* trimise din Viena, în februarie 1915, de Aurel Onciul (1864–1921), bine cunoscutul și controversatul politician bucovinean, primului ministru al Ungariei, contele Tisza István (1861–1918), impune unele justificări și ample comentarii.

O fotocopie a manuscrisului redactat în limba germană, dactilografiat, datat și înregistrat de primire la 16. 02. 1915, la Cancelaria primului ministru ungar, ne-a fost pus la dispoziție de domnul Aurel Constantin von Onciul, nepotul autorului, actualmente domiciliat în Germania. Acțiunea sa are scopul mărturisit de a demonstra că bunicul său a fost un vajnic apărător al drepturilor românilor din Imperiul bicefal austro-ungar și este deci o încercare de reabilitare a sa în ochii conaționaliilor săi din Bucovina. Această inițiativă merită tot respectul și nu poate fi refuzată *de plano*. Domnia sa ne-a declarat că acceptă ca textul original să fie tradus din limba germană în românește și să fie însoțit de un comentariu al redacției. Traducerea în limba română a fost realizată de semnatarul acestui comentariu. Originalul documentului se găsește în Arhiva de Război (Kriegsarchiv) din Viena.

Comunicarea a fost publicată recent¹ de dl Aurel C. Onciul în limba originală, împreună cu alte câteva texte germane sau traduse din românește în germană ale lui Aurel Onciul, sub titlul, atrăgător pentru nostalgiei Imperiului Habsburgic, *Aurel Ritter von Onciul und der nationale Ausgleich in der Bukowina. Eine wissenschaftliche Dokumentation (Aurel cav. de Onciul și acordul național din Bucovina. O documentare științifică)*. Broșura reproduce și două scurte comentarii ale unor personalități politice germane. Otto von Habsburg regretă, firește, timpurile când se putea obține, pe baza unui text atât de *înțelept*, un mandat în Parlament – textul nu era destinat acestui scop! – ceea ce se teme că nu s-ar întâmpla astăzi. La rândul său, Helmut Schmidt respinge drept greșită importanța atribuită de A. Onciul purității rasiale umane, apreciază atitudinea sa, în general justă, față de naționalism și democrație, dar consideră problematica lipsită de actualitate.

Textul acestei *Comunicări* se leagă numai în trecut de problemele românilor din Bucovina în epoca începutului Primului Război Mondial (1914–1918). El privește aproape exclusiv acordarea drepturilor cuvenite românilor din Ungaria și Transilvania. Totuși, publicarea sa în „Analele Bucovinei” pare interesantă din două motive: permite compararea regimului politic, juridic și cultural al românilor din Regatul Ungariei cu cel din Austria cisleithană și ne va permite, pe de altă

* Publicat în „Analele Bucovinei”, anul VII, nr. 2, 2000, p. 509–526.

parte, să analizăm mai amănunțit opiniile și acțiunile, deseori contradictorii și chiar aberante, ale autorului în cursul primelor două decenii ale secolului al XX-lea.

M-am folosit în acest scop de unele publicații contemporane în limba română, mai ușor accesibile mie, de cele trei articole ale lui Marian Olaru dedicate activității politice a lui Aurel Onciul² și apărute relativ recent în „Analele Bucovinei” precum și de broșura în limba germană, din 1999, amintită mai sus, a lui Aurel C. Onciul, pe care acesta a avut amabilitatea să mi-o pună la dispoziție chiar în timp ce redactam prezentul comentariu, fapt pentru care îi rămân sincer îndatorat.

Cât îl privește pe adresant, românii din Transilvania îl considerau pe contele Tisza István drept șeful unui guvern care, în ciuda declarațiilor sale concesive față de ei și a orientării sale liberale, continua de fapt politica represivă a predecesorilor săi conservatori, printre care și aceea a tatălui său, contele Tisza Kálmán; el era considerat, dimpotrivă, drept trădător al intereselor naționale maghiare de către naționaliștii extremiști unguri, fiind amenințat cu moartea chiar și atunci când se declarase doar dispus să ducă tratative cu românii, pentru ca să realizeze pacea între cele două naționalități, adresându-se în acest sens în scris și mitropolitului ortodox al Transilvaniei, Ioan Mețianu.

În acel moment, conflictul maghiaro-român părea fără ieșire, având în vedere că însuși Tisza se opusese planului german de a acorda unele înlesniri românilor transilvăneni, cu scopul de a câștiga România de partea Puterilor Centrale³. În aceste condiții, convorbirea dintre Onciul și Tisza, din 2 decembrie 1914, nu putea forma o bază serioasă pentru inițierea unei concilierii româno-maghiare. În această acțiune, fără a fi autorizat de una din părți și acceptat de cealaltă, Aurel Onciul se declară, în finalul *Comunicării* sale, un om cu mai multe fețe: pe de o parte „cu trup și suflet român”, pe de altă parte „până în măduva oaselor austriac” și, în al treilea rând, „parte terță, externă, neparticipantă în relațiile ungaro-române”, trei atitudini ireconciliabile simultan. Or, un intermediar, un arbitru trebuie să fie mai întâi agreat de amândouă părțile în conflict și apoi să aibă în spatele său o putere care să poată exercita o presiune suficient de puternică asupra lor, ceea ce nu era deloc cazul unui deputat bucovinean român oarecare din Parlamentul vienez.

Onciul cere, de la început, permisiunea contelui Tisza de a spune adevărul „nefardat, fără de înfrumusețare”, chiar dacă va suna neplăcut, și se și ține de cuvânt. Într-adevăr, el enunță marea majoritate a problemelor esențiale existente dar, în același timp, minimizează aproape întotdeauna diferențele dintre punctele de vedere ale românilor din Ungaria și Transilvania, de o parte, și cele personale ale Excelenței sale, contele Tisza, dispozițiile legale și modul abuziv de aplicare a acestora de către autoritățile ungare, fie ele statale sau locale, pe de altă parte.

Astfel, de pildă, la sfârșitul capitolului V, în care confruntă dorințele economice ale românilor cu concesiunile propuse de Tisza, Onciul constată că, „făcând abstracție de unele *mici rezerve* depășite de evenimentele de război, există (între ele) o *concordanță totală*”. De fapt, Tisza declarase însă că „guvernul este dispus să sprijine școlile agricole, meșteșugărești și comerciale românești numai în măsura în care *atitudinea românilor nu va da naștere la bănuială*”.

Cât de iluzorie era pretinsa *concordanță totală* dintre punctele de vedere ale românilor și ungarilor și în ce constau *micile rezerve* de care urma să se facă abstracție, rezultă din confruntarea a două declarații aproape simultane ale primului ministru ungar. În scrisoarea sa către mitropolitul Mețianu scrie (vezi cap. I): „Românii au dat o dovadă strălucită a solidarității lor cu interesele vitale ale Monarhiei și ale națiunii ungare. Sângele concetățenilor români se varsă, amestecat cu sângele ungar, pe câmpurile de luptă”. Același prim-ministru al Ungariei declarase, la 20 februarie 1914, „cu franchețe” – cum zice Onciul – că „legea naționalităților din anul 1868 [...] n-a fost niciodată aplicată și nici n-ar putea fi aplicată fără sinuciderea maghiarilor, având în vedere mentalitatea antistatală a românilor”. Care era oare părerea sinceră a lui Tisza?

Din partea lui A. Onciul, afirmațiile nu sunt mai puțin contradictorii. El afirmă că „românii înșiși n-au recunoscut niciodată vreo atitudine antistatală [...] față de statul ungar” și „nici măcar n-au apelat la ajutorul conaționalilor lor din Regat”, atitudinea lor antistatală fiind „o autosugestie, o fantomă presupusă de partea ungară”. Când, într-un discurs de anul nou 1915, contele Tisza a argumentat că atitudinea de solidaritate a românilor cu statul ungar, demonstrată în război, prezintă o dovadă a satisfacției românilor cu situația lor prezentă, Onciul menționează că această argumentare este considerată de români ca „o bătaie de joc, ca și când ei și-ar vărsa sângele numai cu scopul de a fi promovați cât mai repede din români în maghiari”. Apoi, Onciul trage concluzia că „în această stare de spirit, românii din Ungaria nu se așteaptă la nici o îndreptare prin *micile concesii și paliative*. În această privință, ei se plasează pe punctul de vedere: *totul sau nimic*”.

Dar, toată *Comunicarea* lui Aurel Onciul către contele Tisza este tocmai o pledoarie, foarte abil întocmită, în favoarea unor concesii și paliative rezumate în trei puncte, care încheie cap. IX. Este greu de conceput cum, după ce caracterizase, dur și succint, prin acel *tot sau nimic* punctul de vedere al românilor, Onciul putea crede sincer că va putea obține pe această cale, atât dispariția *fantomei* maghiare, cât și *acordul* românilor.

Nu este deci de mirare că, în urma numeroaselor contradicții de acest fel, *Comunicarea* deputatului austriac Aurel Onciul către primul ministru al Ungariei, contele Tisza István, rămâne doar un document istoric interesant, dar lipsit de orice consecință practică. De altfel, Tisza ordonă secretarului său ruperea oricăror relații cu autorul *Comunicării*.

Eșecul total al acțiunii lui A. Onciul a avut și alte cauze multiple.

Momentul ales era cât se poate de defavorabil acceptării unui compromis între maghiari și români. Izbucnirea războiului accentuase și nu slăbise sentimentele naționale ale popoarelor din Imperiul Austro-Ungar. A conta pe stabilizarea Imperiului prin compromisiurile de tip *Ausgleich* – de altfel, Onciul se mândrește, în cap. VIII, cu contribuția sa la perfectarea unui astfel de compromis în Bucovina, în anul 1910 – și a crede într-un rol decisiv al unei intervenții a României în balanța militară dintre cele două mari alianțe ce se înfruntau pe întreg mapamondul, erau naivități nepermise unui politician realist, cum pretindea să fie A. Onciul în toate împrejurările⁴.

Tot atât de iluzorie era credința că actualul prim-ministru al Ungariei, contele Tisza István, intimul împăratului Franz Joseph și partizan înfocat al dualismului austro-ungar, ar fi fost capabil, chiar dacă ar fi vrut-o, „să pună capăt conflictului secular și dăunător dintre două popoare [...], avizate unul la celălalt ca nici unele din Europa”. (Justă, dar ciudată remarcă din partea lui Aurel Onciul; amenințarea nu putea veni decât din partea slavilor, ale căror interese el le susținea cu energie în Bucovina). De altfel, la 31 octombrie 1918, Tisza este ucis de extremiștii naționaliști unguri, după ce supraviețuise anterior câtorva atentate.

Greșită a fost și pretinsa cunoaștere de către Aurel Onciul a psihologiei românilor (vezi cap. I) în legătură cu propunerile sale de compromis cu guvernul ungar, cum rezultă clar din lozinca lor: *tot sau nimic*. De ce ar fi acceptat românii ardeleni aceste propuneri tocmai la începutul anului 1915, când marea majoritate a opiniei publice din România critica aspru atitudinea de expectativă a guvernului liberal în problema intervenției armate a țării de partea Aliaților, începând cu ocuparea Transilvaniei?

Altă iluzie a lui Aurel Onciul era evaluarea exagerată a importanței propriiei sale persoane. *Comunicarea* sa este urmarea unei singure convorbiri private cu contele Tisza. Declarațiile orale ale acestuia față de un deputat român din Bucovina, parte a Austriei cisleithane, nu-l angajau cu nimic, mai ales că ele veneau din gura unui politician atât de versat, de versatil și de contestat. Onciul însuși se consultase, neoficial, cu un număr necunoscut de români ardeleni, „începând cu mitropolitul ortodox și, până jos, la ultimul țaran”. Și chiar dacă, după toate aparențele, cunoștea corect și amănunțit situația locală și reală a românilor din Transilvania, nu cunoștea în amănunt cererile prezentate în scris de reprezentanții lor legitimi în timpul negocierilor cu guvernul ungar și rămase confidențiale (vezi cap. III), deci nu era îndreptățit să se lanseze în formularea a numeroase soluții de compromis. Argumentarea este făcută cu multă pricepere, cu gândul de a le face acceptabile, ba chiar atrăgătoare pentru guvernul ungar, uneori prezentând neacceptarea unora dintre ele drept o primejdie pentru viitorul Ungariei.

Acest mod rafinat de a argumenta este ilustrat clar de sfârșitul penultimului alineat al cap. IX. Contând, ca și el, pe victoria Germaniei, Austriei și deci a Ungariei, aceasta din urmă ar putea să nu accepte să aducă *jertfa* unui compromis național cu românii ardeleni, pe baza reintroducerii și aplicării regimului constituțional din 1868. Dar, continuă sceptic Onciul, cu îndrăzneală profetică: „Acesta rămâne un joc *va-banque*, în care maghiarii își vor risca (...) existența reală a statului lor”. Însă aducerea acestei jertfe „[...] deschide nu numai perspectiva unei victorii sigure, ci de-a dreptul aceea a *distrugerii dușmanului*”.

Rămâne deschisă întrebarea: la ce dușman al Ungariei se va fi gândit oare Aurel Onciul? Răspunsul îl găsim punând cap la cap fraze rostite sau scrise de Aurel Onciul în anii care au urmat intrării în război a României de partea Aliaților, în august 1916.

O declarație de credință față de împăratul și Imperiul Austriac, redactată de Aurel Onciul și semnată și de alți patru deputați români, a fost prezentată în numele „întregului popor român al Bucovinei” la 29 august 1916 în Parlamentul de la Viena⁵. „Credința sa nestrămutată” este motivată prin primejdia anexării României

de către Rusia, ceea ce ar constitui „o nenorocire pentru tot neamul românesc”. Această îngrijorare era de altfel împărtășită de numeroși români de pretutindeni.

Un an mai târziu, la 12 iunie 1917, deputatul Aurel Onciul declară, în același Parlament, în vreme ce deputații negermani susțineau desprinderea de Austria: „Noi românii am vrea, cu aprigă dorință, să fim în sfârșit uniți cu toții, cei din Bucovina, din Ungaria, din Basarabia și chiar din Regatul României, sub același sceptru și salutăm obținerea în Marea Austrie a garanției unei dezvoltări nestingherite. Acesta este singurul țel spre care tindem și de aceea nu avem nici un motiv de a ridica vreo obiecție cu caracter juridic-statal. Aderăm necondiționat la Monarhie [...]. Și noi cerem un loc sub soarele Austro-Ungariei”. (Citat după Aurel Constantin Onciul⁶. Afirmarea autorului, că această declarație a fost făcută în numele Clubului deputaților români, este neadevărată. Ea nu a fost un preludiv – Auftakt – la interpelarea urgentă semnată la 22 octombrie 1918 de deputații români Isopescu-Grecul, Sârbu, Simionovici și Onciul, precum și de deputații cehi, fiind urmată de discursurile ample ținute de Isopescu-Grecul și Grigorovici, care cereau dreptul de desprindere din Imperiu și – în cazul celui de-al doilea vorbitor – revenirea întregii Bucovine la România și, la nevoie, intervenția armatei române. De altfel, rezumatul discursului lui Isopescu-Grecul, oferit de autorul acestei publicații, este distorsionat în opusul fondului său prin scoaterea din context a unui fragment.)

După câteva luni, la 9 noiembrie 1917, Aurel Onciul ia din nou cuvântul în Parlamentul vienez, într-o dezbateră cu privire la reconstituirea Poloniei. După ce distribuie teritoriul Europei de răsărit între Marile Puteri după criteriile personale, prin cedări, compensări, unificări monarhice și înglobări, Onciul ajunge și la soarta României, a cărei coroană fusese oferită – după informațiile sale – în timpul războiului, de trei foști prim-miniștri: Carp, Marghiloman și Maiorescu și după zvonuri chiar de Brătianu, împăratului Austriei. Onciul trage concluzia că Austria ar putea intra oricând în posesia României⁷.

La o întrerupere din sală: „Maghiarii n-o permit!”, Onciul reacționează prompt, cu o declarație uluitoare, care trebuie citată textual, pentru a putea fi crezută: „Dacă (Austria) intră în posesia acestei țări, obține o compensare în prestigiu, teritoriu, populație, țitei și sare, în care România este întâmplător mai bogată decât Galiția, pe care ar urma s-o cedeze [...]. În acest fel, Ungaria nu ar fi afectată, căci România s-ar uni cu Monarhia doar printr-o uniune pur personală, care ar prezenta pentru Ungaria numai consecințe favorabile. Căci ar fi desigur mai avantajos pentru Ungaria, dacă *armata română* ar fi comandată de regele Ungariei și dacă *administrația* ar fi condusă de el, în locul unui terț nedemn de încredere” – aluzie transparentă la regele Ferdinand al României.

De-am fi o parte țertă, externă, neparticipantă la relațiile ungaro-române (vezi cap. I), am putea cădea în admirația subtilității planului de împăciuire româno-ungare al lui Aurel Onciul, acum complet dezvăluit. În caz de reușită, contele Tisza ar fi îmbunătățit în parte condițiile de viață ale românilor din Ungaria și Transilvania; în consecință, România ar fi intrat în război de partea Puterilor Centrale și, ca urmare, acestea ar fi învins pe Aliați; România ar fi fost înglobată,

cu Basarabia cu tot, în Imperiul Habsburgic, iar armata și administrația României ar fi fost subordonate regelui Ungariei, iar Machiavelli ar fi murit a doua oară de invidie.

Ca români însă, este logic să ne întrebăm ce l-a împins pe Aurel Onciul, ca *român cu trup și suflet* să conceapă un plan de acțiune atât de perfid și de fantezist totodată. Pentru a găsi răspunsul dorit, va trebui să facem mai întâi o scurtă incursiune în biografia lui Aurel Onciul, așa cum ne este prezentată de către nepotul său în lucrarea *Aurel Ritter von Onciul und der nationale Ausgleich in der Bukowina*, precum și în viața politică a Austro-Ungariei⁸ și a Bucovinei⁹ din epoca contemporană cu viața sa.

Născut la Vicovu de Sus, în 1864, dintr-o familie de intelectuali, a fost educat și s-a format aproape exclusiv în cel mai select mediu austro-german (absolvent al Liceului Theresianum, doctor în drept, docent în dreptul asigurărilor sociale, toate la Viena, cu calificative înalte; ofițer de rezervă la husari!). Întâi profesor de limbă română la Theresianum și editor al versiunii române a unei reviste economice oficiale, face apoi carieră rapidă în serviciul statului, ca secretar ministerial la Interne (1893) și apoi (1896) prefect (Bezirkshauptmann) la Brünn (Brno), capitala landului Mähren (Moravia).

În cursul acestor ani agitați, încheierea unui acord (Ausgleich) germano-ungar de anvergură a dus la crearea Monarhiei bicefale în 1867, care a atenuat, în oarecare măsură, cel mai primejdios conflict interetnic ce amenința bazele Imperiului Habsburgic. Dar, în timp ce Ungaria refuza încheierea oricărui acord interetnic în regatul „unitar”, folosind persecuția, desnaționalizarea și forța brută împotriva naționalităților conlocuitoare, Austria transleithană era obsedată de soluția acordului interetnic, fie el și de mică anvergură, pentru a rezolva numeroasele crize locale, fără ca organele centrale să perceapă că astfel se slăbește coeziunea și așa amenințată a Imperiului. Cu ocazia acestor încercări ieșea la iveală și necesitatea rezolvării unor probleme cu alt caracter ca, de pildă, reforma protecției sociale și a sistemului electoral – de altfel binevenite – sau problemele lingvistice, până atunci neîntâlnite de organele centrale. În particular, adoptarea în 1905 – ce-i drept, pasageră – a unui acord morav, ar fi pus capăt carierei rapide a lui Aurel Onciul, ca prefect de Brünn, din cauza necunoașterii de către el a limbii cehe. După ce toate încercările în acest sens a numeroase guverne eșuaseră, un nou prim-ministru, Ernst von Körber, instalat în 1900, reușește să realizeze în cea mai mare parte un plan de construcții de căi de comunicație, care cuprindea tot Imperiul, opunând astfel o operă unificatoare unor compromisuri fragmentare. Totuși, neînțelegeri cu împăratul și înmulțirea crizelor interetnice duc, în 1904, la căderea guvernului Körber și revenirea Vienei la „o politică de mici concesiuni tactice, ridicată la rangul unei virtuozități politice [...]”. Cele peste două decenii de crize politice care au urmat au condus, în final, la marea catastrofă mondială¹⁰. Până astăzi, numeroși nostalgici ai Monarhiei habsburgice consideră totuși că acordurile etnice aplicate la scara întregului Imperiu ar fi putut preveni dezastrul din 1918¹¹.

În paralel cu această politică guvernamentală s-a conturat, cu o precizie și o logică interioară surprinzătoare, o soluție globală pentru rezolvarea majorității crizelor, mai ales a celor cu caracter interetnic din Imperiul Habsburgic, pentru întărirea coeziunii sale.

În ianuarie 1906, fostul memorandist ardelean Aurel C. Popovici publică la Leipzig, impresionantul volum intitulat *Die Vereinigten Staaten Gross-Osterreichs (Statele Unite ale Austriei Mari – studii politice în vederea rezolvării problemelor naționale și ale crizelor juridico-statale din Austro-Ungaria)*¹². În lapidarul său *Cuvânt înainte* adresat cititorului „concordant”, el se crede îndreptățit să-și exprime, din auto-exilul său involuntar în România, opinia documentată, pe de o parte fiindcă a fost condamnat la patru ani închisoare de către jurații unguri din Cluj, în anii '90, pentru o scriere realistă și obiectivă împotriva persecutării poporului său și, pe de altă parte, fiindcă a fost și este mereu un aderent convins al ideii unei Austrii mari și unitare. Apoi continuă: „Cred că mă voi bucura de acordul d-tale și de cel al tuturor celor care cred serios și cinstit în conservarea și viitorul Imperiului Habsburgic”.

După o analiză a rezultatelor negative ale politicii naționalităților din Austria și mai ales din Ungaria, care va duce la prăbușirea dualismului, Popovici propune o restructurare a Austriei și Ungariei actuale, compusă din teritorii multietnice bazate pe tradiții istorice, într-un ansamblu de teritorii monoetnice și asocierea acestora într-un *stat federal* unitar, sub sceptrul habsburgic, a cărui organizare o descrie amănunțit. Cartea a avut un răsunset internațional remarcabil, fiind admirată chiar de cei ce nu erau de acord cu soluția propusă și se pare că publicarea ei la Leipzig s-a bucurat de un oarecare sprijin financiar provenit de la guvernul din România.

Șansele realizării în timp util a acestui proiect grandios erau bazate pe simpatia pentru ideea federalizării a moștenitorului tronului imperial, Franz Ferdinand¹³, și pe vârsta înaintată a împăratului Franz Ioseph. Respinsă de aproape toți factorii decisivi, propunerea federalizării a fost reluată tardiv, în 1918, dar fără includerea regatului Ungariei, ceea ce a contribuit la prăbușirea Imperiului. O apreciere pozitivă recentă a proiectului federalizării Austro-Ungariei, cu includerea în Imperiu a tuturor românilor, fără menționarea lui Aurel Popovici și a operei sale, o mai întâlnim la Lucian Boia¹⁴. Acesta consideră această soluție drept o cale virtuală mai realistă a istoriei, decât aceea a daco-românismului, ce aparține, incontestabil, imaginarului epocii. De fapt, asasinarea, în vara anului 1914, a arhiducelui Franz Ferdinand și starea de război pe care a declanșat-o, anulase deja posibilitatea aplicării globale a unei astfel de acțiuni, iar Aurel Popovici, teoreticianul ei, *s-a năruit*, cum s-a exprimat N. Iorga, murind prematur în anul 1917.

Am insistat asupra ideilor și operei lui Aurel C. Popovici, fiindcă între el și Aurel Onciul au existat legături permanente, bazate pe apropierea de vârstă și pe convingerea comună că ei trebuie să contribuie la salvarea și consolidarea Austriei, despre care moștenitorul tronului, Rudolf, scria totuși, încă din 1883, la vârsta de 22 de ani: „Sunt curios să știu cât îi trebuie unui edificiu atât de vechi și de tenace, care este Austria asta, ca să trosnească din toate încheieturile și să se prăbușească”¹⁵.

Mai erau profund convingși amândoi – și nu numai ei – că supraviețuirea unei Austrii puternice, nesfășiate de conflicte interne, în ciuda compoziției multietnice a populației sale, va fi singura posibilitate de a garanta și supraviețuirea și chiar și înflorirea neamului românesc. Astfel, promovarea pe orice cale a intereselor și integrității Austriei capătă la amândoi un caracter aproape mesianic. Ei văd în naționalism o concepție care poate veni în sprijinul țelului urmărit, cât timp nu se abuzează de ea pentru a crea dușmănie, ură și persecuție, și văd în democratizarea guvernării o necesitate politică. Ei văd în urmele evenimentelor istorice și în folosirea lor drept argumente, piedica cea mai importantă în calea salvării și restructurării Austriei în totalitatea ei, deci incluzând regatul Ungariei și popoarele sale.

Dar aici se opresc asemănările dintre ei. Deosebiri au la origine, pe de o parte, diferența dintre experiența lor de viață inițială – un persecutat și un favorizat – pe de altă parte contrastul foarte pronunțat temperamental, metodic și etic. Într-adevăr, în timp ce pentru a declanșa tipul său grandios de reformă, Aurel Popovici trebuia să aștepte urcarea pe tron a lui Franz Ferdinand și acordul acestuia cu o restructurare radicală a statului întreg, Aurel Onciul, nerăbdător și impulsiv, a pornit să-și testeze ideile reformatoare la scară redusă, într-un stil personal bazat pe abilitate politică și pe un teritoriu restrâns și convenabil pentru pregătirea sa. Acesta nu putea fi altul decât Bucovina sa natală.

Sosit în Bucovina, în primăvara anului 1902, Onciul constată¹⁶ că „aici mai dăinuie, din timpul când parlamentarismul era în fașă, cerința tradițională de a rămâne în orice împrejurări credincios convingerilor proprii”. Drept țel al politicii sale practice, nedogmatice, el proclamă deschis realizarea unei reprezentări legislative și economice, care „să garanteze o evoluție rațională a maselor, creând o bază care să asigure o înțelegere cinstită cu voința lor”. Acest țel îl proclamase în scris, încă în cuprinsul revistei sale „Privitorul”, pe care o edita în limba română la Brno. Atingerea acestui țel se poate înfăptui printr-o reformă adecvată a sistemului electoral, prin reducerea privilegiilor acordate în prezent marilor domenii funciare și prin crearea unei bănci a Țării, care să asigure credit cu dobânzi modeste. Tot sistemul era croit la scara Ducatului Bucovina.

În ceea ce privește metodele ce urmau să fie folosite în lupta politică pentru atingerea țelurilor sale, de altfel cu totul onorabile, el se declară în încheierea *Crezului său politic* „idealist în țeluri și realist în alegerea căilor care duc la realizarea lor”. În dosul acestui paravan verbal, el își creează, în calitate sa de originar din Vicovu de Sus, o dublă etnicitate – ca să zicem așa – de rutean românizat¹⁷. În atacurile sale, apărute în noul organ de presă al nou înființatului său Partid Democrat Țărănesc, „Voința Poporului”, el se crede îndreptățit să-și justifice tonul său adeseori agresiv „drept acomodată simțului de dreptate al maselor, considerând că cel ce, pus să aleagă între un ton politic, renunțând la succes, și între a-și impune voința folosind un ton mai grosolan, se hotărăște pentru prima alternativă, este un *idiot impotent*”. El reușește să fie ales la Suceava deputat în Dieta Țării, împotriva unui candidat național român, într-o alegere parțială din 1903, după ce se aliase cu o *Uniune liber-cugetătoare* (Freisinniger Verband), compusă din fracțiuni ucrainene, germane, evreiești și armeano-polone și dă în

judecată pe Iancu Flondor, în al cărui Partid Poporal Național Român solicitase, de la Brno, să se poată înscrie. Dar, la un moment dat, *prietenii* săi Nicolaie Wassilko, Arthur Skedl, Benno Straucher și Ștefan Smal-Stocki îi retrag în Dietă sprijinul pentru adoptarea unei legi electorale mai democratice, țel pe care îl urmărea de altfel și Partidul Poporal al *tinerilor* români, dar căruia i se opunea Partidul Conservator al *bătrânilor*. Atunci Aurel Onciul reușește să convingă amândouă partidele românești să se alieze între ele și cu partidul său și să treacă prin Dietă legea cu numai trei zile înaintea încheierii mandatului acesteia, în anul 1904.

Despre foștii săi prieteni și aliați, Aurel Onciul scrie în *Crezul* său că, încă înainte de a se alia cu ei, îl disprețuia pe Wassilko ca renegeat român și pentru ifosele sale aristocratice, că Straucher era ușuratec și se comporta ca un nebun, că profesorul Skedl se comporta după cum bătea vântul și că profesorul Smal-Stocki era un filolog mediocru și un ultrașovinist. Contrar așteptărilor sale, conservatorii, care aveau în Dieta de atunci o mare pondere, datorită caracterului retrograd al legii electorale, s-au dovedit perfect loiali, „stând ca un zid de partea noastră”, scrie vădit impresionat Onciul. Rememorând acest succes în folosul Bucovinei, el se declară mândru de contribuția sa la aceste evenimente, citând dictonul latin: *Quorum magna pars fui*.

Prin evidenta sa abilitate de a manipula mediul politic restrâns și naiv, dar neobișnuit de complex al Bucovinei, pe baza unei variante mai precise a cunoscutului adagio *scopul (bun) scuză mijloacele (rele)*, pe care Onciul îl adoptase fără jenă și deschis, el se impune, între 1904 și 1918, ca șef de partid, deputat român în Dieta Țării și în Clubul român, respectiv în Clubul latin din Camera Deputaților de la Viena, din care făceau parte și ceilalți deputați români din Bucovina.

Permanența prezenței lui Aurel Onciul în topul politicianilor români era consecința creării unui electorat pestriț, mereu variat, dar larg, care cuprindea practic totalitatea diverselor etnii sau categorii sociale prea puțin numeroase sau prea sărace, pentru a-și putea trimite prin alegeri de tip conservator, reprezentanți specifici în corpurile legiuitoare. Acest electorat se deosebea de acelea ale contracandidaților săi, care constau doar din câte un singur fragment al marilor etnii.

În 1907, alegerile parlamentare generale s-au ținut la scara întregului Imperiu pe baza votului universal, egal și secret. Aurel Onciul se bucura acum de aura unui precursor democratic țărănesc, care urma să-și desăvârșească misiunea, căci hotărârea Dietei din 1904 nu fusese sancționată de împărat, dar fusese depășită, la scara întregii Austrii cisleithane, datorită unei înțelegeri discrete între împărat și social-democrați. Guvernul continua să favorizeze compromisurile locale între etniile principale ale landurilor. Onciul este din nou cel ce inițiază pertractări pentru realizarea unui *Ausgleich* în Bucovina, după numeroase eșecuri ale guvernelor în cazuri aparent mult mai simple, care se desfășurau și în alte părți ale imperiului.

Încheiat cu succes în 1910, cam à contre-coeur, *Ausgleich-ul* bucovinean se referă practic numai la un sistem electoral democratic bazat pe un electorat divizat pe criterii etnice¹⁸. El este glorificat până astăzi de nostalgia Imperiului Austro-Ungar drept o capodoperă¹⁹, constituind un model organizatoric al unei viitoare

Europe unite, pașnice, democratice și multietnice. Trebuie spus totuși că nu numai timpul în care s-ar fi putut constata rezultatele benefice ale acordului a fost prea scurt – din toamna anului 1911, după alegerile pentru Dietă, până în vara anului 1914, la izbucnirea Primului Război Mondial. Sceptic, Iancu Flondor s-a retras din politică și doar evreii puteau fi mulțumiți de recunoașterea lor ca naționalitate de sine stătătoare. Cel mai clar semn al ineficienței acordului a fost faptul că, între alegeri și intrarea în funcție a Dietei rezultate din ele, s-a scurs mai mult de un an de zile, din cauza neînțelegerilor dintre părțile participante, iar în octombrie 1918 acordul s-a năruit ca un castel de cărți de joc. Evenimentele bine cunoscute din toamna anului 1918 arată că *nu* acest acord a fost cel ce a menținut Bucovina nedivizată.

În ceea ce-l privea personal, Aurel Onciul își încheia *Crezul său politic* din 1905 cu următoarele cuvinte trufăse: „Oricum, nici cea mai severă critică nu mă va împiedica să rămân așa cum am devenit pe baza experienței mele, și anume, idealist în țelurile mele și cu totul realist în alegerea drumurilor care duc la acestea”.

Oricum, odată cu asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand și izbucnirea războiului, se apropie cu pași mari momentul adevărului pentru vechea Europă în general și pentru Imperiul bicefal în particular.

În finalul comentariului nostru, să mai încercăm să răspundem la întrebarea pe care ne-am pus-o în parte mai sus, și anume: ce l-a împins pe Onciul să întreprindă încercarea de realizare a unui *Ausgleich* între ungurii și românii din Transilvania, acțiune evident lipsită de orice șansă reală de succes, și să vedem cum a reacționat și a acționat Aurel Onciul după eșecul încercării sale, înainte și după prăbușirea Imperiului Habsburgic.

Dându-și seama de importanța pe care o acordau părțile beligerante intrării în luptă a României de partea lor, Onciul analizează atmosfera politică din această țară de care era legat prin naționalitate – în sensul de atunci al cuvântului – constatând că ieșirea României din neutralitate se va face în favoarea acelei tabere care va promite că va modifica spre bine starea românilor din Transilvania, cum dovedea apelul Germaniei adresat guvernului ungar. Un sondaj personal la fața locului, limitat numeric și deci statistic neconcludent, înregistrează totuși corect intransigența politicianilor români și mai ales unguri, dar trece sub tăcere în textul *Comunicării* înșelătoarea încredere pe care o mai inspira românilor mai îndepărtați de sfera politică, figura emblematică a *drăgușului împărat*, precum și presiunea violentă a extremiștilor maghiari asupra primului ministru, împotriva oricăror negocieri.

Aurel Onciul pornește totuși la acțiune nesolicitat, bizuindu-se pe experiența sa, câștigată ce-i drept la o scară și într-o regiune relativ familiară, în care un singur politician abil putea să-și atingă țelul urmărit.

Într-adevăr, după cum am arătat mai sus, Aurel Onciul obținuse în Bucovina, într-un timp record, prin alianțe politice temporare diverse și contradictorii, cu ajutorul unui partid și a unei prese proprii, adoptarea în 1910 a unui acord interetnic multilateral. Pentru sine însuși, consecințele erau remarcabil de bune: șef de partid cu foarte bune performanțe electorale, deputat între 1903–1918 în Dieta

Bucovinei și în Parlamentul de la Viena, exercitând un control strâns asupra sistemului bancar de credite populare, arhitectul principal al aceluia *Ausgleich* interetnic mult apreciat de Conducerea centrală a Austriei cisleithane, considerat ca o contribuție importantă la consolidarea structurii edificiului imperial.

De fapt, acest acord face parte din numeroasele preludii la fărâmițarea și prăbușirea acestui edificiu. Acest *Ausgleich* bântuie până astăzi în memoria nostalgicilor din diaspora bucovineană, care ne prezintă cu naivitate Bucovina austriacă drept un rai în care, sub oblăduirea bătrânului păstor suprem, împăratul, lupul și oaia pasc alături, în pace, pe pajști înflorite. Ca poet, Eminescu a contribuit la această imagine idilică; ca jurnalist, este mult mai critic.

Cu neastâmpărul și ambiția sa excesivă, Aurel Onciul se bizuie pe experiența și succesul său în Bucovina, crezând că frunzașii politici ai grupărilor naționale din tot Imperiul bicefal pot fi manevrați ușor chiar de un om lipsit de orice sprijin, dacă se exprimă îndrăzneț și convingător, fără a dezvălui consecințele și intențiile sale finale. El însuși se vedea capabil de a interveni decisiv în mersul războiului mondial la nivel european. În realitate era un mic David, ce arunca cu praștia mici pietricele într-un Goliat care nici nu-l băga în seamă.

Am analizat anterior, în amănunt, cauzele eșecului acțiunii sale, care urmărea un acord ungaro-român. Trebuie să ne exprimăm însă admirația pentru puterea de premoniție a lui Aurel Onciul. Precizia cu care prevede soarta regatului Ungariei în cazul că nu va accepta o ameliorare a soartei românilor din Transilvania, este demnă de o Casandră antică.

De altfel, în declarația de loialitate față de Monarhie a deputaților naționali români din Parlamentul de la Viena, după intrarea în război a României, în august 1916, la care ne-am referit mai sus, Onciul evocă în primul rând riscul ei de a fi înghițită de Rusia țaristă, acest imperiu absolutist. Nu se poate nega că acest risc era real, că l-am simțit pe pielea noastră și că profeția de Casandră a lui Aurel Onciul ne mai îngrijorează.

Următorul document important iese din pana lui Onciul abia după un an. Datat „Viena, în vara 1917”, apare în Editura F. A. Parthes, Gotha *Manualul economico-politic al României (Wirtschaftspolitisches Handbuch von Rumänien)*²⁰, autor pe coperta exterioară – Dr. A. v. Onciul; pe coperta interioară, mai succint – Dr. v. Onciul. Prefața, de nouă rânduri, sună astfel: „Intervenția României în războiul mondial a adăugat la problemele deschise, pe cea românească. Soluționarea ei impune o cunoaștere mai precisă a stărilor existente în România. Scopul lucrării de față este de a transmite această cunoaștere cât se poate de complet într-o formă condensată. Ea descrie în șase capitole țara și populația, apoi condițiile economice, culturale și sociale, ținând seama de evoluția istorică și de datele statistice disponibile”. Într-adevăr, densitatea de informație din cele 133 de pagini este aproape incredibilă și face din acest mic volum un instrument de lucru aproape de neînlocuit și unanim apreciat.

Apariția la acea dată, în acea editură specializată în lucrări istorice și geografice, este cu atât mai meritorie, cu cât la ea apăruse, în 1905, în două volume de 402 și 541 de pagini, prima ediție în limba germană a *Istoriei poporului român* a

lui N. Iorga, elogiată la superlativ în reviste de specialitate, ceea ce demonstrează și buna apreciere de care s-a bucurat lucrarea lui A. Onciul.

De-a dreptul straniu este faptul că numai cu un an înainte (1916) apăruse în aceeași editură un volumaș cu titlul simplu *Români*²¹, al juristului și genealogistului Otto v. Dungern (1875-?), profesor la Facultatea de Drept a Universității din Cernăuți între 1911-1919, prezentat ca un *cunoscător al României ca nimeni altul*. Omul și această lucrare a sa apar menționate, de exemplu, în *Meyers Lexikon*, Leipzig, 1925, dar personal nu le-am întâlnit în istoriografia română. Oare punctele sale de vedere contrastau prea mult cu cele ale lui A. Onciul? În *Manual...*, acesta îl citează o singură dată, la pagina 13.

În orice caz, *Manualul...* lui Onciul, apărut în toamna anului 1917, nu manifestă în general nici o părținare, pozitivă sau negativă, față de politica externă a României sau față de politica puterilor străine față de Țările Dunărene și de România. Atitudinea este neutră și obiectivă, deși culorile în care sunt descrise sunt de obicei sumbre, dar conforme realității.

Singura excepție notabilă și semnificativă, care reflectă o atitudine extrem de critică a lui Onciul față de politica internă a României de atunci, o găsim în ultimele trei pagini ale lucrării, în care se descrie structurarea (Gestaltung) României moderne de la 1848 încoace. Aici se impune un citat din ultimul alineat al cărții: „Pătura superioară și totodată dominantă o formează în România marii proprietari funciari. [...]. Pe lista celor aproape 2 000 de proprietari ai celor 5 385 de domenii există abia vreo 30, respectiv 20 de nume ale vechilor familii boierești valahe, respectiv moldovene. Cu atât mai numeroase sunt numele foștilor fanariți ocupanți ai tronului și ale curtenilor lor. [...]. Datorită originii lor străine, ei sunt străini de sufletul românilor, oricât de lungă ar fi fost șederea lor în țară. Ei nu le înțeleg pornirile. Deși și-au însușit limba română, pe care o vorbesc în corpurile reprezentative, concomitent cu limba franceză, folosită exclusiv în viața particulară. Între țaran, elementul românesc propriu-zis, și ei se cascadează o prăpastie. În realitate, continuă să coexiste în România un popor indigen supranumerar cu un popor străin minuscul. În mâinile celor din urmă se concentrează toată bogăția și toată puterea. Prin urmare, stratificarea socială a României este de așa fel, încât se poate afirma cu deplină dreptate că, în mod paradoxal, *România liberă și democratică* se găsește în stăpânirea unei oligarhii străine”. În subsol găsim referiri la C. Stere, G. D. Creangă și la *Neoiobăgia* lui C. Dobrogeanu-Gherea (1910).

Este semnificativ că, *mutatis mutandis*, situații foarte asemănătoare și evidente se întâlnesc în legătură cu țărani români din Transilvania și, în bună parte, cu toți țărani din Bucovina. Dacă în cazul din urmă, incriminări similare au fost folosite în primele faze ale activității sale politice, în primul caz, Aurel Onciul nu face uz de astfel de analogii nici în *Comunicarea* înaintată lui Tisza nici în *Manualul* destinat cititorului austriac. Într-adevăr, ele ar fi dăunat realizării unui acord formal între români și unguri, inițiat de Onciul în cazul *Comunicării* și ar fi lezat credința sa fermă în rolul predominant pozitiv al Austriei în propășirea neamului românesc, în cazul *Manualului*.

De existența realităților dure din România modernă învinovățește în plus și boierimea autohtonă, câtă a supraviețuit, cât și puterile străine externe, ca Ungaria, Polonia, Turcia și Rusia.

Singur Imperiul Habsburgic rămâne pur și simplu absent. Încercările, reușite sau nereușite, de anexări teritoriale ale Austriei – ciudat, și cele ale Rusiei – sunt ignorate, ceea ce, având în vedere starea de război și eventualii cititori cărora le era adresat *Manualul...*, nu era de mirare. Austria apare astfel, prin omisiune, singura Putere externă nevinovată de înapoierea și mizeria românilor, adică a țăranilor autohtoni, ale căror virtuți le elogiază cu convingere.

Dacă ținem seama de soarta de regat ungar, pe care i-o rezervă Onciul în unul din discursurile sale din 1917 României întregite (vezi mai sus), precum și de scurtul citat din lucrarea despre România din 1916 a lui Otto v. Dungern, din care rezultă că (țăranimea) își așteaptă izbăvirea numai „de la domnitor”, atunci *Manualul...* este de fapt un ghid oferit tânărului și neexperimentatului împărat al Austriei și guvernului său, în cazul includerii viitoare a tuturor teritoriilor locuite de români în Monarhie.

Astfel, cea mai valoroasă scriere a lui Aurel Onciu, *Manualul economico-politic al României*, devine o oglindă care ne permite să deslușim concomitent cele trei ipostaze ale sale, aparent ireconciliabile, pe care le identifică el însuși în *Comunicarea sa*, adresată contelui Tisza.

Primele cinci capitole reflectă pe compilatorul harnic și obiectiv, care pune cunoștințele sale la dispoziția celor care au nevoie de ele și le pot folosi spre bine sau spre rău. El însuși rămâne *nepărtinitor*.

Subcapitolul II.2 și capitolul VI se concentrează asupra stărilor sociale, pătura spre care se îndreaptă analiza și mai ales simpatia autorului este țăranul autohton, implicit român, în cazul României. Cu acesta se identifică *cu trup și suflet* și ar vrea să-l vadă scos din starea materială mizerabilă în care este ținut. Corect, Onciul menționează prima împrumutură a țăranilor, realizată prin lovitură de stat de domnitorul Cuza și propunerile de completare a ei, datorate regelui Carol I, dar încă nerealizate. Pe regele Ferdinand, sub a cărui domnie aceste propuneri se vor realiza la o scară impresionantă, îl califică, cum s-a văzut mai sus, drept un *terț nedemn de încredere*.

Această din urmă caracterizare face trecerea către ilustrarea celei de a treia ipostaze a lui Aurel Onciul, aceea de *austriac până la măduva oaselor*, deci în țesutul cel mai profund înrădăcinat în om. Nu trebuie uitat că Aurel Onciul mai face parte din acele generații antebelice, care luau în serios un jurământ de credință odată prestat. Întâlnim fenomenul și în familia Hurmuzăcheștilor. I se părea naiv să-ți susții convingerile politice în orice împrejurări; dar jurământul de credință nu era o simplă formalitate, cum a devenit pentru generațiile următoare, care au depus în serie, fără probleme de conștiință, câteva jurăminte de credință până la urmă nerespectate.

Aurel Onciul și-a proclamat arareori deschis loialitatea sa nestrămutată față de Monarhia bicefală, și anume în luările sale de cuvânt în Parlamentul de la Viena. Dar ea transpare implicit din toate scrierile, cuvântările și acțiunile sale, pe care le ghidează ca un fir al Ariadnei, după care se orientează în orice împrejurări, de la

prefectura de la Brünn până la refugiul de la București, din 1918, când însuși obiectul loialității sale dispăruse peste noapte. Că această credință avea la el un caracter cvasi-mistic, lipsit de o bază rațională, o dovedește faptul că el nu a folosit nicicând vreun argument logic pentru a demonstra necesitatea, inexorabilă pentru perpetuarea neamului românesc, a trecerii teritoriilor pe care acesta le ocupă, sub stăpânirea dinastiei habsburgice. În *Crezul* său politic, Onciul își interzisesese sie-și abjurarea acestei loialități.

Numai firea sa neastâmpărată și extrem de ambițioasă i-a permis lui Aurel Onciul să întrunească într-o singură persoană trei ipostaze incompatibile, slujind fără ezitare și cât se putea mai discret, unei credințe unice, dominante. În schimb, permisiunea pe care și-o acordase de a folosi, pentru atingerea unei ținte juste, căi oricât de dubioase, l-a făcut să greșească adeseori în alegerea acestora.

Până la ziua decisivă de 22 octombrie 1918, nu mai dispunem de nici un document care să dezvăluie reacția lui Onciul la dezastrul militar al Puterilor Centrale. În această zi el se rialiază grupului de deputați români din Parlamentul vienez, constituiți *ad hoc* într-un Consiliu Național Român al Bucovinei. Ei declaraseră desprinderea acestei Țări de Austria, își coordonaseră acțiunile cu cele ale românilor din Transilvania prin Iuliu Maniu și contactaseră pe colegii lor ucraineni. Față de pretențiile lor exagerate și după punerea legiunilor ucrainene sub comanda unui arhiduce austriac, unul dintre deputații români declară Bucovina țară istorică românească și afirmă că românii bucovineni vor face apel la protecția armatei române. După constituirea la Cernăuți a unui Consiliu Național Român, mai numeros și cu adevărat reprezentativ, Onciul merge pe căi neacceptate de Consiliu și a căror succesiune amintește de luptele singuraticului cavaler Don Quijote cu morile de vânt, întru salvarea adoratei sale Austria, obiectul credinței sale nestrămutate.

Este greu de înțeles cum un om de cultura și acuitatea intelectuală a lui Aurel Onciul putea fi simultan naționalist român în cazul Transilvaniei și să ignore, pe de altă parte, în Bucovina, ca deputat român la Viena și la Cernăuți, problema etnică a ucrainizării românilor, îndeosebi în nordul ei, cea cultural-lingvistică a germanizării și cea a acaparării economice de către străini neautohtoni, toate consecințe ale unor imigrări masive de alogeni, tolerată și chiar organizată de autoritățile Austriei? Cum a putut caracteriza folosirea tricolorului ca simbol național, drept un *păcat față de împărăție*, fără a sesiza ridicolul afirmației? Cum a putut crede că se va putea impune în fața fruntașului ucrainean Omelian Popovici, cu care se înțelesese să guverneze ca duumviri Bucovina divizată, precum și Condominiul din jurul Cernăuților, când Popovici dispunea de unități ale legiunii ucrainene venite de la Kolomea, pe când el era cu mâinile goale, iar Austro-Ungaria era în plină destrămare? Cum nu s-a rușinat să se prezinte în fața neputinciosului guvernator austriac al Bucovinei, v. Etdorf, drept delegat al Consiliului Național Român, din a cărui conducere nu mai făcea parte²²; să încerce să trateze la Suceava cu comandantul trupelor române ce înaintau în Bucovina și să încerce să stabilească la Iași, în calitate fictivă de *Administrator al Moldovei de Sus*, contactul cu guvernul României? Acesta a refuzat contactul și l-a expediat la cererea sa la București²³. Și, în sfârșit, cum de nu și-a dat seama, cel puțin în

ultimele momente, că Austro-Ungaria este un imperiu muribund, sub o dinastie care nu poate și nici nu vrea să realizeze, sub ocrotirea sa, unitatea poporului român, iar Rusia era în plină vâltoare; că România neînvinsă, cu singura armată operațională din regiune, călită în război și bine echipată, era statul-nucleu ideal pentru cristalizarea acestei unități? Pe Aurel Onciul credința sa statornică în Austria nu l-a mântuit, ci l-a orbit.

De altfel, guvernul român nu a luat în serios strădaniile sale ambițioase. Ajuns la București, i s-a acordat libertatea de mișcare, căci – contrar unor afirmații rău voitoare – el își prefătează în vara anului 1919, la Fundul Dornei, deci în Bucovina, studiul său pare-se solicitat de guvernul român și tipărit la Cernăuți, intitulat *Organizația României Mari*²⁴. În acest studiu, Aurel Onciul întreprinde o analiză comparativă competentă a structurii organizatorice a României antebelice și a structurilor statelor din care se desprinseseră recent provinciile integrate în România Mare. Pe această bază, el propune o unificare treptată a acestor structuri și legislații într-un sistem potrivit pentru un stat european modern, democratic, centralizat și unitar, în care o *Constituție trainică* să stabilească un acord între exigențele statului și libertatea individuală.

După dispariția Imperiului Habsburgic, în apele mai calme ale României Mari, Aurel Onciul se *cumințește*, ca și Don Quijote, după ce prietenul său îi arsesse romanele cavaleriești. Dar nu de tot, fiindcă neastâmpărul lui înnăscut nu-i dădea pace. El mai candidează, fără succes, la Cernăuți, în 1920, pentru un loc de deputat în Parlamentul din București; mai corespunde nostalgic cu Iancu Flondor, fostul său oponent și aliat și chiar rudă. În esență, el se dedică redactării lucrării amintite mai sus, în care caută o cale dreaptă și limpede pentru permanentizarea României Mari, pe care o numește *Visul secular al românilor*. Este mișcător să vezi cum Onciul folosește în text cuvinte și turnuri de frază caracteristice limbajului daco-românilor. Din păcate, o parte a *Visului* a durat mult prea puțin și astăzi Bucovina este sfâșiată.

Firea ambițioasă și setea excesivă de afirmare individuală, îmbinate cu o loialitate politică de nezdruccinat, l-au împins pe Aurel Onciul către acțiuni îndreptate spre țeluri absurde, pe căi pavate cu iluzii și uneori de-a dreptul condamnabile. Ca în cazul multor figuri tragice, amintirea sa nu se șterge ușor; dar, spre regret, el este acum hulit de cei care ar fi putut să-l admire și ridicat în slăvi de cei străini de neamul său.

Ceea ce va supraviețui necontestat politicianului bucovinean român atât de controversat, pe nume Aurel Onciul, vor fi cele două scrieri ale sale privitoare, respectiv, la România antebelică, din 1917²⁰ și cea despre treptata unificare politică, juridică și administrativă a României Mari, din 1919²⁴.

Note bibliografice

¹ Aurel C. Onciul, *Aurel Ritter von Onciul und der nationale Ausgleich in der Bukowina. Eine wissenschaftliche Dokumentation (Aurel cavalier de Onciul și acordul național din Bucovina. O documentare științifică)*, ARVO, Nürnberg, 1999.

- ² Marian Olaru, *Aurel Onciul și revista „Privitorul”*, în „Analele Bucovinei”, anul I, nr. 2, 1994, p. 281–289; Idem, *Activitatea politică a lui Aurel Onciul, 1904–1918*, în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 2, 1995, p. 275–289; Idem, *Despre crezul politic al lui Aurel Onciul*, „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 1, 1997, p. 175–180.
- ³ Constantin Graur, *Cu privire la Franz Ferdinand*, București, Editura „Adevărul”, 1935, p. 312–315.
- ⁴ Aurel Onciul, *Politische Bekenntnisse aus dem Jahre 1905 (Crezul meu politic din 1905)*, în Aurel C. Onciul, *op. cit.*, p. 24–60; reprodus după ed. Bukowiner Rundschau, Cernăuți, 1905.
- ⁵ Idem, *Declarația din 25 august 1916 în numele Clubului român din Camera imperială a deputaților*, în Aurel C. Onciul, *op. cit.*, p. 141.
- ⁶ Idem, *Declarația din 12 iunie 1917 în Reichsrat, Viena*, în Aurel C. Onciul, *op. cit.*, p. 12.
- ⁷ Idem, *Discursul din 9 noiembrie 1917 în Reichsrat, Viena (în legătură cu soluționarea problemei poloneze)*, în Aurel C. Onciul, *op. cit.*, p. 141–148.
- ⁸ Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, vol. II, traducere de Adolf Armbruster, București, Editura Enciclopedică, 1997, cap. IX, p. 493–545.
- ⁹ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Editura Humanitas, 1991, cap. VI–XIV, p. 117–414.
- ¹⁰ Erich Zöllner, *op. cit.*, p. 526–527.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 537.
- ¹² Aurel C. Popovici, *Die Vereinigten Staaten Grossösterreichs. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Oesterreich-Ungarn (Statele Unite ale Austriei Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemelor naționale și ale crizelor juridico-statale din Austro-Ungaria)*, Leipzig, Verlag B. Elischer Nachfolger, 1906.
- ¹³ Constantin Graur, *op. cit.*, p. 222.
- ¹⁴ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 146–147.
- ¹⁵ Constantin Graur, *op. cit.*, p. 84.
- ¹⁶ Aurel Onciul, *Politische Bekenntnisse aus dem Jahre 1905...*, p. 58–60; Marian Olaru, *Aurel Onciul și revista „Privitorul”...*, p. 281–289.
- ¹⁷ Aurel Onciul, *Evoluția politică în Bucovina*, în „Viața românească”, anul I, nr. 7, 1906, p. 80–87; Idem, *Chestia românească în Bucovina*, în „Viața românească”, anul VIII, nr. 10, 1913, p. 5–10.
- ¹⁸ Rudolf Wagner, *Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina (Parlamentarismul și acordul național în fosta Bucovina austriacă)*, München, Verlag „Der Südostdeutsche”, 1984, 272 p.
- ¹⁹ Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1993, p. 200–201.
- ²⁰ Aurel Onciul, *Wirtschaftspolitisches Handbuch von Rumänien (Manualul economico-politic al României)*, Gotha, Verlag F. A. Parthes, 1917, 133 p.
- ²¹ Otto von Dungern, *Rumänien*, Gotha, Verlag F. A. Parthes, 1916, 159 p.
- ²² Josef Graf v. Etdorf, *Die letzten Tage der österreichischen Herrschaft in der Bukowina (Ultimele zile ale puterii austriece în Bucovina)*, în „Analele Bucovinei”, anul V, nr. 1, 1998, p. 200–214.
- ²³ Radu Economu, *Unirea Bucovinei*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 114.
- ²⁴ Aurel Onciul, *Organizația României Mari. Studiu*, Cernăuți, Editura autorului, 1920, 95 p.

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Editorul îmi solicită o încheiere. Cum să scriu o încheiere la o lucrare care adună diferite studii ce analizează fragmente răsărite de istorie și demografie a Bucovinei, cuprinse într-o singură carte, al cărei titlu privește în viitor, înspre mileniul trei, spre generațiile ce vin ...

... Într-o duminică ascultăm, ca bătrânii de felul meu, finalul exuberant al unui cvartet de Haydn, interpretat de o formație numită „Serioso”.

Ca absolvent al Liceului clasic „Aron Pumnul” din Cernăuți, mi-a răsărit în minte prezicătoarea de la Delphi, renumită pentru ambiguitatea prorociilor ei. De ce îmi prezintă două posibilități – un viitor optimist sau unul pesimist? În momentul acesta năvăli în cameră nepotul meu, Ionuț, zicând: „Ce faci, bunicule, cu Bucovina ta?” și îmi oferi un ziar deschis la pagina pe care se găsea o hartă care includea și întreaga zonă a Bucovinei istorice, unde cuvântul „Bucovina” nu apărea. În schimb, scria sus, la Nord, „regiunea Cernăuți” și mai jos, la Sud, „județul Suceava”. Nepotul m-a întrebat cu oarecare satisfacție: „Unde ți-e Bucovina, bunicule?”.

Eu mă așteptam la acest atac și i-am prezentat, ca replică, o pagină ilustrată din „Universul Radio”, reprezentând scene din Festivalul „Zilele Humorului” de la Gura Humorului, în care apăreau, în costume naționale, o tânără cântând și un dans, o învărtită în patru perechi, în plină mișcare. Băiatul a tăcut câțva timp. Apoi, referindu-se evident la viitorul Bucovinei, s-a uitat la mine și a spus: „Asta va depinde de noi”, la care eu am adăugat: „Și de ceea ce facem noi, bătrânii, acum”.

Parcă trezit la realitate, Ionuț a rostit zâmbind: „Hai, bunicule, e ora mesei, să mergem să mâncăm un pui în smântână cu mămăliguță și să bem un pahar de vin alb din cel făcut de tine”.

AN STELLE EINES ABSCHLUSSES

Wie kann ich eine Arbeit abschließen, die Untersuchungen vereinzelter Fragmente der Geschichte und der Demographie der Bukowina in einem einzigen Buch zusammenfasst, dessen Titel in die Zukunft, in das dritte Jahrtausend blickt und die kommenden Generationen betrachtet ...

... Eines Sonntags Morgen hörte ich am Radio, wie die Alten es tun, ein überschwengliches Finale von Haydn, gespielt von einem Streichquartett genannt „Serioso“. Als Absolvent des klassischen Czernowitzer Lyzeums „Aron Pumnul“ fiel mir die Wahrsagerin von Delphi ein, die für die Zweideutigkeit ihrer Vorsagen berühmt war. Warum schlägt sie mir zwei Zukunftsmöglichkeiten vor – die eine optimistisch, die andere pessimistisch? In diesem Augenblick stürmte mein Enkel Ionuț ins Zimmer und fragte: „Was tust du da, Großvater, mit deiner Bukowina?“ und händigte mir eine offene Zeitung ein worin eine Karte dargestellt war, die auch die Gegend der ganzen ehemaligen Bukowina einschloß; jedoch die Inschrift Bukowina fehlte. Dagegen stand im Norden „regiunea Cernăuți“ und darunter, im Süden, „județul Suceava“. Mein Enkel fragte mich mit einiger Schadenfreude: „Wo ist deine Bukowina, Großvater?“

Ich erwartete diesen Angriff und zeigte ihm als Entgegnung eine illustrierte Seite der Zeitschrift „Universul Radio“, die Szenen aus dem Festival „Zilele Humorului“ in Gura Humorului enthielt. In ihnen erschienen, in rumänischer Volkstracht, eine junge Sängerin und ein achtpaariger Rundtanz in voller Bewegung. Der Junge schwieg eine zeitlang, dann schaute er mich an und sagte, indem er offensichtlich an die Zukunft der Bukowina dachte: „Das wird von uns abhängen“. Ich aber fügte hinzu: „Auch von dem was wir Alten jetzt tun“.

Als ob zur Wirklichkeit zurückkehrend lächelte Ionuț und sagte: „Komm, lass uns essen gehen und ein Hünchenbraten mit Sahne und Mamaliga genießen, dazu auch ein Glas aus dem von dir gemachten Weisswein kosten“.

ANEXĂ

KATZE

Zwei kleine Ohren und ein bißchen Fell
– natürlich ist der Schwanz auch wichtig –
und doch, genügt das wirklich, zu umfassen:

Zärtliche Eleganz in meinem Wäschekorb,
zerfetzte Katzenfuttermüden unterm Schrank,

Treuerherzige Unschuld, schnuppernd an der Tür,
durch die Kanariengezwitscher lieblich schwebet,

Ergebenheit im Blick, der bettelnd mich beim Abendbrot umschmeichelt,
gleich darauf frecher Diebstahl in der Speisekammer,

Hilflosigkeit (vollendet gut gespielt) im Pflaumenbaum,
grimmige Freude, Fifi aus dem Garten zu verjagen,

Treue Begleitung beim Spaziergang um den Block -
(Spar' deine Rührung! Nachbars Maunz galt der Besuch;
ich ging zufällig nur den gleichen Weg.)

Dies' Bündel Sinnlichkeit liegt schnurrend mir im Schoß,
leckte meine Hand und kaut an meinem Hemd,
doch immer bleibt es eine Welt, rund in sich selbst.
Und ich stehe außerhalb
trotz Leber, Ei und Milch.

Zwei kleine Ohren und ein bißchen Fell -
genügt das als Symbol für eine ganze Welt?

Waldtraut Hummel

Aus der Gedichtesammlung *So viele Fragen!*

PISICA

Doar urechiușe, firește o coadă,
Și-un petecel de blană
Să fie oare de ajuns ca să cuprindă:

- Gingașa elegantă din coșul meu de rufe,
- Punga cu de-ale gurii în zdrențe sub dulap,

- Sincera inocență cu care-adulmecă la ușa
prin care-adie ademenitor cânt de canar,

- Privirea ce mă-nvăluie cerșind la cină,
umilă și supusă, plină de speranță,
- Furtul comis apoi cu insolență din cămară.

- Neajutorarea splendid simulată la coborârea dintr-un prun,
- Plăcerea dârză de a-l alunga pe Fifi din grădină,

- Atașament atunci când mă-nsoțește la plimbare,
(Nu te înduioșa! Căci ținta ei era de fapt pisoiful din vecini.)
Doar drumul se-ntâmpla să fie același.

Ăst boț de sensualitate ce-mi toarce acum în poală,
Îmi linge mâna și-mi molfăie cămașa
Rămâne o lume-nchisă, rotund, în sine,
Iar eu stau în afara-acestei lumi,
Cu laptele, ficatul și oul meu cu tot.

Doar trei silabe și-un petecel de blană
Să fie de ajuns ca simbol al unei lumi întregi?

Waldtraut Hummel

Din volumul *Atâtea întrebări!*

(traducere de Radu Grigorovici)

INDICE DE NUME – NAMENVERZEICHNIS*

A

Adamescu, Gh. 48
 Adler, Viktor 267, 275
 Aiftință, Marin 5, 19, 20, 21, 22, 26, 27, 28,
 29, 30, 31
 Alecsandri, frați 308
 Alecsandri, Vasile 345, 349, 355, 359
 Alexa, Doina 44, 47
 Anateiciuc, Ivanovici Luchian 340
 Andronic ^a 416
 Anghelache, D. 323
 Arapu, Constantin și Ștefan, frați, scutelnici
 149
 Arbore, Sava 349, 359
 Armbruster, Adolf 92, 175, 248, 264, 266,
 285, 429, 478
 Asachi, Gh. 320, 323, 338
 Aslan ^b 416
 Atanasiu, George 319, 322, 327, 329, 332,
 335, 337
 Aurelian, P. S. 375
 Ausländer, Rose 292, 300, 351, 361
 Averescu, Alexandru, mareșal 21

B

Baal șun, Israel 88
 Bacaloglu, Emanoil 376
 Bach, Johann Sebastian 23, 30, 39, 247, 263,
 290, 297
 Bacon, Francis 286, 293
 Bahaterițu ^a 416
 Baier, Hannelore 206
 Balan, Teodor 161, 163, 174, 310, 312, 342,
 345, 350, 352, 356, 360
 Balasinovici 416

Baloșescu, Isaia 434
 Balș ^{a,b} 408, 413, 416
 Balș, familia 155
 Balș, Vasile (Balschs, Basilius) 6, 10, 13, 155,
 156, 220, 228, 288, 295, 388, 391, 393,
 396, 397, 405, 411, 424, 425, 426, 427, 428,
 430, 431, 446, 447, 448, 451, 456
 Barcan, Monica 205
 Barco, feldmareșal baron von 134, 142
 Barițiu (Bariț), George 308
 Barna, Aurelia 340
 Barschewitz, P. 321
 Bastassich, Josaphat 220, 228
 Batelli, profesor 318, 326, 332
 Bădărău, Eugen 9, 11, 24, 26, 30, 33, 318,
 319, 320, 321, 322, 323, 326, 327, 328,
 329, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337,
 338
 Bălan, Moscu 25
 Bălan, Nicolae 289, 297
 Bedreag, Constantin 26, 318, 321, 322, 326,
 327, 329, 332, 333, 335, 337
 Beethoven, Ludwig van 39, 349, 359
 Beldiman ^a 416
 Beldiman, Gheorghe, mare ban 110
 Bendela, Teofil 344, 355
 Blaga, Lucian 292, 299
 Blajevici, Teoctist 344, 355
 Bobele ^a 416
 Bodea, Cornelia 92, 285
 Bodea, Isidor 370
 Bodnar, Mihai 247, 262
 Bogdan Duică, George 266, 369, 389, 429,
 430, 431, 434
 Boia, Lucian 469, 478
 Boldescu ^a 416

* Paginile notate cursiv reprezintă trimiteri la versiunile în limba germană ale textelor (Italisch gedruckte Seitenzahlen betreffen nur die deutsche Texte).

^a Nume de familie ale „notabilităților” din localitățile Ținutului Cernăuți, conform recensământului moldovenesc din anul 1774 (vezi par. IV.1.2.3., Tabela I) (Familiennamen der „Notabilitäten” der Ortschaften des Czernowitzers Bezirkes laut der 1774 erfolgten moldauischen Volkszählung (siehe Ab. IV.1.2.3., Tabelle II)).

^b Ctitori de biserici ortodoxe ridicate în Ținutul Cernăuți între 1772 și 1861 incluși în Tabela II de mai sus (Stifter orthodoxer im Bezirk Czernowitz innerhalb der Jahre 1772–1861 errichteten Kirchen, laut Tabelle II).

^c Nume românești uzuale de mare răsunet cultural, istoric sau politic din aceeași Tabelă II (Kulturell, historisch oder politisch oft gebräuchliche rumänische Namen, laut Tabelle II).

Bolohan ^a 416
 Bornemann, Irma 266
 Borsan ^a 416, 447
 Boșneagă 416
 Botezat ^a 416
 Botezat, Eugen 290, 297
 Braha 416
 Brahms, Johannes 23, 247, 263, 290, 297
 Brâncuși, Constantin 246, 262
 Brândză, Dimitrie 376
 Braniște, Valeriu 369
 Brânzan ^a 416
 Brăiescu ^a 416
 Brăileanu, Traian 344, 355
 Brăteanu, Adrian 39, 349
 Brăteanu, Ioan 349, 359
 Brătescu, George 322
 Brătianu, Dinu 187, 200
 Brucan, Silviu 395
 Bucevschi, Epaminonda 289, 296
 Budai Deleanu, Ioan 6, 10, 13, 266, 386, 398,
 399, 429, 431, 432, 433, 434
 Bujor, Teodor 344, 355
 Bumbac, Ion 344, 345, 355
 Burton, Berry 187, 200
 Buțura ^a 416
 Buzura, Augustin ^a 33

C

Calmățui 416
 Câmpan, Teodor 319, 320, 323, 327, 329, 333,
 335, 337, 338
^{a,b} Canta 408, 413, 416
^{a,b} Cantacuzino 408, 413, 416
 Cantemir, Dimitrie 55, 138, 246, 262, 266,
 301, 395, 402, 405, 410, 422
 Cantiș ^a 416
 Capri (Kapri), baron 237, 254, 272, 281, 302
 Carol I, domnitor (1866–1881) și rege al
 României (1881–1914) 44, 475
 Carol al II-lea, rege al României (1930–1940)
 22
 Carp, P. P. 44, 467
 Cârste ^a 416
 Catargi, Ilie 448
 Călinescu, George 47, 74, 292, 299
 Cătana ^a 416
 Ceaușescu, Elena 379, 380
 Ceaușescu, Nicolae 189, 202, 310, 380
 Ceaușu, Mihai Ștefan 424, 428
 Celan (Ansel), Paul 248, 264, 292, 300, 351,
 361
 Cernevschi ^a 416

Cernov, Alexandrina 5, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
 39
 Chelariu, Traian 357, 361
 Chopin, Frédéric 39, 345, 355
 Churchill, Winston 187, 200, 315
 Cihac, A. și Cihac, I. 375
 Ciopa ^a 416
 Ciornohuz ^a 416
 Cipariu, Timotei 308
 Clain, Valdemar 349, 351, 361
 Cleopatra, regina Egiptului (51–30 a Chr.)
 286, 293, 315
 Coandă, general 307
 Coburg, principe de (Prinz von) 453, 459
 Cocci ^a 416
 Coman ^a 416
 Comarnescu, R. 445
 Constantinescu, Liviu 322
 Constantinovici, Aurel Vasile 340
 Costeș 416
 Costrăș 416
 Cotlarciuc, Nectarie 344, 355
 Cotton, Aimé 318, 321, 326, 327, 328, 332
 Coudenhove Kalergi, conte 237, 254
 Cracalia ^a 416
 Crăciun ^a 416
 Creangă, Ion 47, 72, 74
 Creangă, G. D. 474
 Cristea, Maria și Mitică 24
 Cuciureanu, G. 375
 Cucoran ^a 416
 Curie, Marie 24
 Cuza, Alexandru Ioan 308, 475

D

Danovschi, Oleg 349, 359
 Dăscălescu, Mihai 349, 359
 Demetrescu, Mihai 187, 200
 Descartes, René 51, 58, 380
 Diaconenco ^a 416
 Dima, Gh. 349, 359
 Dimitriev, P. G. 121, 133, 266
 Djugașvili, numele de familie al lui I. V. Stalin
 286, 293
 Dobrescu, Em. 445
 Dobrogeanu Gherea, C. 22, 474
^{a,b} Donici 408, 413, 416
 Dosoftei (Dositiei), mitropolitul Moldovei 246,
 262
 Dracinschi ^a 416
 Drafta ^a 416
 Drăgan, Orest 23, 26, 350, 360
 Drăgănici ^a 416

Drăghinici ^a 416
Drozdowski, Georg 351, 361
Druță, Ion 33
Dugan, Arcadie 349, 359, 360
Dumiciu ^a 416
Dungern, Otto v. ^a 474, 475, 478
Dunuță ^a 416

E

Ecaterina a II a, împărăteasa Rusiei 443
Economu, Radu 40, 72, 372, 478
Ehrlich, Eugen 290, 298
Eigermann, Amalia 23, 34
Einstein, Albert 30
Einstein, Alfred 247, 263
Eminescu, Mihai 19, 20, 33, 39, 42, 47, 81, 92, 233, 247, 262, 280, 289, 291, 292, 296, 297, 299, 300, 301, 344, 348, 351, 355, 361, 398, 473
Enzenberg, Karl Freiherr von 86, 118, 156, 169, 221, 223, 229, 231, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444
Ergellet, consilier aulic 447
Esop, fabulist grec 29
Etzdorf, Josef Graf v. 240, 257, 476, 478
Eugeniu de Savoia, principe (Eugen von Savoyen, Prinz) 451, 456

F

Façon, Nina 233
Faliș ^a 416
Făgeteanu, Adrian 25
Fătu, A. 375
Fedkovic, I. 15, 18
Felix, Jacob 376
Fellner, Ferdinand, arhitect 247, 263, 290, 298, 365
Ferdinand I, rege al României (1914–1927) 44, 467, 475
Feuerbach, Anselm 289, 296
Fischer, Eduard 175, 239, 256
Fistică ^a 416
^{a,b,c} Flondor 408, 413, 416
Flondor, familia 110
Flondor, Iancu 22, 271, 279, 291, 299, 307, 471, 472, 477
Fluieraș, Ion 21, 34
Forfotă, Petru 308
Franz I (Francisc I), împărat al Austriei (1806–1835) 83, 288, 295, 341, 352, 400, 448
Franz II, împărat german (1792–1806), din 1806 = Franz I, împărat al Austriei 447, 448

Franz Ferdinand, arhiduce (Erzherzog) (1863–1914) 237, 253, 469, 470, 472, 478
Franz Joseph, împărat al Austriei (1848–1916) și rege al Ungariei (1867–1916) 239, 240, 256, 270, 278, 310, 385, 466, 469
Franzos, Karl Emil 247, 262, 291, 298, 345, 355
Freud, Sigmund 267, 275
Freyman, R. 321
Freytag, G. 138, 140, 157, 170
Friedmann, Israel 88
Friedwagner, Mathias 291, 298
Fröhlich, Aaron 447
Frunză ^a 416

G

Gafencu ^{ab} 408, 413, 416
Galaction, Gala 289, 297
Galan, George, colonel 370
Gambetta, Leon, avocat și om politic francez 92
Gartenberg (Sadagorski), Peter, general 99, 136
Gavrilaș ^a 416
Gavrilescu ^a 416
Geier, Luzian 56
Geitler, Josef 317, 318, 325, 326, 331, 332
Georgescu, Mitu 185, 198, 205, 206
Georgescu, Teohari 185, 188, 198, 201
Gerlach, W. 319, 320, 327, 333
Ghenghea ^a 416
Gheorghiu, Vasile 289, 297
Gherghel, Ilie 46
Gherman, Eftimie 34
Ghica, Grigore, domn al Moldovei (1764–67; 1774–77) 140, 234, 251, 286, 293, 428
Ghiță, Constantin și Luxița 322
Ghițincul ^a 416
Giani, Tacké 92
Giurgea, Gh. 322
Giurgea, Margareta 322
Giurgiuvan ^a 416
Glück, Eugen 174
Goethe, Johann Wolfgang 245, 261, 266
Goian ^{ab} 408, 413, 416
Gora ^a 416
Goraș ^a 416
Grampi, Joseph 220, 228
Grâu ^a 416
Graul, Constantin 285, 478
Grămadă, Nicolae 174, 418
Grecu, Victor și Grecu, Viorel 349, 359
Greierosul ^a 416
Grigorovici, Costache (Constantin) 42, 46

Grigorovici, George 20, 21, 34, 35, 42, 43, 46, 285, 291, 299, 306, 308, 309, 467
Grigorovici, Radu 3, 9, 10, 11–13, 19–22, 26–41, 43, 46, 47, 73, 137, 174, 266, 319, 321, 322, 328, 330, 334–340, 341, 349, 351, 352, 359, 361, 456, 482
Grigorovici, Vasile (Basilius) 41, 42
Grigorovitză (Grigorowitza) – secretar guvernamental 241, 257
Grigorovitză, Ern. 5, 20, 40–48, 56, 117, 157, 160, 174–176, 213, 289, 297, 369, 418
Grigoroviță, Mircea 42, 342, 353, 434
Grigoriowicz, Basil C. 74, 176, 266
Griseanu, Silviu 25, 32
Grosariu, Mihai 349, 359
Groza, Petru 189, 201
Grumăzescu, M. 322
Gusti, Dimitrie 21, 35
Güntherschulze, profesor 319

H

Habsburg, Otto von 249, 250, 265, 274, 284, 285, 305, 463
Hacnan, Dionisie (Dionis) 319, 320, 323, 328, 330, 334, 335, 337, 339
Hacquet, Balthasar 7, 386, 449, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462
Hadik, feldmareșal, conte 388, 424, 438, 443
Hager, Mendel ^a 89
Hagiescu, Mircea 322
Haidragă 416
Halatkowicz, jurist 447
Halippa, Pan 292, 300
Handl, Alois 317, 325, 331
Haxel, O. 323, 330, 335
Haydn, Joseph 247, 263, 290, 297, 349, 359, 479, 480
Heisenberg, Werner 313
Helmer, Hermann, arhitect 247, 263, 290, 298, 365
Hensch, Heinz K. 30
Herescu ^{ab} 408, 413, 416
Herescu, Dosoftei 424
Herescu, Ilie 118
Hertz, Heinrich 317, 325, 331
Himmeler, Heinrich 185, 198
Himuc ^a 416
Hitler, Adolf 19, 56, 57, 177, 182, 183, 190, 195, 196, 199, 203, 213, 223, 231, 243, 259, 273, 282, 292, 300, 303, 351, 361
Hlavka, Iosef 290, 298
Hlihorce ^a 416
Hlincu ^a 416
Hoffmann, Johannes 248, 263

Hoidas, Spiru 24
Hoinic, Mircea 39, 349, 351, 359, 361
Holban ^a 416
Hotincean ^a 416
Hulubei, Horia 377
Humailo, coleg de liceu 365
Hummel, Waldtraut 16, 18, 481, 482
Hurmuzachi ^{abc} 408, 413, 416
Hurmuzachi, Alexandru 309
Hurmuzachi, Eudoxiu 289, 296, 307, 309, 345, 355
Hurmuzachi, Eudoxiu (Doxuță) 309
Hurmuzachi, familie 44, 475
Hurmuzachi, Ștefan 118
Hurmuzescu, Dragomir 377

I

Iacobescu, Mihai 86, 92, 266, 447, 448
Iamandi ^a 416
Ianeș ^a 416
Iatencu, Rodica 3
Iliescu, Ion 385
Imbo, staroste paharnic 118
Ionescu, N. 81
Iorga, Nicolae 46, 288, 295, 309, 370, 469, 474
Iosif al II-lea, coregent (1765–1780), împărat german (1780–1790) 166, 229, 232, 251, 257, 286, 387, 399, 400, 404, 424, 433, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 451
Iosif, Ștefan 312
Irimescu, Mircea 369
Irimicea ^a 416
Isar ^a 416
Isăcescu, George 344, 354
Isopescu Grecul, Constantin 290, 297, 308, 467

J

Jenisch, von, secretar aulic 6, 131, 387, 388, 390, 400, 404, 409, 421, 422
Jian ^a 416
Jirecek, Constantin 45
Joffe, A. F. 27, 318
Joseph II., Korregent (1765–1780) u. Kaiser der Deutschen (1780–1790) 220, 221, 223, 231, 234, 241, 293, 409, 424, 436, 437, 438, 439, 457
Jumanca, Iosif 34

K

Kaindl, Raimund Friedrich 246, 248, 262, 263, 291, 298, 323
Kállos, Ernest 350, 360

Kaluszniacki, Ormelian 329, 334
Kaluźniacki, Emil 290, 298, 334
Kapitza, Piotr Leonidovici 32
Karl I. împărat al Austriei și rege al Ungariei
(1916–1918) 240, 256, 270, 279
Karoly, Alexander (Graf) conte 180, 193
Katharina II., Kaiserin Rușlands 438, 439
Kaunitz, Wenzel Anton, Prinz von (principe de)
220, 436, 441

Kiril (Kyril), patriarhul Bulgariei 289, 297
Klauser, Heinrich 344, 355
Kleinwächter, Friedrich 290, 298
Knapp, Franz Xaver 291, 299, 344, 355
Kogălniceanu, Mihail 289, 296, 308
Kolowrat, Francisc Anton, conte 446
Kopecki, Franz 182, 183, 195, 196
Kral, Anton 344, 354
Krauss, Clemens 290, 298
Kröger, Thomas 10, 12
Kuhn, Béla 266

L

Laplace, Pierre 311
Lassalle, Ferdinand 43
Lastiua ^a 416
Lehun, Nicolae 349, 359
Leibniz, Gottfried Wilhelm 311, 312
Lenin, V. I. 22, 35
Lenta ^a 416
Leopold al II-lea, împărat al Austriei (1790–
1792) 446
Lepădatu ^a 416
Leugner, Johann 182, 196, 205, 206
Liesgang, Joseph 454
Limbo ^a 416
Lippmann, Gabriel 321, 326, 332
Lorenz, Edward 314
Lorenz, Ottokar 248, 263, 311, 312
Löwendal, George von 290, 298
Lupu, Vasile, domnitor al Moldovei 160
Lupul ^a 416
Luther, Martin 233, 262

M

Machiavelli, Niccolò 38, 191, 203, 217, 220,
222, 223, 224, 226, 233, 257, 468
Maciuc, Gheorghe (Georg) 319, 320, 327, 328,
333, 337, 339
Macri ^a 416
Macrin, Gheorghe (George) 319, 320, 323,
324, 328, 330, 334, 335, 337, 339, 340
Maiorescu, Titu 20, 44, 467
Malcinschi, primar 42

Mandicevski, Ecaterina 349, 359
Mandicevski, Eusebiu (Mandyczewski, Eusebius)
247, 263, 290, 297, 349, 359, 369
Maniu, Iuliu 476
Manu, George 24
Manuilă, Sabin 179, 185, 192, 198, 205, 206
Marc Antoniu (82–32 a.Chr.) 315
Marchidan, Rodica 3, 121, 169
Marcu ^{ab} 408, 413, 416
Marghiloman, Alexandru 44, 307, 467
Margul Sperber, Alfred 292, 300, 351, 361
Maria Tereza (Theresia), împărăteasă a Austriei
și regină a Ungariei și Cehiei (1740–
1780) 221, 229, 387, 404, 409, 424,
436, 441
Mariniuc ^a 416
Marx, Karl 43
Masaryk, Thomas 36
Massier, Erwin 74, 176, 266
Markowich, conte von 447
Matei, Liviu 322
Mayer, Ernst 320
Mayer, Herbert 24, 26, 182, 183, 195, 196,
319–324, 327–329, 330, 333–337, 338
Măneacă ^a 416
Mălăi ^a 416
Meschendorfer, Adolf 190, 203
Meșianu, Ioan 464, 465
Mieg, căpitan imperial von 55, 139, 157, 160,
161, 436, 438, 441, 443, 452, 459
Mihăilescu, Matei 25
Mikuli, Carol (Karl) 289, 297, 345, 355
Mikulicz Radecki, Johannes 345, 355
Millitz, Adalbert 205
Minteu ^a 416
Mironescu, Vladimir 45, 47
Mitencu ^a 416
Mlaka, Danilo, pseudonimul literar al lui
Worobkiewicz Isidor 345, 355
Mohovan ^a 416
Molotov (Molotow), V. M. 56, 177, 182, 195,
213, 243, 244, 259, 260, 315
Moruzi, Alexandru 174
Mott, Nevill 27
Moțoc ^{abc} 408, 413, 416
Mozart, Wolfgang Amadeus 30
Munteanu, Ștefan 351, 361
Munteanu (Nahemiac), Aurel 319, 321, 323,
328, 329, 334, 335, 337, 339
Murgulescu, Ilie 378, 379
Murguleț ^a 416
Musa, Geavit 322
Mustață ^{ab} 408, 413, 416
Mustață, Teodor 447

N

- Nabucodonosor (Nabukadnezar), regele Babilonului
218, 226
Nacul ^a 416
Nalivaico ^a 416
Nandriș, Grigore 290, 298
Nandriș, Octavian 351, 361
Nandriș Cudla, Anița 10, 12, 72, 244, 260,
266, 290, 298, 323
Napoleon Bonaparte 239, 255, 270, 278
Neculcea (Neculce) ^{a,b,c} 408, 413, 416
Negri, Costache 308
Negru, Vasile 351, 361
Negulescu, Paul 92
Nepoțel ^a 416
Neubauer, Ernst Rudolf 289, 291, 297, 299,
344, 355
Neuβel, Jakob 399
Nicolae, principe de Hohenzollern și regent al
României 114
Nicolescu, Miron 379
Niedermayer, P. 117
Nistor, Ion 44-47, 92, 175, 248, 266, 290,
297, 301, 344, 355, 417, 429, 430, 431,
478
Nossek, Robert 324, 328, 334
Nuțu, Constantin 351, 361

O

- Oarza ^a 416
Occhialini, A. 318, 326, 332
Ogui, O. D. 390, 402, 403, 405, 406, 407, 410,
411, 412, 417
Olaru, Marian 4, 417, 464, 478
Onciul ^{a,b,c} 408, 413, 416
Onciul, Aurel, cavaler de (Ritter von) 7, 44,
240, 257, 270, 279, 285, 386, 463, 478
Onciul, Aurel Constantin, von 266, 285, 463,
464, 467, 477, 478
Onciul, Dimitrie 6, 248, 263, 289, 296, 310
316, 344, 355, 369, 408, 414
Onciulescu, Dimitrie 349, 351, 361
Onciulescu, Teodor 351, 359, 361
Oncken, Wilhelm 43
Onica (Jăjăianu, după mamă, Teleagă), Salomia
41
Otetelișanu, Al. 318

P

- Pacinotti, profesor 318, 326, 332
Pahomi, Mircea 417, 419
Palamarescu, Gh. 342, 353

- Pană ^a 416
Panciu, Oleg 36
Pancul ^a 416
Papiu Ilarian, Al. 429, 431
Pârvan, Vasile 313, 373, 374
Pavelescu, Lazăr 351, 361
Pavlov, Ivan Petrovici 32
Pălade ^a 416
Pătrășcanu, Lucrețiu 22
Păunel ^a 416
Penning, profesor 319, 327
Pepon, Dimitrie, polcovnic 118
Perjul ^a 416
Petrino, Alexandru de 290, 297
Pisterman, Tatiana și Pisterman Wolf 43
Pitagora, matematician și filozof grec 30
Planck, Max 30
Polek, Johann 10, 12, 121, 122, 140, 233, 387,
388, 389, 390, 392, 402, 404, 405, 409,
410, 411, 418, 419, 420, 422, 424, 425,
436, 441, 444
Polizu, Gh. 375
Poni, Petru 376
Popa, Victor Ion 290, 298
Popescu Sireteanu, Ion 174
Popescu, I. G. 318, 322, 326, 329, 332, 335,
337
Popescu, Ioan Ioviț 322
Popescul ^a 416
Popovici, Aurel C. 237, 253, 469, 470, 478
Popovici, Constantin 322
Popovici, Eusebie 289, 297
Popovici, Omelian 476
Porumbescu, Ciprian 289, 296, 349, 355, 359
Potlog ^a 416
Prelitsch, Hans 38, 417
Prescurnițu ^a 416
Procopovici, Arcadie 308
Prodan ^a 416
Prodan, Mihai 351, 361
Prokopowitsch, Erich 6, 237, 254, 266, 445,
446, 447, 448
Protopopescu, Dragoș 290, 298
Pumnul, Aron 221, 230, 288, 296, 308, 344,
355, 369
Purici, Ștefan 174, 267, 275, 417
Pușcariu, Sextil 290, 297, 308, 312, 330

R

- Radakowicz, Michael 317, 325, 331
Raranskii, N. D. 324
Rădăușan, Sergiu 24
Rădescu, Nicolae 186, 187, 199, 200
Rădulescu, C. 85, 92

Râpta (Repta) ^{ab} 408, 413, 416
Repiciuc, Emil 351, 361
Repta, Vladimir von 289, 297, 344, 355
Reymont, scriitor 235, 252
Rezzori, Gregor von 351, 361, 366
Ribbentrop, Joachim von 56, 177, 182, 195,
213, 243, 259
Riemann, Bernhard 247, 263
Rimski Korsakov, A. V., general 54, 118
Rockefeller (bursă) 320, 338
Rodean, Emilian 27
Rojdestvenski (Roschdestwenskii), profesor 318,
326, 332
Roman, Viorel 52, 71, 74, 208
Romstorfer, Karl 290, 298
Rosetti, Radu 118, 120, 137, 174, 395, 402
Roșca ^a 416
Roșca, Nicolae 291, 299
Rotopan ^a 416
Roznovan ^a 416
Rubinowicz, Wojcech 248, 263, 317, 326, 331
Rumianțev, P. A., feldmareșal, conte 118, 133,
134, 146, 152, 153, 166, 210
Ruscior, Constantin 337, 339
Russo, Alecu 308
Rușindilar, Petru 35

S

Sadoul, Jacques 21
Saharov, Alexander 32
Saiko, M. M. 390, 402, 403, 405, 406, 407,
410, 411, 412, 417
Sârbu, deputat în parlamentul de la Viena 467
Sârghie, Ion 290, 297
Satco, Emil 33, 40
Sauciuc Săveanu, Teofil 344, 355
Savin ^a 416
Săhleanu, Victor 351, 361
Sănătescu, Constantin, general 185, 198
Săvescul ^a 416
Sbiera, Ion G. 290, 297, 309, 344, 355
Sbiera, Radu 344, 355
Schalk, Josef, dirijor 23
Schary, David 38
Scheremet, Nikolaus 205
Schiller, Friedrich von 47
Schipor, Vasile I. 4
Schmidt, Helmut 463
Schneider, Werner 88, 92
Schröder, feldmareșal locotenent von 438,
439, 442, 443, 444
Schubert, Franz 23, 39, 247, 263, 290, 297
Seeger, colonel 436, 441
Seeliger, astrofizician 319

Semaca ^a 416
Sevcenco (Schewtschenko), Taras 345, 355
Simionescu, A. 323
Simionovici, deputat român în parlamentul de
la Viena 467
Sion, Gheorghe 308
Sireteanu, Paul 23, 349, 359
Skedl, Arthur 471
Slușanschi, Horia 351, 361
Smal Stocki, Ștefan 329, 334, 371
Smolinschi ^a 416
Someșan, Maria 322
Sommerfeld, Arnold 317, 326, 331
Sovietov, P. V. 121
Spânu ^a 416
Splény, Gabriel von Mihálydy 6, 10, 13, 15, 17,
54, 55, 99, 118, 121, 122, 128, 130, 131,
134, 137, 140, 142, 149, 155, 156, 160, 163,
164, 166, 168, 169, 174, 211, 223,
231, 233, 262, 386–408, 409–414, 417–423,
427, 428, 431, 433, 436, 437, 441,
442, 451, 456
Stalin, I. V. 19, 56, 177, 182, 188, 195, 201,
213, 223, 231, 243, 259, 273, 303, 351,
361
Stângaciu ^a 416
Stârcea, Mihalache, vornic 118
Stavăr ^a 416
Stăiculescu, Emil, locotenent 25
Stăniloai, Dumitru 289, 297
Stefanelli, T. V. 161, 174, 420
Steleanu, Nicolae 317, 318, 320, 324, 326,
327, 329, 332, 333, 334, 336, 337
Stere, Constantin 474
Stolojan, Teodor 374
Strășcă ^a 416
Stratan, Gh. 372
Straucher, Benno 471
Streinul, Mircea 25, 291, 299, 349, 351, 359,
361, 430
Stroescu ^{ab} 408, 413, 416
Sturza ^a 416
Sturza, boier 402, 405
Sulzer, J. J. 453, 454, 459, 460
Szabo, I. 375
Szabo, jurist 447

Ș

Șaguna, Andrei 309
Șesan, Milan Pavel 351, 361
Ștefăneanu, Octavian 351, 361
Ștefănescu, Gr. 376

T

- Taaffe, Eduard, conte von 75, 93, 96
 Fabără ^{ab} 408, 413, 416
 Talsky, Josef 71, 74, 105, 117, 176, 266
 Taranga ^a 416
 Tauc, Jan 28
 Tăutu ^{ab} 413, 416
 Tănu, Mihail, pârcaľab 157
 Tcaciuc Albu, Nicolae 349, 359
 Teclu, Nicolae 376
 Teodorescu, Dumitru 5, 40, 43, 44, 46
 Thugut, Francisc von 142, 437, 441
 Tiefenthaler, Paula 74
 Timcu, Alexandra 41
 Timothée, Mère 25
 Tiron ^a 416
 Tisza, István 7, 270, 278, 463, 464, 465, 466, 467, 474, 475
 Tisza, Kálmán 464
 Tito, Iosip Broz 274, 283, 304
 Tofan G. 45
 Toma, Petre, profesor 23
 Tomasciuc, Constantin 289, 297, 345, 355
 Tomoioagă, Radu 351, 361
 Tomşa, Ştefan, domnitor al Moldovei 157
 Torouşiu, Ilie E. 64, 285
 Traian (Trajanus), împărat roman (98–117) 286, 293, 294
 Trakl, Georg 291, 299
 Trebici, Vladimir 6, 10, 12, 40, 51, 92, 169, 341, 351, 352, 361, 365–369, 417
 Truşia, Athanasie 322
 Tumlirz, Ottokar 317, 325, 331
 Tumurug ^a 416
 Tumuzei ^a 416
 Tunir Agai, Mehmet 142
 Turczynski, Emanuel 8, 237, 246, 247, 248, 254, 262, 263, 264, 266, 478
 Turkul, Tadeu von 447
 Twers, Karl 348, 358
 Tyndall, A. 319, 320, 327, 333, 338

T

- Ţiganiuc ^a 416
 Ţinte ^a 416
 Ţiţeica, Şerban 24, 30
 Ţopa ^a 416
 Ţopa, Leon 351, 361
 Ţopa, Vladimir 322

U

- Umlauff von Frankwell, Viktor 247, 263
 Ursul ^a 416
 Ursuleac ^{ab} 408, 413, 416

Ursuleac, Viorica 290, 297

V

- Vărgolici ^a 416
 Vasilco, Alexandru, baron 176
 Vatamaniuc, Dimitrie 3, 10, 13, 51, 72, 169, 174, 233, 369, 456
 Vatamaniuc, Magdalena D. 233
 Vavilov, Serghei Ivanovici 32
 Velicico ^a 416
 Veriha ^a 416
 Verinschi ^a 416
 Vesper, Iulian 291, 299
 Vinogradov, V. P., general 198, 199
 Vlad ^a 416
 Vlahovici, Daniil 434
 Vlaicu ^a 408, 413, 416
 Voinea, Radu 380
 Voitec, Ştefan 380
 Voltaire, scriitor şi gânditor francez 311
 Volcinschi ^{ab} 408, 413, 416

W

- Wachsmuth (Waßmut), Anton 317, 325, 331
 Wächter, Friedrich 322
 Wagnmuth, comisar superior de război 438, 439, 442, 443, 444
 Wagner, Rudolf 88, 92, 174, 205, 233, 249, 265, 266, 285, 324, 392, 393, 407, 412, 417, 446, 447, 478
 Waldorf, conte 183, 196, 323
 Wassilko, Nicolaie 471
 Wassilko Serecki, Georg 117
 Weber, Max 402, 405, 411
 Weigand, Gustav 238, 254
 Wickenhauser, F. A. 137
 Winogradow, W. P., General 185, 186
 Wolf, Stephan 344, 355
 Worobkiewicz, Isidor 345, 355
 Wurzer, Romuald 342, 345, 352, 354, 355

Z

- Zachar, Anton 53, 76, 77, 89, 92, 96, 117
 Zadik, general 307
 Zalożiecki, Wladimir 345, 355
 Zavaliţă ^a 416
 Zieglaue, Ferdinand von 389, 390
 Zöllner, Erich 267, 268, 275, 276, 285, 450, 456, 478
 Zota (Zotta) ^{ab} 408, 413, 416
 Zub, Alexandru 373
 Zub, Grigorie 41
 Zub, Zaharia 23, 41

1. Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I-II, Îngrijirea ediției, studiul introductiv, bibliografia, notele și indicele: Ion Popescu-Sireteanu; *Introducere*: D. Vatamaniuc, București, Editura Anima, 1996.
2. *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici; Prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998.
3. Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Cuvânt înainte de Mihai Iacobescu, Suceava, Editura Hurmuzachi, 1998.
4. Mircea Pahomi, *Biserici și schituri ortodoxe românești din Ținutul Cernăuți. Din istoria Bisericii Ortodoxe Române în nordul Bucovinei. Episcopia de Rădăuți*, Suceava, Editura Hurmuzachi, 1998.
5. Constantin Morariu, *Cursul vieții mele. Memorii*, ediție îngrijită, prefață, microbiografia, glosar și note: Mihai Iacobescu, Suceava, Editura Hurmuzachi, 1998.
6. Mircea A. Diaconu, *Mișcarea „Iconar”. Literatură și politică în Bucovina anilor '30*, Iași, Editura Timpul, 1999.
7. *Bucovina în prima descriere fizico-politică. Călătorie în Carpații Dacici (1788-1789)*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici; Prefață de D. Vatamaniuc, Rădăuți, Editura „Septentrion”, 2002.
8. *Procese politice, sociale, culturale și economice în Bucovina, 1861-1918. Aspecte edificatoare pentru o Europă unită?*, Materialele Conferinței Științifice Internaționale Rădăuți, 20-22 septembrie 2000, Suceava, Editura Universității, 2002.
9. Marian Olaru, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Cuvânt înainte de acad. Gheorghe Platon, Rădăuți, Editura „Septentrion”, 2002.
10. Valerian I. Procopciuc, *Sucevița – sat al Obcinilor Bucovinei și gropnișă a Moveleștilor*, Cuvânt înainte de D. Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, Cuvânt de încheiere: Vasile I. Schipor, Rădăuți, Editura „Septentrion”, 2003.
11. Petru Bejinariu (coord.), *Familia Isopescu în mișcarea națională din Bucovina*, Cuvânt înainte de D. Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, Rădăuți, Editura „Septentrion”, 2004.
12. Petru Bejinariu, *Eugen Botezat și școala de biologie de la Cernăuți*, Cuvânt înainte de prof. univ. dr. Constantin Toma, membru corespondent al Academiei Române, Rădăuți, Editura „Septentrion”, 2005.
13. Teodor Balan, *Teatrul românesc în Bucovina istorică*, ediție după manuscrise de D. Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, București, Editura Academiei Române, 2005.
14. Daniel Hrenciuc, *Continuitate și schimbare. Integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari (1918-1940)*, vol. I, *Perspectiva național-liberală (1918-1928)*, Rădăuți, Editura „Septentrion”, 2005.
15. Elena Olaru, Marian Olaru (coordonatori), *Colegiul Tehnic Rădăuți. Studiu monografic*, Cu o postfață de Vasile I. Schipor, Rădăuți, Editura „Septentrion”, 2005.
16. Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. VII-IX, ediție îngrijită, note și comentarii de Ioan Caproșu, *Indici de nume și de materii de Arcadie Bodale*, Prefață de D. Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, Postfață de Pavel Țugui, Iași, Editura Taida, 2005-2006.
17. *Bucovineni împotriva comunismului: frații Vasile și George Motrescu*, Ediție îngrijită, note și comentarii de Marian Olaru, Prefață D. Vatamaniuc, m.o. al Academiei Române, Postfață de Vasile I. Schipor, Indice de nume de Rodica Iașencu, Suceava, Editura Universității, 2006
18. *Claudiu Isopescu, mesager al spiritualității românești în Italia. I. Corespondență (1926-1942)*, ediție de D. Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, București, Editura Academiei Române, 2006.

**EDITAT CU SPRIJINUL
AUTORITĂȚII NAȚIONALE PENTRU CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ**

„Ce ne va aduce viitorul nouă, bucovinenilor, o mână de oameni de pe o fărâmbă neînsemnată din univers, botezată Bucovina? Oare această denumire este mai mult decât un cuvânt magie, lipsit de corespondență cu realitatea, dar care-și păstrează forța sugestivă până în prezent? Merită ea să ne străduim să-i apărăm identitatea și să încercăm să o transformăm într-un mic rai, pe cât este omenește posibil? Și cine ne va lumina calea spre acest țel? [...] Pentru numeroși români și, probabil, pentru o parte din ucraineni, au apărut acum noi cuvinte magice: Uniunea Europeană (UE). Ea va fi aceea care v-ar putea elibera de multe dificultăți și de multe griji. [...] Din soarta Bucovinei atât UE, cât și locuitorii actuali ai regiunii ar putea învăța câte ceva, și anume ce trebuie evitat și pe ce se poate clădi în prezent. Construirea și extinderea UE poate reuși

numai cu condiția existenței unei voințe de înțelegere reciprocă. Granițele statale pot uni, cât și separa, în funcție de împrejurări și de mentalități. Ele sunt și vor fi fixate întotdeauna de oamenii de stat ai Marilor Puteri și cum va decurge istoria în viitor nu se poate prevedea cu siguranță. [...] Dacă și noi, bucovinenii, vrem să fim europeni veritabili, trebuie să comutăm nu numai oficial și superficial predispoziția, în fond pașnică, a populației autohtone și chiar imigrate, de la xenofobie și ură reciprocă la înțelegere și conlucrare, fără a renunța totuși la sentimentul național. Nu ajunge să interzicem și chiar să pedepsim acte reprobabile ca arderea steagului național al unui stat vecin și simbol al unei grupări etnice conlocuitoare sau profanarea unor morminte prevăzute cu inscripții în limba acesteia. Oamenii trebuie educați să se îngrețoseze la vederea unor astfel de procedee. De fapt aceasta nu înseamnă decât să ne autoeducăm în sensul moralei creștine. [...] Doresc de aceea generației viitoare de bucovineni să reușească să-și creeze ei înșiși o existență pașnică, îndestulată și în bună înțelegere, așa cum se povestește că ar fi fost cândva în toată Bucovina, fără să aștepte să fie izbăviți [de cine știe cine] și ca bisericile noastre dreptcredincioase să se hotărască să propovăduiască împreună tuturor păstoriților lor învățătura iubirii între oameni a lui Iisus”.

(Acad. Radu Grigorovici, *Bucovina în mileniul al treilea*, în „Septentrion”, Rădăuți, anul XI, nr. 16-17)

ISBN 973271442-5

9 789732 714423